

**МІГРАЦІЙНІ ВТРАТИ МОЛОДІ ТА РЕСУРСНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ:
моделювання взаємовпливів та інструментарій
посилення резильєнтності**

Монографія

Львів – 2024

УДК 314.15(477):330.43

Міграційні втрати молоді та ресурсний потенціал повоєнної відбудови України: моделювання взаємовпливів та інструментарій посилення резильєнтності : монографія, електронне видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» за редакцією д.е.н., проф. Васильціва Т. Г. Львів, 2024. 350 с.

ISBN 978-617-14-0297-3 (електронне видання)

Автори:

Васильців Т. Г., д.е.н., професор (Вступ, п.р. 1.1, 2.1, 4.1, 4.2., 4.3, 4.4, Висновки);

Мульська О. П., д.е.н., с.д. (п.р. 2.1, 3.1, 3.2);

Мельник М. І., д.е.н., професор (п.р. 1.2, 5.1, 5.2, 5.3);

Лупак Р. Л., д.е.н., професор (п.р. 1.1, 2.1);

Іляш О. І., д.е.н., професор (п.р. 2.1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4);

Флейчук М. І., д.е.н., професор (п.р. 1.3, 3.2, 3.3);

Левицька О. О., д.е.н., с.д. (п.р. 1.1, 2.1);

Іванюк У. В., к.е.н., доцент (п.р. 2.1);

Бараняк І. Є., к.е.н. (п.р. 2.1, 2.2, 3.2, 3.4);

Лецих І. В., к.е.н. (п.р. 1.2, 5.1, 5.2, 5.3).

Рецензенти:

В. П. Горбулін, д.т.н., професор, Академік НАН України, НАН України

З. С. Варналій, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Г. В. Возняк, д.е.н., с.н.с., ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України».

У монографії проведено інформаційно-методологічне проектування впливу міграційних втрат молоді в умовах війни на ресурсний потенціал відбудови країни та її регіонів. Представлено результати соціологічних зрізів та моніторингу міграційних аспірацій української молоді в умовах війни. Проведено імітаційне проектування каузальності міграційних втрат молоді та потенціалу соціально-економічного відновлення України. Визначено імперативи та обґрунтовано інструментарій державної політики збереження людського потенціалу (аспект молоді) для повоєнної відбудови України. Сформовано пріоритети та засоби державної молодіжної політики в умовах війни і повоєнного відновлення.

Призначено для науковців та практиків у сфері міграції, молодіжної політики, економічної безпеки, державного управління, а також політиків, громадських діячів, аспірантів та здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей.

Монографія підготовлена у межах виконання *гранту Національного фонду досліджень України «Міграційні втрати молоді: імітаційне моделювання та сценарне прогнозування у контексті збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України»* із реєстраційним номером **2022.01/0074**.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 9 від 30.10.2024 р.)

Розповсюджувати та тиражувати без офіційного дозволу ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» забороняється

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ВПЛИВУ	
МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ НА	
РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ	8
1.1. Методико-прикладні засади дослідження міграційних втрат молоді та їх наслідків для економічної безпеки і потенціалу повоєнного відновлення	8
1.1.1. Новітні детермінанти посилення міграційних аспірацій молоді	8
1.1.2. Концепт взаємовпливів наростання соціальних проблем в умовах війни, міграції молоді та втрат людського потенціалу	14
1.1.3. Теоретико-методичне проєктування наслідків впливу активізації зовнішньої міграції молоді на демографічну стійкість країни	29
1.1.4. Соціально-економічні і демографічні виклики, обумовлені міграційними втратами молоді	31
1.1.5. Концептуальний базис державної політики мінімізації викликів і загроз економічній безпеці, збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України в умовах активізації міграційних процесів молоді	36
1.2. Європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу	38
1.2.1. Довід Північноєвропейських країн	38
1.2.2. Досвід Південноєвропейських країн	52
1.2.3. Досвід Західноєвропейських країн	68
1.2.4. Досвід Східноєвропейських країн	80
1.3. Методичний інструментарій дослідження впливу міграційних втрат молоді на збереження людського потенціалу і соціально- економічну стійкість країни	97
1.3.1. Оцінювання процесів міграції молоді та їх соціально- економічних наслідків на основі стохастичного моделювання	97
1.3.2. Ідентифікація критичних меж дестабілізації соціально- демографічної сфери в умовах втрат людського ресурсу	104
1.3.3. Аналізування каузальних зв'язків міграції і соціально- економічної нестабільності	108
1.3.4. Оцінювання економічних передумов (середовища) поширення соціально-економічної нестабільності та здатності національної економіки до відновлення	110
РОЗДІЛ 2	
МІГРАЦІЙНІ АСПІРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ТА ЗА	
КОРДОНОМ: ДЕТЕРМІНАНТИ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ	112
2.1. Результати соціологічних зрізів міграційних аспірацій української молоді	112
2.1.1. Студентська молодь в Україні	112

2.1.2. Українська молодь за кордоном	119
2.1.3. Молодь в Україні з позитивними міграційними аспіраціями	128
2.2. Моніторинг міграції української молоді	136
2.2.1. Загальна характеристика міграції української молоді	136
2.2.2. Регіональні особливості міграції ВПО-молоді в Україні ...	146
РОЗДІЛ 3 ІМІТАЦІЙНЕ ПРОЄКТУВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ МОЛОДІ ТА ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ	152
3.1. Комплементарне моделювання впливу у системі «міграційні втрати молоді – ресурсний потенціал – соціально-економічне відновлення України»	152
3.2. Оцінювання ефективності використання міграційного потенціалу молоді у проєкції соціально-економічного відновлення регіонів України	174
3.3. Сценарне моделювання розвитку ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України в умовах молодіжно-міграційної кризи	182
3.4. Форсайт ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення України в умовах міграційної кризи	190
РОЗДІЛ 4 ІМПЕРАТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ (АСПЕКТ МОЛОДІ) ДЛЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ	199
4.1. Новітні виклики для збереження молоді в Україні	199
4.2. Мета та стратегічні пріоритети збереження людського потенціалу України	203
4.3. Стратегічні орієнтири державної політики збереження людського потенціалу	208
4.4. Механізми та інструменти реалізації проактивної державної молодіжної політики	221
РОЗДІЛ 5 ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ	235
5.1. Напрями формування державної молодіжної політики України ...	235
5.2. Державна молодіжна житлова політика в Україні: інструменти та особливості реалізації	265
5.3. Можливості апробації європейського досвіду формування і реалізації державної молодіжної політики в контексті соціального захисту та розвитку молоді в Україні	276
5.4. Засоби соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді в контексті збереження людського потенціалу на місцевому рівні.....	288
ВИСНОВКИ	300
ДОДАТКИ	311

ВСТУП

Повномасштабна війна спричинила масові вимушені переміщення населення, зокрема молоді, як всередині країни, так і за кордон, розвинувши низку критично гострих соціальних проблем, викликів і загроз національній безпеці України. Оцінки міграційних втрат свідчать про критичність їх обсягів, які ведуть до поглиблення демографічної кризи та зменшення ресурсної спроможності відбудови і повноцінного відновлення країни у повоєнний період.

Зазначені проблеми все більше обумовлюються критичними масштабами зовнішньої міграції молоді, відповідно, втратами потужного ресурсу знань, послабленням мотиваційних установок населення щодо життя і праці в Україні, економічною «девальвацією» інтелектуально-кадрового та трудового ресурсу. Критичного послаблення зазнає якість людського потенціалу через виїзд з країни найбільш креативного прошарку осіб, потенційних висококваліфікованих кадрів.

Відтак, важливим дослідницьким питанням стало здійснення соціологічних досліджень з метою ідентифікації міграційних аспірацій української молоді в Україні та за кордоном, формування й апробація методико-прикладних засад дослідження міграційних втрат молоді і їх наслідків для економічної безпеки та здатності країни до повоєнного відновлення, обґрунтування рекомендацій з формування й реалізації проактивної державної політики регулювання міграційних втрат молоді та збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України.

Особливої актуальності за існуючих умов набуває узагальнення світового, зокрема європейського досвіду, формування й реалізації ефективної молодіжної (її соціальної, економічної й міграційної компонент) політики в сенсі формування оптимального соціально-економічного середовища для збереження в країні молоді та використання потенціалу мобільності молодого населення. Також розроблення пропозицій і рекомендацій стосовно регулювання міграції молоді з врахуванням проблем збереження та розвитку людського потенціалу повинно відповідати цілям Стратегії державної міграційної політики на період до 2025 р., де однією з ключових проблем виокремлено «еміграцію висококваліфікованих фахівців та молоді, у тому числі внаслідок не повернення на Батьківщину після отримання освіти за кордоном, яка зростає через політику ряду держав щодо залучення висококваліфікованих іммігрантів, молодих фахівців з-поміж іноземних студентів (зокрема, Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини); своєю чергою, втрата Україною таких категорій працівників негативно позначається на віковій та освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили і гальмує економічне зростання».

Обґрунтування якісних рішень в системі державної політики інгібування міграційних втрат молоді та збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України має опиратися на повноцінне інформаційно-аналітичне

забезпечення цих процесів, а особливо на висновки зроблені у підсумку імітаційного моделювання та сценарного прогнозування. Уможливлення вирішення цього завдання потребує розробки повноцінного методичного інструментарію аналізування та оцінювання впливу міграційних втрат молоді на збереження людського потенціалу і соціально-економічну стійкість України.

Своєю чергою, інформаційною основою прогнозування та моделювання (крім офіційної статистики, інформації міжнародних організацій з міграції, праці, соціальної політики тощо) слугують дані трьох соціологічних досліджень української молоді за цільовими групами: 1) молодь за кордоном, 2) студентська молодь в Україні, 3) молодь в Україні з позитивними міграційними аспіраціями.

Прикладне значення має моделювання впливу міграції молоді на соціально-економічний розвиток і здатність соціально-економічної системи держави до відновлення на етапі повоєнної відбудови України, яке здійснюється зі застосуванням методів *VAR*, *Linear*, *Decision Tree*, *Random Forest*, *SVR*-моделювання, нейронних мереж, а прогнозування міри та потенційних наслідків зміни критичних і порогових міграційних втрат – на основі побудови тривекторної імітаційної моделі (програмне забезпечення *Eviews*). Сценарний підхід до прогнозування дозволяє здійснити альтернативний аналіз збереження потенціалу соціально-економічного відновлення та подальшого розвитку України, базуючись на методі *Big Data* з використанням нейронних мереж *Python* (бібліотеки *NumPy*, *Panda*, інструменти *scikit-learn*). Натомість емпірика соціально-економічного потенціалу країни та регіонів здійснюється на основі композиційного та рекурсивного підходів із застосуванням методу огортаючих даних *DEA*-аналіз (програмне забезпечення *OnFront*). Із застосуванням методу «діаграма Ганта» розробляється архітектура інструментів і відповідних заходів регулювання міграції молоді задля збереження людського потенціалу для повоєнного відновлення України з виділенням основних завдань, таргетів, виконавців, інструментів і термінів реалізації. Примітно, що для визначення пріоритетних напрямів та інструментарію ефективної молодіжної політики, у т. ч. житлової, доречним є використання методів інституціонального, системного та структурно-функціонального аналізу.

Окреслена тематика в силу своєї соціально-економічної значимості активно досліджується провідними вітчизняними дослідниками соціально-демографічних проблем (В. Антонюк, А. Гриценко, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, О. Позняк, У. Садова, Л. Семів, О. Цимбал, С. Пирожков, П. Шевчук та ін.). Проблеми міграції населення, зокрема молоді, перебувають у фокусі підвищеної уваги у світовому науковому просторі. Підтвердження зв'язку міграції молоді з національною безпекою країни та соціально-економічним відтворенням представлено у роботах Х. Емільсона, З. Варналія, В. Геєця, В. Горбуліна, С. Лукареллі, А. Люлле, Е. Фасс, Х. Янта та ін.

Незважаючи на численні дослідження, доводиться констатувати, що на сьогодні Україна зіштовхнулася з абсолютно нестандартними умовами повномасштабної зовнішньої воєнної агресії, що потребують ідентифікації та

застосування принципово нових інструментів аналізування міграції молоді, прогнозування і моделювання її впливу на соціальний, демографічний та економічний розвиток країни і її регіонів, а також нових підходів, принципів, форм, методів і механізмів її регулювання, а тому потребує комплексного вивчення.

З огляду на зазначене, *метою монографічного дослідження* визначено обґрунтування міграційних втрат молоді та ресурсного потенціалу повоєнної відбудови України, результатів моделювання взаємовпливів та інструментарію посилення резилентності.

Для досягнення цієї мети поставлено і вирішено такі *завдання*, як:

- інформаційно-методологічне проєктування впливу міграційних втрат молоді в умовах війни на ресурсний потенціал відбудови країни та її регіонів;
- обґрунтування детермінантів і проведення соціологічного зрізу міграційних аспірацій української молоді в Україні та за кордоном;
- проведення імітаційного проєктування каузальності міграційних втрат молоді та потенціалу соціально-економічного відновлення України;
- визначення імперативів та інструментарію державної політики збереження людського капіталу (аспект молоді) для повоєнної відбудови України;
- формування пріоритетів та засобів державної молодіжної політики в умовах війни і повоєнного відновлення України.

Результати монографічного дослідження стануть інформаційно-аналітичною базою для науково обґрунтованого вибору і практичного втілення нових механізмів та інструментарію удосконалення державної молодіжної політики регулювання міграційних процесів у контексті збереження людського потенціалу, необхідного для повоєнної відбудови України та її регіонів.

РОЗДІЛ 1

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ НА РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДБУДОВИ КРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

1.1. Методико-прикладні засади дослідження міграційних втрат молоді та їх наслідків для економічної безпеки і потенціалу повоєнного відновлення

1.1.1. Новітні детермінанти посилення міграційних аспірацій молоді

Як показує історичний досвід, чинник війни відноситься до провідних або іншими словами – першої групи причин, *push*-чинників активізації міграційних процесів, що закономірно, адже спад економіки, безробіття, відсутність робочих місць та й на загал дестабілізація ринків праці хоча й відносяться до прямих і безпосередніх детермінант формування позитивних міграційних аспірацій населення, однак, як правило, не пов'язані з екзистенційними загрозами життю і здоров'ю людини, втрати помешкання, руйнування соціальної та загальної інфраструктури, потенційними тортурами і репресіями і т. п.

По суті, війна розпочалася у 2014 р., а більшість чинників «виштовхування» населення України за кордон зберігалися з моменту досягнення незалежності країни та розвивалися у підсумку соціальної й політико-економічної нестабільності, характерної для країни. Закономірно виникали й розвивалися нові виклики демографічної стійкості і стабільності, обумовлені реакцією агресора (*прим.* – рф) на зміни в принципових положеннях функціонування і розвитку суспільства, формуванні системи державного і суспільного устрою, векторі подальшого шляху й засад розвитку України. Саме тому, політика збереження молоді та людського потенціалу України має орієнтуватися на, по-перше, перемогу й поствоєнну відбудову країни; по-друге, на послаблення та подолання сучасних актуальних детермінант міграції української молоді (рис. 1.1).

Вагомо розуміти, що ті мають як суто виштовхувальний (складність змиритися з бідністю, низьким рівнем якості життя, відсутністю соціальних ліфтів, політико-економічною нестабільністю та несправедливим розподілом суспільних благ і послуг), так і мотиваційний (бажання переміститися у середовище стабільності, сталого зростання економіки, науково-технологічного прогресу, високого рівня людського розвитку і соціальної захищеності, гарантій безпеки і т. п.) характер. Загалом у загальносвітовому вимірі теперішні міжнародні міграційні переміщення набувають досить високої динаміки та охоплюють все більшу частку населення. Так, на початку 2023 р. у світі налічувалось 184 млн мігрантів (або 2,3 % населення світу), з яких 37 млн осіб біженців. При цьому, темп зростання глобальної міграції утричі швидший у порівнянні зі зростанням населення у країнах з високим рівнем доходів і у двічі – країнах з низьким рівнем доходу.

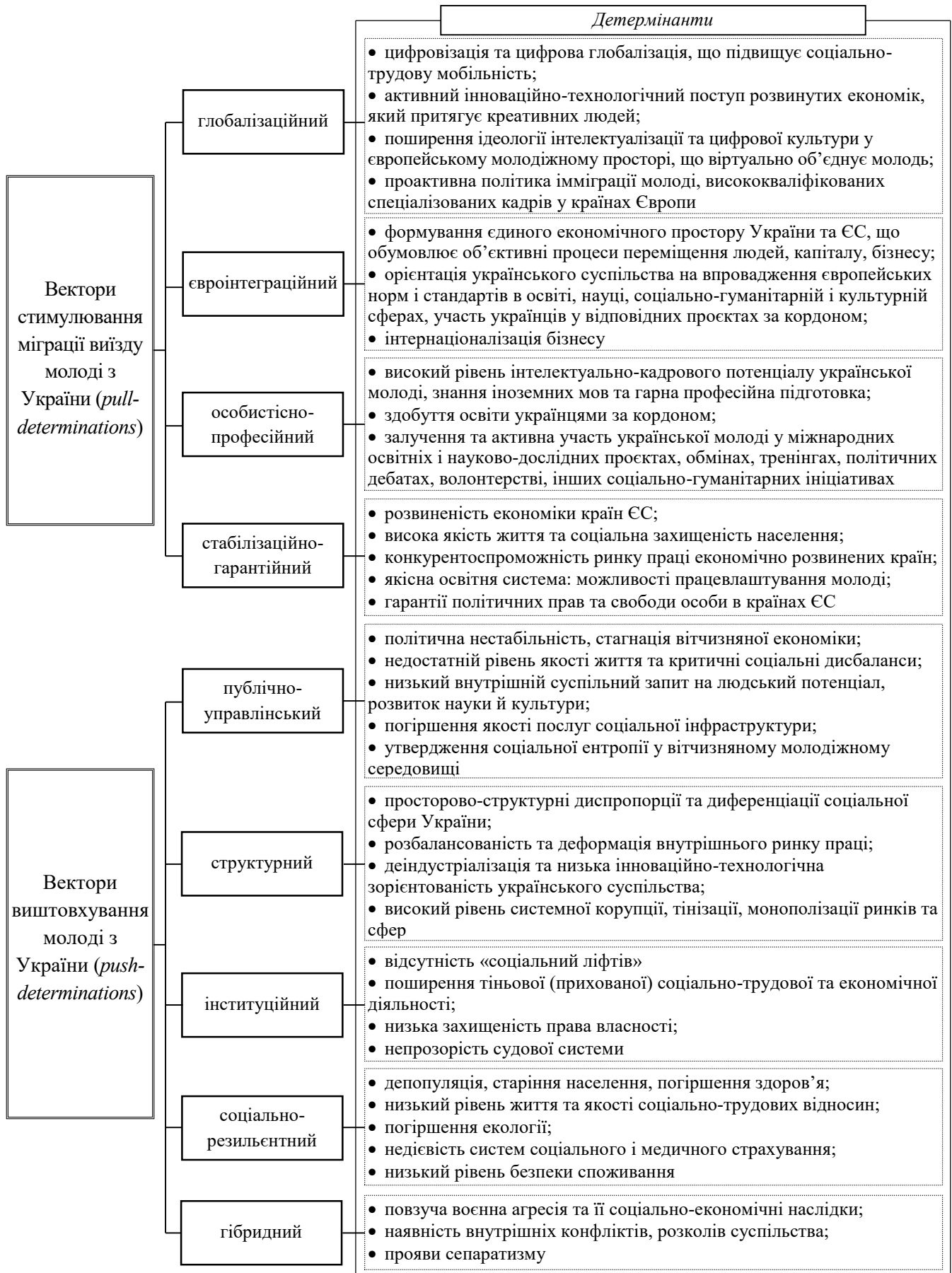

Рис. 1.1. Сучасні детермінанти актуалізації міграції молоді України та її регулювання: превоєнний контекст

Джерело: авторська розробка

З усієї чисельності мігрантів 40 % (або 60 млн трудових мігрантів і 10 млн біженців) перебувають у країнах ОЕСР (*OECD*), 17 % (або 31 млн трудових мігрантів) – країнах РСАДПЗ (*GCC*), 43 % (або 52 млн трудових мігрантів і 27 млн біженців) – країнах з низьким і середнім рівнем доходу. Стосовно *OECD-країн*, 11 млн мігрантів є громадянами європейських країн, які здебільшого перемістилися в інші та більш розвинені країни ЄС, 13,6 млн мігрантів є власниками грін-карт у США, а у *GCC-країн* – мігранти становлять близько 50 % усієї чисельності населення, якщо не враховувати Саудівську Аравію, показник дорівнюватиме 79 %¹.

Серед усіх країн світу в європейських країнах з високим рівнем доходу зосереджено найбільше мігрантів, зокрема на початку 2023 р. їх частка у загальній чисельності мігрантів становила 23,4 % або 43 млн осіб, з них 8 млн осіб біженців (29,6 % від загальної кількості біженців у світі). Здебільшого такі мігранти прибувають з інших європейських країн (56 %), а меншою мірою із таких регіонів світу, як Близький Схід та Північна Африка (13 %), Латинська Америка (9 %), Субсахарська Африка (8 %)^{2, 3}. Варто відмітити, що перебування в європейських країнах з розвинутою економікою дозволяє суттєво покращити стабілізаційно-гарантійні умови життя, а особливо для молоді, яка знаходиться на етапі набуття початкового життєвого досвіду. В низці науково-аналітичних оглядах зазначається, що міграційні аспірації української молоді в економічно розвинені країни значним чином пов'язані з бажанням підвищити рівень якості життя та соціальної захищеності, набутти вмінь високопродуктивної конкурентоспроможної праці та прогресивної трудової культури, розвинути соціально-трудова та інтелектуально-творчі навички, отримати якісну освіту та достатні можливості для працевлаштування, посилити особисті гарантії політичних прав та свободи^{4, 5, 6}.

На відміну від трудової міграції, коли переміщення населення відбувається з багатьох країн, більшість біженців походять з обмеженої кількості країн. Так, на початок 2023 р. 76 % біженців були вихідцями із шести країн – України (8,0 млн осіб), Сирії (6,8 млн осіб), Венесуели (5,6 млн осіб), Афганістану (2,6 млн осіб), Північного Судану (2,4 млн осіб), М'янми (1,2 млн осіб). Загалом близько 74 % біженців живуть у країнах з низьким та середнім рівнем доходів, а решта 26 % – у країнах з високим рівнем доходів і це здебільшого у *GCC-країн* (зокрема, в Туреччині перебуває 3,67 млн біженців, Німеччині – 2,23 млн осіб, Польщі – 1,21 млн осіб)⁷.

¹ World Development Report 2023: Migrants, Refugees and Societies. URL : <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>.

² Eurostat (Statistical Office of the European Communities). Migration and Migrant Population Statistics. 2022. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics.

³ European Union Labour Force Survey (EU-LFS). Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-labour-force-survey>.

⁴ Щодо засобів та пріоритетів регулювання міграції у контексті зміцнення людського потенціалу України : аналітична записка. НІСД, 05.11.2021. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/migraciya_malinovska_03112021.pdf.

⁵ Щодо захисту трудових та соціальних прав мігрантів та використання міграції в інтересах розвитку : аналітична записка. НІСД, 25.05.2021. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-05/trudova-migratsiya-1.pdf>.

⁶ Щодо удосконалення механізму запровадження допомоги для економічної реінтеграції трудових мігрантів : аналітична записка. НІСД, 06.04.2021. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/trudovi-migranty.pdf>.

⁷ Midyear 2022 data. Refugee Population Statistics Database. United Nations High Commissioner for Refugees. URL :

Стосовно України та чинників міграційних аспірацій молоді визначальне значення має вплив глобалізації, у контексті якого молода людина отримує нові можливості для реалізації особистих інтересів та активного розвитку. Так, головними пріоритетами української молоді слід вважати отримання доступу до цифрових технологій, використання інноваційно-технологічних продуктів, участь у європейському високоінтелектуальному молодіжному просторі з високим рівнем цифрової культури, що через соціально-трудова мобільність дозволяє розвинути креативні здібності молоді, підвищити рівень інтелектуалізації праці та забезпечити професійно-кваліфікаційний розвиток⁸.

Близькість кордонів України до ЄС визначає активну міграцію молоді нашої країни у європейський простір та в подальшому отримання права на постійне перебування і громадянство у ЄС. При цьому такі настрої далеко не тільки пов'язані з війною, зокрема згідно соціологічного дослідження «Українські біженці 2022 в Європі. Підлітки» за період з 28 березня по 4 квітня 2022 р. при вибірці у понад 3,0 тис. осіб 22 % опитаних молодих людей висказали, що планували до війни мігрувати з України за кордон, зокрема 64 % до країн ЄС. З тих молодих людей, які планують повернутися (їх частка складає 75 % опитаних), понад 70 % розглядають міграцію з ціллю освоєння європейських освітніх, науково-дослідних, соціально-гуманітарних, культурних та інших норм і стандартів, а з тих, які не планують повернутися (їх частка складає 7 %), – понад 80 %⁹. Євроінтеграційний вектор міграційної мобільності української молоді значним чином обумовлений об'єктивними процесами переміщення людей, капіталу, бізнесу в контексті існуючого єдиного економічного простору України та ЄС¹⁰.

Варто звернути увагу також і на склад особистісно-професійних інтересів української молоді при міграції за кордон. Так, у 2023 р. за підтримки ЄС в Україні розпочато реалізацію низки молодіжних проєктів (*Fostering Youth Social Entrepreneurship and Practical Career Management Skills* (закінчення проєкту 30.06.2025)¹¹, *Phoenix: Resilient Ukraine in the Time of War (Phoenix Ukraine Project)* (закінчення проєкту 31.05.2024)¹²), що дозволяють нашій молоді за кордоном набути та розвинути навички підприємництва, професійно-кваліфікаційні компетенції, здатності до високоінтелектуальної та продуктивної праці. Молодіжний центр в Португалії за період дослідження з 25 вересня по 5 жовтня 2022 р. наголошує про значну зацікавленість української молоді брати участь в освітніх проєктах (49,6 % опитаних), тренінгах та майстер-класах

<https://www.unhcr.org/refugee-statistics>.

⁸ Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. 33 с.

⁹ Українські біженці 2022 в Європі_підлітки. 4Service. URL : <https://inmol.org/doslidzhennia-ukrainski-bizhentsi-v-ievropi-2022-pidlitky>.

¹⁰ Migration management: Welcoming refugees from Ukraine. URL : https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_en.

¹¹ Fostering Youth Social Entrepreneurship and Practical Career Management Skills in Ukraine, Moldova, Georgia and Armenia through the Innovative Social Student Companies (SSC) Approach. URL : <https://euneighbourseast.eu/projects/eu-project-page/?id=1991>.

¹² Phoenix: Resilient Ukraine in the Time of War (Phoenix Ukraine Project). URL : <https://euneighbourseast.eu/uk/projects/eu-project-page/?id=1856>.

(42,6 %), волонтерських заходах (34,8 %) ¹³. Примітно, що українські мігранти мають достатньо високий рівень знання іноземних мов, зокрема 65 % молодих людей здатні спілкуватися за кордоном іншою мовою (англійською – 45 %, польською – 8 %, німецькою – 5 %), а серед підлітків (віком 14-17 років) – 83 %. Також одним із важливих особистісних пріоритетів міграції української молоді є здобуття освіти, коли 90 % студентів-емігрантів відзначають вищий рівень якості підготовки фахівців за кордоном у порівнянні з вітчизняними закладами вищої освіти. Водночас серед тих молодих людей, які емігрували за кордон після початку військового вторгнення і в подальшому планують повернутися на батьківщину, 37 % відзначають, що наразі шукатимуть новий освітній заклад та продовжуватимуть навчання за кордоном, а відповідна частка серед підлітків – 47 % ¹⁴.

Стосовно *push-факторів* міграції української молоді насамперед варто виділити публічно-управлінський вектор. Результати опитування проведеного компанією *Info Sapiens* та Міжнародним республіканським інститутом молоді упродовж 22 лютого – 28 березня 2021 р. вказують на відсутність серед молодих людей в Україні достатньої довіри до обраного політичного та економічного курсу розвитку країни, зокрема 57 % опитаних не підтримували на той час владної політики та вказували на тривалу політичну нестабільність і стагнацію країни і її економіки. Більше того в Україні сформувалася соціальна ентропія у молодіжному середовищі і це підтверджується відсутністю у молоді бажання реалізовувати виборчі права (понад 45 % опитаних не голосували на останніх парламентських та місцевих виборах), брати участь в діяльності громадських організацій та спільнот (51 %), ініціювати та започатковувати молодіжні проєкти (67 %). При цьому, 87 % вважали вагомую роль молоді у суспільному житті країни ¹⁵. Звертаючи увагу на результати досліджень Центру Разумкова, до *push-факторів* міграції української молоді варто віднести суттєве відставання нашої країни від розвинених європейських країн за якістю життя та класовою збалансованістю суспільства, можливостями у реалізації інтелектуального і трудового потенціалу, станом розвитку науки та культури, соціальної інфраструктури ^{16, 17}.

Економіка України потребує активних структурних реформ і їх відсутність чи повільний перебіг посилює міграційні настрої суспільства, а особливо серед молодих людей ¹⁸. Поряд з тим необхідно врахувати, що в теперішніх умовах активних цифрових трансформацій молодь все більше

¹³ Звіт за результатами дослідження «Молоді українці в Португалії». 2022. URL : <https://dismp.gov.ua/zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-molodi-ukrainci-v-portugalii>.

¹⁴ Українські біженці 2022 в Європі_підлітки. 4Service. URL : <https://inmol.org/doslidzhennia-ukrainski-bizhentsi-v-ievropi-2022-pidlitky>.

¹⁵ Мріємо та діємо. Опитування молоді. Info Sapiens, лютий 22 – березень 28, 2021. URL : <https://inmol.org/opytuvannia-molodi-mriemo-ta-diiemo>

¹⁶ Економічні складові повернення : аналітична доповідь. Центр Разумкова, липень 2023. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2023/07/24/2023-MATRA-I-KVARTAL.pdf>.

¹⁷ Міграційні прояви та вплив – уроки для України : аналітична доповідь. Центр Разумкова, травень 2023. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>.

¹⁸ Якість життя населення України та перші наслідки війни : монографія / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Київ : НАНУ, ІДСД ім. М. В. Птухи, 2023. 191 с. (С. 34-62).

поєднує свій розвиток і життя з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та адаптацією до діджитал-глобалізації. Ба більше, прогнозується активне посилення інноваційно-технологічної зорієнтованості та інформатизації молодіжного середовища і значний вплив таких тенденцій на зовнішню міграцію української молоді¹⁹. Також варто звернути увагу на результати соціологічних досліджень становища молоді в Україні експертів Міжнародного республіканського інституту, у яких наголошується на критичній необхідності подолання поширення таких деструктивних явищ, як корупція, тінізація, монополізація, зрощування бізнесу та влади, ін.²⁰

Сьогодні для України характерна низка інституційних перешкод, що не дозволяють повною мірою домогтися послаблення міграційних настроїв молоді. До повномасштабного вторгнення українська молодь розглядала еміграцію як основний спосіб покращення матеріального добробуту (58,9 % опитаних), реалізації трудового потенціалу (42,8 %), отримання нового життєвого досвіду (27 %). При цьому молоді люди наголошували на недотриманні в Україні норм та принципів демократії, законності, правопорядку (80,3 %), існуванні системних перешкод і проблем у створенні та започаткуванні підприємницької діяльності (89,4 %) ²¹. Також молодих людей турбувало наростання обмежень соціальної мобільності, відсутність належної соціальної безпеки, поширення нестабільності в зайнятості, недостатня соціальна відповідальність в державі ²².

Варто відмітити значний вплив на міграційну мобільність української молоді соціально-резильєнтних чинників, які стосуються стану здоров'я, рівня суспільної стійкості, якості соціально-трудова відносин та ін. 81 % молодих людей все більше турбуються про власне здоров'я та здоров'я близьких, 62 % – розкриття особистого трудового потенціалу, 57 % – покращення добросовісних соціально-трудова відносин. При цьому молодь в Україні не задоволена умовами, що склалися на внутрішньому ринку праці та позитивно ставиться до роботи за кордоном (48 % опитаних), а основними тригерами трудової міграції вважає відсутність вакансій (68 %), низький рівень заробітної плати (52 %), неналежні умови праці (23 %). Примітним є бажання української молоді долучатися до захисту довкілля. Про це наголосили 85 % опитаних, які до складних екологічних проблем в нашій країні відносять зростання обсягів відходів (35 %), забруднення водойм (34 %) та повітря (33 %) ²³. Увага української молоді сконцентована і на питаннях покращення продовольчої безпеки, розвитку споживчої культури, попередження злочинності, розвитку інституту самострахування ²⁴.

¹⁹ Міністерство молоді і спорту України. Цифровізація. 2023. URL : <https://mms.gov.ua/tag/cifrovizaciya>.

²⁰ Міжнародний республіканський інститут. Молодь. 2023. URL : <https://iri.org.ua/programi/molod>.

²¹ Становище молоді України 2021. Репрезентативне соціологічне дослідження Міністерства молоді та спорту України. URL : <https://mms.gov.ua/news/reprezentativne-sociologichne-doslidzhennya-stanovishcha-molodi-v-ukrayini-2021>.

²² НДЦ «Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка». Наукове забезпечення молодіжної сфери, 2021-2023. URL : <https://dismp.gov.ua>.

²³ Звіт про залучення, взаємодію та створення можливостей для молоді в Україні 2021. URL : <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/zvit-pro-zaluchennya-vzaemodiyu-ta-stvorenniya-mozhливostey-dlya-molodi-v-ukraini-ukraine-iom-2022.pdf>.

²⁴ Опитування населення територіальних громад в рамках проекту «Молодіжні банки – 2021». ГО «Інститут молоді».

Проблеми, з якими стикається молодь під час війни, насамперед соціально-економічного характеру, а саме стосуються стабільних заробітків (36 % опитаних), пошуку місця праці (19 %), здобуття освіти та покращення системи професійно-кваліфікаційного розвитку (19 %). Повзуча воєнна агресія критично змінила пріоритети життя в Україні, зокрема молодь почала більше турбуватися питаннями забезпечення фізичної безпеки (27 % опитаних), отримання доступу до якісних медичних (13 %) та освітніх (11 %) послуг. Більше того, молоді люди повністю відкидають прояви політико-ідеологічної розбіжності (97 % опитаних), упередженості та неприязності до інших народів чи національних меншин (93 %), внутрішніх конфліктів та розколів суспільства (82 %) ²⁵.

1.1.2. Концепт взаємовпливів наростання соціальних проблем в умовах війни, міграції молоді та втрат людського потенціалу

На основі ідентифікованих сучасних детермінант зростання міграційної активності української молоді концептуально-стратегічний базис вибудовування положень державної політики інгібування міграційних втрат молоді України набуває вигляду як на рис. 1.2, коли і стратегічні імперативи, і критерії, і безпосередньо інструментарій регулювання орієнтуються на послаблення (нівелювання) дії / впливу провідних причин міграції молоді. Сформоване в Україні середовище життя, участі у соціально-трудових відносинах, реалізації підприємницьких ініціатив молоді є досить відмінним у порівнянні з європейськими та іншими країнами з розвиненою економікою і подолання такої поляризації варто відносити до стратегічних імперативів державної політики.

Вирівнювання сформованих диспаритетів насамперед повинно стосуватися найбільш чутливих до посилення міграційних аспірацій сфер життєдіяльності молодих людей, зокрема зайнятості, оплати та безпеки праці, соціальної захищеності, ділової активності, навчання і професійного розвитку та ін. Поглиблення відставань і відсутність політики конвергенції вітчизняного середовища з країнами-реципієнтами здатне активізувати збільшення *pull*-детермінанти міграції молоді.

Очевидно, що інгібування міграційних витрат молоді для України є складним завданням, особливо в умовах воєнного часу, яке потребує значних ресурсних витрат. Так, одним із інструментів державної політики інгібування міграційних витрат молоді варто розглядати стратегію активної цифровізації економіки і суспільства України. Дійсно, в епоху діджиталізації молода людина має мати право реалізовувати ділові навички та креативні бізнес-проекти, повинна отримувати в повній мірі доступ до ринку ІТ-продуктів, можливості для своєї участі у інформаційно-комунікаційних відносинах та ін. Примітно, що поглиблення інформатизації дозволяє краще і швидше, без надмірних перешкод реалізувати інтереси молоді, що закономірно послаблює міграційні аспірації.

URL : <https://inmol.org/opytuvannia-naseleennia-terytorialnykh-hromad-v-ramkakh-proektu-molodizhni-banky-2021>.

²⁵ Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. ГО «Аналітичний центр Cedoss», Info Sapiens, 2023. URL : https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_vinyu_na_molod_v_ukrayini.pdf.

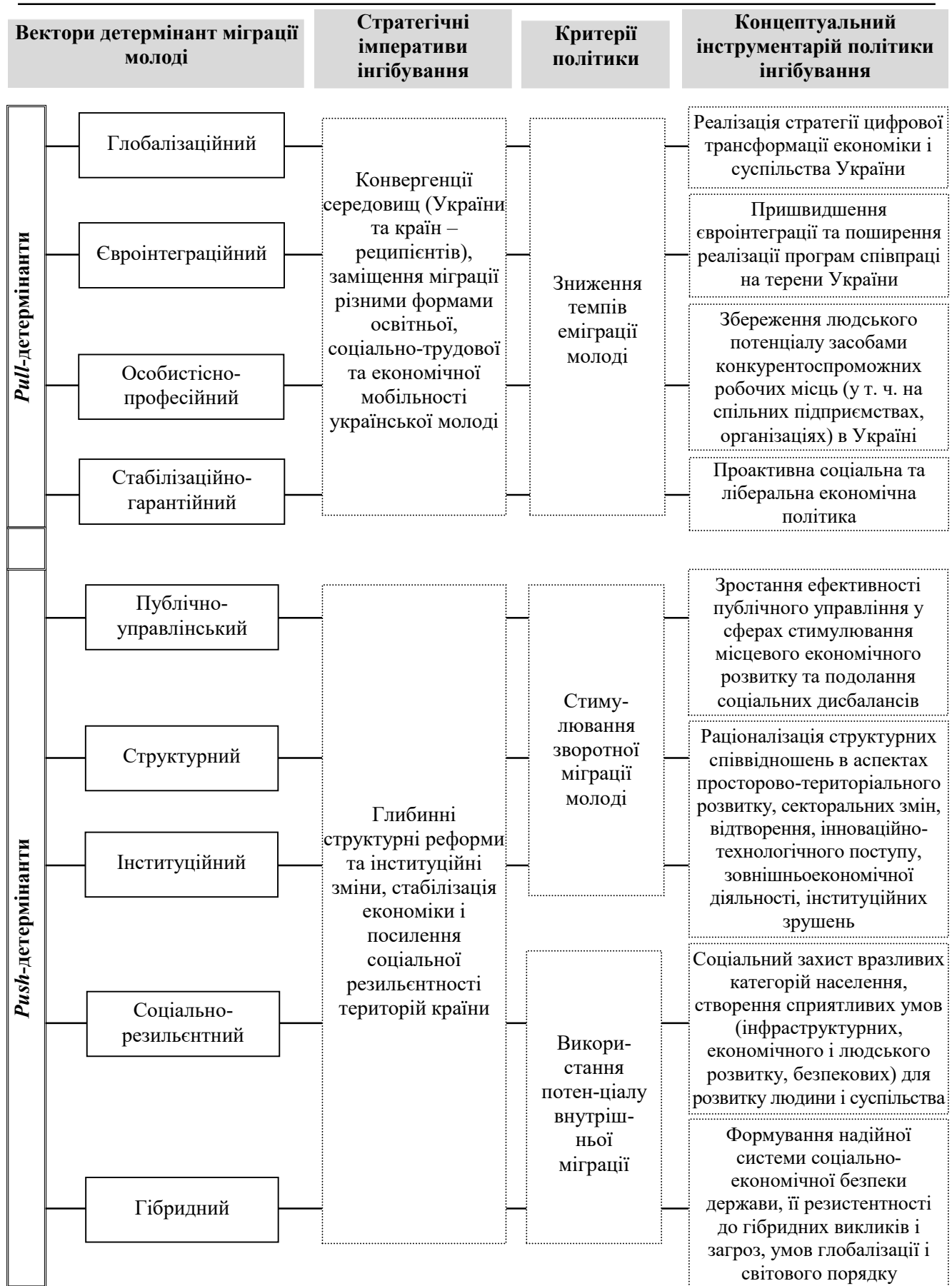

Рис. 1.2. Концепт інструментарію державної політики інгібування міграційних втрат молоді України

Джерело: авторська розробка

Високу привабливість для української молоді мають європейські норми та правила життя і це повинно враховуватися у державній міграційній політиці²⁶. Саме тому пріоритетне значення мають зміни, що пришвидшують євроінтеграцію, чому сприятиме ширше залучення європейських партнерів до розробки прогресивних соціально орієнтованих проєктів і отримання з їхньої сторони необхідної ресурсної підтримки.

Неабияке значення для України має збереження людського потенціалу, зокрема використовуючи засоби конкурентоспроможних робочих місць (у т. ч. на спільних із іноземними партнерами підприємствах, організаціях). Багатьма розвиненими країнами доведено, що інгібування міграційних втрат молоді в значній мірі пов'язане з покращенням умов праці та зайнятості для молоді, трансформацією стандартів і систем оплати праці та ін.

Увага державних інституцій повинна бути сконцентрована на підвищенні рівня захисту соціально-трудова прав і законних інтересів та гарантуванні прийнятних життєвих стандартів, політичних свобод, матеріальних благ суспільства^{27, 28, 29}. Також задля зниження темпів еміграції молоді важливо змінити підходи до якості життя, умов освіти, професійної підготовки і зайнятості, ставлячи за орієнтир нормативи та вимоги європейських країн.

Для зниження впливу *push*-детермінант міграції молоді в Україні необхідні глибинні структурні реформи та інституційні зміни, при цьому, основний акцент повинен надаватися новим і прогресивним механізмам та інструментам управління міграційними процесами, здатним зберегти людський капітал для забезпечення повоєнної відбудови та подальшого відновлення країни. У цьому сенсі не меншої важливості набуває налагодження механізму стимулювання зворотної міграції молоді, що має супроводжуватися утвердженням у суспільстві запитів на отримання нових знань та професійно-кваліфікаційних компетентностей і вмінь, генерування та реалізацію бізнес-ідей, ноу-хау.

Поряд з тим, Україна зіштовхнулася й з проблемою значних обсягів внутрішньої міграції молоді, що одночасно і виклик і можливість, коли нова державна молодіжна політика передбачає стимулювання місцевого економічного розвитку та подолання соціальних дисбалансів^{30, 31}. Актуальне значення має раціоналізація структурних співвідношень в аспектах просторово-

²⁶ Семікіна М., Запирченко Л., Семікіна А. Розвиток ринків праці України та ЄС: специфіка молодіжної зайнятості. Академічні візії. 2023. № 17. URL : <https://zenodo.org/record/8010983>.

²⁷ Якість життя населення України та перші наслідки війни : монографія / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Київ : НАНУ, ІДСД ім. М. В. Птухи, 2023. 191 с. (С. 41-50).

²⁸ Міжнародна організація праці. Доповідь про соціальний захист у світі у 2020-2022 роках: Регіональна супровідна доповідь для Центральної та Східної Європи та Центральної Азії. Женева: МОП, 2021. URL : https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_831031.pdf.

²⁹ Зміцнення соціальної безпеки людини в період війни та повоєнної відбудови України : монографія ; за ред. Варналія З. С. Київ : Знання України, 2024. 272 с.

³⁰ Оцінка планів післявоєнного відновлення соціальної сфери: «соціальний захист та соціальні послуги» : аналітична доповідь. Центр Разумкова, грудень 2022. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/15/2022-MATRA-IV-KVARTAL-5-1.pdf>.

³¹ Соціальна безпека людини в умовах війни : монографія ; за ред. Варналія З. С. Київ : Знання України, 2023. 270 с.

територіального розвитку, секторальних змін, відтворення, інноваційно-технологічного поступу, зовнішньоекономічної діяльності, інституційних зрушень. Основні зусилля держави повинні бути направлені на подолання існуючих дисбалансів і деформацій на різних рівнях економічних та соціальних відносин і створення таких атрактивних умов життя, за яких молодь отримує широкі можливості для задоволення власних потреб і реалізації життєвих інтересів^{32, 33}.

Важливим інструментом державного регулювання міграційних процесів є забезпечення соціального захисту вразливих категорій населення, створення сприятливих умов (інфраструктурних, економічного і людського розвитку, безпекових) для розвитку людини і суспільства. Від держави вимагається недопущення девіантної та опортуністичної поведінки молоді, у т. ч. засобами соціальної справедливості та покращення базових умов розвитку особистості.

Україна на етапі масштабних змін і завдання державної міграційної політики мають також передбачати формування надійної системи соціально-економічної безпеки держави, її резистентності до гібридних викликів і загроз, умов глобалізації і світового порядку. А роль молоді є визначальною, особливо у контексті розвитку людського капіталу як стратегічної ресурсної компоненти у подоланні соціально-економічних наслідків повномасштабної війни^{34, 35}.

Природний рівень міграції явище об'єктивне. Причинами природної міграційної активності населення є (окрім стихійних лих) гострі соціальні проблеми, які пов'язані з умовами проживання, рівнем життя, якістю соціально-трудових відносин, якістю життя, демографічною стійкістю, екологічною та продовольчою безпекою. Однак, нарощення темпів зовнішніх міграційних процесів – це виклик економічній і соціальній стабільності та безпеці держави. Війна поглиблює житлово-побутові проблеми населення, які в Україні й у довоєнний час масштабувалися. Якщо за 2021 р. загальна площа житлових будівель введених в експлуатацію складала 12,71 млн м², то за 2022 р. показник скоротився майже у двічі або 6,05 млн м². Така ж тенденція продовжилася і у 2023 р., зокрема у січні-червні загальна площа житлових будівель скоротилась на 11,4 % до аналогічного періоду попереднього року. Примітними стали негативні зміни й за кількістю квартир у житлових будинках. Показник у січні-червні 2023 р. скоротився на 14,2 %³⁶.

Воєнне вторгнення спровокувало критичне погіршення рівня життя в Україні. Так, у 2022 р. середньомісячна заробітна плата зменшилась на 38,9 % або 4,9 тис. грн³⁷. Більше того, часткове збільшення за період війни базових

³² Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці : монографія / кер. авт. кол. О. І. Цимбал ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ : Академперіодика, 2021. 210 с. (С. 108-130).

³³ Варналій З. С. Соціальна безпека людини як об'єкт дослідження економічної безпекології. Економічний вісник університету. 2022. Вип. 52. С. 90-97.

³⁴ Патріотична, ціннісна, креативна: чому Україна може пишатися своєю молоддю. Факти, серпень, 2023 URL : <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu>.

³⁵ Свідомий вибір. Як змінилася молодь в Україні за час війни й чого прагнуть підлітки. Українська правда, квітень, 2023. URL : <https://life.pravda.com.ua/projects/pidlitky-i-viyna/2023/04/14/253784>.

³⁶ Державна служба статистики України. Будівництво. Показники щодо початку будівництва, 2021-2023 рр. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua>.

³⁷ Пенсійний фонд України. Показник середньої заробітної плати за 2023 рік. URL :

соціальних стандартів (мінімальної заробітної плати на 3,1 %, прожиткового мінімуму – 3,2 %) жодним чином не дозволило компенсувати вплив інфляції, рівень якої у 2022 р. становив 26,6 %³⁸.

У довоєнний час в Україні сформувалася тенденція до зростання рівня безробіття, зокрема, починаючи з 2019 р., показник в середньому підвищувався на 1,0 в.п. З початку війни темпи безробіття зросли в декілька разів і на початку 2023 р. його рівень склав 21,1 %, що у 2,1 рази більше у порівнянні із попереднім роком³⁹. На внутрішньому ринку України утворилася ситуація, коли кількість безробітних (на I півріччя 2023 р. становила 113,4 тис. осіб) перевищувала кількість відкритих вакансій (45,0 тис.) у понад 2,5 рази, а, відтак, на одну вакансію припадало троє безробітних. Привертає увагу й значна частка серед безробітних кваліфікованих, професійних та фахових робітників, яка на початку II півріччя 2023 р. дорівнювала 40,2 %⁴⁰.

Помітним із початку війни стало погіршення рівня якості життя. З 2022 р. соціальний розвиток України сповільнився та суттєво загострилися соціальні проблеми. Понизилися місця України в рейтингу соціального розвитку до 52 місця із 168 країн⁴¹. Стосовно світового рейтингу щастя ООН на початку 2022 р. наша країна посіла 92 місце з 137 країн⁴².

В Україні особливо критичного масштабу набула демографічна криза, прояви якої суттєво посилюються у 2014 р. та надалі спричинили активізацію темпів скорочення населення. У результаті на початку 2022 р. в нашій країні проживало 40,9 млн осіб, з яких 17,8 % старше 60 років⁴³. Війна суттєво погіршила демографічну стійкість України, зокрема через вимушену міграцію, втрати на полі бою та з інших причин кількість населення зменшилась до 36,7 млн осіб, з яких 20,2 % складали особи віком понад 65 років⁴⁴, народжуваність скоротилась у 2,2 рази (із 209,4 тис. дітей на початку 2022 р. до 96,8 тис. дітей на початку 2023 р.), генерація суспільства знизилась до 0,80 при рекомендованих межах 2,13-2,15⁴⁵.

Розгортання воєнного вторгнення завдало значних збитків екології, які Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України на травень 2023 р.

<https://www.pfu.gov.ua/2158510-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2023-rik>.

³⁸ Мінфін. Праця та зарплата, 2021-2023 pp. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/labour>.

³⁹ Укрінформ. Рівень безробіття торік в Україні становив 21,1 % - Нацбанк, 22.09.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3707740-riven-bezrobitta-v-ukraini-torik-stanoviv-211-nacbank.html>.

⁴⁰ Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, січень-червень 2023 року. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analitics/68>.

⁴¹ Україна за два роки піднялась на 32 позиції в глобальному рейтингу за індексом соціального прогресу – Мінсоцполітики. Урядовий портал, 02.02.2022 р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-za-dva-roki-pidnyalas-na-32-poziciyi-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu-minsocpolitiki>.

⁴² World Happiness, Trust and Social Connections in Times of Crisis, march 20, 2023. URL : <https://worldhappiness.report/ed/2023/world-happiness-trust-and-social-connections-in-times-of-crisis/#ranking-of-happiness-2020-2022>.

⁴³ Україні загрожує демографічна криза: як скорочується чисельність населення. Аналітичний портал «Слово і Діло», 31.12.2022. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/31/infografika/suspilstvo/ukrayini-zahrozhuje-demografichna-kryza-yak-skorochuyetsya-chyselnist-naselennya>.

⁴⁴ В ООН підраховали, скільки зараз людей живе в Україні. Інформаційне агентство «УНІАН», 20.04.2023. URL : <https://www.unian.ua/society/v-on-pidrahuvali-skilki-zaraz-lyudey-zhive-v-ukrajini-12226554.html>.

⁴⁵ На 28% скоротилась народжуваність в Україні від початку великої війни. Оpendатобот, липень 2023. URL : <https://opendatobot.ua/analitics/birth-crisis-2023>.

оцінювало в 52 млрд дол. США, зокрема за забрудненням повітря – 27 млрд дол. США, водних ресурсів – 1,6 млрд дол. США, ґрунту – 0,3 млрд дол. США, внаслідок захоронення відходів – 23 млрд дол. США ⁴⁶. Також урядом України наголошується на руйнівних пошкодженнях на території нашої країни 160 об'єктів (або 60 % від загальної кількості) Смарагдової мережі природоохоронних територій Європи загальною площею 627 тис. га, 16 (або 94 % від загальної кількості) Рамсарських угідь ЮНЕСКО загальною площею 2,9 млн га, майже третини лісового ландшафту (3 млн га) та перебуванні значної частина лісу (0,5 млн га) під окупацією або в зоні військових дій ⁴⁷.

Достатньо масштабно війна вплинула й на погіршення забезпеченості населення базовими товарами продовольства і цьому підтвердженням є 71 місце у Глобальному індексі продовольчої безпеки (*Global Food Security Index – GFSI*) за 2022 р. серед 113 країн, що на 17 позицій нижче у порівнянні з попереднім роком. Особливо критичною склалася ситуація щодо наявності продовольства, зокрема Україна опинилася в числі країн з найнижчим рівнем (43,5 бали зі 100 і посіла 94 місце). Також поглибилися проблеми із доступністю (фізичною та економічною) продуктів харчування (66,6 балів і 65 місце). Порівняно з європейськими країнами раціон харчування наших громадян мало різноманітний, з низьким рівнем білку та може нести значну небезпеку людському здоров'ю (71,3 бали і 52 місце рейтингу) ⁴⁸. Таким чином є всі підстави стверджувати про наростання гострих соціальних проблем за провідними компонентами соціальної стабільності.

Молодь України в значній мірі орієнтується на європейські стандарти якості життя, невідповідність яких впливає на зниження рівня щастя у суспільстві. Логічно, що всі ці процеси обумовлені втратами людського потенціалу України, але, своєю чергою, вони також впливають і на погіршення ресурсного забезпечення низки важливих для держави відтворювальних процесів. Таким чином концепт взаємовпливів наростання гострих соціальних проблем, міграції молоді та втрат людського потенціалу набуває вигляду як на рис. 1.3.

Міграційні процеси серед молодого населення не варто розцінювати лише як негативне явище у соціально-економічному розвитку країни. У низці наукових досліджень ⁴⁹ наголошується й на перевагах, які країна отримує від міграції, зокрема розширення у молоді можливостей для здобуття нових знань і умінь, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня тощо. У будь-якому разі масштабні міграційні переміщення молоді, особливо за кордон, створюють загрози розвитку і поширення їх негативних наслідків включно до шоківих

⁴⁶ Як правильно рахувати екологічні збитки України від війни? Вокс Україна, 09.05.2023. URL : <https://voxukraine.org/yak-pravylno-rahuvaty-ekologichni-zbytky-ukrayiny-vid-vijny>.

⁴⁷ Стало відомо, у яку суму оцінюють збитки екології України від вторгнення росіян. Аналітичний портал «Слово і Діло», 05.03.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/05/novyna/ekonomika/stalo-vidomo-yaku-sumu-oczinuyut-zbytky-ekolohiyi-ukrayiny-vtorhnennya-rosiyan>.

⁴⁸ Global Food Security Index 2022. URL : <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/download-the-index>.

⁴⁹ Lücke M., Saha D. Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. German Advisory Group, 01.02.2019. URL : https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2022/02/GAG_UKR_PS_02_2019_en.pdf.

ситуацій (у випадку надвеликих масштабів міграції, її високої інтенсивності або вимивання цілісних вузьких сегментів (прошарків за віком, спеціалізацією, професіями тощо) молодого населення), перелік яких узагальнено на рис. 1.4.

Рис. 1.3. Концепт взаємовпливів наростання гострих соціальних проблем (обумовлених війною і її наслідками), міграції молоді та втрат людського потенціалу

Джерело: авторська розробка

Критичні міграційні втрати молоді	
Ризики	Загрози
<i>Ймовірність того, що ситуація розвиватиметься не у відповідності до очікувань, однак характер наслідків може бути різним</i>	<i>Виключно негативні та істотні (для національної безпеки України) наслідки у разі настання ризикових ситуацій</i>
• зменшення сегменту найбільш креативної та працездатної частини населення; • порушення структурних характеристик (попит і пропозиція) трудових ресурсів; • диспропорції та деформації на ринку праці, в сфері зайнятості; • розбалансування відтворювальних процесів; • дестабілізаційні процеси на ринках нерухомості, капіталу, у банківській системі; • послаблення інтелектуально-кадрової та демографічної стійкості; • поглиблення проблем демографічного старіння нації; • зміни в ефективності використання людського потенціалу; • мінливість темпів людського розвитку; • зміни в параметрах розвитку (інтелектуальній, освітньо-кваліфікаційній, соціальній, культурній) та капіталізації (доходи, майновий стан) людського потенціалу; • посилення потенціалу популяризації Держави Україна за кордоном в умовах прямої та гібридної зовнішньої воєнної	• пригнічення економіки (зниження рівня продуктивності праці та інноваційної активності в економіці; вплив мізків та критичне послаблення інтелектуально-кадрового капіталу, погіршення якісних характеристик трудового потенціалу); • криза ринку праці (вимивання вузько спеціалізованих фахівців, посилення депресивності сільських і віддалених територій, невідповідність професійно-кваліфікаційних характеристик попиту і пропозиції праці); • виснаження соціальної системи (збільшення навантаження на соціальні фонди; втрата соціальних внесків; обмеження страхового та соціального захисту українських мігрантів – молоді за кордоном; зростання бідності родин) • утвердження демографічної кризи (руйнування родин; порушення сімейних стосунків; відмови від народження дітей; погіршення здоров'я); • послаблення політичної системи (зростання суспільної напруги; нереалізація виборчих прав; створення передумов для фальсифікацій та маніпулювань)

Рис. 1.4. Дуалізм ризиків та загроз міграційних втрат молоді

Джерело: авторська розробка

У першій ситуації виклики для національної безпеки значні, однак менш критичні, та здебільшого стосуються таких негативних змін: втрата частини прошарку креативної та інтелектуально розвиненої молоді, здатної до інновацій, трудової і професійної мобільності, нестандартних форм зайнятості; погіршення трудових ресурсів та зростання дивергенції у співвідношеннях попиту і пропозиції праці в сегменті молоді, наслідком чого стає збільшення тиску на окремі галузі економіки та одночасно зменшення пропозиції трудових ресурсів для інших видів економічної

діяльності⁵⁰; посилення структурних деформацій та диспропорцій на ринках праці і в сфері зайнятості молоді⁵¹; загострення проблем розширеного відтворення трудового потенціалу регіонів та держави; зниження інтенсивності та ділової активності в суспільстві.

Загрози мають ще критичніші негативні наслідки та, відповідно, їх нейтралізація стає провідним об'єктом державної політики. Виходячи з практики країн з великим міграційним досвідом, можна виокремити низку екзистенційних загроз міграції молоді. Так, країни з високою інтенсивністю міграційних потоків мають нижчий потенціал для економічного розвитку, що також погіршує їх привабливість з позиції високотехнологічного розвитку. Підтвердженням цього є дані Глобального інноваційного індексу (об'єднує 132 країни), де останні позиції на початку 2023 р. займали саме ті країни, яким властива висока міграція населення. Йдеться про Гвінею, Ірак, Бурунді, Мавританію, Ємен, Анголу⁵². Водночас саме для цих країн характерний значний відтік мізків, ослаблення інтелектуально-кадрового капіталу, погіршення якісних характеристик трудового потенціалу. Про це свідчать значення Індексу відтоку мізків (об'єднує 177 країн та визначається за шкалою 0-10, де вище значення – високий рівень відтоку), які на початку 2023 р. для Ємену складала 9,6 (друге місце в рейтингу), Бурунді – 8,6 (17), Іраку – 7,8 (34), Мавританії – 6,4 (75), Анголи – 6,3 (77). Більше того, такі тенденції властиві для України, де Індекс відтоку мізків складає 7,8, що відповідає 35 місцю поряд з Іраком, Зімбабве, Гватемалою, Гондурасом⁵³.

Активні міграційні переміщення молоді є загрозою для розвитку внутрішнього ринку праці та мають деструктивний і депресивний вплив. Одним із загрозливих наслідків таких тенденцій стає вимивання вузькоспеціалізованих фахівців. До прикладу, в Анголі сьогодні рівень еміграції лікарів складає 70,0 %, у результаті чого на 100 пацієнтів припадає менше одного лікаря, коли за рекомендаціями ВООЗ показник має становити не менше 10 лікарів⁵⁴. Така ж ситуація в Єгипті, де за останні роки емігрувало 9,0 % жителів, а серед лікарів – до 90,0 %, при тому, що в країні на 100 пацієнтів припадає лише 0,9 лікаря⁵⁵. Все це суттєво посилює невідповідності професійно-кваліфікаційних характеристик попиту і пропозиції праці та поглиблює інші загрози в системі зайнятості населення. У країні залишається працювати близько 800 лікарів, а решта – понад 4,2 тис. емігрували і це призвело до того, що у сільській місцевості на одного лікаря припадає 40-50 тис. пацієнтів⁵⁶. Аналогічні тенденції і в інших країнах, і не лише

⁵⁰ Махсма М. Б., Чуб О. В. Активна політика зайнятості молоді України. Бізнес Інформ. 2022. № 1. С. 238-244.

⁵¹ Павлюк Т. І. Стан та проблеми працевлаштування молоді в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8432>.

⁵² Global Innovation Index 2022 What is the future of innovation-driven growth? URL : <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf>.

⁵³ Human flight and brain drain – Country rankings, 2023. TheGlobalEconomy.com. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index.

⁵⁴ Integral Human Development. Country Profiles Angola. URL : <https://migrants-refugees.va/country-profile/angola>.

⁵⁵ Integral Human Development. Country Profiles Egypt. URL : <https://migrants-refugees.va/country-profile/egypt>.

⁵⁶ Integral Human Development. Country Profiles Cameroon. URL : <https://migrants-refugees.va/country-profile/cameroon>.

африканського континенту, у результаті чого посилюється депресивність територій та неможливість повноцінного забезпечення населення базовими соціальними послугами.

Наслідки еміграції молоді призводять й до істотного виснаження соціальної системи країни та збільшення навантаження на її соціальні фонди. Здебільшого, емігруючи за кордон у пошуках місця праці, громадяни не сплачують соціальних внесків на батьківщині і це вимагає від держави компенсувати такі втрати за рахунок бюджетних коштів. Примітно, що за таких тенденцій погіршується здатність держави забезпечити достатній рівень охоплення населення соціальним захистом.

Якщо на початку 2022 р. рівень охоплення населення захистом на випадок безробіття у світі становив 18,6 %, то в країнах Кавказу (довідково: у Вірменії емігрувало 32,3 % населення, Грузії – 24,5 %, Азербайджані – 10,6 %) показник становив 6,6 % і до порівняння в Західній Європі – 96,5 %; рівень охоплення дітей соціальними виплатами у світі становив 26,4 %, в країнах Кавказу – 25,6 %, Західної Європи – 100,0 % ⁵⁷.

Більше того внаслідок міграції, а особливо молодого населення, обмежуються можливості суспільства задовольняти основні життєві потреби, а відтак зростає інтенсивність депривації та рівень бідності в країні. Так, у Вірменії показники депривації та бідності становили 36,2 % і 23,5 % відповідно, у Грузії – 36,6 % і 21,1 % ⁵⁸. Також варто відмітити й наростання через міграційні витрати молоді розриву між бідним і багатим населенням (Індексу Джині), який на початку 2021 р. у Грузії складав 36,72, Вірменії – 34,56, Азербайджані – 22,45 ⁵⁹.

Примітно, що міграційні втрати молоді є основним джерелом наростання і утворення демографічної кризи. Так в країнах Африки сформувалася тенденція, коли за високої народжуваності (яка перевищує у декілька разів стандартний коефіцієнт відновлення 2,1) загальна чисельність економічно активного населення навпаки зменшується і міграція є загальноприйнятним суспільним явищем.

До прикладу, на початку 2021 р. в Малі коефіцієнт відтворення населення становив 6,04 (п'яте місце у світовому рейтингу) ⁶⁰, при цьому, частка емігрантів у загальній чисельності населення перевищувала 25,0 % ⁶¹. Наслідком таких тенденцій стає руйнування родин та молодих сімей, які все частіше відмовляються від народження дітей (упродовж 2005-2021 рр. в Малі

profile/cameroon.

⁵⁷ World Social Protection Report 2020-22: Regional companion report for Central and Eastern Europe and Central Asia. URL : <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=57606>.

⁵⁸ UNDP (United Nations Development Programme). Global Multidimensional Poverty Index (MPI), 2019: Illuminating Inequalities. New York. URL : <https://hdr.undp.org/content/2019-global-multidimensional-poverty-index-mpi>.

⁵⁹ Індекс Джині-2020 у світі: яким був розрив між багатим і бідним населенням. Аналітичний портал «Слово і Діло», 23.04.2021. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/indeks-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryv-mizh-bahatym-bidnym-naseleennyam>.

⁶⁰ Visualizing the World's Plummeting Fertility Rate, April 10, 2023. URL : <https://www.visualcapitalist.com/worlds-plummeting-fertility-rate>.

⁶¹ Integral Human Development. Country Profiles Mali. URL : <https://migrants-refugees.va/country-profile/mali>.

коефіцієнт відновлення населення уповільнився на 10,1 в.п.).

Посилення міграційних настроїв молодого населення може ставати одним із чинників деформації політичної системи в країні, коли органи влади не отримують суттєвого спротиву у розширенні власного впливу на громадськість, а, відтак, наростає авторитарний режим державного управління. Водночас постійно зберігається суспільна напруга та існує високий ризик військово-політичних протистоянь. Схожа ситуація тривалий час спостерігається у Афганістані, Венесуелі, Сирії та інших авторитарних країнах⁶². Примітно, що в таких країнах у населення відсутні достатні можливості для реалізації виборчих прав, спостерігаються фальсифікації та маніпуляції суспільної думки. Такі висновки підтверджуються значеннями Індексу прав людини та верховенства права, який у 2022 р. для Афганістану склав 8,4 (157 місце), Венесуели – 8,8 (161), Сирії – 9,6 (171)⁶³; Індексу демократії, який для Афганістану склав 0,32 (139 місце), Венесуели – 2,23 (143), Сирії – 1,43 (164)⁶⁴.

Високий рівень міграційної активності населення України був характерним і для довоєнного стану. Проте, війна посилила міграційні аспірації, а особливо молоді, і їх темпи не знижуються^{65, 66}. У підсумку Україна зіштовхнулася з глибокою міграційною кризою і надалі можливі три сценарії як розвитку міграційної ситуації, так і формування системи її регулювання, інгібування міграційних втрат через покращення умов для проживання, підвищення рівня і якості життя, умов зайнятості тощо (рис. 1.5).

За першим сценарієм передбачається умовно-пасивне втручання держави і такий характер саморегулювання інтенсивності міграційних процесів не дозволяє в належній мірі стримувати відтік людського потенціалу за кордон, стимулювати реєміграцію молоді. У підсумку Україна зіштовхнеться із ще більшими міграційними загрозами, які ринок самостійно врегулювати буде не в змозі. За такої ситуації варто очікувати настання критично негативних системних наслідків для національної безпеки країни, як-от деформація кон'юнктури ринків праці і капіталу (макроекономічних); посилення соціальної напруженості та руйнування сімейно-родинних зв'язків (соціальних); поглиблення проблем демовідтворення та старіння нації (демографічних); втрата прошарку креативного та інтелектуального населення (інтелектуально-кадрових); погіршення пропозиції та професійної кваліфікації робочої сили (виробничих)⁶⁷.

⁶² World Migration Report 2022. URL : <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.

⁶³ Human rights and rule of law index – Country rankings, 2022. TheGlobalEconomy.com. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_rights_rule_of_law_index.

⁶⁴ Democracy index, 2022. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu?region=Africa>.

⁶⁵ Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312/1266>.

⁶⁶ Ніколаєць К., Шкуропадська Д., Ожелевська Т., Штундер І., Хрустальова В. Зовнішні міграції в умовах російсько-української війни. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2023. № 2(49). С. 445-456.

⁶⁷ Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2022. 472 с. (С. 12-26).

Рис. 1.5. Сценарії державної політики реагування на ризики та виклики міграційних втрат молоді

Джерело: авторська розробка

Другий сценарій державної міграційної політики передбачає нівелювання та реагування на загрози, які виникають в міру посилення настроїв населення до переміщення за кордон. Відтак держава посилює моніторинг та контроль за міграційними втратами молоді, передбачає розроблення і реалізацію механізмів їх стримування та інші заходи. Попри це частина загроз все ж реалізується, що дестабілізує соціально-економічну систему України, однак наслідки іншої частини викликів можливо послабити і це дозволить підвищити операційну спроможність системи забезпечення економічної безпеки, однак варто очікувати на збереження довгострокових негативних впливів і наслідків.

Згідно третього сценарію органи державного регулювання реалізують проактивну (орієнтовану на формування сприятливого середовища) соціальну, міграційну та молодіжну політику, яка передбачає використання широкого

інструментарію для подолання міграційних ризиків і забезпечення стабілізації соціальної сфери, інгібування втрат молоді в умовах війни. Активні дії держави зосереджуються на проведенні інституційних реформ та структурних змін на внутрішньому ринку праці і в інших сферах, які тим, чи іншим чином передбачають задоволення потреб населення, а особливо молоді⁶⁸. Все це дозволить не допустити реалізацію загроз втрати людського потенціалу та одночасно забезпечити досягнення високого рівня резильєнтності соціально-економічної системи країни.

Як показують результати численних соціологічних досліджень^{69, 70, 71} та експертних висновків^{72, 73}, міграційні аспірації населення, зокрема молоді, попри прямі загрози життю і здоров'ю (як от – війна, стихійні лиха, екологічні катастрофи, пандемії і т. п.) безпосередньо пов'язані зі змінами у демографічному (умов, які впливають на мотивацію населення в частині народжуваності, виховання дітей, шлюбності та розлучень, безпосередньо міграції, у підсумку впливу яких формується статеві-вікова, економічно-активна та інша структура населення, що, своєю чергою, також слугує вагомою характеристикою середовища проживання, здатною впливати на ухвалення рішень: залишатися чи мігрувати), соціальному (якості та доступності соціальних послуг, рівня розвитку та ефективності функціонування соціальної інфраструктури, надійності системи соціального захисту й підтримки) та макроекономічному (ділової активності суспільства, розвиненості середнього класу, якості бізнес-середовища та легкості підприємництва, інвестиційного клімату, розвитку реального сектору і обсягу ВВП на одиницю населення, впливу системних ринкових девіацій і т. п.) середовищі.

Таким чином, ідентифікація чинників міграційних аспірацій української молоді є чи не провідним завданням у межах державної міграційної політики, орієнтованої на збереження людського потенціалу країни, адже дозволяє зрозуміти і сформулювати відповідну картину причин ухвалення молоддю позитивних рішень у сенсі міграції та еміграції. Особливої актуальності тут набуває питання запровадження якісного методичного забезпечення виявлення відповідних аспірацій на основі матриці «функціональні сфери безпеки національної економіки – сфери міграційної активності населення, зокрема молоді» (рис. 1.6).

⁶⁸ Цимбалюк І., Хоміюк Н., Зелінська О. Міграція робочої сили в Україні: виклики для управління та мотивації персоналу під час війни. Економіка та суспільство. 2023. № 54. URL : <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2783/2703>.

⁶⁹ Українські біженці 2022 в Європі підлітки. 4Service. URL : <https://inmol.org/doslidzhennia-ukrainski-bizhentsi-v-ievropi-2022-pidlitky>.

⁷⁰ Мріємо та діємо. Опитування молоді. Info Sapiens, лютий 22 – березень 28, 2021. URL : <https://inmol.org/opytuvannia-molodi-mriiemo-ta-diiemo>.

⁷¹ Становище молоді України 2021. Репрезентативне соціологічне дослідження Міністерства молоді та спорту України. URL : <https://mms.gov.ua/news/reprezentativne-sociologichne-doslidzhennya-stanovishcha-molodi-v-ukrayini-2021>.

⁷² Міграційні прояви та вплив – уроки для України : аналітична доповідь. Центр Разумкова, травень 2023. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf>.

⁷³ Щодо засобів та пріоритетів регулювання міграції у контексті зміцнення людського потенціалу України : аналітична записка. НІСД, 05.11.2021. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-11/migraciya_malinovska_03112021.pdf.

Сфери міграційної активності	Функціональні сфери безпеки		
	Демографічна	Соціальна	Макроекономічна
	Цивілізаційного розвитку	становлення транснаціональних еліт, зростання мобільності української молоді	формування єдиного економіко-правового середовища ЄС і України
	Демографічного розвитку	зміни в соціальній структурі населення через війну і її наслідки, розширення сегменту ВПО, ветеранів війни, інвалідів і т. п.	проблеми відсутності трудового ресурсу через смертність, міграцію та інші наслідки війни
	Просторового розвитку	просторова поляризація	спеціалізація просторових утворень (інноваційно-технологічна, науково-дослідна, у сферах ІКТ, фрілансінгу, ін.)
	Економічного розвитку	- втрати роботи і місця проживання у підсумку воєнних дій та їх впливу на ринок праці; - конкурентоспроможність ринку праці та якість робочих місць, можливості професійно-кар'єрного зростання	- рівень економічного зростання; - якість бізнес-середовища; - доступність інвестицій, фінансових ресурсів; - наявність системних перешкод конкуренції, здорової ринкової економіки
	Технологічного зростання	цифровізація та розвиток ІКТ, технологій дистанційних комунікацій, зайнятості	- розвиток інноваційно-технологічної інфраструктури, кластерів; - міжнародна співпраця у сфері досліджень і технологій
	Соціальної безпеки	- критичне зростання соціальної вразливості через наслідки війни; - якість системи соціального захисту і підтримки; - соціальна напруга в суспільстві; - житлові проблеми	розвиток мобілізованого соціального капіталу
	Соціокультурного розвитку	- розвиток і доступність соціальної інфраструктури, якість соціальних послуг; - відсутність соціальної нерівності	бар'єри в доступі до зайнятості, видів господарської діяльності
	Особистісного розвитку	характер соціально-трудових відносин, особистого життя	можливості самозайнятості, стартапінгу

Рис. 1.6. Матриця чинників міграційних аспірацій української молоді в системі координат «функціональні сфери безпеки національної економіки – сфери міграційної активності»

Джерело: авторська розробка з урахуванням ⁷⁴

⁷⁴ Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : ПАІС, 2018, 392 с. (С. 166-167).

Потреби молоді мають властивість динамічно змінюватися, зокрема задля покращення рівня і якості життя, особисто-професійного зростання та ін. Молодь прагне перебувати у середовищі, що в повній мірі відповідає стандартам цивілізованого розвитку і демократичного суспільства. Відповідно, першочергового значення набуває оволодіння набором цінностей, які визначають поведінку молоді в суспільстві з позиції розширення їх інтересів, вподобань, навичок та інших визначальних характеристик налагодження умов і якостей життя. Зі сторони соціального середовища, цивілізований розвиток обумовлений становленням еліт, зростанням мобільності та іншими змінами, що повинно стати стратегічними орієнтирами органів державного регулювання заради послаблення міграційних втрат молоді. Своєю чергою, для підсилення зазначених процесів та одночасно сповільнити міграційні аспірації молоді в Україні варто активізувати формування єдиного економічно-правового середовища із європейськими країнами. Демографічна ситуація в Україні критична, а із початку війни набула нових загрозливих масштабів, що пришвидшило і до того високі темпи депопуляції. Попри це порушення демографічної безпеки в нашій країні пов'язане також із послабленням демовідтворювальних процесів, деформацією структури населення, погіршенням суспільного здоров'я, високим демографічним навантаженням, яке мало місце у превоєнний період. Щодо соціальних загроз демографічному розвитку варто виділити зміни в соціальній структурі населення через війну і її наслідки, розширення сегменту ВПО, ветеранів війни, інвалідів і т. п. Перешкоджає демографічному розвитку і навпаки стимулює зовнішню міграційну активність молоді вплив макроекономічних чинників, пов'язаний з нарощуванням проблеми недостатності трудового ресурсу через смертність, поранення, скорочення народжуваності та інші наслідки війни.

Багатьма науковцями наголошується про визначальне значення для сповільнення міграційної активності української молоді просторового розвитку, у контексті чого вдається сформувати високий рівень інтелектуально-кадрового потенціалу, покращити освітню підготовку та досягнути кращих результатів в особисто-професійному розвитку. При цьому існує потреба в зменшенні впливу низки чинників, які навпаки стимулюють міграційні втрати молоді⁷⁵. В контексті окремих функціональних сфер безпеки національної економіки йдеться про такі чинники, як необхідність мінімізації загроз вимушених переміщень в умовах війни, погіршення структурних характеристик населення (демографічна безпека); послаблення поляризації суспільства за забезпеченістю соціальними послугами (соціальна безпека); створення центрів місцевого економічного розвитку (інноваційно-технологічних, науково-дослідних, у сферах ІКТ, фрілансingu, інших) (макроекономічна безпека).

Значна увага у дослідженнях міграційних аспірацій молоді приділяється чинникам економічного розвитку країни, що здебільшого розглядаються як провідні *pull*-чинники з боку приймаючої країни, притягнення іммігрантів на свої території. Натомість, слабкість економічного розвитку країни-донора

⁷⁵ Мульська О. П. Система моніторингу міграційної мобільності молоді у проєкції збереження людського потенціалу: концептуально-методична емпірика. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 38-49.

мігрантів посилює міграційні ризики та загрози для національного господарства і його безпеки. Закономірно високою є конвергенція макроекономічної безпеки та економічного розвитку і за таких взаємозв'язків інтенсивність міграційних процесів варто прогнозувати з позиції якості бізнес-середовища, доступності інвестицій, дії принципів конкуренції, здорової ринкової економіки.

Все масштабнішим стає вплив технологізації та участі в таких процесах молоді. Відповідно, зміни в міграційних аспіраціях молодих українців можуть стосуватися розвитку технологічної інфраструктури, особливо у сільських та на віддалених територіях, забезпечуючи молоді доступ до ІКТ та цифрової інфраструктури, використання дистанційних комунікацій, віддаленої зайнятості.

1.1.3. Теоретико-методичне проектування наслідків впливу активізації зовнішньої міграції молоді на демографічну стійкість країни

Численні наукові дослідження підтверджують вагоме значення соціальних трансформацій та міграційної безпеки країни. Так, все тісніше чинники міграційних аспірацій молоді пов'язані з безпекою споживання, якістю системи соціального захисту і підтримки, відсутністю соціальної напруги чи житлово-побутових проблем, мобілізацією та ефективним використанням соціального капіталу. З позиції соціальної безпеки особи вагоме значення має особистісний розвиток, професійна підготовка, участь молоді у міжнародних освітніх та науково-дослідних проєктах. Таким чином, для ідентифікації демографічних наслідків міграції молоді доцільно використовувати методичний підхід, в основі якого – матриця «Демографічні наслідки війни – структурні деформації» (рис. 1.7).

Результати системних досліджень з проблем демографічної стійкості суспільства, дають підстави стверджувати про безпосередній вплив міграції, особливо молоді, на такі домінантні аспекти збереження потенціалу економічного відновлення та соціально-гуманітарної стабілізації країни, як (1) ресурс народжуваності, (2) ресурс освіти й здобуття знань, (3) ресурс праці та (4) ресурс ефективізації. Особливо з огляду на те, що збільшення обсягів внутрішніх переміщень знижує ефективність економіки, накладаючи на неї істотне додаткове соціальне навантаження, а зовнішня міграція якісного креативного трудового ресурсу знижує продуктивність праці, послаблює інтенсифікацію виробничих процесів, пригнічує ділову активність, веде до спаду інноваційної активності в економіці та суспільстві на загал.

Нездатність держави сповільнити масштаби зовнішньої міграції молоді призводить до порушення структурних деформацій в національному господарстві та у підсумку загрожує зменшенням темпів відтворення населення, порушенням гендерно-вікових балансів, звуженням потенціалу здоров'я. За таких тенденцій в Україні лише посилиться демографічна криза, а в умовах війни її масштаби можуть стати критичними⁷⁶. Так проблеми

⁷⁶ Приступа М. І., Неклюєнко Т. В., Луцкевич Н. І. Соціально-демографічна криза в Україні внаслідок війни: стан, наслідки та шляхи подолання. Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. 2022. № 6 (354) С. 147-152.

відтворення населення чинять негативний вплив на працересурсний потенціал країни, а їх провідними чинниками слугують зростання жінок-біженців за кордон, зменшення частки жінок репродуктивного віку, деформація шлюбної та статеві структур населення. До демографічних наслідків війни відносяться й втрати здоров'я, годувальника, каліцтво, підвищення рівня смертності та погіршення умов проживання населення.

Структурні деформації			
Демографічні наслідки війни	Відтворення населення	Порушення гендерно-вікової збалансованості	Звуження потенціалу здоров'я
	- падіння народжуваності у підсумку виїзду жінок та мобілізації чоловіків; - прискорення старіння населення	- зростання біженців за кордон та зменшення частки жінок репродуктивного віку; - деформація шлюбної та статеві структур населення	втрата здоров'я, годувальника, каліцтво, підвищення рівня смертності та погіршення добробуту населення
	- зменшення чисельності учнів та студентів у підсумку зовнішньої міграції населення і освітньої міграції молоді; - виїзд науково-педагогічних кадрів	- звуження частки молоді, охопленої освітніми послугами через активізацію процесів здобуття освіти за кордоном; - погіршення кадрового забезпечення навчальних закладів	зниження якості людського потенціалу у підсумку погіршення психічного та фізичного стану здоров'я
	зменшення прошарку найбільш мобільної та підприємливої частини населення, яка при тому безпосередньо формує народжуваність	- возз'єднання сімей за кордоном та втрата значної частини працездатного населення; - розвиток структурних дисбалансів і диспропорцій ринку праці унаслідок гендерно-вікових змін; - зростання безробіття в областях з великою чисельністю ВПО	- погіршення якості трудового потенціалу через зростання захворюваності, інвалідизацію, поганий стан екології; - поширення соціальної тривожності, девіація соціальної й економічної поведінки населення і бізнесу
	відтворення частини населення масовими ВПО, однак на тлі посилення навантаження на соціальну інфраструктуру	- збільшення обсягів соціальних виплат в цілому та через неповні сім'ї зокрема; - зростання навантаження осіб похилого віку на працездатне населення	зростання чисельності соціально-вразливого населення (в аспектах: житло, ветерани, неповносправні, непрацездатні)

Рис. 1.7. Матриця демографічних наслідків міграції молоді

Джерело: авторська розробка

До демографічних наслідків війни відноситься зниження якості ресурсів навчання^{77, 78, 79}, а саме через зовнішню міграцію населення, освітню міграцію молоді, виїзд науково-педагогічних кадрів зменшується чисельність учнів і студентів. Натомість звуження частки молоді, охопленої освітніми послугами через активізацію процесів здобуття освіти за кордоном, погіршення кадрового забезпечення навчальних закладів розглядається як наслідок таких процесів. Наявна й якісна складова цієї проблеми, яка проявляється у погіршенні

⁷⁷ Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 1 (67). С. 110-116.

⁷⁸ Зайченко І. Виклики для вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2023 № 3. С. 57-67.

⁷⁹ Бурлай Т., Гриценко А., Борзенко О. Соціальні наслідки сучасної гібридної війни: ключові виміри в контексті України. Журнал європейської економіки. 2023. Том 22. № 2. С. 161-186.

психологічного та фізичного стану молодих людей, що призводить до суттєвого зниження якості людського потенціалу.

Міграційні аспірації молоді попри те, що спричиняють структурні деформації у відтворенні населення, становлять значну перешкоду розвитку внутрішньому ринку праці, зокрема зменшується прошарок найбільш мобільної та підприємливої частини населення, яка при тому безпосередньо формує народжуваність. Крім того наявні очікування відносно возз'єднання сімей за кордоном та подальшої втрати значної частини працездатного населення. Варто очікувати на інші соціально-демографічні наслідки війни, де при зростанні захворюваності, високій інвалідизації та поганому стані екології погіршується якість людського потенціалу, поширюється соціальна тривожність, девіації у поведінці населення.

Стан розвитку та якість функціонування ринку праці являє собою цілісний комплекс одночасно і *pull*- і *push*-чинників міграції молоді. З одного боку, конкурентоспроможний ринок праці з гарними умовами зайнятості, працевлаштування і розвитку персоналу, існуючими соціально-трудовами «ліфтами» та високим і стабільним рівнем оплати праці, однозначно, слугує умовою збереження молоді в країні, формування й ефективного використання людського потенціалу. З іншого боку, наявність системних проблем у цій сфері стає чи не найбільш потужним чинником виштовхування населення, особливо молоді, за кордон. При тому, наслідки міграційних процесів, за неефективної політики держави, зокрема в сфері зайнятості й функціонування ринку праці або інших несприятливих чинників та умов, трансформуються у ризики, загрози і небезпеки. Це означає, що міграційна політика повинна ґрунтуватись на засадах ризико орієнтованого підходу.

1.1.4. Соціально-економічні і демографічні виклики, обумовлені міграційними втратами молоді

Основою формування міграційних процесів вважається міграційна поведінка населення, котра охоплює як прихований потенціал (потреби, інтереси, мотиви), так і видимі елементи (наміри, дії). Активна міграційна поведінка може перерости у міграційний потік, згодом – у мережу і в кінцевому результаті у стійку міграційну систему. У відповідь на ці процеси держава повинна виконувати низку важливих завдань, а особливо в демографічній та економічних сферах, пов'язаних, зокрема, з: вирівнюванням диспропорцій статеві-вікової структури населення, збереженням генофонду української нації, регулюванням екістико-поселенської динаміки, покращенням рівня медичного обслуговування населення – *демографічна сфера*; стабілізацією, збалансуванням і розвитком ринку праці, регулюванням практичних аспектів переміщень населення у фокусі ефективного відтворення трудового потенціалу, регулюванням міграційної поведінки населення та оцінюванням чинників впливу на потреби, інтереси та мотиви переміщень, стимулюванням реєміграції та залученням іноземного міграційного ресурсу для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки – *економічна сфера* (табл. 1.1).

Вплив міграції на окремі сфери життєдіяльності суспільства країн-донорів і реципієнтів людського ресурсу

	Наслідки впливу міграції	Зміни, що посилюють безпеку (конструктивний вплив)	Зміни, що послаблюють безпеку (деструктивний вплив)
Демографічна сфера	• Зрушення у статевовіковій структурі населення	Зростання частки населення працездатного віку, розширене відтворення у країнах-реципієнтах	Старіння суспільства, демографічне навантаження, звужене відтворення населення у країнах-донорах
	• Зміни генофонду	Зміцнення генофонду нації в результаті міжнаціональних шлюбів	«Вимивання» генофонду нації через втрату частини фертильно активного населення
	• Поселенська динаміка	Урбанізація, розвиток міст та індустріальних центрів	Знелюднення і деградація сільських територій
	• Медико-санітарні наслідки	Покращення стану суспільного здоров'я в результаті притоку молодого працездатного населення (за винятком маргінальних груп)	Погіршення стану суспільного здоров'я як наслідок міграції захворювань (особливо серед нелегальних маргінальних груп іммігрантів)
Економічна сфера	• Структурні та функціональні зміни ринку праці	Зменшення рівня безробіття у країнах-донорах	Збільшення безробіття серед місцевого населення країн-реципієнтів
		Підвищення конкурентоспроможності ринку праці за рахунок інтелектуальної міграції до країн-реципієнтів	Зниження конкурентоспроможності ринку праці у країнах-донорах (через втрату людських ресурсів) та країнах-реципієнтах (за рахунок нелегальної або іншої небажаної міграції до країн-реципієнтів)
		Розвиток офіційного сектору ринку праці у випадку підтримки легальної імміграції	Тіньова зайнятість у випадку нелегальної імміграції
		Зростання конкуренції за високооплачувані робочі місця у випадку притоку конкурентоспроможної іноземної робочої сили	Зниження середнього рівня заробітної плати у приймаючих країнах через нижчу вартість праці мігрантів
	• Зміни трудового потенціалу	Зміцнення трудового потенціалу країн-реципієнтів. Підвищення якості складових трудового потенціалу реемігрантів	Звуження трудового потенціалу та здатності до інноваційного розвитку країн-донорів у випадку активної інтелектуальної міграції
	• Міграція економічного ресурсу	Притік грошових трансфертів в економіку країн-донорів. Підвищення рівня внутрішнього споживання у країнах-реципієнтах	Зниження рівня внутрішнього споживання у країнах-донорах
		Наповнення податкової бази економіки країн-реципієнтів завдяки легальній міграції	Скорочення податкової бази економіки країн-донорів через зменшення кількості платників
		Зростання частки інвестиційного капіталу в економіці, у т.ч. за рахунок мігрантів	Зниження інвестиційної привабливості політично нестабільних країн через вплив мігрантів. Втрата інвестицій, вкладених у професійну підготовку фахівців
	• Зміни рівня конкурентоспроможності економіки	Зростання економіки і її конкурентних позицій у світі за рахунок праці мігрантів та притоку міграційного капіталу	Рецесія економіки і втрата економічної конкурентоспроможності через вимивання людського ресурсу з країн-донорів

Джерело: авторська розробка

У випадку ефективної міграційної політики потенційні та реальні ризики трансформуються у позитивні ефекти (можливості), в іншому разі – у загрози і небезпеки, послаблюючи тим самим міграційну безпеку людини, суспільства чи держави в цілому. У результаті стан міграційної (не)безпеки безпосередньо або опосередковано детермінує стан (не)безпеки в інших сферах життєдіяльності суспільства – передусім, в економічній, соціальній, демографічній, культурній та політичній. Своєю чергою, стан складових національної безпеки впливає на обсяги, структуру, інтенсивність і динаміку міграційних процесів, створюючи таким чином середовище для їх формування й розвитку. Це означає взаємопричинність (каузальність) зв'язків у системі «міграція – середовище», де під середовищем слід розуміти соціально-економічні, політико-правові, духовно-культурні, екологічні та інші умови й чинники розвитку країни, котрі одночасно можна оцінювати і з позиції складових національної безпеки. Країни із високим рівнем міграційної безпеки зберігають демографічну стійкість, економічну конкурентоспроможність, соціальне благополуччя і політичну стабільність, а міграційні ризики перетворюються у міграційні ефекти, які мають конструктивний вплив на безпеку. Виходячи із тенденцій демографічної сфери, свідченням цього стає зростання частки населення працездатного віку, зміцнення генофонду нації, урбанізація, розвиток міст та індустріальних центрів, покращення стану суспільного здоров'я.

Покращується також економічна стійкість таких країн, зокрема підвищується конкурентоспроможність ринку праці, зростає конкуренція за високооплачувані робочі місця, зміцнюється трудовий потенціал, підвищується рівень внутрішнього споживання, наповнюється податкова база, зростає частка інвестиційного капіталу, покращуються конкурентні економіки.

Попри значні переваги переміщень населення (зокрема, міграційне заміщення і посилення трудового потенціалу, притік міграційного капіталу, обмін досвідом і трансфер знань), ці процеси можуть мати деструктивний вплив на міграційну безпеку, а в подальшому – і на національну безпеку. Також варто очікувати на сповільнення економічного розвитку і це підтверджується зниженням конкурентоспроможності ринку праці, поширенням тіньової зайнятості, звуженням трудового потенціалу та здатності до інноваційного розвитку, зниженням рівня внутрішнього споживання, скороченням податкової бази, зниженням інвестиційної привабливості, рецесією економіки і втратою конкурентоспроможності тощо.

Міграційні втрати молодого населення самі по собі виступають значними загрозами в сенсі збереження людського потенціалу країни, а, відтак, вимивання інтелектуального, трудового, людського, соціального потенціалу і т. п., що ставить під загрозу належне функціонування національної економіки й перебіг процесів економічного відтворення, демографічного відновлення, збереження нації, сталого розвитку суспільства.

Позаяк, активізація зовнішніх міграцій молоді одночасно породжує цілий спектр нових викликів, ризиків та загроз, що дає підстави вести мову про критично гострі синергічні ефекти у вигляді втрати поколінь, знецінення інституту сім'ї, відмови від народження дітей, утвердження міграційної мобільності як життєвого пріоритету (табл. 1.2).

Суспільно-соціальні загрози міграційних втрат української молоді

Чинники поширення загроз	Загрози	Наслідки загроз	Орієнтири політики превентивізації
- значні обсяги стаціонарної еміграції осіб одного вікового прошарку; - возз'єднання сімей (родин) за кордоном	Втрати поколінь	- прямі втрати людського і трудового потенціалу країни; - активізація процесів генетичного дрейфу, коли демографічні «провали» обумовлюють кризи наступних поколінь; - брак інтелектуально-кадрового ресурсу, стагнація ринку праці	- збереження мотивації до освіти і навчання в Україні, у т. ч. дітей переселенців та які повернулися з-за кордону засобами безпеки, адаптації, дистанційних технологій, психологічної допомоги; - проактивна політика подолання соціальної вразливості, стабілізації ринку праці; - збереження освітянських та наукових кадрів
- політична та культурна поляризація в країнах, де перебувають діти і батьки; - психічні розлади, пов'язані з війною і її наслідками; - розвиток індивідуалістичної культури в середовищі відкритого світу	Розриву зв'язків «батьки-діти»	- посилення відчуття нестабільності та незахищеності, послаблення опірності до труднощів перебування за кордоном, погіршення на такому тлі здоров'я; - зниження матеріальної підтримки, відчуття приналежності до стабільної групи людей; - зростання рівня приниження та стресу	- незалежні дистанційні психологічні консультації, підтримка та допомога; - популяризація позитивних практик примирення, розвитку відчуття гордості і підвищення самооцінки; - реалізація проактивної політики розвитку феліцитологічної функції (зростання рівня щастя)
- трансформація сімейних цінностей через зміни у всіх сферах суспільства; - знеціннення шлюбних стосунків, їх економізація; - послаблення духовно-моральних принципів, втрата сенсу існування, віри в майбутнє в умовах війни	Знеціннення інституту сім'ї	- руйнування сімей та зростання масштабів розлучень; - падіння соціального престижу материнства і батьківства; - погіршення якості фізичного, морального, інтелектуального, патріотичного, естетичного, трудового виховання молоді	- утвердження нової моделі суспільного договору зі стійкою духовно-моральною культурою та стійкими сімейними цінностями, а також без корупції та інших системних суспільних девіацій; - зміна споживчої поведінки населення, зменшення споживання ресурсів, поширення ідеології безпеки споживання
- політична, економічна та соціальна нестабільність; - зміни в суспільній культурі, соціально-політичні чинники; - особисті психологічні мотиви	Поширення ідеології «child-free»	- зниження рівня народжуваності, погіршення демографічної й економічної складових безпеки, фізичного і психологічного здоров'я населення; - звуження прошарку середнього класу та посилення дистанціювання, поляризації суспільства	- застосування методу інтроспекції для ідентифікації реальних причин <i>child-free</i>; - популяризація практик виховання дітей чоловіками; - подолання психології меншовартості; - модернізація систем охорони здоров'я, освіти та підтримки матерів із дітьми
- глобалізація, діджиталізація, науково-технічні революції, нова спеціалізація товарних ринків; - створення умов для безбар'єрної міграції молоді, технологій, ресурсів (праці, капіталу, інформації), товарів, ринків, культур, цінностей	Утвердження міграції та соціальної мобільності як життєвих пріоритетів	- поглиблення економічних, соціальних, демографічних, екологічних просторових диспропорцій; - послаблення соціальної захищеності мобільно активної молоді; - втрата трудового потенціалу, зменшення чисельності молоді, дефіцит робочої сили, додаткові витрати з бюджету на підготовку нових фахівців	- активізація керованих процесів горизонтальної та вертикальної мобільності молоді, формування освіченої, активної мобільної робочої сили; - завершення формування української нації та популяризація відповідних процесів у молодіжному середовищі; - становлення громадянського суспільства, підтримка практик єднання, волонтерства, допомоги, взаємодопомоги

Джерело: авторська розробка

Стосовно загрози втрати, то її виникнення більшою мірою обумовлене значними обсягами стаціонарної еміграції осіб приблизно одного віку, возз'єднанням сімей (родин) за кордоном. Все це призводить до того, що країна зазнає втрат людського і трудового потенціалу, активно поширюються демографічні «провали», які обумовлюють кризи наступних поколінь, посилюється брак інтелектуально-кадрового ресурсу, відбувається стагнація ринку праці.

Для зниження втрат поколінь і нівелювання чинників поширення негативних наслідків цих процесів слід впроваджувати превентивні заходи щодо збереження мотивації до освіти і навчання в Україні, у т. ч. дітей переселенців та які повернулися з-за кордону (засобами безпеки, адаптації, дистанційних технологій, психологічної допомоги), проактивної політики подолання соціальної вразливості, стабілізації ринку праці, збереження освітянських та наукових кадрів^{80, 81, 82}.

Іншою суспільно-соціальною загрозою міграційних втрат української молоді слід розглядати розрив зв'язків «батьки-діти», наслідком чого стає посилення відчуття нестабільності та незахищеності, послаблення опірності до труднощів перебування за кордоном, погіршення на такому тлі здоров'я; зниження матеріальної підтримки, відчуття приналежності до стабільної групи людей; зростання рівня приниження та стресу.

Виникнення розривів зв'язків «батьки-діти» головно пов'язані з політичною та культурною поляризацією в країнах, де перебувають діти і батьки; психічними розладами, особливо через стан війни і її наслідки; розвитком індивідуалістичної культури в середовищі відкритого світу. Для послаблення розривів зв'язків «батьки-діти» та подолання їх наслідків слід використовувати інструментарій психологічних консультацій, підтримки та допомоги, популяризації практик примирення, розвитку відчуття гордості і підвищення самооцінки, зростання рівня щастя у суспільстві.

Необхідно посилити увагу до вирішення проблем знецінення інституту сім'ї. Згідно результатів досліджень науковців Національної академії наук України⁸³ пріоритетної значимості варто надати таким превентивним заходам, як утвердження нової моделі суспільного договору зі стійкою духовно-моральною культурою та стійкими сімейними цінностями, а також без корупції та інших системних суспільних девіацій.

На жаль, на сьогодні активного поширення у суспільстві набуває ідеологія «*child-free*», яка, утверджуючись в молодих сім'ях, перешкоджає народжуваності погіршуючи демографічну складову економічної безпеки держави. Згідно результатів соціологічного дослідження «Права людини в

⁸⁰ Войналович І. Завдання соціально-гуманітарної політики збереження людського капіталу України в умовах війни. Modeling the development of the economy systems. 2023. № 1(1). Р. 226-232.

⁸¹ Альохін М. «Перші ластівки» втрати молоді покоління центеніалів: Соціально-філософський та педагогічний контексти. Ввічливість. Humanitas. 2022. № 3. С. 3-10.

⁸² Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Левицька О. О. Еволюція ринків праці за різних моделей економічного розвитку та в умовах конфліктів і нестабільності. Підприємництво та інновації. 2022. № 24. С. 7-16.

⁸³ Якість життя населення України та перші наслідки війни : монографія / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін. Київ : НАНУ, ІДСД ім. М. В. Птухи, 2023. 191 с.

Україні»⁸⁴ виявлено, що така ідеологія серед українських молодих сімей на тепер набуває загрозливих масштабів через економічну та соціальну нестабільність, вплив комплексу негативних соціально-економічних чинників. Своєю чергою, засоби політики обмеження ідеології «*child-free*» стосуються ідентифікації реальних причин *child-free*, популяризації практик народження і виховання дітей, подолання психології меншовартості, модернізації систем охорони здоров'я, освіти та підтримки матерів із дітьми.

Значна частина причин міграційних втрат української молоді пов'язана зі розвитком системних диспропорцій у якості та ефективності соціальної політики. На сьогодні параметри вітчизняної соціальної політики в значній мірі поступаються відповідним європейським практикам⁸⁵, що на тлі значно ефективнішої системи соціальних послуг країн Європи лише посилює міграційні аспірації української молоді.

1.1.5. Концептуальний базис державної політики мінімізації викликів і загроз економічній безпеці, збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України в умовах активізації міграційних процесів молоді

Попри критичність викликів і загроз економічній безпеці України в умовах війни та пов'язаної з нею активізації масштабних зовнішніх і внутрішніх переміщень молоді, реалізація державної соціальної, молодіжної, економічної та іншої політики має спрямовуватися на досягнення необхідних структурних співвідношень, подолання макроекономічних дивергенцій (в порівнянні з більш ефективними моделями), удосконалення інституціонального забезпечення, гарантування високої якості виконання функцій і завдань, досягнення національних економічних інтересів у сфері розміщення і використання інтелектуального та праце-ресурсного капіталу країни, інституціоналізацію запобіжників безпеки й розбалансування.

Відповідно, мова йде про такі провідні вектори політики регулювання, як: (1) структурний, (2) нормативно-правовий, (3) інфраструктурний, (4) безпековий. Тоді як з позиції предметів регулювання, державна політика у сфері мінімізації викликів і загроз економічній безпеці країни в умовах активізації міграційних процесів молоді має орієнтуватися на подолання викликів, ризиків та загроз функціонування ринку праці і їх впливу на стійкість і стабільність соціально-економічної системи країни.

Виходячи з цього, весь спектр економічних важелів та засобів управління протиставляється чинникам і наслідкам: (1) повномасштабної війни, (2) повоєнної відбудови національної та регіональних економік, (3) збереження системних проблем і перешкод функціонування ринку праці, (4) розвитку його структурних асиметрій, з одного боку, а, з іншого, – специфіці й впливу на регіональну соціально-економічну систему міграційних процесів. Саме такий

⁸⁴ Чайлдфрі по-українськи: життя для себе чи бідність? Рубрика: все по полицях, 22.04.2021. URL : <https://rubryka.com/article/childfree-ukrainian>.

⁸⁵ Іляш О. І., Лупак Р. Л., Смоляр Л. Г., Хаустова В. Є., Бояринова К. О. Композиція порівняльних характеристик соціальної політики європейських країн. Бізнес Інформ. 2023. № 5. С. 24-32.

метод характеризується своєчасністю і системністю, адаптивністю до екзистенційних викликів існування України, її цілісності й безпеки.

Повномасштабна війна в Україні призвела до великої чисельності «біженців» за кордон, загального зростання міграційних аспірацій молоді; активної втечі капіталу; масових внутрішніх переміщення молоді. За таких міграційних викликів посилились загрози економічній безпеці країни, зокрема спостерігаються значні втрати (через міграції та мобілізацію) працездатного населення, високі темпи зменшення кількості робочих місць та зростання безробіття, структурно-кваліфікаційні диспропорції попиту і пропозиції на внутрішньому ринку праці. Враховуючи ці та інші обставини, до пріоритетних економічних важелів та засобів регулювання міграційних аспірацій молоді та одночасно мінімізації загроз національній безпеці доцільно відносити стимулювання дистанційних форм зайнятості з подальшим поверненням (за можливості) на попереднє місце праці; посилення гнучкості ринку праці та оптимізацію трудових відносин; стимулювання зайнятості ВПО; зміцнення саморегулювання ринку праці; ув'язку процесів релокації бізнесу та зайнятості на релокованих підприємствах; стимулювання пожвавлення економічної активності, розвиток малого бізнесу^{86, 87, 88}.

Недопущення відповідних тенденцій стосується системної модернізації політики зайнятості населення та її економічного інструментарію; активізації економічної політики структурного реформування пропозиції праці; запровадження пільгових умов зайнятості для найбільш постраждалих груп населення; забезпечення покращення умов для відновлення економіки приймаючих громад; посилення інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу.

Широкомасштабне військове вторгнення та необхідність подальшого повоєнного відновлення лише поглиблюють проблеми в подоланні Україною системних проблем у міграційній сфері, зокрема через зростання еміграції; нарощенні загроз міграційній безпеці; міграції бізнесу, інтелект-капіталу. За такої ситуації загрози економічній безпеці країни лише зростають, а їх вплив стає критичним. Відповідно, вирішенню такого комплексу проблем сприятиме реалізація політики стимулювання зайнятості (у т.ч. нестандартних її форм), що, своєю чергою, потребує обліку і контролю; впровадження практики стимулювання переходу на формування гібридних робочих просторів та збільшення частки дистанційної зайнятості; запровадження автоматизації виробництва, роботизації, діджиталізації зайнятості і соціально-трудових відносин; узгодження завдань та потенціалу розвитку ринку праці зі становленням Індустрії 5.0, смарторієнтованим регіональним розвитком.

В Україні існує критична необхідність подолання структурних асиметрій

⁸⁶ Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. ГО «Аналітичний центр Cedoss», Info Sapiens, 2023. URL : https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/28.04_vplyv_vinyu_na_molod_v_ukrayini.pdf.

⁸⁷ Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану : експертно-аналітична доповідь. НІСД, травень 2023. URL : <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>.

⁸⁸ Пашков М. Війна сенсів: шляхи і напрями опору «руському миру» : аналітична записка. Центр Разумкова, серпень 2022. URL : <https://razumkov.org.ua/images/2022/09/26/2022-ANALIT-ZAPIS-PASHKOV-1-FIN.pdf>.

у ключових сферах, що визначають міграційні аспірації молоді, а саме на ринку праці, в сфері доходів. Відтак, подальша модернізація (у відповідності до досвіду подолання європейських країн) вітчизняної молодіжної політики стосується запровадження економічного стимулювання створення нових робочих місць, стандартизації їх якості та оплати праці в узгодженні з її ефективністю; організаційно-економічних заходів з усунення асиметрій в системі колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин та розвитку ринку праці; стимулювання інклюзії бізнесу до розвитку системи підготовки фахівців на локальному рівні; подолання макроструктурних дивергенцій регіональних ринків праці України та ЄС, становлення і спільного регулювання розвитку транскордонного ринку праці. До економічних інструментів, реалізація яких дозволить імплементувати відповідні зміни видається доцільним віднести створення робочих місць, покращення їх якості, розвиток регіональних ринків праці, стимулювання ділової активності та розвиток мікро і малого бізнесу.

Політика збереження людського потенціалу України в умовах війни за високої міграційної активності молоді безпосередньо визначається досягненням належних параметрів функціонування провідних секторів соціальної системи країни – сфери освіти, медицини, ЖКГ та інших соціальних послуг, соціального захисту, підтримки й допомоги, зайнятості. Однак потребує й інституціалізації т. зв. запобіжників, які унеможливають утворення та поширення негативної дії інших деструктивних процесів і явищ, ідентифікація яких потребує проведення спеціальних комплексних соціологічних досліджень в середовищі молоді як в Україні, так і української молоді, яка зараз за кордоном.

1.2. Європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу

1.2.1. Довід Північноєвропейських країн

Досвід північноєвропейських країн⁸⁹ щодо формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу є особливо цінним з метою пошуку орієнтирів, інструментів та загалом механізмів розвитку молодіжної політики в Україні, як за участю державних інституцій, так і громадянського суспільства, враховуючи сучасні виклики, проблеми, загрози і потреби молодих громадян та суспільства в умовах війни. Напрямки, за якими реалізується молодіжна політика зазначених країн, стосуються: освіти (формальна і неформальна); зайнятості і безробіття, сприяння розвитку молодіжного підприємництва; дозвілля, молодіжних асоціацій, участі у житті суспільства, молодіжної культури; житлової молодіжної політики; інформаційної політики в ювенальній сфері; здоров'я молоді; соціального захисту і соціальної допомоги молоді і

⁸⁹ Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія, Велика Британія, Ірландія, Ісландія, Естонія, Литва, Латвія.

молодим сім'ям; молодіжної міграції, молодіжної делінквенції та ювенальної юстиції; європейської та світової інтеграції, трансформації ідентичності в нових соціальних умовах, мультикультуралізму і культурного плюралізму, міжетнічних стосунків.

Аксіологічний та міжсекторальний характер молодіжної політики північноєвропейських країн продиктований загальними підходами, які використовуються в Європейському Союзі. Інституційною платформою молодіжної політики ЄС є Молодіжна стратегія ЄС на 2019–2027 роки, яка покликана сприяти зміцненню зв'язків між ЄС і молоддю через інклюзивні та цифрові способи діалогу, забезпечити більш ефективну структуру для збирання та передачі ідей молоді, а також обміну інформацією про регуляторні заходи. Стратегія спрямована на поліпшення співробітництва між політичними сферами, зокрема, через молодіжного координатора ЄС; надання молоді права голосу у формуванні політики ЄС; контроль витрат ЄС на молодь; початок нового й більш інклюзивного молодіжного діалогу в ЄС; сприяння мобільності волонтерства та єдності; здійснення програми для молоді з метою поширення визнання неформального навчання; зміцнення зв'язку між молодіжною політикою ЄС і відповідними програмами ЄС. Преамбула документа звертає увагу на такі проблеми сучасності: «Незважаючи на економічне піднесення та зниження рівня безробіття, зберігається нерівність у тому числі між поколіннями. Уперше від часів Другої світової війни існує реальний ризик, що сьогоденне молоде покоління виявиться менш забезпеченим, ніж їхні батьки (*White Paper on the future of Europe, March 2017*). Так, 29 % осіб у віці від 16 до 29 років загрожує ризик бідності або соціальної ізоляції, а 11,6 % осіб у віці від 15 до 24 років не мають освіти, роботи або професійної підготовки (*NEET*), тоді як 15,9 % молодих людей цієї вікової групи є безробітними, що вдвічі більше ніж для населення загалом. Соціально-економічна та демократична ізоляція ідуть разом поряд. Молоді люди, які борються з несприятливими умовами, як правило, є менш активними громадянами та менше довіряють установам. Вони також отримують менше користі від мобільності, включно *Erasmus+*. Європа не може дозволити собі втрачений талант, соціальне відчуження або розмежовування серед молоді. Молоді люди повинні не лише бути архітекторами свого життя, а й робити свій внесок у позитивні зміни в суспільстві. Оновлений Європейський корпус солідарності є свідченням прагнення багатьох молодих європейців продемонструвати солідарність щодо людей і тих, хто опинився у скруті, людей, які є основною цінністю, що лежить в основі європейського співробітництва»⁹⁰. Крім того ставляться питання, як саме громадянське суспільство, громадська та молодіжна робота можуть зміцнити й підтримати соціальну, інклюзивну та демократичну Європу. Зокрема, такі цілі поставили перед собою програми ЄС «Еразмус + Молодь у дії» (*Erasmus + JUGEND IN AKTION*) і Європейський корпус солідарності⁹¹.

⁹⁰ EU Council Approves EU Youth Strategy 2019–2027, Regulation on European Solidarity Corps 2021–2027, Conclusions on youth work, migration and refugees. COM/2018/0269. 27/11/2018. URL : https://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy_en.

⁹¹ Дабаган І. М., Павловська Л. І. Сучасна молодіжна політика в Європі (на прикладі Німеччини). Вчені записки

У найближчі роки основними цілями Молодіжної стратегії ЄС на 2019-2027 роки визначено ⁹²:

- надати молодим людям можливість стати архітекторами свого життя, підтримати їх особистий розвиток і зростання до автономії, підвищити їх стійкість і озброїти їх життєвими навичками, щоб впоратися у швидкозмінному світі;

- заохочувати та постачати молодих людей необхідними ресурсами, щоб вони могли стати активними громадянами, провідниками солідарності та позитивних змін, натхненними цінностями ЄС та європейською ідентичністю;

- поліпшити політичні рішення з урахуванням їх впливу на молодих людей у всіх секторах, особливо у сфері зайнятості, освіти, охорони здоров'я та соціальної інтеграції;

- сприяти викоріненню молодіжної бідності та всіх форм дискримінації та сприяти соціальній інтеграції молодих людей.

В ході діалогу зацікавлених сторін було розроблено одинадцять європейських молодіжних цілей, які відображають погляди європейської молоді та представляють бачення тих, хто бере активну участь у Молодіжному діалозі ЄС ⁹³:

- зв'язати ЄС із молоддю – виховувати у молоді почуття приналежності до європейського проєкту та побудувати міст між ЄС та молодими людьми, щоб відновити довіру та розширити участь;

- рівність всіх статей – забезпечити рівність всіх статей та гендерно-чутливі підходи у всіх сферах життя молодої людини;

- інклюзивні суспільства – надати можливість та забезпечити включення всіх молодих людей у суспільство;

- інформація та конструктивний діалог – забезпечити молодим людям кращий доступ до достовірної інформації, підтримати їхню здатність критично оцінювати інформацію та брати участь у спільному та конструктивному діалозі;

- психічне здоров'я та благополуччя – досягти кращого психічного благополуччя і покласти край стигматизації проблем психічного здоров'я, сприяючи цим соціальній інтеграції всіх молодих людей;

- просування сільської молоді вперед – створити умови, що дозволяють молодим людям реалізувати свій потенціал у сільській місцевості;

- якісна зайнятість для всіх – гарантувати доступний ринок праці з можливостями, які сприятимуть створенню якісних робочих місць для всіх молодих людей;

- якісне навчання – інтегрувати та покращити різні форми навчання, готуючи молодих людей до викликів постійно змінного життя у 21 столітті;

- простір та участь для всіх – зміцнити демократичну участь та автономію

ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 30 (69) No 2 Ч. 2 2019. С.140-145.

⁹² Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field: The European Union Youth Strategy 2019-2027. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2018.456.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2018%3A456%3AFULL.

⁹³ Там само.

молодих людей, а також створити спеціальні молодіжні простори у всіх сферах життя суспільства;

- стійка «Зелена Європа» – створити суспільство, в якому всі молоді люди будуть екологічно активними, освіченими та здатними змінити своє повсякденне життя;

- молодіжні організації та європейські програми – забезпечити рівний доступ для всіх молодих людей до молодіжних організацій та європейських молодіжних програм, побудова суспільства, заснованого на європейських цінностях та ідентичності.

А також у сфері молодіжної політики України доцільно реалізувати рекомендації Ради Європи, якими визначено 11 індикаторів національної молодіжної політики ⁹⁴, які дозволяють оцінити як сучасний стан молодіжної політики, так і виступають критеріями для захисту інтересів молоді всіма залученими у процес учасниками:

- підвищення ролі неформальної освіти – навчання поза формальною шкільною системою; розвиток молодіжних ініціатив, молодіжних клубів та молодіжних організацій;

- політика навчання молоді через підготовку тренерів у молодіжному секторі, мультиплікатори для підвищення обізнаності молоді з різних питань (наприклад, шляхом створення та функціонування хабів як на безоплатній, так і на платній основі, чи на умовах співфінансування);

- нормативно-правова база у молодіжній сфері (законодавство має визнати участь молоді та молодіжних громадських організацій у прийнятті політичних рішень, створити правове поле для роботи, бути дієвим);

- молодіжний бюджет (бюджет на сприяння розвитку молодіжних ініціатив та молодіжних організацій, виділення адміністративних грантів);

- молодіжна інформаційна політика (прозорість державної політики щодо молоді, інформування молоді про різноманітні можливості, які для неї існують);

- багаторівнева політика – розробка планів дій для виконання не лише на національному рівні, а й на всіх рівнях влади;

- молодіжні дослідження – політика повинна базуватися лише на фактах і результатах відповідних досліджень);

- форми залучення молоді до процесу прийняття рішень, сприяння процесу, в якому молодь бере участь та активно сприяє розвитку суспільства;

- міжвідомча співпраця (відповідальність та співпраця між різними профільними міністерствами – молоді, спорту, освіти, культури, оборони, охорони здоров'я, транспорту, праці, сільського господарства тощо);

- інноваційність (пропаганда інновацій, творчий підхід до вирішення проблем та стимулювання творчості молоді);

⁹⁴ Council resolution of 27 November 2009 on renewed framework for European cooperation in the youth field (2010-2018). URL: http://ec.europa.eu/youth/pdf/doc1648_en.pdf; Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field: The European Union Youth Strategy 2019-2027. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2018.456.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2018%3A456%3AFULL.

– молодіжні дорадчі органи (створення структур для консультацій та партнерства між державою з одного боку та молоддю та молодіжними організаціями з іншого).

В умовах війни та повоєнної відбудови України цінним є досвід північноєвропейських країн щодо формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу. Модель молодіжної політики таких країн як Великобританія, Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія, Ісландія формується у 2-х напрямках: перший заснований на провідній ролі держави у сфері молодіжної політики, другий – на паритеті держави та структур громадянського суспільства у сфері молодіжної політики ⁹⁵.

У Норвегії, як і більшості країн Північної Європи, у реалізації молодіжної політики використовується міжсекторальний підхід. У країні відсутня затверджена Стратегія розвитку молоді, що охоплює всі напрямки молодіжної політики. Водночас у Норвегії урядом затверджено кілька програмних документів, що регулюють різні аспекти молодіжної політики у різних секторах: сім'я та суспільство; дитячий садок, школа та трудове життя; здоров'я та благополуччя; культура та дозвілля. Основними цілями та принципами реалізації урядом молодіжної політики визначено: безпечне виховання в сім'ї та в місцевому суспільстві; рівні права та можливості; участь та вплив; якісні послуги для всіх.

Деякі пріоритети молодіжної політики визначаються у межах загальної стратегії держави, спрямованої на громадян різного віку, це стосується і питань особистої безпеки, і гендерної рівності серед молодих людей (в Норвегії одна з найвищих ⁹⁶), а також участі та впливу молоді на політичні процеси. Така політика проводиться з 80-х років минулого століття і має свою норвезьку специфіку, що полягає більшою мірою у залученні молоді до місцевої політичної повістки для навчання молодих людей культурі вирішення політичних питань ⁹⁷.

Відповідальним органом за розробку та реалізацію спільної стратегії в галузі молодіжної політики Норвегії є Міністерство у справах дітей та сім'ї, за реалізацію частини завдань молодіжної політики та надання соціально-економічних гарантій молоді відповідають ряд міністерств та установ. Найважливішими в контексті відповідальності за молодіжну політику та послуги є: Міністерство культури; Міністерство освіти та науки; Міністерство праці та соціальних справ; Міністерство охорони здоров'я та медичного обслуговування; Міністерство юстиції та громадської безпеки. Поділ завдань та відповідальності у сфері молодіжної політики відбувається на основі співробітництва та координації між міністерствами та між різними рівнями управління, спільної розробки планів і стратегій, планів заходів.

⁹⁵ Офіційний портал ООН, розділ «молодь». URL : <http://www.un.org/ru/development/progareas/global/youth.shtml>.

⁹⁶ Nora Wium, Ayfer Dost-Gözkın, Marianna Kosc Developmental Assets Among Young People in Three European Contexts: Italy, Norway and Turkey. SpringerLink, 2019.

⁹⁷ The Youth Guarantee country by country – Employment, Social Affairs & Inclusion – European Commission. (n.d.). URL : <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1161&langId=en&intPageId=3332>.

Наприклад, у Норвегії діє низка проєктів із забезпечення зайнятості молоді. Одним із них є проєкт «Ефективна молодіжна програма на ринку праці»⁹⁸, який передбачає партнерство з підприємствами, які потребують додаткової робочої сили. Інший проєкт «Субсидії створення робочих місць»⁹⁹, за яким значні субсидії надаються приватним фірмам, які наймають молодих людей.

У Данії немає Міністерства у справах молоді, національного агентства у справах молоді, а також окремого закону про молодь. Усі реформи, пов'язані з молоддю, часто є міжсекторальними та скоординованими з кількома міністерствами, таким як Міністерство у справах дітей та освіти, Міністерство соціальних справ та внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров'я тощо. Молодіжна політика Данії в сфері освіти, зайнятості, охорони здоров'я, соціальних питань, культури тощо реалізується на основі скоординованої діяльності різних міністерств. Одним з пріоритетів молодіжної політики уряду Данії є фінансування соціальних послуг, що дозволяють підтримувати та розвивати інтелектуальний потенціал молоді у країні. Також уряд фінансує заходи щодо працевлаштування молоді; діяльність профорієнтаційних центрів; медичні послуги; дозвілля молоді на рівні муніципалітетів; заходи для молоді з особливими потребами і молодих людей із фізичними чи розумовими вадами, для соціально вразливої молоді.

На місцевому рівні муніципалітети мають право визначати місцеві стратегії та цілі, обсяги фінансування молодіжної політики за умови, що вони відповідають національному законодавству, соціально-економічним цілям, встановленим урядом. Відповідно до Закону про соціальні послуги¹⁰⁰, муніципальні служби сприяють розвитку, благополуччю та незалежності дітей та молоді (включаючи загальні та профілактичні заходи). Більшість таких молодіжних заходів фінансуються за рахунок державних субсидій та різного ступеня самооплати користувачів. Наприклад, Данська молодіжна рада (DUF) є «парасольковою» організацією, до якої входять близько 80 дитячих та молодіжних організацій (від скаутів до молодіжних політичних, волонтерських, громадських, культурних та екологічних організацій, а також спілок для молоді з інвалідністю).

Характерною особливістю молодіжної політики *Швеції* є відсутність національного закону про молодь, однак інституційна основа її реалізації, наприклад по відношенню до дітей та молоді віком до 18 років, узгоджена відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй з прав дитини, яка з 2017 року включена у шведське законодавство (вступила в дію з 1 січня 2020 р.). Законодавство, яке є дотичним до потреб та прав молоді: Закон про підтримку та обслуговування осіб з певними функціональними порушеннями, Закон про іноземців, Закон про турботу про молодих людей, Закон про освіту, Закон про вищу освіту, Кодекс батьків, Закон про соціальні послуги.

⁹⁸ Active Labour Market Programme for Youth (Employment Generation Project). URL : (<http://www.yesweb.org/documents/YCGPUBLICDRAFT23Jan.pdf>).

⁹⁹ Youth Guarantees in The Nordic Countries. URL : <http://www.oecd.org/dataoecd/40/35/1925599.pdf>.

¹⁰⁰ Xuan Li (2020). The critical assessment of the youth policy and youth civic engagement in Denmark and three Danish municipalities. Children and Youth Services Review. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0190740919306188?via%3Dihub>.

У Швеції розробкою програм для молодого населення займається та координується Міністерством культури, а також існує Державна молодіжна рада та ради на муніципальному рівні. Основна мета молодіжної політики Швеції – усі молоді люди повинні мати доступ до добрих умов життя, можливість формувати своє життя та впливати на розвиток суспільства. А стратегічними пріоритетами уряду Швеції є: покращення психічного здоров'я молодих людей; надання доступу до змістовних занять у вільний час; залучення молоді до соціальних проблем, їх соціальна інтеграція та вихід на ринок праці. Державна фінансова підтримка переважно спрямовується національним молодіжним організаціям, орієнтованим на дозвілля. Ця підтримка спрямована на заохочення стимулювання дозвілля, демократії, недискримінації та гендерної рівності. Принаймні 60% учасників мають бути віком від 16 до 29 років, щоб асоціація отримувала державні кошти; близько половини молодих людей у Швеції є членами асоціації¹⁰¹.

У Швеції діє низка проєктів із забезпечення зайнятості молоді, зокрема проєкт «Молодіжна практика» – програма, згідно з якою молоді люди можуть отримати молодіжну практику на три місяці, якщо до цього вони були зареєстровані на біржі праці та активно шукали роботу; проєкт «Договір про входження у виробничий процес» для надання молодим людям можливості отримати досвід роботи на виробництві; проєкт «Субсидії для започаткування власної справи» для фінансової підтримки молодих підприємців при започаткуванні власної справи.

У Швеції децентралізація дозволяє місцевій владі проводити більш ефективну політику, адаптовану до місцевих умов та індивідуальних потреб, але муніципалітети Швеції суттєво відрізняються за своїми ресурсним потенціалом для підтримки молодих людей в період від навчання до роботи¹⁰². Проблеми безробіття у молодіжному середовищі та пов'язані з професійною перепідготовкою та працевлаштуванням, вирішуються з урахуванням місцевих особливостей ринку праці на локальному рівні.

Наприклад, у сфері молодіжної політики Швеції, зокрема щодо освіти, зростання її доступності та якості є пріоритетним, тому запроваджена безкоштовна та відкрита середня й вища освіта (як і в Данії, Ісландії та Норвегії), але оплата проживання та навчальних засобів видається у вигляді кредиту, який підлягає поверненню; широкі можливості впливу студентів на систему освіти, можливості навчатися в інших країнах, що впливає на майбутню конкурентоспроможність молодого фахівця на ринку праці. При цьому державна молодіжна політика є цілеспрямованою з чітко законодавчо регламентованою системою інструментів підтримки молодих людей і молодіжних організацій.

Також державні органи постійно взаємодіють та реалізують програми

¹⁰¹ Forkby T. Youth Policy and Participation in Sweden – a historical perspective. / In: The history of youth work in Europe – Volume 4 / [ed.] Marti Taru, Filip Coussée & Howard Williamson. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2014. p. 45-57.

¹⁰² Lisbeth Lundahl, Jonas Olofsson Guarded transitions? Youth trajectories and school-to-work transition policies in Sweden // International Journal of Adolescence and Youth. 2014. № 19(1). p. 19-34.

спільно з громадськими організаціями та об'єднаннями, які є повноправними учасниками державної молодіжної політики. У країнах Північної Європи здійснюється співпраця державних парламентів із молоддю. Зокрема, у Швеції та Норвегії державні органи влади, приділяючи велику увагу зростанню ролі молоді в суспільстві, на рівні парламентів організовують: зустрічі молоді з політиками та урядовцями; відвідування засідань парламенту; проведення освітніх та правових лекцій про законодавство, систему електорату; дебати, обговорення, рольові ігри.

Щодо регулювання ринку праці для молодих спеціалістів, то в Швеції існує Єдиний електронний банк даних про вакансії та умови пропонованої роботи в масштабах усієї країни; проводиться активна політика профорієнтації; функціонує 88 інститутів ринку праці, що з'ясовують можливості клієнтів, дають рекомендації, пропонують відповідні курси для підвищення кваліфікації. В результаті в Швеції один з найвищих рівнів зайнятості молоді і якості життя. Молодь у цій країні розглядається як цінний капітал, який забезпечуватиме країні майбутнє.

Сприяння зайнятості молоді в Швеції забезпечується також за рахунок розвитку програм сприяння розвитку малого та середнього бізнесу через включення відповідних сум фінансової допомоги до програм зайнятості. Це стосується і надання підприємцям спеціальних субсидій на заробітну плату працевлаштованій молоді та безробітним; субсидій на відкриття власного бізнесу за умови розроблення конкурентоспроможного бізнес-плану; практики угод навчальних центрів з приватними підприємствами про обов'язкове працевлаштування учнів; звільнення від податків підприємств, які здійснюють навчання персоналу, в т.ч. молоді.; використання гнучких форми зайнятості для молодих мам в частині політики збереження ними трудового досвіду та власного професійного рівня.

В Ісландії молодіжна політика децентралізована і міжгалузева, її рамки визначаються Законом про молодь № 70/2007 року, а основний регуляторний орган – Міністерство освіти, науки та культури разом з Міністерством добробуту та Міністерством охорони здоров'я у питаннях, які стосуються молоді, реалізують молодіжну політику цієї країни. Міністр освіти, науки та культури призначає дев'ять посадових осіб до Ради у справах молоді, яка консультує найвищі органи влади з питань молодіжної політики. Більшість завдань молодіжної політики формуються на місцевому рівні, кожен муніципалітет може вибудовувати власну політику щодо розвитку молоді, зокрема, вирішення питань молодих мігрантів та проблем, пов'язаних з психічними розладами у молоді. У формуванні молодіжної політики також беруть участь і різні неурядові організації та установи, такі як Національна асоціація батьків, Управління омбудсмена у справах дітей, будинки та школи, Національна асоціація батьків. Вони залучають молодь до життя суспільства та сприяють вихованню активної життєвої позиції. На рівні Уряду країни вирішуються важливі соціальні проблеми, пов'язані зі здоровим способом життя, проблеми передчасного припинення освіти та професійної підготовки, а також залучення молоді до суспільних процесів.

Молодіжна політика *Фінляндії* відповідно до Закону про молодь реалізується Міністерством освіти і культури через Національну програму молодіжної роботи та молодіжної політики. У країні також використовується міжсекторальний принцип реалізації молодіжної політики за участю як профільного, так і інших міністерств та відомств з використанням такого стратегічного і програмного інструментарію, як Національна програма молодіжної роботи та молодіжної політики. Відповідно до чинної Урядової програми основними темами Національної програми молодіжної роботи та молодіжної політики на 2020–2023 роки є запобігання соціальній ізоляції, підвищення інклюзії та залучення молоді до суспільних процесів. Соціальну ізоляцію передбачено запобігти за рахунок забезпечення рівних можливостей для повноцінного життя молодих людей на основі досягнення таких пріоритетних цілей: скорочення соціальної ізоляції; створення умов для участі молоді у суспільному житті та її впливу на суспільні процеси; підвищення довіри молоді до суспільства, забезпечення недискримінації та безпеки.

У *Фінляндії* також існує досвід впровадження національної програми «Декада підприємництва», згідно якої відкривались спеціальні майстерні для молоді, яка прагне працювати за умов самозайнятості, надавались державні субсидії для молодих підприємців з обґрунтованими бізнес-ідеями та готовими при заснуванні власної справи працевлаштувати принаймні ще одну особу.

Крім того існує спеціальна методика оцінки діяльності громадських організацій, за допомогою яких здійснюється значна частина заходів роботи з молоддю, використання якої дозволяє органам влади у сфері молодіжної політики обґрунтовано приймати рішення про розмір фінансування цих організацій, виявляти кращі практики, здійснювати обмін досвідом, виявляти кращі способи їх підтримки. На науково доведених фактах ґрунтується також молодіжна політика *Фінляндії* щодо підтримки молоді на ринку праці. Щорічно уряд країни виділяє кошти на проведення науково обґрунтованих тематичних досліджень молоді та їх проблем та потреб у суспільстві.

Вплив молоді на суспільство відбувається за допомогою молодіжних та студентських рад, центрів експертизи молодіжної роботи, онлайн-сервісу Nuortenideat.fi, молодіжних воркшопів (семінарів), опитування Молодіжний барометр, який проводиться щорічно Державною радою молоді та Фінської молодіжною дослідницькою мережею ¹⁰³.

Фінансування реалізації молодіжної політики здійснюється здебільшого за рахунок коштів державного бюджету, але частина коштів також надходить з бюджетів муніципалітетів. На фінансування молодіжної політики йде майже 30% доходів бюджету від ігрової діяльності у країні (що становить більшу частку бюджету на реалізацію молодіжної політики), а решта витрат фінансується з державного бюджету ¹⁰⁴. Уряд виділяє асигнування на соціальне забезпечення та зайнятість молоді, на освіту, а також на політичні ініціативи, що впливають на молодих людей.

¹⁰³ Mariya Riekkinen Social Inclusion, Empowerment, and Youth Rights: A Note on the Legislation of Finland. / Promoting the Social Inclusion of Youth and Access to Labour Markets: Experiences in Finland, Sweden, and Russia. – Institute for Human Rights Åbo Akademi University Vänrikinkatu 3A 20500 Turku, Finland, 2019

¹⁰⁴ Європейська комісія: Молодь. URL : <http://ec.europa.eu/youth>.

У Великій Британії молодіжна політика та стратегія є міжурядовою сферою, якою керує Департамент цифрових технологій, культури, медіа та спорту ¹⁰⁵, а молодіжні працівники керуються Національними професійними стандартами (НПС), які спрямовані на визначення компетентностей, необхідних для виконання якісної молодіжної роботи. НПС у сфері молодіжної роботи розлогі за структурою та здатні відобразити всю різноманітність і мінливий характер практики та політичного контексту Сполученого Королівства.

Напрями та практики молодіжної роботи: навчання й розвиток громад у Шотландії; робота з молоддю у Північній Ірландії; служби в справах дітей і молоді в Англії; стратегія молодіжної роботи та служби підтримки молоді в Уельсі.

Молодіжні послуги є комплексною мережею провайдерів молодіжної роботи, включаючи громадські спілки, волонтерські організації та місцеві органи влади. Важливе розмаїття різних надавачів молодіжних послуг підкріплюється наявністю спільного набору цінностей молодіжної роботи. Молодіжні послуги доступні для всіх молодих людей у віком від 13 до 19 років. Також вони надають можливість отримати навички особистісного та соціального розвитку для цільових груп у віці 11-13 років і 19-29 років.

Цінним для України є досвід скандинавських країн щодо підтримки молодіжного підприємництва, що обумовлюється вагомою роллю сектору малого та середнього бізнесу у розвитку країн, у формуванні середнього класу, локалізації ресурсів і молодих креативних людей в піднесенні (відбудові) економіки. Молодіжне підприємництво також сприяє професійній та особистісній самореалізації молоді та вирішенню проблем зайнятості та матеріального забезпечення.

Досвід Великобританії, Швеції, Фінляндії, Данії щодо розвитку молодіжного підприємництва вказує на провідну роль взаємодії держави, бізнесу та університетів, зокрема цьому сприяє проєкт «Створення мережі міжуніверситетських *Start-Up* центрів для підтримки та просування студентських інноваційних проєктів» (*SUCSID*), який реалізується в межах програми *Tempus IV* Європейського Союзу та розрахований на три роки ¹⁰⁶.

В проєкт залучено європейські та українські університети, партнерами проєкту з боку державних органів влади є міністерства освіти. Сильною складовою проєкту є залучення до консорціуму бізнес-інкубаторів європейських країн, асоціації ІТ-компаній «Інформаційні технології України», компаній, які займаються просуванням та підтримкою інновацій. Партнерська мережа постійно збільшується саме за рахунок залучення представників органів влади (зокрема муніципальної влади), громадських організацій та бізнес-структур, зацікавлених в підтримці студентського інноваційного підприємництва.

Головною метою проєкту є розвиток інноваційної та підприємницької діяльності в країнах-партнерах шляхом підвищення креативності,

¹⁰⁵ Молодіжна політика у різних країнах світу. Всеукраїнський молодіжний центр. URL : <https://auyc.org.ua/blog/molodizhna-polityka-u-riznykh-krainakh-svitu>.

¹⁰⁶ SUCSID – TEMPUS Cross Regional Joint Project. URL : <http://sucid.competence.in.ua>.

конкурентоспроможності та здатності до працевлаштування випускників університетів і розширення співпраці між університетами, інноваційними та інвестиційними компаніями для комерціалізації знань в трикутнику знань освіта-дослідження-інновації. Крім того, цілями проєкту є ¹⁰⁷:

- створення міжуніверситетських регіональних *Start-Up* центрів та інтерактивної мережі співпраці між членами консорціуму на основі міжнародного академічного і професійного досвіду в якості платформи для реалізації інноваційних ідей і технологій;

- створення в країнах-партнерах системи навчання для підготовки та перепідготовки тренерів, системи навчання для підготовки та перепідготовки тренерів модернізації навчальних планів студентів та дисциплін, які підвищують креативність та формують компетентності з розвитку, презентації та просування інновацій;

Досвід північноєвропейських країн щодо створення основних бізнес-інкубаторів підтримки студентських стартапів вказує на ефективність цієї ініціативи в контексті організації навчальної роботи, оптимізації форм командної роботи над стартап-проєктами, комунікаційний майданчик для взаємодії учасників і партнерів; допомоги в пошуку бізнес-партнерів. Зокрема, в регіоні Тампере (Фінляндія) створені інкубатори *TUT Talli*, *EDUTECH*, *Konela*, *Demola*, *New Factory*, *Ensimetri*, де на колишніх заводських площах *New Factory* створені майданчики для реалізації програм (проєктів) *Demola*, *Protomo*, *Suuntamo*, *Startup Stairs*, які допомагають студентам, підприємцям і новаторам реалізувати свої ідеї на практиці й дозволяють залучити студентів вишів у стартаппроєкти, а також сприяти в отриманні кредитів на розробку власних проєктів ¹⁰⁸.

Узагальнення досвіду європейських партнерів щодо підтримки молодіжного підприємництва на базі проєкту *SUCSID* дає змогу вирішувати такі задачі регіональних Startup-центрів в країнах-партнерах ¹⁰⁹:

- організація процесу навчання студентів університету та забезпечення підготовки навчально-методичних матеріалів, в т.ч. підбір тренерів, консультантів і розробників цих матеріалів;

- надання площ і ресурсів для спільної роботи, організація персональних консультацій для студентів і молодих підприємців;

- організація комунікаційного майданчика для взаємодії учасників і партнерів *StartUp*-центру та надання допомоги в пошуку бізнес-партнерів;

- проведення оцінки, ревізії, crash-тестів бізнес-ідей студентів і слухачів; організація заходів для обміну практичним досвідом між підприємцями та студентами;

- просування ідей підприємництва в молодіжному середовищі та проведення медіа та промо акцій для підтримки стартап-руху;

- створення та підтримка міжнародної мережі для взаємодії між *Start-up*

¹⁰⁷ Радіонова Н., Саюн А. Вплив молодіжної політики країн Європи на розвиток Стартап-центрів в Україні. URL : https://conffeb.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/50/2019/11/145_N.-Радіонова-А.-Саюн.pdf.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Стартап-центр «FIRST CAPITAL». URL : <http://fcapital.biz>.

центрами, бізнес інкубаторами, академічними партнерами; забезпечення інформаційної підтримки стартап-проектів на міжнародному та регіональному рівні.

– надання методичної та практичної допомоги в розробці бізнес-планів та презентацій бізнес-ідей.

Кращі стартапи, які пройдуть якісний експертний фінальний відбір, будуть представлені потенційним інвесторам. Крім того навчальний процес університетів розширюється дисциплінами, що формують у студентів інноваційне мислення та підприємницькі навички, а також навчальні процеси є максимально практично-орієнтованими та адекватними потребам сучасного ринку, а отже формуються екосистеми молодіжного інноваційного підприємництва. Досвід скандинавських країн на базі співробітництва між університетами, державними структурами, громадськими організаціями та бізнесом дає змогу реалізувати ефективні інструменти підтримки молодіжного інноваційного підприємництва, що слугує нарощенням можливостей розвитку молоді та людського потенціалу загалом.

Щодо прибалтійських країн, то цінними для України, в контексті підвищення обґрунтованості та ефективності реалізації молодіжної політики, є такі підходи та інструменти:

– діючий професійний стандарт молодіжних працівників – основний документ для визначення ролі, мінімальних вимог і компетенцій молодіжних працівників, включаючи кодекс етики. Перевірка компетенцій, набутих молодіжними працівниками через неформальну, інформальну та формальну освіту та тренінги, здійснюється в рамках процесу професійної кваліфікації молодіжного працівника. Молодіжну роботу вивчають в трьох академічних закладах Естонії: Талліннському університеті, Нарвському коледжі Тартуського університету, а також в Академії культури Вільянді Тартуського університету. Для естонської молоді створили спеціальний інструмент даних під назвою *Noorteseire Juhtimislaud*, а ще розробили окремий веб-сайт для оцінки якості стану послуг місцевої влади, зокрема у молодіжному секторі (досвід *Естонії, Латвії*);

– створення окремих молодіжних порталів щодо можливостей для молоді з працевлаштування, освіти, залученості, культури, колаборації з молодими інфлюєнсерами для висвітлення актуальних питань; використання таких інструментів молодіжної роботи Європейського Союзу як *Youthpass* від *SALTO Youth* та *Europass*; діяльність Агенції міжнародних програм для молоді на основі залучення молодих людей у розробку та реалізацію латвійських, ЄС та інших програм (досвід *Латвії*);

– закріплення на базі Закону про основи молодіжної політики визначення молодіжної роботи та молодіжного працівника, відкритої роботи з молоддю, відкритого молодіжного центру, відкритого простору, неформальної освіти та вимог до якості молодіжної роботи; прийнята Концепція відкритих молодіжних центрів та просторів; система фінансування неформальної освіти молоді на рівні муніципалітетів; фокус роботи з молоддю відходить від розвитку інфраструктури до освітніх цілей для підтримки формування активних

громадян та співпраці між різними секторами у сфері молодіжної політики (досвід *Литви*).

Проведений аналіз досвіду північноєвропейських країн щодо формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу дозволив виявити низку спільних рис молодіжної політики.

По-перше, це міжсекторальний характер молодіжної політики (залучення у справу підтримки молоді органів влади різних рівнів та відомчого підпорядкування, приватного та недержавного секторів), продиктований загальним підходом, який застосовується в Європейському Союзі. А також, багатоаспектність обґрунтування стратегічних завдань молодіжної політики, адже враховуються глобальні процеси та загальносвітові тенденції, а при впровадженні на місцевому рівні – особливості конкретної території, децентралізованість системи управління.

До головної причини створення молодіжної політики як окремого напрямку соціальної політики належить складність соціалізації молодих людей у сучасних умовах, тому молодіжна політика цих країн орієнтована як на молодь загалом, так і проблемну її частину.

Загальна мета молодіжної політики проаналізованих країн – сприяння комфортній інтеграції молоді у суспільство (необхідно здобути освіту, опанувати професійні навички, засвоїти свої права та обов'язки, пройти курс громадянського та морального виховання, щоб вступити в самостійне життя як повноцінна свідомо особистість).

По-друге, відповідальними органами за реалізацію молодіжної політики є національні, регіональні та місцеві органи влади, у тому числі недержавні та громадські організації, які отримують фінансування від держав; забезпечується дотримання паритету держави та структур громадянського суспільства, уряди цих країн задають головний напрямок, цілі та завдання молодіжної політики, проте провідна роль передана органам місцевого самоврядування та громадським організаціям, тому часто відсутні спеціалізовані міністерства у справах молоді.

По-третє, молодіжна політика північноєвропейських країн починається з освіти, що забезпечує дітям та молоді великі можливості для самореалізації, сприяє становленню демократичних права і свободи серед молодого населення, а отже формуванню добре орієнтованих у суспільстві громадян. Реалізується через удосконалення управлінського та інноваційного потенціалу, співпрацю молодіжних організацій у країнах-партнерах ЄС та сприяння новим формам освіти молоді, які привносять нове розуміння інформаційно-просвітницької діяльності, методів, засобів і методик роботи з молоддю.

По-четверте, загальними рисами у молодіжних політиках усіх країн Північної Європи є спрямованість на посилення залучення молоді до життя суспільства, забезпечення рівних можливостей (вирівнювання можливостей для найбільш уразливих соціальних груп молоді), захист молоді на ринку праці. Також загальними напрямками молодіжних політик можна вважати прагнення урядів усіх країн розширити можливості молодого покоління в галузі трудової, соціальної, культурної та наукової сфер.

Спільними позитивними рисами північноєвропейських країн у формуванні та реалізації молодіжної політики є¹¹⁰: наявність соціальних зв'язків між владою, молоддю та суспільством через використання механізму консультацій; проведення інформаційно-просвітницької діяльності; гарантії свободи культурного, творчого та політичного самовираження; дотримання культури безперервної загальної та професійної освіти; надання державної підтримки молодим сім'ям; приділення особливої уваги представникам «групи ризику», які включають людей з особливими потребами та неповнолітніх (молодих) злочинців; підтримка та стимулювання активного дозвілля; дослідження труднощів, з якими стикається молодь; розширення міжнародних зв'язків між молоддю.

При обґрунтуванні і реалізації молодіжної політики країни Північної Європи керуються принципами Європейської хартії про участь молоді у суспільному житті на місцевому та регіональному рівнях, в основу якої закладено наступні положення:

- участь молоді у громадському житті на місцевому та регіональному рівнях має стати частиною загальної політики залучення громадян до громадського життя;

- стратегії, які реалізуються в усіх сферах, повинні включати молодіжний компонент, тому місцеві і регіональні органи влади зобов'язуються забезпечувати на практиці різні форми участі молоді в суспільстві;

- положення та різні форми участі в житті суспільства стосуються всіх молодих людей без будь-якої дискримінації.

Хартія пропонує основні напрями інтеграції молоді в суспільство. Перший – впровадження політики, спрямованої на підвищення зайнятості молоді та боротьбу з безробіттям. І по-друге, запровадження політики у сфері освіти та навчання, яка сприятиме участі молоді в житті суспільства.

По-п'яте, північні країни досить незалежні у встановленні власної молодіжної політики від прийнятих у Європейському союзі документів у даній сфері. Пріоритети щодо молодіжної політики зорієнтовані на вирішення власних проблем, поточних викликів та потреб молоді країн Північної Європи. Наприклад, серед важливих цілей такої політики для Норвегії варто відзначити прагнення до формування безпечних умов життя дітей та молоді, Данії – розвиток медичних послуг для молоді, Швеції та Фінляндії – вирішення психологічних проблем молоді, Ісландії – напрямок, пов'язаний зі здоровим способом життя.

Оновлення концептуальних підходів молодіжної політики в цих країнах сьогодні відбувається шляхом зміни її пріоритетності – з проблемно орієнтованої в бік активорієнтованої (базується на можливостях). Тому і застосовуються більш активні інструменти молодіжної політики як щодо соціального захисту молоді, превентивні механізми соціальної ексклюзії, сприяння інтеграції різних груп молоді у суспільство, посилення її участі при прийнятті важливих для неї рішень.

¹¹⁰ Зуб С.В. Формування та реалізація молодіжної політики в країнах Європейського Союзу: досвід для України. Геополітика України: історія і сучасність. 2022. Вип. 1 (28). С. 98-104.

1.2.2. Досвід Південноєвропейських країн

Молодіжна політика є окремою сферою національної (державної) політики, утім, їй притаманний високий рівень міжсекторності. У широкому розумінні, метою молодіжної політики є створення умов та надання можливостей для навчання і отримання досвіду, які дозволяють молодим людям розвивати свої знання, навички та вміння бути дієвими учасниками демократичних процесів, інтегруватися у суспільство, а також відігравати активну роль у розбудові громадянського суспільства та ринку праці ¹¹¹.

Численні дослідження вітчизняних та зарубіжних учених та практиків засвідчують: молодь, з одного боку, є найпрогресивнішою верствою населення, але, з іншого боку, однією з груп найвищого ризику в контексті соціальної ізоляції, бідності тощо. Відтак, формування та реалізація молодіжної політики є перманентно актуальним питанням для урядів країн світу, зважаючи на потребу здійснення соціального захисту молоді, сприяння її розвитку та збереження людського потенціалу.

Для Південноєвропейських країн необхідність вирішення окреслених питань в останнє десятиріччя особливо актуалізувалася, зважаючи на те, що:

- зазначені країни «очолюють» антирейтинг країн ЄС за рівнем матеріальної та соціальної депривації молоді. Зокрема, найвищим зазначений показник є у Греції – 63,8 %, Іспанії – 39,7 % та Італії – 25,7 % при відповідному середньому показнику ЄС 23,1 % ¹¹²;

- для Південноєвропейських країн характерний високий рівень безробіття молоді. Якщо у 2022 році рівень безробіття в середньому у ЄС становив 14,6 % то у Греції та Іспанії – понад 23 %, в Італії – майже 18 %, а в Португалії – понад 15 % ¹¹³;

- молодь Південноєвропейських країн є дещо менш активною в контексті участі в офіційних чи неформальних волонтерських заходах, залученості до громадського, суспільно-політичного життя тощо, порівняно із молоддю, наприклад, Північноєвропейських (насамперед, Скандинавських) країн. Так, суспільно активними у 2021 році були 91 % молоді Нідерландів, 80 % молоді Норвегії та Фінляндії, понад 70 % молоді Швеції. Натомість відповідний показник, наприклад, Португалії – 21 %, Хорватії – 18,6 %, Італії – 11 %, Іспанії – 10 %, а Мальти – менше 1 % ¹¹⁴.

Загалом, країнами Південної Європи ¹¹⁵ нагромаджено чималий досвід формування молодіжної політики. Утім, на її реалізацію в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу чинить вплив низка факторів ¹¹⁶:

¹¹¹ Що таке молодіжна політика? URL : <https://youthcenters.net.ua/shcho-take-molodigna-politika>.

¹¹² Eurostat. European Commission. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat>.

¹¹³ Youth unemployment rate by sex, age and country of birth. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/YTH_EMPL_100/default/table?lang=en&category=yth.yth_empl

¹¹⁴ Participation in formal or informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment level. Eurostat. Databrowser. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19\\$DV_1042/default/table?lang=en&category=yth.yth_part](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19$DV_1042/default/table?lang=en&category=yth.yth_part).

¹¹⁵ Відповідно до адміністративного поділу країн Європи, прийнятого в ООН, до країн Південної Європи належать Італія, Сан-Марино, Ватикан, Монако, Мальта, Греція, Іспанія, Португалія, Андорра, Сербія, Чорногорія, Хорватія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Словенія, Косово, а також Гібралтар.

¹¹⁶ Систематизовано за даними «Organization for Youth Education & Development». URL : <https://www.oyed.org>.

– по-перше, наявність (чи відсутність) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері молодіжної політики. За цим критерієм Південноєвропейські країни умовно можна поділити на три групи:

1) країни, у яких наявний центральний орган виконавчої влади (міністерство, агентство тощо), до компетенції якого належить формування та реалізація молодіжної політики, – Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Косово, Північна Македонія, Сербія, Сан-Марино, Хорватія;

2) країни, де профільний центральний орган виконавчої влади відсутній, а формування та реалізація молодіжної політики здійснюється департаментом/директоратом з питань молоді – Греція, Італія, Іспанія, Монако, Португалія, Чорногорія, Словенія;

3) країни, у яких молодіжна політика координується декількома не профільними центральними органами виконавчої влади, при цьому окремий департамент/директорат з питань молоді відсутній – Мальта.

– по-друге, наявність профільного законодавства (закону, стратегії, національного плану дій тощо), що регулює питання, пов'язані з життєдіяльністю молоді. Примітно, що у тих країнах Південної Європи, де профільний центральний орган виконавчої влади відсутній, спеціальне законодавство, яке регламентує питання молодіжної політики, або відсутнє (як-от у Греції, Італії, Монако, Боснії і Герцеговині), або перебуває на стадії формування (як-от в Іспанії, Португалії, Чорногорії). Натомість, у країнах, де наявний профільний центральний орган виконавчої влади, наявне спеціальне законодавство, яке регламентує питання молодіжної політики (зокрема, Албанія, Андорра, Косово, Північна Македонія, Сербія, Сан-Марино, Хорватія, Словенія, Мальта). Наприклад, у *Сербії* Закон про молодь був прийнятий у 2011 р. Він регулює заходи та ініціативи, які здійснюються центральною владою, автономним краєм і місцевими органами самоврядування для підвищення соціального статусу та покращення становища молоді, створення умов для задоволення потреб та інтересів молодих людей. Закон регулює та підтримує принципи, які становлять основу молодіжної політики в Сербії¹¹⁷: підтримки молоді, рівності та недискримінації, рівності можливостей, підвищення обізнаності про важливість молоді та її соціальну роль, активної участі молоді, відповідальності та солідарності молоді. Крім того, у Сербії прийнято *Національну молодіжну стратегію*;

– по-третє, приналежність (чи не приналежність) конкретної країни до Європейського Союзу. За цим критерієм, досліджувані країни можна поділити на три групи:

1) країни-члени ЄС (Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Хорватія, Словенія, Мальта), на які, поряд із національною та регіональною молодіжною політикою, поширюється дія програм ЄС щодо підтримки молоді. Таким чином, молоді люди Південноєвропейських країн-членів ЄС мають ширший

¹¹⁷ YouthWiki. Serbia. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/serbia/12-national-youth-law>.

доступ до різноманітних заходів та молодіжних ініціатив, що сприяє їх ефективнішій самореалізації, створює умови для саморозвитку та якісного професійного зростання, нівелює бар'єрність в контексті міжнародної мобільності, зокрема у сфері освіти та працевлаштування;

2) країни-кандидати на вступ до ЄС (Сербія, Чорногорія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Косово), де молодіжна політика визначається здебільшого національними та регіональними програмами, а доступ до заходів та молодіжних ініціатив ЄС – обмежений, проте не відсутній. Наприклад, якщо країни-члени ЄС повною мірою беруть участь у всіх заходах Програми *Erasmus+*, то серед Південноєвропейських країн-кандидатів на вступ до ЄС учасниками зазначеної програми можуть бути лише Північна Македонія та Сербія. Утім, державні органи країн-кандидатів на вступ до ЄС при формуванні та реалізації національної молодіжної політики максимально співпрацюють із ЄС в контексті імплементації відповідного досвіду країн-членів, врахування стандартів молодіжної політики Євросоюзу тощо. Окремі країни приймають спільні із ЄС порядки денні у сфері молодіжної політики;

3) країни, які не є членами ЄС – Сан-Марино, Ватикан, Монако, Андорра, Гібралтар. Зазначені країни є одними із найменших у Європі за площею, утім високоурбанізованими та зі значною часткою молоді віком 15-24 роки у загальній чисельності населення (наприклад, у Гібралтарі відповідний показник становить 15,6 %¹¹⁸, у Сан-Марино – 11,2 %¹¹⁹, Андоррі – 9,5 %¹²⁰, тоді як в Іспанії та Греції – 9,6 %, а в Італії – майже 10 %). Утім, лише незначна частина із аналізованих країн мають затверджену національну молодіжну політику (зокрема, це Андорра та Сан-Марино). У Монако суб'єктом молодіжної політики є Департамент освіти, молоді та спорту Міністра внутрішніх справ¹²¹. Утім, загальнодержавна політика чи стратегія щодо молоді в країні відсутня. Відсутня й національна молодіжна рада чи інша інституція, яка б представляла інтереси молоді Монако. У контексті сприяння життєдіяльності молодого населення в країні застосовується сервісно-орієнтований підхід із тематичними пріоритетами. Найчастіше це підтримка проходження навчання та стажування молоді в Монако та за кордоном, а також заходи та ініціативи підтримки молодих сімей. Особливістю молодіжної політики країн Південної Європи, які не є членами ЄС (Сан-Марино, Ватикан, Монако, Андорра, Гібралтар), є те, що молодь зазначених країн майже не залучена до молодіжних програм та ініціатив ЄС, натомість є бенефіціаром міждержавних (дво- чи багатосторонніх) угод, зокрема, щодо навчання, працевлаштування соціально-економічної інтеграції та мобільності (наприклад, Ініціатива Франції та Монако для підтримки громадянського суспільства та молоді).

¹¹⁸ Gibraltar. The World Factbook. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. URL : <https://www.worldcat.org/search?fq=x0:jml&q=n2:1553-8133>.

¹¹⁹ San Marino. The World Factbook. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. URL : <https://www.worldcat.org/search?fq=x0:jml&q=n2:1553-8133>.

¹²⁰ Andorra. The World Factbook. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. URL : <https://www.worldcat.org/search?fq=x0:jml&q=n2:1553-8133>.

¹²¹ Department of Education, Youth and Sport. URL : <https://en.gouv.mc/Government-Institutions/The-Government/Ministry-of-Interior/Department-of-Education-Youth-and-Sport>.

Перші правові згадки про молодь, як правило, містяться у Конституціях країн Південної Європи. Наприклад, у Конституції Республіки *Італія* (ст. 31 Розділу II. Етичні та соціальні права та обов'язки)¹²² зазначається, що «Республіка захищає матерів, дітей і молодь, приймаючи необхідні положення».

Молодіжна політика Південноєвропейських країн ґрунтується на двох основних принципах:

- по-перше, спільна юрисдикція між державою та регіонами. Відтак, наприклад, в *Італії* на центральному рівні молодіжна політика знаходиться під прямою відповідальністю Прем'єр-міністра або делегованого ним політичного органу, як правило, заступника міністра або міністра. Установою, яка відповідає за організацію діяльності з реалізації молодіжної політики, координацію схем міжнародних молодіжних обмінів та вирішення проблем, що стосуються молоді, є Департамент молодіжної політики та загальної громадської служби¹²³;

- по-друге, субсидіарність з активним залученням громадського сектору та молодіжних організацій, зокрема, у процесі ухвалення регіонального законодавства у сфері молодіжної політики.

В контексті зазначених принципів варто наголосити, що питання у сфері молодіжної політики в Україні також належить до компетенції держави та регіонів. Утім рівень залученості громадського сектору та молодіжних організацій до процесів її формування та реалізації залишається досить низьким.

В законодавстві більшості країн Південної Європи відсутня чітка вікова регламентація категорії «молодь». Її інтерпретація, як правило, змінюється залежно від сфери застосування зазначеної категорії. Нижня вікова межа здебільшого встановлюється на рівні 14-15 років, а верхня вікова межа змінюється як залежно від країни, так і в межах однієї країни залежно від конкретного законодавства та цільових груп ініціатив та заходів, прийнятих на користь молоді¹²⁴.

Ключовими аспектами молодіжної політики в країнах Південної Європи є соціальний захист молоді, розвиток молоді та збереження людського потенціалу, особливості реалізації яких буде розглянуто далі.

Соціальний захист молоді. Зобов'язання держави щодо вжиття заходів, спрямованих на соціальний захист громадян для забезпечення належного рівня їх життєдіяльності, регламентовані Конституціями Південноєвропейських країн.

Політика соціального захисту населення у досліджуваних країнах представлена значним переліком програм та ініціатив. Утім, їх дія поширюється на усе населення країни, без виокремлення заходів для молоді як окремої категорії населення. Винятком в даному контексті може бути *Іспанія*,

¹²² Constitution of the Italian Republic. URL : https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

¹²³ Department for Youth Policy and Universal Civil Service. URL : <https://www.politichegiovani.gov.it>.

¹²⁴ Youth Policy Governance. Target population of youth policy. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/11-target-population-of-youth-policy>.

де законодавством у сфері соціального захисту виділяється окрема категорія платників соціальних внесків (а відтак, і одержувачів соціальної допомоги) – студенти. Крім того, на відміну від інших країн Південної Європи, в Іспанії діє спеціальне законодавство, яке регулює питання соціального захисту, серед іншого, працівників (у тому числі, молодих осіб) вугільної промисловості, а також зайнятих у сфері морських перевезень та обслуговування портової інфраструктури. В умовах війни та повоєнного відновлення такий досвід є актуальним й для України. Зокрема, особливі умови щодо соціального захисту було б актуально запровадити щодо працівників, які зайняті у сферах, пов'язаних із повоєнною відбудовою, як-от, наприклад, розмінування території, будівництво доріг/мостів, забезпечення функціонування об'єктів критичної/військової інфраструктури тощо.

У більшості країн Південної Європи (наприклад, в Італії, Іспанії, Греції, Португалії та ін.) системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть (на відміну від Північноєвропейських країн). Відтак, їх можна вважати як такі, що розвиваються, перехідні.

Характерною рисою системи соціального захисту в країнах Південної Європи є асиметрична структура соціальних видатків. Наприклад, у 2021 р. у *Греції, Італії та Португалії* найбільшу частку соціальних видатків займало пенсійне забезпечення (відповідно 63 %, 55,2 % та 54,6 % при середньоєвропейському значенні 44,2 %) ¹²⁵. Натомість на підтримку заходів та ініціатив молодих людей (як-от, підтримка молодих сімей, материнства, освіти, зайнятості тощо) витрачаються порівняно незначні кошти. Це зумовлено, найперше, зниженням показника народжуваності в більшості країн Південної Європи та зростанням частки людей похилого віку у структурі населення країн. У контексті згаданого вище зазначимо, що у 2021 р. частка витрат на соціальний захист молодих сімей та дітей в *Італії* становила лише 3,8 % ¹²⁶ та була найнижчою серед усіх країн-членів ЄС.

Політика соціального захисту в країнах Південної Європи передбачає надання соціальної допомоги у різних формах – грошовій (приблизно $\frac{2}{3}$ виплат) та не грошовій (приблизно $\frac{1}{3}$ виплат).

Лева частка соціальних виплат пільговим категоріям молоді у більшості досліджуваних країн здійснюється без урахування їх реального матеріального становища. Зокрема, у 2021 р. частка таких виплат у *Чорногорії та Боснії і Герцеговині* становила 97,4 % від загального обсягу соціальних виплат, у *Греції, Сербії та Хорватії* – приблизно 95 %, а у *Португалії, Італії та Словенії* – приблизно 91 % ¹²⁷. Певним поступом у визначенні розміру соціальних виплат пільговим категоріям молодого населення з урахуванням їх реального матеріального становища характеризується політика соціального захисту в *Албанії*. В країні запроваджено Національний електронний реєстр та

¹²⁵ Social protection statistics – social benefits. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_social_benefits.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Social protection expenditure. Eurostat. Databrowser. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/spr_exp_fto/default/table?lang=en.

стандартизовану формулу оцінки для перевірки матеріального становища потенційних отримувачів соціальних послуг. Закон про місцеве самоврядування 2015 р. та Закон про соціальні послуги 2016 р. започаткували процес децентралізації соціальних послуг в Албанії від центрального уряду до 61 муніципалітету. Надання соціальних послуг тепер є, насамперед, обов'язком органів місцевого самоврядування за підтримки центральних державних установ. Однак у більшості муніципалітетів бракує необхідних людських та фінансових ресурсів для виконання цього завдання. У наслідок цього в Албанії соціальне забезпечення молоді потребує підвищення рівня доступності та покращення якості послуг на місцевому рівні¹²⁸. Сьогодні для країни актуальними є розвиток фінансової та правової бази у сфері соціального захисту, стандартизація та підвищення якості соціальних послуг тощо.

Політика розвитку молоді та збереження людського потенціалу. Важливим заходом політики розвитку молоді та збереження людського потенціалу в Південноєвропейських країнах є сприяння підвищенню рівня освіти молоді, особливо тієї її частини, яка ніколи раніше не навчалася та не працювала (так звана *NEET*-молодь). Для досліджуваних країн зазначене питання останніми роками постало особливо гостро, адже якщо у 2022 р. у середньому в ЄС частка *NEET*-молоді становила 11,7%, то, наприклад, в Італії – 19 %, а у Греції – 15,4 %, Сербії – 15,1 %¹²⁹.

Майже у всіх країнах Південної Європи поряд із державними вищими навчальними закладами існують й відповідні приватні заклади. Утім, є й винятки. Зокрема, Конституцією *Греції* (ст. 16.8) «забороняється заснування приватними особами закладів університетського рівня»¹³⁰. Програми бакалаврату вищих навчальних закладів країни повністю фінансуються урядом. Відтак, студенти (у тому числі й іноземці) отримують вищу освіту без будь-якої плати за навчання, при цьому забезпечуються безкоштовними підручниками. Крім того, більшість студентів у Греції отримують й безкоштовне харчування. Утім, результати дослідження Глобального барометру корупції засвідчують існування високого рівня корупції у системі вищої освіти Греції. А звіти Національного антикорупційного органу Греції¹³¹ вказують на поширення у закладах вищої освіти країни використання ненормативної, нецензурної чи етнічно образливої лексики, присутність організованої злочинної діяльності, шахрайства, викрадення персональних даних тощо. При цьому, діяльність компетентних державних органів щодо боротьби із вчиненням вказаних девіацій малопомітна та не послідовна.

Безкоштовною вважається й вища освіта в *Італії*. Утім, студенти зобов'язані сплатити податок на навчання, розмір якого є диференційованим та

¹²⁸ Доповідь про соціальний захист у світі у 2020-2022 роках. Регіональна супровідна доповідь для Центральної та Східної Європи та Центральної Азії. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_831031.pdf.

¹²⁹ Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates). Eurostat. Databrowser. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDAT_LFSE_20\\$DV_1101/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDAT_LFSE_20$DV_1101/default/table?lang=en).

¹³⁰ Constitution of Greece. URL : <http://www.hri.org/docs/syntaxma/artcl25.html>.

¹³¹ ΕΘΝΙΚΗ ΑΡΧΗ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑΣ. URL : <https://aead.gr>.

встановлюється відповідно доходу сім'ї вступника. Якщо ж студент навчається відмінно, в державному університеті його можуть звільнити від сплати податку на навчання ¹³². Натомість в *Іспанії* студенти-відмінники отримують державну стипендію, якою, власне, й можуть покрити частину витрат на вищу освіту. Іспанським Міністерством освіти та професійної підготовки активно фінансуються програми міжнародних навчальних обмінів студентів. Крім того, в країні функціонує Служба інтернаціоналізації освіти – структура, відповідальна за залучення досвідчених іноземних фахівців до управління освітніми програмами університетів Іспанії.

Цікавою є державна політика у сфері освіти у *Мальті*. Так, урядом країни фінансується вища освіта більшості іноземних студентів, які навчаються у місцевих університетах. Натомість мальтійська молодь здебільшого навчається на платній основі.

Особливістю державної політики у сфері вищої освіти таких країн, як *Андорра*, *Монако*, *Сан-Марино* та *Гібралтар*, є фінансування широкого спектру програм міжнародної мобільності студентів та викладачів, що зумовлено обмеженістю доступу місцевих студентів до здобуття вищої освіти у своїй країні. Наприклад, в *Андоррі* вища освіта надається єдиним в країні Університетом Андорри ¹³³. Утім, складне географічне положення країни, а також незначна кількість студентів (лише 1741 особа у 2018 р.) ¹³⁴ не дозволяють Університету розвивати повноцінні академічні програми. Відтак, навчальний заклад працює переважно як центр дистанційного навчання ¹³⁵ при університетах Франції та Іспанії. Подібною є й ситуація у *Монако* та *Сан-Марино*, де, зважаючи на незначну площу зазначених країн, діє лише по одному вищому навчальному закладі. Натомість у *Гібралтарі* заклади вищої освіти відсутні. Відтак, уряд країни надає студентам гранти (так звані «освітні кредити») для навчання в університетах Великобританії.

Важливою складовою політики розвитку та збереження людського потенціалу у Південноєвропейських країнах є боротьба з безробіттям серед молоді через активну політику на ринку праці.

Рівень безробіття молоді (особливо, молодих жінок) у країнах Південної Європи є одним із найвищих на континенті. Зокрема, у 2022 р., при відповідному середньому показнику країн-членів ЄС у 14,6 %, рівень безробіття молоді Греції та Іспанії становив ≈ 23 %, Італії – 17,8 %, а Португалії – 15,3 % ¹³⁶ (зазначені країни входять у ТОП-7 країн ЄС із найвищим рівнем безробіття молоді). Упродовж останнього десятиліття рівень безробіття серед молоді досліджуваних країн є дещо вищим, ніж в інших вікових групах.

¹³² Особливості освіти в Італії. URL : <https://liceyolenypchilki.kowelrada.gov.ua/osoblyvosti-osvity-v-italiyi>.

¹³³ Каталонською – Universitat d'Andorra. Готує бакалаврів у галузі медицини, комп'ютерних наук, ділового адміністрування та освіти, а також проводить підготовку на курсах вищої професійної освіти.

¹³⁴ Memoria 2017-2018. Universitat d'Andorra. URL : <https://www.uda.ad/wp-content/uploads/2019/01/Infografia1718.pdf>.

¹³⁵ Здійснює підготовку бакалаврів та магістрів в галузі туризму, юриспруденції, каталонської філології, гуманітарних наук, психології, політичних наук, аудіовізуальних комунікацій, телекомунікацій та Східно-Азійських досліджень, а також пропонує різні програми додаткової освіти та перепідготовки для професіоналів.

¹³⁶ Youth unemployment rate by sex, age and country of birth. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/YTH_EMPL_100/default/table?lang=en.

Економічна та фінансова нестабільність, у т.ч. спричинені пандемією *COVID-19*, більшою мірою вразили молодих шукачів роботи порівняно з іншими особами працездатного віку.

Політика, спрямована на підвищення зайнятості молоді, у країнах Південної Європи передбачає заходи, пов'язані із:

– по-перше, доплатами молодим людям, які вперше вийшли на ринок праці, фінансуванням проходження молодими людьми тренінгів, профорієнтацій та підвищення кваліфікації тощо. Наприклад, у *Греції*, зважаючи на її туристичний потенціал, молодим артистам та екскурсоводам передбачено виплату щомісячної цільової компенсації у розмірі 534 євро. В *Італії* у межах реалізації Програми Європейського Союзу «Гарантії для молоді»¹³⁷ (європейська ініціатива, спрямована на подолання труднощів із працевлаштуванням серед NEET-молоді. Програма реалізується у країнах з рівнем безробіття серед молоді понад 25 %) здійснюється консультування, профорієнтація, професійне навчання та перекваліфікація молоді, надаються послуги з пошуку роботи, організовуються стажування тощо. Крім того, Програмою «Гарантії для молоді» фінансується мобільність молодих працівників (15-29 років) – громадян Італії або громадян інших країн, які не входять до ЄС, які мають дозвіл на проживання і проживають в Італії, шляхом надання ваучера для компенсації вартості проїзду та проживання такого працівника протягом 6 місяців;

– по-друге, наданням преференцій (як правило, пільгове оподаткування, зниження ставок внесків на соціальне страхування) роботодавцям, які наймають на роботу молодь. Наприклад, у *Словенії* роботодавці, які наймають особу молодше 26 років за контрактом на невизначений термін, мають право на часткове відшкодування сплачених соціальних внесків протягом перших двох років працевлаштування молодої особи. Цікавим є також досвід *Греції*, де у 2022 році з метою подолання безробіття серед молоді в контексті нівелювання наслідків *COVID-19* для осіб віком 18-29 років, які були прийняті на роботу вперше (не мають досвіду роботи), було передбачено фінансову компенсацію у розмірі 1200 євро за перші 6 місяців повної зайнятості. Так, 50 % цієї суми отримував працівник (додатково до зарплати) як заохочення для працевлаштування, а решту – роботодавець як субсидію на оплату праці¹³⁸. В *Італії*, де у 2022 р. офіційно працевлаштованою була лише кожна третя особа у віці 20-24 роки, тоді як, наприклад, у Німеччині та сусідніх Австрії і Швейцарії – по 70 % осіб відповідного віку¹³⁹, передбачені: а) звільнення роботодавців від оподаткування на термін до 3 років за найм молодих людей віком до 36 років, які раніше не працювали, на постійній основі; б) надання фінансових преференцій роботодавцям за найм на роботу певних категорій працівників – студентів та школярів віком 16-29 років, батьків неповнолітніх дітей, безробітних молодих людей, які отримують щомісячну допомогу з безробіття, а також молодих людей, які проходять спеціальні навчальні курси з перекваліфікації тощо.

¹³⁷ Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. Garanzia Giovani. URL: <https://www.anpal.gov.it/garanzia-giovani>.

¹³⁸ YouthWiki. Greece. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/greece/36-integration-of-young-people-in-the-labour-market>.

¹³⁹ European Commission. URL : <https://ec.europa.eu>.

Невід’ємною складовою політики сприяння зайнятості молоді в Південноєвропейських країнах є підтримка молодіжного підприємництва, яка передбачає надання:

- інформаційно-консультаційного супроводу (фасилітація, підвищення кваліфікації, тренінги тощо). Здебільшого він належить до компетенції регіональних органів влади, які розробляють програми та заходи інформаційно-консультаційного сприяння молодіжному підприємству, як правило, у партнерстві з неурядовими організаціями та приватними компаніями. Поширення інформації здійснюється через центри та офіси підтримки бізнесу, або через такі ініціативи, як тренінги, практикуми та семінари;
- безпосередньої фінансової допомоги.

Утім, якщо політика підтримки молодіжного підприємництва характеризується більшим поступом в Іспанії, Португалії та Хорватії, то, наприклад, в Італії чи Боснії і Герцеговині вона перебуває на етапі розвитку. Зокрема, в *Італії* низька ефективність політики підтримки молодіжного підприємництва, насамперед, пов’язана із відсутністю відповідної загальної стратегії. Відтак, багато зусиль уряду – це поодинокі втручання, а не частина узгодженої політики, коли її заходи доповнюють одна одну. Крім того, зважаючи на багаторівневу систему управління в Італії, більшість програм підтримки підприємництва реалізуються на місцевому рівні, унаслідок чого кількість, обсяги фінансування та якість програм підтримки молодіжного підприємництва сильно різняться залежно від регіону (у більш економічно розвинутих північних регіонах політика підтримки молодіжного підприємництва прогресивніша, порівняно із південними регіонами).

У *Боснії і Герцеговині* не існує програми підтримки підприємництва на державному рівні, та й загалом інфраструктура підтримки бізнесу в країні розвинута слабо. Фінансова допомога для розвитку молодіжного підприємництва здебільшого надходять із фондів ЄС, від міжнародних організацій та через проєкти неурядових організацій і посольств.

Політика підтримки молодіжного підприємництва у Південноєвропейських країнах передбачає, з-поміж іншого, значну фінансову та інформаційно-консультативну підтримку молодіжних інноваційних проєктів. У цьому контексті для України корисним є досвід *Португалії*. В країні впроваджено понад 20 програм, якими передбачено фінансування різноманітних молодіжних інноваційних бізнес-проєктів. Наприклад, метою програми «*StartUp Portugal*» є підтримка розвитку молодіжних підприємницьких проєктів, які знаходяться на стадії ідеї. Відповідно до програми, молода особа отримує щомісячну субсидію у розмірі приблизно 700 євро терміном на 12 місяців для створення нової інноваційної компанії¹⁴⁰.

Драйвером розвитку людського потенціалу є підтримка міжнародної мобільності молоді у сфері працевлаштування, підприємництва та професійної підготовки. У цьому контексті державна політика урядів країн Південної Європи дещо відрізняється. Зокрема, у більшості досліджуваних країн активно

¹⁴⁰ StartUP Voucher 2018. URL : [https://www.iapmei.pt/PRODUTOS-E-SERVICOS/Empreendedorismo-Inovacao/Empreendedorismo-\(1\)/StartUP-Voucher-2019-2022/teste.aspx](https://www.iapmei.pt/PRODUTOS-E-SERVICOS/Empreendedorismo-Inovacao/Empreendedorismo-(1)/StartUP-Voucher-2019-2022/teste.aspx).

фінансуються національні програми (заходи, ініціативи) сприяння міжнародній мобільності молоді у сфері працевлаштування, стажування, професійної підготовки тощо. Наприклад, в *Італії* діють:

– Програма «Ініціатива зайнятості молоді». Її дія поширюється на студентів університетів і випускників, які мають намір отримати досвід стажування в Європі. Метою реалізації Програми є ¹⁴¹: а) підвищення рівня зайнятості молоді та зменшення невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили; б) зростання залученості *NEET*-молоді до навчання та стажування; в) інтеграція на ринок праці молодих людей, які перебувають у групі ризику соціальної ізоляції та маргіналізованих спільнот;

– Проєкт «*Stage4eu*» ¹⁴², реалізація якого спрямована на сприяння проходженню стажування молодих людей Італії у державних і міжнародних установах, транснаціональних компаніях тощо. Для зручності стейкхолдерів у межах реалізації Проєкту створено мобільний додаток і веб-сайт, де, окрім повного набору інформації, користувачам щодня пропонуються нові програми стажування в кількох європейських країнах, зважаючи на вихідні параметри (фільтри), обрані потенційними стажерами.

Чи не найпрогресивнішою політика сприяння міжнародній мобільності молоді, особливо студентів, є в *Іспанії*. Закон країни про освіту регламентує мобільність молоді як обов'язковий атрибут навчання, а в його преамбулі йдеться про необхідність збільшення мобільності молоді та активізації навчальних обмінів студентів з метою, серед іншого, популяризації іспанської освітньої системи за кордоном. Компетенцією щодо сприяння мобільності молоді в країні наділені Міністерство освіти та професійної підготовки Іспанії, автономні регіони країни, а також освітні і навчальні центри. Здебільшого, основними завданнями національних програм міжнародної мобільності молоді в Іспанії є фінансова підтримка проходження стажування, навчання та практики молодих людей в іноземних компаніях, а також вивчення та/або вдосконалення навиків володіння іноземними мовами для молодих іспанців віком до 35 років, які мешкають за кордоном, з метою полегшення їх роботи та соціальної інтеграції за межами Іспанії.

На відміну від Іспанії та Італії, у *Мальті* відсутня національна політика сприяння міжнародній мобільності молоді. Ба більше, країна, яка вже 20 років є членом ЄС, характеризується пасивністю в контексті участі у таких молодіжних ініціативах ЄС, як «Молодь у русі» та «*Erasmus*». Уряд країни також веде пасивну політику щодо ¹⁴³ підтримки інтеграції мальтійської молоді на ринку праці.

Утім, більшість країн Південної Європи-членів ЄС все ж є проактивними в контексті участі у програмах мобільності ЄС. Бенефіціарами частини з таких програм є й молоді люди країн-кандидатів на вступ до ЄС. Натомість, молодь Південноєвропейських країн, які не є членами ЄС (*Сан-Марино, Ватикан,*

¹⁴¹ Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. Pon Iog. ULR : <https://www.anpal.gov.it/pon-iog>.

¹⁴² Stage4eu. ULR : <https://stage4eu.it/#>.

¹⁴³ Organization for Youth Education & Development. Laws Concerning Youth in Malta. URL : <https://www.oyed.org/index.php?laws-concerning-youth-in-malta>; List of Youth Programs in EU Member State. URL : <https://www.oyed.org/index.php?aid=253-19>.

Монако, Андорра, Гібралтар), є бенефіціарами лише національних або міждержавних дво- чи багатосторонніх програм міжнародної мобільності у сфері працевлаштування, стажування та професійної підготовки.

Важливою складовою політики розвитку та збереження людського капіталу є молодіжна житлова політика. У *Мальті*, наприклад, вона реалізується урядом країни через Управління житлового будівництва шляхом надання молодим людям низки пільг та преференцій ¹⁴⁴:

- фінансова допомога (грант) на будівництво та/або добудову чи реконструкцію «першого» житла;
- субсидія на орендну плату орендарям за орендну житла у приватному секторі;
- надання особам з інвалідністю фінансової допомоги та консультаційних послуг для проведення адаптаційних робіт, пов'язаних з їх інвалідністю, у місцях проживання останніх (встановлення пандусів тощо);
- звільнення від гербового збору для тих, молодих людей, хто вперше купує нерухомість на загальну суму до 5 тис. євро.

Соціальна інтеграція окремих категорій молодого населення. Одним із важливих показників стабільності та цивілізованості країни є турбота про соціально незахищених верств населення, у тому числі й мігрантів. При цьому, вивчення іноземного досвіду соціальної інтеграції індивідів ¹⁴⁵ дозволило зробити висновок, що саме молоді люди визначаються європейськими державами як одна з груп найвищого ризику в контексті соціальної ізоляції та бідності.

У більшості Південноєвропейських країн немає національних програм/планів соціальної інтеграції молоді як окремого стратегічного документа. Питання з окресленої тематики, як правило, регулюються програми боротьби з бідністю та соціальною ізоляцією, дія яких поширюється на усе населення країни.

З огляду на широкий спектр питань, які впливають на соціальний захист та інтеграцію, суб'єктами політики соціальної інтеграції молоді в країнах Південної Європи є одразу кілька міністерств/відомств тощо. Наприклад, у *Мальті* це Міністерство у справах сім'ї, прав дитини та соціальної солідарності, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти та зайнятості, Міністерство юстиції, культури та місцевого самоврядування, Міністерство

¹⁴⁴ YouthWiki. Malta. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/malta/46-access-to-quality-services>.

¹⁴⁵ Popivanov B., Kovacheva S.. Patterns of Social Integration Strategies: Mobilising 'Strong' and 'Weak' Ties of the New European Migrants. *Social Inclusion*, 7 (2019) 4. URL: <https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2286>; Kronivets T., Demchenko O., Pylypenko Y., Khilya A. Implementation of the European experience of social inclusion in the training of specialists of a socio-economic profile (Ukrainian context). International scientific conference «society, integration, education - SIE2022». URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6876>. Vol.(2022) I. 47-56; Juvonen J., Leah M. Lessard, Rastogi R., Hannah L. Schacter, Sayre Smith D. (2019) Promoting Social Inclusion in Educational Settings: Challenges and Opportunities, *Educational Psychologist*, 54:4, 250-270, DOI: 10.1080/00461520.2019.1655645; Gaizauskaite I., Žemaitaitytė I., Tamosiuniene L. (2021). Motivations and Social Integration of Mobile Students. 10.4324/9781003087953-7; Brell C., Dustmann Ch., Preston I. 2020. The Labor Market Integration of Refugee Migrants in High-Income Countries. *Journal of Economic Perspectives*, 34 (1): 94-121. DOI: 10.1257/jep.34.1.94.

європейських та закордонних справ. Існує також низка недержавних суб'єктів, які сприяють соціальній інтеграції мальтійської молоді. Наприклад ¹⁴⁶:

1. Служба підтримки «Rainbow» – надає інформаційні, консультаційні та психосоціальні послуги представникам ЛГБТІ-молоді.

2. «Inspire» – надає молодим людям з обмеженими можливостями та їхнім родинам освітні, терапевтичні послуги та послуги, пов'язані із дозвіллям та відпочинком.

3. Єзуїтська служба для біженців – супроводжує, обслуговує та захищає права шукачів притулку та вимушено переміщених осіб, які прибувають на Мальту.

4. «Mid-Dlam ghad-Dawl» – сприяє соціальній інклюзії ув'язнених та їхніх сімей.

Політика соціальної інтеграції молоді Мальти, серед іншого, включає:

- надання спеціального житла молодим людям, яким загрожує соціальна ізоляція (насамперед тим, які потребують догляду поза домом), дівчатам-підліткам та молодим чоловікам, віком від 18 років, які страждають від емоційних та/або поведінкових труднощів, бездомним молодим людям;

- державну опіку та надання терапевтичної допомоги молодим людям у будинках інтернатного типу;

- надання соціальної допомоги у вигляді соціальних виплат особам віком від 18 років, які визнані непрацездатними внаслідок фізичної або психічної хвороби; є самотні батьками/матерями або особою, яка є безробітною через виконання сімейних обов'язків; вважаються такими, що не можуть вийти на ринок праці тощо. Крім того, особи, які отримують соціальні виплати, мають право на пільги на сплату енергоносіїв, а ті, хто проживає у приватному орендованому житлі, також мають право на фінансову допомогу на сплату вартості оренди житла. Особам, які не можуть продовжувати працювати за медичними показаннями, призначається пенсія по інвалідності в розмірі, який залежить від кількості сплачених внесків на соціальне страхування;

- соціальні послуги у натуральній формі молодим людям, які живуть за межею бідності або є соціально відчуженими.

Суб'єктом політики соціальної інтеграції молоді Мальти є Управління стандартів соціального догляду, яке регулює всі послуги соціального догляду для вразливих молодих людей. Основним завданням діяльності Управління є співпраця із постачальниками соціальних послуг з метою забезпечення надання соціально незахищеній молоді безпечних та високоякісних послуг соціального захисту відповідно до встановлених національних стандартів.

У Хорватії, як і у більшості країн Південної Європи, немає національної стратегії соціальної інтеграції молоді як окремого стратегічного документа. Основним документом в зазначеній сфері є Стратегія боротьби з бідністю та соціальною ізоляцією в Республіці Хорватія, в якій молоді люди визначені як одна з груп найвищого ризику в контексті бідності та соціальної ізоляції. До

¹⁴⁶ YouthWiki. Malta. Social Inclusion: administration and governance. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/malta/42-administration-and-governance>.

2017 року в країні діяла Національна молодіжна програма, у якій, серед іншого, регламентувалися й окремі питання соціального захисту та інклюзії молоді. Аналогічною є й ситуація у *Сербії*, де питання соціальної інтеграції молоді регулюються не відповідною національною стратегією, а у межах низки інших програмних документів, як-от ¹⁴⁷: Національна молодіжна стратегія 2023-2030, Стратегія розвитку соціального захисту, Національна стратегія соціального житла, Стратегія покращення статусу осіб з обмеженими можливостями в Республіці Сербія на 2020-2024 рр.

На відміну від низки інших країн Південної Європи, у політиці соціальної інтеграції молоді Сербії значна увага приділяється покращенню якості життя найчисленнішої в країні національної меншини – ромів. В країні діє Стратегія соціального залучення ромів у Республіці Сербія на 2022-2030 рр., метою прийняття якої є формування середовища, дружнього до представників національних меншин, усунення дискримінації та посилення соціальної інтеграції ромів в усіх сегментах суспільства.

У грудні 2017 р. Європейська рада, Європейський парламент і Єврокомісія ратифікували Угоду «Європейські основи соціальних прав»¹⁴⁸, відповідно до якої «кожна людина має право на якісну та інклюзивну освіту, професійну підготовку та навчання впродовж життя, щоб підтримувати та набувати навичок, які дозволяють їй повною мірою брати участь в житті суспільства та успішно управляти змінами на ринку праці». Відтак, у контексті соціальної інтеграції незахищених верств молодого населення інклюзивні втручання урядів країн Південної Європи значною мірою стосуються сфер освіти та працевлаштування зазначених вище осіб. В університетах *Словенії* студентам із особливими освітніми потребами надається психологічне консультування за запитом та з урахуванням індивідуальних потреб. В країні діє жорстка заборона на звільнення маломобільної особи з роботи без її згоди ¹⁴⁹ – такій особі роботодавець зобов'язаний підібрати роботу в тій же або в іншій компанії.

У Барселонському університеті (*Іспанія*) та деяких інших ЗВО країни найбільше обов'язків з адаптації умов навчання до потреб студента з особливостями розвитку покладено на асистентів, кількість яких пропорційна кількості таких студентів у ЗВО (за освітніми законами Іспанії 3 % квот на зарахування до закладу освіти зарезервовано за студентами з обмеженими можливостями здоров'я). Педагогічна рада за участі медичних і соціальних працівників складає карту особливих потреб кожного студента з особливими освітніми потребами/обмеженими можливостями здоров'я, відповідно до якої, а також відповідно до поточних усних побажань зазначеної категорії студентів, асистенти надають регулярну допомогу:

¹⁴⁷ YouthWiki. Serbia. Strategy for the social inclusion of young people. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/serbia/43-strategy-for-the-social-inclusion-of-young-people>.

¹⁴⁸ The European Pillar of Social Rights in 20 principles. URL : <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1606&langId=en>.

¹⁴⁹ Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу : дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 / Нац. акад. пед. наук України. Київ, 2015. 467 с.

- при підготовці до занять (читання лекцій уголос, конспектування матеріалу, пошук літератури);
 - при проходженні навчально-виробничих практик (фізичний супровід, навчання практичним навичкам поводження з об'єктами практики);
 - при пересуванні територією місця практики, університету, гуртожитку.
- Це супроводжується відповідними технічним забезпеченням¹⁵⁰.

Також, іспанські студенти із особливими освітніми потребами користуються правом індивідуального або пролонгованого терміну здавання рубіжних контрольних, курсових робіт тощо.

У *Боснії і Герцеговині* немає національних інклюзивних програм, розроблених спеціально для вразливих верств молодого населення. Усі проекти, ініціативи та заходи, спрямовані на зменшення маргіналізації та соціальної ізоляції молоді, реалізуються виключно громадським сектором та/або міжнародними організаціями.

Цікавим є досвід *Італії* в контексті соціальної інтеграції мігрантів, левову частку яких власне й становлять молоді люди віком до 35 років. З метою формування толерантного ставлення італійців до мігрантів, боротьби з расизмом, забезпечення інтеграції мігрантів та згуртованості населення комуни (міста) і муніципалітету загалом на рівні муніципалітетів організовуються фестивалі культури. З-поміж активностей фестивалів найбільш популярними є танці, музика, театральні вистави, вулична їжа та розваги для дітей. До участі у таких фестивалях часто залучаються викладачі та студенти місцевих закладів вищої освіти, завданням яких є проведення інформаційно-консультаційної кампанії для залучення молодих мігрантів до освітнього процесу¹⁵¹.

Натомість у *Греції* найбільш популярною ініціативою в контексті сприяння соціальній інтеграції мігрантів та біженців є організація курсів грецької мови для зазначеної категорії осіб (у форматі «он-лайн» та «оф-лайн»). Як правило, такі курси проводять університети країни, неурядові організації та центри професійного навчання.

Політика сприяння самовизначенню та самореалізації молоді. Одним із найпоширеніших нині інструментів самовизначення та самореалізації молоді є волонтерство. Найперше, воно сприяє можливості молодих людей у вираженні власної громадянської позиції та громадському втручанні, допомагає набуттю нових навичок у неформальний спосіб. Дослідження іноземного досвіду підтримки волонтерських ініціатив актуальне для України, адже попри те, що в умовах великої війни у 2022 р. частка вітчизняної молоді, що волонтерить, порівняно із 2021 р. зросла удвічі (з 20 % до 40 %), волонтерський рух та волонтерські ініціативи в Україні фінансово не підтримуються ні державним, ні місцевими бюджетами. Крім того, вкрай низьким є рівень співпраці українських і міжнародних волонтерів з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування.

На відміну від України, заохочення молодіжного волонтерства є

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ СД Платформа. Як в Італії підтримують молодь та інтегрують мігрантів. URL : <https://sdplatform.org.ua/blogs/socitaly>.

невід'ємною складовою молодіжної політики у *Португалії*, де кожна п'ята молода особа – волонтер ¹⁵². В країні прийнято масштабну за обсягом фінансування Національну молодіжну волонтерську програму під назвою «*Agora Nós*», яка передбачає реалізацію короткострокових або довгострокових молодіжних волонтерських проєктів, спрямованих, зокрема, на підтримку солідарності та діалогу між поколіннями, протидію та запобігання сімейному насиллю, аб'юзивним стосункам серед молоді тощо ¹⁵³. Програмою, серед іншого, покриваються витрати на харчування та, за потреби, проживання молодих волонтерів.

Волонтерство є важливим елементом молодіжної політики й в *Італії*, хоча молодь в цій країні дещо менше долучається до волонтерських ініціатив, порівняно із молоддю згадуваної вище Португалії (в Італії волонтерами є приблизно 12 % молоді) ¹⁵⁴. Закон країни про загальну політику у сфері волонтерської діяльності 1991 р. встановлює принципи і критерії, що регулюють відносини між державними установами і волонтерськими організаціями. Законом регламентуються права волонтерів, а також обов'язки, зокрема, щодо обов'язкового комплексного медичного страхування і відповідальності перед третіми особами ¹⁵⁵. З метою заохочення волонтерської діяльності серед молоді, законодавством Італії передбачені певні преференції для волонтерів. Наприклад, це отримання сертифікатів набутих навичок і компетенцій за результатами волонтерської роботи. Школи та університети, у яких навчаються молоді люди-волонтери, можуть визнавати зазначені вище сертифікати як кредити за виконану додаткову роботу. Крім того, наявність таких сертифікатів є перевагою для молоді людини при конкурсному відборі на службу в державній установі ¹⁵⁶.

Натомість у *Словенії* сприяння розвитку волонтерського руху поки не надто представлене у державній молодіжній політиці, при тому, що 53,7 % молодих людей країни – волонтери ¹⁵⁷. В країні не існує національної програми молодіжного волонтерства, хоча прийнято закон про волонтерство. Ним, серед іншого, регламентуються правовідносини між волонтерськими організаціями та волонтерами. Утім, фінансування реалізації конкретних ініціатив молодих волонтерів відбувається лише програмами ЄС (зокрема, програмою «Європейський корпус солідарності») та коштами неурядових та/або

¹⁵² Participation in formal or informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment level. Eurostat. Databrowser. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19\\$DV_1042/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19$DV_1042/default/table?lang=en).

¹⁵³ YouthWiki. Portugal. Voluntary Activities. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/portugal/2-voluntary-activities>.

¹⁵⁴ Participation in formal or informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment level. Eurostat. Databrowser. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19\\$DV_1042/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19$DV_1042/default/table?lang=en).

¹⁵⁵ Крапівіна Г. О. Світовий волонтерський рух: стан і статус. Вісник економічної науки України. 2012. № 1. С. 73-76.

¹⁵⁶ YouthWiki. Italy. National strategy on youth volunteering. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/23-national-strategy-on-youth-volunteering>.

¹⁵⁷ Participation in formal or informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment level. Eurostat. Databrowser. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19\\$DV_1042/default/table?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_SCP19$DV_1042/default/table?lang=en).

міжнародних організацій. Ба більше, відповідно до податкового законодавства Словенії відшкодування витрат на харчування, проживання або будь-які інші витрати, пов'язані з волонтерською діяльністю (наприклад, витрати на проїзд), а також грошова винагорода волонтеру підлягають оподаткуванню. На відміну від Італії, у Словенії відсутнє обов'язкове медичне страхування волонтерів (за винятком тих, чия діяльність пов'язана із, наприклад, ліквідацією стихійних лих, лісових пожеж тощо). Що стосується інших страхових виплат, то молоді волонтери у Словенії не користуються пенсійним страхуванням та страхуванням на випадок інвалідності, страхуванням на випадок безробіття, страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати наступне:

1) модель молодіжної політики Південноєвропейських країн сьогодні можна вважати такою, що розвивається, перехідною;

2) Південноєвропейські країни є неоднорідними в контексті формування та реалізації молодіжної політики, що зумовлено, насамперед, різним її інституційним забезпеченням: не у всіх досліджуваних країнах наявний центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у молодіжній сфері; лише окремі досліджувані країни ратифікували профільне законодавство, що регулює питання, пов'язані з життєдіяльністю молоді. Крім того, на формування та реалізацію молодіжної політики безпосередньо впливає приналежність конкретної Південноєвропейської країни до ЄС;

3) моделі молодіжної політики Південноєвропейських країн загалом притаманними є:

- низький рівень соціальної захищеності молоді, де завдання соціального захисту та соціальної підтримки (наприклад, щодо маломобільних молодих осіб, осіб із особливими освітніми потребами, студентів тощо) часто розглядаються як справа родичів та сім'ї;

- компенсаційний характер державної соціальної політики;

- декларативність окремих заходів молодіжної політики в низці країн (як-от, безкоштовна вища освіта у Греції, підтримка волонтерства в Словенії);

- фрагментованість системи соціального забезпечення молоді;

- незначна частка соціальних виплат молоді (виплати по безробіттю, фінансова підтримка студентів, молодих сімей, молодіжна житлова політика тощо) в загальному обсязі соціального забезпечення (левова частку соціальних витрат в досліджуваних країнах становлять виплати пенсій за віком);

Утім, моделі молодіжної політики Південноєвропейських країн характерні проактивність в контексті симулювання працевлаштування молоді та високий рівень захисту зайнятості молоді, низька дисперсія заробітної плати молодих працівників, гендерна рівність;

4) Південноєвропейські країни-члени ЄС, порівняно із країнами кандидатами на членство у ЄС та країнами, які не є членами ЄС, характеризуються більшими можливостями у контексті фінансового забезпечення заходів молодіжної політики, оскільки, крім власних коштів, мають

доступ до ресурсів ЄС у межах реалізації молодіжних проєктів та ініціатив ЄС. Це дозволяє їм, насамперед, фінансово стимулювати зайнятість та підвищення кваліфікації молоді, забезпечити кращу фінансову підтримку незахищеним верствам молодого населення, розширити можливості національних систем освіти та навчання (у тому числі шляхом інтернаціоналізації освіти), сприяти *транскордонній мобільності молоді у сфері працевлаштування, підприємництва та можливостей професійної підготовки*.

1.2.3. Досвід Західноєвропейських країн

У Західноєвропейських країнах¹⁵⁸ молодь ідентифікується як основа соціального та економічного розвитку.

Досліджуючи досвід Західноєвропейських країн щодо формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу найперше варто наголосити на існуванні наднаціонального регулювання зазначеної сфери з боку ЄС у тій групі аналізованих країн, які є членами ЄС (Австрія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Франція). Фактично, молодіжна політика ЄС визначає межі молодіжної політики для держав-членів, а конкретні заходи та ініціативи щодо молоді у кожній конкретній країні трансформуються зважаючи на існуючі внутрішні умови та зовнішні виклики соціально-економічного розвитку. Натомість рамкові положення ЄС не розповсюджуються на Ліхтенштейн, який не є країною-членом ЄС. Не є членом Євросоюзу й Швейцарія. Утім, вона асоціюється із ЄС через низку двосторонніх договорів, у яких Швейцарія імплементувала положення законодавства Європейського Союзу (у т.ч. й щодо молодіжної політики).

Однією із найпрогресивніших та найефективніших не лише серед Західноєвропейських країн, а й у світі загалом є молодіжна політика *Німеччини*. Її характерними рисами, найперше, є¹⁵⁹:

1) помірне втручання держави у життєдіяльність молоді, соціальне партнерство між державою (вона відіграє особливу роль законодавця і регулятора, адже законом чітко регламентовані заходи підтримки молодих людей) та суспільством (насамперед, в особі молодіжних організацій) на принципах субсидіарності;

2) поєднання соціал-демократичного та ліберального спрямування. Тобто, з одного боку, держава, здійснюючи молодіжну політику, зберігає у ній

¹⁵⁸ Відповідно до адміністративного поділу країн Європи, прийнятого в ООН, до країн Західної Європи належать Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Австрія, Ліхтенштейн, Швейцарія.

¹⁵⁹ Institute for Cooperation Management and Interdisciplinary Research. Youth Participation in Policy-making in Germany. URL: <https://nexusinstitut.de/youth-participation-in-policy-making-in-germany/>; Shared responsibility: a policy for, with and by young people. The Federal Government's Youth Strategy. URL: <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/160416/b2573425304d974ee9903d12d2427217/en-jugendstrategie-federal-government-s-youth-strategy-data.pdf>; Подобед Н. В. Міжнародний досвід реалізації молодіжної політики та можливості його застосування в Україні. Економіка та держава. 2011. № 9. С. 125-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_9_37; Луценко С. М. Особливості реалізації молодіжної політики в Україні та за кордоном: управлінський аспект. Вісник Національного університету цивільного захисту України. 2016. Вип. 1. С. 157-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_1_25; Всеукраїнський молодіжний центр. Молодіжна політика у різних країнах світу. URL: <https://auyc.org.ua/blog/molodizhna-polityka-u-riznykh-krainakh-svitu/>.

соціальну основу, а не індивідуальні інтереси (соціал-демократичні засади), проводить активну політику щодо забезпечення основних прав (не лише запобігає їхньому порушенню, а й створює відповідні умови для їхнього дотримання) людини, захищає та розвиває соціальні здобутки. З іншого боку, держава виконує завдання превентивного, компенсаційного, а також субсидіарного характеру (ліберальний підхід);

3) високий рівень демократичності, що проявляється в залученні широкого загалу молоді до вирішення власних проблем, а також паритетності контролю державою молодіжних організацій при одночасному наданні їм широкої свободи дій та потужної фінансової підтримки. В даному контексті варто звернути увагу на відповідний досвід України. Зокрема, з-поміж принципів молодіжної політики вітчизняне законодавство виділяє принцип участі молоді (створення механізмів та гарантій залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні та реалізації молодіжної політики). Утім, в Україні фактично залученість молоді до формування стратегій, програм та заходів молодіжної політики на різних рівнях управління нині є мінімальною;

4) чітке структурування за рівнями: федеральний (питання молодіжної політики належать до компетенції Федерального міністерства у справах сім'ї, пенсіонерів, жінок та молоді), федеральних земель (тобто регіональний рівень. Тут діють міністерства у справах молоді та молодіжні служби, які ініціюють, сприяють і розвивають політику та послуги щодо дітей та молоді. Міністерства співпрацюють і координують свою роботу через Конференцію міністрів у справах молоді та сім'ї) і місцевий (питання молодіжної політики належать до компетенції молодіжних офісів міст та муніципалітетів. Крім того, у всіх великих містах Німеччини діють інформаційні молодіжні центри);

5) наявність потужної законодавчої бази, пов'язаної із регулюванням різних питань життєдіяльності молоді. Інституційну основу молодіжної політики в країні становить Соціальний кодекс Німеччини¹⁶⁰, том 8 якого регламентує питання, безпосередньо пов'язані з наданням соціальних послуг та захистом дітей і молоді. Відповідно до Кодексу, молодіжна політика у Німеччині реалізується на федеральному рівні через Федеральний план у справах дітей та молоді.

У Німеччині заходи та ініціативи у сфері молодіжної політики фінансуються на всіх рівнях влади, а також підтримуються не лише міністерствами у справах молоді, а й іншими міністерствами, наприклад, Міністерством освіти, спорту, праці та соціальних питань. Приблизно 70 % вартості послуг, наданих дітям та молоді, фінансується місцевими органами влади¹⁶¹. Частка витрат за статтею «Добробут дітей та молоді (за винятком денного догляду за дітьми)» у структурі витрат на соціальне забезпечення, сім'ю та молодь, політику на ринку праці Федерального бюджету Німеччини

¹⁶⁰ Das Achte Buch Sozialgesetzbuch – Kinder und Jugendhilfe – in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. September 2012 (BGBl. I S. 2022), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 29. August 2013 (BGBl. I S. 3464) geändert worden ist. URL : https://www.youthpolicy.org/wp-content/uploads/library/Germany_1991_Social_Code_Vol_8_Version_2013.pdf.

¹⁶¹ Autorengruppe Kinder und Jugendhilfe statistik. Kinder und Jugendhilfe report 2018. URL : <https://shop.budrich.de/wp-content/uploads/2019/01/9783847413400.pdf?v=3a52f3c22ed6>.

останніми роками становить приблизно 7 %. З них біля 84 % витрат припадає на фінансування молодіжної роботи та роботи молодіжних об'єднань, решту приблизно 16 % становлять виплати, по'язані із навчанням та соціальною інтеграцією молодих людей¹⁶². Бюджетами федеральних земель Німеччини фінансується приблизно 23 % «молодіжних витрат». Такий розподіл бюджетного фінансування молодіжної політики дозволяє надавати допомогу молодим людям більш адресно із врахуванням локальних і регіональних соціально-економічних реалій і потреб. На наш погляд, сьогодні в Україні актуальним є застосування саме такого підходу до реалізації державної молодіжної політики, зважаючи на різні умови та якість життєдіяльності вітчизняної молоді в різних регіонах країни (насамперед, залежно від віддаленості від лінії зіткнення).

У контексті активного залучення молоді до вирішення власних проблем подібною до німецької молодіжної політики є відповідна політика *Люксембургу*. Зокрема, Законом про молодь¹⁶³ залучення молоді визначено одним із трьох базових принципів державної молодіжної політики країни. Іншими принципами є наскрізність (молодіжна політика, як міжгалузева, передбачає міжміністерську (міжвідомчу) співпрацю в контексті формування та реалізації політики щодо молоді) та наукова обґрунтованість дій та заходів (основою для визначення сфер втручання та цілей молодіжної політики є результати наукових досліджень про становище молоді, які щорічно представляються у відповідній національній доповіді).

На відміну від інших країн континенту, та й загалом країн світу, в *Люксембурзі* об'єктами молодіжної політики є три категорії осіб: діти до 12 років, підлітки віком від 12 до 18 років та молоді люди віком від 18 до 30 років. Такий досвід є цікавим для України де, у зв'язку із значною різницею між нижньою і верхньою віковими межами молоді (21 рік), обмежені бюджетні кошти, виділені на реалізацію молодіжних програм, спрямовуються на вирішення питань занадто великих вікових груп і, як результат, характеризуються низькою результативністю реалізації. Люди різного віку мають кардинально різні проблеми. Тому у контексті сприяння посиленню адресності та ефективності заходів та ініціатив у молодіжній сфері Україні варто звернути увагу на досвід Люксембургу щодо регламентації цільової аудиторії молодіжної політики.

Важливою складовою молодіжної політики Західноєвропейських країн є політика соціального захисту, спрямована на забезпечення добробуту молодого населення через надання їм можливості отримувати необхідні матеріальні, культурні та духовні блага. Як і у більшості країн континенту, політика соціального захисту населення у Західноєвропейських країнах представлена значним переліком програм та ініціатив. Утім, їх дія поширюється на усе населення країни, здебільшого без виокремлення заходів для молоді як окремої категорії населення.

¹⁶² Bundeshaushalt digital. URL : <https://www.bundeshaushalt.de/DE/Bundeshaushalt-digital/bundeshaushalt-digital.html>.

¹⁶³ Loi du 4 juillet 2008 sur la jeunesse. URL : <https://data.legilux.public.lu/filestore/eli/etat/leg/loi/2008/07/04/n1/jo/fr/html/eli-etat-leg-loi-2008-07-04-n1-jo-fr-html.html>.

Упродовж останнього десятиріччя Західноєвропейські країни залишаються лідерами у світі за часткою витрат на соціальне забезпечення у загальному обсязі ВВП (наприклад, відповідний показник у *Франції* коливається у межах 28-32 %, *Австрії* та *Німеччині* – 25-28 % ¹⁶⁴. Натомість, частка витрат на соціальне забезпечення у загальних витратах Зведеного бюджету України у 2022 р. становила 15 %, а у довоєнному 2021 р. – 20 % ¹⁶⁵).

В *Австрії* соціальний захист молоді включає заходи, орієнтовані, головним чином, на ¹⁶⁶:

- підтримку прав молодих людей на особистісний розвиток, забезпечення участі молоді в освітньому процесі;
- надання матеріальної та нематеріальної допомоги безробітним;
- соціальну підтримку дітей, які перебувають під опікою поза сім'єю;
- захист молоді від усіх форм насильства та дискримінації;
- компенсацію витрат на амбулаторне та/або стаціонарне лікування;
- фінансування витрат, пов'язаних зі здійсненням інтернатного догляду за дітьми батьками-вихователями або соціальними педагогами;
- посилення виховної ролі сім'ї та ін.

Із 2020 р. питання соціального захисту молоді в Австрії належать до компетенції органів влади федеральних земель країни. Окремими повноваженнями у цій сфері наділені відповідні приватні установи.

Соціальне забезпечення у *Німеччині* відповідно до Соціального кодексу передбачає наступні заходи/виплати: страхування на випадок безробіття, соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності, медичне страхування, пенсійне страхування, соціальні виплати вдовам/вдівцям та сиротам, пенсії по інвалідності, аліменти, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування.

У *Німеччині* цікавою є система допомоги на випадок безробіття, яка поділяється на два рівні:

1. Допомога на випадок безробіття I рівня. На відміну від низки країн світу, у т.ч. США, в Німеччині здійснення страхових внесків на випадок безробіття є обов'язковим як для працівників (крім фрілансерів і деяких державних службовців), так і для роботодавців. Безробітні мають право на отримання безпосередньо виплати на випадок безробіття (так звана допомога на проживання), допомоги для пошуку роботи, а також компенсації вартості навчання. За умовами виплати допомоги на випадок безробіття I рівня заявники отримують 60 % від розміру їхньої зарплати, отримуваної у попередні 12 місяців, або 67 % для заявників, які мають дітей та отримують будь-яку допомогу на дітей. У випадку оформлення допомоги на випадок безробіття I рівня не передбачено перевірки контролюючим органом фактичних доходів заявника.

2. Допомога на випадок безробіття II рівня – це безстрокова програма

¹⁶⁴ Розраховано за даними European Statistical Office. Data Browser. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser>.

¹⁶⁵ Розраховано за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL : <https://openbudget.gov.ua>.

¹⁶⁶ Youth Welfare Services. URL: <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/en/agenda/family/youth-welfare/youth-welfare-services.html>.

соціального забезпечення, спрямована на підвищення фінансових можливостей осіб (утім, незважаючи на назву – не лише безробітних), які проживають на межі бідності. При оформленні допомоги на випадок безробіття II рівня передбачено перевірку контролюючим органом фактичних доходів заявника.

У Німеччині соціальна допомога виплачується готівкою або прямим депозитом на банківський рахунок одержувача.

У Західноєвропейських країнах базовим інструментом розвитку людського капіталу, підвищення економічних показників, подолання маргіналізації, посилення індивідуальної спроможності й розширення меж вибору для використання свобод особистості тощо є освіта.

За даними ¹⁶⁷ у 2020 р. (після 2020 р. відповідні дані не оновлювалися) обсяг державних видатків на освіту у розрахунку на 1 особу, що навчається (школярі та здобувачі вищої освіти різних ступенів), у Західноєвропейських країнах коливався від 18,8 тис. євро у *Люксембурзі* до 6,7 тис. євро у *Франції*. Натомість, Зведеним бюджетом *України* у тому ж році на кожного учня/студента нашої країни було витрачено в середньому 1,6 тис. євро ¹⁶⁸.

Державна шкільна освіта в Західноєвропейських країнах здебільшого безкоштовна. Навчальні матеріали, харчування у школах, транспорт до школи та зі школи зазвичай надаються безкоштовно або за зниженою вартістю. Утім, спільною проблемою для досліджуваних країн є рання відмова учнів від навчання у школах. Відтак, країни ведуть активну політику в контексті боротьби з зазначеним негативним явищем (наприклад, в *Австрії* прийнято державну ініціативу «Освіта до 18 років», спрямовану на збільшення кількості молодих людей, які навчаються, а також Національну стратегію запобігання передчасній відмові від освіти та навчання ¹⁶⁹. У *Люксембурзі* зазначені питання належать до компетенції регіональних органів влади, а цільовою аудиторією в контексті боротьби з ранньою відмовою від навчання у школах в основному є учні-мігранти чоловічої статі ¹⁷⁰).

Важливим аспектом для формування високоякісної освіти й забезпечення доступу до неї усіх верств молодого населення є запровадження інклюзії в освітній сфері.

У ЗВО *Німеччини* навчається приблизно 19 % студентів з обмеженими можливостями здоров'я і приблизно 4-8 % студентів з інвалідністю. Студент з інвалідністю за законодавством країни забезпечується спеціальними технічними і допоміжними засобами, необхідними для побутового життя, йому надається

¹⁶⁷ Public expenditure on education per pupil/student based on FTE by education level and programme orientation. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDUC_UOE_FINE09__custom_7602439/default/table?lang=en.

¹⁶⁸ Розраховано за даними «Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік». URL : <https://osvita.ua/doc/files/news/858/85814/Zvit-2021.pdf>; В Україні за попередній рік зросла кількість учнів та зменшилася кількість шкіл та вчителів. URL: <https://nus.org.ua/news/v-ukrayini-za-poperednij-rik-zroslo-kilkist-uchniv-ta-vpala-kilkist-shkil-ta-vchyteliv/>; Державний веб-портал бюджету для громадян. URL : <https://openbudget.gov.ua/>; Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.

¹⁶⁹ Frühzeitiger Schul- und Ausbildungsabbruch. URL : <https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/bef/schulabbruch.html>.

¹⁷⁰ Structural indicators for monitoring education and training systems in Europe 2021. URL : <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7989f222-7f1f-11ec-8c40-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-249997256>.

безкоштовна державна соціальна і медична підтримка, а також послуги від державних соціальних служб (батьки такого студента зобов'язані оплачувати частину витрат на зазначені вище заходи лише в тому разі, якщо їхні доходи суттєво перевищують розмір середньомісячної зарплати в країні). Молода особа з обмеженими можливостями має право на вибір навчального закладу. Там вона обов'язково забезпечується психолого-педагогічним супроводом та залучається до педагогічного процесу незалежно від ступеня складності захворювання¹⁷¹.

У вирішенні питань психолого-педагогічного супроводу учнів/студентів з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання Німеччину з-поміж інших європейських країн вирізняє варіативність його організації, що зумовлена відмінностями у законодавстві федеральних земель. Утім, у кожному регіоні функціонують педагогічні центри, які забезпечують психолого-педагогічний супровід осіб із особливими потребами, але форми організації роботи таких центрів можуть бути різними. Загалом, центри надають різнопланову допомогу школярам/студентам з особливими освітніми потребами, проводять із ними профорієнтаційну роботу, координують діяльність різнопрофільних фахівців, консультують батьків і вчителів класичних (масових) та спеціальних шкіл тощо. Окрім центрів, підтримку учням/студентам з особливими потребами надають служби, що функціонують поза межами шкіл і фінансуються органами місцевого самоврядування¹⁷².

Подібною до німецької є й система інклюзивної освіти в *Бельгії*. В країні створено спеціальні служби психолого-медико-соціального супроводу (далі – ПМС-супровід), які вирішують проблеми вибору освітнього маршруту дітей з особливостями психофізичного розвитку. У Бельгії функціонують 8 типів спеціальних закладів: для дітей з легким ступенем олігофренії, з середнім і важким ступенями, з емоційно-вольовими порушеннями та розладами поведінки, з фізичними розладами, з порушеннями зору та слуху, із соматичними захворювання, з труднощами у навчанні. Залежно від кількості школярів з особливостями розвитку в певному регіоні організовуються ПМС-центри різного підпорядкування – позашкільні та шкільні. ПМС-центри функціонують у системі класичної (масової) та спеціальної освіти. Їх робота зосереджена на наданні допомоги¹⁷³:

- школам, зокрема, у визначенні освітнього маршруту дитини з особливими потребами (переведення її з одного закладу до іншого, з нижчого освітнього рівня на вищий тощо), складанні індивідуальних планів навчання, проведенні корекційної роботи тощо;

- батькам, насамперед, щодо надання освітніх, медичних і соціальних послуг дітям з особливостями розвитку в системі спеціальної та загальної освіти. Крім того, допомагають у прийнятті рішень стосовно перебування їхньої дитини в тому чи іншому навчальному закладі, допомагають в одержанні різних видів медичної та соціальної допомоги;

¹⁷¹ Продіус О. І. Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4(2). С. 86-93.

¹⁷² Там само.

¹⁷³ Арендарук А. О. Особливості модернізації системи спеціальної освіти в країнах Західної Європи та США. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип. 29. С. 5-11.

– дітям з особливими потребами. Зокрема, здійснюють діагностику та обстеження потреб таких дітей, консультують їх, проводять корекційно-розвивальні заняття тощо.

У бельгійських школах з інклюзивним навчанням спеціальні педагоги працюють як у штаті закладу, так і запрошуються за угодами зі спеціальних шкіл, що дає можливість використовувати їх відповідні досвід та знання, насамперед, для усунення бар'єру між спеціальною та загальною освітою. Діти з особливостями розвитку, які були переведені зі спеціальних шкіл, упродовж першого року навчання одержують необхідну спеціальну допомогу (далі ця допомога надається індивідуально та за потреби). Адміністративні органи несуть повну фінансову та організаційну відповідальність за кожного інтегрованого учня і сприяють його максимальній включеності в освітній процес ¹⁷⁴.

Драйвером розвитку людського потенціалу є підтримка міжнародної мобільності молоді у сфері освіти та професійної діяльності. Західноєвропейські країни – лідери на континенті за кількістю прийнятих з-за кордону студентів. Так, у 2021 р. ЗВО та науковими установами *Німеччини* було прийнято понад 376 тис. зазначених осіб (понад чверть від загальної чисельності мобільних студентів з-за кордону, які прибували на навчання у країни ЄС), *Францією* – майже 253 тис. осіб, *Нідерландами* – понад 135,5 тис. осіб, а *Австрією* – понад 82 тис. осіб ¹⁷⁵ (зазначені вище країни входять у ТОП-5 країн із найбільшою кількістю прийнятих з-за кордону студентів).

Австрія заохочує міжнародну мобільність студентів у системі формальної освіти, дотримуючись принципу навчання впродовж життя. У 2020 р. Федеральне міністерство освіти, науки та досліджень Австрії ратифікувало Стратегію мобільності та інтернаціоналізації вищої освіти на 2020-2030 роки. Дія Стратегії розповсюджується на усіх учасників освітнього процесу у ЗВО і зосереджена на активізації міжнародної мобільності студентів, інтернаціоналізації навчальних планів та розробці спільних програм, наданні підтримки студентам із обмеженими можливостями. Австрія пропонує низку програм міжнародної мобільності для студентів формальної освіти, які впроваджуються Національним агентством з питань освіти за фінансової підтримки:

– Європейського Союзу. Найбільш популярними серед таких програм є програми проєкту *Erasmus+* – «*Erasmus* для шкіл», «Студентська мобільність для навчання», «Короткострокова мобільність для навчання або стажування»;

– Федерального міністерства освіти, науки та досліджень Австрії. Наприклад, у межах участі в «Центральноєвропейській програмі обміну для університетських досліджень» ¹⁷⁶ студенти австрійських ЗВО можуть навчатися в університетах-партнерах із країн Центральної Європи. Програма спрямована на посилення академічної співпраці, культурного обміну та особистісного розвитку. Учасники програми щомісячно отримують стипендію у розмірі

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ European Statistical Office. Data Browser. Mobile students from abroad enrolled by education level, sex and field of education. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDUC_UOE_MOBS01/default/table?lang=en.

¹⁷⁶ CEEPUS at a glance. URL : <https://www.ceepus.info>.

приблизно 1200 євро. Популярною в Австрії є стипендіальна програма Ернста Маха¹⁷⁷, бенефіціарами якої можуть бути студенти і викладачі іноземних університетів. Цікаво, що в умовах повномасштабного вторгнення в Україну зазначена стипендіальна програма пропонує підтримку молодим людям, які іммігрували в Австрію та втратили фінансову можливість навчатися у зв'язку із війною (програма «*Ernst Mach-Ukraine*»). Розмір стипендії для українських студентів становить 715 євро у місяць.

Крім зазначеного вище, австрійськими університетами/науковими установами укладено низку двосторонніх угод з відповідними іноземними установами, у межах яких передбачено формування та реалізацію спільних навчальних програм для молоді. Чи не найпопулярнішими серед них є програми обмінів між Австрією та сусідніми країнами – Словаччиною, Угорщиною та Чехією. Наприклад, у межах програми «Дія Австрія-Словаччина»¹⁷⁸ пропонується міжнародний академічний обмін аспірантів між ЗВО та науковими установами Австрії та Словаччини терміном на 1-3 місяці або 3-6 місяців із виплатою щомісячної стипендії у розмірі 1150 євро, а постдокторів – терміном на 3-6 місяців та стипендією у сумі 1400 євро. Крім того, учасникам пропонуються короткострокові академічні обміни терміном до 3 днів із виплатою стипендії у розмірі 90 євро у день, а також безкоштовні літні мовні курси.

Важливою складовою політики розвитку та збереження людського потенціалу є боротьба з безробіттям серед молоді через активну політику на ринку праці. Дослідження досвіду Західноєвропейських країн в контексті реалізації цього аспекту молодіжної політики є актуальним для України зважаючи на низький рівень підтримки нашою державою молодих людей у пошуку першого робочого місця та лобіювання їх інтересів на ринку праці. Станом на січень 2023 р. серед офіційно зареєстрованих безробітних майже чверть – особи віком до 35 років. Рівень безробіття серед української молоді віком до 25 років становить 19,1 %, тоді як відповідний середній показник по країнах ЄС – 16 %. У контексті сприяння зайнятості молодіжній політиці Західноєвропейських країн притаманні міжвідомчий та міжсекторальний підходи. Тобто, політика сприяння зайнятості молоді у зазначених країнах мобілізує державних надавачів відповідних послуг, місцеву владу, асоціації та бізнес як у розробці конкретних ініціатив та заходів у сфері зайнятості, так і під час їх реалізації.

З-поміж Західноєвропейських (та й загалом європейських) країн *Німеччина* є однією з тих, де фіксується найнижчий рівень безробіття серед молоді (у т.ч. молодих людей, які не навчаються та не працюють (*NEET*)). Утім, в країні високим є ризик безробіття для молодих іммігрантів. Розв'язання зазначеної проблеми належить до компетенції молодіжних міграційних служб, які пропонують різноманітні послуги підтримки. Найчастіше – це залучення молодих іммігрантів до системи професійно-технічної освіти та навчання.

Загалом у Німеччині існує широкий вибір програм підтримки молоді в

¹⁷⁷ Ernst Mach-Stipendien. URL : <https://oead.at/de/nach-oesterreich/stipendien/ernst-mach-stipendien#c6311>.

¹⁷⁸ Aktion Österreich – Slowakei, Wissenschafts- und Erziehungskooperation. URL : <https://www.aktion.saia.sk>.

період пошуку першого місця праці. У цьому напрямі координаторами виступають молодіжні агентства з працевлаштування – місцеві партнерства, які співпрацюють із агентами служб у справах дітей та молоді, агентами організацій зайнятості та міграційних служб, організаціями роботодавців та представниками ювенальної юстиції для підтримки молодих людей віком до 25 років, які потребують допомоги у пошуку роботи ¹⁷⁹. Молодіжні агентства з працевлаштування працюють на основі принципу децентралізації, тобто визначають пріоритети, інструменти та конкретні заходи своєї діяльності із врахуванням регіональних та місцевих потреб, умов та особливостей життєдіяльності молодих людей.

На противагу Німеччині, у Франції проблема безробіття молодого населення стоїть більш гостро. Зокрема, у 2022 р. країна входила у ТОП-5 країн ЄС із найвищим рівнем безробіття серед молоді (17,3 %, натомість у Німеччині – 8 %, а у сусідньому Люксембурзі – 7,1 %) ¹⁸⁰. Дещо вищим, ніж у середньому по країнах ЄС (14,5 %), був у 2022 р. рівень безробіття серед молодого населення у Бельгії (15 %). У сфері державної молодіжної політики як Франції, так і Бельгії (насамперед, у регіоні Валлонія) нині актуальними питаннями залишаються зменшення рівня безробіття молодого населення, інтеграція на ринку праці молоді із депресивних регіонів, підвищення кваліфікації зайнятих молодих осіб, а також підтримка молоді в контексті започаткування власного бізнесу.

Для сприяння інтеграції молоді на ринку праці, а також розвитку комунікаційних навичок у Франції прийнято низку державних ініціатив та програм, найпопулярнішими з яких є:

1. Ініціатива «Контракт про зобов'язання молоді» (частина європейської програми «Гарантії для молоді»). У межах її реалізації молодим людям пропонується персоналізована програма підтримки, яка передбачає щотижневу (загалом 15-20 годин у тиждень) участь грантера у профорієнтаційних заходах державних служб, кваліфікаційних тренінгах та навчаннях, групових семінарах та стажуваннях у партнерських компаніях тощо. Молода людина-учасник Ініціативи може отримувати грошову винагороду розміром 500 євро у місяць упродовж 6-12 місяців.

2. Інтеграційні програми Закладу для інтеграції в трудову діяльність (далі – *EPIDE* ¹⁸¹). *EPIDE* – це французька державна установа, місією якої є забезпечення соціальної та професійної інтеграції молодих людей (17-25 років), які не працевлаштовані (а часто й без освіти), зазнають соціальних утисків та відчуження, труднощів у професійній інтеграції, перебувають у процесі маргіналізації тощо. Учасники інтеграційних програм забезпечуються безкоштовним проживанням, харчуванням у центрах *EPIDE* (загалом у Франції функціонує 20 таких центрів), одягом, а також отримують 460 євро щомісячної стипендії. Упродовж 8 місяців перебування в центрах *EPIDE* учасники програми беруть участь у профорієнтаційних зустрічах, залучаються до

¹⁷⁹ Bundesagentur für Arbeit. URL : <https://www.arbeitsagentur.de>.

¹⁸⁰ Youth unemployment rate by sex, age and country of birth. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/YTH_EMPL_100/default/table?lang=en.

¹⁸¹ Établissement Pour l'Insertion dans l'Emploi. URL : <https://www.epide.fr/>.

спортивних та культурно-масових заходів. Крім того, мають можливість скласти іспит на знання правил дорожнього руху та підготуватися до отримання водійських прав категорій «АМ» (самокат) і «В» (автомобіль), адже усі центри *EPIDE* оснащені симуляторами водіння. Примітно, що молодь іноземного громадянства також може бути учасниками інтеграційних програм Закладу для інтеграції в трудову діяльність.

3. Програми та заходи Шкіл другого шансу¹⁸² (загалом у Франції діє 54 таких школи. Крім Франції, аналогічні заклади функціонують у Португалії та Іспанії). Цільова аудиторія зазначених Шкіл – молоді люди, які не навчаються та не працюють. Школи другого шансу пропонують комплексні освітні програми, метою яких є розвиток професійних (професійне навчання, стажування в країнах Європи, підвищення кваліфікації тощо) та особистих навичок молоді, сприяння у вивченні іноземних мов тощо.

4. Програми соціально-професійної інтеграції у військовій сфері Адаптованої військової служби Франції¹⁸³ (зазначена Служба діє під егідою та за фінансової підтримки Міністерства заморських територій Франції). Цільова аудиторія зазначених програм – безробітні молоді особи (18-26 років), молодь зі значним ризиком десоціалізації, знедолені, найменш кваліфіковані (приблизно 35 % учасників програм не мають середньої освіти) та неписьменні молоді люди, які проживають на віддалених французьких заморських територіях. Учасники програм Адаптованої військової служби Франції на волонтерських засадах (тобто без отримання грошової винагороди, стипендії) можуть проходити стажування/підвищення кваліфікації у військовій сфері терміном 1-6 місяців або понад 6 місяців, а після закінчення такого стажування/підвищення кваліфікації отримати сертифікат професійної здібності, а також статус військового добровольця. Цікаво, що приблизно третина учасників програм соціально-професійної інтеграції у військовій сфері – молоді жінки.

Проблема безробіття серед молоді, яка нині гостро постала у Франції, зумовила необхідність пошуку урядом країни додаткових інструментів та заходів сприяння працевлаштуванню молоді, як-от:

- здійснення соціальних виплат для компенсації вартості оренди житла молодими людьми, які навчаються;
- відкриття закладів-ясел для догляду за дітьми одиноких матерів і батьків, які перебувають у процесі пошуку роботи;
- відкриття спеціальних гуртожитків, кімнати у яких можуть отримати молоді люди віком 16-25 років (іноді 30 років), які проходять навчання чи стажування, а також студенти, які перебувають у пошуку першої роботи, або щойно влаштувалися на першу роботу після закінчення ЗВО. Станом на поч. 2022 р. загалом у Франції налічувалося приблизно 45 тис. кімнат у таких гуртожитках;
- призупинення навчання студентами на період від 6 місяців до 1 року

¹⁸² The Second Chance Schools. URL : <https://e2c-europe.org/>.

¹⁸³ Service Militaire Adapté. URL : <https://www.le-sma.com/>.

для участі у програмах, пов'язаних із особистісним чи професійним розвитком, а також для участі у волонтерських ініціативах у Франції чи за кордоном.

Західноєвропейські країни характеризуються високою проактивністю в питаннях сприяння розвитку культури молодіжного підприємництва. Заходи та ініціативи у цій сфері є комплексними та підтримуються державою, ЗВО та дослідницькими центрами, громадським сектором тощо.

У контексті сприяння розвитку культури молодіжного підприємництва в досліджуваних країнах:

- реалізуються програми та курси з підготовки молодих підприємців у ЗВО, де студентів навчають навичкам започаткування, ведення та розвитку бізнесу. Крім того, в окремих країнах, наприклад, у *Німеччині*, популярним є розвиток підприємницьких навичок молодих людей в контексті неформальної освіти за допомогою різноманітних програм та ініціатив державних структур та приватного сектору;

- надається фінансова підтримка молодим підприємцям через гранти, стипендії, позики під низький відсоток та ін.;

- активно функціонує (здебільшого у великих містах) інфраструктура для розвитку стартапів. Наприклад, в *Австрії* та *Нідерландах* активно діють численні інкубатори та акселератори, які надають спеціально обладнані приміщення та інше майно молодим підприємцям, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності;

- сформовано мережу активно функціонуючих організацій та спільнот молодих підприємців. Вони часто є ініціаторами та організаторами (здебільшого за фінансової підтримки органів влади) підприємницьких ярмарків, просвітницьких кампаній, профорієнтаційних заходів, акцій та конкурсів тощо серед молодих підприємців. Реалізація зазначених ініціатив сприяє обміну досвідом та знаннями між стейкхолдерами, підвищенню їх обізнаності у сфері бізнесу, поширенню історій успіху;

- наявні урядові програми фінансової підтримки стартапів, які здебільшого пропонують пільгове оподаткування та кредитування новоствореного інноваційного бізнесу. А у *Швейцарії*, крім зазначеного, популярною є й участь приватних венчурних фондів у фінансуванні стартапів;

- ведеться активна співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для обміну найкращими практиками у сфері молодіжного підприємництва.

Невід'ємною складовою молодіжної політики Західноєвропейських країн є підтримка молодіжних організацій. Проактивністю у цьому контексті характеризується молодіжна політика *Австрії*. Утім, як правило, тут фінансуються ініціативи молодіжних організацій, центрів та груп, об'єднаних в молодіжні асоціації. При цьому, центральною владою регламентовано чіткі вимоги до зазначених бенефіціарів. Зокрема, асоціація молодіжних організацій має ¹⁸⁴: а) включати щонайменше 3000 членів із усієї федеральної території;

¹⁸⁴ YouthWiki. Austria. Supporting youth organisations. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/austria56-supporting-youth-organisations>.

б) бути представленою щонайменше у п'яти федеральних провінціях Австрії; в) існувати щонайменше десять років; г) у своїй роботі представляти інтереси молодих людей. Асоціації молодіжних організацій, які відповідають зазначеним критеріям, отримують державну фінансову підтримку в реалізації «молодіжних» проєктів у сумі, яка визначається залежно від кількості її членів. Наприклад, 14-15 тис. євро для асоціації, яка об'єднує 3-10 тис. молодих людей, 36-37 тис. євро для асоціації, яка об'єднує 10-30 тис. молодих людей тощо. У 2021-2022 рр. Урядом Австрії фінансувалися ініціативи молодіжних асоціацій за наступними пріоритетними напрямками: розвиток компетентностей та підвищення кваліфікації; цифровізація, медіаграмотність, електронна робота; «діалог поколінь». Примітно, в Австрії для отримання державної фінансової підтримки проєкти та ініціативи асоціацій молодіжних організацій повинні забезпечувати гендерну рівність, а також передбачати участь дискримінованої та/або соціально відторгнутої (соціально неблагополучної) молоді.

Для України, молодіжна політика якої характеризується незначною державною підтримкою молодіжних організацій, відсутністю масової громадянської освіти населення і низькою медіаграмотністю, повільною зміною культури управління в органах влади у сфері підвищення відкритості та підзвітності тощо, корисним буде вивчення досвіду *Німеччини* в контексті формування громадянської соціалізації молоді. На федеральному рівні в країні діє План для дітей та молоді, бюджет якого станом на кін. III кв. 2023 р. становив 267,9 млн євро (+68,9 млн євро, порівняно із 2018 р.)¹⁸⁵. На рівні земель (регіональний рівень) молодіжні організації, а також окремі молодіжні проєкти та ініціативи, які реалізуються в місцевих громадах, фінансуються з відповідних регіональних бюджетів та бюджетів місцевих громад. Розмір фінансової допомоги молодіжним організаціям на регіональному і місцевому рівнях відрізняється залежно від соціально-економічного розвитку регіону/громади. У Німеччині пріоритетними напрямками в у контексті державної підтримки проєктів та ініціатив молодіжних організацій є: встановлення міжкультурної відкритості серед молоді, інтеграція молодих людей з обмеженими можливостями, залучення молодих біженців до роботи в молодіжних об'єднаннях, інклюзивне навчання в роботі з молоддю.

Отже, результати дослідження особливостей формування та реалізації молодіжної політики у Західноєвропейських країнах дозволяють відслідкувати поступовий перехід від надання державної допомоги окремим найбільш уразливим групам молодого населення до фінансування соціальних програм, що сприяють згуртованості молоді, її розвитку та збереженню людського потенціалу.

Беручи до уваги кращий досвід формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу в Західноєвропейських країнах, актуальними та доцільними в Україні є:

¹⁸⁵ Bundeshaushalt digital. URL : <https://www.bundeshaushalt.de/DE/Bundeshaushalt-digital/bundeshaushalt-digital.html>.

- посилення залученості молоді до формування стратегій молодіжної політики, особливо на місцевому рівні. Окрім зростання адресності молодіжних заходів та ініціатив це сприятиме виробленню у молоді лідерських якостей, навичок управлінської роботи у колективі, відповідальності за прийняті рішення;
- підвищення рівня фінансування програм (заходів, ініціатив) молодіжної політики та розвитку інфраструктури (молодіжних центрів);
- впровадження заходів, які сприятимуть згуртованості молоді, особливо зі сільських поселень;
- підвищення якості кадрового забезпечення та оплати праці фахівців у сфері роботи з молоддю, найперше, з молодими людьми з особливими психо-фізіологічними потребами. В умовах організації в Україні інклюзивної освіти в масових закладах освіти нашої країни бракує профільних психологів, соціологів, соціальних педагогів, спеціалістів з медико-соціальних проблем молоді. У значної частини персоналу молодіжних структур відсутня необхідна професійна кваліфікація та практичний досвід роботи з молодими людьми із важкими психо-фізіологічними станами;
- сприяння міжнародній мобільності української молоді, наприклад, шляхом розроблення відповідного національного плану дій (стратегії тощо) у колаборації із державними закладами освіти різного рівня;
- державна підтримка молодіжного волонтерства та молодіжних організацій, що сприятиме зростанню громадянської активності серед молоді, набуттю молоддю соціального досвіду.

1.2.4. Досвід Східноєвропейських країн

Для вироблення науково обґрунтованого інструментарію реалізації молодіжної політики в Україні, як за участю державних інституцій, так і громадянського суспільства, важливо вивчити досвід східноєвропейських країн щодо формування молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу, особливо після 1990-х років, коли активізувались процеси розробки і реалізації національних молодіжних політик і концепцій роботи з молоддю відповідних країн, вибудувались відповідні моделі (враховуючи конкретний політичний, соціально-економічний і культурний контекст) з акцентом на ключову роль або громадянського суспільства, або держави при створенні допоміжної інфраструктури для роботи з молоддю. Досвід східноєвропейських країн щодо формування молодіжної політики є цінним для України також зважаючи на подібний історичний контекст розвитку і практику відновлення цих країн в результаті воєнних конфліктів.

Молодіжна політика *Польщі* базується на обґрунтуванні механізмів підтримки пріоритетних напрямів в сфері освіти, соціального догляду, державного соціального захисту, працевлаштування і боротьби з безробіттям, створення належних умов життя студентів, оздоровчого догляду, протидії злочинності, наркоманії та алкоголізму. Державна політика в цих аспектах

координується з Польською радою молодіжних організацій. При цьому, з 1990 року в Польщі спостерігається зростання активності громадських організацій, у тому числі молодіжних, і подальший професійний розвиток сектору, зростання повноважень молоді в реалізації молодіжної політики. Поворотним моментом у розвитку роботи з молоддю став вступ Польщі до Європейського Союзу в 2004 році та доступ до європейського фінансування молодіжних проєктів. Це сприяло подальшому розвитку як молодіжних організацій, так і переорієнтації інструментарію політики в контексті спрямування ставлення до молодих людей як до партнерів, агентів і співавторів, а не як до одержувачів послуг.

Сьогодні в Польщі ведеться політика активного залучення молоді до процесів стратегування, спільного вирішення найважливіших питань та вироблення інструментів реалізації молодіжної політики. Впродовж 2021-2023 рр. Урядовий уповноважений з питань молодіжної політики Польщі та його команда у співпраці з молодіжними громадами, ведуть роботу над розробкою нової Стратегії Республіки Польща для молодого покоління.

Вже сьогодні в Польщі розроблено програму реалізації Стратегії Республіки Польща для молодого покоління, яка передбачає створення Команди для реалізації Стратегії під керівництвом Уповноваженого Уряду з питань молодіжної політики, до складу якої входитимуть: представники Ради діалогу з молодим поколінням, представники молодіжних громадських організацій, представники державних адміністративних структур, в тому числі: міністр освіти і науки, міністр сім'ї та соціальної політики, міністр охорони здоров'я та представники органів місцевого самоврядування, територіальних структур, а також фахівці з молодіжної політики.

Молодіжна політика у Польщі базується на діалозі, партнерстві та включенні молоді в суспільні процеси. Прикладами такого партнерства є молодіжні ради, що скликаються на різних рівнях, від місцевого до європейського, а на основі систематизованого діалогу Європейський союз веде консультації з молоддю. У 2022 р. в Польщі також прийнято Урядову програму «Молодіжний фонд на 2022-2033 роки», як інноваційний інструмент державної підтримки ініціатив молодого покоління. Це була одна з найважливіших вимог молоді, висунута під час консультацій в Польщі при виробленні Стратегії для молодого покоління, в якому взяли участь близько 30 тис. осіб¹⁸⁶.

Програма також узгоджується з діями уряду щодо посилення участі молоді в суспільному житті, зокрема щодо: законодавчого зміцнення інституту сильних молодіжних рад для всіх рівнів місцевого самоврядування; створення Ради діалогу з молодим поколінням; створення офісу Уповноваженого Уряду з питань молодіжної політики; спільної роботи над новою, багаторічною Стратегією Республіки Польща для молодого покоління.

Програма Державного молодіжного фонду – це нова пропозиція, спрямована на підтримку соціальної активзації молоді та підвищення її залучення до громадського життя, інституційного забезпечення ініціатив

¹⁸⁶ Sprawozdanie z działalności Pełnomocnika Rządu do spraw polityki młodzieżowej Ojotra Mazurka za rok 2022. Warszawa, 2023. URL : <https://www.gov.pl/attachment/e3666484-e43a-4961-903d-aba1c759f4fa>.

молоді, а також підвищення її значення в суспільному житті. Уповноваженими суб'єктами подання пропозицій щодо співфінансування завдань програми є молодіжні громадські організації, а на основі регранту (розповсюджується за підтримки регіональних операторів) підтримка також може надаватися молодіжним радам місцевих органів влади, студентським радам, студентським і докторським урядам, академічним організаціям (наприклад, науковим клубам). Прийнята формула програми спирається на досвід попередніх урядових програм підтримки розвитку громадянського суспільства, таких як Фонд громадянських ініціатив, Програма розвитку громадських організацій, Корпус солідарності, Програма підтримки розвитку скаутства та скаутських організацій на 2018-2030 рр.

Програма виділяє три основні пріоритети, за якими відповідні суб'єкти можуть подавати пропозиції щодо співфінансування завдань:

Пріоритет 1. Активізація молоді в органах місцевого самоврядування (пріоритет призначений для молодіжних рад та спільнот при органах місцевого самоврядування).

Пріоритет 2. Молодіжні організації в суспільному житті. Проекти, що реалізуються в рамках цього пріоритету, мають сприяти збільшенню присутності молодіжних організацій у суспільному житті, зокрема діяльності, яка пов'язана з громадянською освітою, солідарністю поколінь, а також аналізом становища молоді.

Пріоритет 3. Посилення компетенцій молодіжних організацій. Проекти, що реалізуються мають сприяти розбудові та зміцненню потенціалу молодіжних організацій шляхом покращення управління ними, формування ресурсів, створення та розвитку операційної стратегії організації.

Програма розрахована на 2022-2033 роки. Фінансові ресурси, виділені на Програму, становлять 10 млн злотих у 2022 році та 20 млн злотих щороку в подальшому. Лише за кілька тижнів після ухвалення урядом багаторічної програми її оператор – Національний інститут свободи – Центр розвитку громадянського суспільства – провів перший конкурс, організований Молодіжним фондом (було подано майже 350 заявок). Фінансування отримали 12 пропозицій за 1 пріоритетом і 128 – за 2 і 3¹⁸⁷. На даний час проводяться заходи щодо підтримки операторів-регрантів Молодіжного фонду у проведенні конкурсів, в яких беруть участь органи студентського самоврядування, університетські організації, студенти та докторанти, а також молодіжні ради при органах місцевого самоврядування можуть отримати мікрогранти на свої проекти.

З метою подолання безробіття молоді в Польщі організовано програму «Перша робота», яка спрямована на працевлаштування випускників ліцеїв, професійних училищ, технікумів і вищих навчальних закладів. У країні також активно діють організації роботодавців, серед яких Конфедерація польських роботодавців, Польська конфедерація приватних роботодавців, Business Centre

¹⁸⁷ Sprawozdanie z działalności Pełnomocnika Rządu do spraw polityki młodzieżowej Ojotra Mazurka za rok 2022. Warszawa, 2023. URL : <https://www.gov.pl/attachment/e3666484-e43a-4961-903d-abalc759f4fa>

Club. Представники цих організацій беруть участь у роботі комісій Сейму, дають оцінку законопроектам, вносять пропозиції щодо поправок у законодавчих актах, що регулюють діяльність підприємств (в т.ч. в сфері податків), ринок праці, а також безпосередньо впливають на правові акти, що мають велике значення для державних фінансів та економіки загалом. Окрім того, у Польщі дуже сильні селянські профспілки та організації, що своєю чергою сприяє підтримці молоді у відповідних сегментах ринку праці ¹⁸⁸.

З кожним роком усе більш знаковою подією в Польщі стає Європейський тиждень молоді як нагода для свята, а також істотних дебатів, конференцій, зустрічей молоді з керівниками, а в Брюсселі – для планування систематизованого діалогу. Польська молодь, навчаючись у вищих навчальних закладах повністю вирішує питання житла до 26 років. Кількість випускників перевищує потреби ринку, однак їх працевлаштуванням активно займається вищий навчальний заклад – наприклад, організовує ярмарки, а державні центри зайнятості надають різні безоплатні курси для молоді ¹⁸⁹.

У 2022 році ініційовано Програми навчання та стажування «Навички майбутнього» та «Кар'єра майбутнього», яку реалізовує Уповноважений Уряду з питань молодіжної політики у співпраці з *GovTech Polska*, *NASK*, *Google* та Варшавською школою економіки, а також Міністерством фінансів та регіональної політики. Це найбільша в Польщі програма для молоді для навчання та стажування у сфері цифрових компетенцій, яка є взірцевим прикладом міжгалузевої співпраці представників державного, приватного, наукового та бізнесового секторів. Адресована молодим людям, які хочуть отримати нові навички та знайти задовільну роботу в секторі МСП. Зокрема, у 2022 р. було підготовлено 8 тис. місць для навчання (пізніше цю кількість було збільшено до понад 15 тис. місць) та 1,2 тис. місць для оплачуваного стажування для осіб віком до 30 років, освіта та професійна підготовка яких внаслідок пандемії вже не відповідає поточним потребам на ринку праці. Тренінг, підготовлений у співпраці з найкращими експертами ринку та польськими компаніями, охоплював такі тематичні напрямки як інтернет-маркетинг та менеджмент.

Програма складалася з: 50 годин навчальних матеріалів, понад 20 інтерактивних вебінарів, надання доступу до активної спільноти учасників і тренерів (понад 30). У зв'язку з тим, що затвердження Програми відбулася у квітні 2022 р., коли Польща була залучена до допомоги Україні, було вирішено створити курс навчання українською мовою, а також підключити до Програми молодь з України. Інтерес до програм підтвердив, що діджиталізація, розвиток інформаційного суспільства та зміцнення навичок завтрашнього дня – це ті сфери, які цікавлять молодь. На початку передбачалось навчання 8000 молодих людей, але протягом запланованого терміну надійшло понад 20000 заявок від бажаючих взяти участь у Програмі. Тому організатори вирішили збільшити кількість місць у навчальній програмі. Так, на навчання прийнято 15477 осіб, з

¹⁸⁸ Українсько-польський робітничий портал. URL : <http://www.ukrpraca.com>.

¹⁸⁹ Палагнюк Ю. В., Штим О. І. Державна політика зайнятості молоді в країнах членах ЄС досвід для України. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2017. № 1. С. 3-23.

них 3707 громадян України. Крім того, загалом майже 1000 учасників отримали можливість пройти 3-місячне оплачуване стажування (3010 злотих/місяць). У 2023 р. також продовжується стажування¹⁹⁰.

Учасники, які пройшли тренінг і відповідали додатковим критеріям, могли подати заявку на стажування в польських малих і середніх підприємствах та окремих адміністративних установах.

Крім того бізнес освіта є одним з пріоритетів молодіжної політики Польщі, про що свідчить запровадження в школах нового практичного предмету з економіки, бізнесу та проєктної роботи «Бізнес і менеджмент» (потреба в якому була виявлена на онові опитування молоді Польщі). Консультації щодо запровадження нового предмету велись за участі Міністра освіти і науки, Уповноваженого Уряду з питань молодіжної політики, Уповноваженого Прем'єр-міністра з питань *GovTech*, Уповноваженого Міністра освіти і науки з питань цифрової трансформації, а також представники світу науки (зокрема, ректори Варшавського університету, Варшавської школи економіки та Університет Козьмінського), ділових та молодіжних кіл.

«Бізнес і менеджмент» запроваджено у школах із 2023 р. та замінить (і значно розширить) практичними елементами тематику нинішнього предмету «Основи підприємництва». Головна мета впровадження нового предмету – бізнес і менеджмент – у польських школах – адаптувати освіту до потреб сучасного динамічно змінного світу для підготовки молодих людей до ролі майбутніх працівників, менеджерів та підприємців; набуття здатності студентів, які вступають у доросле життя, приймати обґрунтовані споживчі рішення та керувати особистими фінансами. Орієнтація курсу на практичні навички молоді реалізується через роботу в групах, аналіз прикладів, командні проєкти, розвиток компетенцій 4K – співпраця, спілкування, креативність та критичне мислення.

Молодіжна політика *Молдови*, орієнтована на роботу з молоддю на основі аналізу фактологічної бази та результатів досліджень. В оновлених основних стратегічних і програмних документах (закон «Про молодь», 2016 р., Національна стратегія розвитку молодіжного сектору до 2020р. та Національний план дій у молодіжній сфері до 2020 р., а також Стратегія розвитку освіти – 2020¹⁹¹) Молдова в національну молодіжну політику заклала європейські методи роботи. Відповідно до закону «Про молодь» важливими напрямками молодіжної політики визначено надання економічних можливостей, залучення молоді до суспільної діяльності та створення умов для всебічного розвитку особистості, охорона здоров'я, послуги та заходи для молоді та молодіжні програми. У законі також закріплюються нові функції та окремі аспекти участі різних державних та неурядових організацій, передбачається створення Національного агентства з розвитку молодіжних програм та заходів,

¹⁹⁰ Sprawozdanie z działalności Pełnomocnika Rządu do spraw polityki młodzieżowej Ojotra Mazurka za rok 2022. Warszawa, 2023. URL : <https://www.gov.pl/attachment/e3666484-e43a-4961-903d-aba1c759f4fa>.

¹⁹¹ EU–Council of Europe Youth Partnership (2018), Youth policy governance in Moldova. URL : https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262379/MOLDOVA_Youth+Wiki+Chapter+1_final.pdf/2781ad3b-80ac-5a48-ca83-9ee41a14c2b1.

яке має відповідати за реалізацію молодіжних програм. Молодими вважаються люди віком від 14 до 35 років.

Національна стратегія розвитку молодіжного сектора спрямована на його розвиток та зміцнення за рахунок створення сприятливих умов для розвитку всіх без винятку молодих людей, включаючи тих, чиї можливості обмежені. Основні завдання Стратегії полягають у заохоченні участі молоді, наданні молодим людям якісних послуг, розширенні їхніх економічних можливостей та зміцненні молодіжного сектору. «Робота з молоддю» інституційно закріплена як діяльність, яка ведеться разом з молодими людьми та в їх інтересах, має соціальну, культурну, освітню та громадянську спрямованість і заснована на процесах неформального навчання та добровільної молодіжної участі, за координацію яких відповідають молодіжні працівники. Міністерство освіти, культури та досліджень виступає як основний орган центральної влади, відповідальний за планування, підтримку та реалізацію роботи з молоддю, а саме в особі Департаменту у справах молоді.

У плануванні, підтримці та виконанні роботи з молоддю беруть участь як центральні, так і місцеві органи влади, проте можливості останніх вкрай обмежені через відсутність реформи місцевого самоврядування. Джерелом фактологічної бази для молодіжної політики є переважно суб'єкти громадянського суспільства, які отримують фінансову допомогу з боку міжнародних організацій (установи ООН, Світовий банк та ін.). Крім того, уряд залучає аналітичні центри для оцінки власної стратегії розвитку молодіжного сектору.

Молодіжні працівники (особи, що діють на громадських засадах, відповідно до базового Закону) надають молодим людям необхідну підтримку у питаннях особистого та соціального розвитку та підвищення рівня освіти, допомагаючи їм стати повноцінними членами суспільства, головним чином за рахунок конкретних заходів у сфері молодіжної роботи; організовують різні види заходів для молоді на рівні громад чи молодіжних груп; можуть бути молодіжними лідерами, волонтерами чи членами молодіжної чи будь-якої іншої організації. Фахівці з роботи з молоддю (працівники молодіжних центрів чи державні службовці, відповідальні за молодіжну діяльність у складі місцевих органів влади) мають спеціальну підготовку у сфері роботи з молоддю та надають відповідні професійні послуги; вони беруть участь у плановій, системній та професійній діяльності стосовно задоволення потреб молоді чи молодих сімей, яка проводиться силами профільної державної служби.

Держава щороку виділяє на роботу з молоддю приблизно 1 млн євро. Крім того реалізуються молодіжні програми, які проводяться не Міністерством освіти, культури і досліджень, а іншими міністерствами або суміжними відомствами. Профільне міністерство реалізовує спеціальну щорічну цільову програму для підтримки та розвитку сектору молодіжних неурядових організацій у Молдові. Зокрема, на конкурсній основі надається матеріально-технічна та фінансова підтримка для розвитку молодіжних ініціатив, програм та проєктів, що, у свою чергу, сприяє співпраці з громадянським суспільством. Загальна сума видатків, що виділяються в рамках щорічної цільової програми із

коштів державного бюджету, становить близько 7 млн молдавських леїв (приблизно 360 тис. євро).

Місцевою владою другого рівня на проведення молодіжних заходів також щорічно виділяються кошти, обсяг яких суттєво різниться залежно від регіону. У 2018 р. бюджет, який виділяє місцева влада другого рівня, збільшився приблизно до 1,5 млн євро., що пов'язано з реалізацією Національної програми з розвитку молодіжних центрів на період до 2022 р. Відкриттям цих центрів займалася місцева влада другого рівня (у 2019 р. з'явилися 22 місцеві молодіжні центри)¹⁹².

Важливим досягненням у сфері молодіжних послуг та розвитку роботи з молоддю у Молдові є Програма створення Національного молодіжного центру на 2017-2022 роки, відповідно до якої було створено Спільний фонд розвитку молодіжних центрів, у тому числі для молоді із соціально вразливих груп населення. Програма надає можливість місцевим органам влади другого рівня займатись розвитком та розширенням територіального охоплення послуг для молоді. З 2019 р. до Спільного фонду приєдналися інші партнери, у тому числі Швейцарська агенція з розвитку та співробітництва та Рада Європи, які ставлять перед собою завдання сприяти зміцненню громадянського духу та популяризації волонтерства серед молоді та створити Партнерство шкільних молодіжних центрів. Складові Програми: (1) підвищення професійної кваліфікації працівників молодіжних центрів; (2) підтримка розвитку матеріально-технічної бази молодіжних центрів; (3) підтримка районної / муніципальної цільової програми, призначеної для фінансування молодіжних ініціатив (проектів).

В даний час у країні створюються більш сприятливі умови для підтримки молоді, у тому числі на основі розвитку молодіжних організацій, молодіжних чи адаптованих для молоді оздоровчих центрів, об'єднання зусиль та співпраці між міністерствами. Молодіжні центри надають різні послуги (програми) цільовим молодіжним групам та за участю молоді займаються навчально-методичною діяльністю, яка включає культурні заходи та послуги, що передбачають навчання та надання доступу до інформації; підтримку громадянської участі, орієнтованої на процес прийняття рішень; захист прав людини та соціальну реінтеграцію; підвищення кваліфікації та інтеграцію до професійного середовища; розвиток підприємництва; волонтерство; пропагування здорового способу життя; організацію дозвілля; інформаційно-просвітницьку роботу / роботу з молоддю в мобільному форматі тощо.

В Молдові досить велика кількість неурядових організацій, а також працюють молодіжні організації, які входять до парасолькової структури Національної ради молоді Молдови (налічує 61 члена)¹⁹³. На місцевому рівні існує національна мережа місцевих молодіжних рад, які працюють на

¹⁹² EU–Council of Europe Youth Partnership (2018), Youth policy governance in Moldova, URL : https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262379/MOLDOVA_Youth+Wiki+Chapter+1_final.pdf/2781ad3b-80ac-5a48-ca83-9ee41a14c2b1.

¹⁹³ United States Agency for International Development (USAID) (2018), 2018 Civil Society Organization Sustainability Index, URL : www.fhi360.org/sites/default/files/media/documents/resource-csosi-2018-report-europe-eurasia.pdf.

районному рівні, та представлена на національному та міжнародному рівнях.

До позитивних тенденцій у сфері роботи з молоддю в Молдові належать синхронізація та гармонізація молодіжної політики з європейськими стандартами та методами роботи; чітке визначення поняття «робота з молоддю» у національному законодавстві з особливим акцентом на громадське спрямування цієї роботи та неформальне навчання; створення спеціальної національної програми фінансових грантів з метою підтримки роботи з молоддю. Проте, недоліком є відсутність освітніх та професійних стандартів для фахівців з роботи з молоддю, системи забезпечення якості такої роботи та структури, яка відповідала б за її розвиток та реалізацію.

Молодіжна політика в Румунії базується на розумінні того, що молоде покоління є ресурсом для майбутнього, і саме тому їх ініціативи, цінності та думки слід знати, проблеми – вирішувати, а також захищати та підтримувати молодих людей для кращого майбутнього. Водночас молодь розглядається як вразлива група, яка потребує захисту, просування та підтримки.

Інституційною основою молодіжної політики в Румунії є Закон «Про молодь» (№ 350 від 21.07.2006), яким визначаються всі типи молодих людей, статус молодіжних організацій, особлива увага приділяється вразливим категоріям, яким надаються особливі права. Ним встановлено рамки відповідальності центральних і місцевих органів влади у сфері молоді, а також рамки фінансування та підтримки молодіжної діяльності, визначає права молоді (щодо участі у процесі прийняття рішень в сфері молодіжної політики, підтримки, освіти та навчання, доступу до інформації, планування сім'ї, бенефіціарів та волонтерів у програмах мобільності чи міжкультурного діалогу тощо), а також створює можливості для молоді в сфері освіти, культури, охорони здоров'я, волонтерства, підприємництва, працевлаштування чи житла.

Ключовими сферами молодіжної політики, визначеними в Законі про молодь, є: працевлаштування, міжкультурний діалог і боротьба з расизмом, ксенофобією та нетерпимістю; соціальна інтеграція, участь молодих людей у заходах і програмах, розроблених для них, а також в освіті та культурному житті; волонтерство молоді та для молоді.

На молодіжний сектор впливають також оновлені у 2017 році Закон про створення інформаційно-консультаційних центрів для молоді (№ 333), Закон про заснування, організацію та діяльність Національної молодіжної ради Румунії (№ 351), а також Закон про заснування Національного дня молоді (№ 425). Основні зміни стосувались підтримки розвитку громадських молодіжних центрів, які можуть надавати інтегровані та персоналізовані послуги молодим людям у громаді; запровадження заходів для забезпечення захисту та соціальної інтеграції молодих людей, інтеграції на ринку праці, а також для запобігання будь-яких форм дискримінації; створення молодіжних дорадчих рад на повітовому рівні; надання фінансової підтримки молодіжної діяльності на рівні центральних та місцевих органів влади.

Національна стратегія у сфері молодіжної політики на 2015-2020 роки була прийнята Постановою Уряду Румунії в січні 2015 року та має задекларованими цілями підтримку участі молоді в економічному, соціальному,

культурному та політичному житті, забезпечення рівних можливостей щодо освіти, працевлаштування та гідних умов життя для всіх молодих людей, у тому числі для вразливих груп.

Дана Стратегія мала бути інтегрованою із національними стратегіями соціальної інтеграції, освіти, працевлаштування та охорони здоров'я. Однак формальний і фрагментований підхід до цих стратегій не дозволив досягти інтегрованої політики реалізації пріоритетів молодіжної політики цілісно ¹⁹⁴.

Однією з основних перешкод у реалізації Стратегії було те, що вона була прийнята без плану дій, який би визначав функціональні обов'язки, відповідальність і, звичайно, джерела фінансування. Він був розроблений у 2016 році, але не прийнятий рішенням Уряду. Також перешкодою реалізації стратегії була велика кількість конкретних цілей і цільових груп в кожному з чотирьох тематичних напрямів. Крім того, стратегія акумулювала 33 конкретні цілі та близько 210 напрямів дій, які були спрямовані на 34 цільові групи молоді. Це ускладнило визначення пріоритетів потреб, а стратегія стала швидше переліком добрих намірів без чіткого визначення можливих шляхів її реалізації на практиці ¹⁹⁵.

Результатом такої політики було те, що Молодіжна рада Румунії, представницька федерація молоді та молодіжних організацій в Румунії, на національному та міжнародному рівнях, висловили своє глибоке занепокоєння щодо недостатньої діяльності органів державної влади у сфері молодіжної політики. А саме, проект оновленого Закону про молодь №350, який ініційовано у 2018 році залишається надалі заблокований у Комітеті молоді та спорту Палати депутатів і був відсутній у Річному плані роботи Уряду на 2022 рік, молодіжної стратегії не було більше двох років після її створення. Міністерство у справах сім'ї, молоді та рівних можливостей (*MFTES*) все ще не працює, бо не завершена передача функцій від колишнього Міністерства молоді та спорту. Реальні консультації з представниками молоді малоефективні. Профільне Міністерство отримало найменше фінансування з державного бюджету у 2022 році, а молодіжні програми отримали найслабший бюджет за останні п'ять років.

На даний момент процес прийняття Національної стратегії у сфері молодіжної політики на 2021-2026 роки не завершено, а в Нацраді немає навіть проекту для її публічного обговорення.

Таким чином, протягом майже двох років центральна влада держави здійснювала свою діяльність, не маючи бачення молодіжного сектору в Румунії – стратегії та/або плану дій, якими б керувалися. Також не мала видимих результатів Національна стратегія у сфері молодіжної політики на 2015-2020 рр., оскільки відсутній моніторинг її виконання з боку компетентних інституцій. Навіть на місцевому рівні з цієї точки зору ситуація виглядає не кращою, оскільки діють лише декілька місцевих молодіжних стратегій, ступінь

¹⁹⁴ Politici publice în domeniul tineretului. URL : <https://www.nonformalsepoate.ro/index.php/propunere-politica-publica/toolkit-elaborare-politica-publica/85-toolkit-elaborare-politica-publica/87-3-politici-publice-in-domeniul-tineretului>.

¹⁹⁵ Там само.

реалізації яких є дискусійною.

Проте активно в Румунії є Національна молодіжна рада, яка постійно просить Міністерство у справах сім'ї, молоді та рівних можливостей про конструктивний діалог, спрямований на вирішення всіх нагальних проблем молоді. Молоді люди мобілізувалися та чітко доносять особам, які приймають рішення, їхнє бачення щодо покращення ситуації. Зокрема, ними ініційовано декілька стратегічних документів та планів дій ¹⁹⁶:

- *Молодь за Україну: погляд молоді на військовий конфлікт в Україні*: «Як представники молодіжного сектору Румунії, ми солідарні з трагедією, яку зараз переживає Україна, і хочемо й надалі брати активну участь у її покращенні. У цьому сенсі ми запустили документ синтезу та бачення молодих румунів щодо того, як українські громадяни, особливо молоді українці, які приїхали на територію нашої країни, можуть легше пережити ці травматичні моменти, інтегруючись у місцеві громади Румунії, поки не мине небезпека в їхній країні»;

- *Резолюція Румунської молоді 2020 – 2027*: «Усвідомлюючи роль молоді в румунському суспільстві в цілому, ми виступили з ініціативою розробки найбільшого програмного документа для покращення якості життя молоді в Румунії. Охоплюючи всю структуру, необхідну для її негайного впровадження, від бачення та контексту до напрямків дій і відповідних заходів, «Молодіжна резолюція» є пропозицією державної політики, розробленою представницькими молодіжними організаціями, яку влада не змогла реалізувати для молоді в останні десятиліття»;

- *«Молода Румунія. Румунія процвітає»*: пропозиції щодо майбутнього молоді після COVID-19: було вивчено вплив пандемії Covid-19 на молодь і запропоновано 10 цілей для їх покращення, а також конкретних і дієвих заходів для їх реалізації;

- *«Чого хоче молодь від нового міністерства?!»*: 11 пріоритетів молоді: молодь зробила перший крок до діалогу з новим міністерством, визначивши 11 пріоритетів, які з самого початку мають бути розглянуті Міністерством у справах сім'ї, молоді та рівних можливостей.

В сфері зайнятості в Румунії діє національна політика заохочення роботодавців брати на роботу молодь, особливо молодих випускників. Значний прогрес у сфері молодіжної роботи у Румунії вдалось досягти завдяки європейським програмам фінансування та різноманітним ініціативам. Це навчання молодіжних працівників за програмами, встановлення професійного стандарту для молодіжного працівника або створення пілотних структур, що функціонують як молодіжні центри. Професію «молодіжний працівник» було врегульовано лише у 2012 році в Румунії, коли її було включено до офіційного списку професій. Гарантія якості забезпечується наявністю Професійного стандарту молодіжного працівника. Стандарт встановлює детальний опис роботи, яку виконують молодіжні працівники, а також ключові компетенції,

¹⁹⁶ Tinerii, irelevanti pentru Guvernul României! URL : <https://ctr.ro/tinerii-irelevanti-pentru-guvernul-romaniei>.

якими повинен володіти молодіжний працівник – як загальні, так і специфічні.

Враховуючи досвід Румунії, українська молодіжна політика має будуватись на концепції «молодь – це ресурс для майбутнього». Однак слід виважено підходити до стратегічного проєктування заходів в сфері молодіжної політики, зважаючи на реальні фінансові можливості їх підтримки, тому не варто занадто роздувати стратегічні пріоритети в цій сфері, а вибудувати більш адресну підтримку найбільш вразливих секторів в умовах війни. Досвід Румунії є цінним щодо політики заохочення роботодавців брати на роботу молодь, адже якісне працевлаштування не лише один з пріоритетів молоді, а й умова збереження трудового потенціалу всередині країни як ресурсу майбутньої відбудови України.

Молодіжна політика *Чеської Республіки* базується на оновленій Концепції підтримки молоді на 2014-2020 рр. (Міністерство освіти і науки, молоді та спорту 2014 р.), згідно якої визначено основну цільову групу як молодь віком від 13 до 30 років (*Konsepce podpory mládeže na období 2014–2020*)¹⁹⁷. Документ представляє три засадничі основи, на яких будуються його стратегічні цілі: 1) сприяння перетворенню молодої людини на незалежну особистість, відповідальну за своє життя, свою сім'ю, громаду та суспільство; 2) орієнтація на реальні потреби та можливості молоді; 3) сприяння потенціалу молоді для розвитку суспільства. Ці базові цілі далі розвиваються у п'ять «горизонтальних пріоритетів», таких як (1) рівні можливості, (2) міжгалузевий і міжміністерський підхід, (3) підтримка неформальної освіти та якісної роботи з молоддю, (4) співучасть та залучення молоді у процесах спільного прийняття рішень, (5) солідарність між поколіннями. Порівняно з попередньою політикою, Концепція підтримки молоді на період 2014-2020 років більш тісно пов'язана зі сферами співпраці з молодіжною політикою ЄС.

Цей стратегічний документ став результатом спільних консультацій між владою та представниками молоді, які відбувались під час круглих столів та Національної молодіжної конференції, що сприяло також налагодженню структурованого діалогу між органами влади та молодими громадянами.¹⁹⁸ Структурований діалог з молоддю країни став постійним майданчиком для спільних дискусій та є частиною діалогу ЄС з молоддю та молодіжними організаціями, що надає можливість молодим громадянам Чеської республіки отримати зворотній зв'язок і думку щодо формування політики участі молоді у політичному та громадському житті країни від експертів Євроспільноти. Діє 50 державно визнаних організацій по роботі з дітьми та молоддю, мережа державних установ та центрів дозвілля, а також існує багато неурядових некомерційних організацій, які зосереджені на роботі з молоддю.

Кошти, спеціально спрямовані на молодіжну діяльність, є відносно постійними і становлять близько 0,1% від ресурсів державного бюджету, виділених Міністерству освіти і культури, та близько 0,01 % від загального

¹⁹⁷ Оновленої стратегії на наступний стратегічний період поки не затверджено.

¹⁹⁸ Несват Т. Взаємодія органів публічної влади та молодіжних громадських об'єднань щодо підготовки стратегічних документів у сфері молодіжної політики в країнах ЄС. Аспекти публічного управління. 2020. № 8(5). С. 30-39.

обсягу коштів державного бюджету ¹⁹⁹. Для підтримки молоді існують альтернативні джерела, зокрема програми ЄС *Erasmus+* та її молодіжної частини, а також інших міжнародних фондів, таких як Вишеградський фонд та Європейський молодіжний фонд Ради Європи. Крім того, існують приватні фонди, які орієнтуються на молодь, але їх підтримка часто пов'язана зі стратегіями приватних акторів, а не з державною молодіжною політикою як такою. Особливою сферою, яка також отримує державну фінансову підтримку, є підтримка талановитої молоді в Чеській Республіці, яка є одним із традиційних пріоритетів чеської молодіжної політики, частково також включеною у вищезазначену лінію молодіжного бюджету.

Якщо подивитись більш комплексно, то державна молодіжна політика Чеської Республіки реалізується в розрізі п'яти ключових сфер – освіта, працевлаштування, охорона здоров'я, житло та відпочинок. Проте, аналіз програмних документів підтримки цих сфер свідчить про коливання пріоритетів від одних виборів до наступних: з кожною зміною уряду змінюється напрямок державної політики, що впливає на молодь. Через високу частоту змін влади в останні роки, ці зміни напрямків політичних підходів часто повторюються, і часто досить радикально розривають і відкидають будь-які зв'язки з попереднім баченням (особливо це стосується сфери освіти, яка сильно страждала від усіх змін, які здійснюють різні уряди). Забезпечення безперервності та певного ступеня незалежності від політичних «примх» і поворотів є одним із найважливіших питань для вдосконалення структури чеської молодіжної політики. Ця проблема послідовності та наступності також супроводжувалась відсутністю системних змін в розрізі п'яти вищезгаданих ключових сфер молодіжної політики, натомість приймалися лише часткові рішення, які були надто ізольованими та розрізненими в стратегічному контексті ²⁰⁰.

Іншим важливим аспектом досвіду реалізації молодіжної політики в Чехії, який важливо враховувати і в Україні, є загалом недосконала система моніторингу та відсутність зв'язку між моніторингом якості та формуванням політики, що ускладнює та робить проблематичним її подальше планування. Також щодо питання фінансування, були випадки, що навіть обґрунтовані стратегічні рішення і заходи державної політики не впроваджувалися належним чином з фінансових причин. А також недостатньо повно використовувалися доступні альтернативні джерела фінансування, включаючи європейські та міжнародні програми стимулювання.

Державна молодіжна політика у Чеській Республіці в розрізі багатьох напрямів і сфер також страждає на відсутність чіткості у визначенні точної цільової групи. В окремих документах часто зустрічаються спеціальні визначення, які не є узгодженими, а більшість чеських програмних документів ігнорують міжнародно визнане визначення молоді та молодих людей. Крім того, існує проблема недостатньої відкритості проєктів і політики в

¹⁹⁹ Mladí lidé a veřejné politiky v České republice. URL : <https://www.osf.cz/wp-content/uploads/2015/06/mladi-lide-averejne-politiky-v-ceske-republice.pdf>.

²⁰⁰ Там само.

суспільному житті, а від так і суспільного визнання та довіри, особливо коли йде мова про проєкти, які значною мірою можуть залежати від підтримки громадськості для їх реалізації.

Щодо *Угорщини*, то чинна Національна молодіжна стратегія (*Nemzeti Ifjúsági Stratégia 2009–2024*) має на меті створення соціального простору для підтримки, заохочення індивідуальної та громадської діяльності молоді, її інтеграцію у доросле життя, ефективну роботу державних і громадських організацій, які допомагають цій цільовій групі, та розвиток творчого, інтелектуального потенціалу молодих громадян, який був би корисний країні і Європі (*Nemzeti Ifjúsági Stratégia*)²⁰¹.

Особлива увага у зазначеному документі приділяється створенню рівних можливостей, збереженню культурних традицій, підтримці угорської молоді яка проживає на території країни та за її межами, налагодженню взаємозв'язків між угорською молоддю та молоддю з інших країн ЄС. Відповідальним органом за реалізацію Стратегії визначено Департамент у справах молоді Міністерства людських ресурсів Угорщини (*Ifjúságügyi Főosztály Emberi Erőforrások Minisztériuma*). Не дивлячись на те, що у стратегії прописані основні кроки щодо підвищення участі молоді у політичному та громадському житті, а саме: зміцнення системи адвокації інтересів студентів; заохочення молоді до участі у молодіжних суспільних справах; розвиток та навчання навичкам і методам активної громадянської позиції; підвищення рівня участі молодіжних громадських об'єднань у процесі прийняття рішень, проте сьогодні в країні залучення молоді до прийняття рішень відбувається формально. Так до 2017 р. функціонував урядовий консультативний орган «Національний молодіжний експертний форум», координацію якого здійснював заступник державного секретаря у справах молоді та спорту Міністерства людських ресурсів, а не представник громадськості, робота експертного форуму здійснювалась за 6 тематичними напрямками, до складу яких входили представники молодіжних громадських організацій²⁰².

Основним стратегічним документом реалізації сучасної молодіжної політики *Болгарії* є Національна стратегія для молоді на 2010-2020 рр. На думку опитаних представників молодіжних організацій та органів державної влади²⁰³, проблемні зони та пріоритетні завдання чітко визначені, а значна частина стратегічних пріоритетів залишається актуальною та дієвою донині. Основні проблеми стосуються не стільки змісту документа, скільки його виконання, звітності та розуміння. Опитані зазначають про перерваний діалог – з одного боку, між відповідальними за молодіжну політику на національному та місцевому рівнях, а з іншого – між адміністрацією та молодіжними організаціями загалом. Як наслідок, брак розуміння потреб молоді, відсутність представництва, брак ресурсів (матеріальних, фінансових та людських) і

²⁰¹ Nemzeti Ifjúsági Stratégia. URL: <https://emmiugyfelszolgalat.gov.hu/ifjusagugy/nemzeti-ifjusagi/nemzeti-ifjusagi-strategia>.

²⁰² Ifjúsági Szakmai Egyeztető Fórum. URL: <https://emmiugyfelszolgalat.gov.hu/sport/ifjusagi-szakmai-egyezteto-forum/ifjusagi-szakmai-egyezteto-forum>.

²⁰³ Експертен доклад по изпълнението на Националната стратегия за младежта (2010–2020). URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bul222376.pdf>.

загалом низька результативність молодіжної політики в країні.

Реалізація молодіжної політики на місцевому рівні піддається найбільшій критиці зі сторони молоді та молодіжних організацій, а саме за відсутність на практиці підходу «знизу догори» у розробці та реалізації молодіжної політики в країні. Визначено необхідність створення середовища для розбудови місцевих структур для роботи з молодіжними організаціями та зміцнення діалогу між муніципальною адміністрацією та молодіжними організаціями. З цього діалогу, на думку респондентів, має бути отримана інформація про виявлені потреби та проблеми молоді та передана «вгору» до профільного міністерства.

Незважаючи на позитивні зрушення в реалізації молодіжної політики за останні 10 років в Болгарії, але все ж спостерігається серйозна неузгодженість та несистемність роботи інституцій щодо молодіжного сектору. Так перевагою ефективної реалізації молодіжної політики є започаткований діалог між установами та молодіжними організаціями та розпочатий процес розширення можливостей участі молоді. Проте, розпочаті позитивні процеси або призупиняються, або стають нестабільними, з чим втрачається початковий ентузіазм щодо розвитку молодіжної політики в країні. Молодь та молодіжні організації на практиці не беруть участі у підготовці політики, яка їх стосується, оскільки вони не визнаються можливими партнерами з потенціалом та спроможністю відповідного рівня. Це, у свою чергу, призводить до відмови молоді брати участь у процесі прийняття рішень, знеохочення молодіжних організацій та відчуття непередставленості.

Тому для включеності в процеси стратегічного проектування рішень щодо реалізації молодіжної політики молодь висловлює бажання долучитись до розробки та реалізації не лише стратегічних, а й операційних документів в даній сфері. Також потребують оновлення національні програми для молоді з оцінкою подібних програм попередніх періодів, щоб можна було оцінити ефективність змін, які відбулися. Важливою є активізація зустрічей на місцевому та національному рівнях між установами, відповідальними за молодіжну політику, та організаціями, що представляють саму молодь. А перехід до ширшої децентралізації молодіжної політики та координації повноважень і фінансових ресурсів з муніципалітетами, які, у свою чергу, працюють у більш тісній співпраці з (місцевими) молодіжними організаціями, дасть змогу підвищити ефективність реалізації стратегічних пріоритетів молодіжної політики в Болгарії.

Для України в умовах війни та повоєнного оновлення також актуальними є рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації молодіжної політики в Болгарії, а саме в контексті необхідності ²⁰⁴:

- покращення координації між окремими інституціями, різними рівнями управління реалізації Стратегії та окремими суб'єктами, одночасно збільшуючи спроможність різних сторін у формуванні, реалізації, моніторингу та звітності процесу;

- перегляд філософії фінансування великих проєктів, в яких молодіжні

²⁰⁴ Експертен доклад по изпълнението на Националната стратегия за младежта (2010–2020). URL : <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bul222376.pdf>.

організації не відчують себе потенційними учасниками. Визначення проєктних напрямів і малих проєктів, які б враховували внутрішню групові характеристики молодіжної аудиторії, сприятиме участі широкого кола молодіжних спільнот та організацій, зміцненню їх інституційної спроможності та забезпечуватиме інтеграцію молодих людей у ядро молодіжної політики. Це було б потужним інструментом для просування політики участі;

- більш широке залучення молодіжних організацій до звітування про виконану роботу через проведення робочих зустрічей представників адміністрації з представниками молоді під час прийняття річних звітів;

- визначення різних цільових груп у молодіжній групі – особливо для різних вікових груп, які мають різні потреби і не охоплені загальною молодіжною політикою;

- покращення взаємодії між установами, які працюють у сфері молодіжної політики (на загальнодержавному та місцевому рівнях), а також між установами та молодіжними організаціями та самою молодіжною групою, зокрема через регулярні зустрічі між представниками всіх зацікавлених сторін як на місцевому, так і на національному рівнях;

- розробка єдиної системи моніторингу з вимірними індикаторами, які постійно відстежуються, відповідно до стратегічних пріоритетів і цілей, для проведення оцінки ефективності та впливу молодіжної політики;

- розробка загальних рекомендацій для ефективного реалізації Національної молодіжної стратегії на всіх рівнях, яка також має включати розробку муніципальних та регіональних планів для молоді, що веде до ефективного політики на національному і місцевому рівнях;

- побудова єдиної публічної системи надання інформації про досягнення стратегічних цілей, яка б передбачала зв'язок між підготовленими і прийнятими звітами та досягнутими цілями;

- створення більше ресурсів і просторів для молоді – місця, зали для спілкування молоді та проведення вільного часу, а також місця для функціонування і розвитку діяльності молодіжних організацій;

- визнання молодіжних організацій як надійного та релевантного партнера та створення можливості для їх стабільної роботи шляхом підтримки адміністративної спроможності.

Молодіжна політика в Болгарії сьогодні спрямована на перетворення молоді з об'єкта опіки на суб'єкт політики її розвитку. «Диференціація, децентралізація, взаємодія та сприяння ефективному лідерству – це можливі шляхи розгортання національної молодіжної політики принципово нової якості та масштабу»²⁰⁵.

Молодіжна політика *Словацької Республіки* сьогодні реалізується на основі нової молодіжної стратегії на 2021-2028 роки, яка визначає ключові сфери, цілі, заходи та показники, спрямовані на покращення становища молоді. Вона ґрунтується на знаннях та фактах про реальні потреби молоді та є результатом конструктивного діалогу між молоддю та представниками органів

²⁰⁵ Експертен доклад по изпълнението на Националната стратегия за младежта (2010–2020). URL : <https://faolex.fao.org/docs/pdf/bul222376.pdf>.

державного управління, регіонального та місцевого самоврядування, неурядового сектору. Понад 300 суб'єктів з усієї Словаччини взяли участь у дворічних консультаціях для підготовки Стратегії²⁰⁶. Стратегія базується на фундаментальних принципах, таких як гідність, справедливість, рівність, повага та автономія, і водночас спирається на принцип активної участі, залучення та рівного доступу до можливостей.

Молодіжна політика як підготовка, створення, вплив і реалізація широкого спектру заходів, що прямо чи опосередковано впливають на якість життя молоді людини, реалізується на всіх рівнях: міжнародному, європейському, національному, регіональному та місцевому. А також передбачає підтримку досягнень важливої громадянської, економічної, соціальної, культурної та політичної участі молодих людей на всіх рівнях. При цьому акцент в молодіжній політиці робиться на вікову групу від 13 до 30 років (33 % від загальної чисельності населення) на різних етапах їхнього життя, при цьому враховуються різні інтереси та потреби молоді, які залежать від їх віку, культури, релігії, освіти, економічного статусу та багатьох інших факторів. Ця диференціація та розмаїття відображається в окремих сферах і заходах.

Крім того молодіжна політика Словаччини має виразний перехресний характер. Тому на перший план виходить необхідність співпраці та координації. Міжвідомча координація окремих відомств, які впливають на молодь у багатьох сферах її життя, та міжгалузева співпраця між установами державного та громадського управління, територіального самоврядування, неурядовим сектором (особливо молодіжними організаціями) та приватним сектором є ключовою передумовою для забезпечення ефективних заходів, спрямованих на підвищення якості життя молоді.

Словацька молодіжна стратегія ґрунтується на Молодіжній стратегії ЄС на 2019-2027 роки²⁰⁷, згідно з якою, молоді люди розглядаються як такі, що зацікавлені контролювати своє життя, брати участь і підтримувати інших; але вони стикаються з невизначеністю щодо свого майбутнього через технологічні зміни, демографічні тенденції, дискримінацію, соціальну ізоляцію, фейкові новини або наслідки пандемії; тому молодь має бути стійкою та здатною адаптуватися до різноманітних поточних та майбутніх викликів. Серед юридично зобов'язуючих документів ЄС також є два нормативні акти щодо реалізації програм ЄС у Словаччині, які, серед іншого, також стосуються сфери молоді: *Erasmus+* та Європейський корпус солідарності.

У рамках багатостороннього співробітництва молодь підтримується Радою Європи, яка у сфері молоді зосереджується головним чином на підтримці освіти, прав людини, демократії та мобільності в Європі. Заходи реалізуються в рамках Європейського порядку денного для молодіжної роботи – спільної ініціативи Ради Європи та Європейської Комісії, яка визначає поточні виклики молодіжної

²⁰⁶ Stratégia Slovenskej republiky pre mládež na roky 2021 – 2028. URL : https://www.minedu.sk/data/files/11043_strategia-slovenskej-republiky-pre-mladez-na-roky-2021-2028.pdf.

²⁰⁷ ZNÁMENIE KOMISIE EURÓPSKEMU PARLAMENTU, RADE, EURÓPSKEMU HOSPODÁRSKEMU A SOCIÁLNEMU VÝBORU A VÝBORU REGIÓNŮV: Zapájať mladých ľudí, spájať ich a posilňovať ich postavenie: nová stratégia EÚ pre mládež. Brusel: Európska komisia, 2018. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0269&from=EN>.

роботи та закликає всіх учасників до спільної реалізації на місцевому, регіональному, національному та європейському рівнях.

Прийнявши Стратегію, Словацька Республіка зобов'язується створити такі умови для молоді, які дозволять їй всебічно розвивати свою особистість і потенціал, вільно реалізовувати себе, бути повноправними членами суспільства та здобувати знання, навички та досвід, які принесуть їй особисту самореалізацію і допоможуть їм вести якісне життя, інтегруватися на ринок праці або створити власну сім'ю. Цілі Стратегії та відповідні заходи сприяють і допомагають молодим людям діяти стабільно, морально та відповідально, мати ключові компетентності, необхідні для життя, бути активною частиною громади та суспільства, мислити критично та творчо, знати свої права та піклуватися про фізичне та психічне здоров'я. Стратегія фокусується на десяти пріоритетних сферах, які взаємопов'язані: 1) молодь в центрі інтересів суспільства та політики, 2) участь, 3) робота з молоддю та вільний час, 4) волонтерство, 5) включення, рівність та недискримінація, 6) ключові компетентності, 7) зайнятість, 8) цифрова трансформація, 8) стале та зелене майбутнє, 9) стале та зелене майбутнє, 10) здоровий спосіб життя та психічне здоров'я молоді. Окремі пріоритети стосуються насамперед роботи з молоддю та неформальної освіти молоді.

До прикладу, робота з молоддю має одну конкретну мету – підтримати молодь в її особистісному, соціальному та освітньому розвитку через неформальну освіту, створивши можливості для її активного залучення до подій суспільства та громади, в яких вона живе, щоб надати можливість повністю розкрити свій потенціал. Ефективна робота з молоддю в країні набуває різних форм: молодіжні клуби, молодіжні центри, спортивні клуби, гуртки мистецтва, коворкінги, молодіжні кафе, молодіжні добровільні організації, інформаційні центри для молоді, проєкти, пов'язані з профілактикою соціально-патологічних явищ серед молоді, проєкти, спрямовані на роботу з молоддю з вадами здоров'я, вулична робота з молоддю (*streetwork*), цифрова робота з молоддю. А фінансування визначено Законом про підтримку роботи з молоддю²⁰⁸, відповідно до якого джерелами фінансування роботи з молоддю є: дотації з державного бюджету (детальніше на *minedu.sk* та *iuventa.sk*), кошти міських бюджетів, кошти з бюджетів вищих територіальних одиниць, пожертвування та внески юридичних та фізичних осіб, дохід від реклами, дохід від бізнесу, кошти Європейського Союзу, інші джерела відповідно до спеціального положення.

Стратегія Словацької Республіки щодо молоді на 2021-2028 роки є продовженням Стратегії Словацької Республіки на 2014-2020 роки, Концепції розвитку молодіжної роботи на 2016-2020 роки та Планів дій щодо реалізації Концепція розвитку молодіжної роботи. У рамках Стратегії для молоді на 2014-2020 роки деякі цілі було досягнуто, а саме у рамках роботи з молоддю були внесені зміни до закону про підтримку молодіжної роботи, які дозволили

²⁰⁸ Zákon o podpore práce s mládežou a o zmene a doplnení zákona č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. URL : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-282>.

організаціям реагувати на поточні потреби молоді або створити профіль молодіжного працівника. Також вдалося запровадити елементи дуальної освіти у професійно-технічній освіті. Проте, ще не було реалізовано заходи в рамках участі молоді та партнерського підходу, щодо підтримки глобальної освіти, розвитку ключових молодіжних компетенцій, зокрема критичного мислення, підтримки мобільності та волонтерства.

На державному рівні координуючу роль у досягненні стратегічних цілей молодіжної політики виконує Міністерство освіти і культури Словачкої Республіки через матеріально-компетентний департамент у співпраці з організацією *IUVENTA (Slovenský inštitút mládeže)*. З метою реалізації стратегії, а також її оцінки та моніторингу, Міністерство створило Міжвідомчу робочу групу з питань державної молодіжної політики, яка також регулярно координує можливості підтримки молоді на рівні окремих відділів та секторів. Також у реалізації молодіжної політики беруть участь інші органи публічної адміністрації (установи державної адміністрації, а також органи місцевого самоврядування), приватний та неурядовий сектори. Окремі суб'єкти враховують напрямки державної молодіжної політики у своїй діяльності шляхом створення ініціатив та проєктів, що покривають стратегічні цілі молодіжної політики Словаччини. Виконання цілей розраховується та оцінюється на регулярній дворічній основі. У середині періоду реалізації Стратегії відбудеться її поглиблена оцінка, в рамках якої можна буде переглянути окремі завдання, або запропоновані нові завдання, що впливають із поточної ситуації та потреб.

Отже, досвід східноєвропейських країн щодо формування молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу є цінним для України як сьогодні в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення її соціально-економічної системи, адже дає змогу вибудувати науково-обґрунтований інструментарій реалізації молодіжної політики в Україні за участю державних інституцій і громадянського суспільства, молодіжних організацій та молоді. Враховуючи вище проведений аналіз досвіду східноєвропейських країн для України важливо врахувати необхідність забезпечення комплексної, міжсекторальної, безперервної та когерентної молодіжної політики. Тому при обґрунтуванні заходів молодіжної політики важливо пам'ятати, що молоде покоління є ресурсом для майбутнього, і сьогодні важливо, щоб молодь залишалась (поверталась) в Україні і формувала основу її трудового, а отже і економічного потенціалу.

Методичний інструментарій дослідження впливу міграційних втрат молоді на збереження людського потенціалу і соціально-економічну стійкість країни

1.3.1. Оцінювання процесів міграції молоді та їх соціально-економічних наслідків на основі стохастичного моделювання

На сучасному етапі розвитку глобальної економіки, що характеризується високим рівнем нестаціонарності та ентропійності, необхідним є комплексний

аналіз функціонування та розвитку соціально-економічних систем та об'єктів, який за інформаційною базою має враховувати значну кількість чинників. Вихідні дані подають у вигляді «об'єкт – ознака» («мігрант – характеристика», «країна – характеристики міграційних процесів»), де в рядках містяться об'єкти, а в стовпчиках – ознаки. Для панельних даних додають ще один вимір – час. Для цього ознаки розташовують у стовпцях, а у рядки поміщають дані про i -й об'єкт за T періодів часу. Таким чином, особливістю моделей, побудованих на базі панельних даних (табл. 1.3), є можливість аналізу та вивчення як просторових даних за окремий період, так і даних часового типу.

Таблиця 1.3

Матриця панельних даних

№ об'єкта	Ознаки					
	t	X_{1t}	X_{2t}	...	X_{mt}	Y_{it}
$i = 1$	1	X_{11}	X_{21}	...	X_{m1}	Y_{11}
	2	X_{12}	X_{22}	...	X_{m2}	Y_{12}
	...	...	...	...	...	...
	T	X_{1T}	X_{2T}	...	X_{mT}	Y_{1T}
$i = 2$	1	X_{11}	X_{21}	...	X_{m1}	Y_{21}
	2	X_{12}	X_{22}	...	X_{m2}	Y_{22}
	...	...	...	...	...	...
	T	X_{1T}	X_{2T}	...	X_{mT}	Y_{2T}
...	...	...	...	...	...	...
$i = n$	1	X_{11}	X_{21}	...	X_{m1}	Y_{n1}
	2	X_{12}	X_{22}	...	X_{m2}	Y_{n2}
	...	...	...	...	...	...
	T	X_{1T}	X_{2T}	...	X_{mT}	Y_{nT}

Переваги таких моделей полягають у можливості врахування й аналізу індивідуальних особливостей мігрантів та їх поведінки, усунення неспостережної гетерогенності досліджуваних об'єктів на підставі коротких рядів, що неможливо виконати під час побудови стандартних регресійних моделей.

На практиці множина панельних даних містить спостереження протягом невеликої кількості періодів часу (у випадку міграції розглядаємо компаративні дані щодо міграційних процесів серед молоді (незалежні змінні – ознаки), індикатори соціально-економічного розвитку різних країн (залежні змінні – об'єкти); (2) дані одноразового анкетного опитування (3 анкети для різноманітних цільових груп молоді – об'єкти) щодо їх основних характеристик та міграційних настроїв (ознак)).

В останньому випадку важливішим стає моделювання відмінностей між досліджуваними об'єктами, їх гетерогенність (неоднорідність), порівняно з аналізом часових ефектів. Але, незважаючи на те, що часові ефекти явно не моделюються, панельні дані містять інформацію про характеристики й розвиток однотипних об'єктів (у тому числі й у часі). Якщо наявні дані про кожен об'єкт спостереження в певний момент часу, тобто якщо немає пропущених спостережень, то такі дані називають *збалансованими* (або повними) (рис. 1.8а). На практиці збалансована панель є ідеальним випадком для дослідження. Хоча

для панельних даних властива загальна проблема спостережень – проблема самовідбору, пов’язана з недоступністю значень за певними позиціями, що призводить до зміщення даних. Якщо відсутність будь-якого спостереження має природну причину (наприклад, переїзд людини або домогосподарства з країни походження в іншу країну) і, можливо, корелює зі спостереженнями, такий ефект називають «панельною смертністю», або «виснаженням» (рис. 1.8б). Визнання такого спостереження відсутнім може призвести до зміщених і неефективних оцінок. Для усунення ефекту неконтрольованого виснаження можна створити вибірку з використанням ротаційної панелі. Для цього кожен об’єкт спостереження вилучають з обстеження (ітераційним методом) протягом певних періодів часу, після чого у вибірку додають об’єкт зі спостереженнями за таку ж кількість періодів (рис. 1.8в).

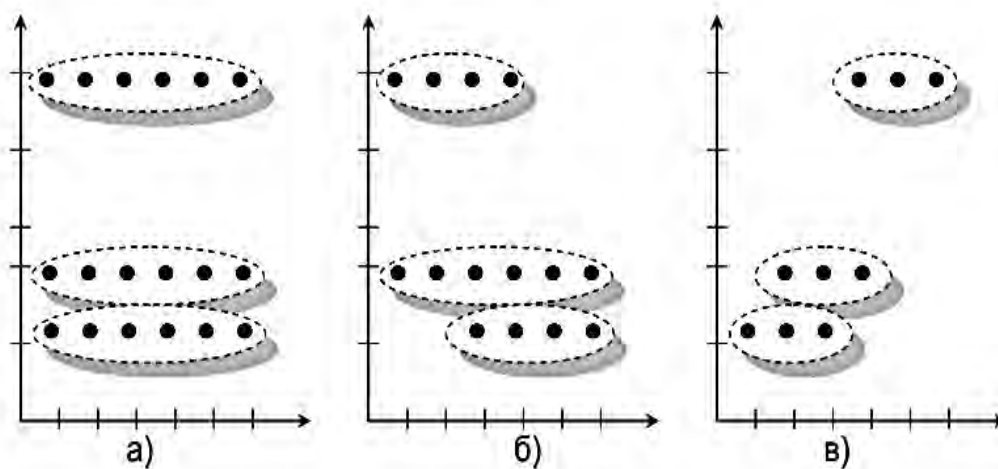

Рис. 1.8. Види панелей

Наведемо приклади використання панельних даних у процесі дослідження міграції.

Макроекономічна модель з урахуванням структури панельних даних. Об’єктами спостереження є країни n , які мають такі характеристики міграційних процесів у періоді часу t : (незалежні змінні $x_1, x_2 \dots x_n$): щорічна зміна кількості мігрантів (осіб); допомога в поверненні у країні походження (наявність державних чи інших програм допомоги); допомога в поверненні в країні перебування (наявність державних чи інших програм допомоги); загальна чисельність шукачів притулку з країни (осіб); політика надання притулку/статусу біженця (наявність програм надання притулку); дитяча міграція (визначення ЮНІСЕФ, осіб); діти-біженці (% біженців у країні призначення); діти-біженці (% біженців у країні походження); торгівля дітьми (країна громадянства, кількість виявлених випадків); торгівля дітьми (країна експлуатації, кількість виявлених випадків); еміграційні потоки (осіб); еміграційна політика (наявність спеціального інституційного базису); політика возз’єднання сім’ї (наявність спеціального інституційного базису); імміграційні потоки (осіб); імміграційна політика (наявність спеціального інституційного

базису); інтеграційна політика (наявність спеціального інституційного базису); щорічне внутрішнє переміщення за умови внутрішнього конфлікту (осіб); міжнародні емігранти (всього осіб); кількість міжнародних мігрантів (% від загальної чисельності населення); кількість міжнародних мігрантів (усього, осіб); політика трудової міграції (наявність спеціального інституційного базису); політика міграційного контролю (наявність спеціального інституційного базису); управління міграцією (наявність спеціального інституційного базису); зміни міграційної політики (індекс структурних змін); чиста міграція (рівень); рівень середньої освіти громадян (% охоплення населення); рівень середньої спеціальної освіти (% охоплення населення); постійні міграційні потоки (чисельність осіб на рік); ліквідація расової дискримінації (ратифікація спеціального міжнародного інституційного базису); права мігрантів, що працюють (ратифікація спеціального міжнародного інституційного базису); ратифікація документів з прав людини (ратифікація спеціального міжнародного інституційного базису); біженці з країни (всього, осіб); біженці в країні перебування (усього, осіб); надходження грошових переказів (у дол. США); отримані грошові перекази (% ВВП в країні-донорі); надіслані грошові перекази з країни-реципієнта (у дол. США); політика повернення в країні-реципієнті (наявність спеціального інституційного базису); політика повернення в країні-донорі (наявність спеціального інституційного базису); фінансування стипендій для молоді (наявність спеціального інституційного базису); студенти ВНЗ (країна призначення, осіб); студенти ВНЗ (країна походження, осіб); загальна чисельність населення на початок року (осіб); рівень безробіття (% від загальної чисельності громадян у віці 20-64 pp.); рівень освіти ВНЗ (% від загальної чисельності у віці 17-25 pp.); громадяни, які стали жертвами торгівлі людьми (країна громадянства, підтверджених фактів); громадяни, які стали жертвами торгівлі людьми (країна-реципієнт, підтверджених фактів); мігранти працездатного віку (осіб у віці 20-64 pp. за визначенням *UN DESA*); молоді мігранти (осіб у віці 15-24 pp., за визначення індекс якості життя у періоді часу t . Математична постановка моделі окреслена наступним чином (рівняння 1):

$$Y_{jk} = f(x_{ijk}; x_{2jt}; \dots x_{njt}) = a_{0k} + a_1 \cdot x_{1jt} + a_2 \cdot x_{2jt} + \dots a_n \cdot x_{njt} + \epsilon_t, \quad (1)$$

де a_0, a_n – коефіцієнти регресії, ϵ_t – константа.

Модел ь соціологічного дослідження, в якому з'ясовуємо, які чинник є суттєвими стосовно динаміки міграційних намірів для досліджуваної цільової групи (молодих мігрантів). Об'єктами є міграційні наміри молодих мігрантів k n , спостереженнями $j = 1, m$ – молоді мігранти. Незалежні змінні x_{ijk} – питання анкет (дослідження проводилося в межах трьох різних анкет для окремих цільових груп молодих потенційних українських мігрантів): $x_{1jk} - x_{njk}$. Математична постановка моделі з використанням панельних даних є наступною:

$$Y_{jk} = f(x_{ijk}) = a_{0k} + \sum_{i=1}^n a_i \cdot x_{ijk_1} + \epsilon_j, \quad (2)$$

Тест Гренджера. Важливим є не лише встановлення наявності самого

факту кореляції між досліджуваними змінними, але й визначення напрямку такого зв'язку. З цією метою доцільно використати тест Гренджера (англ. – наслідкового зв'язку між часовими рядами. Застосування цього тесту для моделювання міграційних процесів обґрунтуємо таким чином:

а) часові залежності: Міграційні процеси – це динамічне явище. Тест Гренджера дає змогу визначити, чи зміни в одному часовому ряді служать попередниками чи причинами змін в іншому;

б) превентивне виявлення: Вказаний тест уможливорює встановлення статистично значущого причинно-наслідкового зв'язку між динамікою екзогенних факторів та міграційних потоків молодих мігрантів;

в) моделювання прогнозу: За умови встановлення вказаного типу причинно-наслідкового зв'язку, результати доцільно використати для підвищення якості управління майбутніми міграційними потоками у межах мінімізації національної економічної безпеки.

У контексті використання тесту Гренджера застосуємо багатофакторну авторегресійну модель факторів впливу на міграційні потоки молоді у різних країнах світу:

$$\begin{aligned} X_1(t) &= \sum_{j=1}^p A_{11,j} X_1(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{12,j} X_2(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{1n,j} X_n(t-j) + E_1(t) \\ X_2(t) &= \sum_{j=1}^p A_{21,j} X_1(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{22,j} X_2(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{2n,j} X_n(t-j) + E_2(t) \\ X_m(t) &= \sum_{j=1}^p A_{m1,j} X_1(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{m2,j} X_2(t-j) + \sum_{j=1}^p A_{mn,j} X_n(t-j) + E_m(t) \end{aligned} \quad (3)$$

де p — максимальна кількість спостережень із запізненням, включених до моделі (порядок моделі), матриця A містить коефіцієнти моделі (тобто вагові внески кожного спостереження із запізненням у прогнозовані значення $X_1(t)$, (у дослідженні – міграційні та інші характеристики країн), а E_1 , E_2 , E_m – залишки (помилки передбачення) для кожного часового ряду.

Якщо дисперсія E_1 (або E_2) зменшується шляхом включення членів X_2 (або X_1) у перше (або друге) рівняння, тоді вважається, що X_2 (або X_1) є підставою зміни X_1 (або X_2). Іншими словами, X_2 викликає зміну X_1 , якщо коефіцієнти в A_{12} спільно значно відрізняються від нуля. Цю гіпотезу можна перевірити за допомогою так званого F -тестування нульової гіпотези про те, що Величина взаємодії причинності Тесту Гренджера (G -причинності) може бути оцінена логарифмом відповідної F -статистики. Зауважимо, що при виборі окресленого порядку моделі p доцільно також використовувати такі критерії, як байєсівський інформаційний критерій (BIC)²⁰⁹ чи інформаційний критерій

²⁰⁹ Euristic algorithms of Bayesian sets building by learning data
http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17552/1/%D0%9A%D0%A1%D0%9C%D0%B7%D0%BC-21_%D0%9F%D0%B0%D0%B7%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B9.pdf.

Акайке (AIC)²¹⁰.

Причинність Гренджера можна поширити на випадок n змінної, де $n > 2$, шляхом оцінки авторегресійної моделі n змінної. У цьому випадку X_2 спричиняє зміну X_1 , якщо відстаючі спостереження X_2 допомагають передбачити X_1 , коли також враховуються відстаючі спостереження всіх інших змінних $X_3 \dots X_n$. (Тут ... X_n відповідають змінним у наборі W для інтерпретації з використанням моделей авторегресійного ковзного середнього (ARMA).) Це багатовимірне розширення, яке ще називають «умовна» G -причинність надзвичайно ефективна для нашого предмета дослідження, оскільки повторювані лише попарні аналізи кількох змінних іноді можуть давати хибні результати. Наприклад, повторний двовимірний аналіз не зможе усунути неоднозначність двох моделей зв'язності і навпаки, умовний багатофакторний аналіз встановить причинно-наслідковий зв'язок від X до Y лише в тому випадку, якщо попередня інформація стосовно X стала базою для передбачення майбутньої динаміки Y . Ще один випадок, коли умовна G -причинність є цінною, коли одне джерело керує двома виходами з різними часовими затримками. Двофакторний (але не багатофакторний) аналіз, може дати хибний висновок про причинно-наслідковий зв'язок від результату з меншою затримкою до результату з більшою затримкою.

Застосування наведеного вище методичного підходу щодо розрахунку G -причинності дає можливість окреслення двох важливих припущень щодо даних: (1) що коваріація є стаціонарною (тобто середнє значення та дисперсія кожного часового ряду не змінюються з часом), і (2) що вона може бути адекватною при описі лінійною моделлю.

Метод нечіткої логіки. Як уже зазначалося вище, процеси міграції характеризуються високим рівнем ентропійності та невизначеності. З цією метою для підвищення статистичної значущості результатів дослідження у нашому дослідженні використано метод нечіткої логіки (англ. – fuzzy logic), який дозволяє моделювати важко прогнозовані чи неоднозначні концепції, які можуть бути складними для аналізу з високою достовірністю результатів. У випадку міграційних намірів молоді, ця методика є надзвичайно корисною для врахування різноманітних як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, які впливають на рішення громадян про міграцію, таких як економічні, соціокультурні, особисті чи географічні аспекти.

Модель на основі нечіткої логіки передбачає наступне:

а) визначення вхідних змінних: вік, рівень освіти, сімейний стан, середній розмір сім'ї, місцевість проживання, зайнятість, ділова активність, рівень здоров'я, рівень добробуту, громадська та політична активність тощо;

б) лінгвістичні змінні: кожна з вхідних змінних описана лінгвістично за допомогою нечітких множин. Наприклад, економічний статус поділений на «низький», «середній» та «високий» за суб'єктивними критеріями;

в) неоднорідність та правила: визначення неоднорідностей, які описують взаємозв'язки між вхідними змінними та міграційними намірами. У нашому

²¹⁰ Інформаційні критерії (критерій Акайке, Шварца)ю http://ni.biz.ua/9/9_16/9_163809_informatsonnie-kriterii-kriteriy-akayke-shvartsa.html.

випадку це можуть бути правила типу «Якщо економічний статус високий та потенційний мігрант характеризується наявністю вищої освіти, то рівень міграційних намірів – високий»;

г) інтерфейс нечіткої логіки: використання функцій належності для кожної лінгвістичної змінної, які визначають ступінь приналежності до певного терміну (наприклад «позитивний», «нейтральний», «негативний»);

д) агрегація правил: Застосування правил для кожної комбінації вхідних змінних та обчислення відповідних вихідних значень (міграційних намірів) на основі цих правил;

е) дефазифікація результатів: повернення вихідних результатів з нечітких термінів до конкретних числових значень, що відповідають рівню міграційних намірів (розрахунок відповідних коефіцієнтів регресії).

Формалізація методу нечіткої логіки виглядає наступним чином. Завданням нечітких множин є визначення належності певного об'єкта (у нашому дослідженні – молодого потенційного мігранта) чи елемента (характеристики потенційних молодих мігрантів) до заданої множини. Нехай E – множина обсягу міграції молодих українців, а A – підмножина (субгрупи молодих мігрантів) E , тобто $A \dot{\in} E$. Той факт, що елемент x множини E належить і множині A у теорії множин позначають, як $x \dot{\in} A$. Щоб виразити цю належність скористаємося характеристичною функцією $\mu_A(x)$, значення якої вказують, чи є (так або ні) x елементом A :

$$\mu_A(x) \begin{cases} 1, \text{ якщо } x \in A \\ 0, \text{ якщо } x \notin A \end{cases} \quad (4)$$

Згідно з теорією нечітких множин, характеристична функція належності може набувати будь-якого значення в інтервалі $[0, 1]$ і не лише у межах бінарної системи – 0 і 1. Відповідно до цього, елемент x_i множини E може не належати A ($\mu_A(x) = 0$), бути елементом A лише частково (значення $\mu_A(x)$ близьке до нуля), бути елементом A значною мірою ($\mu_A(x)$ близьке до 1) або бути елементом A ($\mu_A(x) = 1$). Отже, поняття належності узагальнюється. Нечітку підмножину A універсальної множини E позначають A_n і визначають упорядкованими парами.

$$A_n = \{(x, \mu_A(x)) | x \in E\}, \quad (5)$$

Характеристична функція належності $\mu_A(x)$ набуває значень у деякій упорядкованій множині M (наприклад, рівень доходу мігранта $M = [0, 1]$). Ця функція належності вказує ступінь (або рівень) належності елемента x до підмножини A . Множину M називають множиною належностей. Якщо $M = \{0, 1\}$, то нечітку підмножину A можна розглядати як звичайну або чітку множину.

Для нечітких множин, як і для звичайних, визначимо основні логічні операції.

– *Рівність*. Дві нечіткі множини A і B називають рівними, якщо для всіх $x \dot{\in} E$ має місце рівність їх характеристичних функцій:

$$\mu_A(x) = \mu_B(x), \text{ тобто } A = B \quad (6)$$

– *Домінування*. Вважають, що нечітка множина A належить нечіткій множині B , якщо для всіх $x \dot{\in} E$ справедливе співвідношення: $\mu_A(x) \leq \mu_B(x)$, тобто $A \dot{\in} B$. Іноді використовують термін «домінування», тобто

коли $A \dot{\cap} B$, кажуть, що B домінує над A .

– *Доповнення*. Нехай характеристика ознак мігранта $M = [0, 1]$, $A \dot{\cap} B$ – нечіткі множини, задані на E . $A \dot{\cap} B$ доповнюють одна одну, якщо $\forall x \in E, \mu_A(x) = 1 - \mu_B(x)$.

– *Перетин* двох нечітких множин (нечітке “І”), що позначають $A \cap B$ – найбільша нечітка підмножина (наприклад період завершення війни і можливість повернення мігранта до країни походження), яка знаходиться одночасно в $A \dot{\cap} B$. Цю величину визначають таким чином:

$$\mu_A(x) \wedge \mu_B(x) = \min(\mu_A(x), \mu_B(x)) \quad (7)$$

– *Об’єднання* двох нечітких множин (нечітке “АБО”), що позначають $A \cup B$ – найменша нечітка підмножина (наприклад домінуючий фактор щодо прийняття рішення мігрантом про набуття статусу громадянина іншої країни), яка включає як A , так і B , з функцією належності:

$$\mu_A(x) \vee \mu_B(x) = \max(\mu_A(x), \mu_B(x)) \quad (8)$$

– *Різниця* двох нечітких множин $A - B = A \cap \bar{B}$ з функцією належності:

$$\mu_{A-B}(x) = \mu_{A \cap \bar{B}}(x) = \min(\mu_A(x), 1 - \mu_B(x)) \quad (9)$$

Нехай $M = [0, 1]$ і A – нечітка множина (факторів міграційних намірів) з елементами x з універсальної множини E і множиною значень функцій належності M . Величину $\sup_{\mu_A}(x), x \in E$ називають *висотою* нечіткої множини A . Нечітка множина A є *нормальною*, якщо її висота дорівнює 1, тобто верхня межа її функції належності дорівнює 1 ($\sup_{\mu_A}(x) = 1, x \in E$). За умови ($\sup_{\mu_A}(x) < 1, x \in E$) нечітку множину називають *субнормальною*.

Нечітка множина є *порожньою*, якщо $\forall x \in E, \mu_A(x) = 0$. Непорожню субнормальну множину можна нормалізувати за формулою:

$$\mu_A(x) := \frac{\mu_A(x)}{\sup_{\mu_A}(x), x \in E} \quad (10)$$

Цей підхід дозволяє враховувати нечіткість та невизначеність в прийнятті рішень про міграцію, що є надзвичайно важливим при аналізі міграційних намірів молоді, особливо під час війни.

1.3.2. Ідентифікація критичних меж дестабілізації соціально-демографічної сфери в умовах втрат людського ресурсу

Метод факторного аналізу. Аналіз рівня критичних меж дестабілізації соціально-демографічної сфери, що безпосередньо впливає на міграційні наміри, передбачає врахування різноманітних факторів, які впливають на стабільність соціального й демографічного середовища. Для розрахунку такого рівня доцільно використати факторний аналіз, що дозволяє оцінити вплив різноманітних чинників на демографічну ситуацію в досліджуваній країні. Нижче подано загальний план етапів певних методичних підходів до оцінки рівня критичних меж дестабілізації соціально-демографічної сфери з використанням методів факторного аналізу:

1. Визначення факторів впливу:

Вибір змінних: виділення основних (1) демографічних (рівень народжуваності, смертності, обсяги внутрішнього переміщення громадян та

зовнішньої міграції з врахуванням вікових категорій тощо); (2) соціальних (рівень освіти, безробіття, соціальної справедливості (індекс Джіні) тощо); (3) економічних показників (ВВП на одну особу, обмінний курс, рівень інфляції, рівень зайнятості тощо), які можуть впливати на стабільність соціально-демографічної та економічної ситуації в країні.

2. Збір та аналіз даних:

– збір інформації: збір достовірних даних з різних джерел щодо обраного набору факторів (у нашому випадку Державна служба статистики України, *Migration data Portal*, дані Світового банку, дані Міжнародного валютного фонду);

– очищення даних: перевірка даних на адекватність, стаціонарність, усунення викидів, заповнення пропущених значень методом інтраполяції трендів;

– економетричний аналіз: використання економетричних методів для визначення взаємозв'язків та впливу факторів на соціально-демографічні показники (з допомогою програмного пакету *E-views* і *Phyton*).

3. Визначення факторів впливу (факторний аналіз):

Для спостереження за стабільністю соціально-економічної та демографічної сфери важливо вибрати ключові фактори, наприклад:

Незалежні змінні: $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ – соціальні (рівень освіти, безробіття, соціальної справедливості (індекс Джіні)) та економічні (ВВП на одну особу, обмінний курс, рівень інфляції, рівень зайнятості) показники.

Залежна змінна: Y – демографічні показники (рівень народжуваності, смертності, обсяги внутрішнього переміщення громадян та зовнішньої міграції з врахуванням вікових категорій).

4. Побудова моделі:

Множинна регресія: побудова моделей множинної регресії для виявлення статистично значущих факторів динаміки соціально-демографічної сфери (насамперед з огляду на міграційні наміри молоді).

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon, \quad (11)$$

де Y – соціальний-демографічний показник; $X_1, X_2, \dots, X_n$ – фактори впливу; $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_n$ – коефіцієнти регресії; ε – статистична похибка моделі.

5. Аналіз статистичної значущості факторів передбачає такі етапи:

– розрахунок показників значущості моделі: коефіцієнт кореляції (R), скоригований коефіцієнт детермінації (R^2), показник статистичної похибки (p), критерій Фішера (F), критерій Дарбіна-Уотсона (DW);

– оцінка впливу: визначення важливості та величини впливу кожного фактора на демографічну ситуацію з огляду на напрям (прямо- чи обернено пропорційна залежність) чи вагомість (коефіцієнт регресії) впливу.

6. Визначення критичних меж:

– моделювання сценаріїв: врахування впливу факторів на демографічну та соціально-економічну ситуацію в країні у межах різних сценаріїв розвитку з використанням програмного забезпечення *Curve expert* і *Phyton*;

– визначення меж дестабілізації: аналіз результатів моделювання для визначення тих значень факторів, які призводять до критичних змін у

соціально-демографічному середовищі.

7. Аналіз стандартних помилок (SE) коефіцієнтів: стандартні помилки коефіцієнтів ($SE(\beta_i)$) вказують на точність оцінки кожного коефіцієнта. Високий рівень показника SE свідчить про низьку точність оцінки.

8. Окреслення критичних меж: критичні межі дестабілізації можуть бути визначені на основі аналізу скоригованого показника детермінації R^2 , SE , та інших статистичних характеристик. Критичні межі можна визначити як значення, при якому вплив факторів стає значущим для змін Y .

Оцінка критичних меж дестабілізації в факторному аналізі може проводитися за допомогою різноманітних методів, наприклад, шляхом визначення граничних значень показників, які вказують на можливу зміну стабільності системи або процесу. Один із підходів полягає у використанні статистичного критерію, який дозволяє визначити важливі фактори або комбінації факторів, які можуть спричиняти дестабілізацію системи.

Оцінки критичних меж у факторному аналізі:

а) аналіз методом головних компонент (PCA): у межах методу головних компонент проводиться поділ вихідних змінних на головні компоненти. Головні компоненти пояснюють певний відсоток дисперсії вихідних даних, наприклад, 80% або 90%. Формула для визначення цього критерію є наступною:

$$\frac{\sum \text{дисперсія головних компонент}}{\sum \text{загальна дисперсія вихідних змінних}} \geq 0.8 \text{ або } 0.9 \quad (12)$$

У цьому випадку порівнюємо суму дисперсій головних компонент з загальною дисперсією вихідних змінних;

б) аналіз факторної ваги (англ. – *Factor Loading*): Факторна вага вказує на силу зв'язку між фактором і змінною. Визначення критичних меж передбачає вибір факторів, що мають вагу вищу за певне порогове значення:

$$\text{Факторна вага} \geq \text{Порогове значення}$$

Оцінка критичних меж дестабілізації в факторному аналізі може варіювати залежно від конкретних методів і вимог дослідження. Зазвичай це вимагає врахування контексту та конкретних обставин дослідження для визначення значущості та вагомості факторів у стабільності системи. У нашому дослідженні за порогові розглядаємо середнє значення відповідних показників країн ЄС, з огляду на те, що Україна прагне інтегруватися у це політично-економічне утворення;

в) стратегії управління міграційною політикою: вивчення можливих стратегій управління демографічною ситуацією та соціально-економічними процесами для запобігання дестабілізації внаслідок деструктивних міграційних процесів.

Важливо пам'ятати, що реалізація такого аналізу потребує якісних та комплексних даних для впевненості в точності та об'єктивності результатів.

Порівняльний аналіз, інтегральна та індексна оцінка. Для оцінки рівня критичних меж дестабілізації соціально-демографічної сфери та міграційної політики доцільно використовувати різні показники та методи для порівняння різноманітних періодів, регіонів, чи здійснення міжкраїнних порівнянь. Нижче

подаємо методичні підходи, що використовувалися у нашому дослідженні з цією метою.

Оцінка динаміки демографічних показників:

а) темп приросту населення:

$$T_p = \frac{P_1 - P_0}{P_0} \cdot 100\%, \quad (13)$$

де T_p – Темп приросту; P_1 – чисельність населення у звітному періоді (осіб); P_0 – чисельність населення у базовому періоді (осіб).

б) індекс міграційного балансу:

$$M_b = \frac{I_{em} - I_{im}}{P} \cdot 100\%, \quad (14)$$

де M_b – індекс міграційного балансу; I_{em} – кількість виїздів; I_{im} – кількість прибуття; P – загальна чисельність мігрантів.

Останній показник вказує на стабільність міграційної ситуації.

в) оцінка соціально-економічних показників:

– Індекс безробіття:

$$I_{En} = \frac{En}{WP} \cdot 100\%, \quad (15)$$

де I_{En} – індекс безробіття; En – чисельність безробітних (осіб); WP – чисельність населення працездатного віку (осіб).

Можна порівняти рівень безробіття в різних періодах чи в різних країнах для визначення стабільності економічної ситуації.

– Індекс розвитку:

$$GDP_{pp} = \frac{GDP}{P} \quad (16)$$

GDP_{pp} – індекс розвитку; GDP – сукупний обсяг ВВП (млрд дол. США); P – загальна чисельність населення (осіб).

– Індекс якості життя

$$QLI = w_1 \cdot x_1 + w_2 \cdot x_2 + w_n \cdot x_n, \quad (17)$$

де $w_1, w_2, \dots, w_n$ – вагові коефіцієнти, що відображають важливість окремо взятого показника для оцінки якості життя у кожному суспільстві; x_1, x_2, x_n – значення відповідних показників.

Вагові коефіцієнти у нашому дослідженні було визначено на основі експертних оцінок, опитувань населення або шляхом статистичних методів, зокрема регресійних та нечіткої логіки, відображених вище, що вказують на відносну важливість різних аспектів для якості життя населення.

Для порівняння рівнів дестабілізації суспільних чи соціально-економічних явищ доцільно здійснювати порівняння цих показників для різних регіонів, країн чи періодів. Порівняння може проводитися за допомогою статистичних методів, таких як *середні значення, коефіцієнти варіації, або t-тести* для визначення статистично значущих відмінностей.

Згадані методи використані для проведення оцінки критичних меж дестабілізації в соціально-економічній та демографічній сферах та з урахуванням міграційної політики й здійснення порівняльного аналізу з визначення динаміки трансформацій.

1.3.3. Аналізування каузальних зв'язків міграції і соціально-економічної нестабільності

Методичний підхід до оцінки каузальних зв'язків між міграцією та соціально-економічною нестабільністю у програмному пакеті *E-Views* включає декілька наступних кроків:

1. Збір та підготовка даних: дані щодо міграційних потоків та соціально-економічних показників: показник чистої міграції (рівень); рівень середньої освіти (% охоплення населення середньою освітою); рівень кваліфікації (% працівників з вищою та середньою спеціальною освітою); ратифікація – ліквідація расової дискримінації; ратифікація – права мігрантів, що працюють; ратифікація документів з прав людини; біженці за призначенням (оцінки *DESA* ООН); надходження грошових переказів (у доларах США); отримані грошові перекази, як % ВВП; надіслані грошові перекази (у доларах США); політика повернення; фінансування стипендій; розрив середньої освіти; студенти вищої школи (країна призначення); студенти вищої школи (країна походження); всього внутрішньо переміщених осіб (конфлікт); загальна кількість населення на середину року; розрив безробіття, *IPUMS-Int*; розрив університетської освіти; жінки, які стали жертвами торгівлі людьми, країна громадянства; торгівля жінками, країна експлуатації; мігранти працездатного віку (20-64) (визначення); молоді мігранти (15-24 років) (визначення *UN DESA*); ВВП на одну особу (дол. США); індекс якості життя.

2. Підготовка даних для аналізу, включно з інтраполяцією даних за умови відсутності окремих з них, перетворення у відповідний формат та формування необхідної бази даних.

3. Економетричний аналіз: використання економетричних методів, таких як *векторна авторегресія (VAR)*, градаційна модель або системи рівнянь для виявлення каузальних зв'язків:

– *векторна авторегресія (VAR)* – це модель у аналізі часових рядів, яка дозволяє прогнозувати кілька змінних, користуючись їхніми попередніми значеннями та значеннями інших змінних (в нашому випадку за залежні змінні розглянуто обсяги міграції молоді, а до незалежних змінних віднесена низка соціально-економічних та демографічних факторів, поданих вище). Найпростішу модель *VAR* для двох змінних (*p*-типу) можна представити таким чином:

$$Y_t = c + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (18)$$

де: Y_t – вектор K ендегенних (аналізованих) змінних факторів міграційних потоків молоді розміру $K \times 1$ на момент часу t ; c – вектор констант розміру $K \times 1$; $A_1, A_2, \dots, A_p$ – матриці коефіцієнтів розміру $K \times K$; ε_t – вектор шумів розміру $K \times 1$; p – кількість лагів (затримок).

У вищенаведеній формулі $Y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_{t-p}$ є лаговими значеннями ендегенних змінних Y_t до моменту t . Параметри моделі *VAR* ($c, A_1, A_2, \dots, A_p$) у нашому дослідженні використано метод найменших квадратів.

– *аналіз градаційних причинно-наслідкових зв'язків* між міграцією та соціально-економічною нестабільністю може виконуватися за допомогою різноманітних методів, включно з економетричними моделями. Один з підходів

– використання вище згаданої векторної авторегресійної моделі (*VAR*) для оцінки взаємозв'язку між цими явищами. Для вивчення такого зв'язку побудуємо *VAR*-модель, у якій міграція та соціально-економічна нестабільність виступають як ендогенні змінні.

У нашому дослідженні використаємо наступні елементи: M_t – обсяги міграції молоді, E_t – рівень соціально-економічної нестабільності на часі t . Модель *VAR* представимо так:

$$\begin{bmatrix} M_t \\ E_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} c_1 \\ c_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{21} & A_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} M_{t-1} \\ E_{t-1} \end{bmatrix} + \varepsilon_t \quad (19)$$

де: c_1, c_2 – вектори констант для кожної змінної; $A_{11}, A_{12}, A_{21}, A_{22}$ – матриці; коефіцієнтів; M_{t-1}, E_{t-1} – лагові значення міграції і соціально-економічної нестабільності; ε_t – вектор шумів.

Аналіз градаційних причинно-наслідкових зв'язків в моделі *VAR* включає такі етапи:

- підготовчий етап: збір даних про міграцію та соціально-економічну нестабільність для періоду 1995-2020 рр.; перевірка даних на стаціонарність (за допомогою тестів на стаціонарність часових рядів, таких як тест Дікі-Фуллера);
- специфікація моделі *VAR*: вибір оптимального числа лагів p у моделі *VAR*;
- оцінка моделі *VAR*: використання методу найменших квадратів;
- аналіз причинно-наслідкових зв'язків: визначення градаційних зв'язків між міграцією та соціально-економічною нестабільністю на основі оцінених коефіцієнтів;
- перевірка стабільності моделі: аналіз стабільності моделі та її прогнозної здатності.

Аналіз градаційних причинно-наслідкових зв'язків може допомогти у розумінні природи взаємозв'язку між міграцією та соціально-економічною нестабільністю й виявити можливі фактори, що впливають на ці процеси.

- перевірка каузальності: використано методи перевірки каузальності, такі як тест Гренджера-Ксілагі для визначення наявності каузальних зв'язків між змінними.

– моделювання та прогнозування: побудова моделі для прогнозування та аналізу каузальних відносин між обсягами міграції та соціально-економічною нестабільністю в Україні. У цьому контексті доцільне застосування таких методів прогнозування, як *VARMA* (англ. – *Vector Autoregression Moving-Average*) з метою оцінки впливу показників міграції на соціально-економічні показники, що враховують комплексний характер впливу.

У цьому контексті доцільне застосування програмного пакету *EViews*, що є потужним інструментом для аналізу часових рядів та моделювання економетричних залежностей. Для оцінки каузальних зв'язків між міграцією та соціально-економічною нестабільністю в *EViews* використано наступні функції та методи: Векторна авторегресійна модель («*VAR*»): *EViews* має можливість побудувати та оцінити *VAR*-модель для кількох змінних.

Використовуючи цю модель, можна вивчати взаємозв'язок між міграцією та соціально-економічною нестабільністю; векторна модель

помилку корекції («*VEC*»): ця модель корисна для аналізу каузальних зв'язків між змінними, особливо у випадку, коли змінні не стаціонарні. *VEC* модель дозволяє визначити корекційні механізми та довгострокові зв'язки між змінними; градаційна причинно-наслідкова модель («*Granger Causality Test*»): цей тест дає можливість оцінки наявності каузальних зв'язків між двома змінними на основі їх часових рядів; аналіз імпульсної функції («*Impulse Response Function*»): цей інструмент дозволяє оцінити вплив імпульсної функції однієї змінної на іншу змінну в часі. Цю функцію у нашому випадку використовуємо для вивчення взаємодії між міграцією та соціально-економічною нестабільністю після виникнення події чи шокowego впливу фактора; аналіз причинно-наслідкової матриці («*Causal Matrix Analysis*»): *EViews* дозволяє виконати аналіз причинно-наслідкової матриці для вивчення взаємозв'язків між змінними в часі.

1.3.4. Оцінювання економічних передумов (середовища) поширення соціально-економічної нестабільності та здатності національної економіки до відновлення

Основними кроками для розробки методичного підходу до оцінювання економічних передумов поширення соціально-економічної нестабільності та здатності національної економіки до відновлення є наступні:

Крок 1. Збір та аналіз даних

1. Визначення змінних: ідентифікація ключових економічних показників, які можуть впливати на соціально-економічну нестабільність та активізацію міграційних настроїв молоді (наприклад, ВВП на одну особу, рівень безробіття, інфляція, рівень державного боргу, погіршення рівня якості освіти тощо).

2. Збір даних: Формування часових рядів цих показників для країни за необхідний період.

3. Аналіз структури даних: Вивчення тенденцій, сезонності, аномалій, кореляційних зв'язків між показниками.

Крок 2. Метод *Principal Components*

– побудова факторної моделі: використання методу *Principal Components* для зведення багатовимірної набору даних до меншої кількості факторів або складових;

– визначення головних компонент (частково згаданий вище): вибір та інтерпретація головних компонент, що відображають основні зміни у загальному наборі даних.

Загалом, метод головних компонент – це статистичний метод зведення великої кількості змінних до меншої кількості нових незалежних змінних, які називаються головними компонентами. Основна ідея полягає в тому, щоб знайти лінійні комбінації початкових змінних, які максимізують дисперсію. Для використання методу головних компонент розглянемо множину даних, яка складається з n спостережень (у нашому дослідженні – (1) країни та (2) респонденти – молоді потенційні мігранти) та p змінних (що характеризують (1) міграційні потоки та динаміку соціально-економічних показників й (2) характеристики молодих потенційних мігрантів). Цей метод передбачає наступні етапи:

1. Стандартизація даних: нормалізація або стандартизація даних:

$$x_{ij} = \frac{x_{ij} - \mu_j}{\sigma_j} \quad (20)$$

де x_{ij} – значення i -го спостереження для j -го показника, μ_j – середнє значення j -го показника, σ_j – стандартне відхилення j -го показника.

2. Розрахунок матриці коваріації: обчислення матриці коваріації для стандартизованих даних:

$$cov = \frac{1}{n-1} X^T X \quad (21)$$

де X – матриця спостережень ($n \times p$).

3. Поділ матриці на власні вектори та власні значення: розкладання матриці коваріації на власні вектори та власні значення:

$$cov \cdot eigenvectors = eigenvectors \cdot diagonal\ matrix\ of\ eigenvalues$$

4. Вибір головних компонент: сортування власних значень в порядку спадання та вибір перших k власних векторів, які відповідають найбільшим k власним значенням.

5. Отримання головних компонент: перетворення даних за допомогою вибраних власних векторів для отримання нових головних компонент:

$$principal\ componets = X \cdot eigenvectors$$

Отримані головні компоненти є лінійними комбінаціями вихідних змінних та використовуються для відображення структури в даних та зменшення їх розмірності, зберігаючи при цьому найбільшу можливу дисперсію. Таким чином, вони можуть використовуватися для аналізу та моделювання складних даних щодо характеристики міграційних намірів та моделювання впливу міграції молоді на соціально-економічні процеси в державі.

Крок 3. Темпорально-просторовий аналіз: (1) *просторовий аналіз*: врахування географічних особливостей та регіональних відмінностей економічних показників; (2) *темпоральний аналіз*: аналіз динаміки показників у часі для розуміння їх змінного характеру та динаміки економічної системи.

Крок 4. Моделювання та прогнозування:

– моделювання економічних передумов: використання отриманих факторів для побудови моделей, що описують економічні передумови нестабільності;

– використання моделей для прогнозування здатності економіки до відновлення після виникнення нестабільності.

Крок 5. Валідація та робота з результатами:

– валідація моделей: перевірка точності та ефективності моделей на інших часових періодах або за іншими даними;

– аналіз результатів: інтерпретація та пояснення отриманих результатів, виявлення ключових факторів, що впливають на нестабільність та здатність до відновлення;

– формулювання рекомендацій: На основі аналізу розробка рекомендацій для політичних та економічних рішень для підвищення ефективності та забезпечення стабільності розвитку національної економіки.

РОЗДІЛ 2

МІГРАЦІЙНІ АСПІРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ: ДЕТЕРМІНАНТИ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

2.1. Результати соціологічних зрізів міграційних аспірацій української молоді

2.1.1. Студентська молодь в Україні

Повномасштабне вторгнення рф в Україну стало екзистенційним викликом, соціально-економічним і суспільно-політичним потрясінням, що призвело до не баченої за масштабами з часів Другої світової війни вимушеної зовнішньої і внутрішньої міграції населення, особливо молоді. Міграційна криза стала причиною виникнення загрози втрати значної кількості робочої сили на регіональних ринках праці, вплинула на рівень і якість життя, соціальну резилентність, умови розвитку людського потенціалу.

Опитування студентської молоді в Україні передбачало виявлення таких аспектів, як соціальний профіль здобувачів вищої освіти, зокрема їхні активності у громадській і політичній діяльності, досвіду участі у міжнародних програмах обміну та працевлаштування; міграційні аспірації та основні тригери формування позитивних потенційних міграційних намірів; основні чинники стримування і соціально-економічні детермінанти зменшення міграційного потенціалу територій. Соціологічним інструментарієм є триблокова анкета (додаток А); опитування здійснено з використанням *Google*-форми. Дослідження проводилося у вересні-жовтні 2023 р. Структура вибірки дослідження становила 59,8 % жінок і 40,2 % чоловіків, сформована за трьома стратами: (1) віковими групами: 16-20 років (78,7 %) і 21-25 років (15,7 %); (2) рівнями підготовки: бакалаврський (89,6 %) і магістерський (10,4 %); (3) напрямками підготовки: «Управління та адміністрування» (15,6%), «Інформаційні технології» (10,7 %), «Технічні науки» (10,3 %), «Освіта та педагогіка» (8,7 %), «Природничі» (6,2 %), «Право» (5,7 %) та ін. Примітно, що 16 % опитаних студентів є ВПО.

У суспільстві поширена думка, що молодь розмовляє переважно російською мовою, а рівень володіння українською є низький. Однак, за результатами опитування встановлено, що 78 % студентської молоді в Україні володіє державною мовою на просунутому та досконалому рівнях, 52 % – англійською на середньому та вище середнього рівня; середня оцінка володіння українською мовою серед студентської молоді становить 5,2 бали (з 6 максимально визначеної). Для порівняння, англійською – 2,9 балів, польською і німецькою – 1,7 і 1,5 балів відповідно.

Серед студентської молоді популярності набувають програми обміну, які дають можливість покращити знання іноземної мови за кордоном, здобути досвід і нові знання, з одного боку, сформувати «соціальний міст» для подальшого навчання і проживання в країні призначення, з іншого. Так, на

запитання «Чи брали Ви участь у міжнародних програмах обміну для студентів? (наприклад, *Chevening, Fulbright, Eiffel Excellence Scholarship, SGES, Erasmus* + та ін.)» 4 % респондентів дали ствердну відповідь, а 19 % планують стати учасниками міжнародних програм обміну або стажування. 51 % опитаних не визначитися щодо потенційної участі у міжнародних програмах, натомість близько 5 % опитаних мають досвід участі в міжнародних програмах працевлаштування студентів за кордоном. Примітно, що 36,2 % опитаних, які мають досвід участі у міжнародних програмах обміну для студентів і 26,0 % респондентів, які брали участь у програмах, що пропонують роботу студентам за кордоном, вказали, що бачать своє майбутнє в Україні. Натомість, в Україні бачать своє майбутнє за умови покращення соціально-економічної ситуації 24,5 % респондентів, які брали участь у міжнародних програмах обміну і 37,5 % тих, хто вже працював за кордоном як учасники міжнародних програм. Кожний четвертий-п'ятий респондент, який мав досвід участі у міжнародних програмах, бачить своє майбутнє за кордоном. Такий розподіл відповідей підтверджує факт, що міграція є каталізатором капіталізації людського капіталу молоді, відповідно міжнародні програми підтримки не тільки сприяють умови для розвитку людського потенціалу, але і є тригерами нарощення міграційного потенціалу території.

Студентська молодь є активним учасником на ринку праці, має досвід політичної діяльності, приймає участь у молодіжному русі, є активними волонтерами та учасниками громадянського суспільства. Зокрема, 57,3 % респондентів поєднували навчання і роботу, знаходилися у статусі найманих працівників (27,5 %), 16,2 % студентської молоді перебивалися тимчасовими підробітками, 4,6 % працювали в основному на вихідних або були зайняті на сезонних роботах (8,9 %). Примітно, що 21,8 % опитаної студентської молоді мають досвід політичної діяльності, з них 14,1 % були активними учасниками молодіжних рухів, а 3,5 % брали активну участь у заходах політичної партії, але не були її членами. Натомість 2,8 % опитаної молоді були членами молодіжного осередку політичної організації, зокрема, 1,4 % респондентів є дійсними членами політичної організації. Водночас, на запитання «Чи Ви маєте досвід громадської активності/діяльності?» понад 54 % опитаних студентів дали ствердну відповідь, 10,5 % активно займаються волонтерством, а 12,7 % – беруть участь у заходах громадських організацій.

Результати оцінювання думок щодо проблем розвитку освітньої сфери в Україні підтвердили тезу, що молодь відчуває дефіцит своєчасної і новітньої професійних знань, а на ринку праці існує суттєвий структурно-кваліметричний дисбаланс. На думку понад третини студентської молоді (37,7%) головною проблемою на ринку праці є дисбаланс попиту та пропозиції, оскільки більшість випускників українських ЗВО після завершення навчання працюють не за фахом. Так, молодь обирає соціо-гуманітарні напрями навчання (найбільшу популярність серед молоді мають лінгвістичні, економічні, правові спеціальності), тоді як на ринку праці відчувається суттєвий дефіцит ІТ-фахівців, лікарів, вчителів, фахівців технічних напрямів підготовки та робітничих кадрів.

Варто наголосити, що 20 % опитаних студентів вважають, що в Україні освіта є низької якості, і лише 13,8 % і 11,7 % відповідно погодилися з твердженнями, що освіта в Україні аналогічна або кращої якості, ніж у провідних країнах світу. Насторожує факт, що 23,4 % респондентів погоджуються, що переважна більшість знайомих працездатного віку, що виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення РФ в Україну (з лютого 2022 р.), не мають наміру повертатися в Україну, не зважаючи на те, що третина опитаних (31,6 %) переконані, що після Перемоги в Україні будуть великі перспективи для самореалізації працівників у різних галузях економіки в умовах відбудови та будуть спрямовуватися інвестиції (27,2 %).

Потенційні наміри студентської молоді після завершення навчання є своєрідними точками біфуркації як на місцевих ринках праці, так і соціально-економічної стійкості країни. Зокрема, позитивні міграційні наміри молоді виїхати за кордон на подальше навчання або працевлаштування свідчить про посилення міграційної кризи, а, відтак, послаблення демографічної та економічної безпеки. Наміри працевлаштуватися в Україні, але не за фахом, – є тригером збільшення дисбалансів у сфері зайнятості. Так, співвідношення респондентів, які мають намір працевлаштуватися за спеціальністю в Україні (28,2 %) і тих, хто дійсно має намір виїхати і працевлаштуватися за кордоном (10,7 %), фактично вдвічі вища. Водночас, 4,0 % респондентів після навчання готові переїхати жити і працювати в інший регіон України, більш безпечний для життя під час війни; 28,3 % студентської молоді після завершення навчання мають намір виїхати за кордон, з них 6,5 % – на постійне проживання, 10,7 % – з метою працевлаштування за фахом, 6,5 % – на будь-яку роботу за кордоном.

Уточнююче запитання «Чи маєте Ви намір виїхати за кордон?» дало змогу встановити, що 51,6 % опитаної молоді серед студентів мають позитивні міграційні наміри, причини формування яких є переважно соціально-економічні та безпекові. Так, 14,9 % дали ствердну відповідь щодо намірів працевлаштуватися за кордоном, для 11,1 % мотивом виїзду є відсутність подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни, а 9,1 % не відчують себе в безпеці в Україні (рис. 2.1).

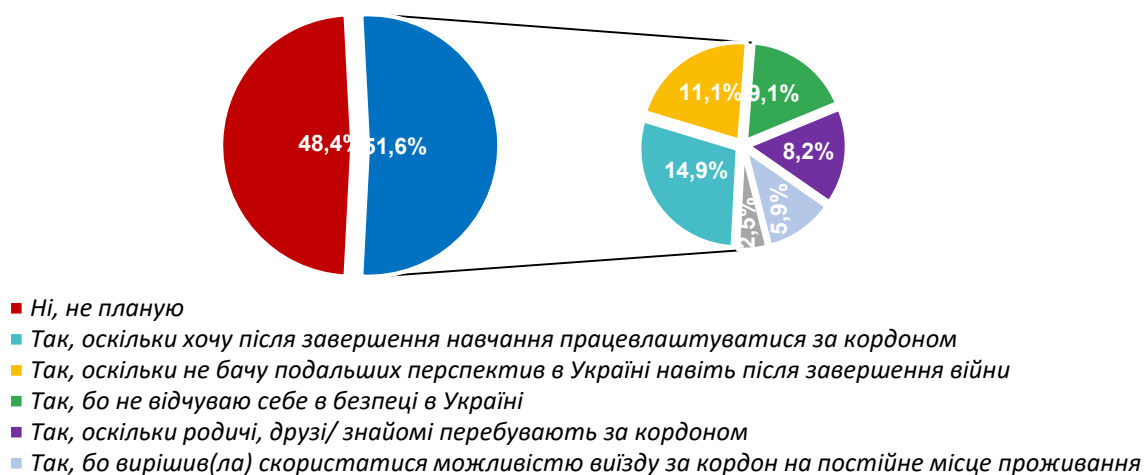

Рис. 2.1. Міграційні наміри студентської молоді в Україні

Примітка: відсоток до усіх опитаних, можливі були декілька варіантів відповідей

Примітно, що обраними країнами для міграції стали США (12,5 %), Польща (8,7 %), Канада (8,1 %), Німеччина (7,8 %), Чехія (6,6 %), Велика Британія (5,4 %), Швейцарія (4,5 %), Франція (1,6 %).

Результати соціологічного опитування довели, що міграція молоді за кордон має соціально-економічні причини, а також прагнення професійної самореалізації. Так, серед основних причин вибору країни міграції є високий рівень життя і гідні умови праці (26,9 %), знання місцевої мови (15,2%) і наявність родичів/друзів/близьких у цій країні (13,2 %). Цікавим є факт, що 6,3 % опитаних студентів мають досвід перебування у країні вибору подальшої міграції, а 4,6 % розглядають ці країни як країни подальшого навчання (вказана причина – доступні умови вступу у ЗВО).

Варто наголосити, що 26 % опитаної молоді вже здійснили певну підготовку щодо реалізації свої міграційних намірів (дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти посередників, налагодити контакти тощо). Так, 35 % респондентів лише задекларували намір виїхати за кордон, однак, їх позитивні міграційні наміри не мають жодної ознаки реалізації у перспективі.

В останні роки суттєво зросла інтенсивність освітньої й академічної міграції з України, особливо прикордонних територій, яка розглядається молоддю як особливий «соціальний ліфт». Навчання, стажування чи інші форми академічної мобільності є мостовими чинниками пролонгації освітньої міграції вже у форму трудової еміграції. Найчастіше освітня міграція до Польщі та Чехії для українських студентів є транзитною для стаціонарної міграції до інших країн ЄС. Так, на запитання «Чи хотіли б Ви продовжити навчання або здобути другу вищу освіту за кордоном?» близько 15 % респондентів вказали, що планують це зробити. Така ж частка має можливість здобути освіту за закордоном, а 48,9 % не визначилися.

Висхідна тенденція формування позитивних міграційних освітніх аспірацій середо молоді призводить до збільшення втрат людських ресурсів, посилення демографічних, інтелектуальних і соціальних ризиків, послаблення демографічної безпеки в Україні. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми «відтоку» талановитої молоді з України.

Значна частка студентів в Україні вважають, що освіта за кордоном є кращої якості і дає можливості для подальшого професійного росту та самореалізації. Відтак, прагнення студентів здобути європейську освіту є зрозумілими, зокрема одержати диплом закордонного ЗВО на території України. Підтвердженню цьому є 62,5 % ствердних відповідей студентів на запитання «Якби була можливість одержати диплом одного з провідних закордонних ЗВО на території України чи Ви були б у цьому зацікавлені?». Лише 10 % опитаних вказали, що не зацікавлені у такій перспективі.

Високий рівень безробіття, низькі стандарти життя, відсутність високооплачуваних робочих місць з гідними умовами праці, а також війна в Україні є тригерами поширення позитивних міграційних намірів щодо

працевлаштування молоді за кордоном, особливо трансформації сезонної трудової міграції серед студентів на довготривалу (більше одного року). Так, на запитання «Чи плануєте працевлаштовуватися за кордоном після завершення навчання?» 31,5 % опитаних студентів зазначили, що мають наміри працевлаштуватися за кордоном, і лише 15,5 % вирішили після завершення навчання стати активними учасниками на ринку праці в Україні. Водночас, понад 57 % респондентів вказали, що погодилися б працювати не за фахом за кордоном після завершення навчання. Чверть опитаних ще не визначилися. Зокрема, студенти вважають, що праця не за фахом створює передумови для набуття досвіду та прикладних знань у країні перебування і може бути тимчасовою, особливо у період пошуку роботи за фахом.

Демографічний, соціально-економічний, суспільно-політичний розвиток України залежить від збереження, відтворення й ефективного використання людського потенціалу. Натомість надвисокий рівень і швидке поширення позитивних міграційних аспірацій, особливо серед молоді, набувають нових загрозливих форм і призводять до подальшого нарощування обсягів міграційних втрат країни, особливо, якщо міграційні рефлексії студентської молоді стосуються постійного місця проживання за кордоном. Так, на запитання «Чи хотіли б Ви мігрувати на постійне місце проживання?» понад 10 % дали однозначну ствердну відповідь і близько 40 % думали про це, однак, позитивних міграційних аспірацій ще не сформували.

Результати опитування підтвердили тезу, що наміри мігрувати у більшій мірі формуються у тієї частини молоді, яка не має активної життєвої позиції, досвіду громадської активності. Так, серед студентів, які активно займаються волонтерством лише 13,9 % вказали, що хотіли б виїхати за кордон на постійне місце проживання; а ті, які беруть активну участь у заходах громадських організацій – менше 9 %.

Високий рівень позитивних міграційних аспірацій у країні обумовлений несприятливими соціально-економічними чинниками та нестабільністю суспільно-політичного становища, що підтверджують результати дослідження. Так, серед основних причин виїзду студентської молоді за кордон на постійне місце проживання є безробіття і низький рівень оплати праці (17,6 %), довготривала війна та невизначена ситуація геополітичного становища країни (12,6 %), неможливість професійної реалізації в Україні (11,4 %), низький рівень соціального захисту (8,2 %), відсутність безпечних і гідних умов праці в Україні (10,8 %). Водночас для значної кількості респондентів основним тригером формування позитивних міграційних аспірацій щодо подальшого проживання за кордоном є високий рівень корупції та недовіра до влади (11,5 %), відсутність соціально-економічної стабільності та впевненості у майбутньому (11,1 %), батьки і друзі, які проживають за кордоном (5,1 %) тощо.

Якщо основними чинниками формування позитивних міграційних аспірацій у студентської молоді є нестабільна соціально-економічна ситуація в країні та прагнення покращити власний фінансово-матеріальний стан, то тригерами стримування зовнішньої міграції серед студентів є сімейні

відносини, друзі (22,0 %), навчання (18,2 %) і патріотизм (16,4 %). Близько 4 % респондентів вважають, що їхній задовільний фінансово-матеріальний стан сприяє формування негативних міграційних аспірацій у студентської молоді. Серед чинників, які спонукають залишатися студентську молодь в Україні, варто також виділити мовні бар'єри за кордоном, небажання бути чужим в іншій країні, наявність місця праці.

Примітно, що своє майбутнє за кордоном бачать 12,2 % опитаних студентів, а 23,4 % респондентів не визначилися. 34,8 % респондентів планують залишатися в Україні, однак за умови покращення соціально-економічної ситуації, 29,6 % студентів бачать своє майбутнє тільки в Україні.

Невизначеність суспільно-політичного життя і нестабільність соціально-економічної ситуації спонукають молодь виїжджати за кордон на навчання, пошуку фінансових ресурсів для оплати дороговартісного навчання як соціального мосту для подальшого працевлаштування. Зокрема, на запитання «Скільки Ви готові платити за навчання у ЗВО за кордоном за рік?» 15,5 % опитаних студентів вказали, що від 1 тис. до 3 тис. дол. США є прийнятною для них сумою, а близько 10 % готові оплачувати кожного року менше 1 тис. дол. США. Примітно, що 36,6 % не мають бажання навчатися за кордоном, а 32,4 % не мають можливості платити за навчання за кордоном, тому розглядали б лише державну чи грантову форму навчання.

Водночас цікавим для порівняння є відповіді респондентів на запитання «Який розмір оплати навчання у ЗВО в Україні за рік є прийнятним для Вас?». Зокрема, близько половини опитаних студентів бажають навчатися виключно на бюджетній формі, а 18,6 % вважають прийнятною вартість навчання, яка становить менше 20 тис. грн. Варто зазначити, що кожний третій опитаний студент готовий оплачувати навчання у діапазоні від 21 до 30 тис. грн. Якщо понад 15 % респондентів вважають прийнятною для них вартістю навчання у розмірі 1-3 тис. дол. США (38-114 тис. грн за курсом НБУ), то в Україні вартість навчання понад 40 тис. грн прийнятною є лише для 3,1 % респондентів.

Рівень оплати праці є основною детермінантою і стримування, і виштовхування молоді за кордон. Так, найбільша частка опитаних студентів (25,7 %) після завершення навчання планують працювати в Україні за 16-20 тис. грн, 19 % респондентів – за 21-30 тис. грн. Незначна частка (понад 5 % опитаних) погодяться отримувати заробітну плату у розмірі від 31 до 35 тис. грн, а 16,1 % студентів – понад 35 тис. грн. Натомість очікування студентів щодо можливостей отримувати значно більшу заробітну плату є високими. Так, більше третини опитаних респондентів погодяться працювати за кордоном з мінімальною заробітною платою не менше 1,5 тис. євро/дол. США, а 22,5 % респондентів зазначили, що мінімальна заробітна плата повинна становити близько 2 тис. євро/дол. США. Водночас така ж частка студентів (22,4 %) погодяться працювати за кордоном з розміром заробітної плати понад 2 тис. євро/дол. США.

Цікаво, що на запитання «Яка величина доходу сім'ї, на Вашу думку, могла би стримати Вас від працевлаштування за кордоном?» відповіді

респондентів були очевидними. Так, найбільша частка респондентів (41,8 %) вказала, що розмір доходу повинен становити понад 45 тис. грн (рис. 2.2); для кожного п'ятого опитаного студента дохід у розмірі від 26 до 35 тис. грн стримав би від виїзду за кордон. Менше 10 % опитаної молоді зазначили, що розмір доходу сім'ї має становити до 25 тис. грн.

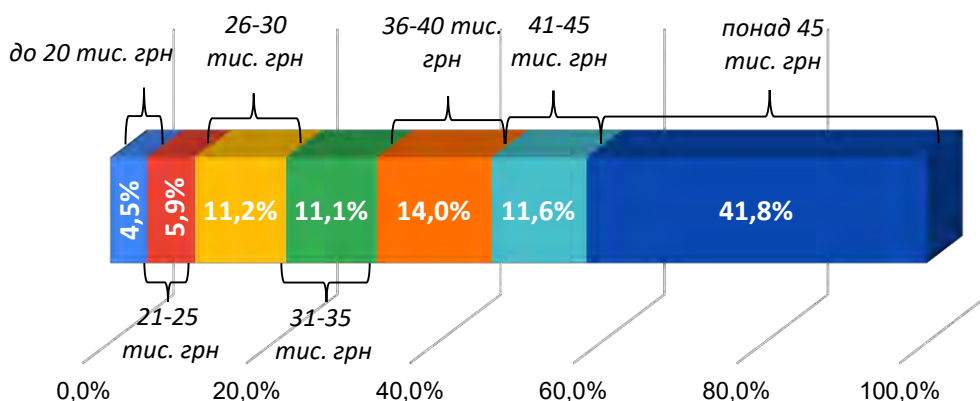

Рис. 2.2. «Яка величина доходу сім'ї, на Вашу думку, могла би стримати Вас від працевлаштування за кордоном?»

На запитання «Вкажіть основний чинник, який міг би Вас втримати від виїзду за кордон після завершення навчання?» 17,8 % і 17,5 % опитаних зазначили, що це гідні умови праці та якість життя в Україні і високий оплата праці відповідно. Відтак, варто очікувати, що значний дефіцит робочих місць з гідною оплатою праці, дивергенція розмірів заробітної плати в Україні від доходів мігрантів за кордоном, різке зростання цін на продукти та послуги генеруватимуть подальший «відтік» молоді з України, а також кваліфікованих кадрів після завершення навчання у ЗВО. Серед інших чинників стримування молоді зазначила – можливості професійного росту, розвиток кар'єри, самореалізація (15,7 %), соціально-економічна стабільність в Україні (13,5 %), сприятливі умови створення і ведення бізнесу (11,7 %).

Варто наголосити, що для 11,6 % респондентів, які планують емігрувати з метою навчання, вагомим чинником стримування від виїзду є соціально-економічна стабільність в Україні, а для 11,4 % – сприятливі умови ведення бізнесу. Так, 21,2 % зазначили, що їх не може втримати нічого. Для понад 25 % опитаних, які планують працевлаштуватися за кордоном за спеціальністю домінуючими чинниками стримування є висока оплата праці, соціально-економічна стабільність, можливості професійного росту, розвиток кар'єри та самореалізація. Кожний третій респондент, який має намір працевлаштуватися за кордоном на роботу, вказали, що за жодні чинники не можуть втримати в Україні. Для значної частки студентів (понад 60 %), які відзначили, що мають наміри працевлаштуватися в Україні після завершення навчання, соціально-економічні чинники та фінансова стійкість, з одного боку, сприятливі умови створення і ведення бізнесу, можливості професійного розвитку, з іншого, є детермінанти формування негативних міграційних аспірацій.

Для забезпечення реєміграції молоді та її стримування від міграції за

кордон Україна має пропагувати політику країни з високою якістю життя, основними детермінантами розвитку якої є безпека, соціальна рівність і справедливість, якісна судова система, високий економічний рівень життя з гідною оплатою праці. Основним чинником стримування молоді від виїзду за кордон є конкурентоспроможний ринок праці та відмова від політики дешевої робочої сили. Відтак, за результатами соціологічного опитування встановлено, що молодь від міграції може втримати оплата праці в Україні на рівні не менше 70 % у порівнянні з основними країнами-реципієнтів.

Підтвердженню тези, що основними чинниками виштовхування і стримування молоді від міграції за кордон є рівень життя в країні та соціального забезпечення є розподіл відповідей респондентів-студентів на запитання «Якщо б в Україні запровадили державну програму мотивації і гарантованого працевлаштування для кращих випускників ЗВО зі забезпеченням вищого за середній рівень заробітної плати у відповідній галузі (рейтингова система), і/або безкоштовним наданням квартири у постійну власність, і/або привабливим соціальним пакетом тощо, чи було б це для Вас додатковою мотивацією у здобутті якісної освіти та постійного місця проживання й зайнятості в Україні?». Так, 54,5 % дали ствердну відповідь, 11,3 % вказали, що не довіряють державним програмам в Україні, і лише 3,2 % опитаних розглядають своє майбутнє виключно за межами України.

2.1.2. Українська молодь за кордоном

Опитування української молоді за кордоном передбачало реалізацію таких ключових завдань: узагальнити соціальний профіль молоді за кордоном; охарактеризувати фінансово-матеріальний стан та особливості зайнятості молоді за кордоном; виявити вплив міграції на зміни у здоров'ї, емоційно-психологічному стані, відчутті власної гідності; ідентифікувати подальші міграційні наміри та установки української молоді за кордоном, у т. ч. з урахуванням особливостей у соціально-фаховому профілі, країні перебування, регіоні походження тощо; встановити мотиви та чинники повернення на Батьківщину.

Опитування проводилося зі застосуванням спеціально розробленої Анкети (Додаток Б), яка розповсюджувалася серед української молоді за кордоном зі застосуванням програмного забезпечення *Google Forms*.

Опитування проводилося у жовтні-листопаді 2023 року. 52,5 % респондентів перебували на той момент у Республіці Польщі, 9,8 % – Великій Британії, 6,9 % – Німеччині, 6,4 % – Нідерландах, 4,9 % – Ірландії, 4,4 % – Чехії, по 2,9 % – в Італії та Іспанії, ще 9,3 % припадало на інші країни.

Українська молодь – мігранти за кордоном, що були опитані, здебільшого походили зі східного (26,5 %) та західного (25,0 %) макрорегіонів України; ще 18,0 % – з м. Києва. На північний, центральний і південний макрорегіони припадало 11,8 % 11,3 % та 7,4 % респондентів, відповідно.

Повномасштабна віна, беззаперечно, змінила не тільки обсяги української молоді за кордоном, але й вплинула на структурні характеристики її зовнішньої міграції. Так, якщо до 2022 р. українська молодь за кордоном була здебільшого

представлена молодими людьми – вихідцями з України, які здобували професійно-технічну чи вищу освіту (віковий діапазон 16-22 роки), а також трудовими мігрантами у віці 25-34 роки, переважно на сезонних підробітках, то нова хвиля вимушеної міграції (за результатами опитування понад $\frac{3}{4}$ (77,9 %) виїхали за кордон після 24 лютого 2022 р.) істотно збільшила відсоток нижнього вікового діапазону (16-20 років) української молоді за кордоном (до 53,4 %), значна частина яких виїздила за межі України разом з матерями, бабусями й дідусями. При тому, збільшилася й частка верхнього вікового діапазону молоді (31-34 роки) – до 28,4 %. Таким чином, враховуючи високу освітню міграційну активність української молоді ще до війни, а також наявність гарних програм її освітньої адаптації у провідних країнах Європи є всі підстави вважати, що значна частина української молоді за кордоном на тепер здобуває там професійну і вищу освіту та може мати високі аспірації відносно подальшого працевлаштування у відповідній країні перебування і це, скоріше, не сприятиме їх поверненню на Батьківщину в майбутньому.

Позаяк, дискусійність такого висновку обумовлюється тим, що частка респондентів у віці 16-20 років, які хочуть залишитися за кордоном на постійне місце проживання, оскільки не бачать перспектив навіть після завершення війни в Україні, є найнижчою – 12,9 %, тоді як у віці 30-34 роки – 23,1 %, у віці 25-29 років – 19,4 %, а у віці 20-24 роки – 15,6 %.

І дійсно, за даними опитування, освіта понад третини української молоді за кордоном (35,3 %) була повною середньою, відтак, це особи, які на зараз потребують здобуття фахово-професійної освіти. Ще 19,6 % мали на момент опитування неповну вищу освіту. Повну базову вищу освіту, а також професійно-технічну освіту мали 25,6 %, 9,3 % та 3,9 % респондентів, відповідно. Таким чином біля 40 % української молоді у країнах Європи вже здобули професійну / вищу освіту (7,8 % безпосередньо за кордоном та ще 39,2 % в Україні, але тепер продовжують здобувати її за кордоном) та працюють або можуть розглядатися як підготовлений персонал.

При тому, більшість української молоді за кордоном зараз все таки здобувають освіту. Частка таких громадян становить 48,8 % або майже кожен другий. Ще 39,6 % працюють, однак лише половина з них за фахом. 3,3 % опитаних зберігають соціально-трудові відносини з їх вітчизняними роботодавцями, проте дистанційно та 8,3 % не мали змоги працювати. Таким чином, наша молодь за кордоном в достатній мірі зайнята або в межах освітнього процесу або на місцевих підприємствах, що слід розцінювати за позитивне в сенсі збереження та розвитку їх людського потенціалу.

Про хороші перспективи відносно працевлаштування й розвитку трудової кар'єри української молоді за кордоном може свідчити наявна структура фахової спеціалізації її представників. Зокрема позитивно, що в умовах розвитку процесів цифровізації суспільства спеціальність підготовки більшості респондентів стосувалася інформаційних технологій (21,6 %). Ще 14,6 % мали гуманітарний фах, 9,3 % – технічний та 8,8 % були фахівцями з управління та адміністрування.

Водночас, однією з перешкод української молоді на шляху інтеграції у

середовище приймаючої країни може залишатися недостатньо високий рівень володіння іноземною мовою в цілому та безпосередньо мовою країни свого поточного перебування. Так, результати опитування дозволяють констатувати, що лише 14,7 % молодих українців мають досконалий рівень володіння місцевою мовою та 5,9 % – іноземною мовою на загал. Як просунутий оцінили знання мови країни перебування 18,1 % та іноземною мовою в цілому 19,6 % респондентів. Тоді як біля третини опитаних оцінюють власне володіння іноземною мовою та мовою країни перебування як початковий і нижче середнього.

Ідентифіковано тісну кореляцію між рівнем володіння респондентами місцевою мовою та намірами залишитися за кордоном. Так, частка молодих осіб з досконалим знанням мови, які планують залишитися за кордоном на постійне місце проживання, складає 21,7 %, а просунутим – 20,9 %, тоді як з початковим рівнем володіння місцевої мови – 14,3 %, а нижче середнього – 11,1 %.

Можливо це, перебування за кордоном з рідними, які їх забезпечують, наявність матеріальної допомоги для біженців, а також навчання значної частки українців в освітніх закладах, стали чинниками низької трудової активності української молоді за кордоном. Іншим чинником може слугувати те, що більшість опитаних раніше не брали участь у спеціалізованих програмах, які пропонують роботу чи навчання молоді за кордоном. Водночас, 15,0 % респондентів мали такий досвід і це може слугувати передумовою для більш активного пошуку ними місця праці з подальшою асиміляцією молодих українців цієї групи за кордоном. При тому, відсоток респондентів, які мали такий досвід та хочуть залишитися на постійне місце проживання вищий – 23,1 %, тоді як тих, що не мали такого досвіду, – 16,1 %.

Аналогічно й відносно досвіду освітньої та/чи трудової діяльності за кордоном. А саме понад $\frac{3}{4}$ (75,5 %) опитаних не мали такого досвіду, а з тих, що відповіли на відповідне питання позитивно, більшість (12,3 % від загальної чисельності опитаних) проживали за кордоном протягом останніх кількох років. Ще 8,3 % раніше навчалися за кордоном, 2,5 % кілька разів були на заробітках і 1,5 % перебували як трудові мігранти. Зазначене є свідченням того, що причини активізації зовнішніх міграційних процесів української молоді у меншій мірі пов'язані з підготовкою до освітньої, трудової чи іншого виду міграції за кордон.

З іншого боку, існує припущення, що високий рівень громадської активності молодих людей на Батьківщині слугує вагомим чинником відносно, по-перше, стримування міграційних аспірацій молоді (однак, навіть він не здатен вплинути на ситуацію прямої загрози життю і здоров'ю в умовах повномасштабної війни) та, по-друге, високого рівня налаштованості молоді до подальшого повернення в Україну й бачення свого майбутнього виключно з Україною. З таких міркувань позитивно, що кожен п'ятий (20,2 %) з опитаних мав досвід активного волонтерства, 8,7 % були безпосередніми учасниками молодіжних рухів та ще 4,1 % – членами політичної / громадської організації.

Результати аналізування перехресних відповідей на це питання та

питання відносно намірів залишатися за кордоном дозволяють констатувати, що така активність може слугувати дієвим інструментом політики виховання свідомої української молоді та має стати невід'ємним напрямом (складовою) державної молодіжної та міграційної політики в Україні в майбутньому. Адже молодь, яка була членом політичної / громадської молодіжної організації і активним учасником молодіжних рухів, має нижчий рівень готовності залишатися на постійній основі за кордоном (12,5 % і 14,5 % проти 16,9 % в осіб, які не мали такого досвіду).

Ще більш разючою є різниця при порівнянні з відповідями на питання «Де Ви бачите своє майбутнє?», коли 40,0 % молоді, які раніше були активними учасниками політичних / громадських молодіжних організацій, відповіли, що виключно в Україні, тоді як з-поміж молоді без такого досвіду – лише 7,5 %.

Результати аналізування соціального профілю української молоді за кордоном в цілому дають підстави для оптимізму в частині бачення молодими людьми перспектив повоєнного розвитку України, якості їх трудового потенціалу та потенційної участі у процесах відновлення країни.

Так, молодь у більшій мірі погоджується з твердженням про те, що по завершенні війни наша країна потребуватиме значної кількості людських ресурсів (3,55 бали з 4-х максимальних), значна частина яких буде задоволена через повернення молоді в Україну (підстави для такого висновку обумовлені, скоріше, невисокою оцінкою (2,39) твердження «Після завершення війни молодь з-за кордону не повернеться на Батьківщину»; при тому, реєміграція не вважається молоддю, яка перебуває за кордоном, хибним життєвим вибором). Українська молодь не вважає, що вона не конкурентоспроможна на ринку праці (1,04), однак переконана, що зростати професійно можна й в Україні, де робочі місця і умови праці в достатній мірі конкурентоспроможні. З-поміж одержаних відповідей простежується чіткий ухил в бік того, що нинішня суспільно-політична ситуація не сприятлива, а соціально-економічний стан країни сприяє виїзду молоді за кордон.

Однак, слід звернути увагу на тривожний сигнал, а саме дуже низькі (лише 1,99 за шкалою від 0 до 4) очікування української молоді за кордоном в частині того, що після перемоги в нашій країні буде створено належні умови для реалізації людського потенціалу молоді, що критично негативно, а провідними чинниками такого стану справ слугують дефіцит високооплачуваних робочих місць (2,78) та низький рівень життя (2,56). Таким чином, головно ці, але й інші, чинники мають стати об'єктами проактивної державної соціальної та міграційної політики в Україні з метою збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови національної економіки й стабілізації суспільної ситуації.

Як встановлено за результатами опитування, значною завадою на шляху до зміни міграційних аспірацій українського молодого населення (а саме щодо налаштування до повернення і реалізації свого потенціалу безпосередньо на теренах Батьківщини), яке зараз перебуває за кордоном, може стати вищий рівень доходів на тепер у порівнянні з тим, що був до міграції. Зокрема чітко простежується зниження частки респондентів, щомісячні доходи яких

становили до 7 тис. грн (на 22,1 в. п.) та зростання частки респондентів з доходами понад 50 тис. грн (на 14,7 в. п.). Зменшення частки респондентів стало характерним і для діапазону у 8-10 тис. грн, тоді як частки опитаних з доходами у 21-30 тис. грн, 31-40 тис. грн та 41-50 тис. грн мали тенденцію лише до збільшення, що є свідченням суттєвого покращення матеріального благополуччя молоді за кордоном. Достатньо звернути увагу на те, що на тепер щомісячний дохід практично кожного третього молодого українця за кордоном перевищує 50 тис. грн і рівня таких заробітних плат (доходів) важко буде забезпечити у нашій країні.

Закономірно, що зросли й сукупні витрати домогосподарств респондентів. Якщо до міграції понад 40 % припадало на витрати до 7 тис. грн, то після міграції частка респондентів цього сегменту становила 19,6 % (на 21,0 в. п. менше) і, навпаки, якщо до міграції лише 4,4 % домогосподарств могли витратити понад 50 тис. грн на місяць, то після – вже 15,2 % (на 12,0 в. п. більше).

При тому, чітко простежується перевищення темпів приросту доходів українських мігрантів – молоді у порівнянні з темпами приросту їх витрат, що має логічним наслідком покращення можливостей для заощаджень. На тепер частка мігрантів молоді, спроможних заощаджувати понад 10 тис. грн на місяць, збільшилася до 26,0 % (на 6,4 в. п.), 8-10 тис. грн – до 10,3 % (на 6,4 в. п.), а 5-8 тис. грн – до 11,3 % (на 5,4 в. п.). Водночас, цікавим слід вважати факт того, що біля чверті респондентів ствердно вказали на те, що як до міграції (26,0 %), так і після міграції (24,5 %) не мали змоги заощаджувати і це може бути свідченням або все ще збереження ситуації з низьким рівнем доходів домогосподарств навіть за кордоном або певного стилю споживчої поведінки й відсутності схильності до заощаджень як таких, накопичення ресурсу, необхідного для покриття майбутніх витрат, у т. ч. інвестиційного характеру.

Попри зростання доходів та покращення можливостей для заощаджень українська молодь, яка перебуває зараз за кордоном, не характеризується як високо інвестиційно активна. Так, понад 60 % респондентів ніколи не здійснювали інвестицій та не знають що це таке. З 35,3 % осіб, які мали досвід інвестиційної діяльності, більшість придбавали акції або іншим чином інвестували в бізнес (10,3 % від загальної чисельності опитаних або кожен десятий). Відносно високою була активність молоді й щодо депозитів у комерційних банках (7,8 %) та відкриття власної справи (7,4 %), а також придбання чи здійснення інших операцій з нерухомістю (5,9 %). Відтак, певна інвестиційна активність української молоді за кордоном все ж наявна і це, з одного боку, характеризує її як схильну до підприємництва, що позитивно, але, з іншого боку, такі дії сприяють все більшій інтеграції у суспільство й економіку саме за кордоном.

Позаяк, важливо звернути увагу на те, що міграція, скоріше, негативно вплинула (іншими словами – знизила) на інвестиційну активність української молоді, коли зменшилися частки респондентів, які здійснювали інвестиції у більшості сегментах (за обсягами таких вкладень), а саме до 5 тис. грн – на 1,0 в. п., 5-10 тис. грн – на 1,0 в. п., 10-15 тис. грн – на 1,4 в. п., понад 20 тис. грн –

на 1,0 в. п. Таким чином, наявні підстави для висновку про більшу схильність молодих українців інвестувати саме на теренах Батьківщини, що з позиції збереження людського потенціалу нашої країни позитивно.

Про достатньо високий рівень працевлаштування (у різних формах) української молоді за кордоном свідчить переважання в структурі доходів саме заробітної плати (29,9 %), яка складає біля третини від усіх джерел формування доходів. З іншого боку, 23,1 % припадає на допомогу від родичів, що закономірно з огляду на те, що значна частка мігрантів з України – молодих осіб на разі навчається. Ще 16,3 % джерел доходів молоді припадає на соціальну підтримку й допомогу з боку приймаючих країн та 13,3 % – на допомогу від громадських і волонтерських організацій. При тому, відмічаємо як позитивне факт наявності доходів молодих українців за кордоном від підприємницької діяльності (5,7 %) та пасивних доходів (5,2 %). Ідентифікована структура видається достатньо логічною, водночас і збалансованою і такою, що диверсифікує джерела матеріального забезпечення українців, а, відтак, і позитивно позначається на їх соціально-економічній резильєнтності за кордоном. Як доказ – мала роль соціальної допомоги в структурі їх доходів. Більше того, 65,2 % не отримують такої і лише в 14,0 % соціальна допомога єдине джерело доходів та у 15,0 % формує понад 50 % грошового забезпечення домогосподарства / особи.

Перебування особи за кордоном, особливо молодого віку та часто на одинці й без близьких та рідних, може призводити до погіршення психологічно-емоційного стану та навіть здоров'я. З огляду на вказане, цей аспект має перебувати у постійному фокусі представників суб'єктів системи публічно-приватного управління в сфері міграції та соціальної політики. Відтак, важливо звернути увагу на те, що респонденти відмічають наявність тенденції до погіршення стану власного здоров'я, а також емоційно-психологічного стану під час їх перебування за кордоном. Відповідні оцінки (за 10-ти бальною шкалою погіршилися на 0,17 та 0,14 бали і це негативно. Одне, з іншого боку, спостерігається підвищення рівня відчуття власної гідності (на 0,21 бали).

За результатами дослідження виявлено достатньо високий рівень аспірацій української молоді, яка перебуває за кордоном, щодо того аби залишитися тут на довший часовий період. І причини такого становища мають як суто суб'єктивний (реальне бажання і наміри продовжити своє життя виключно або в превалюючій мірі за кордоном, зокрема в економічно розвинених та соціально захищених країнах Європи), так і яскраво виражений об'єктивний характер (перманентна, на їх думку, критична соціальна і економічна нестабільність, обумовлена негативними наслідками повномасштабної війни).

До прикладу, на запитання «Чи маєте Ви намір залишитися за кордоном у найближчий час?» ствердну відповідь «Ні не планую» дали лише 2,4 % опитаних. Але, при тому відповідь «Так, хочу залишитися на постійне місце проживання» дали лише 17,0 % опитаних молодих осіб. Ще 16,2 % української молоді за кордоном не бачать подальших перспектив в Україні навіть після

завершення війни, відтак, планують залишитися за кордоном, та ще 15,4 % молоді планує працевлаштуватися за кордоном за фахом. Таким чином, можна вести мову про 48,6 % молодих осіб, які у найближчий час мають наміри залишитися за кордоном (а це практично кожен другий, що достатньо багато, коли в абсолютному вираженні складає біля 500 тис. осіб або 7,5 % від загальної чисельності постійного населення України у віці 15-34 роки станом на 01 січня 2023 р.).

Позаяк, молоді люди з України за кордоном зберігають також перспективи й відносно продовження нарощення свого людського капіталу, зокрема здобуття другої вищої освіти. Ствердну позитивну відповідь на таке питання дало понад третину опитаних (34,8 %). При тому, ще 35,3 % не думали про такі перспективи, а це означає ймовірність ситуації, коли певна частина з них також ухвалить аналогічне рішення. Високі прагнення до здобуття другої вищої освіти підтверджуються й тим, що відповідь «Ні, однозначно» на це питання дали лише 20,6 % респондентів.

Доречно звернути увагу на те, що по мірі збільшення доходів української молоді посилюються наміри її представників залишитися за кордоном. Так, молодь з доходами 31-40 тис. грн, що однозначно планує залишитися на постійне місце перебування за кордоном складає 34,4 % та ще аналогічний варіант відповіді обрали 31,6 % молодих людей з наявними на нині доходами понад 40 тис. грн. Таким чином, високі доходи української молоді за кордоном слугують достатньо вагомим аргументом – каталізатором активізації процесів реєміграції молодих Українців, що негативно та потребує впровадження більш проактивної політики формування доходів молоді в Україні.

Ключовою відповіддю респондентів у сенсі мети цього дослідження, беззаперечно, була на питання «Де Ви бачите своє майбутнє?». У підсумку, встановлено високий рівень міграційних аспірацій вітчизняної молоді за кордоном. Так, 45,6 % опитаних відповіли, що однозначно або скоріше за кордоном, а 26,0 % ще не визначилися з власним майбутнім. Таким чином, йдеться про 45-70 % української молоді, яка зараз перебуває за кордоном та може не повернутися на Батьківщину ні в короткостроковому часовому періоді, ні по завершенні війни, ні в майбутньому.

Станом на проведення опитування абсолютними прихильником повернення в Україну залишався лише кожен десятий з опитаних (9,8 %) і ще кожен п'ятий (18,6 %) з респондентів готовий повернутися на Батьківщину, однак лише за покращення внутрішньої соціально-економічної ситуації, а точніше її повоєнної стабілізації. Отримані результати слід вважати такими, що відповідають реальній ситуації і які ставлять сучасну міграційну та молодіжну політику в Україні в істотну залежність не лише від її проактивності та ефективності визначених і реалізованих механізмів, але й від зовнішніх, часто незалежних обставин, якими є комплекс чинників завершення війни та повноцінної швидкої повоєнної відбудови країни і її економіки, внутрішньої політико-економічної стабільності та покращення якості життя і т. д.

Вказане в значній мірі підтверджується результатами опрацювання відповідей респондентів на питання які зміни в Україні (після завершення

війни) сприяли б ухваленню рішення відносно повернення на Батьківщину, адже вони чітко вказують на те, що молодь очікує на:

– по-перше, гарні умови праці та зайнятості (йдеться про наявність доступних робочих місць, надання молодим особам ваучерів на професійний розвиток і підвищення кваліфікації, різносторонню допомогу, у т. ч. фінансову підтримку, на професійне навчання, підвищення професійно-кваліфікаційних характеристик і створення нових робочих місць (цей варіант відповіді обрав кожен четвертий респондент (24,9 %));

– по-друге, відсутність заборон та сприяння в професійній і міжнародній мобільності (участь у міжнародних стажуваннях, обміні досвідом за кордоном і т. п.) (21,0 %);

– по-третє, гарні можливості відносно відкриття власної справи (дешеві кредити під бізнес, пільги в оподаткуванні, надання приміщень, консалтинг тощо (21,0 %));

– по-четверте, значно кращі умови у забезпеченості житлом (більша чисельність та доступна державна фінансова допомога на придбання / будівництво житла, зниження (до рівня європейських країн) вартості іпотеки і т. п.) (19,2 %) (рис. 2.3).

■ Системна допомога в забезпеченні молоді зайнятості (робочі місця для молоді, ваучери на професійний розвиток і підвищення кваліфікації, різностороння допомога, у т. ч. фінансова підтримка)

■ Розвиток програм державної підтримки міжнародної мобільності української молоді (міжнародні стажування, обміни досвідом за кордоном та ін.)

■ Різностороння підтримка молодіжного підприємництва (дешеві кредити на відкриття власної справи, пільги в оподаткуванні, надання приміщень, консалтинг)

■ Істотне здешевлення вартості придбання власного житла (державна фінансова допомога на придбання / будівництво житла, зниження (до рівня європейських країн) вартості іпотеки)

■ Системне покращення доступності освіти (збільшення кількості бюджетних місць, пільгове (безкоштовне) навчання кращих студентів, фінансування навчання з боку роботодавців)

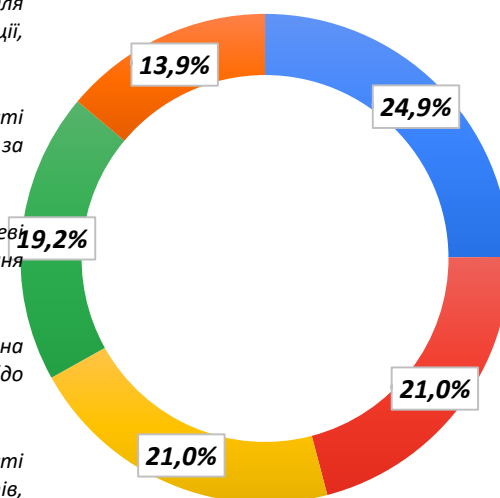

Рис. 2.3. Результати опитування респондентів щодо змін в Україні (зокрема після завершення війни), які б сприяли ухваленню рішення відносно повернення на Батьківщину, %

Важливо звернути увагу на те, що доступність освіти українська молодь вважає теж важливим чинником повернення на Батьківщину (13,9 %), однак він менш вагомий, ніж перелічені вище.

Вочевидь, ці завдання мали би стати провідними об'єктами державної молодіжної політики в Україні та її регіонах у найближчій перспективі. Проте, на тепер проблеми у цих сферах підсилюються негативною дією чинників, які все ж сприяють ухваленню молоддю рішення відносно того, аби не тільки надалі, але й на постійне місце проживання, залишитися кордоном. Очевидно,

що передусім це довготривала війна та її негативні наслідки (17,4 % у загальній чисельності отриманих відповідей). Наступні за вагомістю чинники стосуються:

- нестабільності політико-економічної ситуації в Україні та її системних проблем, головно корупції (варіант відповіді «Високий рівень корупції, недовіра до влади» у загальній структурі відповідей отримав 13,2 %);

- проблем безробіття, низькоякісних робочих місць та відсутності зайнятості (варіанти відповідей «Безробіття, низький рівень оплати праці», «Відсутність соціально-економічної стабільності та впевненості у майбутньому», «Неможливість професійної реалізації» та «Відсутність безпечних і гідних умов праці» отримали 13,0 %, 11,9 %, 9,3 % та 9,0 % у загальній структурі);

- високого рівня соціальної вразливості та низької соціальної захищеності населення в країні (8,7 %).

При тому, що важливо, попри високу проблематику зайнятості і соціально-трудових відносин в Україні, яка турбує українську молодь, серед ключових чинників, які спонукають її представників зараз перебувати за кордоном, наявність роботи далеко не визначальний чинник. Цей варіант відповіді зайняв лише 9,8 % у загальній структурі відповідей респондентів на це питання. Відтак, на разі, більша частина молоді перебуває на етапі розвитку власного інтелектуально-кадрового потенціалу, однак переживає за розвиток ринку праці в Україні, що може бути натяком на збереження достатніх аспірацій відносно подальшого повернення задля зайнятості безпосередньо в Україні. У підтвердження – факт того, що саме на зараз провідний чинник спонукання молоді перебувати за кордоном – її навчання. Цей варіант набрав 17,8 % у загальній структурі відповідей. При тому, ще 15,7 % отримав варіант відповіді «Наміри здобути досвід і нові знання».

Позаяк, цілком логічно, коли у відповідях респондентів простежуються й суто об'єктивні мотиви, які спонукають до подальшого перебування за кордоном. Це невпевненість у власному майбутньому через війну в Україні та погіршення економічної ситуації (17,3 %) та страх війни в Україні (14,2 %).

Багато молодих людей виїздили після 24 лютого 2022 року з батьками та родичами, відтак, вагомим їх спонукальним мотивом є чинник сім'ї, родини та друзів за кордоном (10,3 %), а ідентифіковані зміни в покращенні матеріального достатку після міграції за кордон у значній мірі обумовили посилення дії такого спонукального чинника, як кращий фінансово-матеріальний стан, ніж в Україні (13,4 %). Це й же чинник, вочевидь, стимулює й зростання очікувань молоді щодо рівня доходів, який був би прийнятним для ухвалення рішення відносно повернення на Батьківщину. Так, тепер для кожного третього (30,4 %) це понад 50 тис. грн на місяць.

Ще по 22,1 % та 20,6 % (разом 42,7 %) молоді розраховують на щомісячні доходи на рівні 20-30 та 30-40 тис. грн. Таким чином, закономірно, що перебування за кордоном вносить свої корективи у баченні молодими українцями нових параметрів якості їх життя. Це і вищий матеріальний достаток, і якісно функціонуючий ринок праці, і гарні конкурентоспроможні

робочі місця, і соціальний захист та безпека, і можливості реалізації власного інтелектуально-кадрового та підприємницького потенціалу. Відтак, ці та інші орієнтири мають закладатися в стратегічні пріоритети і завдання ефективної та системної державної політики регулювання міграційних процесів заради збереження людського потенціалу України, необхідного не тільки для повоєнної відбудови, але й забезпечення процесів подальшого процвітання нашої країни.

2.1.3. Молодь в Україні з позитивними міграційними аспіраціями

Опитування української молоді в Україні передбачало реалізацію таких ключових завдань: ідентифікувати частку молоді, яка має високий рівень міграційних аспірацій; узагальнити особливості міграційних налаштувань вітчизняної молоді з високим рівнем намірів до зовнішньої міграції на постійній основі; охарактеризувати соціально-економічні, трудові та фінансово-матеріальні перспективи (очікування) молоді після міграції за кордон; ідентифікувати подальші міграційні наміри та установки української молоді відносно перспектив і намірів міграції за кордон, зокрема зі врахуванням особливостей у соціально-фаховому профілі особи, країни міграції тощо; встановити мотиви та чинники, які змогли б втримати українську молодь від виїзду за кордон.

Опитування проводилося зі застосуванням спеціально розробленої Анкети (Додаток В), яка розповсюджувалася серед української молоді в Україні у віці 20-35 років зі застосуванням програмного забезпечення *Google Forms*.

Опитування проводилося у жовтні-листопаді 2023 року. Так, 31,1 % респондентів мали високий рівень міграційних аспірацій та ствердно відповіли «так» на запитання «Чи ухвалили Ви для себе рішення у найближчій перспективі виїхати за кордон?». Саме ці респонденти стали цільовою аудиторією дослідження та відповіді саме цієї частини респондентів надалі аналізувалися.

Більшість респондентів (60,9 %) на момент проходження опитування були не одруженими (не заміжніми), тоді як 30,4 % – одруженими (заміжніми) та ще 5,8 % – перебували у незареєстрованому шлюбі; 1,9 % були розведеними і 1,0 % – овдовілими.

У віковій структурі опитаних переважали особи у віці 20-22 роки (43,5 %); 23,2 % складали респонденти у віці 33-35 років; 15,9 % та 10,1 % припадали на осіб у віці 23-25 та 26-28 років, відповідно. У меншій мірі були представлені вікові зрізи у 29-30 років (4,8 %) та 31-32 роки (2,4 %).

Зазначені вікові особливості молоді обумовили й структуру вже здобутої респондентами освіти. Так, більшість (30,0 %) мали неповну вищу освіту (були студентами I-IV курсів ЗВО); 24,6 % – повну вищу освіту, 11,6 % – бакалаврську освіту, а 17,9 % – навчалися або завершили аспірантуру, що є свідченням достатньо високого рівня освіченості і вже здобутої фахової підготовки молоді.

3-поміж опитаних незначно, однак переважали жінки – 51 % проти 49 % осіб чоловічої статі. Таким чином, рівень міграційних аспірацій української

молоді може вважатися високим, коли практично кожен третій ухвалив для себе позитивне рішення відносно виїзду за кордон у найближчій перспективі. Однак, при тому, обсяги потенційної зовнішньої міграції населення з України можуть очікуватися значно масштабнішими. Підтвердження – високий відсоток відповідей (42,1 %) про те, що разом з молодого особою планується міграція усіх членів сім'ї. Ще 15,0 % передбачають свої міграційні переміщення з сестрами (братами), 9 % – з батьками та 4,5 % – з неповнолітніми дітьми. Відтак, міграція молоді має для країни негативним наслідком не лише втрату найбільш продуктивної (і часто креативної) частини людського потенціалу, але й супроводжується значними втратами пов'язаних родинними зв'язками осіб.

З-поміж країн, які обрала для міграції позитивно налаштована вітчизняна молодь, виділяється низка тих, до яких вже зараз під час повномасштабної війни мігрувала більшість українців, у т. ч. молоді, однак наявні з високим відсотком відповідей й інші країни, у т. ч. географічно віддалені від України. Вочевидь, мотивом таких рішень був високий рівень економічного розвитку та соціальна стабільність і захищеність. Так, у структурі відповідей про обрану для міграції країну переважає Республіка Польща – 18,2 %. У переліку країн з високою часткою відповідей (та зі значною чисельністю на тепер українських мігрантів, у т. ч. молоді) також Німеччина (9,5 %), Велика Британія (7,4 %), Чехія (7,4 %), Іспанія (6,1 %), Швейцарія (4,1 %), Італія (3,4 %) та Португалія (2,7 %). При тому, практично третина опитаних бачать потенційною країною власної еміграції Канаду (14,9 %) та США (14,2 %).

І це логічно, коли понад 35 % молодих осіб з високим рівнем міграційних аспірацій вважають основним мотивом обрання тієї, чи іншої країни для міграції саме високий рівень життя та гідні умови праці. 17,4 % та 16,8 % опитаних вважають, що вибір країни обґрунтовується або наявністю там родичів / близьких, які допоможуть інтегруватися у місцеве суспільство або знанням місцевої мови. Тоді як чинники близькості до кордонів України (10,4 %) та легкості в оформленні необхідних документів (11,4 %) не мають аналогічно високого рівня ваги. Ідентифіковані фактори можуть враховуватися двояко: з одного боку, вони слугують тригерами для «виштовхування» української молоді у ту, чи іншу країну за кордоном, однак, з іншого боку, можуть розглядатися як сфери прикладання уваги для подальшого виступу каталізаторами стримування масштабів міграції молодих осіб з України.

І це притому, що 2/3 від загальної чисельності опитаних ще не здійснювали жодної підготовки для реалізації власних міграційних намірів. Відтак, після ознайомлення з умовами перебування у конкретній країні, можливостями працевлаштування, одержання дозволу на постійне місце проживання та працю, налагодження інших потрібних контактів, ситуація як з виїздом за кордон, так і з визначенням країни еміграції може змінитися, включно з ухваленням рішення про подальше навчання та/чи працевлаштування в Україні.

Підтвердженням цієї гіпотези може слугувати те, що більшість респондентів – молодих осіб українців з високим рівнем міграційних прагнень (36,7 %) не думали про можливості і власні наміри відносно здобуття другої

освіти за кордоном та ще 25,1 % визначилися, що однозначно не планують цього. Відтак, лише 23,2 % респондентів мають такі наміри і це є свідченням того, що ці особи, скоріше, цікавилися відповідними навчальними програмами та обізнані з їх умовами. Таких осіб достатньо багато (біля чверті опитаних), однак більшість все-таки або не має відповідних прагнень або не планувала продовження свого подальшого навчання за кордоном.

Провідним питанням у сенсі ідентифікації міграційних аспірацій (відповідно, виявлення їх причин і мотивації) вітчизняної міграційно активної молоді є те, яке стосується чинників, що змушують (стимулюють) мігрувати її представників за кордон. Логічно, коли поміж відповідей на це питання переважає довготривала війна та пов'язана з нею невизначеність в країні (16,1 %). Водночас, серед відповідей переважають прояви найбільш системних проблем, характерних для України вже на достатньо тривалому етапі її розвитку ще після здобуття незалежності. Це, до прикладу, високий рівень корупції і недовіри до влади (15,8 %) та відсутність соціально-економічної стабільності і впевненості у власному майбутньому (15,3 %).

Відповідно, системна нестабільність та вади українського суспільства мають більший вплив на ухвалення молоддю рішень відносно еміграції, а ніж, наприклад, питання соціальної захищеності особи (10,4 %) чи працевлаштування і задоволення соціально-трудових потреб, коли на безробіття та низький рівень оплати праці як провідний чинник – мотиватор до зовнішньої міграції населення вказали лише 14,4 % респондентів (кожен сьомий), а на відсутність безпечних і гідних умов праці – 10,2 % (кожен десятий), неможливість професійної реалізації в Україні – 9,9 % (аналогічно). Практично не мають значного впливу на ухвалення рішення в частині міграції такі чинники, як погіршення екологічної ситуації (2,9 %) та наявність близьких за кордоном (1,9 %).

Вказане дає підстави для висновку про все ще збереження переконання про те, що зміна ситуації в сенсі економічного розвитку, покращення системи соціального захисту громадян та подолання системних вад, як от – корупція, тінізація економічних відносин, монополізація ринків, капіталу та господарських ресурсів, спроможні втримати та змінити переконання значної частини української молоді відносно бачення свого майбутнього та майбутнього своїх дітей виключно на теренах нашої країни.

Позитивні сподівання відносно покращення соціально-економічної, а також суспільно-політичної ситуації в Україні та виступу цих процесів тригерами уповільнення зовнішніх міграційних процесів й збереження людського потенціалу в Україні підтверджуються результатами відповідей на питання відносно бачення молодими українцями перспектив свого майбутнього. А саме обнадіює факт того, що більшість відповідей (32,4 %) вказують на бажання залишитися на постійно в Україні, однак за умови покращення тут соціально-економічної ситуації.

Більше того, біля 30 % опитаних, навіть попри їх високу міграційну активність, стратегічно бачать своє майбутнє виключно в Україні. Відтак, за покращення ситуації та по завершенні війни й здобутті позитивних результатів

на етапі повоєнної відбудови національної економіки України, є перспективи очікувати про збереження біля 62 % вітчизняної молоді навіть з високими міграційними аспіраціями як на тепер. І тільки 7,2 % опитаних ствердно вказали на те, що їх майбутнє однозначно за кордоном. Сюди можна додати ще 15,0 % таких, що вбачають своє майбутнє, скоріше, за кордоном. Відтак, потенційно «втраченими» можна вважати біля 22 % міграційно активної української молоді, представники якої на разі ще залишаються в Україні. Як показують та підтверджують результати опитування, наявні всі перспективи для збереження нашої молоді в Україні, адже для цього потрібно підсилити (реалізувати) дію чинників, які мають в більшій мірі об'єктивний, а не суб'єктивний характер.

Так, попри припинення війни (цей чинник набрав 17,1 % у загальній структурі відповідей), найбільш значимими факторами збереження молоді і людського потенціалу в Україні залишаються покращення стандартів життя (15,2 %), стабілізація соціально-економічної ситуації (14,8 %), підвищення рівня оплати праці (13,9 %), професійне зростання, розвиток кар'єри та можливості для самореалізації молоді (12,4 %) (рис. 2.4).

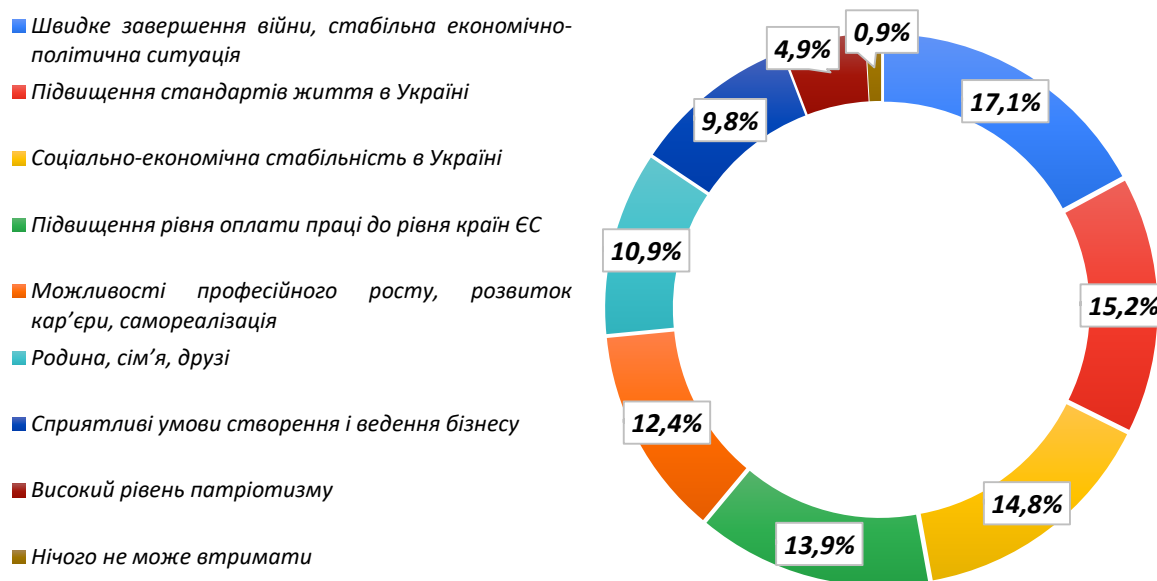

Рис. 2.4. Результати опитування щодо основних чинників, які змушують міграційно активну молодь з України втриматися від виїзду за кордон, %

Сюди важливо додати також й чинники родини, сім'ї (10,9 %), а також високий рівень патріотизму (4,9 %). Тоді як позитивно, що для української молоді важливо мати й гарні умови для відкриття власного бізнесу й здійснення підприємницької діяльності. Цей чинник як провідний в плані залишення в Україні визначив кожен десятий молодий респондент і на цю особливість також варто звернути увагу під час вдосконалення вітчизняної молодіжної і соціально-економічної політики в цілому.

Разом із тим, ситуація, яка склалася, на разі, в Україні, призводить до «виштовхування» нашої молоді за кордон. Це підтверджується високими

оцінками респондентами низки тверджень, а саме відносно того, що: поточна соціально-економічна ситуація в країні призводить до виїзду молоді за кордон (середня оцінка 3,16 бали за чотирибальною шкалою); суспільно-політична ситуація в Україні дуже не сприятлива (3,0 бали); низькі стандарти життя не сприяють збереженню молоді в Україні (2,83 бали); не сприятливими залишаються й умови щодо збереження людського потенціалу молоді в Україні (2,63 бали); низький рівень життя є причиною виїзду молоді з України (2,56 бали). Разом із тим, важливо звернути увагу на те, що міграційно активно молодь в Україні не розділяє думки про те, що тут нестерпні умови життя в усіх сферах (1,29 бали), а міграція з України є правильним життєвим вибором (1,72 бали).

Простежуються також й очікування відносно того, що в разі швидкого завершення війни та інтенсивного повоєнного відновлення країни у відповідності до розроблених стратегічних планів і перспектив, і середовище і умови проживання та реалізації свого потенціалу в нашій країні стануть більш сприятливими для молоді відносно як бачення свого майбутнього виключно в Україні, так і повернення з-за кордону, що слугує вагомим сигналом, а також і дороговказом для органів публічної влади як центральної, так і місцевої.

Одним із провідних векторів-чинників збереження молоді та людського потенціалу в Україні є ситуація на внутрішньому ринку праці, а саме – збалансування структурно-професійних та кваліфікаційних характеристик попиту й пропозиції, створення нових конкурентоспроможних робочих місць, розвитку системи професійної (професійно-технічної) освіти, а також розширення місткості локальних ринків праці (громад та сільських поселень країни), зміцнення конкурентоспроможності регіональних ринків праці.

Провідним чинником-мотиватором ухвалення молоддю такого складного і стратегічного рішення, як міграція за кордон, є істотно кращий рівень життя з акцентом на значно більших доходах. Такий висновок очевидний у підсумку отримання відповідей на питання щодо рівня очікуваного щомісячного доходу за кордоном, коли більшість респондентів, а це 27,1 %, визначила у якості прийнятного дохід у понад 3 тис. євро / дол. США, що є на сьогодні абсолютно не співрозмірним з вітчизняними реаліями, коли середньомісячна заробітна плата штатних працівників у II кв. 2023 р. становила 17,2 тис. грн (або 460 дол. США).

Ще 21,3 % респондентів вважали б прийнятними доходи на рівні 1,5-2 тис. євро / дол. США. Понад 30 % української молоді, яка є на сьогодні міграційно активною, розраховує на доходи на рівні у 2-3 тис. євро / дол. США. Тоді як тільки 6,3 % опитаних відповіли, що задовольнилися б доходами, які складають 0,1 тис. євро / дол. США. При тому, істотне підвищення рівня доходів не єдиний стимул для молодих українців, які прагнуть пов'язати власне майбутнє з постійним проживанням за кордоном. Результати дослідження підтверджують й високий рівень очікувань молоді в частині здійснення заощаджень. А саме лише 18,8 % опитаних не очікують на зростання заощаджень, тоді як більш ніж кожен четвертий очікує на створення таких можливостей, причому в більшій мірі (31,4 %) такі перспективи передбачають

щомісячні відкладенні на рівні не менше, ніж 0,5-1 тис. євро / дол. США.

Слід розуміти, що попри відчуття патріотизму, бажання покращити і стабілізувати соціально-економічну ситуацію в Україні, усунути системні вади функціонування та розвитку демократичного суспільства та країни з розвинутою ринковою економікою, все ж провідним чинником, який мотивує українську молодь до міграції на постійне місце проживання за кордон, є гідні умови праці та високий рівень її оплати. Цей чинник набрав у загальній сукупності відповідей респондентів 21,0 %.

Всі інші чинники достатньо тісно корелюють з тими проблемами, які українська молодь вважає каталізаторами під час ухвалення рішень щодо свого подальшого місця проживання, а саме не на користь України. Під час цього простежуються вищі оцінки в плані соціально-економічної стабільності внутрішньої ситуації, а також соціальної резильєнтності та безпеки. Однак, наша молодь має нижчу схильність до започаткування й розвитку власного бізнесу за кордоном. Такі перспективи в якості власних мотивів виразили лише 7,0 % опитаних.

З-поміж нематеріальних мотивів міграції з України представників вітчизняної молоді, яка характеризується високим рівнем міграційних аспірацій, у першу чергу виділяється чинник страху за власне життя в середовищі повномасштабної війни (25,3 % у загальній структурі відповідей).

Однак, більшість інших провідних відповідей стосуються екзистенційних змін в особистому житті та професійній кар'єрі молодих осіб. Йдеться про наміри здобути досвід і нові знання (18,4 %), бажання кардинально змінити власне життя (18,4 %) та довіру до нової системи влади й державного управління, яка значно прозоріша й ефективніша, ніж в Україні (11,7 %). Отримані результати можуть слугувати підтвердженням того, що українська молодь зараз перебуває на етапі ухвалення системно-стратегічних рішень в плані кардинальної зміни своїх життєвих та ціннісних орієнтирів. Відповідно, чим довше триватиме війна та чим більше українська влада зволікатиме з реальними реформами у сфері демократизації суспільства і протидії корупції, досягнення належної ефективності функціонування місцевої влади, тим більше країна втрачатиме молодих людей – українців, які формують найбільш якісну частину людського потенціалу країни.

Треба вказати й на те, що українська молодь, яка має позитивні міграційні аспірації, розраховує на власну активну участь у суспільних процесах, а, відтак, на проактивну асиміляцію у приймаючих країнах та соціумах. Імовірним підтвердженням таких тенденцій може слугувати відсутність намірів відносно отримання соціальної допомоги за кордоном. А саме 43,0 % опитаних вказали на те, що, скоріше, не розраховують на таку підтримку. Ще 20,8 % відповіли, що однозначно ні і навіть не планують подавати відповідних документів. І тільки 15,9 % респондентів вказали, що в повній мірі очікують на таку підтримку, а 20,3 % – що, скоріше, так, але як додаткове джерело формування потрібних їм доходів. Все це вказує на більшу зорієнтованість української молоді за кордоном на пошук роботи і працевлаштування, а також інші форми отримання активних на противагу пасивним доходам. Одночасно це є

свідченням високого рівня власного інтелектуально-кадрового потенціалу та бажання його розвивати й надалі.

Не розраховують українці й на утриманські настрої відносно зайнятості власних дітей, коли 30,7 % з 49,5 % тих, що мають дітей, ствердно вказали на те, що так, планують віддати дітей до місцевих закладів освіти (дитячих садочків і шкіл). Відтак, варіанти відповідей, що ні та що діти навчатимуться дистанційно в Україні, отримали лише по 9,4 %.

У теоріях міграції, міграційних процесів та аспірацій тощо доводиться, що першопричини швидких міграційних переміщень криються у глобальних кризах та критично гострій соціально-економічній нестабільності, тоді як строкових – у триваючій нестабільності й незадоволеності якістю життя населення. Відтак, тривожними видаються сигнали про чітке усвідомлення й ув'язку українською молоддю покращення відчуття власної гідності, значення і поваги в суспільстві саме після еміграції за кордон. Згідно очікувань за шкалою від 1 до 5 навіть середні оцінки (на рівні в 3 бали) отримали найбільше значення – 31,9 %. Тоді як у 4 бали – 23,2 % та у 5 балів – 15,0 %. Не очікують таких змін лише 16,9 % з-поміж опитуваної української молоді з високим рівнем міграційних аспірацій.

Позитивно, що українська молодь достатньо варіативна в сенсі своєї зайнятості за кордоном. Йдеться про те, що більшість (25,6 %) розглядатимуть різні вакансії й ухвалюватимуть ситуативні рішення. Ще 13,5 % свідомо закладають у власні плани зміну сфери своєї зайнятості для створення відповідних передумов відносно здобуття високоякісного професійно-кваліфікаційного досвіду за кордоном. Тимчасово, а саме до моменту здобуття роботи за фахом, готові працювати в інших сферах зайнятості 12,6 % молодих українців, які на разі в Україні, однак мають високий рівень налаштувань для міграції за кордон. Цікаво, що 9,7 % опитаних навіть в Україні працюють не за фахом і це не створює для них вагомих життєвих труднощів чи перешкод. З іншого боку, 21,7 % опитаних чітко відповіли на те, що не готові змінювати за кордоном власної професійно-фахової спеціалізації. І це достатньо вагомий аргумент відносно впевненості молодих українців і у власних силах, і в належному рівні професійно-фахової підготовки, здобутої ще в Україні.

Потенційні мігранти – молодь з України мають цілком очевидні очікування відносно тих труднощів, які можуть спіткати їх за кордоном. У превалюючій більшості це суто закономірні труднощі відсутності власного житла (28,3 % у загальній структурі відповідей), права на працевлаштування (16,2 %), а також роботи як такої загалом (14,2 %). Ще 13,7 % обійняв варіант відповіді щодо проживання у некомфортних умовах і 13,0 % – відсутності роботи безпосередньо за фахом, 5,3 % – можливі труднощі з одягом, їжею та іншими базовими споживчими потребами.

Визначені побоювання молодих українців цілковито доречні і на їх послаблення мають в тому числі спрямовуватися заходи державної соціально-міграційної політики. Однак, ці чинники слід враховувати й у межах внутрішньої соціально-молодіжної політики з орієнтирами на покращення доступності житла для молоді, створення якісних конкурентоспроможних

робочих місць і забезпечення молодих осіб зайнятістю, надання довгострокових гарантій працевлаштування і професійно-кар'єрного зростання тощо. Такі аспекти, вочевидь, надаватимуть нові необхідні стимули для української молоді відносно подальшого сталого постійного проживання саме на теренах Батьківщини.

Слід вказати на те, що рівень володіння іноземними мовами з-поміж опитаних представників української молоді з високими міграційними аспіраціями є здебільшого низьким і це може слугувати однією з перешкод щодо їх швидкої інтеграції у приймаючих суспільствах. Так, 12,6 % опитаних зазначили, що взагалі не володіють іноземними мовами. 25,6 % вказали на те, що їх рівень володіння іноземними мовами лише початковий. Ще 13,0 % – нижчий за середній, 24,6 % – середній. І тільки 2,4 % має досконалий рівень володіння іноземними мовами та 11,1 % просунутий.

Примітно, що більш схильними до міграційної активності виявилися молоді особи, які не є внутрішньо переміщеними. Якщо чисельність першої групи становила 87,4 %, то другої – 12,6 %. Відтак, молодь, яка була налаштована на зовнішню міграцію, у більшій мірі після початку війни одразу покинула територію України, тоді як молодь – ВПО більше орієнтована на подальше проживання хоча й у інших областях, але безпосередньо в Україні.

Слід вказати на те, що відсутність зайнятості – далеко не провідний чинник формування позитивних міграційних аспірацій української молоді. Адже понад 50 % опитаних зараз працює (а саме 36,2 % за фахом та 20,3 % не за фахом). Ще 6,3 % мають власний бізнес. Тоді як не працюють лише 19,8 % (або кожен п'ятий). При тому, переважна більшість молоді має трудовий стаж (26,6 % – 2-5 років; 13,5 % – 6-10 років; 5,8 % – 11-15 років; 14 % – понад 15 років), що є свідченням їх стабільної вже тривалої зайнятості.

За результатами опитування також виявлено достатньо високий рівень доходів молоді з високим рівнем міграційних аспірацій, коли біля 38 % опитаних мають доходи на рівні більше середньої заробітної плати в Україні, у т. ч. 16,9 % мали доходи на рівні понад 50 тис. грн, ще 3,4 % на рівні 41-50 тис. грн, 6,8 % – 31-40 тис. грн, 12,6 % – 21-30 тис. грн. Достатньо вагомими були й сукупні щомісячні витрати домогосподарств, до яких входили опитувані молоді особи.

Причому в структурі їх доходів переважає саме заробітна плата (44,4 %), ще 8,6 % займають пасивні доходи, а у 8,3 % опитаних – доходи від підприємницької діяльності, що є свідченням достатньо високого рівня якості життя та фінансової самодостатності молодих осіб, вказує на те, що провідними є далеко інші чинники активізації міграційних аспірацій української молоді.

І це однозначно не умови побуту, де зараз проживає вітчизняна молодь. Адже біля половини (46,4 %) опитаних у цьому аспекті все задовольняє. Для ще 33,8 % ситуація, скоріше, сприятлива, однак наявні прагнення до покращення забезпеченості житлом й умовами свого проживання, у т. ч. з використанням в таких цілях зовнішньої міграції. І тільки кожен десятий (11,1 %) вказав, що ні, ми не задоволені існуючими умовами свого побуту в Україні та прагнемо переїхати у значно комфортніші умови. Ще 8,7 % міграційно активної

української молоді, скоріше, не задоволені існуючими умовами побуту, оскільки не мають власного помешкання та орендують житло.

Відтак, сформовані міграційні аспірації молодих українців у превалюючій мірі обумовлені несприятливими соціально-економічними та політичними і воєнними чинниками, а ніж матеріальним достатком і добробутом. Власне, ці більшим чином об'єктивні обставини призводять до погіршення психо-емоційного здоров'я нашої молоді. Саме такою є самооцінка молоддю свого здоров'я на теперішній момент часу. Так, саме психо-емоційна складова здоров'я отримала найнижчі оцінки – 3,07 бала. Тоді як фізичне здоров'я респонденти оцінили значно краще (у 3,64 бали). На середньому рівні перебував стан соціального (3,44 бали) та духовного (3,43 бали) здоров'я молодих осіб.

Як показали результати опитування, молодь має істотні претензії й до якості соціальної інфраструктури на території свого проживання. Найнижчі оцінки отримали заклади громадського харчування (3,12 бали по шкалі від 1 до 4 балів), освіти (3,18 бали), дошкільної освіти (3,25 балів) та охорони здоров'я (3,4 бала). Тоді як дещо кращою (а, відтак, і менш впливовою відносно посилення міграційних намірів і планів), на думку респондентів, є ситуація з функціонуванням об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури (3,54 бали) та житлово-комунального господарства (3,74 бали).

На зміни (у напрямі їх підсилення) у міграційних аспіраціях української молоді частково впливає погіршення екологічної ситуації на місцях. Так, 5,3 % респондентів оцінили стан навколишнього природного середовища на території їх проживання в 1 бал (за п'ятибальною шкалою), ще 8,7 % у 2 бали, а 33,3 % – у 3 бали. Таким чином, біля 48 % опитаних молодих українців, скоріше, не задоволені екологічним станом територій в Україні і це, вочевидь, має вплив на їх бачення свого майбутнього на користь країн з кращою екологічною ситуацією і збереженим навколишнім природним середовищем.

2.2. Моніторинг міграції української молоді

2.2.1. Загальна характеристика міграції української молоді

Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України спровокувало формування інтенсивних міграційних потоків вимушеного переміщення населення, як всередині України унаслідок переїзду населення у регіони територіально віддалені від зони бойових дій, так і закордон, до країн з високим рівнем соціально-економічного захисту мігрантів з України. Це обумовлює потребу оцінювання масштабів та напрямів вимушеної міграції молоді, дослідження їх міграційних настроїв, поточних проблем у місцях тимчасового проживання, а також пошуку шляхів їх рееміграції у період повоєнної відбудови України.

Оцінювання доступних даних щодо зовнішньої вимушеної міграції показали, що близько 6,2 млн переселенців або 92,5 % біженців з України

припадає на країни Європи та 571 тис. осіб на держави поза її межами ²¹¹. Міграційна активність молоді доволі висока, так як станом на 30 червня 2024 р. у країнах Євросоюзу зі статусом тимчасового захисту проживало 1137 тис. осіб у віці 18-34 рр., що становить близько чверті від усієї сукупності мігрантів з України.

У абсолютному вимірі найвищий рівень вимушеної еміграції молоді з України зафіксовано у Німеччині, Польщі та Чехії, де сукупно за програмами тимчасового захисту зареєстровано 659,1 тис. молоді або майже дві третини переселенців у віці 18-34 рр. До країн-реципієнтів з обсягами міграції понад 20 тис. молоді з України також входять Іспанія, Румунія, Італія, Нідерланди, Словаччина, Ірландія та Португалія (рис. 2.5).

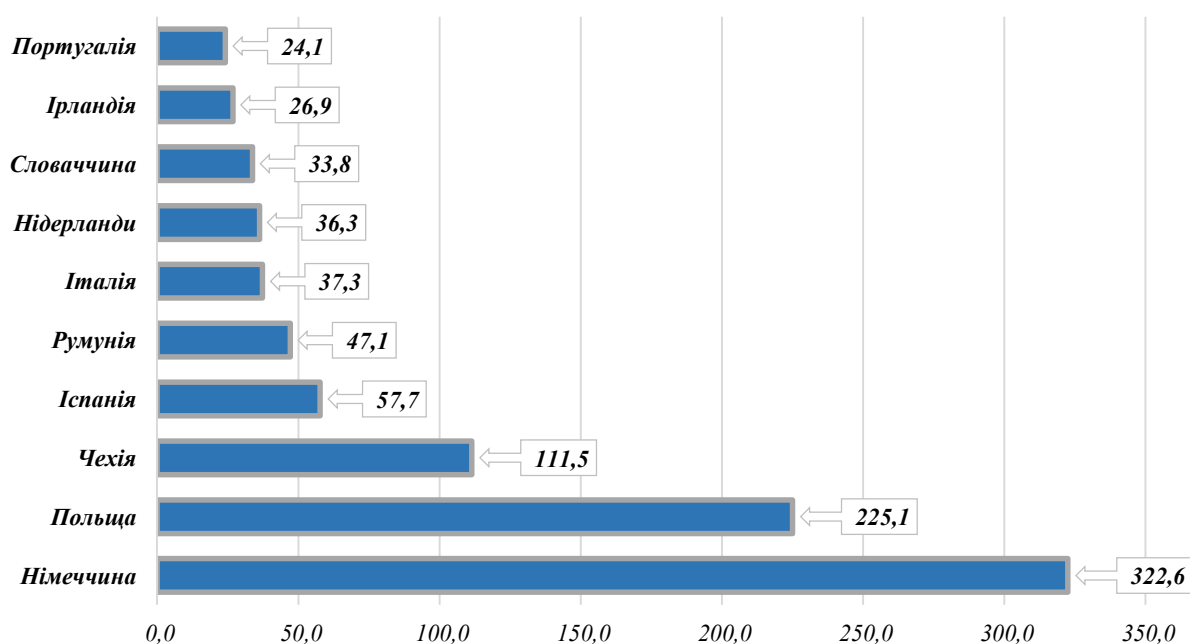

Рис. 2.5. Топ-10 країн-реципієнтів вимушеної міграції молоді з України, тис. осіб (станом на 1 липня 2024 р.)

Джерело: побудовано за даними ²¹²

Картографічний метод представлення даних дозволив детермінувати ключові центри осідання молоді з України у країнах Євросоюзу (рис. 2.6). Найвища густина проживання вимушено переміщених громадян України у віці 18-34 рр. у розрахунку на 1 тис. усіх мігрантів зафіксована у Португалії, Нідерландах та Чехії – 425, 310 та 287 осіб на 1 тис. українців, зареєстрованих за програмами тимчасового захисту у країнах ЄС. Доволі високий рівень присутності молоді (більше 250 осіб на 1 тис. вимушених мігрантів) також спостерігається у таких державах, як Кіпр, Фінляндія, Бельгія, Естонія, Іспанія та Словаччина.

²¹¹ Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних ООН. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

²¹² Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.

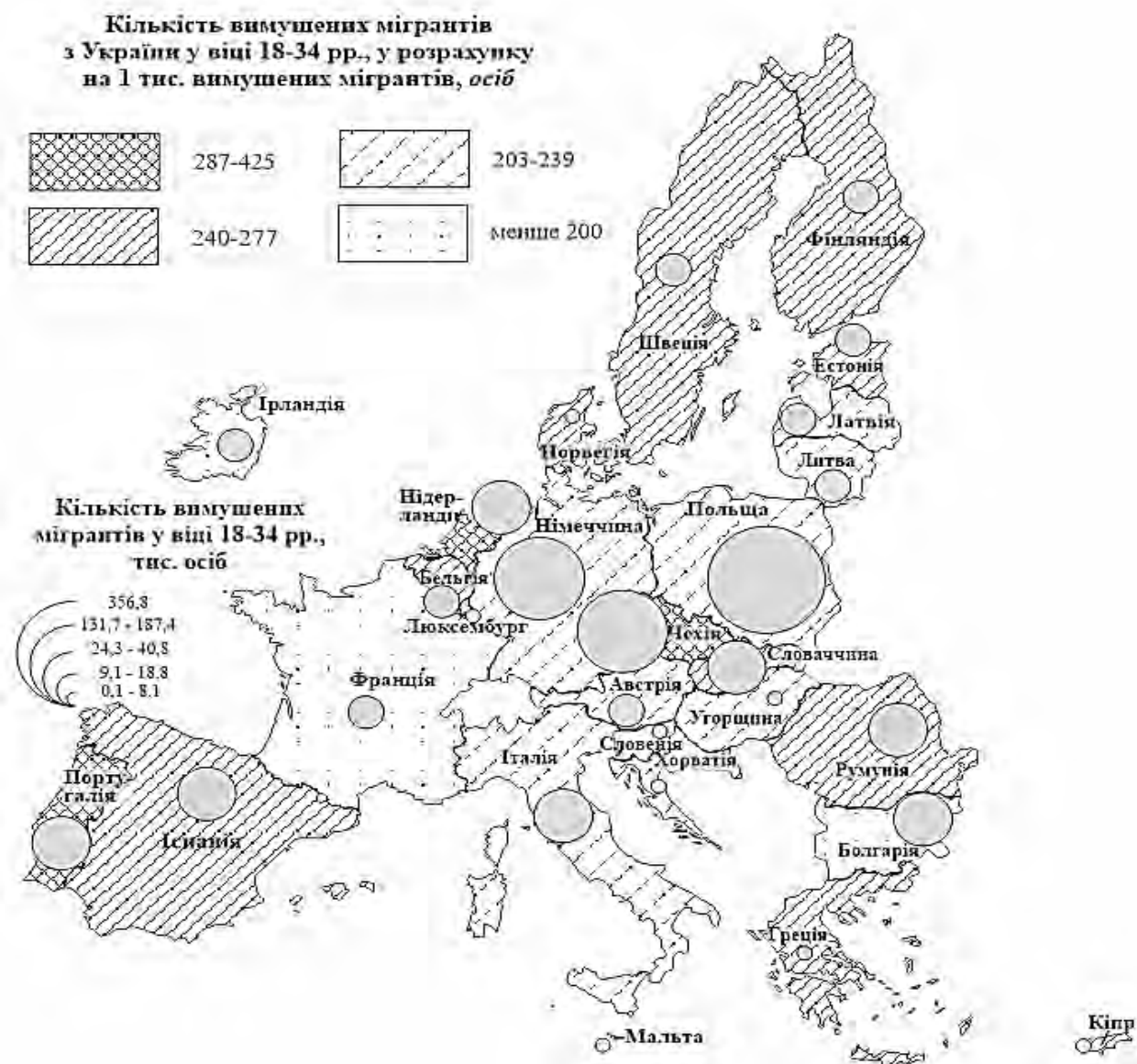

Рис. 2.6. Масштаби вимушеної міграції молоді з України до країн ЄС, станом на 1 січня 2024 р.

Джерело: побудовано за даними ²¹³

В цілому демографічний портрет типового емігранта зазнав значних трансформацій упродовж 2021-2023 рр. Позаяк до 2021 року міграційні настрої до переїзду закордон серед молоді України у більшій мірі формувалися у площині соціально-економічних чинників, до яких належить незадовільний матеріальний стан домогосподарств, відсутність перспектив кар'єрного зростання, низький рівень оплати праці та якості освітніх послуг в Україні, високим рівнем безробіття. Відтак кількість випадків міграції зростала в міру погіршення соціально-економічної ситуації в Україні, а середньостатистичний мігрант у віці 18-34 рр. здійснював виїзди закордон на здебільшого з метою працевлаштування чи навчання, набуття досвіду, здобуття професійно-кваліфікаційних навичок та вмінь, покращення матеріально-фінансового становища сім'ї та родичів в Україні. У статевому зрізі левову частку

²¹³ Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

довоєнних мігрантів серед молоді становили чоловіки, разом з тим простежувалась тенденція зростання ролі жіночої міграції у загальній структурі виїздів закордон.

На противагу соціально-демографічний портрет мігранта воєнного періоду – це жінка з дитиною у віці 30-40 років або багатодітна сім'я, які здебільшого доволі слабо володіють державною мовою країн-реципієнтів, характеризуються низьким рівнем соціально-економічної опірності та лінгвістично-психологічної адаптивності до правил життя приймаючого соціуму. Для прикладу, із 4,2 млн вимушених переселенців зареєстрованих у країнах ЄС на дітей у віці до 18 років припадає 1,6 млн осіб або 37 %, ще 1,1 млн та 1,5 млн мігрантів здійснили акт вимушеної міграції у віці 18-34 рр. та 35-64 рр. відповідно. У статевому зрізі практично у всіх вікових групах понад 18 років переважають жінки. В цілому віковий розподіл утікачів від війни жіночої статі більш рівномірний ніж чоловічої. Майже 55 % мігрантів чоловіків – це діти у віці до 18 років (рис. 2.7).

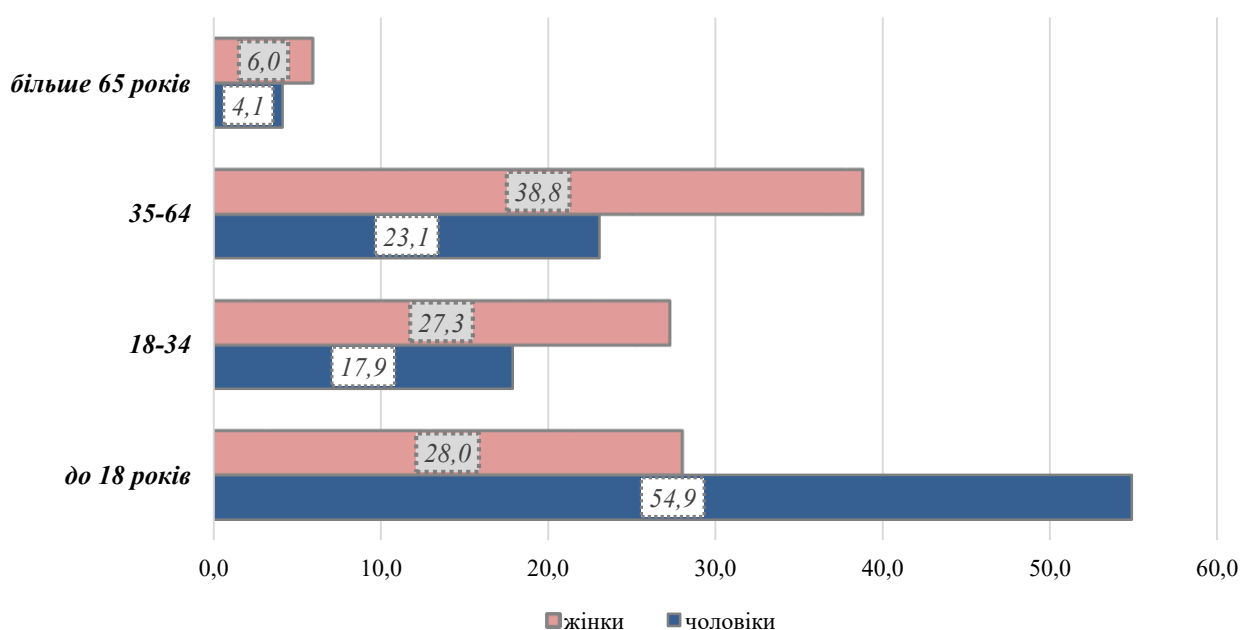

Рис. 2.7. Статевікова структура вимушеної міграції з України до країн ЄС, станом на 1 січня 2024 року, %

Джерело: побудовано за даними ²¹⁴

Порівняльний аналіз даних щодо статевого розподілу утікачів від війни до країн Євросоюзу дозволив виявити закономірність нерівномірного розподілу чоловіків і жінок. Так, до держав з високим рівнем залученості жінок у віці 18-34 рр. слід віднести Італію, Польщу, Литву та Грецію (статеве співвідношення утікачів від війни становить близько 80 жінок на 20 чоловіків). Натомість в Португалії, Угорщині, Румунії частка чоловіків у віці 18-34 рр. у загальній сукупності коливається в межах від 37 до 46 (рис. 2.8).

²¹⁴ Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

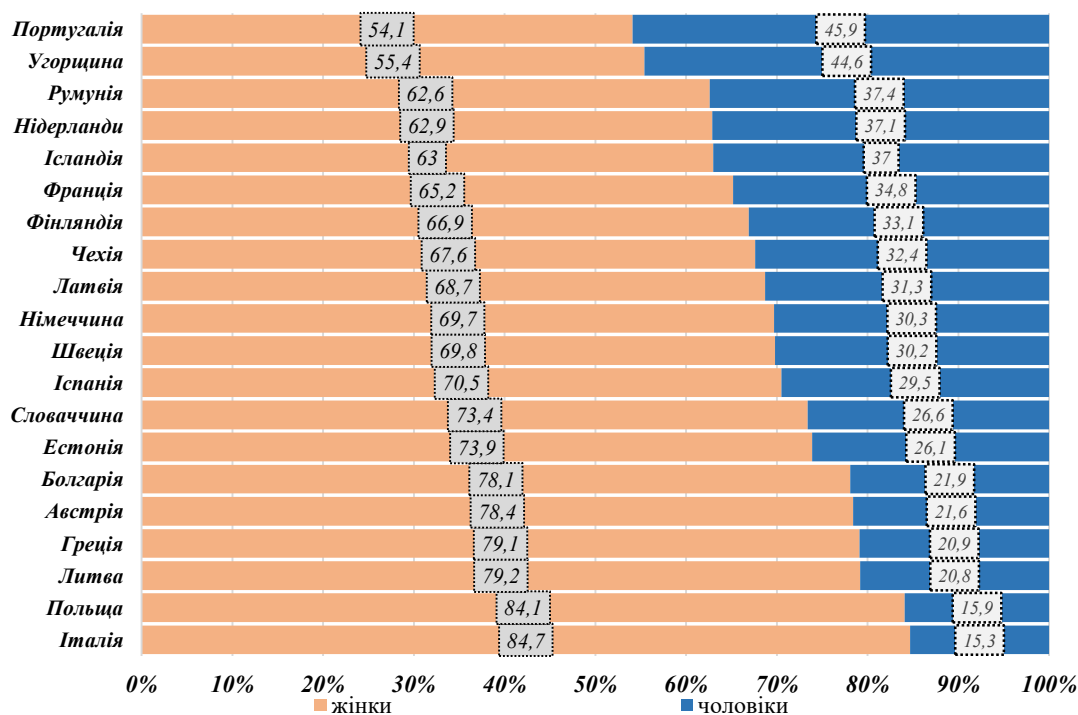

Рис. 2.8. Статева структура вимушених мігрантів з України у віці 18-34 рр. у окремих країнах ЄС станом на 1 січня 2024 року, %

Джерело: побудовано за даними ²¹⁵

Високий рівень диференціації значень даного індикатора у різних країнах ЄС дозволяє висунути гіпотезу про присутність випадків незаконної міграції та функціонування нелегальних каналів перетину кордону. Це особливо актуально для прикордонних територій Словаччини, Угорщини, Румунії та Молдови, де кордон з Україною проходить у більшій мірі через гірську місцевість із лісами й річками та у сукупності забезпечує більш сприятливий рельєф для переправлення мігрантів через державний кордон України поза пунктами пропуску. Для прикладу, за статистичними даними державних органів влади Словаччини кількість викритих спроб нелегального перетину кордону у цій країні на ділянці, яка межує з Україною зросла із 21 до 508 або у 23,6 рази за період 2021-2022 рр. При цьому у статевому зрізі понад 95 % ухилянтів паспортного контролю – це чоловіки, з них 99 % – військовозобов’язаного віку, а майже 60 % – у віці 18-34 рр.

Порівняльний аналіз вікових параметрів довоєнних мігрантів та вимушених переселенців з України у країнах ЄС дозволив виявити факт значного омоложення вікової структури громадян України. Для прикладу, у результаті вимушеної міграції молоді та дітей у 2022 році у Німеччині середній вік мігрантів з України за період 2021-2022 рр. знизився на 10 років із 42,4 у 2022 році проти 32,2 – у 2021 році. При цьому частка осіб у віці старшому за працездатний та 35-64 рр у досліджуваному періоді знизилась на 6,9 в.п. та 9,8 в.п. відповідно, у той час як дітей – зросла на 19,8 в.п. (рис. 2.9).

²¹⁵ Decisions granting temporary protection by citizenship, age and sex. URL : <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

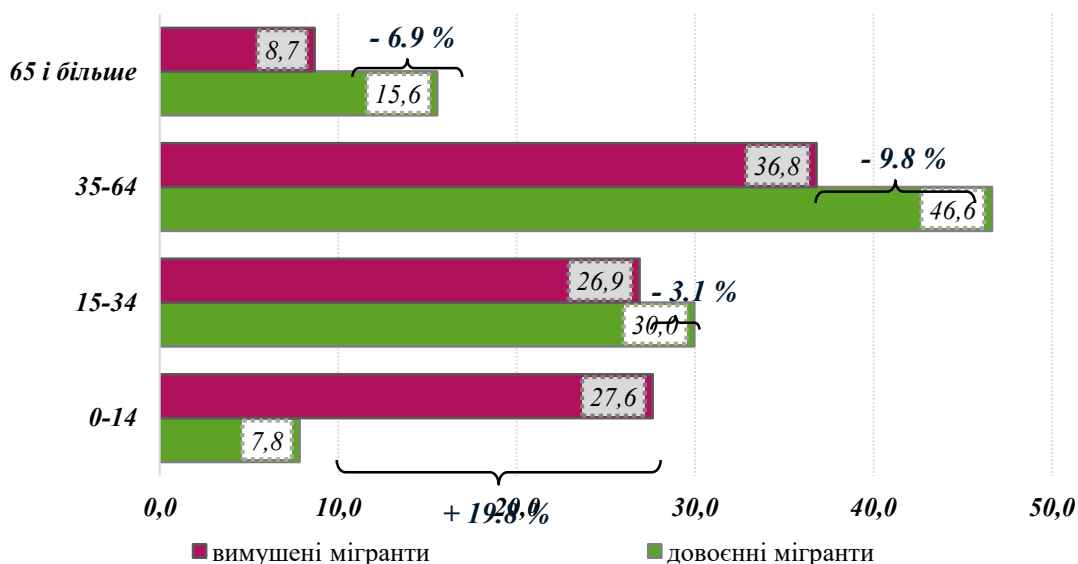

Рис. 2.9. Порівняльний аналіз вікової структури довоєнних мігрантів та вимушених переселенців з України в Німеччині станом на 1 січня 2023 року, %

Джерело: побудовано за даними ²¹⁶

Хвиля вимушеної міграції молоді має свої специфічні ознаки в екістико-територіальному розселенні. Якщо місцями осідання довоєнних мігрантів у країнах ЄС були зазвичай економічні зони з високим дефіцитом робочої сили (особливо робітничих професій) та низьким рівнем безробіття, то розподіл вимушених міграцій є більш рівномірним у територіальному зрізі з орієнтацією на сільську місцевість. Не менш прикладне значення при оцінюванні масштабів вимушеної міграції молоді відіграє інформація щодо кількості студентів та учнів, які через збройну агресію рф вимушено змінили країну навчання. Оцінювання доступних даних щодо освітньої міграції на прикладі Польщі показали, що молодь з України доволі активно інтегрувалася у освітній простір Польщі. Станом на 1 липня 2023 року у Польщі офіційно навчається майже 25 тис. студентів та 180 тис. учнів зі статусом тимчасового захисту.

У територіальному зрізі (рис. 2.10) центрами притягання студентів з України у Польщі традиційно виступають воєводства з розвинутою мережею вищих навчальних закладів серед яких чільне місце займає Мазовецьке (офіційно навчається 7,2 тис. студентів або третина з усієї сукупності), Малопольське (2,3 тис. осіб), Нижньосілезьке та Поморське (по 2 тис. осіб). Таким чином, центрами осідання понад половини студентів з України виступають такі міста як Варшава, Краків, Вроцлав та Щецин. З іншого боку, найменш привабливими для студентів з України залишалися північні та східні воєводства Польщі, які територіально наближені чи безпосередньо мають спільний кордон із білоруссю, рф та Україною: Підляське, Свентокшицьке, Вармінсько-Мазурське.

²¹⁶ Statistik über Schutzsuchende URL : <https://www.genesis.destatis.de/genesis/online?operation=statistic&levelindex=0&levelid=1693467159005&code=12531#abreadcrumb>.

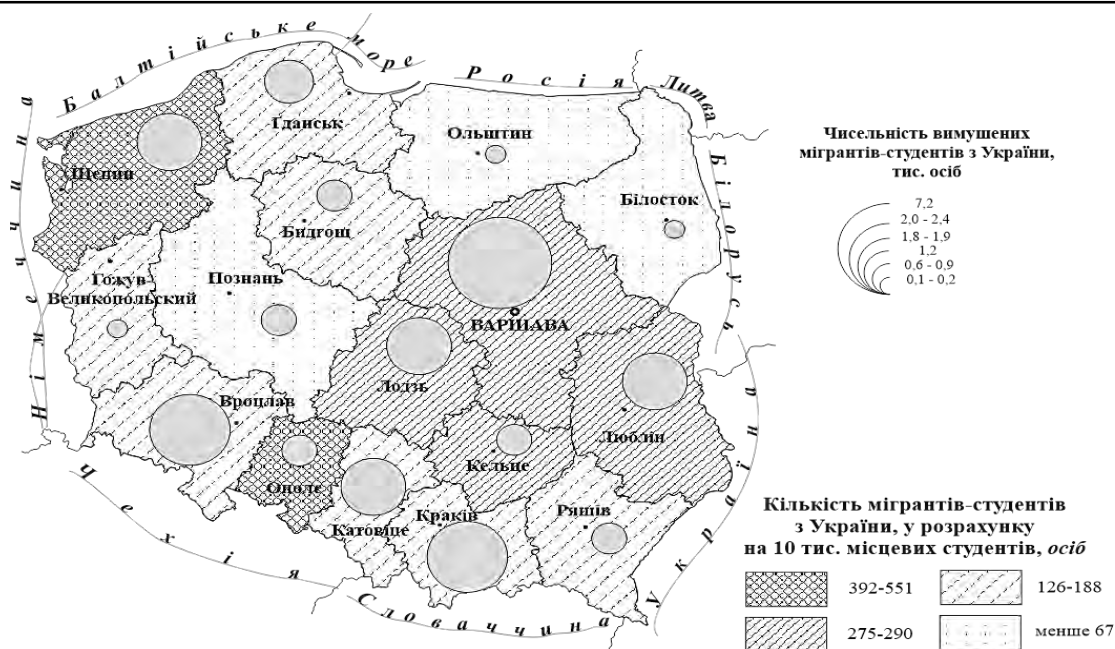

Рис. 2.10. Масштаби вимушеної міграції студентів з України до Польщі, станом на 1 липня 2023 р.

Джерело: побудовано за даними ²¹⁷

В цілому масштаби та напрями вимушеної міграції учнів з України до Польщі повторюють тенденції студентської міграції. Найвища густина учнів з України у розрахунку на 10 тис. місцевих школярів спостерігається у воєводствах, які територіально межують з Німеччиною: Нижньосілезькому, Любуському та Поморському, в той час як у кількісному вимірі ключовим центром осідання – залишається Мазовецьке воєводство із столицею Варшавою (рис. 2.11).

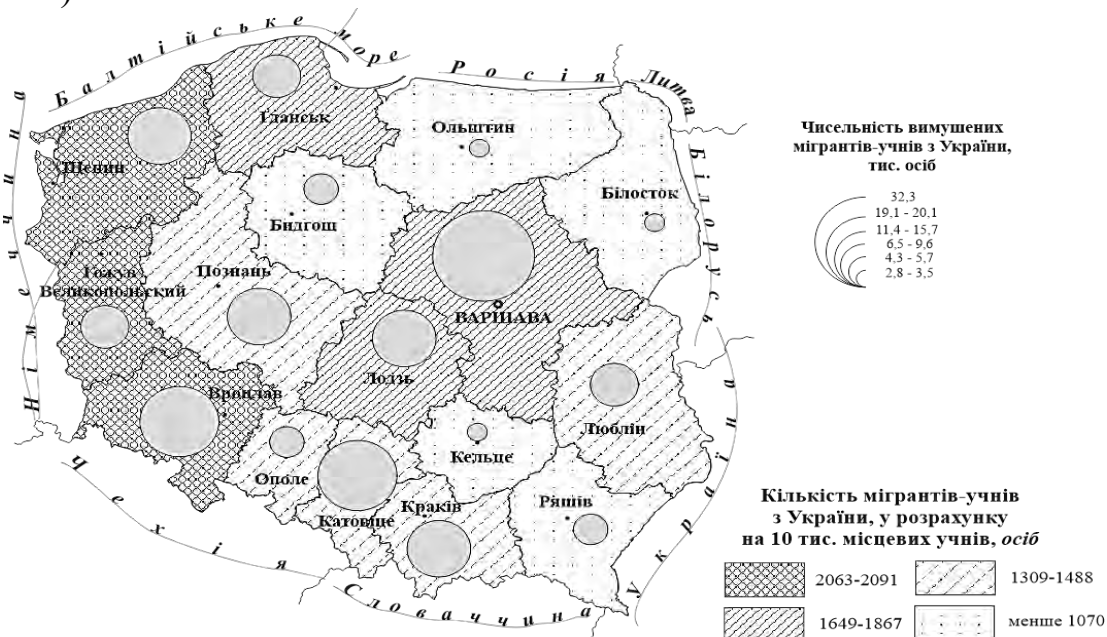

Рис. 2.11. Масштаби вимушеної міграції учнів з України до Польщі, станом на 1 липня 2023 р.

Джерело: побудовано автором за даними ²¹⁸

²¹⁷ Uczniowie - uchodźcy z Ukrainy. URL : <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2711,uczniowie-uchodzczy-z-ukrainy>.

На загал втрати людських ресурсів колосальні та у подальшому можуть мати катастрофічні наслідки для національної безпеки України. Адже порівняльний аналіз статистичних даних щодо кількості наявного населення в Україні у різних вікових групах станом на 1 січня 2022 року та інформації щодо осіб, які емігрували до держав Євросоюзу із України показав, що упродовж 2022 року виїхали та отримали статус тимчасового захисту близько 20 % дітей, 18,7 % та у віці 18-34 рр. Водночас наведені дані не у достатній мірі відображають реальну картину демографічних втрат, оскільки не враховують тих осіб, які виїхали в інші країни, в тому числі були примусово депортовані на територію рф та білорусі.

Оскільки молоде населення здатне у більш прискореному темпі адаптовуватись до умов життя приймаючого середовища, ризики нарощення втрат людського потенціалу зростатимуть у міру затягування військових дій в Україні, що у перспективі може інгібувати та унеможлиблювати нормалізацію процесів соціально-економічного розвитку держави у поствоєнному періоді.

Демографічні проблеми України унаслідок виїзду значної кількості молодого населення посилюються в площині інтенсифікації вимушених переміщень у межах країни.

Складність моніторингу міграційних процесів в Україні в умовах воєнної агресії рф полягає в тому, що статистика державних органів влади щодо кількості та статевовікових характеристик ВПО офіційно не оприлюднюється. Відтак оцінювання масштабів та напрямів вимушеного переміщення населення, в тому числі молоді, здійснюється на основі результатів соціологічних обстежень ВПО, які регулярно проводяться Міжнародною організацією з міграції в Україні та її партнерами.

Так, за даними опитувань ВПО станом на квітень 2024 року в Україні зафіксовано 3,5 млн. ВПО ²¹⁹, з них майже третина припадає на молодь у віці 18-39 рр., ще близько 4,7 млн ВПО повернулися до місць довоєнного проживання. Загалом, після стрімкого зростання кількості вимушених мігрантів у I півріччі 2022 року, упродовж 2023-2024 рр. простежується тенденція зниження їх чисельності (рис. 2.12), що у великій мірі пов'язано із стабілізацією воєнної ситуації у північних та центральних областях України, а також із труднощами адаптації та інтеграції вимушених мігрантів на територіях їх тимчасового перебування.

У статевому зрізі у міграційних процесах внутрішнього переміщення жінки залучені у більшій мірі ніж чоловіки, позаяк 61 % усіх зареєстрованих переміщень припадає на жінок, в той час як на чоловіків – відповідно 39 %. Порівняльний аналіз вікового розподілу ВПО в Україні (рис. 2.13) та за кордоном (рис. 2.7) наочно демонструє, що вікова структура утікачів від війни в Україні суттєво зміщена у бік старших вікових груп, присутність дітей у віці до 18 років порівняно незначна (22,6 % в Україні проти 37 % серед

²¹⁸ Uczniowie - uchodźcy z Ukrainy. URL: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2711,uczniowie-uchodzcy-z-ukrainy>.

²¹⁹ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення раунд 16, квітень 2024 року. URL : https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf.

вимушених мігрантів у країнах ЄС). Разом із тим, на молодь у віці 18-39 рр. припадає більше чверті ВПО.

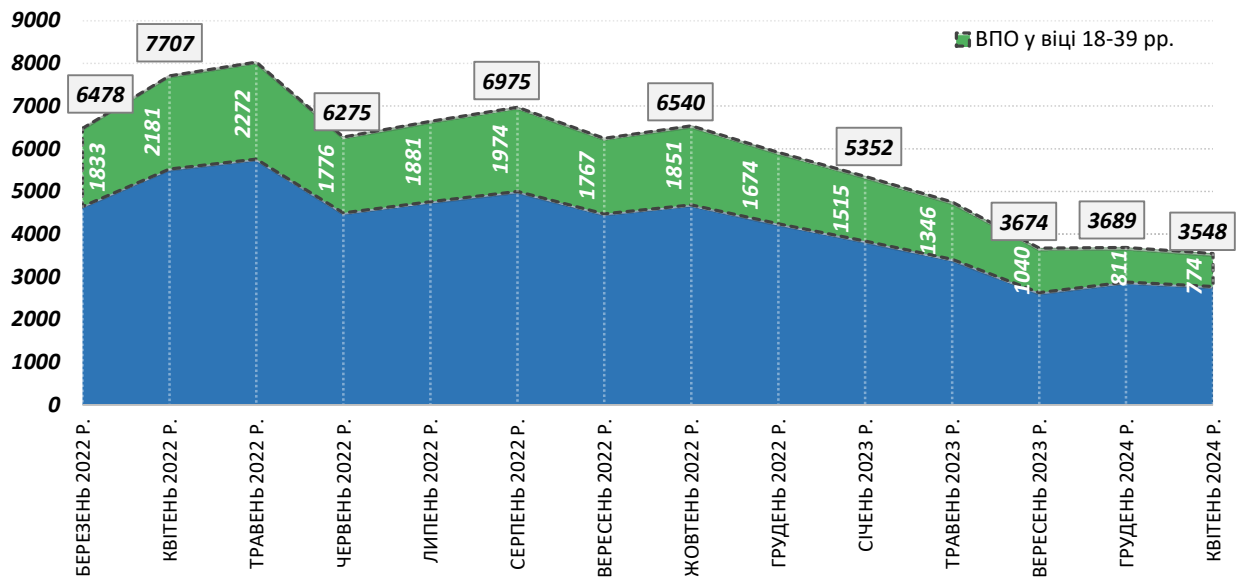

Рис. 2.12. Кількість ВПО та ВПО-молоді в Україні, березень 2022 р. – квітень 2024 р., тис. осіб

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ

У процесі дослідження міграційних процесів в умовах воєнної агресії рф не менш важливе значення відіграє інформація щодо інтеграційних та реєміграційних намірів ВПО, яка дозволяє детермінувати та оцінити можливі наслідки вимушеної міграції для розвитку людського потенціалу України у поствоєнному періоді.

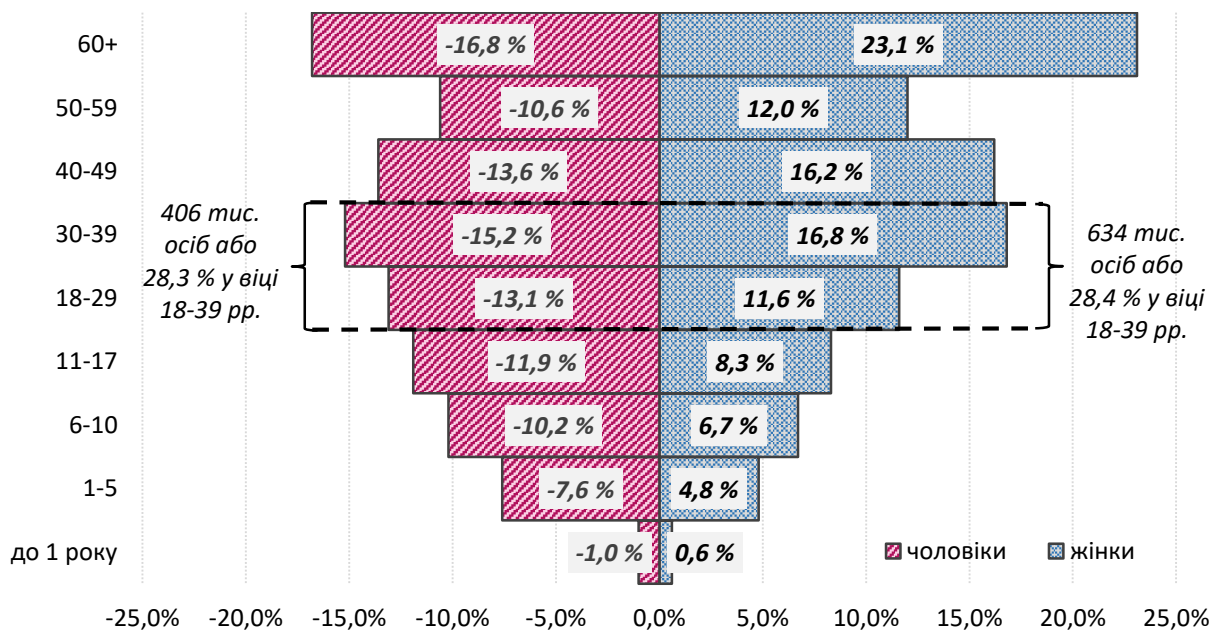

Рис. 2.13. Статевікова структура ВПО в Україні станом на квітень 2024 року, %

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ

Примітно, що реєміграційні настрої молоді видозмінюються у залежності від віку учасників міграційних процесів: посилюються у старших вікових групах та знижуються у молодших (рис. 2.14). Населення у віці 18-29 рр. налаштоване у більшій мірі інтегруватися у приймаючий соціум, так як до місць постійного проживання у даній віковій групі станом на червень 2023 р. планує повертатись лише 11,6 % ВПО (12,1 % жінок та 10,9 % чоловіків). На противагу у віковій групі 30-39 років значення даного показника становить 18,9 %. У гендерному вимірі жінки у віці 18-39 рр. більш охоче заявляють про намір реємігрувати назад, ніж чоловіки.

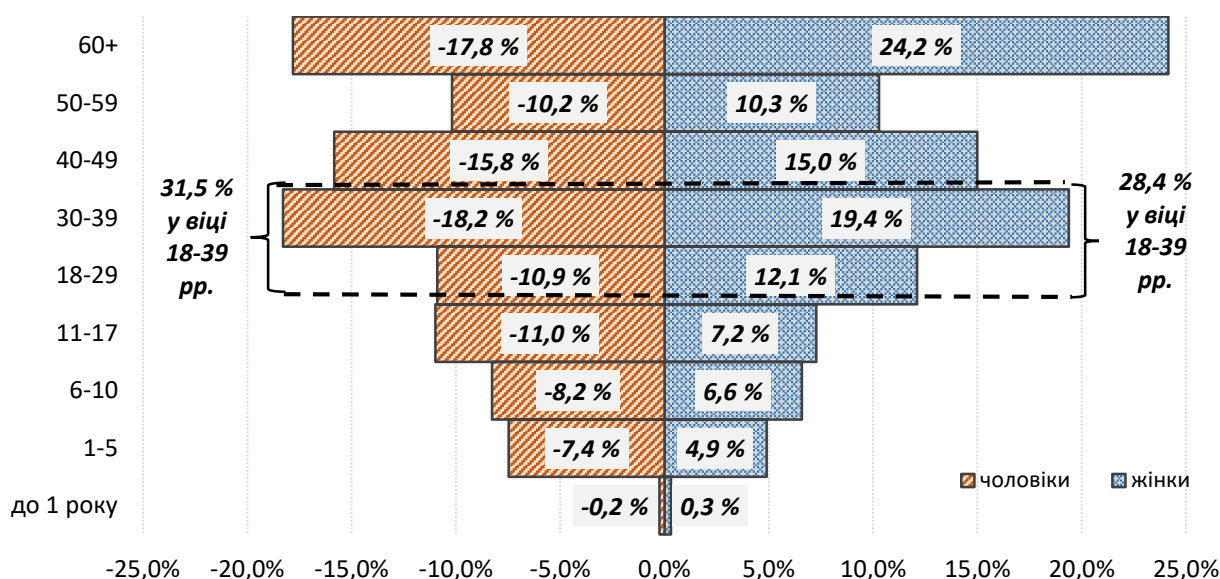

Рис. 2.14. Статево-вікова структура ВПО в Україні з реєміграційними намірами станом на червень 2023 року, %

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ

Додатково простежується закономірність: реєміграційні процеси охоплюють здебільшого те населення, яке до широкомасштабного вторгнення проживало у великих міських агломераціях. Зокрема, за даними обстежень МОМ, станом на серпень 2024 року до міст та приміських зон повернулося близько 60 % вимушених мігрантів, тоді як до населених пунктів сільської місцевості лише 15%²²⁰.

Результати оцінювання даних вікового розподілу молоді-ВПО також підтвердили тезу, що молоде населення вмотивоване у більшій мірі працевлаштовуватись, навчатись та й надалі залишатись проживати у громадах поточного перебування. Так як, серед ВПО, які прийняли рішення інтегруватись у приймаючий соціум майже 40 % припадає на молодь у віці 18-39 рр. (рис. 2.15). Це свідчить про те, що реєміграційні/інтеграційні наміри молоді-ВПО формуються на тлі поточної безпекової ситуації в Україні та детерміновані фінансово-економічною стійкістю домогосподарств, в яких вони проживають і статусом зайнятості на місцевому ринку праці.

²²⁰ Звіт про повернення населення в Україні — Опитування загального населення Раунд 17 (Серпень 2024 року). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-povernennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-17>.

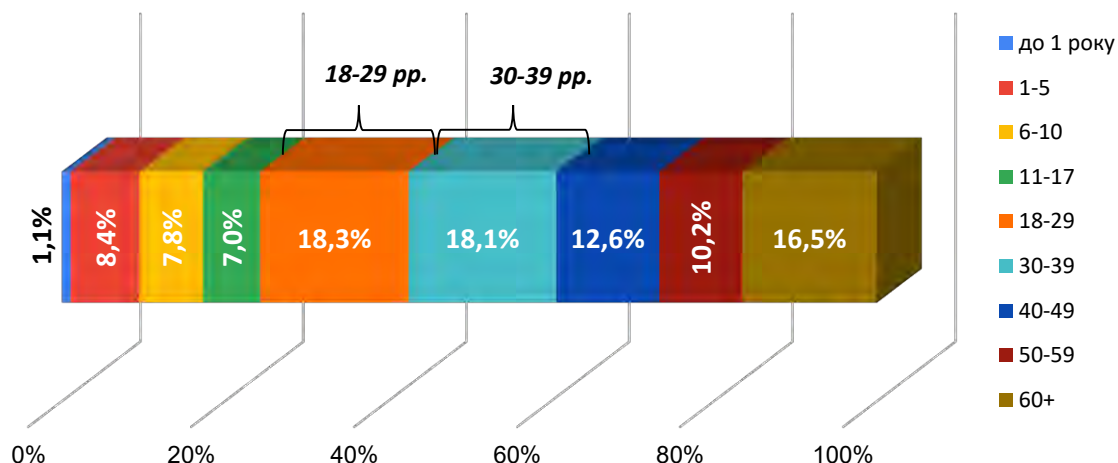

Рис. 2.15. Вікова структура ВПО в Україні з інтеграційними намірами станом на серпень 2024 року, %

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ

2.2.2. Регіональні особливості міграції ВПО-молоді в Україні

Активізація процесів вимушеної міграції молоді в Україні деформувала усталену екстико-поселенську структуру та спосіб функціонування соціально-економічних систем регіонів, особливо тих областей, які територіально наближені до зони активних бойових дій та піддаються систематичному обстрілу військами рф. Інтенсивна еміграційна мобільність молоді підвищує ймовірність виникнення ризиків деградації соціально-економічного та демографічного середовища України, з одного боку, та, з іншого, інгібує, процеси розвитку людського потенціалу серед молоді, знижує ефективність використання та формування людських знань та навичок. Оскільки молодь слід розглядати, як ключовий ресурс у забезпеченні нормалізації процесів економічного розвитку регіонів України у поствоєнному періоді, виникає необхідність системного моніторингу процесів вимушеної міграції молоді в Україні, вияву їх регіональних особливостей та закономірностей.

У територіальному зрізі центрами осідання вимушених мігрантів у віці 18-39 рр. традиційно виступають області з найбільш розвинутою соціально-економічною та освітньою інфраструктурою (рис. 2.16): Дніпропетровська, Харківська, Київська, та Одеська області, а також м. Київ, де сукупно за оцінкою МОМ зареєстровано близько 510 тис. осіб ВПО у віці 18-39 рр., тоді як у Волинській, Херсонській, Рівненській, Тернопільській та Житомирській областях їх кількість не перевищує 15 тис. осіб на регіон.

Ключовим макрорегіоном проживання молоді-ВПО залишається східний, на який станом на квітень 2024 року припадає близько чверті ВПО у віці 18-39 рр., ще майже 25 % молоді знайшли тимчасовий прихисток у північних областях України включно із столицею. В той час як чисельність молоді-ВПО у центральних та південних регіонах порівняно незначна та становить близько 16 % та 15 % відповідно (рис. 2.17).

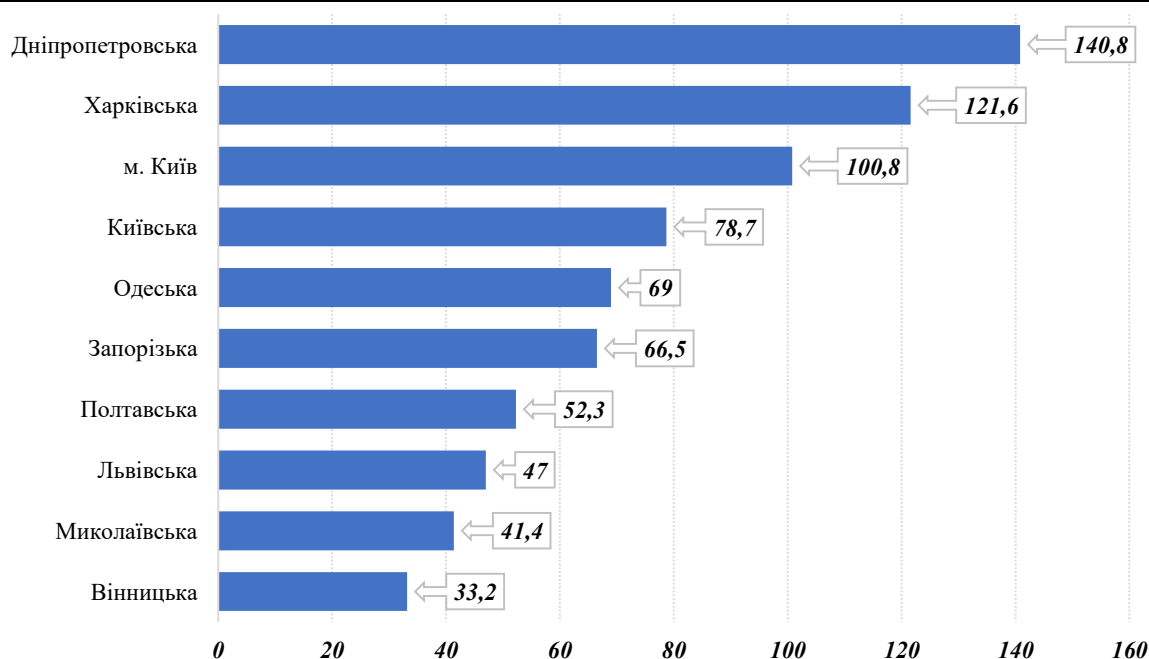

Рис. 2.16. Топ-10 регіонів проживання вимушених мігрантів у віці 18-39 рр. в Україні станом на квітень 2024 року, тис. осіб

Джерело: авторські розрахунки на основі даних ²²¹, ²²²

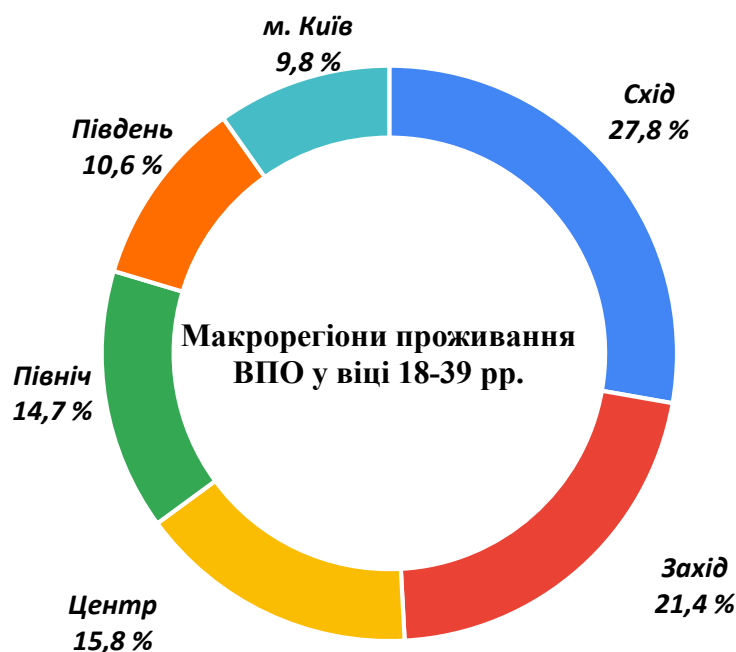

Рис. 2.17. Макрорегіони проживання ВПО у віці 18-39 рр.: структурний зріз, вересень 2023 року

Джерело: авторські розрахунки на основі даних ²²³, ²²⁴

²²¹ Україна – Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Опитування загального населення – Раунд 16 (10 березня –11 квітня 2024). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo?close=true>.

²²² Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 13 (червень 2023 р.). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischenniam-zagalne-opituvannya-naselennya?close=true0>.

²²³ Україна – Загальне опитування населення, раунд 14 – Звіт про загальний огляд: цифри чисельності населення та географічний розподіл (3–25 вересня 2023 р.). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika>.

Дані соціологічних обстежень ВПО в Україні, які на регулярній основі проводяться МОМ упродовж 2022-2024 рр., дозволили також детермінувати особливості територіального розселення молоді у статусі ВПО за статевою ознакою (рис. 2.18). Відтак, чоловіки у віці 18-39 рр. у більший мірі здійснювали переїзди у області, які територіально наближені до зони бойових дій (Запорізька, Дніпропетровська, Донецька), в той час як жінки, обираючи регіон вимушеного переміщення, зупиняли свій вибір на західних регіонах України із високим рівнем безпеки (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

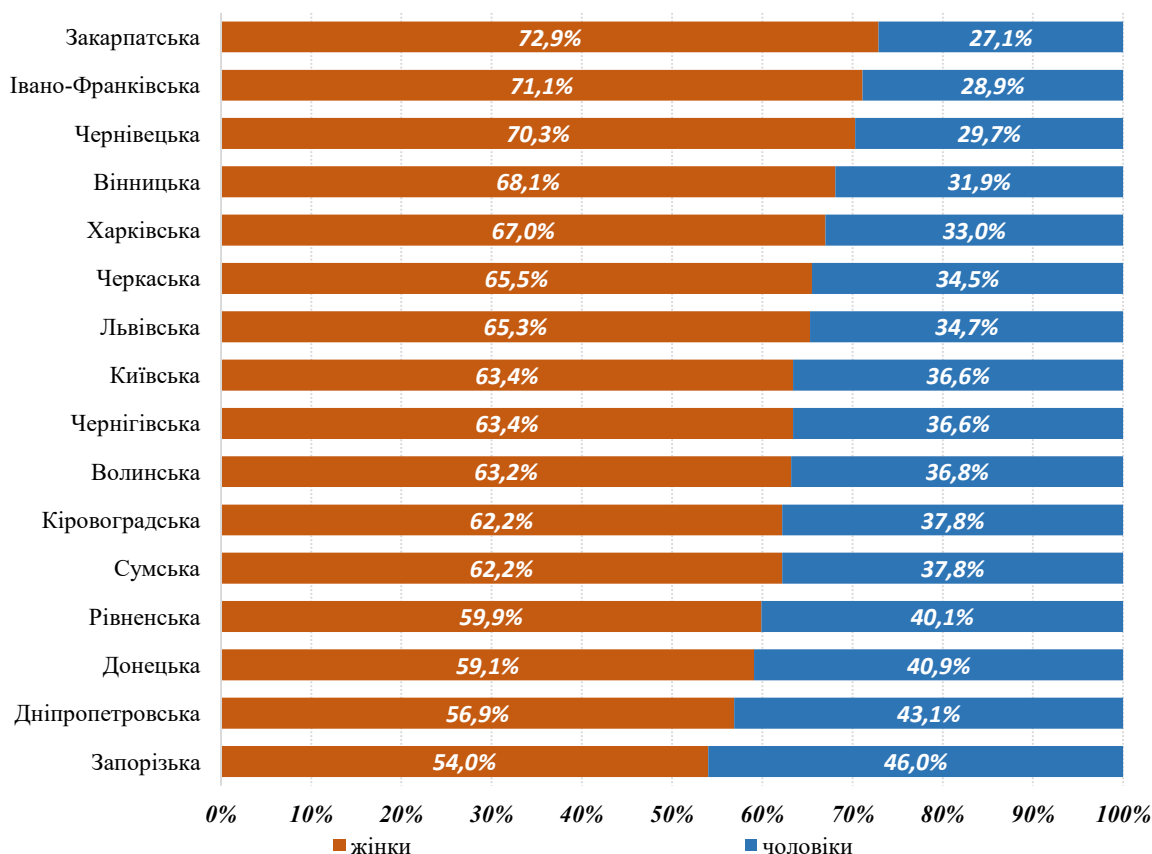

Рис. 2.18. Статева структура вимушених мігрантів в Україні у віці 18-39 рр.: регіональний зріз, квітень 2024 р.

Джерело: авторські розрахунки на основі даних ²²⁵, ²²⁶

Оскільки процеси вимушеної міграції на відміну від соціально-економічної розвиваються більш динамічно та непрогнозовано, можуть видозмінюватись у залежності від зміни безпекової ситуації на територіях походження мігрантів та умов соціально-економічної адаптації та інтеграції у

²²⁴ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 13 (червень 2023 р.). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciju-z-vnutrishnim-peremischennjam-zagalne-opituvannya-naselennya?close=true0>.

²²⁵ Україна – Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Опитування загального населення – Раунд 16 (10 березня – 11 квітня 2024). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo?close=true>.

²²⁶ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 13 (червень 2023 р.). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciju-z-vnutrishnim-peremischennjam-zagalne-opituvannya-naselennya?close=true0>.

регіонах поточного їх тимчасового проживання, доцільно на систематичній основі здійснювати моніторинг регіональних соціально-демографічних параметрів молоді-ВПО та виявляти тенденції їх змін у часовому вимірі.

Порівняльний аналіз екістико-поселенської структури розселення ВПО у віковій групі 18-39 рр. показав, що територіальний розподіл молоді-ВПО зазнав певних трансформацій за період 2022-2024 рр. (рис. 2.19). Для прикладу, незважаючи на зменшення загальної кількості ВПО із 5,3 млн осіб до 3,6 млн осіб у досліджуваному періоді, чисельність вимушених мігрантів у віці 18-39 років продовжувала зростати у східних регіонах України (Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Сумська та Запорізька область) та водночас зменшуватись у інших. При цьому найвищі темпи скорочення кількості молоді зі статусом ВПО зафіксовано у Харківській області, де чисельність осіб у віці 18-39 рр. знизилась на 43,9 тис. осіб. Помірний рівень зменшення кількості молоді-ВПО виявлено також Закарпатській, Вінницькій, Київській, Львівській та Івано-Франківській областях, у яких чисельність вимушених мігрантів у віці 18-39 рр. знизилась більш ніж на 5 тис. осіб у кожному регіоні за період лютого-вересня 2023 р.

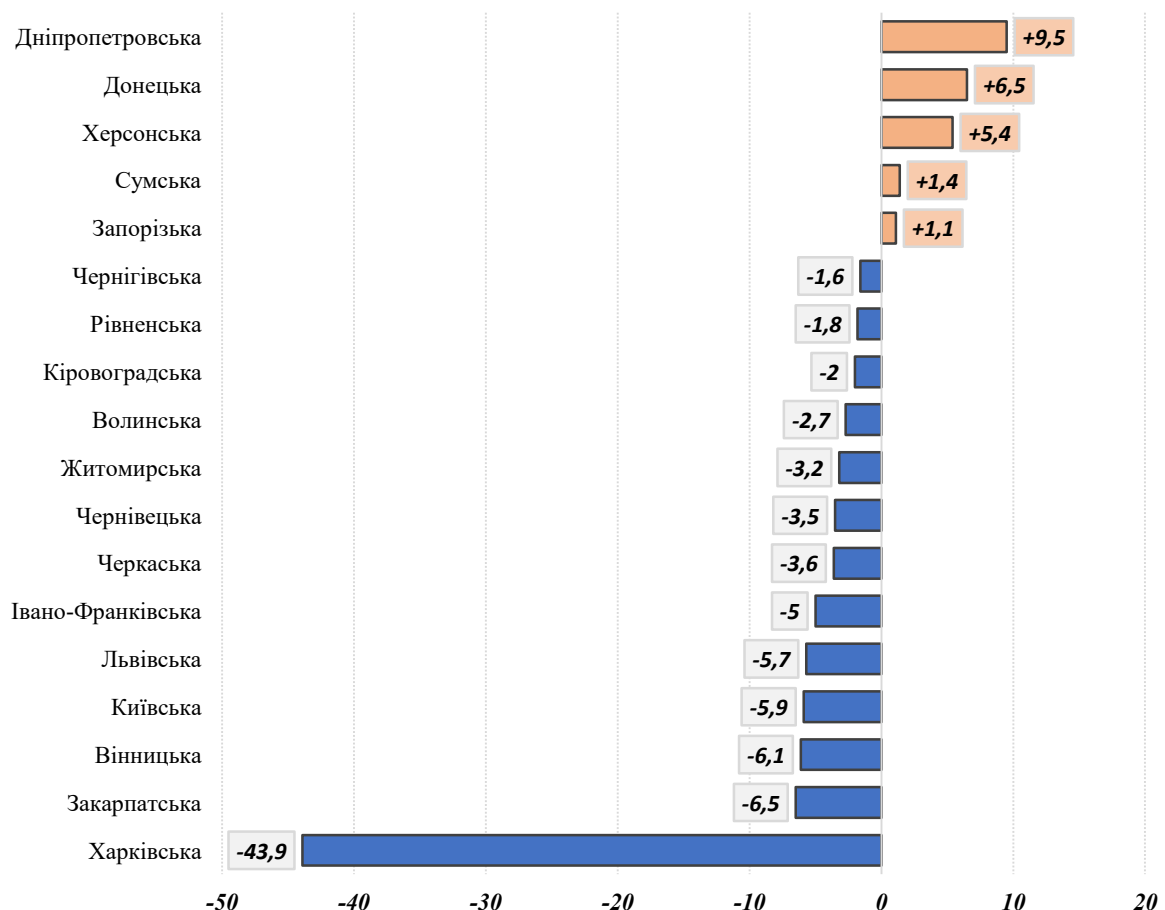

Рис. 2.19. Кількість ВПО-молоді у віці 18-39 рр. в Україні: просторово-темпоральний підхід, лютий 2023 року – квітень 2024 року, тис. осіб

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ²²⁷,²²⁸

²²⁷ Україна – Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Опитування загального населення – Раунд 16 (10 березня–11 квітня 2024). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo?close=true>.

Не менш прикладне значення у процесі дослідження регіональних особливостей вимушених міграцій в Україні відіграє інформація щодо міграційних намірів ВПО. Особливість сучасної міграції молоді в Україні полягає в тому, що особи у віці 18-34 рр. найчастіше з-поміж інших вікових груп (близько третини) виявляють бажання адаптуватися та інтегруватися у соціально-економічний простір приймаючих громад, а відтак найменш зацікавлені у поверненні до місць колишнього проживання. Водночас лівова частка ВПО (56 %), які мають намір інтегруватися за місцем поточного перебування, проживають у містах, тоді як у сільській місцевості значення даного показника не перевищує 10 % ²²⁹. Зрештою це підтверджує тезу, що рееміграційні наміри молоді видозмінюються у залежності від їх змоги задовольнити потреби у саморозвитку та працевлаштуватися на ринках праці приймаючих громад та регіонів.

На загаль станом на серпень 2024 року із загальної кількості молоді-ВПО у 1,3 млн осіб, що реемігрували, майже половина усіх осіб, що повернулися, проживають в місті Київ та Київській області (24,5 % та 19,0 % відповідно). Інші основні регіони повернення – Харківська (13,3 %), Дніпропетровська (7,6 %) та Одеська (5,7 %). Найнижчі рівень рееміграції молоді ВПО зафіксовано у західних та центральних областях, так як вектор вимушеної міграції у даних регіонах після початку активної фази бойових дій 24 лютого 2022 р. був спрямований ймовірно у більшій мірі закордон, ніж у межах України (рис. 2.20).

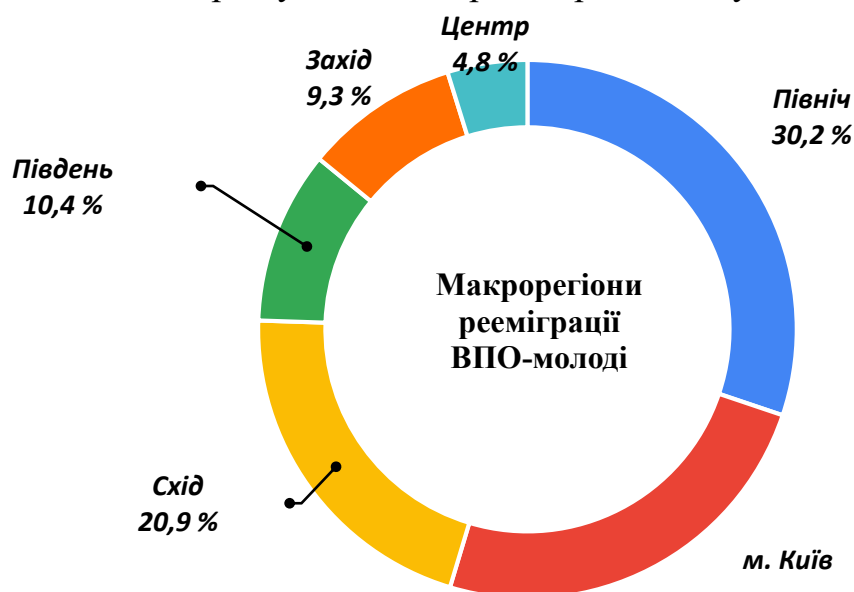

Рис. 2.20. Моніторинг рееміграції ВПО у віці 18-39 рр.: структурно-макрорегіональний підхід, квітень 2024 року

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень MOM ²³⁰

²²⁸ Registered IDP area baseline assessment Ukraine – round 21, February 2023. URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-area-baseline-assessment-raion-level-round-21?close=true>.

²²⁹ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 13 (червень 2023 р.). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naseleennya?close=true0>.

²³⁰ Звіт про повернення населення в Україні – Опитування загального населення Раунд 17 (Серпень 2024 року). URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-opituvannya-zagalnogo-naseleennya-raund-14-operativniy-zvit-demografichna-statistika>.

Аналіз даних соціологічних обстежень МОМ за період 2023-2024 рр. дозволяють дійти висновку, що інтенсивність рееміграційних процесів в Україні на тлі затягування військових дій та повільного контрнаступу ЗСУ суттєво знизилась. Більше того, сумарно у 9 регіонах України (Житомирській, Вінницькій, Чернівецькій, Закарпатській, Дніпропетровській, Чернігівській, Черкаській, Волинській та Львівській областях) та м. Києві кількість молоді у віці 18-39 рр., які реемігрували назад скоротилась на 58 тис. осіб (рис. 2.21). Це може свідчити про те, що частина вимушених мігрантів, особливо найбільш соціально уразливих категорій (жінки та діти) після повернення до місць постійного проживання прийняла рішення емігрувати закордон, до країн, які забезпечують високий рівень соціального захисту шукачів притулку з України. З іншого боку, варто розуміти, що дані соціологічних опитувань, які проводяться в Україні МОМ відображають загальні тенденції розвитку процесів вимушеної міграції молоді, проте можуть не у повній мірі відображати реальні обсяги переміщень ВПО у регіональному зрізі через недостатньо високий рівень репрезентативності вибірки у прифронтових областях України.

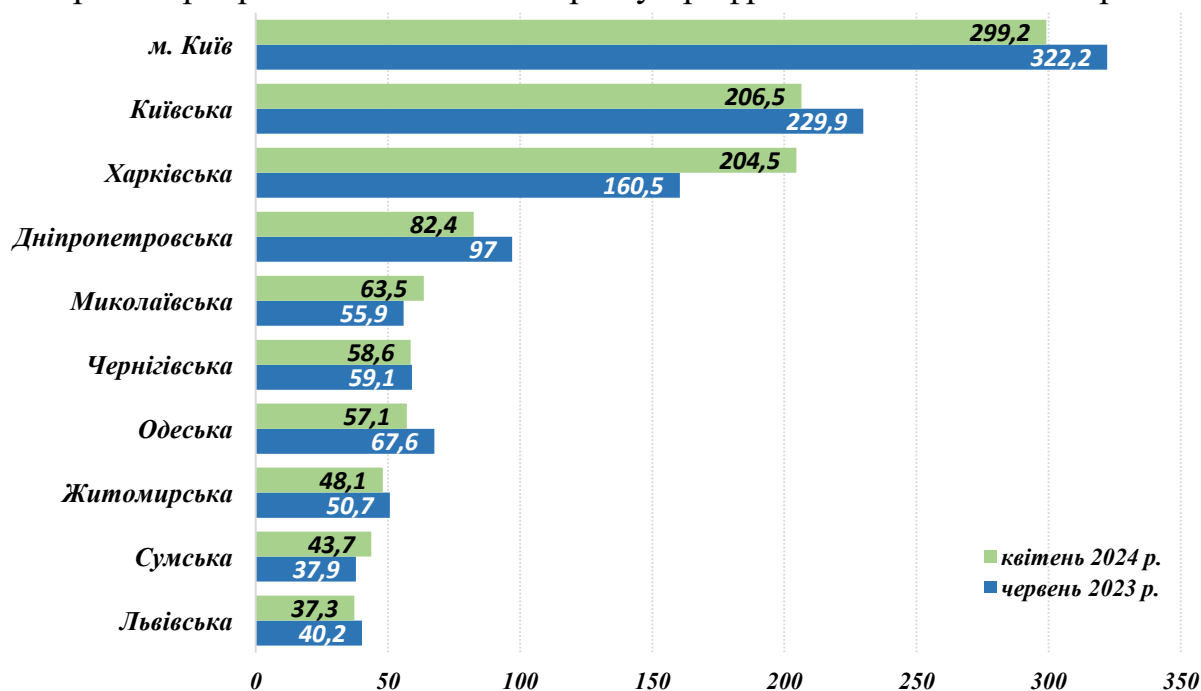

Рис. 2.21. Топ-10 регіонів України за рівнем рееміграції ВПО-молоді у віці 18-39 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано за результатами соціологічних досліджень МОМ

Результати моніторингу міграції ВПО-молоді в Україні та за кордоном наочно підтверджують, що втрати людських ресурсів, особливо серед дітей та молоді, колосальні та у подальшому можуть мати катастрофічні наслідки для соціально-демографічної безпеки України, а також інгібувати процеси соціально-економічного відновлення країни у період повоєнної відбудови. Відтак в умовах підвищеної міграційної активності молоді високої актуальності набирають дослідження щодо виявлення та оцінки міграційних намірів молоді в Україні та за кордоном й визначення чинників збереження молодого населення в Україні задля розробки та впровадження нової моделі державної міграційної і молодіжної політики.

РОЗДІЛ 3

ІМІТАЦІЙНЕ ПРОЄКТУВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ МОЛОДІ ТА ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

3.1. Комплементарне моделювання впливу у системі «міграційні втрати молоді – ресурсний потенціал – соціально-економічне відновлення України»

В умовах війни Україна зазнала численних втрат як фінансово-виробничого, інвестиційно-інноваційного капіталу, так і людських ресурсів, обсяги яких є критичними для забезпечення економічної стійкості країни та її регіонів на поточний момент часу, з одного боку, та нарощення соціально-економічного потенціалу відновлення територій у поствоєнний період, з іншого боку. Моніторинг міграційних втрат в Україні у довоєнний період був детермінований методологічними прогалинами через відсутність перманентного обліку державними та регіональними органами статистики, а в умовах війни облік міграції, як внутрішньої, так і зовнішньої, не ведеться взагалі, за винятком окремих розвідок міжнародних, вітчизняних організацій та наукових установ.

Відтак, дослідження міграційних втрат і їх впливу на екосистеми та умови розвитку територій мають екзистенційне значення для програмування соціально-економічного відновлення, побудови нових структурних моделей економіки регіонів, забезпечення їх соціально-економічної стійкості. Підбір індикаторів задля побудови емпіричного показника ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення з метою виявлення впливу на нього міграційних втрат молоді є методологічним викликом сьогодення. Формування системи показників, яка б комплексно описувала потенціал соціально-економічної системи зі можливістю компаративно-регіонального аналізу залишається прогалиною у методології регіональної економіки та міграціології.

Авторська методологія багатокритеріальної оцінки потенціалу соціально-економічного відновлення України побудована на основі моделі економічного зростання, яка трактує залежність прогресу від чотирьох факторів-компонент ресурсного потенціалу – капіталу, праці, інновацій, підприємництва. Економічне відновлення мультиплікативно залежить не лише від обсягів фінансово-виробничого потенціалу країни і ефективності його реалізації, але і від інноваційного поступу, обсягів і квалітативних характеристик людського капіталу, конкурентоспроможності та збалансованості ринку праці, темпів розвитку підприємницького сектора. Ресурсний потенціал соціально-економічного відновлення країни змодельовано як шестикомпонентна система: фінансовий і виробничий потенціал (ресурс «Капітал»), демографічний і трудовий потенціал (ресурс «Праця»), інтелектуально-інноваційний (ресурс «Інновації») і підприємницький (ресурс «Підприємництво») потенціали.

Капітал як сукупність фінансових і виробничих ресурсів відіграє ключову роль у довгостроковому соціально-економічному відновленні та зростанні країни, регіонів і територій. Наприклад, збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів (у розрахунку на одного працівника) сприяє зростанню продуктивності праці та виробництва. Накопичення капіталу визначається рівнем заощаджень та інвестицій, тому більші обсяги заощаджень сприяють збільшенню інвестиційної привабливості територій і, відповідно, виробничої потужності галузей економіки та фінансової стійкості регіонів.

Потенціал економічного відновлення перманентно залежить від обсягів людських ресурсів і робочої сили, прогресу людського потенціалу загалом. Людський капітал, який включає знання, навички, досвід, вміння, освіту, а також фізичне та емоційне здоров'я, забезпечує основу для функціонування всіх галузей національної та місцевої економік. Зниження рівня безробіття, підвищення кваліфікації працівників, розвиток людського капіталу, забезпечення рееміграційних і стримування еміграційних процесів, особливо молоді, є важливими компонентами успішної стратегії відновлення територій. Водночас людські ресурси є важливим джерелом інновацій і підприємницької діяльності, які є ключовими рушіями економічного зростання.

Підприємництво є одним із ключових факторів економічного розвитку та відновлення після макроекономічних шоків, оскільки забезпечує трансформацію існуючих економічних структур через адаптацію до нових умов, надає місцевій економіці необхідної гнучкості, сприяє вирішенню проблем зайнятості через здатність малого та середнього бізнесу створювати нові робочі місця чи поглинати надлишкову робочу силу. Підприємницький сектор як рушій інновацій впроваджує нові ідеї, технології та бізнес-моделі, які кардинально змінюють традиційні підходи до виробничих процесів і надання послуг.

Відтак, інформаційно-аналітичним базисом дослідження потенціалу соціально-економічного відновлення країни є компоненти ресурсного забезпечення економічного розвитку, згруповані за принципами валідності, універсальності, компаративності та відтворюваності (додаток Г). Системно-структурний підхід до дослідження соціально-економічного потенціалу відновлення країни дозволяє здійснювати аналіз його компонент як взаємопов'язаних елементів, з одного боку, та індикаторів системи, які залежать від лагової взаємодії між собою та зі зовнішнім середовищем, з іншого боку. Застосування такого підходу ґрунтується на засадах комплементарності, динамізму та цілісності.

Зважаючи на складність розрахунків і обмеженість статистичних даних задля побудови емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення країни та регіонів використано *композиційний і рекурсивний методи*. Так, за допомогою композиційного методу потенціал соціально-економічного відновлення країни можна досліджувати як складну систему загалом, так і окремі її частини (компоненти або підсистеми), аналізувати їх незалежно, а потім синтезувати отримані результати для формування комплексної візії. Дослідження характеру взаємодії компонент потенціалу

служує базисом для прогнозування як ресурсного потенціалу країни загалом, так і впливу факторів на нього.

Натомість, застосування рекурсивного підходу дозволяє потенціал соціально-економічного відновлення країни досліджувати як сукупність ітераційних процесів, які відбувалися або потенційно матимуть місце в економічній системі за конкретний період часу. Рекурсивний метод будується на принципі, що кожен компонент потенціалу є елементом з властивостями системи, тому повторюваність процесів з виокремленням конкретного часового лагу дозволяє спрогнозувати динамічні ряди з врахуванням умови нівелювання впливу інших ендо- чи екзогенних факторів.

Головним індикатором економічного розвитку країни є ВВП у розрахунку на одну особу, а регіону – відповідно ВРП у розрахунку на одну особу. В умовах макроекономічних та інших шоків, потрясінь чи втрати опірності одним із індикаторів зростання є темпи росту окреслених індикаторів. Для компонент потенціалу обрано маркерну змінну, яка демонструє економічний розвиток за відповідним параметром, вплив на який безпосередньо має «ресурс» (ресурсні складники). Так, для ресурсу «Праця» – це сукупна продуктивність праці (дол. США у розрахунку на одного зайнятого), ресурсу «Інновації» – частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок (% до ВВП), ресурсу «Капітал» – доходи зведеного бюджету (дол. США у розрахунку на одну особу), ресурсу «Підприємництво» – співвідношення обсягів доходів і вартості активів підприємств (коєф.) (табл. 3.1). Для виявлення впливу міграційних втрат на потенціал соціально-економічного відновлення країни обрано два вектори дослідження: (1) міграція → компоненти ресурсного потенціалу, (2) ресурсний потенціал → економічне відновлення (розвиток).

Демографічний потенціал України демонстрував висхідну тенденцію з 2010 р., суттєве зменшення спостерігалось у періоди криз (2008 р., 2014 р., 2020 р.), а критичне – у роки війни (2022-2023 рр.). За 2014-2015 рр. (анексія АР Крим і вторгнення РФ у Донецьку та Луганську області), емпіричне значення показника демографічного потенціалу зменшилося на 0,21 в.п., що свідчить про значні демографічні втрати населення у цей період як через інтенсивні міграційні процеси, так і деформації статеві-вікової структури населення країни. У 2022 р. показник зменшився до позначки 0,311, відображаючи наслідки міграційної кризи, яку переживає Україна і до нині.

Емпіричні показники трудового потенціалу України за досліджуваний період є значно більшими у порівнянні з демографічним потенціалом, однак, також демонстрували загальну тенденцію до зниження після 2014 р. з помітним сигмуїдальними коливаннями. Такий хвилеподібний характер розвитку трудового потенціалу країни свідчить про високий рівень залежності від екзогенних чинників і демографічної стійкості територій зокрема. Суттєве скорочення трудового потенціалу відбулося у 2008-2009 рр. (-0,224 в.п.), 2014-2015 рр. (-0,283 в.п.), 2020-2021 рр. (-0,234 в.п.), 2022-2023 рр. (-0,048 в.п.). Зменшення демографічного потенціалу спостерігалось у першому часовому лазі після настання кризи, натомість, трудового потенціалу – через два-три лаги.

Таблиця 3.1

**Маркери соціально-економічного відновлення у проєкції компонент
ресурсного потенціалу України, 2005-2023 рр.**

Періоди	ВВП у розрахунку на одну особу	Компоненти ресурсного потенціалу			
		Праця	Інновації	Капітал	Підприємництво
		сукупна продуктивність праці	частка витрат на виконання наук. досліджень	доходи зведеного бюджету	частка доходів у вартості активів підприємств
2005	1829,2	7644,7	1,30	555,92	1,025
2006	2303,8	7603,5	1,13	727,11	1,030
2007	3069,1	7818,6	1,50	936,41	0,968
2008	3892,5	7743,5	1,27	1222,62	0,929
2009	2546,0	5380,1	0,87	760,75	0,914
2010	2974,4	6245,9	0,75	864,00	0,845
2011	3570,8	7167,9	0,65	1094,42	0,875
2012	3856,8	7751,2	0,67	1222,84	0,795
2013	4030,3	8186,9	0,70	1217,79	0,727
2014	3014,6	6429,1	0,60	892,25	0,721
2015	2115,4	4712,9	0,55	696,66	0,659
2016	2185,9	4855,5	0,48	718,00	0,639
2017	2640,3	5878,6	0,45	900,00	0,789
2018	3095,2	6781,5	0,47	1030,03	0,863
2019	3659,8	7999,7	0,43	1187,45	0,856
2020	3725,6	8452,4	0,41	1223,21	0,810
2021	4826,6	8854,0	0,38	1472,13	0,986
2022	3422,1	6640,2	0,33	1348,1	0,784
2023	3610,3	7456,2	0,35	1589,8	0,812

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

Суттєве зменшення ресурсної компоненти «Праця» в Україні спостерігалось у 2008-2010 рр., 2012-2017 рр., 2020-2021 рр. і 2022-2023 рр. Відповідно зменшення трудового та демографічного потенціалу має прямий динамічний вплив на економічний розвиток з часовим лагом 2-3 роки. Примітно, що значення емпіричного показника ресурсу «Праця» за 2022-2023 рр. зменшилося на 0,103 в.п. (для порівняння, за 2020-2021 рр. спостерігалось збільшення на 0,032 в.п.). Нарощення демографічного потенціалу спостерігалось у 2015 р. до позначки 0,694, трудового – у 2007 р. (0,793); суттєве збільшення емпіричних показників демографічного та трудового потенціалу відбулося у 2013-2014 рр. (темпи змін – 0,104 в.п.) і 2009-2010 рр. (0,176 в.п.).

Сукупна продуктивність праці відображає ефективність використання робочої сили в економічній системі країни або регіону, демонструючи обсяги ВДВ у розрахунку на одного зайнятого. Сукупна продуктивність праці є ключовим показником економічного розвитку, відновлення, добробуту населення і ефективності використання соціально-економічного потенціалу (ресурсна компонента «Праця»). Відтак, послаблення демографічного та трудового потенціалу країни негативно впливає на продуктивність праці через

суттєве скорочення робочої сили, у т.ч. молоді, зменшення т.зв «вікового потенціалу», старіння населення і міграційну кризу. Міграційні процеси детермінують реверсний зв'язок з продуктивністю праці, оскільки висока інтенсивність зовнішньої міграції молоді та висококваліфікованих фахівців призводить до зменшення обсягів виробництва, сукупного попиту на внутрішньому ринку, інноваційно-інвестиційного потенціалу, а, відтак, послаблення потенціалу соціально-економічного відновлення загалом.

Ресурсна компонента «Праця» як елемент потенціалу соціально-економічного відновлення демонструвала лаговий обернений вплив на продуктивність праці (рис. 3.1). Так, зменшення емпіричного ресурсного показника на 0,107 в.п. протягом 2008-2009 рр. призвело до скорочення обсягів сукупної продуктивності праці на 2,4 тис. дол. США (у розрахунку на одного зайнятого); збільшення емпіричного показника у 2010-2014 рр. сприяло зростанню темпів продуктивності праці у середньому на 647 дол. США на рік. Зменшення трудового потенціалу у 2014 р. на 0,3 в.п. стало причиною послаблення ресурсної компоненти «Праця» на 0,1 в.п., що у підсумку призвело до скорочення продуктивності праці на понад 1,7 тис. дол. США за 2014-2015 рр. Варто відзначити, що нарощення трудового потенціалу не дозволяє досягнути короткострокового збільшення продуктивності праці, а висхідна динаміка розвитку демографічного потенціалу має динамічний вплив на продуктивність праці з періодом 2-3 лаги. Зменшення демографічного потенціалу у 2016-2019 рр., у т.ч. трудового потенціалу (на 0,3 в.п.), було тригером скорочення продуктивності на 190 дол. США у розрахунку на одного зайнятого за рік.

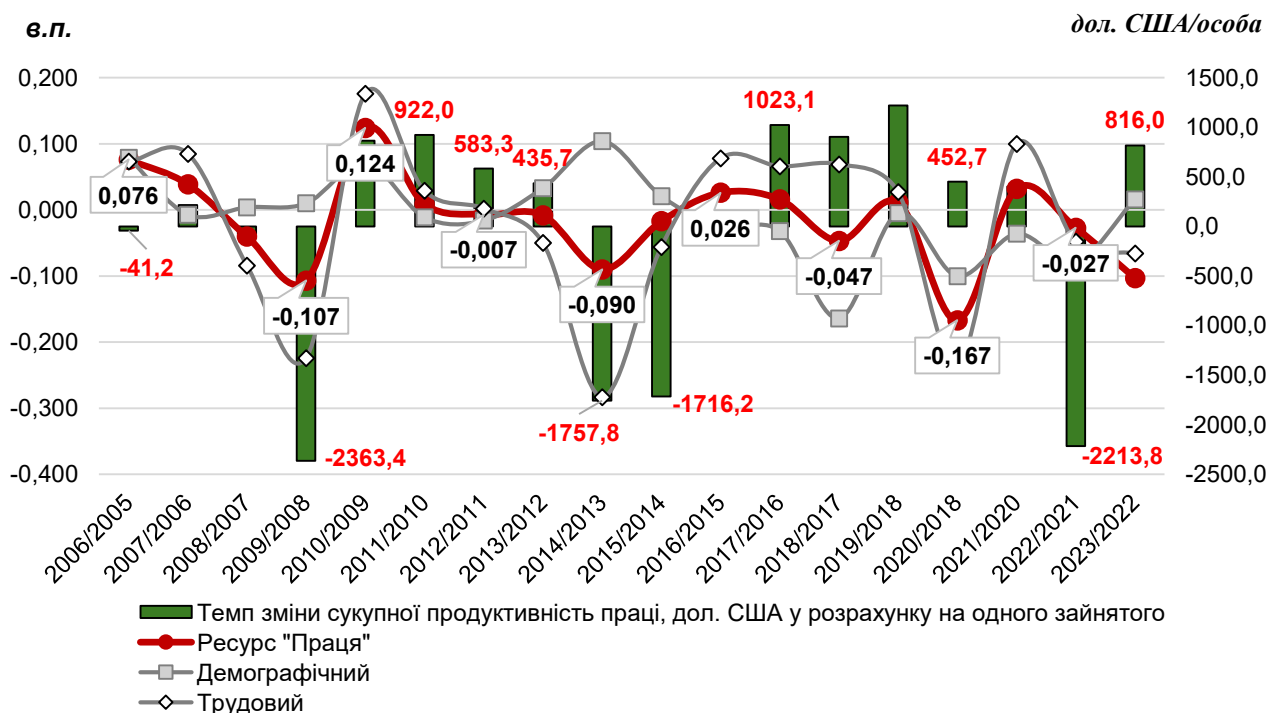

Рис. 3.1. Потенціал соціально-економічного відновлення України: маркер реалізації ресурсної компоненти «Праця», 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Д

Міграція молоді не має суттєвого впливу на продуктивність праці та ресурс «Праці» у першому часовому лазі (коефіцієнт впливу рівний -0,592 % і -0,703 % відповідно). Характер і сила впливу міграції молоді на ресурсний потенціал і продуктивність праці змінюється і посилюється з другого лагу (табл. 3.2). Так, зменшення сальдо міграції молоді на 1 % призводить до зменшення продуктивності праці від 0,52 % до 4,0 % (другий і четвертий лаг відповідно). Результати дослідження доводять тезу, що міграція має помірний вплив на трудовий і демографічний потенціал у першому лазі (коефіцієнт рівний 0,7 %), і сильний у третьому та четвертому лагах (1,2 % і 2,4 % відповідно).

Таблиця 3.2

Комплементарне динамічне моделювання впливу «міграційні втрати молоді – ресурс «Праця» – сукупна продуктивність праці»

Індикатори	Лаги	Коеф. впливу	Показники статистичної значущості		
			Стандартна похибка	t-Стюдента	p-level
Продуктивність праці	lag (1)	0,591796	0,322053	1,837575	0,01158
	lag (2)	0,524477	0,491293	1,067544	0,03268
	lag (3)	2,721514	0,575884	1,252881	0,02569
	lag (4)	4,000357	0,435630	2,296347	0,00614
Ресурс «Праця»	lag (1)	0,703449	0,363433	1,935568	0,01011
	lag (2)	0,259426	0,375940	0,690073	0,05159
	lag (3)	1,183025	0,453805	0,403311	0,07007
	lag (4)	2,492916	0,588655	2,536148	0,00443
Коефіцієнти статистичної значущості					
Коефіцієнт детермінації					0,807941
Скоригований коефіцієнт детермінації					0,551862
Статистична похибка					3,155046
F-критерій Фішера					0,089366
Статистика DW					1,952942

Примітка: розрахунки здійснено за допомогою програмного продукту Eviews; у квадратних дужках наведено t-критерій Стюдента, у круглих – стандартна похибка.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

За досліджуваний період найбільші значення емпіричного показника ресурсної компоненти «Праця» були характерні для Івано-Франківської, Львівської, Рівненської Закарпатської і Київської областей (табл. 3.3). Примітно, що саме ці області є регіонами-донорами людських ресурсів як для країн ЄС з високим рівнем економічного розвитку, так і центрами притягання внутрішньорегіональних мігрантів. Зокрема, за 2015-2021 рр. найбільший приріст ресурсного потенціалу «Праця» був характерний для Дніпропетровської (0,253 в.п.), Харківської (0,275 в.п.) і Чернігівської (0,198 в.п.) областей; суттєве скорочення спостерігалось у Волинській (-0,059 в.п.), Рівненській (-0,022 в.п.) і Херсонській (-0,002 в.п.) областях.

Інтенсифікація внутрішніх процесів у 2022 р. через війну рф на території України призвела до зменшення демографічного та трудового потенціалу в усіх регіонах України у середньому на 0,12 в.п., і 0,11 в.п. у 2023 р. Найменші значення ресурсного потенціалу «Праця» у 2022 р. спостерігалися у Запорізькій і

Полтавській (емпіричний показник рівний 0,378), Херсонській (0,375) і Чернігівській (0,379) областях; у 2023 р. – у Запорізькій (0,392), Херсонській і Чернігівській (по 0,402) областях. Варто відзначити, що найбільші темпи скорочення ресурсного потенціалу «Праця» у 2021-2023 рр. властиві для Чернігівської (0,207 в.п.), Миколаївської і Сумської (0,161 в.п.), Дніпропетровської (0,160 в.п.) і Полтавської (0,154 в.п.) областей.

Таблиця 3.3

Потенціал соціально-економічного відновлення регіонів України: ресурсна компонента «Праця», 2015-2023 рр.

Регіони	Роки									Відхилення		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2021-2015	2022-2021	2023-2021
Вінницька	0.553	0.526	0.580	0.548	0.547	0.592	0.567	0.509	0.519	0.014	-0.058	-0.048
Волинська	0.683	0.638	0.633	0.597	0.592	0.593	0.624	0.526	0.544	-0.059	-0.098	-0.080
Дніпропетровська	0.388	0.524	0.545	0.529	0.566	0.571	0.641	0.465	0.481	0.253	-0.177	-0.160
Донецька	0.300	0.354	0.401	0.373	0.410	0.400	0.409			0.109		
Житомирська	0.488	0.507	0.542	0.552	0.559	0.562	0.623	0.512	0.522	0.135	-0.112	-0.101
Закарпатська	0.597	0.586	0.642	0.636	0.628	0.653	0.683	0.557	0.576	0.086	-0.127	-0.107
Запорізька	0.420	0.444	0.480	0.435	0.468	0.429	0.491	0.378	0.392	0.071	-0.113	-0.099
Івано-Франківська	0.611	0.577	0.589	0.624	0.641	0.641	0.677	0.622	0.623	0.066	-0.055	-0.054
Київська	0.570	0.596	0.608	0.605	0.615	0.624	0.647	0.561	0.572	0.077	-0.086	-0.075
Кіровоградська	0.466	0.452	0.470	0.485	0.508	0.471	0.557	0.404	0.424	0.091	-0.153	-0.133
Луганська	0.297	0.387	0.391	0.419	0.453	0.449	0.425			0.128		
Львівська	0.554	0.604	0.617	0.637	0.639	0.625	0.681	0.576	0.591	0.127	-0.106	-0.090
Миколаївська	0.455	0.517	0.547	0.493	0.513	0.490	0.591	0.410	0.430	0.136	-0.182	-0.161
Одеська	0.498	0.593	0.615	0.628	0.641	0.658	0.665	0.577	0.590	0.167	-0.088	-0.075
Полтавська	0.509	0.491	0.521	0.503	0.488	0.479	0.563	0.378	0.409	0.054	-0.186	-0.154
Рівненська	0.725	0.631	0.636	0.625	0.671	0.709	0.703	0.646	0.651	-0.022	-0.057	-0.052
Сумська	0.420	0.495	0.492	0.487	0.517	0.520	0.615	0.444	0.454	0.195	-0.172	-0.161
Тернопільська	0.542	0.589	0.557	0.563	0.569	0.581	0.585	0.537	0.544	0.043	-0.048	-0.042
Харківська	0.325	0.605	0.571	0.551	0.550	0.534	0.600	0.450	0.475	0.275	-0.150	-0.125
Херсонська	0.542	0.460	0.523	0.485	0.514	0.504	0.540	0.375	0.402	-0.002	-0.166	-0.138
Хмельницька	0.469	0.533	0.530	0.527	0.542	0.550	0.552	0.534	0.535	0.083	-0.018	-0.017
Черкаська	0.452	0.466	0.454	0.452	0.462	0.485	0.565	0.428	0.434	0.113	-0.138	-0.131
Чернівецька	0.574	0.576	0.602	0.610	0.591	0.605	0.648	0.515	0.538	0.074	-0.134	-0.110
Чернігівська	0.411	0.465	0.521	0.474	0.501	0.491	0.609	0.379	0.402	0.198	-0.231	-0.207

Примітка: розрахунки для Херсонської та Запорізької областей у 2022-2023 рр. мають високу статистичну похибку

Джерело: побудовано на основі даних додатку Е

Результати комплементарного дослідження впливу «міграційні втрати молоді – ресурс «Праця» – сукупна продуктивність праці» довели, що в тих регіонах України, де обсяги міграції молоді є більшими за середньодержавний показник, демонструють незначні обсяги продуктивності праці, а, відтак, низькі темпи економічного розвитку (рис. 3.2). Зважаючи на те, що для підвищення продуктивності праці на 1% варто забезпечувати збільшення ресурсного потенціалу «Праця» на 1,8 % і зменшення еміграції на 1,5 %, то регіони, які мали найбільше від'ємне сальдо міграції молоді (наприклад, у 2021 р. це Сумська, Миколаївська, Кіровоградська та Херсонська області) зможуть забезпечити економічне відновлення за умови значного залучення імміграційного ресурсу на рівні 1,9 % (у порівнянні з попереднім періодом).

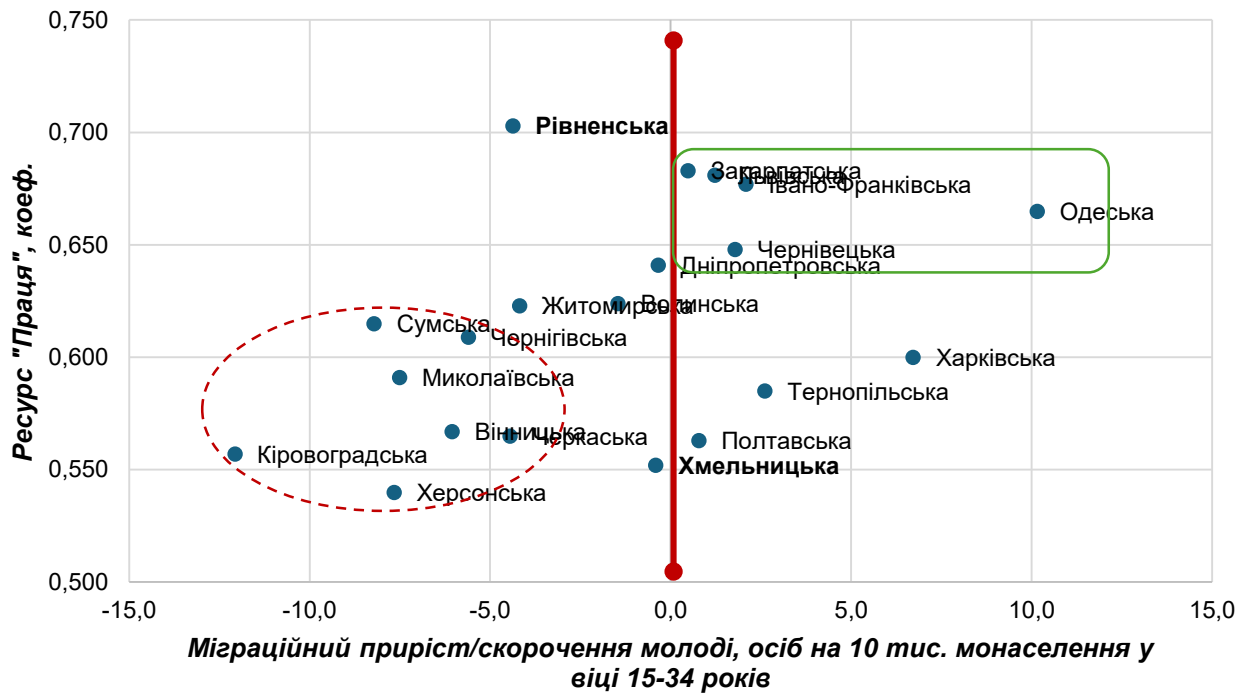

Рис. 3.2. Позиціонування регіонів України у проєкції «Міграційні втрати молоді – ресурсна компонента «Праця», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатків Е-Ж

Фінансовий капітал є фундаментом економічного розвитку та відновлення після макроекономічних шоків, зокрема ефективне використання інвестиційно-виробничого потенціалу забезпечує стабільність економічних систем, у т.ч. стимулювання ділової діяльності, збільшення привабливості бізнес-середовища тощо. Фінансове забезпечення є основою для розвитку підприємництва, оскільки малий і середній бізнес потребує доступу до кредитів, інвестиційних фондів та інших фінансових інструментів задля активізації та розвитку діяльності, створення нових робочих місць, дифузії інновацій тощо. Доступ до нових джерел фінансового забезпечення сприяє малому та середньому підприємству нарощувати виробничий та експортний потенціал, входити на нові ринкові ніші та ін. Водночас імплементація сучасних фінансових інструментів, таких як страхування, хеджування та інші механізми антикризового управління, дозволяють бізнес-одиницям зменшувати вплив соціально-економічної та суспільно-політичної нестабільності на продуктивність і рентабельність операційної діяльності. Це сприяє зниженню ризиків в інвестиційній і виробничій діяльності регіонів загалом, стимулюючи стабільне економічне зростання.

За результатами дослідження фінансовий потенціал України збільшився з позначки 0,198 (2005 р.) до 0,722 (2021 р.), а виробничий потенціал – з 0,360 до 0,442 за 2005-2021 рр. Політична та фінансова криза у 2014-2015 рр. стала тригером зменшення ресурсної компоненти «Капітал» майже у 2 рази, що у підсумку призвело до зменшення доходів зведеного бюджету на 325,5 дол. США і 195,6 дол. США у розрахунку на одну особу відповідно (рис. 3.3). На відміну від ресурсної компоненти «Праця», яка має лаговий вплив на маркер

ефективності її використання і забезпечення економічного розвитку з терміном 2-3 роки, для виробничого та фінансового потенціалу не характерний динамічний вплив на відповідний маркер ефективізації використання ресурсу «Капітал» (доходи зведеного бюджету, дол. США у розрахунку на одну особу).

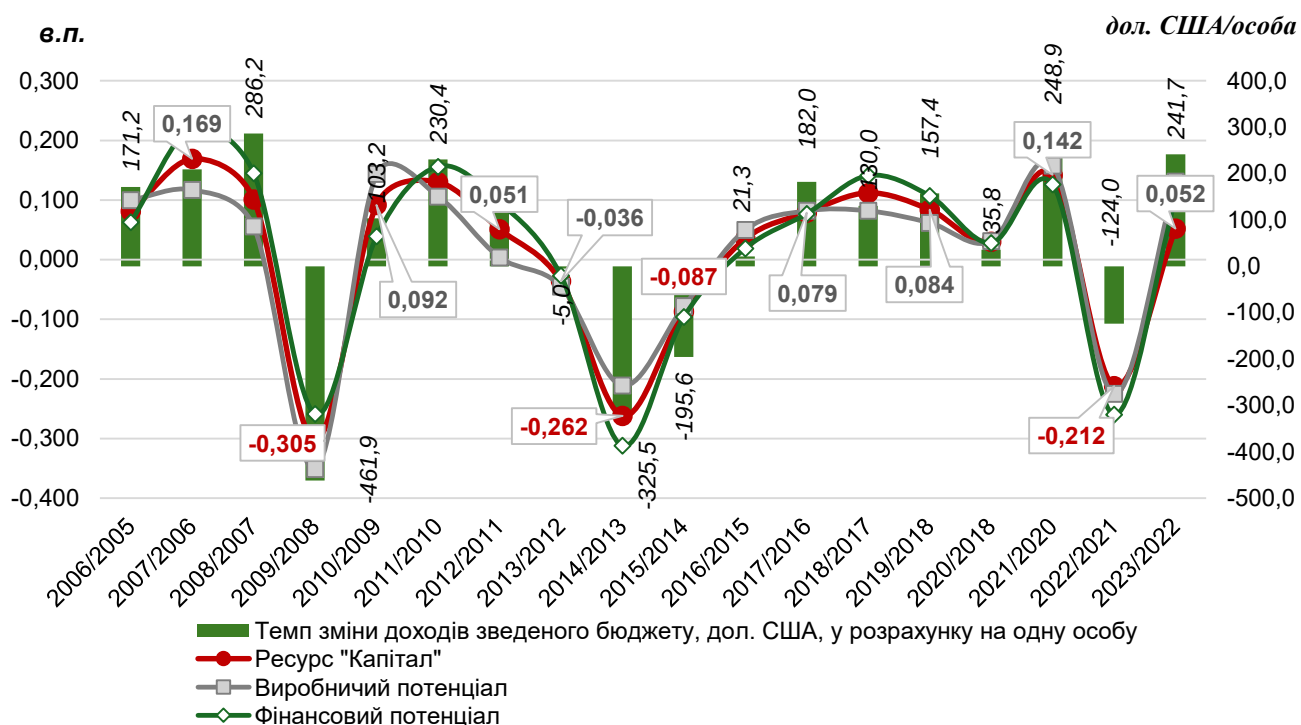

Рис. 3.3. Потенціал соціально-економічного відновлення України: маркер реалізації ресурсної компоненти «Капітал», 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Д

Так, зменшення фінансових ресурсів впливає на потенціал економічного розвитку у період настання шоку чи ризиків. У 2008-2009 рр. зменшення фінансового та виробничого капіталу на 0,259 в.п. і 0,351 в.п. відповідно призвело до зменшення доходів зведеного бюджету на 461,9 дол. США/особу; у 2013-2014 рр. зменшення обсягів фінансових ресурсів загалом на 0,262 в.п. стало причиною зменшення доходів на 325,5 дол. США/особу. У 2022 р. спостерігається послаблення фінансового потенціалу в Україні на 0,212 в.п. і доходів зведеного бюджету на 124 дол. США у розрахунку на одну особу.

За допомогою комплементарного динамічного моделювання впливу міграції молоді на фінансовий потенціал і маркер ефективності його використання ідентифіковано короткостроковий помірний зв'язок. Так, міграція молоді має реверсний вплив на ресурсну компоненту «Капітал» у першому та другому лазі (-0,2 % і -0,5 % відповідно); однак у третьому та четвертому виявлено прямий сприятливий вплив на фінансовий потенціал (табл. 3.4). Зокрема, збільшення сальдо міграції молоді на 1 % сприяє нарощенню фінансового потенціалу у середньому на 0,3 %, що пояснюється збільшенням обсягів міграційних трансфертів в Україну та збільшенням обсягів ВДВ через зростання міграційного ресурсу за рахунок іміграції. Примітно, що збільшення обсягів міграційних втрат негативно позначається на темпах зміни

доходів зведеного бюджету з другого лагу, сила впливу на маркер ефективність використання фінансового потенціалу становить від 0,2 % до 0,9 %.

Таблиця 3.4

Комплементарне динамічне моделювання впливу «міграційні втрати молоді – ресурс «Капітал» – доходи зведеного бюджету», 2005-2023 рр.

Індикатори	Лаги	Коеф. впливу	Показники статистичної значущості		
			Стандартна похибка	t-Студента	p-level
Доходи зведеного бюджету	lag (1)	0,708583	0,265032	2,673574	0,0442
	lag (2)	-0,983438	0,384835	-2,555481	0,0509
	lag (3)	-0,239771	0,316221	-0,758238	0,4825
	lag (4)	-0,465547	0,328522	-1,417094	0,2156
Ресурс «Капітал»	lag (1)	-0,245469	0,176023	-1,394524	0,2220
	lag (2)	-0,593140	0,261830	-2,265364	0,0729
	lag (3)	0,251213	0,241207	1,041486	0,3454
	lag (4)	0,452141	0,237097	1,906987	0,1148
Коефіцієнти статистичної значущості					
Коефіцієнт детермінації				0,993571	
Скоригований коефіцієнт детермінації				0,981999	
Статистична похибка				85,86064	
F-критерій Фішера				0,000061	
Статистика DW				1,989278	

Примітка: розрахунки здійснено за допомогою програмного продукту Eviews; у квадратних дужках наведено t-критерій Студента, у круглих – стандартна похибка.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Протягом 2015-2021 рр. розвиток фінансового потенціалу усіх регіонів України мав характер сигмуїдальної тенденції, вплив на яку мали макроекономічні шоки зокрема, а фінансова система регіонів і країни загалом не встигала відновитися до попереднього стану, що свідчить також про низьку опірність фінансово-економічної системи регіонів до ризиків і загроз (табл. 3.5). Київська, Миколаївська та Тернопільська області за досліджуваний період демонстрували позитивні темпи збільшення фінансової компоненти «Капітал» (на 0,004 в.п., 0,003 в.п. і 0,055 в.п. відповідно). Найбільші втрати фінансового капіталу за 2022-2023 рр. були характерні для Запорізької, Івано-Франківської, Сумської, Харківської Чернігівської областей. Хоча у 2023 р. у всіх регіонах України спостерігалось незначне нарощення фінансового потенціалу, однак, швидкість відновлення фінансової стійкості регіонів є повільніша, ніж швидкість фінансової вразливості та втрат потенціалу територій у період війни.

Серед регіонів із від'ємним сальдо міграції молоді варто виділити Кіровоградську, Миколаївську та Запорізьку області, які у 2021 р. демонстрували високі темпи нарощення фінансового потенціалу, що свідчить про те, що міграція молоді в цих регіонах має або короткостроковий характер, або економіка регіону має риси фінансової автономії від впливу втрат людських ресурсів.

Таблиця 3.5

Потенціал соціально-економічного відновлення регіонів України: ресурсна компонента «Капітал», 2015-2023 рр.

	Роки									Відхилення		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2021-2015	2022-2021	2023-2021
Вінницька	0.379	0.463	0.335	0.411	0.492	0.380	0.372	0.312	0.331	-0.007	-0.060	-0.041
Волинська	0.241	0.236	0.322	0.273	0.324	0.327	0.188	0.139	0.172	-0.053	-0.050	-0.016
Дніпропетровська	0.605	0.593	0.623	0.598	0.669	0.584	0.567	0.484	0.502	-0.038	-0.083	-0.065
Донецька	0.323	0.352	0.328	0.318	0.397	0.347	0.301			-0.022		
Житомирська	0.313	0.374	0.303	0.358	0.344	0.342	0.273	0.187	0.227	-0.040	-0.086	-0.046
Закарпатська	0.281	0.263	0.289	0.281	0.278	0.226	0.234	0.188	0.207	-0.047	-0.046	-0.027
Запорізька	0.478	0.433	0.433	0.400	0.530	0.452	0.423	0.322	0.330	-0.055	-0.101	-0.093
Івано-Франківська	0.327	0.317	0.331	0.329	0.328	0.304	0.267	0.149	0.177	-0.060	-0.118	-0.090
Київська	0.558	0.607	0.732	0.568	0.584	0.651	0.562	0.473	0.501	0.004	-0.090	-0.061
Кіровоградська	0.435	0.398	0.302	0.397	0.478	0.391	0.415	0.363	0.366	-0.020	-0.052	-0.049
Луганська	0.147	0.200	0.121	0.183	0.172	0.147	0.070			-0.077		
Львівська	0.375	0.418	0.428	0.376	0.391	0.388	0.329	0.252	0.281	-0.046	-0.078	-0.048
Миколаївська	0.436	0.461	0.370	0.403	0.460	0.387	0.439	0.387	0.387	0.003	-0.052	-0.052
Одеська	0.462	0.503	0.479	0.428	0.405	0.353	0.448	0.353	0.353	-0.014	-0.095	-0.095
Полтавська	0.519	0.520	0.413	0.530	0.493	0.511	0.436	0.341	0.382	-0.083	-0.095	-0.054
Рівненська	0.322	0.305	0.294	0.305	0.347	0.327	0.311	0.213	0.224	-0.011	-0.098	-0.087
Сумська	0.333	0.327	0.319	0.325	0.308	0.310	0.254	0.100	0.141	-0.079	-0.154	-0.113
Тернопільська	0.227	0.249	0.255	0.265	0.294	0.271	0.282	0.238	0.240	0.055	-0.044	-0.043
Харківська	0.398	0.446	0.389	0.385	0.419	0.375	0.339	0.172	0.214	-0.059	-0.167	-0.125
Херсонська	0.294	0.265	0.265	0.256	0.262	0.261	0.227	0.163	0.177	-0.067	-0.065	-0.050
Хмельницька	0.328	0.345	0.326	0.317	0.352	0.355	0.318	0.224	0.233	-0.010	-0.094	-0.085
Черкаська	0.347	0.339	0.319	0.367	0.378	0.288	0.318	0.269	0.278	-0.029	-0.049	-0.040
Чернівецька	0.243	0.249	0.243	0.303	0.219	0.238	0.186	0.113	0.138	-0.057	-0.073	-0.048
Чернігівська	0.295	0.278	0.319	0.310	0.336	0.379	0.279	0.135	0.163	-0.016	-0.145	-0.116

Примітка: розрахунки для Херсонської та Запорізької областей у 2022-2023 рр. мають високу статистичну похибку

Джерело: побудовано на основі даних додатку Е

Примітно, що області-донори людських ресурсів (переважно області Карпатського регіону України) для країн ЄС характеризуються позитивним міграційним сальдо (припускаємо, що така ситуація можлива за рахунок внутрішньорегіональної міграції) не можуть забезпечувати високі темпи нарощення фінансового потенціалу (рис. 3.4). Висока ефективність використання міграційного та фінансового капіталу притаманна для Полтавської, Одеської і Харківської областей.

На сучасному етапі економічного розвитку України інновації є ключовою основою відновлення економічної системи після шоків і суспільно-політичних, воєнних та інших потрясінь, забезпечення стійкості соціально-економічної системи, створення наноекономіки, яка ґрунтується на інтелектуальних ресурсах, інформаційних технологіях, досягненнях науки й техніки, а також на виробництві високотехнологічних товарів і послуг. Інноваційні зрушення сприяють імплементації радикальних змін у технологічному укладі і є підґрунтям для створення економічної системи, заснованої на інноваціях та їх активному впровадженні в усі сфери суспільного життя. Ці зрушення володіють потужним потенціалом соціально-економічного відновлення і подальшого розвитку суспільства, є екзистенційним тригером прогресу.

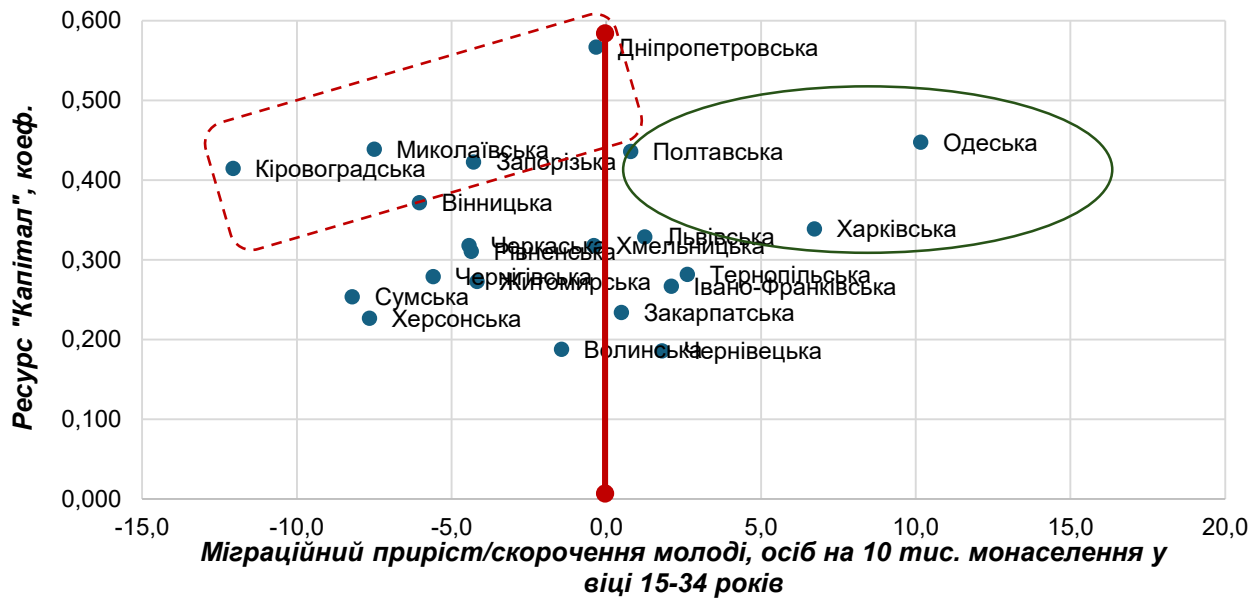

Рис. 3.4. Позиціонування регіонів України у проєкції «Міграційні втрати молоді – ресурсна компонента «Капітал», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатків Е-Ж

Частку витрат на наукові дослідження та розробки у ВВП можна вважати індикатором інноваційного розвитку країни. В Україні цей показник за 2005-2023 рр. демонстрував низхідну тенденцію. Зокрема, у 2021 р. частка витрат на виконання НДР становила 0,38 %, що на 0,92 в.п. менше, ніж у 2005 р. Відтак, темпи інноваційного потенціалу України (рис. 3.5) були мінімальними. Лише у 2015-2016 рр. спостерігаються пікові значення емпіричного показника ресурсної компоненти «Інновації» (0,661 і 0,685 відповідно). Характер впливу ресурсної компоненти та маркер ефективності її використання в економіці є контраверсійний і неоднозначний, що свідчить про високу залежність інноваційного потенціалу від зовнішніх джерел фінансового забезпечення. Так, суттєве зростання інноваційного потенціалу в Україні у 2015-2019 рр. не привело до збільшення частки витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, а навпаки, до суттєвого скорочення. Така тенденція не свідчить про реверсний вплив потенціалу на маркер ефективності, а є показником неефективності реалізації інноваційної політики в Україні загалом.

Міграція висококваліфікованих кадрів і молоді, як найбільш креативного прошарку економічно активного населення, впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки. Міграція молоді є загрозою для розвитку потенціалу економічного відновлення, з одного боку, та забезпечення високих інноваційно-технологічних переваг країни, з іншого. Зокрема, значні обсяги міграції висококваліфікованих кадрів і молоді ведуть до зростання дефіциту кадрів у сфері освіти та науки, спричиняють формування кадрового «вакууму» у процесі наукових розробок і поступового інноваційного регресу. Інтенсифікація міграції молоді є причиною зменшення ресурсної компоненти «Інновації», а у підсумку – конкурентоспроможності національної економіки, втрати підприємницького, фінансового, виробничого потенціалів.

Рис. 3.5. Потенціал соціально-економічного відновлення України: маркер реалізації ресурсної компоненти «Інновації», 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Д

Так, вплив міграції молоді на ресурсну компоненту «Інновації» можна відстежити у чотирьох лагах, а на частку витрат на виконання R&D у ВВП – лише у двох часових періодах. Міграційні втрати молоді в Україні мають реверсний вплив на ресурсний потенціал «Інновації» у всіх часових лагах, сила впливу яких посилюється з кожним роком (табл. 3.6); наприклад, коефіцієнт впливу у першому лазі становить 0,135 %, а у четвертому – 0,609 %. Натомість, збільшення сальдо міграції молоді на 1 % призведе до зменшення частки витрат на розробки у ВВП країни на 0,5 % у другому часовому лазі.

Таблиця 3.6

Комплементарне динамічне моделювання впливу «міграційні втрати молоді – ресурс «Інновації» – частка витрат на виконання R&D у ВВП»

Індикатори	Лаги	Коеф. впливу	Показники статистичної значущості		
			Стандартна похибка	t-Стюдента	p-level
Частка витрат на виконання R&D у ВВП	lag (1)	0,839715	0,253968	3,306375	0,00130
	lag (2)	-0,499860	0,314986	-1,586926	0,01566
Ресурс «Інновації»	lag (1)	-0,135452	0,270622	-0,500521	0,06321
	lag (2)	-0,236631	0,209223	-1,130999	0,02953
	lag (3)	-0,558053	0,245489	-0,236478	0,08198
	lag (4)	-0,608928	0,200579	-3,035850	0,00190
Коефіцієнти статистичної значущості					
Коефіцієнт детермінації				0,969149	
Скоригований коефіцієнт детермінації				0,938297	
Статистична похибка				0,000090	
F-критерій Фішера				31,41355	
Статистика DW				2,148850	

Примітка: розрахунки здійснено за допомогою програмного продукту Eviews; у квадратних дужках наведено t-критерій Стюдента, у круглих – стандартна похибка.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Міграція висококваліфікованих кадрів і молоді, як найбільш креативного прошарку економічно активного населення, впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки. Міграція молоді є загрозою для розвитку потенціалу економічного відновлення, з одного боку, та забезпечення високих інноваційно-технологічних переваг країни, з іншого. Зокрема, значні обсяги міграції висококваліфікованих кадрів і молоді ведуть до зростання дефіциту кадрів у сфері освіти та науки, спричиняють формування кадрового «вакууму» у процесі наукових розробок і поступового інноваційного регресу. Інтенсифікація міграції молоді є причиною зменшення ресурсної компоненти «Інновації», а у підсумку – конкурентоспроможності національної економіки, втрати підприємницького, фінансового, виробничого потенціалів.

Результати аналізу на основі композиційного підходу довели, що у 2015-2023 рр. інноваційний потенціал був більший для областей, які характеризувалися вищими темпами соціально-економічного розвитку. Лідруючі позиції за основними показниками інноваційної активності займали Київська, Дніпропетровська, Харківська, Львівська області (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Потенціал соціально-економічного відновлення регіонів України: ресурсна компонента «Інновації», 2015-2023 рр.

	Роки									Відхилення		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2021-2015	2022-2021	2023-2021
Вінницька	0.112	0.165	0.189	0.140	0.145	0.162	0.133	0.104	0.113	0.034	-0.019	-0.018
Волинська	0.057	0.123	0.129	0.148	0.098	0.075	0.091	0.072	0.074	0.067	-0.043	-0.043
Дніпропетровська	0.379	0.398	0.395	0.374	0.398	0.403	0.446	0.403	0.403	0.172	-0.391	-0.391
Донецька	0.219	0.169	0.184	0.141	0.434	0.372	0.391			-0.109		
Житомирська	0.223	0.235	0.205	0.215	0.197	0.243	0.114	-0.015	0.043	0.101	-0.045	-0.045
Закарпатська	0.133	0.285	0.311	0.278	0.177	0.189	0.234	0.189	0.189	-0.066	-0.057	-0.034
Запорізька	0.352	0.440	0.488	0.399	0.399	0.275	0.286	0.230	0.252	-0.016	-0.022	-0.022
Івано-Франківська	0.146	0.159	0.179	0.196	0.124	0.108	0.130	0.108	0.108	0.140	-0.055	-0.055
Київська	0.226	0.272	0.310	0.317	0.305	0.311	0.366	0.311	0.311	0.209	-0.171	-0.171
Кіровоградська	0.185	0.217	0.305	0.359	0.340	0.223	0.394	0.223	0.223	0.195	-0.351	-0.351
Луганська	0.156	0.196	0.098	0.185	0.242	0.183	0.351			-0.011		
Львівська	0.346	0.365	0.374	0.382	0.329	0.311	0.335	0.311	0.311	-0.033	-0.033	-0.033
Миколаївська	0.278	0.221	0.322	0.258	0.241	0.212	0.245	0.212	0.212	-0.011	-0.058	-0.058
Одеська	0.309	0.337	0.289	0.362	0.292	0.240	0.298	0.240	0.240	-0.006	-0.010	-0.005
Полтавська	0.213	0.201	0.182	0.236	0.212	0.214	0.207	0.197	0.202	0.044	-0.082	-0.082
Рівненська	0.132	0.125	0.122	0.146	0.124	0.094	0.176	0.094	0.094	0.085	-0.038	-0.028
Сумська	0.274	0.504	0.445	0.474	0.428	0.342	0.359	0.321	0.331	-0.029	-0.009	-0.007
Тернопільська	0.324	0.281	0.329	0.303	0.281	0.296	0.295	0.287	0.288	-0.082	-0.073	-0.073
Харківська	0.753	0.747	0.710	0.678	0.684	0.598	0.671	0.598	0.598	0.072	-0.091	-0.091
Херсонська	0.203	0.313	0.378	0.211	0.206	0.184	0.275	0.184	0.184	-0.018	-0.007	-0.005
Хмельницька	0.064	0.065	0.060	0.057	0.059	0.043	0.046	0.040	0.041	-0.114	-0.062	-0.048
Черкаська	0.309	0.271	0.295	0.188	0.319	0.185	0.195	0.133	0.147	-0.058	-0.033	-0.014
Чернівецька	0.198	0.253	0.249	0.240	0.166	0.156	0.140	0.107	0.126	0.008	-0.009	-0.007
Чернігівська	0.224	0.177	0.197	0.240	0.240	0.226	0.232	0.223	0.225	0.000	0.000	0.000

Примітка: розрахунки для Херсонської та Запорізької областей у 2022-2023 рр. мають високу статистичну похибку

Джерело: побудовано на основі даних додатку Е

Водночас, значні темпи нарощення ресурсної компоненти «Інновації» були властиві і для індустріальних регіонів (Запорізька, Одеська та Миколаївська області). Варто відзначити, що для регіонів з високими рівнем накопичення інноваційного потенціалу міграція молоді перебуває в оптимальному діапазоні. Наслідки війни були критичними для інноваційно активних промислових підприємств, що підтверджено результатами дослідження. Так, інноваційний потенціал Дніпропетровської та Кіровоградської областей у 2021-2023 рр. скоротився на 0,4 в.п. Обмежене фінансування освітньо-наукової сфери, а, відтак, інтенсифікація міграційних процесів фахівців у цій сфері, низький рівень комерціалізації наукових розробок і відсутність нової стратегії інноваційного розвитку країни стали тригерами послаблення інноваційного потенціалу регіонів України в останні роки.

Примітно, що Кіровоградська, Сумська, Запорізька та Херсонська області, для яких у 2021 р. було характерно від'ємне сальдо міграції молоді, характеризувалися помірними значеннями ресурсної компоненти «Інновації» (рис. 3.6). Таке позиціонування областей пояснюється тим, що підприємства в окреслених регіонах вели активну інноваційну діяльність, співпрацювали з науковими установами у рамках проведення НДР власними коштами задля розробки нових чи удосконалення промислової продукції.

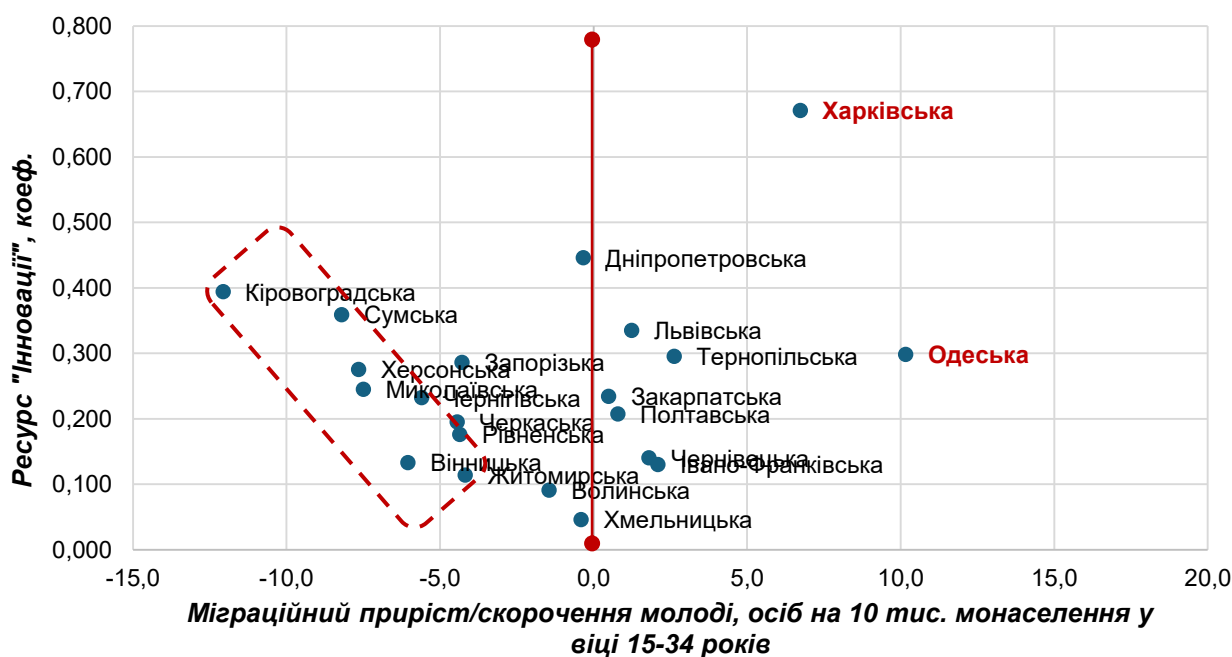

Рис. 3.6. Позиціонування регіонів України у проєкції «Міграційні втрати молоді – ресурсна компонента «Інновації», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатків Е-Ж

Окремі регіони України з позитивним сальдо міграції у 2021 р. демонстрували високі показники ресурсного компоненту «Інновації», що свідчить про позитивний вплив міграції молоді на розвиток інноваційної діяльності. Зокрема, інноваційна діяльність підприємств у Харківській і Дніпропетровській, Львівській і Одеській областях характеризується

передовсім реалізацію маркетингових та організаційних інновацій, витрати на реалізацію яких є незначні у порівнянні з технологічними інноваціями, які більш поширені у промислових регіонах України.

В умовах соціально-економічних, політичних і воєнних потрясінь, які виникли через повномасштабну війну РФ, Україна зіткнулася з численними викликами та ризиками, які загальмували не лише розвиток економіки, але й спричинили значний соціально-економічний занепад у багатьох регіонах. Деякі з них опинилися на межі глибокої кризи, що створило серйозну загрозу для їхньої економічної безпеки та стійкості, подальшого зростання. На тлі цих проблем особливо важливу роль набуває збереження і розвиток підприємницького сектору, який є одним із базових і водночас ключових рушіїв економічної стабільності. Ефективне використання підприємницького потенціалу сприятиме капіталізації інших компонент ресурсного потенціалу (капіталу, у т.ч. інвестицій, праці, інновацій). Нарощення підприємницького потенціалу в Україні у найближчій перспективі згенерує фундамент відновлення економіки після війни та забезпечить сталий соціально-економічний розвиток регіонів.

Протягом 2005-2023 рр. розвиток ресурсної компоненти «Підприємництво» мав хвилеподібний характер. Пікові значення спостерігалися у 2018-2021 рр. (від 0,601 до 0,742), а у періоди кризи підприємницький потенціал в Україні зазнавав суттєвого скорочення (наприклад, до позначки 0,394 у 2009 р. і 0,267 у 2014 р.). Вплив підприємницького капіталу на маркер його використання в економіці країни (співвідношення обсягів доходів і вартості активів підприємств, коеф.) є динамічний, зокрема з лагом 2-3 роки (рис. 3.7). Так, нарощення підприємницького потенціалу на 0,08 в.п. у 2015 р. сприяло збільшенню розмірів активів і доходів підприємницького сектору в 2017 р. на 0,15 в.п. У 2022 р. підприємницький потенціал послабився на 0,13 в.п., що також обумовлено і нереалізованим міграційним потенціалом бізнесу з прифронтових територій у тилкових областях.

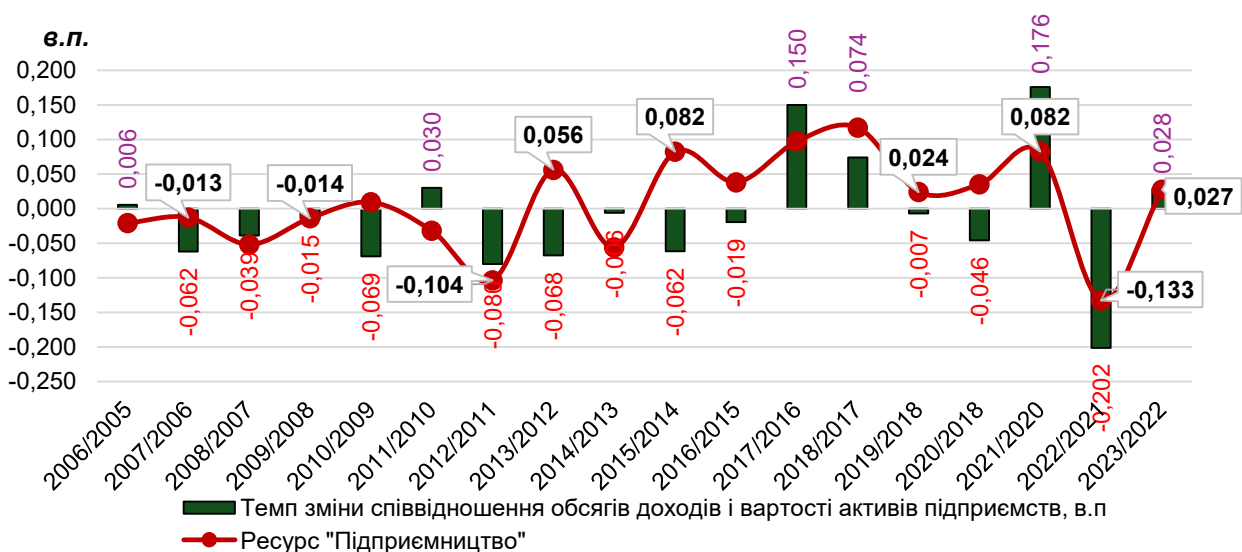

Рис. 2.7. Потенціал соціально-економічного відновлення України: маркер реалізації ресурсної компоненти «Підприємництво», 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Д

Міграційна криза та погіршення демографічної, соціальної та економічної ситуації внаслідок війни створили серйозні виклики для забезпечення стійкості підприємницького сектору України. Інтенсифікація зовнішніх міграційних процесів призвела до значних втрат робочої сили, що безпосередньо впливає на підприємницький потенціал і здатність бізнесу до подальшого розвитку. Так, встановлено, що міграція молоді негативно впливає на підприємницький потенціал (табл. 3.8). Збільшення сальдо міграції молоді на 1 % призводить до послаблення підприємницького потенціалу на 0,13 %, а зменшення частки доходів у загальній вартості активів – на 0,62 %. Примітно, що вплив на доходи та вартість активів міграція молоді має лише у першому лазі, а на підприємницький потенціал – у другому лазі. Результати дослідження не є однозначними, оскільки серед детермінант потенціалу соціально-економічного відновлення є масштабування міграційних процесів бізнесу за кордон. Міграція бізнесу дозволяє розвивати підприємницький сектор у перспективі, тим самим зберегти робочі місця та забезпечити податкову стійкість території. Однак, міграція бізнес-одиниць призводить до втрати значних обсягів ресурсного (фінансового, інвестиційного, інноваційного тощо) забезпечення національної економіки, послаблення економічної безпеки регіонів.

Таблиця 3.8

Комплементарне динамічне моделювання впливу «міграційні втрати молоді – ресурс «Підприємництво» – співвідношення обсягів доходів і вартості активів підприємств», 2005-2021 рр.

Індикатори	Лаги	Коеф. впливу	Показники статистичної значущості		
			Стандартна похибка	t-Студента	p-level
Співвідношення обсягів доходів і вартості активів підприємств	lag (1)	-0,620921	0,153831	-4,036381	0,0011
Ресурс «Підприємництво»	lag (2)	-0,134119	0,070096	-1,913367	0,0750
Коефіцієнти статистичної значущості					
Коефіцієнт детермінації				0,602355	
Скоригований коефіцієнт детермінації				0,549336	
Статистична похибка				0,000991	
F-критерій Фішера				11,36105	
Статистика DW				2,385018	

Примітка: розрахунки здійснено за допомогою програмного продукту *Eviews*; у квадратних дужках наведено t-критерій Стюдента, у круглих – стандартна похибка.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Для окремих регіонів України питання економічної стійкості стає першочерговим, адже без стабільного підприємницького середовища неможливо забезпечити зайнятість, інноваційну діяльність і реалізацію інфраструктурних проєктів. Успішне вирішення цих завдань може стати каталізатором для глибших реформ, які допоможуть не тільки подолати наслідки війни, але й вивести Україну на новий рівень соціально-економічного розвитку. Протягом 2015-2021 рр. нарощення підприємницького потенціалу в усіх регіонах України відбувалося стабільно-помірним ритмом. Усереднений темп зміни становив 0,04 в.п. Лише для Донецької, Житомирської, Івано-

Франківської та Чернівецької областей виявлена закономірність зменшення емпіричного показника ресурсної компоненти «Підприємництво» на 0,05 в.п., 0,06 в.п., 0,14 в.п., 0,08 в.п. відповідно (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Потенціал соціально-економічного відновлення регіонів України: ресурсна компонента «Підприємництво», 2015-2023 рр.

Регіони	Роки									Відхилення		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2021-2015	2022-2021	2023-2021
Вінницька	0.524	0.557	0.557	0.591	0.566	0.567	0.578	0.567	0.567	0.054	-0.011	-0.011
Волинська	0.404	0.503	0.497	0.503	0.518	0.540	0.503	0.466	0.475	0.099	-0.037	-0.028
Дніпропетровська	0.364	0.383	0.387	0.412	0.403	0.413	0.421	0.412	0.412	0.057	-0.009	-0.009
Донецька	0.078	0.033	0.033	0.024	0.030	0.028	0.030			-0.048		
Житомирська	0.607	0.551	0.531	0.563	0.537	0.586	0.547	0.508	0.518	-0.060	-0.039	-0.029
Закарпатська	0.489	0.487	0.471	0.561	0.511	0.499	0.561	0.499	0.499	0.072	-0.062	-0.062
Запорізька	0.422	0.404	0.394	0.425	0.427	0.471	0.471	0.449	0.455	0.049	-0.022	-0.016
Івано-Франківська	0.600	0.571	0.550	0.536	0.469	0.479	0.465	0.441	0.451	-0.135	-0.024	-0.014
Київська	0.601	0.630	0.685	0.714	0.685	0.696	0.698	0.692	0.694	0.097	-0.006	-0.004
Кіровоградська	0.719	0.764	0.740	0.769	0.761	0.786	0.789	0.775	0.777	0.070	-0.014	-0.013
Луганська	0.145	0.130	0.245	0.304	0.330	0.301	0.305			0.160		
Львівська	0.521	0.581	0.587	0.620	0.597	0.650	0.664	0.631	0.633	0.143	-0.034	-0.031
Миколаївська	0.586	0.573	0.571	0.617	0.617	0.632	0.644	0.626	0.628	0.058	-0.018	-0.016
Одеська	0.677	0.680	0.703	0.744	0.719	0.719	0.721	0.713	0.715	0.044	-0.008	-0.006
Полтавська	0.417	0.437	0.436	0.478	0.504	0.525	0.513	0.494	0.497	0.096	-0.019	-0.016
Рівненська	0.534	0.589	0.562	0.565	0.573	0.596	0.567	0.538	0.545	0.033	-0.029	-0.022
Сумська	0.515	0.555	0.537	0.560	0.548	0.581	0.547	0.513	0.525	0.032	-0.034	-0.022
Тернопільська	0.354	0.543	0.558	0.610	0.537	0.574	0.529	0.484	0.502	0.175	-0.045	-0.027
Харківська	0.672	0.710	0.677	0.726	0.689	0.749	0.764	0.727	0.727	0.092	-0.038	-0.037
Херсонська	0.703	0.687	0.687	0.749	0.701	0.709	0.733	0.709	0.709	0.030	-0.024	-0.024
Хмельницька	0.559	0.602	0.580	0.629	0.580	0.580	0.562	0.540	0.553	0.003	-0.022	-0.009
Черкаська	0.555	0.565	0.575	0.600	0.595	0.628	0.616	0.604	0.605	0.061	-0.012	-0.011
Чернівецька	0.666	0.552	0.551	0.566	0.658	0.613	0.587	0.552	0.555	-0.079	-0.036	-0.032
Чернігівська	0.554	0.547	0.544	0.616	0.608	0.645	0.592	0.539	0.558	0.038	-0.053	-0.034

Примітка: розрахунки для Херсонської та Запорізької областей у 2022-2023 рр. мають високу статистичну похибку

Джерело: побудовано на основі даних додатку Е

Зменшення попиту та втрата традиційних ринків збуту, збільшення операційних витрат, зниження рівня продуктивності праці, неможливість побудови довгострокових стратегій співпраці були основними причинами зменшення потенціалу малих і середніх підприємств у 2022-2023 рр. Тому виникає необхідність активізації і вдосконалення механізмів державної підтримки місцевого бізнесу і релокованих підприємств через гостру потребу збереження підприємницького потенціалу, що є ключовим для відновлення економічного зростання, забезпечення економічної безпеки країни та її регіонів, а також для капіталізації виробничих факторів та інноваційного розвитку.

Варто відзначити, що Кіровоградська Херсонська та Миколаївська області у 2021 р. володіли значним підприємницьким потенціалом, незважаючи на від'ємне сальдо міграції молоді (рис. 3.8). Закономірно, що Харківська й Одеська області, в яких імміграційні потоки перевищують еміграційні, спостерігається високі темпи розвитку підприємницького потенціалу протягом

усього досліджуваного періоду (сегмент «високий потенціал – додатне сальдо міграції»). Для окремих регіонів України міграція молоді критично загрозлива для підприємництва, оскільки серед мігрантів є і підприємці, які можуть розвивати власну справу на території України, створювати нові робочі місця, генерувати інноваційні ідеї, що матиме позитивний вплив на потенціал соціально-економічного відновлення.

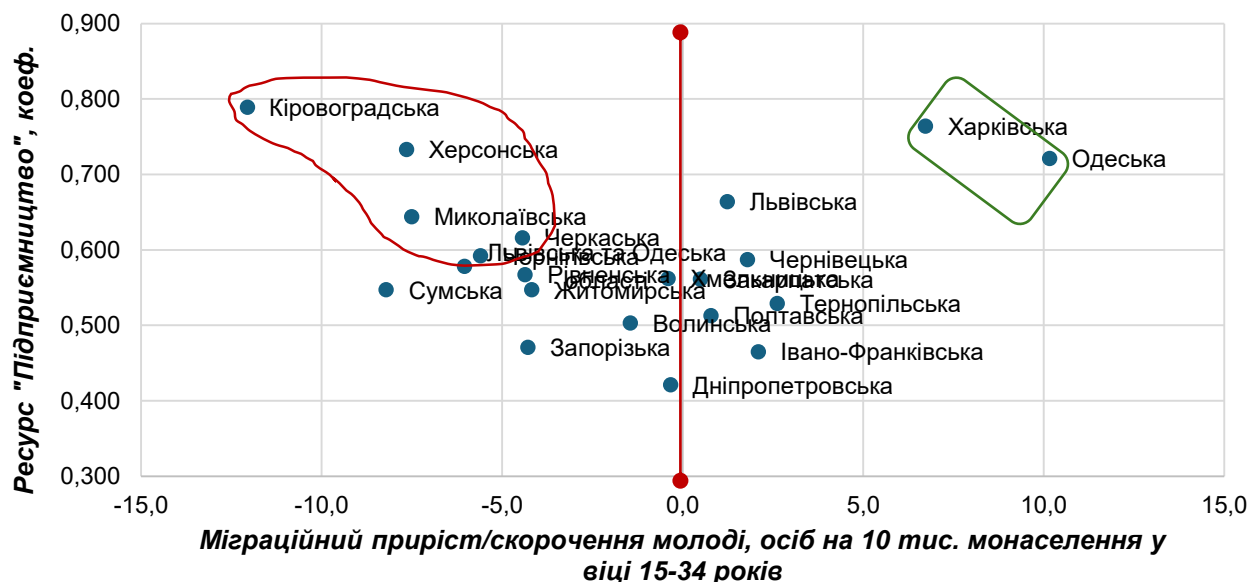

Рис. 3.8. Позичіонування регіонів України у проєкції «Міграційні втрати молоді – ресурсна компонента «Підприємництво», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатків Е-Ж

Економічне зростання як складний і багатогранний процес є також і показником рівня добробуту країни, регіонів, територій. У період економічного відновлення, коли економічна система перманентно трансформується, екзистенційним завданням є виявлення та ідентифікація рушійних сил, що сприяють економічному розвитку, а також механізмів, через які можна забезпечити сприятливий вплив цих драйверів на економіку загалом і на можливості нарощення ресурсного потенціалу. Оскільки економічне відновлення як неперервний процес змін детерміноване факторами, вплив яких на інтенсивність і напрям економічного зростання змінюється у темпоральному вимірі, то виявлення каузального зв'язку розвитку економіки з компонентами ресурсного забезпечення у просторово-динамічному вимірі є надактуальним завданням. Це також пов'язано, зокрема, зі структурними перетвореннями економічної системи у поствоєнний період, науково-технічним прогресом, а також із структурно-квалітативними характеристиками людського капіталу та умовами його розвитку.

Як свідчать отримані результати дослідження протягом 2005-2021 рр. економічне зростання в Україні залежало від комплексу факторів, які змінювалися у динаміці (від класичних ресурсів, таких як земля, капітал і праця до інновацій, розвитку людського капіталу й освіти). Так, показником економічного розвитку є ВВП у розрахунку на одну особу, а соціально-економічного відновлення – темп зміни ВВП у розрахунку на одну особу (рис. 3.9).

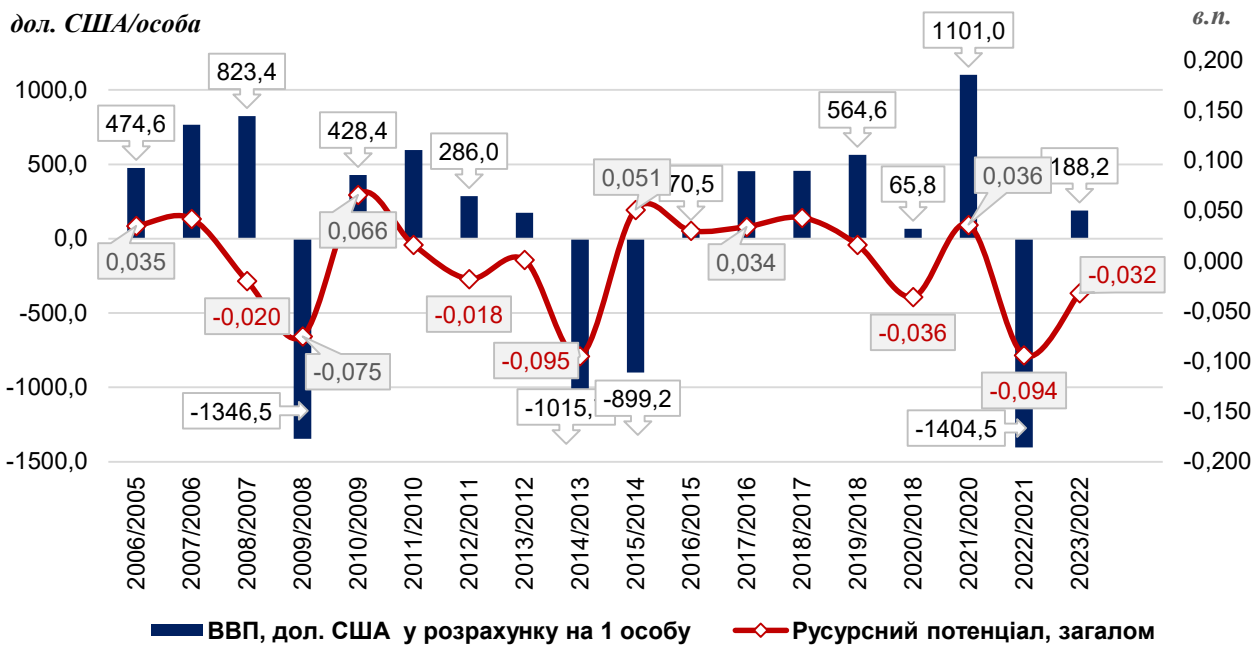

Рис. 3.9. Потенціал соціально-економічного відновлення України: маркер реалізації ресурсного потенціалу (ВВП у розрахунку на одну особу), 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Д

Зв'язок між ресурсним потенціалом і економічним зростанням країни є прямий і короткостроковий, що свідчить про однолагові зміни ВВП при будь-яких трансформаціях ресурсного потенціалу. Для прикладу, у 2014 р. спостерігалось зменшення ресурсного потенціалу до позначки 0,393 (для порівняння, у 2013 р. – 0,488), відповідно розмір ВВП скоротився до 3,0 тис. дол. США у розрахунку на одну особу; протягом 2015-2019 рр. відбувається нарощення ресурсного потенціалу в Україні з 0,444 до 0,567, що сприяло збільшенню обсягів ВВП з 2,1 тис. дол. США до 3,7 тис. дол. США у розрахунку на одну особу. Варто наголосити, що відновлення економічної системи після макроекономічного шоку має високий ступінь динамічної еластичності до зміни ресурсного потенціалу. Так, зменшення емпіричного показника ресурсного потенціалу України протягом 2007-2009 рр., 2013-2014 рр. і 2021-2023 рр. у середньому на 0,08 в.п., 0,09 в.п. і 0,8 в.п. відповідно, призвело до скорочення темпів соціально-економічного відновлення на 1,3 тис. дол. США, 0,9 тис. дол. США і 1,4 тис. дол. США (у розрахунку на одну особу) відповідно. За умови збільшення ресурсного потенціалу на 0,06 в.п. (2010 р.) і 0,05 в.п. (2015 р.) обсяги ВВП збільшуються на 0,4 тис. дол. США (у розрахунку на одну особу).

Україна стикнулася з одним із найбільших викликів сьогодення – стрімким збільшенням обсягів зовнішньої міграції населення, яка становить загрозу для національної безпеки та економічної стійкості країни. Міграційна криза набула критичних масштабів, що безпосередньо впливає на перспективи економічного зростання та ускладнює чи навіть унеможливорює відновлення національної економіки у поствоєнний період. Вплив міграції молоді на ресурсне забезпечення економічного зростання збільшується у динаміці (табл. 3.10). Так,

збільшення міграційних втрат на 1 % призводить до зменшення ресурсного потенціалу України в першому лазі на 0,5 в.п. і на 1,9 в.п. у четвертому лазі. Така ж ситуація спостерігається і з впливом міграційних втрат на темпи соціально-економічного відновлення України, який збільшується з 0,2 в.п. (перший лаг) до 2,0 в.п. (четвертий лаг). Статистична значущість отриманих результатів становить 99 %.

Таблиця 3.10

Динамічне моделювання впливу «міграційні втрати молоді – ресурсний потенціал – соціально-економічне відновлення України», 2005-2023 рр.

Індикатори	Лаги	Коеф. впливу	Показники статистичної значущості		
			Стандартна похибка	t-Стюдента	p-level
Ресурсний потенціал	lag (1)	-0,501776	0,170907	-2,935965	0,0025
	lag (2)	-0,903135	0,210446	-2,390808	0,0041
	lag (3)	-1,487252	-0,814569	-3,921441	0,0019
	lag (4)	-1,888611	-0,77503	-3,376284	0,0013
Соціально-економічне відновлення	lag (1)	-0,195162	0,076787	-2,541603	0,0019
	lag (2)	-1,522851	0,086498	-6,044629	0,0001
	lag (3)	-1,636455	0,0929507	-6,495556	0,0001
	lag (4)	-1,979705	0,1124473	-7,8580144	0,0001
Коефіцієнти статистичної значущості					
Коефіцієнт детермінації				0,809532	
Скоригований коефіцієнт детермінації				0,746042	
Статистична похибка				12,75064	
F-критерій Фішера				0,000280	
Статистика DW				2,299558	

Примітка: розрахунки здійснено за допомогою програмного продукту *Eviews*; у квадратних дужках наведено t-критерій Стюдента, у круглих – стандартна похибка.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Результати динамічного каузального моделювання ресурсного потенціалу і соціально-економічного відновлення України за 2005-2023 рр. довели тезу, що ресурсне забезпечення і темпи зростання ВВП у розрахунку на одну особу, а також компоненти ресурсного потенціалу мають комплементарний лаговий взаємовплив. Так, зростання демографічного та трудового потенціалу на 1 % приводить до збільшення соціально-економічного відновлення на 1,7 в.п. у першому лазі і на 4,1 в.п. у другому лазі. Найбільший вплив у першому лазі на збільшення ВВП країни має фінансово-виробничий потенціал, збільшення якого на 1 % може сприяти збільшенню соціально-економічного відновлення на 5,0 в.п. у першому лазі та 5,4 в.п. у другому.

Міграційні процеси і до війни мали значний вплив на добробут домогосподарств, економічне зростання регіонів і загальний соціально-економічний розвиток країни. Міграція впливала на розвиток України двома каналами – відтік людського капіталу, зокрема молоді, та надходження грошових переказів від мігрантів. У період війни міграція має екзистенційне значення на економічний розвиток регіонів, оскільки масштаби зовнішньої міграції є критичними, що створюють кадровий дефіцит у всіх галузях економіки, а

внутрішня регіональна міграція, у т.ч. ВПО як економічний ресурс, не забезпечує «ефекту заміщення». Відтак, грошові перекази відігравали ключову роль у забезпеченні економічної стійкості регіонів у короткостроковій період, особливо у перші місяці війни. Однак, без ефективної політики управління міграційними процесами і забезпечення рееміграції населення, економічний ефект від використання міграційних трансфертів не буде перевищувати економічні втрати від послаблення потенціалу, особливо демографічно-трудового, соціально-економічного відновлення регіонів України. Регіони, для яких міграція населення мала найбільшим вплив на ресурсний потенціал (Львівська, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Закарпатська області), ризикують мати низькі темпи соціально-економічного відновлення (рис. 3.10).

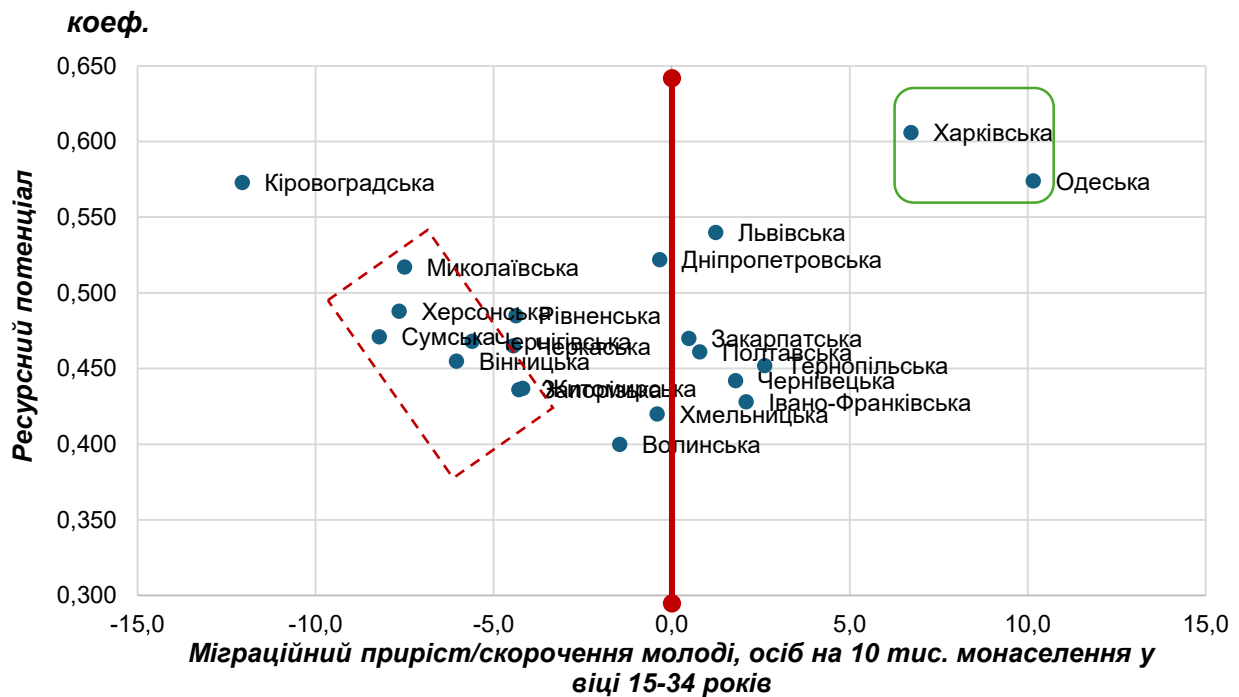

Рис. 3.10. Позичування регіонів України у проєкції «Міграційні втрати молоді – ресурсний потенціал», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатків Е-Ж

Економічна активність молоді відіграє важливу роль у розвитку національної та регіональних економіки, оскільки сприяє надходженню податків до місцевих і державних бюджетів. Водночас нестача робочої сили, особливо серед молоді, призводить до стрімкого зростання заробітної плати за умов низької продуктивності праці. Молодь є потенційними підприємцями, які готові ризикувати, впроваджувати інновації та бути рушійною силою соціально-економічного відновлення країни. За ефективної політики рееміграції, а в подальшому політики управління міграційними процесами, міграція молоді матиме економічні ефекти для національної економіки, зокрема це збільшення обсягів міграційного капіталу, який слугуватиме інвестиційним ресурсом для економічного зростання, а також соціального капіталу, що стимулюватиме розвиток бізнес-середовища, малого підприємництва (стартапів та інноваційних проєктів).

3.2. Оцінювання ефективності використання міграційного потенціалу молоді у проєкції соціально-економічного відновлення регіонів України

В умовах затяжного соціально-економічного та демографічного виклику, зумовленого військовими діями та іншими кризовими факторами, Україна стикається з інтенсивними міграційними потоками, особливо серед молоді. Ці процеси впливають не лише на трудовий ринок, а й на довгостроковий економічний розвиток країни, зокрема на можливості відновлення ресурсного потенціалу після війни. Оцінка масштабів та наслідків цього явища вимагає не лише глибокого аналітичного підходу, але й застосування ефективних інструментів для вимірювання продуктивності та ефективності процесів. Тому метод оцінки ефективності за допомогою *Data Envelopment Analysis (DEA)* набуває особливої важливості. *DEA* дозволяє оцінювати ефективність економічних одиниць за кількома входами та виходами, що робить його незамінним інструментом для аналізу таких складних систем, як вплив міграції на соціально-економічний потенціал країни. Використання цього методу допоможе зрозуміти, як міграційні процеси молоді впливають на різні аспекти ресурсного потенціалу, такі як людський капітал, рівень зайнятості, економічна продуктивність та соціальний розвиток. Застосування *DEA* також сприятиме виявленню ефективних і неефективних регіонів України з точки зору їх здатності адаптуватися до міграційних втрат і стимулювати економічне відновлення, що дозволить приймати більш обґрунтовані управлінські рішення та формувати відповідну державну політику.

Методичний алгоритм реалізації DEA-аналізу:

кожна з яких використовує m «входів» для виробництва s виходів. Нехай x_{ij} – кількість входу i (де $i=1,2,\dots,m$) для j -ої *DMU*, і y_{rj} – кількість виходів r (де $r=1,2,\dots,s$) для j -ої *DMU*.

Побудова програмної задачі для моделі, орієнтованої на максимізацію «виходу».

$$\text{Max} \theta_k = \frac{\sum_{r=1}^s u_r \cdot y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_i \cdot x_{ik}}, \quad (3.1)$$

за умов:

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r \cdot y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_i \cdot x_{ik}} \leq 1, \forall j = 1, 2, \dots, n$$

$$u_r \geq 0, \forall r = 1, 2, \dots, s,$$

$$v_i \geq 0, \forall i = 1, 2, \dots, m,$$

де θ_k – це ефективність *DMU_k*

3. Застосування еквівалентної лінійної форми.

4. Інтерпретація програмних результатів.

Ефективність вимірюється як співвідношення усіх сумарних «виходів» до усіх сумарних «входів». *DMU* є ефективною, якщо $\theta_k = 1$ (модель, орієнтована на «вихід» або $\varphi_k = 1$ (модель, орієнтована на «вхід»). Неефективність: якщо $\theta_k < 1$ або $\varphi_k > 1$, це означає, що *DMU* не є ефективною порівняно з іншими. Ефективна межа: складається з *DMUs*, які є ефективними, тобто знаходяться на межі ефективності.

Ефективні *DMUs* досягають найкращих результатів, за наявних ресурсів та інших можливостей ресурси. Неефективні *DMUs* змушені використовувати більше ресурсів для досягнення тих самих результатів, що й ефективні *DMUs*.

У дослідженні використано модель, орієнтовану на максимізацію виходу, тобто модель, яка прагне максимізувати соціально-економічний потенціал областей, враховуючи використані ресурси (міграційні інтенції молоді). Усі *DMUs* (області України) були оцінені на основі їх здатності перетворювати міграційні потоки чи інтенції молоді («входи»: (1) сальдо міграції молоді; (2) міграційні інтенції серед студентів, що зараз перебувають в Україні, та (3) серед студентів, які мають намір залишатися закордоном (що перебувають там в даний час)) в соціально-економічне відновлення України («виходи»: (1) загальний рівень економіки, (2) ефективність базових галузей, (3) інноваційна та зовнішньоекономічна активність, (4) розвиток малого та середнього бізнесу. Деталізація індикаторів за кожним «виходом» наведено у табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Інформаційно-аналітична база дослідження соціально-економічного відновлення регіонів України: DEA-аналіз

<i>Загальний рівень економіки</i>	<i>Ефективність базових галузей</i>
1. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту, у цінах попереднього року, % Валовий регіональний продукт, грн, у розрахунку на одну особу 3. Частка регіону у ВВП, % 4. Обсяг капітальних інвестицій на одну особу, дол. США 5. Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США	1. Індекс промислової продукції, % до попереднього року 2. Обсяг реалізованої промислової продукції, грн, у розрахунку на одну особу 3. Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року 4. Обсяг виконаних будівельних робіт, грн, у розрахунку на одну особу 5. Обсяг вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту, тис. тонн-кілометрів, у розрахунку на 1 тис. осіб 6. Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, % до попереднього року
<i>Інноваційна та зовнішньоекономічна активність</i>	<i>Розвиток малого та середнього бізнесу</i>
1. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % 2. Темпи зростання обсягів експорту товарів, % 3. Співвідношення експорту до імпорту товарів 4. Частка експорту товарів у загальному обсязі, % 5. Частка інноваційно активних промислових підприємств, %	1. Кількість суб'єктів середнього підприємництва, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення 2. Кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікро підприємництва), од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення 3. Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів середнього підприємництва (у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання, % 4. Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання, % 5. Кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників

Джерело: авторська розробка

-аналіз здійснено з використанням програмного продукту *OnFront*. Результати

-аналізу дозволяють зробити важливі висновки щодо ефективності використання міграційних потоків та інтенцій молоді у різних областях України у розрізі окремих компонент соціально-економічного потенціалу для відновлення (рис. 3.11-3.13).

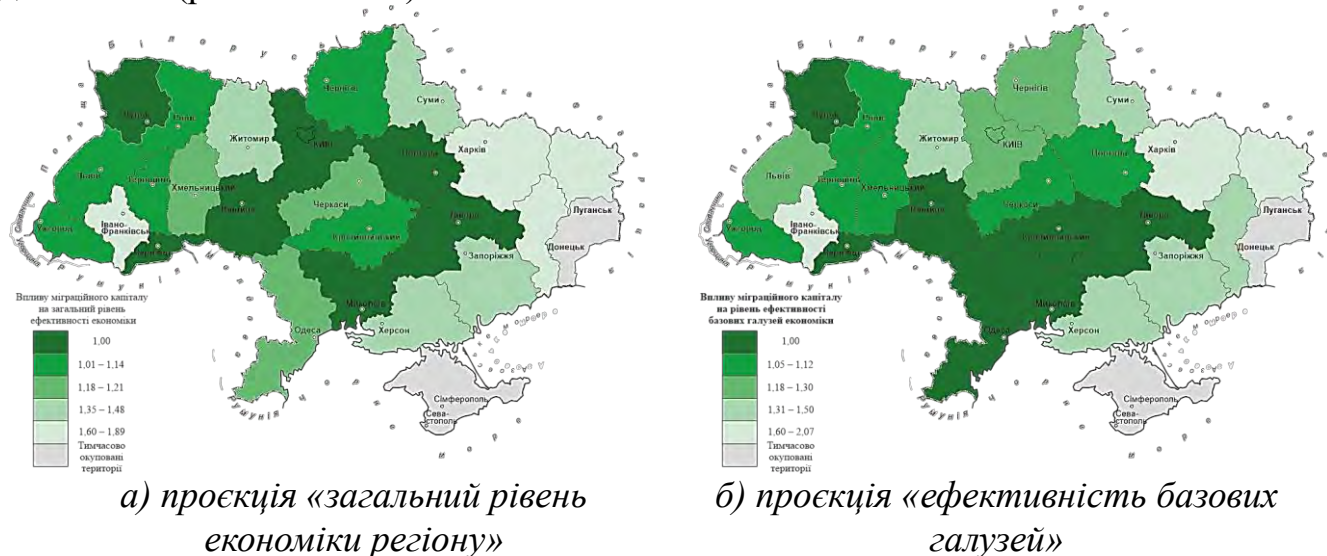

Рис. 3.11. Ефективність використання міграційного потенціалу молоді: проєкція ефективності та розвитку економіки регіонів, 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У проєкції «загальний рівень економіки регіону» максимально ефективними областями є: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська та інші. Ці області найкраще використовують міграційні потоки та інтенції молоді для збереження або покращення загального рівня соціально-економічної системи, що може бути пов'язане з відносно стабільнішою економічною ситуацією цих областей до війни, високим рівнем зайнятості та наявністю кращих умов для розвитку бізнесу. Менш ефективні області: Харківська, Луганська, Запорізька, Івано-Франківська. Тут ефективність значно нижча, що може наслідком гірших та менш прогнозованих умов ведення бізнесу. У випадку перших трьох областей на сучасному етапі, ситуація ще більше погіршується унаслідок їх максимальної близькості до лінії фронту.

За показником «ефективність базових галузей» варто виділити Волинську, Дніпропетровську та Кіровоградську області як максимально ефективні області. Ці регіони демонструють високу ефективність у використанні міграційних інтенцій та потоків для підтримки базових галузей, таких як промисловість і сільське господарство. Менш ефективними є Харківська, Луганська, Херсонська, Донецька, Сумська області. Низька ефективність у цьому випадку може бути наслідком економічної нестабільності, зниження інвестицій та втрати кваліфікованих кадрів через інтенсифікацію міграції молоді після нападу РФ на Україну у 2014 р. У цьому контексті дещо випадає із загального тренду Івано-Франківська область, але у цьому регіоні можуть бути дещо інші причини, які вимагають детальнішого дослідження.

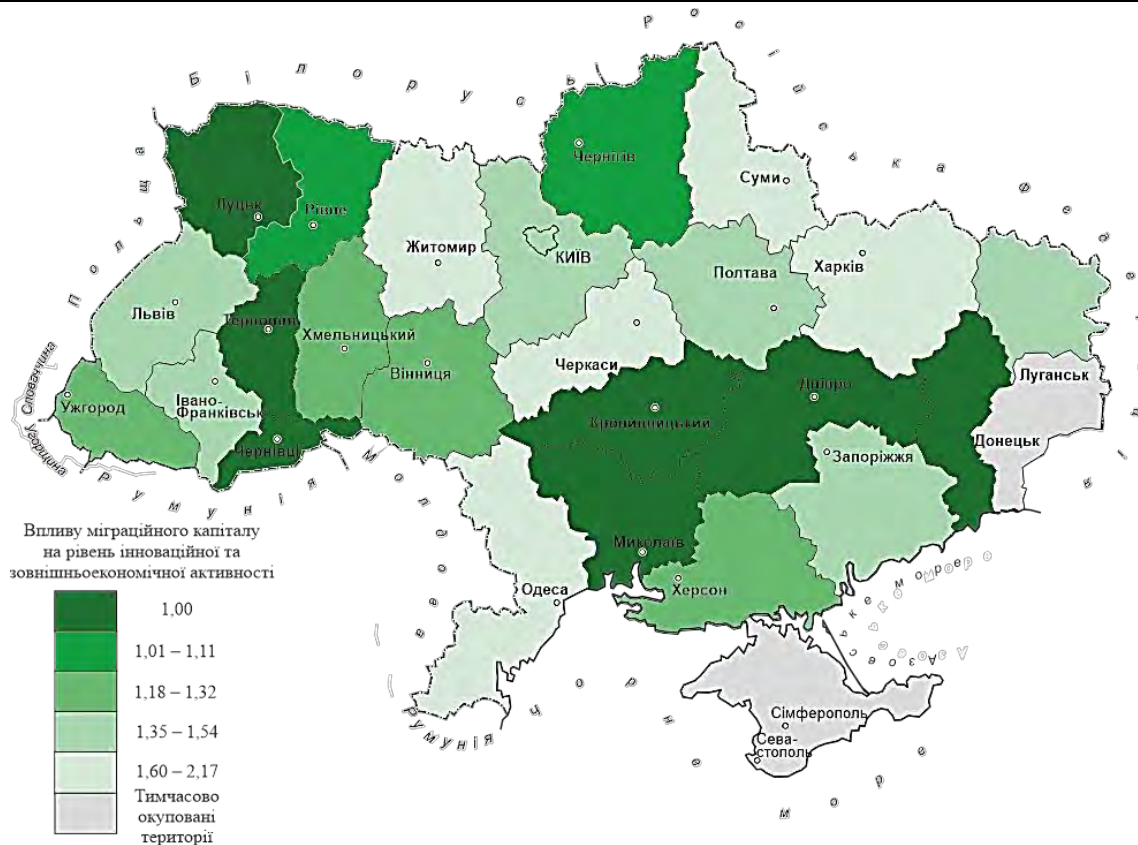

Рис. 3.12. Ефективність використання міграційного потенціалу молоді: проєкція «інноваційна та зовнішньоекономічна активність», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

- *Максимально ефективні області:* Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська. На перший погляд можна припустити, що ці регіони ефективно використовують міграційні потоки для розвитку інновацій та активізації зовнішньоекономічної діяльності та підтримку експортної активності, але після детальнішого аналізу, можна стверджувати, що швидше йдеться про залучення офшорних компаній для виведення капіталу з цих регіонів та одержання державних пільг і підтримки, передбачених на стимулювання інноваційної активності.

- *Менш ефективні області:* Харківська, Сумська, Житомирська, Одеська, Луганська, що може бути пов'язано з обмеженими можливостями для інновацій та втратами молодих талантів, які активно залишають регіон впродовж всього періоду російсько-української війни.

- *Максимально ефективні області:* Волинська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська. Ці регіони демонструють високу ефективність у використанні міграційних інтенцій та потоків для підтримки малого та середнього бізнесу навіть під час війни. Про це свідчить значна кількість релокації підприємств у західні регіони України ще до широкомасштабного вторгнення рф.

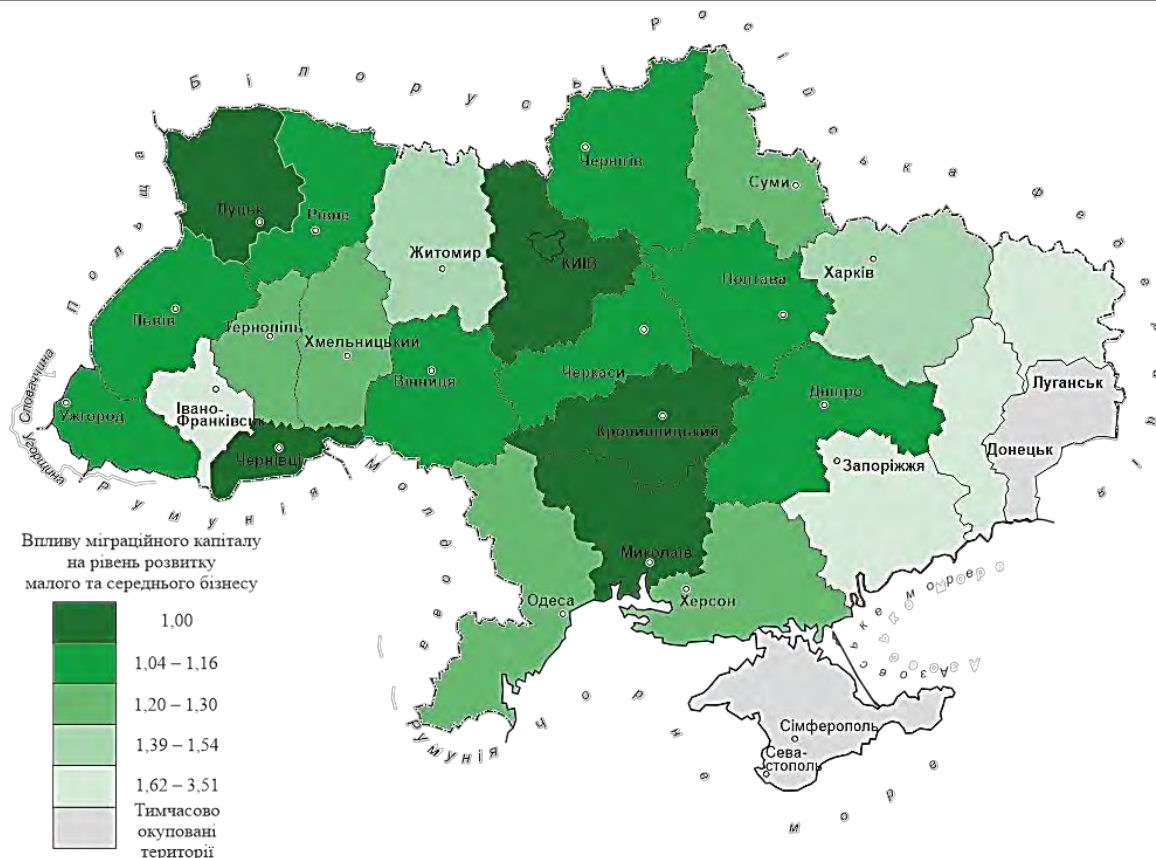

Рис. 3.13. Ефективність використання міграційного потенціалу молоді: проєкція «розвиток малого та середнього бізнесу», 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

- *Менш ефективні області:* Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська, Житомирська, Сумська області. Тут ефективність характеризується найнижчим рівнем, що може бути пов'язано з дестабілізацією бізнес-середовища, втратами капіталу та людських ресурсів, а також частковою міграцією молоді в напрямку рф (що було пов'язане з присутністю певної частки проросійськи налаштованих молодих громадян як до, так і після 2014 р.).

На основі результатів *DEA*-аналізу можна зробити кілька ключових висновків:

міцнення економічної бази: в областях з високою ефективністю необхідно підтримувати існуючі економічні програми та розширювати їх, щоб і надалі утримувати молодь у регіоні.

ідтримка інновацій: у регіонах з низькою ефективністю необхідно посилити інвестиції в інновації та науково-дослідні проєкти, а також створити умови для розвитку стартапів.

озвиток малого та середнього бізнесу: для підтримки МСБ необхідно запровадити програми підтримки підприємництва, особливо в тих регіонах, де ефективність їх розвитку є низькою.

окус на Харківській та Луганській областях: ці регіони потребують особливої уваги, адже низька ефективність може перешкоджати їхньому економічному відновленню. Необхідно впровадити спеціальні економічні програми, орієнтовані на розвиток молодіжного потенціалу.

Залежність соціально-економічного розвитку регіонів від міграції молоді також доведена результатами економіко-математичного моделювання (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Результати моделювання впливу сальдо міграції молоді на основні показники соціально-економічного відновлення регіонів України, 2015-2021 рр.

Показники	Моделі			
	<i>Linear</i>	<i>Decision Tree</i>	<i>Random Forest</i>	<i>SVR</i>
Загальний рівень розвитку економіки				
1. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту, у цінах попереднього року, %	-0,012	-2,435	-1,121	0,033
2. Валовий регіональний продукт, грн, у розрахунку на одну особу	0,140	-1,668	-0,622	-0,001
3. Частка регіону у ВВП, %	0,123	-0,190	-0,067	0,062
Обсяги капітальних інвестицій на одну особу, дол. США	0,272	-0,360	0,000	-0,032
5. Обсяги прямих іноземних інвестицій, дол. США/особа	-0,028	-0,136	-0,066	-0,165
Ефективність базових галузей				
1. Індекси промислової продукції, % до попереднього року	-0,164	-1,474	-0,644	-0,052
2. Обсяги реалізованої промислової продукції, грн, у розрахунку на одну особу	0,039	-0,943	-0,339	-0,150
3. Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року	-0,071	-2,371	-1,223	-0,082
4. Обсяги виконаних будівельних робіт, грн, у розрахунку на одну особу	-0,085	-1,691	-0,704	-0,024
5. Обсяги вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту, тис. тонн-кілометрів, у розрахунку на 1 тис. осіб	-0,011	-1,082	-0,844	-0,008
Інноваційна та зовнішньоекономічна активність				
1. Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, % до попереднього року	0,013	-1,320	-0,388	0,136
2. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	0,015	-1,128	-0,627	-0,049
3. Темпи зростання обсягів експорту товарів, %	-0,011	-1,053	-0,569	0,001
4. Співвідношення експорту до імпорту товарів	-0,009	-0,595	-0,181	-0,110
5. Частка експорту товарів у загальному обсязі, %	-0,044	-0,078	-0,012	-0,097
6. Частка інноваційно активних промислових підприємств, %	-0,286	-2,640	-1,393	-0,063
Розвиток малого та середнього бізнесу				
1. Кількість суб'єктів СП, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	0,214	-0,499	-0,267	0,179
2. Кількість суб'єктів МП (з урахуванням мікро підприємництва), од., у розрахунку на 10 тис. осіб населення	0,228	-0,561	-0,300	0,047

Показники	Моделі			
	<i>Linear</i>	<i>Decision Tree</i>	<i>Randon Forest</i>	<i>SVR</i>
3. Частка обсягу реалізованої продукції суб'єктів середнього підприємництва суб'єктами господарювання	-0,060	-0,049	0,143	-0,064
4. Частка обсягу реалізованої продукції суб'єктів МП у загальному обсязі реалізованої продукції	-0,075	-0,310	-0,041	-0,055
5. Кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників	-0,104	-0,401	-0,133	-0,010
Соціальне благополуччя				
1. Частка сукупних споживчих витрат домогосподарств на первинні потреби (харчування і безалкогольні напої), % у середньому у розрахунку на одне домогосподарство	-0,081	-0,638	-0,337	-0,048
2. Частка сукупних споживчих витрат домогосподарств на освіту, навчання, дошкільне виховання, % у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство	0,027	-1,085	-0,650	0,081
3. Частка сільських домогосподарств, які мають доступ до Інтернету вдома, % до загальної кількості домогосподарств	-0,058	-1,011	-0,582	-0,039
4. Темп зростання (зменшення) обсягу прийнятого в експлуатацію житла, % до періоду попереднього року	-0,177	-0,684	-0,110	-0,025
5. Загальна площа житлового фонду, кв.м., у розрахунку на одну особу	0,167	-0,563	-0,180	0,062
6. Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати за місяць, %	-0,110	-0,798	-0,296	-0,281

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Результати дослідження підкреслюють важливість аналізу міграційних настроїв серед молоді як чинника, що впливає на економічну стабільність і розвиток різних секторів економіки.

Особливої уваги заслуговує те, що певні показники, такі як роздрібний товарооборот та частка середнього бізнесу, демонструють негативну реакцію на зростання міграційних інтенцій, що може бути критичним для розробки соціально-економічної політики.

Міграційні інтенції серед молоді України, як серед тих, хто вже перебуває за кордоном, так і серед тих, хто ще залишається в країні, мають суттєвий вплив на різні аспекти соціально-економічного потенціалу держави (табл. 2.13).

Таблиця 3.13

Вплив міграційних інтенцій серед молоді України, що знаходиться в даний момент за кордоном та міграційні інтенції серед молодих громадян України, що в даний момент знаходяться в Україні на соціально-економічні показники: регіональний зріз, VAR балансові крос-секшн моделі з лаговими значеннями, 2023-2024 рр.

Залежні змінні	Beta	St.er.Beta	B	St.er.B	t (108)	P-level	Статистична значущість
Міграційні інтенції серед молоді України, що знаходиться в даний момент за кордоном							
Y1 (Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту)	-0,278072	0,204792	2,016266 -0,002135	0,003616 0,001572	557,5210 -1,3578	0,000000 0,188284	= 0,035; F(1,22)=1,8437 p<0,188; Стандартне відхилення: 0,01384; DW=2,44
Y3 (Частка регіону у ВВП, %)	0,256041	0,206094	0,365029 0,037608	0,069620 0,030271	5,243193 1,242350	0,000029 0,227188	Стандартне відхилення: 0,26643; DW=2,097
Y5 (Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США)	0,387190	0,196571	2,430235 0,072249	0,084358 0,036680	28,80867 1,96972	0,000000 0,061589	= 0,111; F(1,22)=3,8798 p<0,061; Стандартне відхилення: 0,32284
Y21 (Кількість найманих працівників на малих підприємствах)	-0,268622	0,205365	1,495275 -0,011916	0,020951 0,009110	71,37136 -1,30803	0,000000 0,204368	= 0,029; F(1,22)=1,7109 p<0,204; Стандартне відхилення: 0,080; DW= 1,65
Міграційні інтенції серед молодих громадян України, що в даний момент знаходяться в Україні							
Залежні змінні							Статистична значущість
(Частка регіону у ВВП, %)	0,512307	0,183097	-2,01218 1,49869	0,870249 0,535626	-2,31219 2,79801	0,030511 0,010483	= 0,228 F(1,22)=7,8288 p<,01048 Стандартне відхилення: 0,23670; DW=1,982
Y5 (Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США)	0,574191	0,174552	-0,927706 2,133906	1,053964 0,648701	-0,880206 3,289509	0,388262 0,003344	=0,299; F(1,22)=10,821 p<0,003; Стандартне відхилення: 0,28667; DW=1,696
Y7 (Обсяг реалізованої промислової продукції, грн, у розрахунку на одну особу)	0,380546	0,197160	2,788273 1,214040	1,021941 0,628991	2,728410 1,930139	0,012269 0,066582	= 0,1059; F(1,22)=3,7254 p<0,066; Стандартне відхилення: 0,27796; DW=2,147
Y11 (Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі)	-0,577213	0,174098	2,291324 -0,147123	0,072097 0,044375	31,78095 -3,31545	0,000000 0,003145	= 0,303; F(1,22)=10,992 p<0,0031; Стандартне відхилення: 0,01961; DW=1,977
Y13 (Темпи зростання обсягів експорту товарів, %)	0,280748	0,204626	1,799096 0,199233	0,235932 0,145213	7,625482 1,372006	0,000000 0,183891	= 0,036; F(1,22)=1,8824 p<0,183; Стандартне відхилення: -0,064; DW=2,291
Y19 (Частка обсягу реалізованої продукції суб'єктів середнього підприємництва)	-0,450551	0,190335	2,645706 -0,612341	0,420290 0,258683	6,29495 -2,36715	0,000002 0,027143	= 0,166; F(1,22)=5,6034 p<0,027; Стандартне відхилення: 0,114; DW=1,469
Y27 (Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати за місяць, %)	0,546303	0,178574	1,092611 0,236938	0,125835 0,077450	8,682895 3,059251	0,000000 0,005746	R= 0,546; R2= 0,266; F(1,22)=9,3590 p<,00575; Стандартне відхилення: 0,034; DW=1,33

.3. Сценарне моделювання розвитку ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України в умовах молодіжно-міграційної кризи

Оцінка впливу міграційних процесів на соціально-економічний потенціал країни, особливо в умовах затяжної кризи, є важливим завданням для формування ефективної державної політики. Міграційні потоки молоді, зокрема їхнє сальдо, прямо впливають на людський капітал, що в свою чергу визначає майбутні можливості економічного зростання та відновлення. У зв'язку з цим, застосування методів аналізу, які дозволяють ефективно оцінювати взаємозв'язки між кількома змінними, є критично важливим для розробки стратегій відновлення ресурсного потенціалу України.

Метод *DEA*, як зазначено вище, дозволяє оцінити ефективність використання ресурсів на регіональному рівні, зокрема щодо міграційних потоків. Однак, враховуючи складність взаємодії між економічними та демографічними процесами, варто розглянути можливість застосування більш гнучких та адаптивних моделей, таких як штучні нейронні мережі (ШНМ). Нейронні мережі здатні моделювати складні нелінійні зв'язки між змінними та прогнозувати їхній вплив на загальний соціально-економічний потенціал. Однією з ключових переваг використання ШНМ є можливість враховувати динаміку двох важливих змінних – сальдо молодіжної міграції та економічне зростання, – для прогнозування потенціалу відновлення країни. Пропонована модель передбачає використання сальдо міграції та темпів зростання ВВП як вхідних змінних, а ресурсний потенціал (коефіцієнт) – як залежну змінну. Цей підхід допоможе не лише оцінити вплив кожного з чинників окремо, але й визначити їхній сукупний ефект на потенціал відновлення.

Процес побудови моделі нейронної мережі:

1. Підготовка даних. Нормалізація вхідних параметрів (сальдо молодіжної міграції та темп зростання ВВП) для покращення продуктивності нейронної мережі.

Архітектура моделі. Використання багатошарового перцептрона (*MLP*) або рекурентної нейронної мережі (*RNN*) для врахування часової динаміки. Вхідний шар матиме два нейрони, схований шар – декілька для обробки нелінійних залежностей, а вихідний – один нейрон для прогнозування ресурсного потенціалу.

Навчання. Навчання моделі на основі історичних даних, використовуючи метод зворотного поширення помилки для мінімізації похибки.

Прогноз. Прогнозування динаміки ресурсного потенціалу на основі майбутніх значень сальдо молодіжної міграції та економічного зростання.

Використання нейронних мереж дозволяє враховувати складні зв'язки між демографічними та економічними процесами та прогнозувати можливості відновлення ресурсного потенціалу України в умовах змінної ситуації за кордоном і внутрішнього соціально-економічного розвитку. Проведення паралельних досліджень для України та Німеччини з метою порівняння впливу молодіжної міграції та економічного зростання на соціально-економічний потенціал обох країн є важливим і доцільним з кількох ключових причин: Німеччина як еталонна країна з високим рівнем молодіжної міграційної безпеки.

Німеччина має добре налагоджену систему управління міграційними процесами, зокрема молодіжною міграцією. Завдяки стабільній економіці, високому рівню соціальної підтримки, інвестиціям у розвиток людського капіталу та активній міграційній політиці. Німеччина вважається однією з найбезпечніших країн для молоді, яка мігрує або інтегрується в економічну систему. Це дає можливість використовувати її як еталон для порівняння з країнами, що мають інші демографічні та економічні умови, такими як Україна. Порівняння різних моделей впливу міграції на економічне зростання та соціально-економічний потенціал. У Німеччині та Україні міграційні потоки молоді мають різні економічні та соціальні наслідки. В Україні масова міграція молоді пов'язана з відтоком кваліфікованих кадрів, що негативно впливає на ресурсний потенціал і сповільнює економічне зростання. У Німеччині, навпаки, інтеграція мігрантів часто сприяє економічному розвитку завдяки залученню трудових ресурсів та інноваційного потенціалу.

Оцінка ефективності політик. Порівняння України та Німеччини дозволить проаналізувати ефективність політик управління міграцією та їхнього впливу на економічний розвиток. Німеччина, як країна з розвиненою міграційною політикою, надає можливість дослідити успішні стратегії інтеграції мігрантів у економіку, що може бути корисним для України у вдосконаленні власних підходів до регулювання міграційних процесів.

Виявлення структурних відмінностей. Паралельне дослідження дозволить виявити структурні відмінності у впливі змінних на соціально-економічний потенціал. В Україні економічне зростання та міграційні процеси можуть бути більш залежними від зовнішніх факторів (війна, економічні кризи, демографічний спад), тоді як у Німеччині ці процеси є стабільнішими й менш чутливими до таких впливів.

Адаптація успішних моделей для України. Вивчення впливу міграційної політики на економічне зростання у Німеччині може стати основою для розробки більш ефективної політики в Україні. Це допоможе не тільки оптимізувати управління міграційними потоками, а й сприятиме стабільному розвитку ресурсного потенціалу країни в умовах міграційної кризи. Порівняльний аналіз дозволить виявити ключові елементи успішних моделей, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Аналіз динаміки впливу міграції та економічного зростання в різних умовах. Оскільки Німеччина має високий рівень економічної стабільності дослідження там дасть змогу оцінити міграційні процеси в умовах зростаючої економіки. Україна, з іншого боку, перебуває в умовах відновлення після війни та економічних потрясінь.

Таким чином, паралельне дослідження для України та Німеччини дозволить глибше зрозуміти як міграція молоді впливає на соціально-економічний потенціал в різних умовах та виявити можливі шляхи підвищення ефективності державної політики в Україні. У цьому дослідженні проаналізовано вплив молодіжного міграційного сальдо та економічного зростання на соціально-економічний потенціал відновлення України. Моделювання здійснювалося з використанням нейронних мереж, що враховували часовий лаг у чотири роки.

Такий підхід дозволив оцінити відстрочений вплив міграційних втрат молоді на можливості економічного розвитку країни.

Моделювання даних було виконано в *Python* з використанням бібліотеки та інструментів для побудови нейронних мереж з *scikit-learn*.

Аналіз із використанням нейронних мереж дозволив виявити значний негативний вплив сальдо міграції молоді на соціально-економічний потенціал України. Зокрема, моделювання показало, що негативне сальдо міграції молоді спричиняє тривалий негативний ефект, що проявляється протягом наступних кількох років після міграційних втрат. Отримані прогнози щодо впливу молодіжної міграції та економічного зростання на соціально-економічний потенціал України на наступні три роки виглядають наступним чином:

рогноз на перший рік: -12,45 % потенціалу відновлення.

рогноз на другий рік: -9,32 %.

рогноз на третій рік: -6,15 %.

Отримані результати підтверджують, що сальдо міграції молоді має суттєвий довготривалий вплив на економічний потенціал відновлення України. Відтік молоді призводить до втрати ключового людського капіталу, що негативно впливає на економічне зростання і соціальні перспективи країни. Цей вплив стає більш відчутним з лагом у декілька років, що підкреслює необхідність раннього втручання та розробки політики, спрямованої на утримання молоді в країні.

Негативне сальдо молодіжної міграції має значний негативний вплив на соціально-економічний потенціал відновлення України. Відтік молоді значно зменшує можливості для відновлення економіки. Відстрочений вплив міграційних процесів вимагає довгострокового стратегічного планування для забезпечення стійкого економічного зростання. Політика спрямована на утримання молоді та створення сприятливих умов для працевлаштування може стати вирішальним фактором для покращення соціально-економічної ситуації в країні.

Для перевірки гіпотези щодо впливу сальдо міграції на соціально-економічний потенціал відновлення України використано також множинну багатофакторну лінійну регресію. Щоб врахувати лагові значення з лагом 4 для множинної регресії, потрібно створити нові змінні, які представляють значення сальдо міграції та економічного зростання за 4 попередні періоди (табл. 3.14).

Результати аналізу з використанням багатофакторної регресії показали, що економічне зростання має значний позитивний вплив на ресурсний потенціал, оскільки коефіцієнт для *Economic_Growth_t* є статистично значущим (р-значення 0.000), що свідчить про його значний вплив. У той же час, коефіцієнти для сальдо молодіжної міграції (*Migration_Balance_t* (р-значення 0.127)) та для лагових значень сальдо молодіжної міграції (*Migration_Balance_t-4* з Р-значенням 0.178) характеризуються низькою статистичною значущістю. Це свідчить про те, що поточні та лагові значення сальдо молодіжної міграції в Україні у досліджуваному періоді не мають істотного впливу на ресурсний потенціал у порівнянні з економічним зростанням, яке відіграє ключову роль у формуванні ресурсного потенціалу.

Таблиця 3.14

Дані з лаговими значеннями (4 періоди) для побудови моделі з використанням нейронних мереж для України, 2007-2023 рр.

Роки	Поточне значення «Сальдо міграції»	Лаг 4 «Сальдо міграції»	Поточне значення «Ресурсний потенціал відновлення»	Лаг 4 «Ресурсний потенціал відновлення»	Поточне значення «Економічне зростання, ВВП, %»	Лаг 4 «Економічне зростання, ВВП, %»
2007	-181,52	-	0,44	-	3,10	-
2008	-335,25	-181,52	0,48	0,44	7,60	3,10
2009	-251,54	-335,25	0,52	0,48	8,20	7,60
2010	-266,44	-251,54	0,50	0,52	2,20	8,20
2011	-180,37	-266,44	0,42	0,50	-15,10	2,20
2012	-91,69	-180,37	0,49	0,42	4,10	-15,10
2013	-122,38	-91,69	0,51	0,49	5,50	4,10
2014	-189,84	-122,38	0,49	0,51	0,20	5,50
2015	-405,61	-189,84	0,49	0,49	0,00	0,20
2016	-899,60	-405,61	0,39	0,49	-0,60	0,00
2017	-966,45	-899,60	0,44	0,39	-9,80	-6,60
2016	-661,84	-966,45	0,47	0,44	2,40	-9,80
2017	-1103,88	-661,84	0,51	0,47	2,40	2,40
2018	-699,48	-1103,88	0,55	0,51	3,5	2,40
2019	-659,50	-699,48	0,57	0,55	3,20	3,50
2020	-1060,83	-659,50	0,53	0,57	-3,80	3,20
2021	-2135,37	-1060,83	0,57	0,53	3,40	-3,80
2022	10556,60	-21350,2	0,47	0,57	-28,80	3,40
2023	-1758,00	10556,60	0,44	0,47	4,60	28,80

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Аналогічне дослідження було проведене й для Німеччини як еталонної країни, у якій політика регулювання міграційних процесів з врахуванням потенціалу розвитку вважається достатньо ефективною. Для проведення аналізу з використанням нейронних мереж на прикладі Німеччини необхідно зосередитися на обробці великих обсягів даних та прогнозуванні на основі часових рядів. Використання нейронних мереж забезпечує більшу точність у моделюванні складних взаємозв'язків між змінними, такими як економічне зростання, міграція, та їхній вплив на соціально-економічний потенціал країни.

Так, зростання сальдо міграції позитивно впливає на ресурсний потенціал Німеччини, що підтверджується прогнозованим збільшенням показника протягом досліджених років. У перший рік при сальдо міграції 250 осіб та економічному зростанні на рівні 2,0 % прогнозований ресурсний потенціал склав 0,620. У другий рік, незважаючи на зниження економічного зростання до 1,5 %, збільшення сальдо міграції до 300 осіб призвело до незначного підвищення ресурсного потенціалу до 0,625. У третій рік прогноз показав, що при зменшенні сальдо міграції до 280 осіб, але зростанні економіки до 2,5 %, ресурсний потенціал залишається стабільно високим на рівні 0,623. Це підкреслює, що навіть незначне зниження міграційних потоків компенсується стабільним економічним зростанням.

Застосування нейронних мереж для аналізу та прогнозування дає можливість враховувати нелінійні взаємозв'язки між змінними, що дозволяє отримати точніші результати. Використання багатосарового перцептронного дозволило передбачити, що при поєднанні високого сальдо міграції та позитивного економічного зростання ресурсний потенціал має тенденцію до стабільного підвищення. Проте, цей прогноз базується на історичних даних, і тому непередбачені економічні або соціальні події можуть вплинути на точність оцінок, що робить цей метод корисним для стратегічного планування в економічній політиці та управлінні міграційними процесами.

Для багатофакторної регресії, що оцінює вплив сальдо міграції на соціально-економічний потенціал Німеччини, використовувалася методика побудови моделі з використанням нейронних мереж та багатофакторної регресії у *Python*. Прогнозні розрахунки соціально-економічного потенціалу Німеччини: 0,604 (рік 1), 0,617 (рік 2), 0,631 (рік 3).

Аналіз результатів моделювання для Німеччини показує чітку позитивну кореляцію між сальдо міграції та ресурсним потенціалом, що свідчить про значний вплив міграційних потоків на економічний потенціал країни. Зокрема, підвищення сальдо міграції (збільшення припливу робочої сили та талантів) корелює з підвищенням ресурсного потенціалу, що можна пояснити позитивним впливом на інноваційність, продуктивність праці та загальний економічний розвиток. У той же час, кореляція між економічним зростанням і ресурсним потенціалом є менш вираженою. Це може вказувати на те, що хоча економічне зростання і сприяє підвищенню ресурсного потенціалу, його ефект не є настільки сильним і прямим у порівнянні з впливом міграційних потоків. Можливо, це пов'язано з тим, що економічне зростання вимагає часу для реалізації повного впливу на всі аспекти ресурсного потенціалу або з іншими факторами, які не були повністю враховані в моделі.

Для оцінки впливу сальдо міграції та ресурсного потенціалу на економічне зростання в Україні використовувалась методика прогнозування за допомогою нейронних мереж. На першому етапі були створені дані для прогнозування, включаючи лагові значення сальдо міграції та економічного зростання. Цей процес передбачав інтеграцію останніх відомих значень для формування повного набору даних, що включає необхідну інформацію для побудови та тренування нейронної мережі.

Прогноз на основі нейронної мережі:

Рік 1. Прогнозоване економічне зростання: -9.23%

Рік 2. Прогнозоване економічне зростання: -6.88%

Рік 3. Прогнозоване економічне зростання: -5.15%

Наведена методика прогнозування є важливим інструментом для оцінки можливих економічних трендів в Україні та допомагає у формуванні стратегічних рішень в сфері економічного розвитку та управління міграційними процесами.

Прогнозоване економічне зростання для України на наступні три роки вказує на постійно негативні тенденції, що свідчить про серйозні економічні труднощі. У першому році прогнозоване зростання складає -9.23%, що може

бути наслідком високого негативного сальдо міграції та недостатнього ресурсного потенціалу. У другому році економічне зростання покращується до -6,88 %, але ця позитивна динаміка є обмеженою, і країна все ще стикається з серйозними економічними викликами. У третьому році прогнозоване зростання становить -5,15 %, що свідчить про зменшення негативних тенденцій, але проблеми залишаються актуальними.

Аналіз результатів вказує на те, що високі рівні негативного сальдо міграції є значним чинником, який впливає на економічне зростання України. Від'ємні значення зростання можуть бути пов'язані з відтоком кваліфікованих кадрів та недостатнім ресурсним потенціалом. Висновки для економічної політики вимагають розробки стратегій для утримання талановитих фахівців і залучення нових кадрів. Крім того, інвестиції в розвиток людських та матеріальних ресурсів, а також підтримка малого і середнього бізнесу є ключовими для покращення економічної ситуації. Необхідно також вжити заходів для модернізації інфраструктури та реагування на економічні ризики для стабілізації і подальшого зростання економіки.

Результати аналізу прогнозування економічного зростання в Україні показують, що зміни в сальдо міграції та ресурсному потенціалі мають суттєвий вплив на економічні показники. Для сальдо міграції молоді -1200 осіб та ресурсного потенціалу 0,50, прогнозоване економічне зростання складає 2,09 %. Це вказує на певне зменшення економічної активності, що може бути наслідком високого негативного сальдо міграції та помірного рівня ресурсного потенціалу. Зменшення від'ємного сальдо міграції до -800 осіб і підвищення ресурсного потенціалу до 0,52 веде до покращення прогнозованого зростання до 2,93 %, що свідчить про позитивний ефект зменшення відтоку кадрів і підвищення ресурсної бази. У випадку, коли сальдо міграції молоді -900 осіб і ресурсного потенціалу 0,55, прогнозоване економічне зростання досягне 4,12 %, демонструючи найкращий результат і підтверджуючи важливість високого рівня ресурсного потенціалу для стимулювання економічного зростання.

Результати прогнозування потенціалу соціально-економічного відновлення України та Німеччини дозволили розробити імітаційну модель міграційної безпеки України у тривимірній площині «міграційне сальдо молоді – ресурсне забезпечення – економічне зростання/відновлення» (рис. 3.14) з врахуванням сценарних значень міграції молоді та економічного зростання. Імітаційна модель міграційної безпеки може служити інформаційно-аналітичним базисом для виявлення критичних обсягів міграції як маркерів послаблення ресурсного потенціалу України.

Зменшення негативного сальдо міграції має важливе, але не домінуюче значення для економічного зростання. Хоча покращення сальдо міграції сприяє позитивним змінам в економіці, основним чинником є підвищення ресурсного потенціалу. Інвестиції в людські ресурси та інфраструктуру, а також розвиток інновацій можуть мати значний позитивний вплив на економічний розвиток. Для забезпечення стабільного довгострокового зростання Україні слід зосередитися на стратегічних заходах, спрямованих на підвищення ресурсного

потенціалу, таких як модернізація інфраструктури, поліпшення освітніх програм та підтримка інноваційних ініціатив, що дозволить забезпечити стійкий економічний розвиток навіть в умовах негативного сальдо міграції.

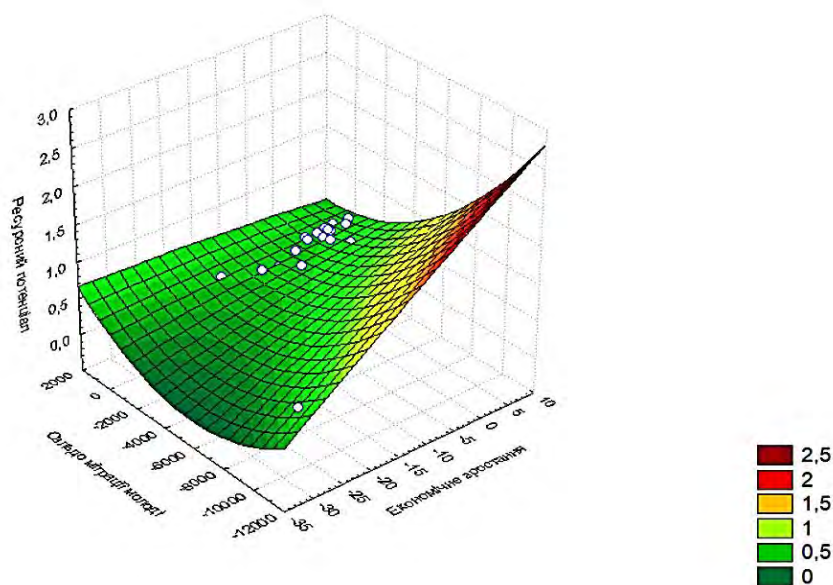

Рис. 3.14. Імітаційна модель міграційної безпеки України: тривимірна система «міграційне сальдо молоді – ресурсне забезпечення – економічне зростання/відновлення»

Джерело: побудовано на основі даних додатку 3

Результати прогнозування економічного зростання Німеччини на 2024-2026 рр. є такими: +0,92 % (2024 р.), +0,85 (2025 р.), +0,88 (2026 р.). Прогнозоване економічне зростання Німеччини на 2024-2026 роки, яке коливається в межах від 0.85% до 0.92%, свідчить про стабільність економічної ситуації, проте з помірними темпами розвитку. Таке зростання може бути результатом зниженого економічного імпульсу, який потребує додаткових стимулюючих заходів для підтримки і прискорення економічної активності.

Прогнозоване економічне зростання для України на 2024-2026 рр. демонструє значно більші коливання у порівнянні з Німеччиною, де темпи зростання залишаються відносно стабільними, але на низькому рівні. В Україні, ймовірно, буде спостерігатися зростання у 2024 р. з подальшим уповільненням у наступні роки. Це, очевидно є результатом війни та економічної нестабільності, несприятливих зовнішніх умов, які впливають на економічний розвиток.

Такі прогнози підкреслюють важливість впровадження ефективних економічних реформ та стабілізуючих заходів для підтримки зростання. Україні слід зосередитися на підвищенні інвестиційної привабливості, покращенні умов для бізнесу і подоланні структурних економічних проблем. Порівняння з Німеччиною також демонструє, що Україні потрібно знайти шляхи для стабілізації та довгострокового зростання, щоб зменшити ризики та забезпечити стійкий економічний розвиток.

Прогноз економічного зростання Німеччини з урахуванням сальдо міграції та ресурсного потенціалу представлено у табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Прогнозні дані показників сальдо молодіжної міграції, ресурсного потенціалу, економічного зростання на основі багатофакторного регресійного аналізу для Німеччини, 2024-2026 рр.

Показники	Прогнозні періоди		
	2024 р.	2025 р.	2026 р.
Сальдо молодіжної міграції, особи у розрахунку на 10 тис. молоді	825,6	862,7	899,1
Ресурсний потенціал, коеф.	0,493	0,523	0,547
Економічне зростання, %	2,02	0,49	0,10

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

На основі проведеного аналізу впливу сальдо міграції та ресурсного потенціалу на економічне зростання Німеччини виявлено значну залежність економічного розвитку від міграційних процесів та наявних ресурсів (рис. 3.15). Зокрема, результати свідчать про позитивний вплив обох незалежних змінних на економічне зростання. Сальдо міграції, особливо приплив молоді у віковій групі 15-34 років, позитивно корелює з економічними показниками, що підтверджує важливість міграційної політики для забезпечення сталого економічного зростання. Міграційний приплив залишається стабільним, але зі поступово зростаючими темпами, що сприятиме стабільному економічному розвитку.

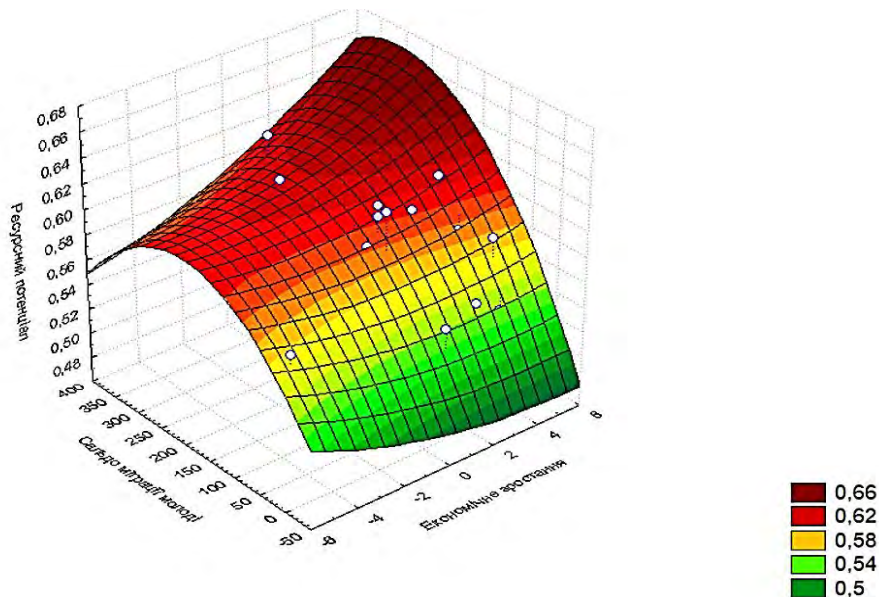

Рис. 3.15. Імітаційна модель міграційної безпеки Німеччини: тривимірна система «міграційне сальдо молоді – ресурсне забезпечення – економічне зростання/відновлення», 2005-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку 3

3.4. Форсайт ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення України в умовах міграційної кризи

Активізація еміграційного вектору міграції населення та виїзд значної кількості молоді за кордон у результаті погіршення безпекової ситуації в Україні однозначно негативно вплинули не лише на демографічні параметри відтворення людських ресурсів України, але й зменшили ресурсний потенціал соціально-економічного відновлення України поствоєнного періоду через вимивання інтелектуально-кадрового потенціалу. Це відповідно каталізувало незворотні процеси зниження рівня підприємницької, інноваційної та виробничої діяльності, можливості соціально-економічного зростання країни в умовах міграційної кризи послабило.

Відтак прогнозування ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення можна представити як модель, в якій на основі початкових даних методом системної динаміки здійснюється прогнозування зміни значень ключових компонент ресурсного забезпечення. Прогнозування ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення країни є складним завданням з численними методичними обмеженнями.

Важливим завданням є детермінація наявних залежностей між інтенсивністю зовнішньої еміграції молоді з України, яку розглядаємо як чинник та визначальний фактор, що впливає на трансформацію ресурсного забезпечення процесів соціально-економічного розвитку України, та при збереженні існуючих закономірностей з високою ймовірністю визначатиме темпи та можливості соціально-економічної відбудови та відновлення України у поствоєнному періоді.

Алгоритм моделювання ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення України передбачає виконання трьох послідовних етапів дослідження:

1. Вияву залежностей та закономірностей між інтенсивністю зовнішньої еміграції молоді у віці 15-34 рр. з України за кордон та компонентами ресурсного забезпечення економічного зростання на основі ретроспективних даних за 2005-2023 рр.

2. Побудови регресійних рівнянь та обчислення коефіцієнтів еластичності.

3. Прогнозування темпів приросту потенційних обсягів міграції молоді за кордон та темпів зміни значень складових ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення у короткостроковій (2024-2025 рр.), середньостроковій (2030 р.) та довгостроковій перспективі (2035 р.).

Прогнозні розрахунки здійснювались за сценарним підходом, який передбачав побудову трьох варіантів розвитку подій: *тенденційний* (збереження тенденцій виїзду молоді за кордон на довоєнному рівні), *оптимістичний* (зниження темпів вибуття молоді за кордон при одночасному зростанні рівня рееміграції молоді, яка вимушено покинула територію у результаті воєнної агресії РФ) та *песимістичний* (передбачає збереження тенденцій масового виїзду молодого населення, яке спостерігалось у 2022-2023 рр.).

Задля детермінації закономірностей між рівнем зовнішньої еміграції молоді з України за кордон та складовими ресурсного забезпечення економічного зростання побудовано дев'ять однофакторних регресійних моделей з використанням методу найменших квадратів (3.2-3.10), які дали змогу обчислити та диференціювати вплив факторного чинника (темтів приросту кількості молоді, що виїхала на постійне місце проживання закордон з України у віці 15-34 рр.) на темпи приросту ресурсного забезпечення економічного зростання в цілому та у зрізі його ключових складових.

$$GR^{RP} = 1,536 - 7,08 \times GR^{MY} \quad (3.2)$$

$$GR^{LR} = -1,561 - 1,94 \times GR^{MY} \quad (3.3)$$

$$GR^{DP} = -3,47 - 1,06 \times GR^{MY} \quad (3.4)$$

$$GR^{WP} = -5,23 - 0,85 \times GR^{MY} \quad (3.5)$$

$$GR^{KP} = -4,69 - 0,34 \times GR^{MY} \quad (3.6)$$

$$GR^{FP} = -2,4 - 0,153 \times GR^{MY} \quad (3.7)$$

$$GR^{IP} = -3,2 - 0,52 \times GR^{MY} \quad (3.8)$$

$$GR^{INP} = -18,9 \times GR^{MY \wedge -0.51} \quad (3.9)$$

$$GR^{EP} = -5,382 - 1,2 \times GR^{MY} \quad (3.10)$$

де GR^{RP} – темпи приросту ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{MY} – темпи приросту кількості молоді, що виїхала на постійне місце проживання закордон з України у віці 15-34 рр., у розрахунку на 10 тис. населення; GR^{LR} – темпи приросту працересурсної компоненти ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{DP} – темпи приросту демографічного потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{WP} – темпи приросту трудового потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{KP} – темпи приросту ресурсної компоненти «Капітал»; GR^{FP} – темпи приросту фінансового потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{IP} – темпи приросту виробничого потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{INP} – темпи приросту інноваційного потенціалу соціально-економічного відновлення України; GR^{EP} – темпи приросту підприємницького потенціалу соціально-економічного відновлення України.

Для визначення ступеня вагомості та впливу факторної змінної на варіацію результативних ознак були обчислені коефіцієнти еластичності, які підтвердили гіпотезу про наявність щільного оберненого зв'язку між темпами приросту рівнів вибуття молоді за кордон та забезпеченістю ресурсним потенціалом необхідним для гарантування соціально-економічного відновлення України. Зокрема, при збільшенні на 1 % темтів приросту чисельності молоді, що виїхала на постійне місце проживання закордон з України, у розрахунку на 10 тис. населення (GR^{MY}) і незмінних значеннях інших факторів очікується скорочення темтів приросту ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України (GR^{RP}) на 0,91 %.

Водночас у випадку зменшення еміграційної активності молоді на 1 % ресурсний потенціал соціально-економічного відновлення покращуватиметься, так як темпи зростання забезпеченості ресурсу «Праця» (GR^{LR}) зростуть на 0,56 %, в тому числі на 0,41 % та 0,26 % за рахунок нарощення демографічного

(GR^{DP}) та трудового (GR^{WP}) потенціалів відповідно. Аналогічно при зниженні рівня вибуття молоді закордон на 1 % варто очікувати зростання фінансового (GR^{FP}) та виробничого (GR^{IP}) потенціалу на 0,15 % та 0,52 %, а також інноваційного (GR^{INP}) та підприємницького (GR^{EP}) потенціалу – на 0,74 % та 1,2 % відповідно.

На основі побудованих економіко-математичних моделей здійснено прогнозну оцінку зміни значень різновекторних міграційних потоків, у які залучена молодь, на період 2024-2035 рр. за сценарним підходом з побудовою оптимістичного, тенденційного, песимістичного варіантів розвитку. Зокрема, оптимістичний сценарій прогнозування передбачає швидке завершення війни з РФ (до кінця 2025 р.), в тому числі звільнення тимчасово окупованих територій та підписання мирного договору, який гарантуватиме безпеку й територіальну цілісність України. Подальше зближення України з ЄС у перспективі повоєнного відновлення сприятиме збільшенню обсягів інвестицій, оздоровленню та модернізації національної економіки, що, у підсумку, підвищить соціально-економічні стандарти та якість життя населення й відповідно мотивуватиме українську молодь, яка виїхала з України у період повномасштабного вторгнення, повертатися назад. Відтак, за такого варіанту розвитку подій щорічні темпи приросту факторної змінної набуватимуть від'ємних значень та демонструватимуть тенденцію до суттєвого їх збільшення у міру покращення соціально-економічної та нормалізації безпекової ситуації (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Темпи приросту компонент ресурсного потенціалу України: сценарне прогнозування, 2025-2035 рр.

Фактичні дані, %				Прогнозні розрахунки, %			
2006 р.	2017 р.	2020 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2030 р.	2035 р.
<i>Темп приросту рівня вибуття населення у віці 18-34 рр., у розрахунку на 10 тис. молоді</i>							
-14.0	7.1	-14.8	-94.3				
Оптимістичний				3.0	0.0	-2.5	-5.0
Тенденційний				4.0	4.0	3.0	1.5
Песимістичний				4.5	4.5	6.5	8.0
<i>Темп приросту ресурсу «Праця»</i>							
14.6	3.0	-33.1	-23.3				
Оптимістичний				-7,3	-1,6	3,3	8,1
Тенденційний				-9,3	-9,3	-7,4	-4,5
Песимістичний				-10,3	-10,3	-14,2	-17,1
<i>Темп приросту ресурсу «Капітал»</i>							
29.0	31.9	5.7	10.8				
Оптимістичний				-5,7	-4,7	-3,8	-3,0
Тенденційний				-6,1	-6,1	-5,7	-5,2
Песимістичний				-6,2	-6,2	-6,9	-7,4
<i>Темп приросту інноваційного потенціалу</i>							
10.1	-11.1	4.8	-25.8				
Оптимістичний				-5.6	-5.4	-5.7	-6.9
Тенденційний				-11.3	-11.3	-12.6	-16.3
Песимістичний				-14.1	-15.2	-19.8	-25.6

Фактичні дані, %				Прогнозні розрахунки, %			
2006 р.	2017 р.	2020 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2030 р.	2035 р.
<i>Темп приросту підприємницького потенціалу</i>							
-4.3	25.1	5.6	4.4				
Оптимістичний				-9,0	-5,4	-2,4	0,6
Тенденційний				-10,2	-10,2	-9,0	-7,2
Песимістичний				-10,8	-10,8	-13,2	-15,0
<i>Темп приросту ресурсного потенціалу</i>							
7.9	7.2	-6.3	-6.8				
Оптимістичний				-19,7	1,5	19,2	36,9
Тенденційний				-26,8	-26,8	-19,7	-9,1
Песимістичний				-30,3	-30,3	-44,5	-55,1

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Найбільш ймовірний сценарій розвитку подій – це тенденційний, оскільки в основі даного підходу лежать усереднені тренди, які спостерігались в Україні до 2021 р., тобто не враховують міграційну кризу (масштабування міграції молоді у 2022-2023 рр.). Зважаючи на те, що у результаті погіршення безпекової ситуації значна частка молоді уже виїхала за кордон, у даному варіанті розвитку подій припускаємо, що кількість виїздів молоді у наступних періодах зменшуватиметься. За тенденційним сценарієм темпи приросту коефіцієнта вибуття молоді зберігатимуться на рівні 4 % щорічно у 2024-2025 рр. та поступово знижуватимуться до 1,5 % на рік у 2035 році.

Прогнозні значення ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України, які представлені песимістичним варіантом розвитку подій до 2035 р., передбачають, що безпекова ситуація й надалі залишатиметься задовільною у областях віддалених від зони бойових дій та критичною у прифронтових регіонах. У такому випадку вимивання людських ресурсів у вікових групах 15-34 рр. продовжуватиметься, а темпи приросту коефіцієнта вибуття стабілізуються на рівні 8 % за рік, що у підсумку призведе до суттєвого зниження рівня ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення та практично унеможливить нормалізацію соціально-економічних процесів у коротко- та середньостроковій перспективі.

У цілому результати прогнозування темпів приросту ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України на 2024-2035 рр. показали (рис. 3.16), що при збереженні поточних тенденцій рівень забезпеченості ресурсним потенціалом у найближчій перспективі 2024-2025 рр. у порівнянні з 2023 р. ймовірно скоротиться ще на чверть, проте у середньостроковому горизонті демонструватиме висхідний тренд до зниження від'ємних значень темпів приросту до рівня 9,1 %. У найбільш критичному випадку, при погіршенні безпекової ситуації, слід очікувати на стрімке зростання від'ємних значень темпів приросту ресурсного потенціалу до 50 % щорічно у 2035 р., проте за умови швидкого завершення війни варто розраховувати на покращення ситуації, так як рівень забезпеченості ресурсним потенціалом зростатиме, й у 2035 р. може закріпитися на позначці 36,9 %.

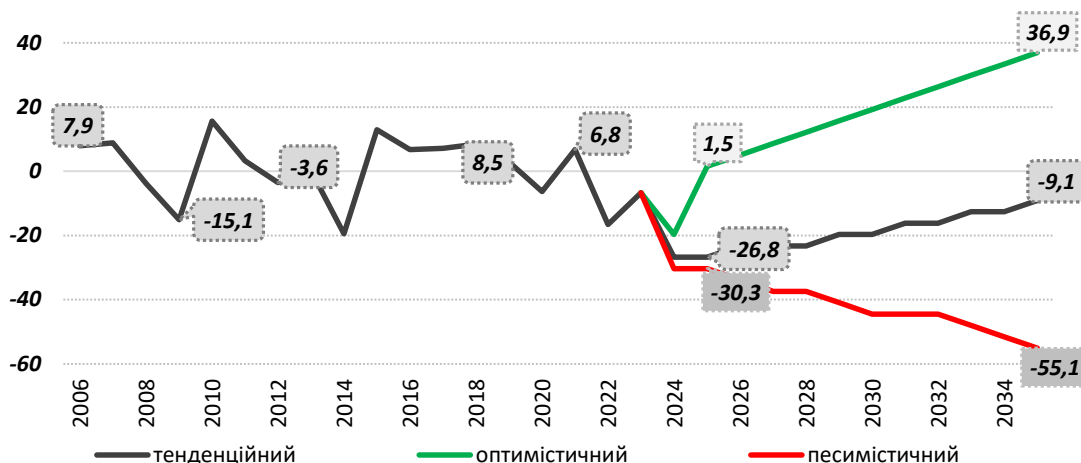

Рис. 3.16. Прогнозні значення приросту ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України: сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Найбільш чутливою до критичних масштабів міграції молоді залишається демографічна та трудова складова ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення (рис. 3.17 – 32.18). Масштабування міграції молоді за кордон з високим рівнем людського розвитку та потенційно-високим рівнем його капіталізації призводить до посилення статевовікових деформацій у структурі населення, зменшення інтелектуально-кадрового потенціалу територій, а, відтак, суттєвого послаблення демографічної стійкості країни. Результати моделювання наочно демонструють глибину та незворотність зростання втрат працересурсного та демографічного потенціалу, які за тенденційним сценарієм коливатимуться в межах від 5 % до 6 % станом на 2035 р., набиратимуть загрозливо критичних темпів приросту за песимістичним варіантом до 12 % у 2035 році або за умови повернення молоді з-за кордону дозволять дещо стабілізувати, проте не суттєво покращити демографічну ситуацію в Україні.

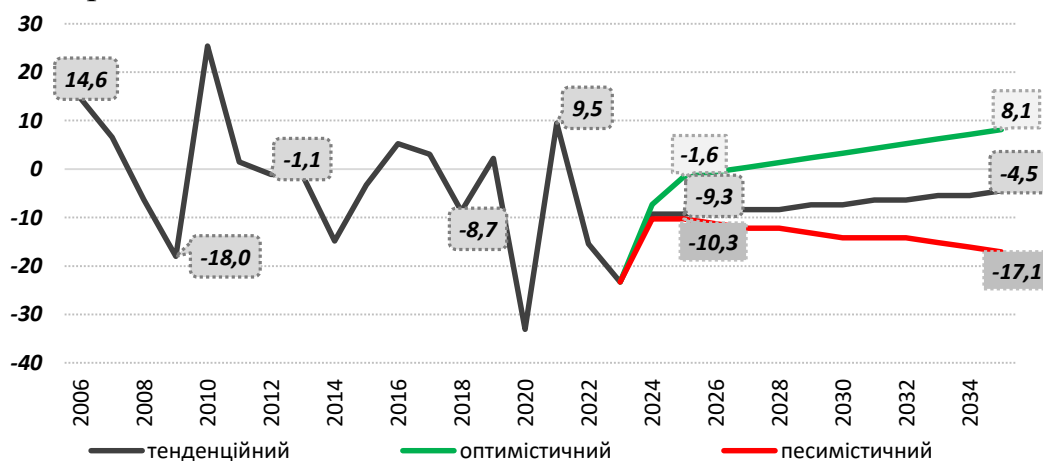

Рис. 3.17. Прогнозна емпірика темпів приросту ресурсу «Праця», сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

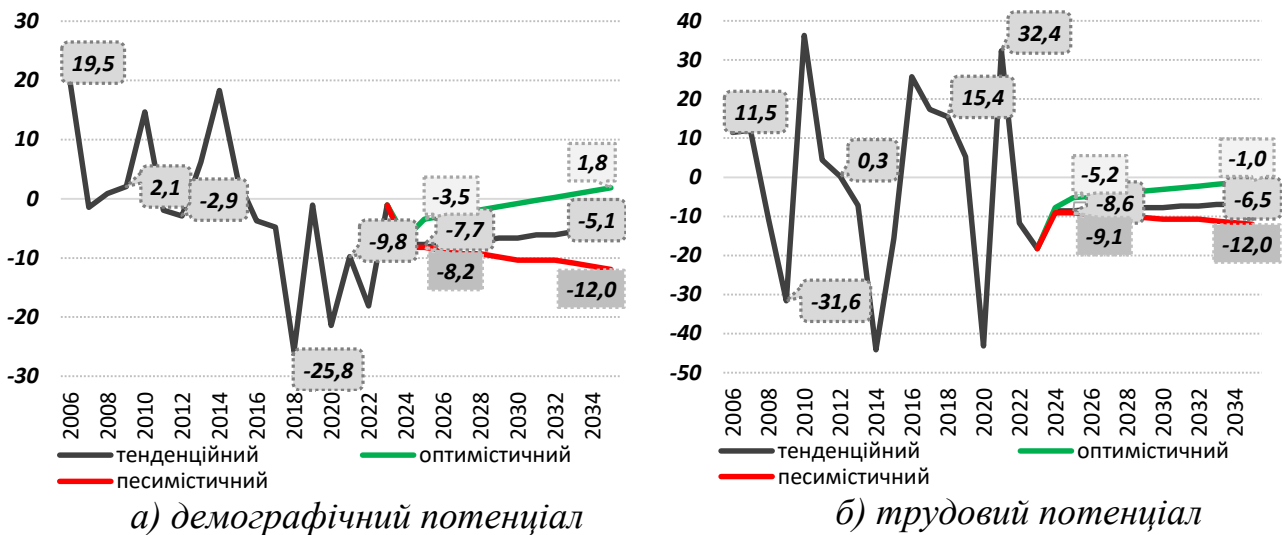

Рис. 3.18. Прогнозні значення приросту демографічного та трудового потенціалів: сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Отримані прогностні оцінки фінансово-виробничого потенціалу України у 2024-2035 рр. засвідчили, що втрата промислової потужності, значні збитки великих промислових, сільськогосподарських, будівельних, транспортних та ін. підприємств, що в результаті призвело до послаблення фінансово-економічної безпеки пріоритетних галузей національної економіки, є тригерами суттєвого скорочення ресурсної компоненти «Капітал» (рис. 3.19-3.20). Відсутність ефективної політики забезпечення розвитку та фінансової безпеки ключових ВЕДів і галузей з високою доданою вартістю спричинить послаблення фінансово-виробничого потенціалу на 3,1 % і 5,5 % відповідно у 2026 р. та на 3,6 % і 7,4 % у 2035 р. (песимістичний сценарій).

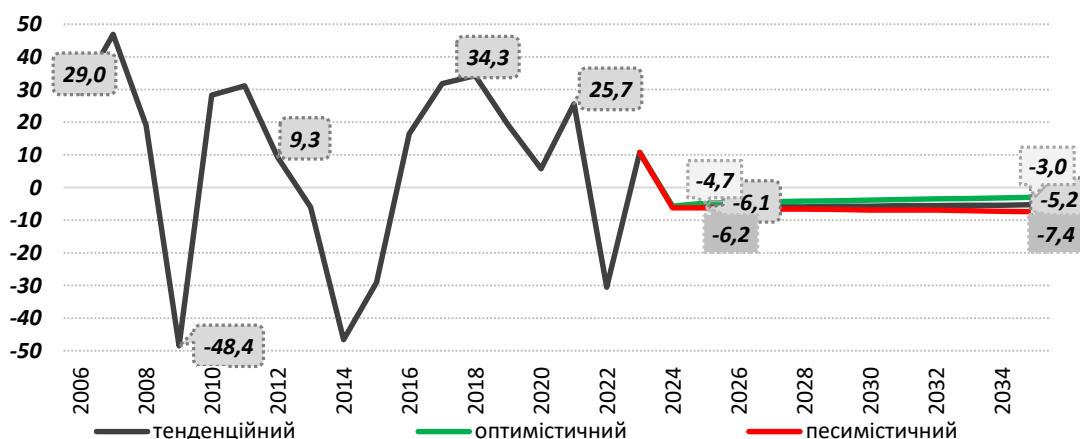

Рис. 3.19. Прогнозні значення приросту ресурсу «Капітал», сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Незважаючи на критичне падіння ВВП на 40 % у 2022 р., посилення фінансово-виробничої безпеки окремих галузей національної економіки у 2023 р. через значну за обсягами фінансову допомогу від міжнародних фондів та організацій, а також підтримку ділової активності малого та середнього бізнесу

у регіонах України, дозволило збільшити опірність соціально-економічної системи до шоку та розмір ресурсу «Капітал». Висхідна тенденція нарощення фінансових ресурсів і виробничих потужностей сприятиме збільшенню експортного потенціалу галузей економіки регіонів, іноземних і капітальних інвестицій, що у підсумку може забезпечити реалізацію оптимістичного сценарію розвитку фінансово-виробничого потенціалу України. Водночас, при збереженні поточних тенденцій виїзду молоді за кордон, які закладені у песимістичному сценарії, виробничий та фінансовий потенціал й надалі буде зменшуватися до 2035 р. щорічні від'ємні значення темпів приросту, ймовірно, зафіксуються на позначках 3,6 % та 7,4 % відповідно.

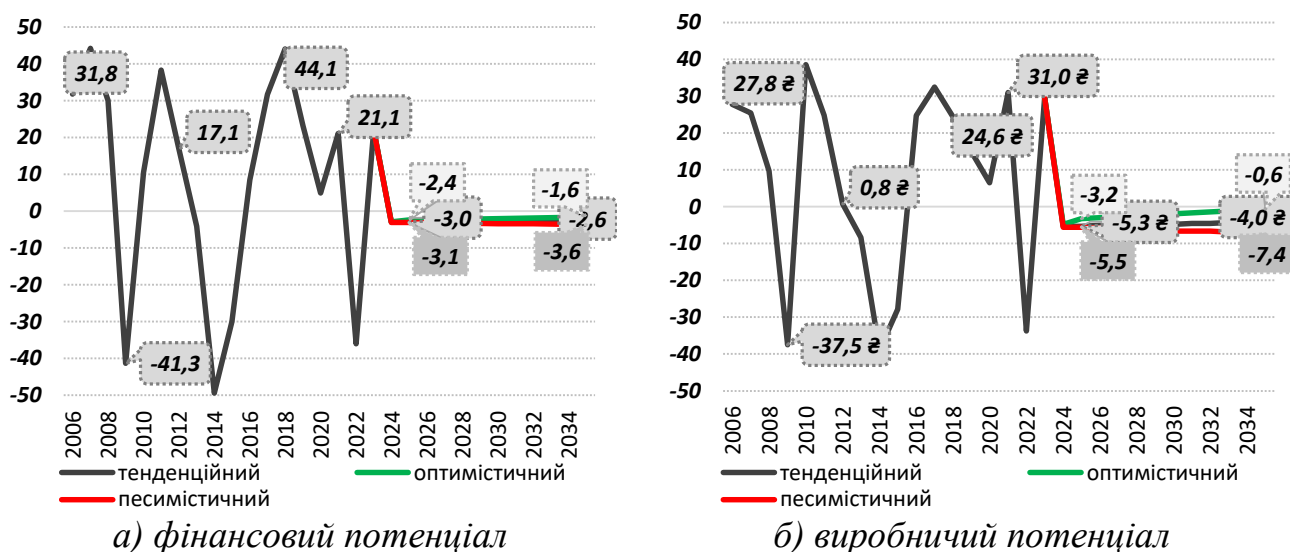

Рис. 3.20. Прогнозні значення приросту фінансового та виробничого потенціалів: сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Повоєнна відбудова України повинна бути орієнтована як на модернізацію традиційних галузей національної економіки, так і розвиток інноваційних з високим рівнем технологічності та суспільної корисності. Молодь як рушій прогресу з креативним та інноваційним мисленням має значний потенціал у короткій перспективі за сприятливих обставин бути тригером нарощення потенціалу соціально-економічного відновлення і забезпечення трансформації структури економічних систем відповідно до потреб суспільства на засадах інноваційності, реалізації високотехнологічних бізнес-ідей та стартапів. Відтак, повоєнна відбудова України має бути спрямована на кардинальну зміну галузевої структури економіки, яка передбачає перехід від аграрно-сировинного її типу до індустріально-інноваційного через створення сучасної, високотехнологічної та діджиталізованої промисловості та зростання ролі сфери послуг у формуванні валової доданої вартості.

Результати розрахунків засвідчують присутність щільного оберненого зв'язку між зростанням міграційної мобільності молоді, її виїздом за кордон і рівнем інноваційного розвитку України (рис. 2.21). Проте максимальні втрати інноваційного потенціалу спостерігаються не одразу, а з лагом у 3-5 років. Це

свідчить про те, що втрати інноваційного потенціалу 2022 р. (навіть при умові покращення демографічної ситуації та повернення молоді з-за кордону у найближчій перспективі) будуть відчутними протягом усього прогностичного періоду. Відтак, при будь-якому варіанті розвитку подій від'ємні значення темпів приросту інноваційного потенціалу зростатимуть (особливо за тенденційного та песимістичного сценарію до 16 % та 25 % відповідно), а при оптимістичному стабілізуються в діапазоні 5-7 %.

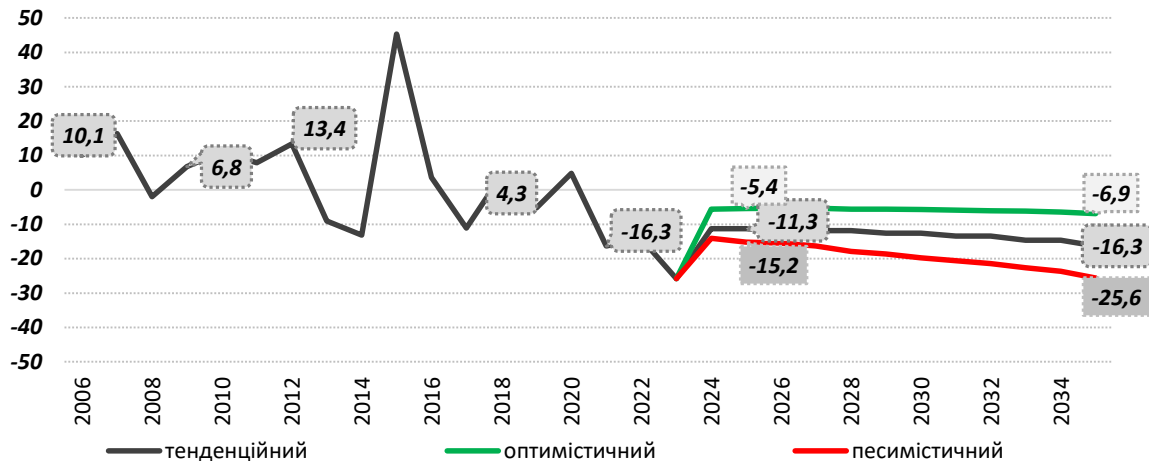

Рис. 3.21. Прогностичні значення приросту інноваційного потенціалу: сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Зрештою, запас нарощення інноваційного потенціалу у контексті забезпечення соціального-економічного відновлення України формується в площині зростання ділової (підприємницької) активності працездатного населення в цілому та молоді зокрема. Оскільки у міграційні процеси зазвичай залучене економічно активне населення у віці 15-34 рр., яке у результаті переїзду на нове місце проживання прагне здобути новий досвід, знання, підвищити професійну кваліфікацію, знайти гідне місце праці чи реалізувати власний бізнес-проект, масштабний виїзд молоді знижує рівень підприємницького потенціалу країни (рис. 3.22).

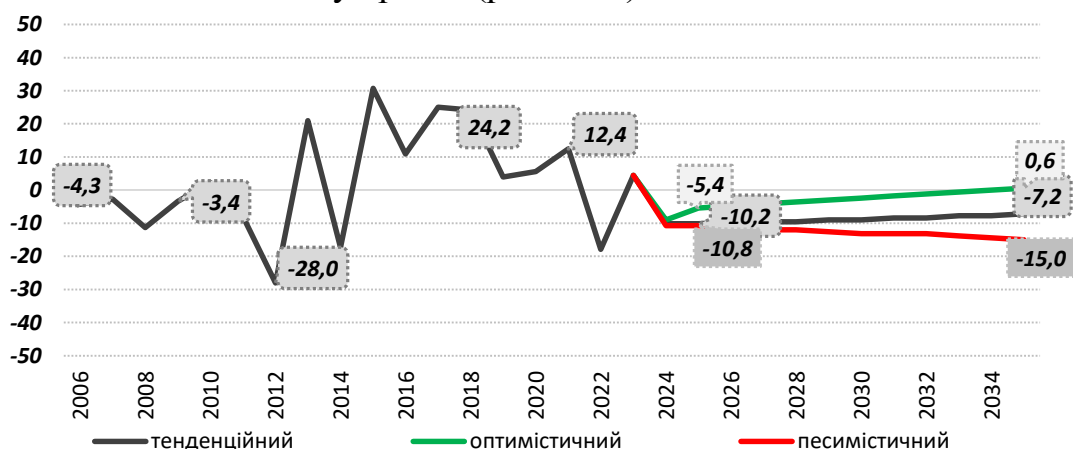

Рис. 3.22. Прогностичні значення приросту підприємницького потенціалу: сценарний підхід, 2024-2035 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Результати ретроспективного аналізу підтверджують гіпотезу присутності помірного оберненого взаємозв'язку між зростанням детермінант ділової активності та еміграцією молоді за кордон. Таким чином, за умови завершення війни до кінця 2025 р. та стабілізації міграційної ситуації, підприємницький потенціал й надалі повільно зменшуватиметься у короткостроковій перспективі та, ймовірно, буде незначно зростати лише у довгостроковому горизонті наприкінці прогнозного періоду (у 2035 р.).

Відповідно, при збереженні існуючих тенденцій чи погіршенні безпекової ситуації й зростанні інтенсивності вибуття молоді, варто очікувати на посилення дестабілізаційних трендів, які у підсумку призведуть до зниження підприємницького потенціалу. Так, за песимістичним сценарієм розвитку подій темпи приросту підприємницького потенціалу знижуватимуться щорічно на 10 % у 2024-2025 рр. та поступово нарощуватимуть від'ємний приріст до 15 % у 2035 р.

Результати економіко-математичного моделювання ресурсного забезпечення соціально-економічного відновлення України доводять, що інтенсивність міграційних процесів, у які залучена молодь, та вектор їхнього спрямування можуть бути концептуальними тригерами формування, забезпечення демографічного та соціально-економічного екосистейту України у випадку посилення рееміграційних та імміграційних потоків або його порушення – у разі поглиблення наслідків міграційної кризи.

РОЗДІЛ 4

ІМПЕРАТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ (АСПЕКТ МОЛОДІ) ДЛЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

4.1. Новітні виклики для збереження людського ресурсу молодого населення України

Повномасштабна війна в Україні обумовила масові вимушені переміщення населення, особливо молоді, як всередині країни, так і за кордон. Це призвело до гострих соціальних проблем, викликів і загроз національній безпеці. Масштаби зовнішньої міграції молоді спричинили втрату цінних знань та послабили мотиваційні установки щодо життя та праці в Україні. Виїзд найбільш творчих особистостей суттєво вплинув на людський потенціал і ресурси країни, поглибивши демографічну кризу та перешкоджаючи зусиллям післявоєнної відбудови.

Останніми роками зростає освітня міграція з України, особливо з прикордонних регіонів, яка молодими людьми розглядається як шлях до соціального розвитку. Значна кількість молодих українців виїхала з країни після 24 лютого 2022 року, причому більший відсоток молодих (16-20 років) і старших (31-34 роки). Близько 15% молодих людей розглядають можливість продовжити навчання або здобути другу вищу освіту за кордоном, а майже половина не визначилися. Багато студентів розглядають навчання за кордоном, особливо в Польщі та Чехії, як сходинок до постійної міграції в межах ЄС. Академічна мобільність є сполучною ланкою між освітньою та трудовою міграцією для українських студентів, адже багато з них шукають освіти та можливості працевлаштування в європейських країнах, що вказує на небажання повертатися в Україну в майбутньому.

На посилення міграційних прагнень серед української молоді вплинули такі чинники, як глобалізація, європейська інтеграція, особистісно-професійні можливості та детермінанти. Щоб вирішити цю проблему Україна повинна зосередитися на стратегічних імперативах, критеріях та засобах стримування міграційних втрат молоді. Покращуючи умови життя, соціальні відносини та загальну стабільність суспільства, Україна може працювати над збереженням свого людського потенціалу. Реалізація активної соціальної політики, спрямованої на регулювання міграційних прагнень молоді в контексті національної економічної безпеки, має вирішальне значення для розвитку країни під час та після війни.

Стратегії мінімізації викликів економічній безпеці та збереження людського потенціалу під час післявоєнної відбудови, особливо в умовах посилення зовнішньої міграції молоді, повинні включати поширення кращих практик залученості молоді до формування молодіжної політики, збільшення фінансування молодіжних програм, сприяння згуртованості молоді в сільській

місцевості, покращення кадрової підтримки, заохочення міжнародної мобільності молоді, підтримку молодіжного волонтерства, посилення громадянської активності та молодіжного руху. Для підвищення ефективності національної молодіжної політики необхідно адаптувати механізми до різних молодіжних груп, покращити координацію між інституціями, зміцнити молодіжні організації та громадську обізнаність щодо можливостей розвитку молоді в Україні. Втрата молоді через міграцію може становити серйозну загрозу для збереження людського потенціалу України. Це призводить до генетичного дрейфу та руйнування сімейних цінностей, поширення таких загроз, як значна еміграція та возз'єднання сімей, проблеми психічного здоров'я, ідеологія «без дітей» і міграційні пріоритети, ще більше впливає на демографію, економічну безпеку та соціальну стабільність. Ці тенденції також сприяють знеціненню шлюбу, збільшенню кількості розлучень, втраті соціальної єдності та зниженню якості освіти.

Опитування студентської молоді в Україні показало, що причини, через які молодь розглядає можливість міграції, включають високий рівень безробіття та низьку якість життя. Міжнародні програми обміну та можливості працевлаштування за кордоном служать шляхами потенційної міграції. У той же час, факторами, які стримують міграцію, є якість життя, заробітна плата, можливості професійного зростання та умови для бізнесу. Багато молодих людей займаються політичною діяльністю, молодіжними рухами, волонтерством.

Натомість, опитування української молоді за кордоном показало, що високий рівень її соціальної активності в Україні стримує міграційні прагнення. Молоді люди вірять у післявоєнний потенціал України, але мають низькі очікування щодо можливостей після перемоги. Вищі доходи за кордоном перешкоджають їхньому поверненню, незважаючи на побоювання щодо погіршення психічного та фізичного здоров'я. З суб'єктивних і об'єктивних причин молодь прагне залишитися в розвинених країнах Європи. Таким чином, щоб заохочувати повернення молоді, Україна має запропонувати кращі умови працевлаштування, підтримувати професійну мобільність, можливості для бізнесу та покращити умови проживання у післявоєнному періоді.

І, наостанок, опитування молоді, яка налаштована на міграцію, показало, що багато молодих людей розглядають можливість виїзду за кордон через такі фактори, як триваюча війна, корупція та відсутність стабільності. Після війни прогнозується, що 62 % молоді можуть залишитися, якщо рівень життя покращиться. Основні причини міграції включають кращі доходи та умови праці. Загалом, можна констатувати, що українська молодь також шукає нового досвіду та довіри до кращих систем управління за кордоном.

Як результат, значні вимоги до відновлення в контексті обмежених внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів додають потребу в стійкій та ефективній державній політиці протидії викликам і загрозам економічній безпеці та людському потенціалу повоєнної України, зосереджуючись на протидії факторам і ризикам, масштабування зовнішніх міграційних процесів молоді.

Крім того, вкрай важливо для післявоєнної відбудови України докласти максимум зусиль для усунення більшості суттєвих недоліків у системі державної молодіжної політики, включаючи:

- *недосконалість стратегування молодіжної політики, різновекторність стратегічних соціальних цілей підвищення якості життя серед молодого населення, що призводить до міграційних втрат та посилення критичних соціально-економічних і демографічних зрушень (негативних структурних та функціональних змін на ринках праці, послаблення трудового потенціалу, вимивання з країни економічного ресурсу тощо), руйнації згуртованості молоді, особливо сільських поселень та територій з нижчим рівнем економічного розвитку, послаблення конкурентних позицій національної економіки.* Стратегічною і пріоритетною соціальною метою є покращення якості життя молодого населення, зменшення міграційних втрат та вирішення критичних соціально-економічних і демографічних змін;

- *слабкий зв'язок між державними видатками та бюджетним плануванням розподілу ресурсів у соціальній сфері, що призводить як до обмеженості фінансових ресурсів, спрямованих на реалізацію молодіжних проєктів, так і до недостатності коштів на фінансування програм молодіжної політики та розвитку соціальної, зокрема молодіжної, інфраструктури.* Важливо додати, що державні видатки та бюджетне планування впливають на розподіл ресурсів у соціальній сфері, що суттєво обмежує фінансування молодіжних проєктів і програм та фінансування розвитку молодіжної інфраструктури, як-от спортивних осередків, культурних центрів та навчальних закладів, що погіршує доступ молоді до основних послуг;

- *обмежену інституційну спроможність органів влади та низький рівень дієвості економічних важелів проактивної політики зайнятості (зокрема, низький рівень стимулювання зайнятості ВПО) та регулювання ринку праці, насамперед, на місцевому рівні, тінізація економічних і трудових відносин, високий рівень прихованого безробіття, неузгодженість завдань щодо потенціалу розвитку ринку праці зі становленням Індустрії 5.0, смартоорієнтованим регіональним розвитком, що призводить до втрати зайнятості та повернення молоді на минуле місце праці, зниження гнучкості ринку праці, втрати зв'язку процесів релокації бізнесу та зайнятості молоді на релокованих підприємствах, зниження підприємницької активності молодих людей та розвитку малого бізнесу.* Як наслідок, проблеми молодіжної політики в Україні включають недостатню інституційну спроможність, неефективну політику зайнятості для переміщених осіб та регулювання ринку праці на місцевому рівні;

- *фрагментарність процедур узгодження нормативно-правового регулювання регіональних ринків праці України та ЄС, відсутність механізмів співрегулювання транскордонного ринку праці, низький рівень стимулювання інклюзії бізнесу та розвитку системи підготовки фахівців на локальному рівні, що призводить до макроструктурних асиметрій зайнятості, підготовки, розстановки і використання інтелектуально-трудова ресурсів, посилює внутрішню міграцію до міст, відтік мізків, асиметрію якості роботи та глобальну нестабільність.* У підсумку, фрагментація у координації регуляторних та правових аспектів ринків праці в Україні та ЄС разом із відсутністю механізмів

співрегулювання транскордонного ринку перешкоджає залученню бізнесу та навчанню місцевих молодих фахівців. Вирішення цих проблем має вирішальне значення для збалансування якості роботи, використання трудового потенціалу молоді і загальної стабільності ринку праці;

- *відсутність дієвої системи моніторингу та оцінки ефективності молодіжної політики України під час війни.* Відсутність такої системи перешкоджає створенню єдиного портфолію молодіжних проєктів, посилює проблему визначення пріоритетів та моніторингу прогресу в досягненні стратегічних цілей молодіжної політики, особливо у зміцненні інституційної спроможності молодіжних організацій та адаптацію підходів до різних молодіжних груп і спільнот під час післявоєнного відновлення країни;

- *слабку міжвідомчу координацію та міжгалузеву співпрацю інституцій державного та громадського управління, територіального самоврядування та приватного сектору,* спрямованих на підвищення якості життя молоді, яка не формує передумови для самореалізації і розвитку потенціалу та конкурентоспроможності молоді в Україні. Відсутність координації та співпраці між різними інституціями в Україні перешкоджає покращенню якості життя та потенційному розвитку молоді, обмежує її активну участь у суспільному житті.

Війна, розв'язана рф в Україні, вимагає негайних заходів щодо розробки стратегії державної політики збереження людського потенціалу, віддаючи пріоритет залученню молоді до сталого розвитку. Маючи понад 11 млн молодих людей в Україні, держава має зосередитися на освіті, соціальній та економічній сферах, щоб використати їхній потенціал. У зв'язку з цим державна політика збереження людського потенціалу у межах протидії ризикам міграційних втрат молоді повинна бути спрямована на створення умов для самореалізації молоді та участі в національному розвитку й післявоєнній відбудові. Серед пріоритетів реєміграції молоді – якість життя, заробітна плата, професійне зростання та умови ведення бізнесу. Такі фактори, як безпека, соціальна рівність, справедливість і економічне процвітання, кращі умови працевлаштування, партисипація в управлінні, новий досвід і можливість займатися політичною діяльністю, активізація молодіжного руху, волонтерство та підтримка професійної мобільності, виступатимуть головними стратегічними пріоритетами молодіжної політики та чинниками повернення української молоді.

Зважаючи на розуміння впливу міграційних втрат молоді на економічну безпеку та забезпечення соціально-економічної стабільності України, а також виявлені фактори і соціальні проблеми, що спонукали до міграції молоді та втрати інтелектуально-кадрового ресурсу, необхідною є впровадження та розробка *Дорожньої карти реалізації державної політики збереження людського потенціалу*, особливо серед молоді. Важливість розробки ефективної молодіжної політики, зокрема в контексті соціальних, економічних та міграційних втрат, є вирішальною для збереження та використання потенціалу молодого населення для післявоєнного відновлення України. При цьому, вирішення цих завдань та попередження нових викликів вимагатиме змін у всіх основних сферах державної політики, включаючи законодавчі, інституційні та методологічні зміни.

4.2. Мета та стратегічні пріоритети збереження людського потенціалу України

Ця дорожня карта є концептуальною основою реалізації державної політики збереження людського потенціалу, насамперед в аспекті молоді, яка враховує найкращі світові практики реалізації молодіжної політики, узгоджується з національними молодіжними стратегіями та заохочує впровадження рекомендацій Ради Європи щодо прав та участі молоді, зокрема²³¹: Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова»²³²; Стратегії молодіжного сектора до 2030 року²³³; Національної стратегії державної молодіжної політики до 2030 року²³⁴; Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021 – 2025 роки²³⁵; Рекомендацій Комітету Міністрів державам-членам про доступ молоді з неблагополучних районів до соціальних прав, CM/Rec(2015)²³⁶; Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про доступ молодих людей до прав, CM/Rec(2016)²³⁷; Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про молодіжну роботу, CM/Rec(2017)²³⁸; Рекомендацій Комітету Міністрів державам-членам щодо участі ромської молоді, CM/Rec(2023)²³⁹; Рекомендацій Комітету Міністрів державам-членам про захист молодіжного громадянського суспільства і молоді та підтримки їх участі в демократичних процесах, CM/Rec(2022)²⁴⁰.

Співпраця між Радою Європи та Україною у сфері молодіжної політики передбачає перегляд молодіжної політики України та сприяння участі громадськості, приведення країни до європейських стандартів у сфері прав людини, верховенства права та демократії, включно з питаннями молоді, розширення можливостей молоді в Україну через участь у молодіжній політиці та якісну працю, особливо під час війни та післявоєнний час.

Важливість розробки комплексної державної молодіжної політики в Україні для підвищення якості життя молоді та стимулювання її реєміграції

²³¹ Дослідження потреб і стану діяльності місцевих, обласних і національних органів влади у сфері молодіжної політики, а також місцевих і обласних молодіжних консультативно-дорадчих органів, зокрема з урахуванням потреб і реалій молодих людей у воєнний і повоєнний період. URL : <https://rm.coe.int/yfd-ukraine-iii-research-report-i-ukrainian/1680ae8108>.

²³² План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова». URL : <https://rm.coe.int/action-planukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.

²³³ Стратегія молодіжного сектора до 2030 року. URL : <https://www.coe.int/en/web/youth/youth-strategy-2030>.

²³⁴ Національній стратегії державної молодіжної політики до 2030 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.

²³⁵ Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021 – 2025 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-molod-ukrayini-na20212025-roki-ta-vnesennya-zmin-do-deyakih-aktiv-kabinetu-ministriv-ukrayini-579-020621>.

²³⁶ Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам про доступ молоді з неблагополучних районів до соціальних прав, CM/Rec(2015)3. URL : <https://rm.coe.int/access-to-social-rights-cmrec-2015-3-ukr/1680a0f164>.

²³⁷ Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам про доступ молодих людей до прав, CM/Rec(2016)7. URL: <https://rm.coe.int/access-to-rights-for-young-people-cm-2016-7-ua-ukr/1680a0f163>.

²³⁸ Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам про молодіжну роботу, CM/Rec(2017)4. URL : <https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2017-4-ukr/16808e4d93>.

²³⁹ Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо участі ромської молоді, CM/Rec(2023)4. URL : <https://rm.coe.int/rec-on-roma-youth-participation-upd-2774-6711-4760-v-1/1680abf18f>.

²⁴⁰ Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам про захист молодіжного громадянського суспільства і молоді та підтримки їх участі в демократичних процесах, CM/Rec(2022)6. URL : <https://rm.coe.int/rec-on-youth-civil-societyupd-2764-3898-5224-v-1/1680abf191>.

актуалізує необхідність підвищення конкурентоспроможності національної економіки як важливої складової економічної політики післявоєнної відбудови країни та потребує ефективної діяльності державних і економічних інститутів. Співпраця між Радою Європи та Україною у сфері молодіжної політики передбачає перегляд молодіжної політики України та сприяння участі громадянськості, приведення країни до європейських стандартів у сфері прав людини, верховенства права та демократії, включно з питаннями молоді, розширення можливостей молоді в Україну через участь у молодіжній політиці та якісну працю, особливо під час війни та післявоєнний час.

Важливість розробки комплексної державної молодіжної політики в Україні для підвищення якості життя молоді та стимулювання її реєміграції актуалізує необхідність підвищення конкурентоспроможності національної економіки як важливої складової економічної політики післявоєнної відбудови країни та потребує ефективної діяльності державних і економічних інститутів.

Генеральною метою Дорожньої карти є формування візії, контексту, пріоритетів та напрямів побудови цілісної, стійкої та ефективної державної молодіжної політики, яка передбачає моніторинг і регулювання зовнішніх міграційних процесів молоді та їх наслідків, планування і реалізацію молодіжних проєктів на основі їх стратегічної значущості, активізацію зусиль для покращення якості особистого, сімейного, трудового і соціального життя, умов проживання та стимулювання реєміграції української молоді в цілях збереження людського потенціалу для післявоєнної відбудови України (рис. 4.1).

Відповідно до мети Дорожня карта реалізації державної політики збереження людського потенціалу зосереджена на *п'яти стратегічних пріоритетах молодіжної політики* та покращення якості життя молоді: (1) покращення якості *особистого* життя; (2) покращення якості *сімейного* життя; (3) покращення якості *трудового* життя; (4) покращення якості *суспільного* життя; (5) покращення *середовища проживання* молоді в Україні і повинна бути спрямована на вирішення таких завдань, як економічний добробут, демографічні проблеми, диспропорції на ринку праці, соціальна напруга та культурний розвиток, стимулювання реєміграції української молоді і зміцнення регіонів та територіальних громад для більш заможного майбутнього у часі повоєнного відновлення України.

Повномасштабна війна в Україні призвела до значних вимушених переселень населення, особливо молоді, як всередині країни, так і за кордон, до соціальних проблем, загроз національній безпеці та втрати цінного людського потенціалу. Для вирішення цієї проблеми Україні необхідно зосередитися на стратегічних імперативах стримування міграційних втрат, покращенні умов життя та реалізації активної соціальної політики для збереження людського потенціалу під час та після війни.

Рис. 4.1. Генеральна мета та стратегічні пріоритети Дорожньої карти реалізації державної політики збереження людського потенціалу України

З огляду на економічні та демографічні виклики збереження людського потенціалу необхідний збалансований політичний підхід для регулювання та вирішення нагальних проблем молоді. Державна молодіжна політика має зосередитися на вирішенні таких проблем, як безробіття, антисоціальна поведінка та проблеми зі здоров'ям, зокрема серед молоді, щоб досягти духовного відродження та повоєнної відбудови України. Проблеми, з якими стикається молодіжна політика в Україні, включають слабку інституційну спроможність, неефективну політику працевлаштування переміщених осіб та проблеми регулювання місцевого ринку праці, що призводить до прихованого безробіття. Відсутність цілісної системи управління та координації ринків праці з ЄС перешкоджає залученню бізнесу та місцевій професійній підготовці. Відсутність систем моніторингу та оцінки молодіжної політики під час війни ускладнює відстеження прогресу. Слабка міжвідомча координація обмежує розвиток потенціалу та активну участь молоді.

Незважаючи на ризики міграційних втрат, є помітні досягнення, зокрема розробка законодавчої бази, затвердження професійних стандартів для молодих працівників та створення ключових інституцій, таких як Всеукраїнський молодіжний центр, Український молодіжний фонд, державна програма «Молодіжний працівник», розвиток цифрового інструменту «ЄМолодь». Партнерські відносини з державними органами та міжнародними організаціями демонструють прагнення фонду до розширення можливостей української молоді. Помітною ініціативою є Програма молодіжних гарантій, започаткована у 2024 році Українським молодіжним фондом у співпраці з ЮНІСЕФ, яка має на меті підтримати українську молодь шляхом надання можливостей для розвитку кар'єри та економічної незалежності, залучення молоді до волонтерства, підвищення компетенцій через неформальну освіту та сприяння економічній незалежності через створення робочих місць.

Керуючись принципами Стратегії молодіжного сектору до 2030 року Ради Європи, Законом України «Про основні засади молодіжної політики» та Указом Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» механізми молодіжної політики в Україні повинні передбачати фінансову підтримку розвитку громадянського суспільства на користь молоді, якісний розвиток та становлення стандартів якості життя для підвищення загального добробуту і збереження людського потенціалу. Головний акцент – на стимулюванні реєміграції української молоді для післявоєнного відновлення, соціалізації і повернення до життя молодих репатріантів та створення робочих місць на деокупованих територіях; розвитку молодіжної інфраструктури у сільській місцевості; формуванні чіткої державної політики реєміграції населення та реалізації практичної підтримки планів молодіжної політики; підвищенні компетентності, сприянні волонтерству, залученні молоді до ухвалення рішень та сприянні соціальній єдності.

Передбачувана модель молодіжної політики є вирішальною для збереження людського потенціалу і його спрямування на післявоєнне відновлення України і повинна гарантувати:

(1) *визначення пріоритетів у стратегічних документах* – спрямування організаційних та економічних ресурсів на запобігання масштабуванню загроз втрати людського потенціалу з метою досягнення високого рівня стійкості національної і регіональних соціально-економічних систем;

(2) *фінансову стабільність* – проактивна соціальна, міграційна та молодіжна політика спрямована на зменшення наслідків руйнування соціальної та виробничої інфраструктури, стабілізацію ринків праці і зайнятості в цілях зниження міграційних аспірацій;

(3) *результативність та ефективність* – вибір найбільш ефективних механізмів реалізації молодіжних проєктів з точки зору витрат і вигод та досягнення запланованих результатів, стабілізації соціальної сфери та обмеження втрат молоді в умовах війни;

(4) *своєчасність* – узгодженість рішень щодо здійснення заходів у межах політики нівелювання та реагування на загрози, послаблення наслідків міграційних викликів;

(5) *довгострокову життєздатність середовища, комплексність і доступність* – вища операційна спроможність системи забезпечення економічної безпеки з врахуванням гранично допустимих довгострокових системних викликів (макроекономічних, соціальних, демографічних, інтелектуально-кадрових, працересурсних, виробничих та ін.);

(6) *прозорість процесу ухвалення рішень та досягнення результатів* – активні дії держави у напрямі проведення інституційних реформ та структурних змін на внутрішньому ринку праці і в інших сферах, які передбачають задоволення потреб населення, а особливо молоді, та формують сприятливе середовище збереження людського потенціалу.

Примітно, що молодіжна політика в Україні охоплює різних ключових учасників із визначеними функціями для забезпечення ефективної координації та контролю. Так, *Офіс Президента України* забезпечує контроль за дотриманням конституційних прав усіх громадян, зокрема й молоді, що полегшує ухвалення Президентом рішень щодо політики підтримки молодіжних грантів; *Верховна Рада України* забезпечує вирішення проблем молоді на законодавчому рівні; *Кабінет Міністрів України* затверджує державні програми фінансової підтримки молоді; *судова влада України (Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції)* у судовому порядку відстоюють права та законні інтереси громадян, у тому числі молоді; *Міністерство молоді та спорту України* відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері молоді, культури, спорту, освіти; вирішує проблеми молоді, розробляє нормативно-правові акти, співпрацює з іншими органами державної влади для покращення добробуту молоді; *місцеве самоврядування в Україні* здійснюють територіальні громади сіл, селищ, міст через різноманітні ради та виконавчі органи, які представляють спільні інтереси громад і можуть розробляти програми у межах реалізації молодіжної політики. Вони також мають повноваження формувати та керувати установами, які працюють з молоддю та реалізують молодіжні проєкти; *Державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр»* і *Державний інститут сімейної та*

молодіжної політики також відіграють ключову роль у підтримці молоді. До формування та реалізації молодіжної політики залучаються різні державні органи, інститути громадянського суспільства, міжнародні організації, наголошуючи на міжгалузевому і міжфункціональному підходах.

Крім того, питання формування та реалізації молодіжної політики є кроссекторальним. Це означає, що кожен із центральних органів виконавчої влади відіграє власну роль у формуванні молодіжної політики та збереженні людського потенціалу. Також до цього процесу залучені представники інститутів громадянського суспільства, молодіжних установ, зокрема, молодіжних центрів, а також органів місцевого самоврядування, які мають консультативно-дорадчий характер, асоціації, фахівці, які працюють з молоддю, роботодавці та інші організації.

Разом з тим, реалізація державної молодіжної політики потребує створення спеціальної інфраструктури зі спеціалізованими установами, стандартами діяльності, методичним забезпеченням, спеціальним персоналом, фінансовими та організаційними механізмами, бюджетними асигнуваннями, матеріальними ресурсами. Важливо мобілізувати ресурси інститутів соціалізації молоді та громадянського суспільства для ефективного впровадження державної молодіжної політики. Ця інфраструктура у майбутньому забезпечить успішну реалізацію молодіжних ініціатив та програм.

4.3. Стратегічні орієнтири державної політики збереження людського потенціалу

Визначення стратегічних напрямів збереження людського потенціалу відіграє важливу роль під час формування політики збереження стійкості економіки України, її спроможності до післявоєнного відновлення. Серед конкретних завдань: підвищення рівня зайнятості, забезпечення економічної активності населення та розвиток навичок підприємництва, розширення кваліфікаційних рамок, професійно-кваліфікаційних компетенцій та здатності до високоінтелектуальної і продуктивної праці, подолання ризиків соціальної ізоляції, а також підвищення ефективності системи охорони здоров'я. Стратегія подолання ризиків міграційних втрат в умовах війни повинна бути спрямована на зміцнення і розвиток молодіжного потенціалу, покращення загальної якості життя, які в сукупності формують передумови забезпечення стійкого економічного зростання та самовідтворення людського потенціалу.

Основними системоутворюючими напрямками молодіжної політики, які можуть стати «стратегічними орієнтирами до дії» щодо збереження людського капіталу задля післявоєнної відбудови України, мають стати: (1) політика добробуту та благополуччя, (2) соціальна та сімейна політика, (3) освітньо-наукова та інноваційна політика, політика зайнятості (4) суспільна та інклюзивна політика, (5) економічна та екологічна політика. Запропонована на рис. 4.2 модель визначає не лише стратегічні орієнтири державної молодіжної політики, але й завдання та системні стратегічні рішення збереження людського капіталу.

Рис. 4.2. Стратегічні пріоритети та оперативні стратегічні цілі державної політики збереження людського потенціалу України у сегменті молоді

Досягнення наведених вище стратегічних цілей дозволить реалізувати генеральну мету Дорожньої карти – підвищити здатність людського потенціалу до самовідтворення шляхом формування погодженої та ефективної молодіжної політики, зосередженої на покращенні якості особистого, сімейного, трудового і соціального життя, активізації зусиль реєміграції населення для післявоєнної відбудови України.

Реалізація стратегічної моделі державної політики збереження людського потенціалу України у межах *стратегічного пріоритету 1* – покращення якості особистого життя молоді – передбачає комплекс заходів з імплементації політики загального добробуту, благополуччя та розвитку молодих людей. Окремі положення такої моделі визначені Проектом Національної Стратегії формування здорового способу життя дітей та молоді в Україні на період до 2025 року, Національною молодіжною стратегією до 2030 року та Рекомендаціями щодо стратегічного розвитку фізичного виховання та спортивної підготовки серед учнівської молоді на період до 2025 року. Відповідно до національних стратегічних документів до завдань державної молодіжної політики у сфері підтримки життя і здоров'я молодих людей включено: популяризацію здорового способу життя дітей та молоді, посилення індивідуальної відповідальності за здоров'я, підтримку гендерної рівності та традиційних цінностей молоді, зміцнення репродуктивного здоров'я та збільшення фізичної активності молодих людей.

Враховуючи цілі та завдання Стратегії молодіжного сектора до 2030 року ЄС, стратегічними цілями *покращення якості особистого життя молоді здоров'я*, повинні слугувати: (1) сприяння інтелектуальному та духовному розвитку, розвиток культурного і творчого потенціалу молоді, патріотичне виховання молодих громадян; (2) підтримка молоді у сфері охорони здоров'я, спрямована на пропаганду здорового способу життя, запобігання антисоціальній поведінці, психологічну підтримку, зміцнення психічного здоров'я та соціальну адаптацію молоді, що постраждала внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну; (3) розвиток молодіжного волонтерського руху, сприяння суспільній злагоді та благополуччю (табл. 4.1).

У межах реалізації *стратегічної цілі 1* – сприяння інтелектуальному та духовному розвитку молоді, розвиток культурного та творчого потенціалу молоді – молодіжна політика повинна передбачати підтримку інтелектуального та духовного розвитку молоді шляхом реалізації програм її морального і інтелектуального зростання, заохочення молоді до участі в культурній діяльності, виявлення та виховання талановитих особистостей у різних галузях, зміцнення інфраструктури дозвілля молоді, підтримки наукової та художньої творчості, проведення заходів з розвитку молодіжного потенціалу.

Ключовим пріоритетом державної політики збереження людського потенціалу та формування загального добробуту держави залишається підтримка громадян у сфері охорони здоров'я, особливо молоді, популяризація здорового способу життя та запобігання асоціальним проявам. Це передбачає різноманітні ініціативи молодіжної політики, такі як захист репродуктивного та психічного здоров'я, заохочення фізичної активності і розвиток можливостей відпочинку, сприяння фізичному здоров'ю молоді та пропагування здорового способу життя, залучення дітей і молоді до регулярних занять фізичною культурою, запобігання зловживанню психоактивними речовинами та впровадження профілактичних заходів для молоді групи ризику. Системна реалізація таких заходів сприятиме добробуту молоді та благополуччю суспільства. Відтак, з метою реалізації *стратегічної цілі 2* – підтримка молоді у сфері охорони здоров'я, зміцнення її фізичного розвитку.

Стратегічні пріоритети, цілі та очікувані результати державної молодіжної політики у межах реалізації стратегічного пріоритету 1 – покращення якості особистого життя української молоді

Цілі	Заходи державної політики	Очікувані результати
<i>Стратегічна ціль 1:</i> сприяння інтелектуальному та духовному розвитку молоді, розвиток культурного і творчого потенціалу молоді, патріотичне виховання	- розробка та реалізація ініціатив, спрямованих на інтелектуальну діяльність молоді, підтримка талановитої молоді; - створення спеціальної інфраструктури для відпочинку молоді; - реалізація програм ранньої професійної підготовки молодих людей, створення можливостей для мобільності та соціальної адаптації молоді; - розробка та реалізація програм патріотичного виховання молоді	- підвищення якості соціального та культурного життя молоді; - посилення ролі молодіжної культури у розбудові громадянської ідентичності, підвищення культурного та творчого потенціалу молоді; - зниження соціальної напруги, зміцнення духовно-моральної єдності в умовах повоєнного відновлення України
<i>Стратегічна ціль 2:</i> підтримка молоді у сфері охорони здоров'я, зміцнення психічного здоров'я та фізичний розвиток молодих людей	- підтримка програм, спрямованих на залучення молоді до систематичних занять фізичною культурою та спортом; - розвиток галузі відпочинку та реабілітації молоді, реалізація програм фізичного виховання та спортивної підготовки учнівської молоді у закладах освіти; - модернізація системи охорони здоров'я та розширення доступу молоді (особливо молоді з інвалідністю та ВПО) до медичних послуг; - сприяння психічному здоров'ю молоді, проведення профілактичних заходів попередження психічних захворювань і самогубств, покращення та розширення послуг психо-соціальної реабілітації для дітей та молоді з деокупованих територій	- зростання народжуваності; - формування прошарку свідомої, відповідальної та економічно активної молоді з високим рівнем життєздатності та самостійності; - розширення можливостей молоді робити усвідомлений вибір для кращого майбутнього України; - збільшення частки молоді, яка дотримується здорового способу життя; - зниження рівня захворюваності на ВІЛ-інфекції, зниження злочинності; - психічне здоров'я молоді
<i>Стратегічна ціль 3:</i> розвиток молодіжного волонтерського руху	- підтримка та популяризація волонтерства, залучення неорганізованої молоді до різних форм громадянської участі та участі у волонтерських проєктах; - заохочення та підтримка молодіжних добровільних ініціатив у сфері охорони навколишнього середовища та формування сталої екологічної культури	- збільшення кількості молодіжних організацій, залучених до волонтерських ініціатив; - підвищення громадянської активності молоді і її внеску у повоєнний сталий розвиток України

Таким чином, для досягнення *стратегічної цілі 1* і мети формування сприятливого сімейного середовища пропонується декілька ключових ініціатив, зокрема: започаткування інформаційних кампаній для популяризації моделей великої сім'ї; надання психологічної та консультативної підтримки молодим сім'ям, підвищення репродуктивної культури та реалізації програм охорони здоров'я, впровадження програм репродуктивного та сексуального здоров'я; створення інфраструктури, спрямованої на задоволення потреб сімей з дітьми (аналіз ефективності мережі дитячих садочків щодо існуючих потреб, зокрема щодо кількості населення територіальних громад та адаптація мережі до переміщеного населення), заохочення місцевих громад до популяризації програм підтримки молодих сімей, поширення інформації про найкращі способи їх реалізації та створення конкурентного середовища у цій сфері.

Орієнтація на підвищення економічної самодостатності сімей визначена *стратегічною ціллю 2* у формуванні комплексної державної молодіжної сімейної політики, спрямованої на зміцнення сімейних інститутів, підтримку різних типів сімей і пом'якшення ризиків бідності для сімей з дітьми. Механізми покращення якості сімейного життя повинні включати сприяння гнучкому працевлаштуванню, щоб поєднати сім'ю та кар'єру, покращення доступу до догляду за дітьми та підтримку входження молоді на ринок праці.

У межах реалізації *стратегічної цілі 3* сімейної молодіжної політики передбачається комплексний супровід сімей з дітьми до їх повноліття, який включає підвищення кваліфікації батьків щодо вирішення кризових ситуацій і спрямований на підтримку сімей, які опинились у складних обставинах, особливо у військовослужбовців, і водночас зосереджується на соціальному запобіганні негативній сімейній динаміці, включаючи домашнє насильство та гендерну дискримінацію. Важливо передбачити створення умов виховання дітей у сім'ях або, якщо необхідно, у прийомних сім'ях, сприяючи психологічній готовності до батьківства та запобігаючи відмові від дітей через розвиток підтримувальних систем сімейного виховання.

Збройна агресія рф в Україні сприяла розвитку волонтерства, особливо серед молоді, як одного з напрямів сприяння просоціального ставлення та залучення громадян до процесів участі в боротьбі з соціальною ізоляцією (*стратегічна ціль 3*). Ця еволюція привела до значного підвищення якості та обсягу допомоги, яку надає українське суспільство постраждалим від збройного конфлікту.

Демографічна криза в Україні різко загострилася через зростання вимушеної зовнішньої міграції безпрецедентних масштабів. Станом на січень 2024 р. близько 4,9 млн українців перебувають за кордоном, серед яких значна кількість – жінки та діти. Багато сімей стикаються з можливістю остаточного розлучення, оскільки умови в Україні залишаються нестабільними, проблеми безпеки та відсутність можливостей роботи виступають головними причинами неповернення молодих людей, а фактична кількість тих, хто може залишитися за кордоном, може коливатися від 1,3 до 3,3 млн осіб, що залежить від тривалості війни та викликів, з якими стикається Україна. Переваги життя за

кордоном, такі як стабільна робота та доступ до освіти, ще більше ускладнюють можливість возз'єднання сімей. Відтак, підтримка молодих сімей, покращення якості сімейного життя молоді має вирішальне значення не лише для позитивних демографічних змін, збереження генофонду нації, але й, відповідно до Сімейного кодексу України, слугують ефективним інструментом державної молодіжної політики у в умовах повоєнної відбудови.

У межах реалізації *стратегічного пріоритету 3* ключові стратегічні цілі молодіжної політики повинні передбачати підвищення народжуваності, шляхом створення дружнього сімейного середовища, підвищення економічної самодостатності сімей і створення сприятливих умов, які дозволяють батькам поєднувати професійне життя з батьківськими обов'язками. Окрім того, необхідно створити комплексні системи фінансової допомоги та механізми соціальної підтримки сімей до повноліття дітей, а також сприяти стабільному та сприятливому середовищу виховання дітей у біологічних та прийомних сім'ях. Також необхідно покращити умови для поєднання професійних амбіцій і сімейних прагнень молодого та середнього покоління, в тому числі через: підтримку сім'ї у сфері освіти та догляду за дітьми віком від 0 до 5 років, підвищення доступності дитячих садочків та позашкільного догляду, сприяння гнучкості працевлаштування відповідно до потреб працівника.

Механізми молодіжної сімейної політики повинні сприяти підтримці багатодітних сімей за допомогою нової моделі, яка відповідає їх унікальним потребам, з акцентом на адаптації системи охорони здоров'я до демографічних змін до 2030 р., зокрема у сфері охорони здоров'я матері та дитини, покращення медичної інфраструктури та навчання, розширення програм охорони здоров'я для молодих жінок і вирішенню проблем безпліддя тощо. Такий підхід до формування сімейної молодіжної політики покращить умови життя для молодого покоління, полегшить вихід молодих людей на ринок праці (гнучкість зайнятості та умови для її стабілізації), збільшить імміграцію до України через використання молодіжного потенціалу після повернення, а також створення умов для реалізації міграційної політики, яка відповідає потребам ринку праці та підтримує процес інтеграції іммігрантів серед молоді (табл. 4.2).

Реалізація *стратегічної цілі 4* – адаптація системи охорони здоров'я до прогнозів розвитку та збереження людського капіталу до 2030 р. – передбачає: посилення заходів щодо розвитку сучасної медичної інфраструктури, орієнтованих на догляд за матір'ю та дитиною та адаптацію навчання медичного персоналу для задоволення визначених потреб (наприклад, акушерство та гінекологія, неонатологія, педіатрія, дитяча кардіологія та кардіохірургія, дитяча хірургія, дитяча неврологія, психіатрія, педіатрія, дитяча гематологія та онкологія); збільшення обсягу програм охорони здоров'я, спрямованих на молодих жінок під час вагітності та після пологів і розробка моделі підтримки для пар, які мають проблеми із завагітненням, включаючи методи лікування безпліддя.

Таблиця 4.2

Стратегічні пріоритети, цілі та очікувані результати державної молодіжної політики у межах реалізації стратегічного пріоритету 2 – покращення якості сімейного життя української молоді

Цілі	Заходи державної політики	Очікувані результати
<i>Стратегічна ціль 1:</i> формування дружнього сімейного середовища та підвищення народжуваності	- проведення інформаційних кампаній для популяризації моделей великої сім'ї; - надання психологічної та консультативної підтримки молодим сім'ям; - підвищення репродуктивної культури та реалізація програм охорони здоров'я членів сім'ї; - створення соціальної інфраструктури, спрямованої на задоволення потреб сімей з дітьми	- формування у молодіжному середовищі позитивних сімейних цінностей; - зниження кількості розлучень; - зниження рівня демографічної кризи
<i>Стратегічна ціль 2:</i> підвищення економічної самодостатності сімей	- підвищення державних соціальних стандартів та мінімальних гарантій для сімей; - зростання зайнятості молодих жінок та впровадження концепції «гнучкої безпеки» на ринку праці, надання жінкам першочергової участі у грантах на навчання для набуття підприємницьких навичок та освоєння конкурентоспроможних професій; - розвиток гнучких форм зайнятості, поєднання сімейного життя з професійною кар'єрою	- відродження традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї; - підвищення участі жінок на ринку праці; - зниження ймовірності бідності в молодих сім'ях з дітьми; - поліпшення соціально-побутових та житлових умов проживання молодих сімей
<i>Стратегічна ціль 3:</i> супровід сімей з дітьми та підтримка сімей, які опинились у складних обставинах	- надання всебічної допомоги сім'ям з дітьми до їх повноліття; - формування культури залучення сімейних психологів, надання безоплатних консультаційних послуг сім'ям військовослужбовців з дітьми; - створення умов для виховання дітей у біологічних та прийомних сім'ях	- зміцнення основ виховання майбутніх поколінь; - соціалізація дітей та підлітків, зниження ризиків соціального відчуження у сім'ях
<i>Стратегічна ціль 4</i> адаптація системи охорони здоров'я у сферах догляду за матір'ю та дитиною	- розвиток сучасної медичної інфраструктури, орієнтованої на догляд за матір'ю та дитиною; - реалізація програм навчання медичного персоналу у сфері планування сім'ї (наприклад, акушерство та гінекологія, неонатологія); - реалізація програм охорони здоров'я молодих жінок під час вагітності та після пологів; - впровадження заходів програм підтримки пар, які мають проблеми з вагітністю та безпліддям	- покращання демографічної ситуації; - всебічний розвиток молоді та дітей; - відтворення та збереження людського потенціалу

Очікуваними результатами впровадження ефективних механізмів молодіжної сімейної політики стануть підвищення морального здоров'я та прищеплення позитивних сімейних цінностей серед молоді, що має на меті знизити рівень розлучення та вирішити демографічну кризу. Запропоновані ініціативи покращення якості сімейного життя сприятимуть відродженню сильних, працьовитих сімей, посилять участь жінок на ринку праці та знизять ризики бідності для молодих сімей з дітьми. Очікується, що вдосконалення соціальних та житлових умов для молодих сімей, зміцнення майбутніх поколінь та сприяння соціалізації дітей і підлітків для пом'якшення соціального відчуження загалом сприятимуть збереженню людського потенціалу та поверненню молодих людей і родин з-за кордону.

Серед ключових стратегічних пріоритетів державної політики збереження людського потенціалу та сприяння реєміграції українців варто виокремити підвищення якості трудового життя молоді (*стратегічний пріоритет 3*). Важливо створити для кожної молодої людини можливості для досягнення економічної незалежності через підприємництво. Основна увага має приділятися забезпеченню молодих людей відповідними місцями працевлаштування, щоб запобігти тривалому безробіттю та соціальній ізоляції. Сприяючи входженню молодих людей на ринок праці, уряд повинен сприяти соціальній єдності, яка є важливою для економічного зростання. Мета полягає в тому, щоб дати можливість молодим людям знайти своє місце в суспільстві та зробити внесок у свій особистий розвиток і повоєнну відбудову України (табл. 4.3). У цілях підвищення якості трудового життя молоді ключову роль необхідно відвести *стратегічній цілі 1* молодіжної політики – створення цілісної системи працевлаштування випускників загальноосвітніх навчальних закладів за набутою кваліфікацією, що спрямована на задоволення потреб ринку праці; наданню можливості безробітній молоді з вищою освітою отримати досвід роботи в державному управлінні з метою полегшення переходу між освітою та працевлаштуванням. Мета полягає в тому, щоб підтримати молодих людей у пошуку відповідних можливостей працевлаштування та досягненні успіху в обраній сфері шляхом реалізації політики профорієнтації та консультування щодо ухвалення обґрунтованих рішень щодо своєї кар'єри.

Реалізація *стратегічної цілі 2* передбачає інтеграцію молодих людей на ринок праці, транскордонну мобільність та сприяння реалізації професійних здібностей молоді за допомогою різноманітних стимулів і заходів. Так, центральні органи влади спільно з представниками місцевого самоврядування мають зосередитися на допомозі молодим людям у переході від навчання до працевлаштування, наданні підтримки підприємницької діяльності серед безробітних, у тому числі молоді.

Молодь – головний резерв трудових ресурсів суспільства, відтак заохочення зайнятості та підприємницької діяльності молоді, сприяння реалізації прав молодих громадян на працю та підприємницьку діяльність є одним з найважливіших напрямків молодіжної політики у напрямі забезпечення якості трудового життя молоді. У даному контексті реалізація *стратегічної цілі 3* молодіжної політики – сприяння початковому фінансуванню для молодих підприємців та заохочення до розвитку культури підприємництва.

Таблиця 4.3

Стратегічні пріоритети, цілі та очікувані результати державної молодіжної політики у межах реалізації стратегічного пріоритету 3 – покращення якості трудового життя української молоді

Цілі	Заходи державної політики	Очікувані результати
<i>Стратегічна ціль 1:</i> створення цілісної системи працевлаштування випускників за набутою кваліфікацією та заохочення роботодавців до стажування молоді	- професійна орієнтація, мотиваційне навчання та підтримка молоді в отриманні кваліфікації; - реалізація програм стажування молоді і надання допомоги у відкритті власного бізнесу; - активізація діалогу між закладами освіти та бізнесом через центри професійної орієнтації та розвитку; - надання субсидій роботодавцям на створення нових робочих місць, субсидування тимчасової зайнятості; - сприяння територіальній мобільності молоді з метою пошуку роботи	- започаткування власної справи молодими людьми, які мають мотивацію та бізнес-ідеї; - ширші можливості для працевлаштування, включаючи високоякісне оплачуване стажування молоді та здобуття професійних компетенцій
<i>Стратегічна ціль 2:</i> інтеграція молодих людей на ринок праці, транскордонна мобільність та сприяння реалізації професійних здібностей молоді	- заохочення роботодавців наймати молодих працівників шляхом надання субсидій; - розробка і реалізація програм транскордонної мобільності та здобуття професійного досвіду за кордоном	- підвищення професійної кваліфікації та ключових компетенцій молоді залежно від попиту на ринку праці; - охоплення та активізація зайнятості молоді в групі NEET; соціальна інтеграція молоді.
<i>Стратегічна ціль 3:</i> фінансова підтримка молодих підприємців, заохочення молоді до розвитку культури підприємництва	- реалізація програм фінансування відкриття власної справи, підвищення обізнаності безробітних молодих людей, які мають наміри започаткувати бізнес; - сприяння розвитку підприємницьких компетентностей учнів шкіл, реалізація проєктів для розвитку професійних навичок молоді	- набуття молоддю позитивного підприємницького досвіду, зростання матеріального добробуту; - формування позитивної соціальної орієнтації та соціальна адаптація молоді, професійна орієнтація молоді на ринку праці

Активне залучення та заохочення молоді до підприємницької діяльності сприятиме набуттю молоддю позитивного життєвого досвіду, зростанню матеріального добробуту, формуванню позитивної соціальної орієнтації, запобігатиме поширенню соціально негативних явищ в молодіжному середовищі. Очікувані результати покращення якості трудового життя молоді зосереджені на розширенні можливостей молодих людей для відкриття власного бізнесу шляхом сприяння мотивації та інноваційним ідеям. Запопонувані заходи державної молодіжної політики передбачають надання ширших можливостей працевлаштування, включаючи високоякісне стажування для тих, хто має обмежений досвід навчання, підвищення їхніх професійних навичок відповідно до потреб ринку праці.

Крім того, ініціатива має на меті залучити та інтегрувати молодь із групи *NEET*, сприяти соціальній інтеграції та допомогти їм отримати позитивний підприємницький досвід. Зрештою, це сприятиме матеріальному благополуччю молодих людей, їх соціальній адаптації та професійній орієнтації на ринку праці.

Метою реалізації стратегічної моделі державної політики збереження людського потенціалу України у межах *стратегічного пріоритету 4* – покращення якості суспільного життя молоді є визначення відповідних орієнтирів та цілей суспільної інклюзивної євроорієнтованої молодіжної політики шляхом підвищення спроможності молодіжних організацій та участі молоді у повоєнній відбудові України.

Молодіжна політика у даному контексті забезпечить реалізацію потенціалу молоді як активних громадян, сприятиме створенню простору для активізації участі молоді в неформальній освіті та навчанню впродовж життя, підвищенню компетентності в різних сферах, таких як фінансова та медіаграмотність, а також професійний розвиток і підприємницькі навички. Особливу увагу необхідно приділити групам меншин і молодим людям з обмеженими можливостями, постраждалим внаслідок війни, ВПО та іншим соціально вразливим верствам населення з акцентом на реінтеграції молоді з окупованих територій в цілях покращення їх доступності та інклюзивності у процесах ухвалення рішень. Зусилля також повинні бути спрямовані на підвищення обізнаності про здоров'я, зменшення соціальних проблем, таких як алкогольна та наркотична залежність, і сприяння плануванню сім'ї.

Реалізація стратегічного пріоритету 4 на засадах інклюзивного суспільного розвитку включає три стратегічних цілі, загальна мета яких полягає у зміцненні стратегічного партнерства між молодіжними організаціями, органами влади та інституціями ЄС для розширення можливостей молоді, сприяння демократії та вирішення екологічних проблем, підтримки демократичних норм і сприяння інклюзивності в суспільстві, а, відтак, реалізації головних принципів Європейської хартії щодо участі молоді у розвитку територіальних громад (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Стратегічні пріоритети, цілі та очікувані результати державної молодіжної політики у межах реалізації стратегічного пріоритету 4 – покращення якості суспільного життя української молоді

Цілі	Заходи державної політики	Очікувані результати
<i>Стратегічна ціль 1:</i> відродження плюралістичної демократії та доступ молоді до прав	- створення сталого середовища для становлення молодіжного громадянського суспільства, підтримка демократичних організацій на місцевому і регіональному рівнях; - стратегічна кроссекторальна співпраця молодіжних організацій, органів державної влади з інституціями молодіжної політики ЄС; - сприяння доступу молоді з неблагополучних сімей та ВПО – молоді з окупованих територій до соціальних прав; - підтримка права молоді на інформацію, сприяння медіаграмотності	- спроможність молоді та молодіжних організацій активно розвивати молодіжну політику та активізувати власну участь у політичних процесах; - інклюзивна участь у захисті прав та адвокація прав молодих людей, зокрема з обмеженими можливостями та ВПО; - розвиток громадянської освіти і молодіжного громадянського суспільства
<i>Стратегічна ціль 2:</i> відбудова мирного та інклюзивного суспільства	- боротьба з усіма формами дискримінації, расизму, гноблення та виключення з особливим акцентом на соціальній інтеграції ВПО – молоді з окупованих територій; - впровадження ініціатив для сприяння працевлаштуванню молодих біженців та молоді, зокрема на деокупованих територіях	- здатність молодіжних організацій зміцнювати, визнавати та розвивати політику та практику молодіжної роботи відповідно до європейських стандартів; - набуття знань та навиків для роботи з розбудови миру і міжкультурного діалогу з метою запобігання та протидії дискримінації й відчуження
<i>Стратегічна ціль 3:</i> розвиток та зміцнення молодіжної політики на основі стандартів Ради Європи	- інтеграція стандартів Ради Європи у національну молодіжну політику; - впровадження стандартів Ради Європи щодо підтримки молодих біженців, зайнятості молоді, доступу молоді (зокрема з сільських та деокупованих територій) до соціальних прав; - створення мережі молодіжних центрів, які мають Знак якості Ради Європи	- інтеграція національної молодіжної політики у молодіжну стратегію ЄС

У межах реалізації *стратегічної цілі 1* – відродження плюралістичної демократії, розширення доступу молоді до прав – необхідною умовою молодіжної політики виступає збільшення участі молоді в політичних процесах та сприяння інклюзивній роботі з молоддю, особливо групами меншин та людьми з обмеженими можливостями. Основна увага має бути зосереджена на створенні сталого середовища для становлення молодіжного громадянського суспільства, підтримці демократичних організацій, які захищають основні цінності демократії та реалізації принципів демократичної участі молоді на місцевому і регіональному рівнях. Крім того, важливо докладати зусилля для участі молоді в політичному житті шляхом стратегічного співробітництва між державними та громадськими інституціями у справах молоді з молодіжними радами Ради Європи.

В межах реалізації *стратегічної цілі 2* – відбудова мирного та інклюзивного суспільства і робота з молоддю відповідно до чинних європейських стандартів повинні включати боротьбу з дискримінацією, відчуженням, а також розширення можливостей молодих людей через освіту та розвиток потенціалу для сприяння міжкультурному діалогу, вихованню миру та співпраці, посилення інтеграції молоді з сільської та неблагополучної місцевості, доступу до послуг психо-соціальної реабілітації для молодих біженців та тих, хто зазнав різного роду психологічних травм внаслідок війни.

Реалізація *стратегічної цілі 3* – розвиток та зміцнення молодіжної політики на основі стандартів Ради Європи – передбачає фокусування державної молодіжної політики на результатах, а не лише на міжрегіональній та міжурядовій співпраці і її головною метою є посилення спроможності Уряду України узгодити свою молодіжну політику зі стандартами Ради Європи.

Очікуваним результатом державної молодіжної політики у межах реалізації цієї цілі має стати спроможність України формувати якісну молодіжну політику, що сприяє дотриманню стандартів Ради Європи. Отримання підтримки ЄС та інтеграція цих стандартів у національну молодіжну політику, а також тісна співпраця з європейськими молодіжними організаціями сприятиме посиленню спроможності органів державної влади реалізувати молодіжну політику відповідно до підходів Ради Європи, включаючи стратегічні пріоритети стратегії розвитку молодіжного сектору до 2030 р.

Метою реалізації *стратегічного пріоритету 5* – удосконалення середовища проживання молоді – є розробка механізмів формування сприятливих умов проживання молодих людей, реалізація конституційного права молодих громадян на житло, підтримка молодих сімей, які шукають житло на прифронтових територіях та вирішення житлових питань молоді, зокрема, проблеми нерегульованості ринку оренди (табл. 4.5).

Реалізація стратегічного пріоритету удосконалення середовища проживання молоді в умовах триваючої війни в Україні передбачає зосередження на трьох стратегічних цілях: підтримці молодих сімей та одиноких громадян шляхом забезпечення молоді житлом (*стратегічна ціль 1*), інтеграція внутрішньо переміщених молодих осіб у місцеві громади (*стратегічна ціль 2*) та розширення можливостей молоді у праві на безпечне довкілля (*стратегічна ціль 3*).

Таблиця 4.5

Стратегічні пріоритети, цілі та очікувані результати державної молодіжної політики у межах реалізації стратегічного пріоритету 5 – удосконалення середовища проживання молоді

Цілі	Заходи державної політики	Очікувані результати
<i>Стратегічна ціль 1:</i> підтримка молодих сімей та одиноких громадян шляхом забезпечення молоді житлом	- подальший розвиток пільгового житлового кредитування для молоді, погашення раніше наданих кредитів та сприяння видачі нових кредитів на житло; - створення засад для зниження вартості житла для молодих сімей	- покращення демографічної ситуації в умовах триваючої війни; - створення робочих місць; - збільшення податкових надходжень; - зменшення міграції молоді, збереження людського та інтелектуального потенціалу молоді
<i>Стратегічна ціль 2:</i> інтеграція внутрішньо переміщених молодих осіб у місцеві громади	- надання ВПО – молоді вільного обрання місця проживання; - розробка механізмів покращення демографічної ситуації на прифронтових територіях; - сприяння релокації бізнесу у більш безпечні регіони	- соціальна інтеграція та адаптація переміщеної молоді у місцевих громадах; - участь ВПО – молоді у політичних процесах та ухваленні рішень
<i>Стратегічна ціль 3:</i> розширення можливостей молоді у праві на безпечне довкілля	- підтримка ініціатив, спрямованих на покращення розуміння молоддю екологічних прав; - підтримка молоді у праві на чисте, здорове та стале довкілля через адвокацію та освіту; - сприяння участі молодіжних організацій у вирішенні екологічних проблем	- ухвалення ефективних рішень щодо досягнення Цілей сталого розвитку у громадах; - забезпечення екологічного різноманіття

Основні завдання державної молодіжної політики у межах *стратегічної цілі 1* першочергово спрямовані на забезпечення житлом молодих сімей та одиноких молодих громадян, у тому числі внутрішньо переміщених молодих осіб в Україні, шляхом реалізації завдань Державної програми забезпечення молоді житлом до 2026 року, зокрема, пільгового довгострокового кредитування на будівництво та купівлю житла, компенсації процентних ставок за комерційними кредитами і вдосконалення механізмів кредитування. Очікується, що ця ініціатива покращить демографічну ситуацію в країні, сприятиме зменшенню міграції молоді, тим самим зберігаючи людські та інтелектуальні ресурси країни.

Заходи молодіжної політики реалізації *стратегічної цілі 2* повинні бути спрямовані на покращення якості життя ВПО – молоді, сприяння їх інтеграції в місцеві громади та забезпечення розвитку прифронтових регіонів.

В пріоритетах покращення якості життя молодих людей та удосконалення середовища проживання молоді вагомим завданням державної молодіжної політики виступає розширення можливостей молоді у праві на чисте, здорове та стає довкілля (*стратегічна ціль 3*). Незважаючи на екологічні виклики, молодь демонструє стійкість і лідерство, що вимагає її участі в управлінні та політичних рішеннях щодо кліматичної справедливості. Для сприяння сталому майбутньому вкрай важливо усунути перешкоди для участі молоді у формуванні екологічної політики та досягненні Цілей сталого розвитку, сприяти розширенню екологічних прав молоді, підвищенню спроможності екологічних активістів, представників неурядових молодіжних організацій у сфері захисту навколишнього середовища (Рекомендації ЄС СМ/REC (2022)20) щодо прав на чисте, здорове та безпечне довкілля).

Заходи державної молодіжної політики повинні сприяти ініціативам, зосередженим на підвищенні обізнаності молоді щодо екологічних прав, розбудові безпечного довкілля та вирішення екологічних проблем через активізацію участі молодіжних організацій, та включають поглиблення знань та розуміння молодими людьми екологічних прав, а також визначення шляхів вирішення проблем, пов'язаних з екологічними проблемами, беручи до уваги характер, зміст і значення права на чисте, здорове та стійке довкілля.

Успішна реалізація стратегічних пріоритетів збереження людського капіталу у межах покращення якості особистого, сімейного, трудового та суспільного життя молоді, середовища її проживання відповідає Національній молодіжній стратегії до 2030 року та спрямована на розширення можливостей молоді шляхом виховання свідомості, відповідальності та економічної активності, зміцнення фізичного та психічного здоров'я молоді.

4.4. Механізми та інструменти реалізації проактивної державної молодіжної політики

Війна, яка триває в Україні, вимагає невідкладних заходів щодо формування державної політики, спрямованої на збереження людського потенціалу, зокрема молоді. Враховуючи, що в Україні понад 11 млн молодих людей, уряд має надати пріоритет освіті та соціально-економічним

можливостям молоді, тоді як ключовими факторами реєміграції молоді є якість життя, перспективи працевлаштування та професійне зростання.

У той же час, імплементація стратегічних пріоритетів державної молодіжної політики України повинна узгоджуватися зі стандартами молодіжної політики Ради Європи, яка спрямована на покращення добробуту і прав молодих людей у різних секторах і висвітлює кілька ключових сфер на національному і місцевому рівнях, зокрема: сприяння активній участі молоді в процесах ухвалення рішень; підтримку молодіжних організацій та забезпечення доступу молоді до інформації; усунення бар'єрів доступу молоді до громадянських прав; активізація процесів мобільності молоді для формування почуття приналежності до Європи.

Окрім того, забезпечення узгодженості заходів механізмів та інструментів державної молодіжної політики України з рекомендаціями молодіжної політики Ради Європи сприятиме формуванню цілісної та ефективної політики на засадах збереження і реалізації молодіжного потенціалу, забезпечення економічного благополуччя молодих сімей, розширеного відтворення та послаблення демографічної кризи; покращення якості трудового потенціалу, подолання макроструктурних дивергенцій регіональних ринків праці, зниження соціальної напруги у суспільстві.

Механізми реалізації молодіжної політики можна представити відповідними інструментами у межах п'яти стратегічних пріоритетів:

(1) Інструменти покращення якості особистого життя молоді. Державна молодіжна політика України має бути спрямована на підвищення якості життя молоді, покращення **здоров'я, благополуччя та добробуту**, інтелектуальний та духовний розвиток, патріотичне виховання молоді, покращення соціального та культурного середовища молоді, заохочення її до волонтерства й громадянської активності молодих людей. Запропоновані механізми державної молодіжної політики спрямовані на підвищення якості життя молоді через ініціативи, спрямовані на покращення здоров'я, благополуччя та розвиток особистості, боротьбу з бідністю та покращення доступу до медичної допомоги.

(2) Інструменти покращення якості сімейного життя молоді. Дієвими інструментами **підвищення загального добробуту, зростання якості життя української молоді та** заохочення повернення її в Україну є покращення умов сімейного життя, сприяння економічній самодостатності сімей та надання комплексної підтримки сім'ям з дітьми. Головні ініціативи повинні бути зосереджені на покращенні економічної стабільності сімей, сприянні балансу між батьківством і професійним життям, адаптації системи охорони здоров'я для кращого задоволення потреб матері і дитини, фінансовій допомозі сім'ям з дітьми до досягнення ними повноліття, комплексному підході до сімейного добробуту. Широкомасштабну підтримку молодих сімей необхідно спрямувати на покращення доступу до соціальних послуг, приділяючи особливу увагу зменшенню бідності та соціальної ізоляції молоді у світлі демографічних проблем шляхом створення надійної системи соціальних послуг та забезпечення кращих умов життя для сімей з низькими доходами. Це

потребує розробки і реалізації комплексної політики підтримки сімей, забезпечення їх благополуччя, усиновлення тощо.

Ціллю молодіжної сімейної політики для збереження людського капіталу для післявоєнного відновлення України також має стати підвищення народжуваності та забезпечення надійної підтримки сімей, шляхом імплементації низки **механізмів соціальної та сімейної політики**. Налаштованість на захист прав сім'ї та дитини, підтримка батьків у збалансуванні професійної діяльності та догляду за дітьми, а також захист та підтримка сімей з дітьми, особливо тих, які стикаються з фінансовими та соціальними проблемами, сприятиме підвищенню добробуту та якості сімейного життя, економічній самодостатності сімей з дітьми, дотриманню балансу між батьківством і професійним життям та матиме вирішальне значення для підвищення народжуваності, зменшенню бідності і соціальної ізоляції молодих сімей.

(3) Інструменти покращення якості трудового життя молоді. Державна молодіжна політика спрямована на покращення якості трудового життя української молоді має реалізувати такі головні цілі **освітньо-наукової політики та політики зайнятості**: по-перше, створення комплексної системи працевлаштування, яка б відповідала кваліфікаціям і заохочувала роботодавців наймати та навчати молодих людей; по-друге, формування ефективної системи підготовки кадрів, сприяння інтеграції молоді на ринок праці, посилення трудової мобільності і реалізація професійних навичок; по-третє, фінансова допомога молоді – підприємцям та виховання культури підприємництва серед молоді.

(4) Інструменти покращення якості суспільного життя молоді. Низький рівень залучення української молоді до представницької демократії та членства у традиційних політичних організаціях, таких як політичні партії та профспілки, актуалізує важливість залучення молоді до побудови інклюзивного суспільства через різні стратегії та резолюції, включаючи Європейську Стратегію молодіжного сектору до 2030 року та Національну молодіжну стратегію до 2030 року. Ключова увага повинна бути зосереджена на **механізмах покращення якості суспільного життя української молоді через інклюзивну політику**, спрямовану на просування демократії, повоєнну відбудову українського суспільства та приведення молодіжної політики у відповідність до європейських стандартів.

(5) Інструменти удосконалення середовища проживання молоді. З метою реалізації цієї стратегічної цілі важливо запровадити ефективні **заходи екологічної та економічної політики** підтримки молодих громадян та стимулювання повернення їх в Україну. Заходи молодіжної політики повинні бути зосереджені на підтримці молодих сімей з житлом, інтеграції переміщеної молоді в громадах. Метою молодіжної політики також є створення суспільства, де молоді люди є екологічно свідомими, освіченими та мають можливість покращити своє повсякдення життя і середовище існування. Такі ініціативи, перш за все, спрямовані на посилення міжнародного співробітництва молоді в ухваленні екологічних рішень, наголошуючи на важливості її поглядів у

формуванні сталої політики та ініціативи для створення інклюзивного майбутнього, забезпечення доступу до сталої інфраструктури та заохочення досліджень та інновацій в екологічно чистих технологіях.

Механізми державної молодіжної політики повинні передбачати реалізацію стратегій провідної участі держави та залучення інститутів громадянського суспільства, керуючись національними нормативно-правовими України, ЄС, ООН та Ради Європи і включати інституційні, політико-правові, організаційні та фінансові складові.

Інституційні механізми реалізації національної молодіжної політики включають:

у сфері якості особистого життя молоді:

- *створення Центрів денного догляду, Молодіжних клубів, Центрів розвитку та активізації молоді у громадах, які пов'язані зі соціальною роботою для молоді з неблагополучних сімей. Мета молодіжної роботи передбачає просвітницьку діяльність, а також добровільну освітню діяльність у різних сферах, таких як соціальний захист, культура та реабілітація, і, насамперед, орієнтована на маргіналізовану молодь;*

- *підтримку молодіжних організацій шляхом створення Національного інституту свободи, Центру розвитку громадянського суспільства та Громадянського Фонду ініціатив, які мають на меті посилити залучення молоді до суспільного життя через три напрями підтримки: створення молодіжних рад, залучення громадськості та організаційна компетентність, співпраця з різними організаціями громадянського суспільства, скаутськими організаціями та посилення впливу скаутингу в громадах. В межах ініціативи «Скаути за цілі сталого розвитку» залучити скаутський молодіжний рух до внеску в глобальні цілі сталого розвитку та започаткувати Урядову програму розвитку скаутингу до 2030 року;*

- *створення механізмів міжгалузевої співпраці комітетів і політичних груп через утворення консультативних органів – Групи молодіжної політики, Ради діалогу з молодим поколінням та Комітету громадських інтересів, до яких залучатимуться різні зацікавлені сторони, представники влади, але велику частку складимуть представники молодіжних організацій. Окрім того, слід інституціалізувати Уповноваженого з молодіжної політики для покращення міжвідомчої координації та сприяння залученню молоді до суспільного життя;*

- *заохочення громадянської активності молоді та формування скоординованої інформаційної системи веб-сайтів та центрів соціальних послуг. Для цього створити Центри соціальної підтримки молоді, які співпрацюватимуть з волонтерськими інформаційними центрами, зокрема Eurodesk, щодо поширення європейських ініціатив для молоді в регіонах;*

- *створення Інклюзивних молодіжних центрів задля моніторингу якості послуг і задоволення потреб різних груп молоді, особливо в сільській місцевості, збільшення фінансування молодіжних працівників та розвиток їх навичок;*

- *створення Комітету з питань діалогу з молоддю для контролю взаємодії уряду з неурядовим сектором і реалізації завдань активізації участі молодіжних організацій у Європейському корпусі солідарності та їх співпраці з*

міжнародними інституціями; розвиток волонтерства та координації молодіжного діалогу з Уповноваженим з питань молодіжної політики України;

- створення Асоціацій сприяння волонтерству, які зосереджені на розширенні дії програм транскордонної мобільності та гуманітарній допомозі на засадах фінансування програми «Українська волонтерська допомога», яка підтримує українських волонтерів, що працюють з переміщеною молоддю;

- створення Ради громадського здоров'я та розробку проєкту Національної програми охорони здоров'я на 2025-2030 роки, задля забезпечення спільної ролі центральних органів влади, органів місцевого самоврядування та неурядових організацій у підтримці здоров'я молоді;

- поширення знань про здорове харчування та покращення здоров'я української молоді через створення Національного центру харчової освіти та Онлайн-консультаційної служби з питань харчування. Ця ініціатива особливо зосереджена на заохоченні молоді до здорового способу життя та безпеки споживання, покращенні загального здоров'я;

у сфері покращення якості трудового життя молоді:

- створення при Міністерстві освіти і науки України Студентського парламенту України та передбачення у Законі України «Про освіту» переліку ключових його завдань, а саме: організацію тренінгів та семінарів для покращення кваліфікації студентів; підтримку студентських проєктів, міжнародний обмін студентами та участь в міжнародній студентській мобільності;

- заснування Інституту освітніх досліджень для підготовки та реалізації міждисциплінарних досліджень щодо розвитку й ефективізації системи освіти в Україні;

у сфері покращення якості суспільного життя молоді:

- створення інституту Урядового уповноваженого з питань молодіжної політики з метою сприяння співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськими організаціями для активізації залучення молоді до суспільного життя, сприяння діалогу щодо моніторингу діяльності молодіжних установ в Україні, модернізації стратегічних документів молодіжної політики, у тому числі за принципами Європейського молодіжного парламенту;

- створення Керівного комітету у справах молоді до якого увійдуть представники міністерств, відповідальні з питань молоді, який матиме на меті посилення міжвідомчої співпраці у сфері молодіжної політики, сприяння обміну передовим досвідом у відповідності до принципів програми Ради Європи «Молодь за демократію», а також консультування з питань доступу молоді до прав, соціальної інтеграції та участі у суспільному житті із дотриманням стандартів європейської молодіжної політики;

- створення Спільної молодіжної ради, яка об'єднає Керівний комітет у справах молоді та Консультативну раду у справах молоді і виступатиме найвищим органом ухвалення рішень у молодіжному секторі, залучаючи як урядових, так і неурядових партнерів та відповідатиме за встановлення пріоритетів, цілей та управління бюджетами для реалізації молодіжних

ініціатив і забезпечує ефективне виконання молодіжної політики у відповідності до принципів діяльності Ради Європи;

у сфері удосконалення середовища проживання молоді:

- створення Молодіжної кліматичної ради як незалежного консультативного органу за участю представників молодіжних організацій. Рада має на меті збирати інформацію від молоді з усіх регіонів України та ухвалювати конкретні політичні рішення, які впливатимуть на формування кліматичної політики. Окрім того, важливо ініціювати створення місцевих молодіжних кліматичних рад у регіонах, щоб забезпечити залучення молоді до роботи на всіх рівнях та продемонструвати, що молоді люди не лише інноваційні, але й здатні формувати ефективну державну екологічну політику, сприяти поінформованості суспільства про клімат та реалізувати амбітні кліматичні ініціативи.

Політико-правові механізми реалізації молодіжної політики в Україні передбачають наступні інструменти:

у сфері якості особистого життя молоді:

- розробку Програми запобігання депресії в Україні до 2030 року, а також Дорожньої карти реформування системи охорони психічного здоров'я дітей та молоді, заходи якої спрямовані на створення комплексної системи підтримки маленьких пацієнтів та їхніх сімей та зменшення навантаження на психіатричні відділення. З метою реалізації цієї ініціативи необхідно запровадити інститут Уповноваженого з нагляду за розвитком і реформою психіатричної допомоги для цієї демографічної групи;

- вирішення проблем здоров'я та добробуту нації, шляхом ухвалення законів України «Про спорт», «Про запобігання зловживанню наркотиками» та «Про виховання тверезості та боротьбу з алкоголізмом», які посилять зобов'язання органів місцевого самоврядування та муніципалітетів у впровадженні освітніх та оздоровчих заходів для дітей та молоді. Окрім того, важливою умовою ефективної молодіжної політики у напрямі попередження ризиків наркозалежності та ефективної боротьби з наркоманією є створення Національного управління з профілактики наркоманії та регіональних Центрів профілактики наркоманії та налагодження їх спільної діяльності;

- ухвалення і реалізацію Урядової програми молодіжного спорту на період 2025-2030 років з метою популяризації та підтримки фізичної активності серед молоді, яка буде зосереджена на популяризації спорту серед молоді та орієнтована на розвиток молодих талантів у спорті;

- розробку і реалізацію Національної програми подолання бідності та соціальної ізоляції до 2030 року, у якій передбачити заходи з покращення доступу до послуг медичних закладів у різних сферах медичної допомоги, лікування і покращення здоров'я молодих людей;

у сфері покращення якості сімейного життя молоді:

- ухвалення та запровадження Стандартів захисту неповнолітніх, спрямованих на вдосконалення системи соціального захисту та підвищення відповідальності організацій, які працюють з дітьми, що стане кроком до формування безпечного середовища для розвитку дітей та підтримки стандартів

захисту даних. Стандарти повинні включати нові процедури обробки персональних даних, які відповідають національному законодавству та нормам ЄС;

- ухвалення Закону України «Про підтримку активного батька», положення якого будуть спрямовані на підтримку батьків у збалансуванні професійної діяльності та догляду за дітьми і передбачатимуть різні типи пілг, щоб полегшити повернення батьків до роботи після пологів, гарантуючи, що кожна маленька дитина отримує якісний догляд, а їхні батьки підтримку в їхніх професійних починаннях. Цей закон повинен узгоджуватися з Національним планом відновлення та стійкості, спрямованим на підтримку батьків на ринку праці шляхом розширення доступу до високоякісного догляду за дітьми віком до 3 років;

- розробку і реалізацію Національної програми зниження бідності та соціального відчуження сімей, яка передбачає залучення різних сторін, зокрема представників громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування до вирішення проблем зростання дитячої бідності та підтримки малозабезпечених сімей;

у сфері покращення якості трудового життя молоді:

- розробку і реалізацію Національного плану зайнятості молоді, який надаватиме перевагу зайнятості жінок. План повинен відповідати європейським цілям, спрямованим на досягнення зайнятості молоді на рівні 78 % і скорочення кількості молодих некваліфікованих працівників до рівня менше 9 %, а також бути зосередженим на ініціативах з розвитку навичок молодих людей для підтримки цих цілей;

- розробку і реалізацію Стратегії навчання впродовж життя, що спрямована на збільшення участі молоді у безперервному навчанні та розширенні освітніх можливостей. Стратегія, повинна бути розроблена у відповідності до вимог Європейського Союзу на період до 2030 року та мати на меті адаптацію системи освіти та навчання до принципів навчання впродовж життя, розширення можливостей навчання за межами формального навчального середовища, розвиток навичок і здібностей протягом життя, а також розробку, використання та просування інструментів, що сприяють розбудові системи навчання впродовж життя;

- розробку і реалізацію проєкту Закону України «Про інтегровану систему кваліфікацій», що сприятиме сертифікації та визнанню результатів неформального навчання молоді у відповідності до рекомендацій Європейської ради та Національної рамки кваліфікацій, і має на меті підвищення прозорості системи освіти, визнання компетенцій, отриманих поза формальною освітою, забезпечуючи тим самим кращі можливості працевлаштування молодих людей;

- впровадження Стратегії відповідального розвитку до 2030 року зі заходами розвитку мобільності, інтернаціоналізації та започаткування наукових досліджень у дошкільній, шкільній або вищій освіті як ключової мети професійного розвитку, а також створення Національного агентства академічних обмінів зі завданнями інтернаціоналізації української вищої освіти та досліджень. За зразком подібних структур у Німеччині, Нідерландах, Польщі

та Франції Агентство має зосереджуватися на реалізації програм підтримки мобільності студентів і співробітників, заохочення українських молодих дослідників повертатися на батьківщину;

- *розширення інструментів підвищення мобільності, включаючи Європейську рамку кваліфікацій (EQF), яка допомагає описувати та порівнювати міжнародні кваліфікації, отримані впродовж життя. Крім того, такі кредитні системи, як Європейська система трансферу та накопичення кредитів (ECTS) і Європейська система кредитів для професійної освіти та навчання (ECVET), сприяють накопиченню, передачі та визнанню результатів навчання в різних закладах освіти.*

Відповідно до Молодіжної стратегії Європейського Союзу, для того, щоб забезпечити молодь найкращою освітою та полегшити її вихід на ринок праці, потрібні відповідні законодавчі заходи, які мають базуватися на реформах, що стосуються життя молоді. Ключовими у даному контексті мають стати механізми збереження інтелектуального та кадрового потенціалу, забезпечення ефективного розподілу національних і європейських фондів розвитку навичок як на національному, так і на регіональному рівнях шляхом запровадження таких стратегічних інструментів молодіжної політики, як:

(1) розробка і реалізація Державної стратегії збереження інтелектуально-кадрового потенціалу молоді на 2025-2035 роки, яка має на меті підтримку молодіжних ініціатив, що сприяють інтелектуальному самовдосконаленню, творчому розвитку та змістовному дозвіллю, набуттю молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти, розвитку неформальної освіти, самореалізації, професійного і кар'єрного зростання та отримання практичних навичок стажування;

(2) розробка і реалізація Інтегрованої Стратегії навичок до 2035 року з особливим акцентом на навчанні впродовж життя, реалізація положень якої сприятиме досягненню шести ключових пріоритетів покращення якості трудового життя молоді: підвищення кваліфікації, сприяння культурі безперервного навчання, розширення участі роботодавців у розвитку навичок, створення ефективних систем діагностики навичок спілкування, сприяння безперервній освіті та забезпечення справедливому доступу до можливостей розвитку навичок;

(3) розробка і реалізація Концепції відповідності освітніх компетенцій до вимог працедавців, яка б мала на меті адаптувати систему освіти до ринку праці, створити скоординовану систему дуальної освіти, вирішити проблеми недостатньої кваліфікації і невідповідності компетенцій робочої сили займаний посаді або виконуваний роботі, одночасно мотивуючи здобувачів розвиватися та вдосконалювати свої професійні навички;

у сфері покращення якості суспільного життя молоді:

- *розробку дорожньої карти щодо поширення Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2016)7 спрямованої на розширення доступу молоді до прав і соціальних послуг, а також зусиль щодо підтримки права молоді на інформацію через розвиток джерел знань та ініціативи з медіаграмотності;*

- *створення Українського порядку денного молодіжної роботи, спрямованого на підвищення якості та інноваційності молодіжної роботи шляхом інтеграції представників молоді, молодіжних організацій, працівників і дослідників у європейський молодіжний простір. Порядок наголошує на важливості співпраці з Радою Європи для дотримання прав молодих людей, розвиток молодіжної роботи на різних рівнях через розробку політики, навчання молодіжних працівників, створення правової бази та забезпечення відповідального розподілу фінансових ресурсів;*

у сфері покращення якості середовища проживання молоді:

- *посилення міжнародного співробітництва Молодіжної кліматичної ради України та Глобальної молодіжної мережі з питань біорізноманіття щодо розвитку волонтерських можливостей в екологічному секторі. Молодь є ключовим суб'єктом у боротьбі зі зміною клімату, пропонуючи унікальні перспективи та інноваційні рішення забезпечення екологічної стійкості для майбутніх поколінь. Молодіжна співпраця між країнами має важливе значення для обміну знаннями та просування єдиних екологічних практик у захисті навколишнього середовища;*

- *розширення можливостей молодих людей як агентів змін шляхом адаптації екологічної освіти, сприяючи обізнаності про найкращі практики впливу на навколишнє середовище. Започаткування програми навчання Sustainable Intelligence Programme та запуск платформи онлайн-ресурсів, а також посилення співпраці неурядових організацій територіальних громад з міжнародними партнерами EcoRise мотивує студентів і викладачів до вироблення екологічних ініціатив, виховуючи майбутніх кліматичних лідерів через освіту та залучення громад;*

- *розробку і реалізацію довгострокової житлової стратегії України до 2050 року, яка передбачає довгострокове планування житла для молоді, з метою будівництва швидких, естетичних та екологічних будинків, а також ухвалення проєкту Закону України «Про основні засади житлової політики до 2040 року», що включатиме перегляд планування та впровадження стандартів відновлення житлово-комунальної інфраструктури, отримання дозволів на будівництво, розширення дозвільних прав на забудову для молодих сімей.*

До організаційних механізмів реалізації молодіжної політики України необхідно включити такі інструменти:

у сфері якості особистого життя молоді:

- *розширення професійних компетенцій та завдань працівників, які працюють з молоддю (молодіжних працівників) і включали б не лише діагностику потреб молоді, але й встановлення зв'язків із молоддю з групи ризику та надання їй достовірної інформації про ресурси підтримки. Важливою є співпраця зі школами та місцевими громадами в межах реалізації заходів молодіжної політики, проведення тренінгів для педагогів і соціальних працівників, обміну досвідом для підтримки соціально ізольованої молоді;*

- *запровадження нової моделі психіатричної допомоги неповнолітнім, постраждалим від війни, яка встановлює трирівневу систему психо-соціальної допомоги за трьома рівнями: (1) місцеві центри психолого-психіатричної*

допомоги, які слід створити в громадах, де немає лікарів, з можливістю доступу до психологів і терапевтів без направлення лікаря; (2) місцеві центри психіатричної допомоги з залученням психіатрів, які надають денний догляд; (3) центри екстреної психіатричної допомоги;

у сфері покращення якості сімейного життя молоді:

- *активізацію процесів реінтеграції дітей у прийомних сім'ях шляхом запровадження соціальних кампаній з популяризації сімейного піклування, розвитку послуг для сімей, які виховують прийомних дітей, проведення просвітницьких заходів щодо підвищення іміджу сімейного піклування і професійної підготовки прийомних батьків;*

- *надання якісної допомоги молодим сім'ям з дітьми до 3 років шляхом підвищення їх доступності до соціальної інфраструктури. Ключові ініціативи повинні передбачати створення та функціонування ясел і дитячих клубів, зокрема для дітей з обмеженими можливостями і особливими потребами, а також покращити обслуговування дітей у сільській місцевості, будівництво дитячих садків та модернізацію відповідної інфраструктури;*

- *розробку та впровадження ініціатив «Житло для молоді», «Житло плюс», програми підтримки молодих сімей «Стартова квартира» та «Перша квартира», для започаткування субсидій для тих, хто вперше купує житло, і спеціального накопичувального рахунку на купівлю житла, орієнтований на осіб віком до 45 років;*

- *започаткування програми «Сімейне робоче місце» для сприяння створенню робочих місць, сприятливих для сім'ї. Програма заохочує впровадження орієнтованих на сім'ю ініціатив і послуг, зокрема: облаштування ігрової кімнати, оплачуваної відпустки під час дитячих канікул, організацію відпочинкових таборів, фінансову підтримку сімейного відпочинку, які показали успішну практику як у бізнесі, так і в громадському секторі. У програмі можуть брати участь малі, середні та великі підприємства, а також бюджетні установи;*

у сфері покращення якості трудового життя молоді:

- *продовження позитивних практик академічного обміну у межах Програми Erasmus+, яка пропонує різні можливості мобільності для здобувачів освіти (навчальну мобільність, стратегічні партнерства та проєкти розвитку потенціалу у сфері вищої освіти), включаючи короткотермінові обміни тривалістю від 5 днів до 2 місяців та довгострокову мобільність, яка триває від 2 до 12 місяців. Окрім того, учні закладів професійно-технічної освіти (ЗПТО) можуть проходити стажування за кордоном від 2 тижнів до 12 місяців, що фінансується Європейським соціальним фондом, брати участь у програмах мобільності для учнів ЗПТО та викладачів, які пройшли оцінювання, але не мають фінансування;*

- *розробку і реалізацію програм сприяння соціальній згуртованості та рівним можливостям доступу до системи освіти учнів з особливими потребами з метою надання їм можливості навчатися за тією самою навчальною програмою, що й їхні однолітки;*

- розробку та затвердження Міністерством освіти і науки України нової базової навчальної програми, яка зосереджена на сприянні інноваціям через формальну освіту, неформальне навчання та медіаграмотність, розвиток основних компетентностей у початковій та середній освіті. Цей підхід має на меті підготувати студентів до майбутніх викликів і можливостей, критичного мислення та всебічного розуміння світу, наголошуючи на ефективній комунікації, застосуванні математики, аналізі інформації, творчому розв'язанні проблем і командній роботі.

- створення Міжнародної програми оцінювання студентів для стеження за освітньою і професійною долею випускників та виступу «інтегрованою системою кваліфікацій»;

- розробку та реалізацію Програми підтримки молодих лідерів, яка буде спрямована на створення сучасної публічної допомоги молодим, амбітним та творчим особам шляхом проходження стажувань у державних установах для молоді старше 16 років;

- створення освітніх ініціатив молодіжних рад у громадах у межах співпраці регіонального офісу «U-LEAD з Європою» у партнерстві з регіональним Департаментом освіти і науки, які б мали на меті реформи громадської освітньої політики, протидії безробіттю, активізації місцевого ринку праці та підтримку молодих людей з обмеженими можливостями;

у сфері покращення якості суспільного життя молоді:

- посилення участі молоді у представницькій демократії в якості кандидатів на виборах, а також як політичних представників шляхом створення консультативно-дорадчих органів представництва, зокрема Молодіжного парламенту при ВРУ, до якого увійдуть представники державних установ і молодіжних організацій, що представляють різні регіони України. Політична система України не передбачає представництва молоді у Верховній Раді України, незважаючи на існуючі законодавчі можливості для діалогу між молоддю та політиками розширення можливостей молоді в ухваленні рішень. Молодіжний парламент (приклад Польщі) – це не окремо створена установа, а освітній проєкт, до складу якого включені старшокласники терміном на один рік. Парламент стане форумом для розгляду важливих для молоді питань, ухвалення рішень для органів влади;

- створення Молодіжного діалогу з метою посилення залучення молоді та осіб, які ухвалюють рішення до реалізації Молодіжної стратегії ЄС в Україні. Молодіжний діалог ЄС – це платформа для співпраці, яка залучає молодих людей, молодіжні організації, політиків, осіб, які ухвалюють рішення до дискусій щодо покращення якості життя молоді та посилення їх громадської активності. Молодіжний діалог України має на меті сприяти розвитку української та європейської співпраці в молодіжному секторі та актуалізує важливість участі молоді у формуванні суспільної інклюзивної політики, спрямованої на залучення молодих людей в Україні до європейської демократії, просування гендерної рівності і відчуття приналежності до України;

- створення спеціальних автономних, безпечних і доступних молодіжних просторів, як фізичних, так і віртуальних в усіх секторах суспільства, надання

можливості молоді впливати на процеси ухвалення рішень, сприяння участі молоді у виборах;

- проведення офіційних консультацій муніципальних молодіжних рад із залученням Комітету з питань молоді і спорту, Національної молодіжної ради України, Молодіжного та Студентського парламентів, які повинні проводитися на центральному та регіональному рівнях. Хоча регіональні консультації не мають формальної структури молодіжні організації можуть брати участь у публічних консультаціях, висловлювати свої думки щодо формування політики та покращення умов для молоді в освіті і наукових дослідженнях, сприяти волонтерству та інформаційним заходам щодо підтримки демократичних прав і скерування молоді до активного суспільного життя;

- сприяння міжкультурному діалогу серед молоді через створення віртуального молодіжного середовища, як альтернативної політичної комунікації та масштабування інформаційної кампанії про демократичні права молоді, які сприятимуть залученню молоді до виборів;

- посилення електронної участі, яка сприятиме попередженню електронного відчуження серед молоді з сільської місцевості чи соціально незахищених верств населення та вдосконалення методів комунікації державних установ для налагодження зв'язку з молодими поколіннями. Важливо також активізувати участь неурядових організацій, які працюють над забезпеченням безкоштовного онлайн-доступу громадян до інформації, особливо орієнтуючись на вразливі групи та внутрішньо переміщеної молоді.

у сфері удосконалення середовища проживання молоді:

- надання можливостей місцевим інституціям і неурядовим організаціям визначати можливості для створення зелених проєктів і політики, використовуючи фінансування з європейських, національних і міжнародних джерел та розширення можливостей молодих людей стати агентами змін для екологічного та сталого розвитку шляхом впливу на навколишнє середовище в політичних та особистісних рішеннях;

- поширення практики Скаутингу з метою сприяння політиці сталого розвитку у місцевих громадах, залучення скаутів України до глобального зовнішнього світу для досягнення ЦСР, а також участь у глобальній молодіжній спільноті *Earth Tribe*, яка об'єднує молодих людей за екологічну активність та вирішення проблем зміни клімату.

Ключовими інструментами **фінансових механізмів національної молодіжної** політики мають бути:

у сфері якості особистого життя молоді:

- заснування Фонду розвитку фізичної культури та Фонду спортивної діяльності школярів, задля ефективної підтримки і контролю молодіжного спорту та виховання здорового способу життя молодих людей та спрямованих на фінансування ініціатив спортивних клубів та громадських організацій, які сприяють розвитку фізичної культури і спорту молоді;

у сфері покращення якості сімейного життя молоді:

- запровадження ініціатив та програм фінансової допомоги і підтримки сімей, зокрема, програми «Добрий старт», яка передбачатиме одноразову

допомогу студентам на початку навчального року, *ініціативи «Малюк+»*, яка буде спрямована на покращення закладів догляду за дітьми до 3 років (ясел та дитячих садків), *програми «За життя»*, яка сприятиме підтримці вагітних жінок та сімей з дітьми з інвалідністю;

- *створення універсальної системи фінансової підтримки сім'ї, яка складатиметься з таких трьох видів допомог: (1) допомоги, яка надається одному з батьків, або законному чи фактичному опікуну дитини віком до 18 років, або до 21 року, якщо вона навчається в школі, і до 24 років, якщо дитина має інвалідність і продовжує навчатися; (2) додаткової надбавки на підтримку сім'ї, наприклад, на освіту та реабілітацію дитини-інваліда, для сімей з кількома дітьми; (3) одноразової допомоги при народженні дитини та батьківської допомоги, яка може тривати 52 тижні або більше за певних юридичних обставин;*

у сфері покращення якості трудового життя молоді:

- *реалізація ініціативи Міністерства соціальної політики спільно з Міністерством освіти і науки України про надання гарантій для молоді щодо збереження першого робочого місця. Це дає можливість студентам випускових курсів, випускникам загальноосвітніх закладів освіти, а також зареєстрованій безробітній молоді подавати заявки на позики з низькими відсотками, щоб розпочати свій бізнес чи волонтерську діяльність;*

у сфері покращення якості суспільного життя молоді:

- *започаткування створення програми Урядового молодіжного фонду на 2025-2035 роки для забезпечення цільового фінансування за трьома основними напрямками: активізація молоді у місцевому самоврядуванні шляхом створення молодіжних рад та сприяння студентському самоврядуванню, заохочення залучення молодіжних організацій до громадського життя та посилення компетенції молодіжних організацій;*

у сфері удосконалення середовища проживання молоді:

- *сприяння дослідженням та інноваціям у сфері стійких технологій і створення екологічно чистої інфраструктури шляхом координації та відстоювання стійкого, низьковуглецевого майбутнього,. Щоб посилити ці ініціативи, за участю консультативно-дорадчих органів необхідно створити інклюзивні платформи формування молодіжних рухів, як, наприклад, «Fridays for the Future» та надати їм суттєву підтримку – фінансові ресурси та наставництво – розширюючи можливості ухвалення молоддю рішень щодо екологічних змін. Триваюча криза доступності житла негативно вплинула на рівень життя та соціальну інтеграцію молодих людей в Україні. Відповідно, до механізмів молодіжної житлової політики слід віднести:*

- *розробка та реалізація концепції соціального молодіжного житла, реконструкцію та покращення енергоефективності житла за участю Молодіжного парламенту (Молодіжної ради) та місцевих бізнес-партнерів. Ініціатива спрямована на створення інклюзивної моделі житла, зосередивши увагу на процесах громади та інклюзивності для різних груп молоді.*

В цілому, механізми державної молодіжної політики повинні бути спрямовані на розширення можливостей працевлаштування через різноманітні

ініціативи, на підтримку малого та середнього бізнесу та сприяння молодіжному підприємництву і включати надання грантів, здобуття практичного досвіду через програми стажування у співпраці з бізнесом. Брак можливостей роботи викликає серйозне занепокоєння у молоді, особливо через наслідки війни, звільнення і вимушені переїзди. Такі ініціативи, як оплачувані стажування, менторські програми та молодіжні бізнес-інкубатори, залучення молоді до ухвалення рішень щодо розвитку ринку праці, системи підготовки кадрів і зайнятості та покращить перспективи самореалізації та працевлаштування молодих людей. Важливо, щоб пріоритетом молодіжної освітньої політики в Україні на 2024-2030 роки стало сприяння всебічному розвитку молоді, посилення міжурядового співробітництва, заохочення до активної участі в суспільному житті, розширення можливостей молодих лідерів через освітні програми і впровадження інноваційних технологій навчання, підвищення кваліфікації та забезпечення рівного доступу молодих людей до якісної освіти.

Визнаючи молодь життєво важливою складовою державної політики, на регіональному та місцевому рівнях необхідно застосовувати зусилля для залучення її до процесів ухвалення рішень, визнанню очолюваних молоддю демократичних організацій і рад, створенню можливостей для зібрань, об'єднань і вільного вираження поглядів молодих людей, включно з електронною участю як допоміжним інструментом, забезпеченню реалізації виборчих прав молодих людей та висуванню їх кандидатур на виборах, розширенню досвіду молодіжних організацій, сприянню інтеграції маргіналізованої молоді та розширенню міжкультурної компетентності молоді для розбудови мирного суспільства, заснованого на різноманітті та взаєморозумінні.

Наразі не існує комплексної національної стратегії, спрямованої на активізацію участі молоді в політичному та громадському житті, а участь української молоді в існуючих політичних організаціях залишилася низькою. Запропоновані механізми посилення участі молоді у представницькій демократії, зокрема інституціалізація Молодіжної кліматичної ради, а також створення Урядового уповноваженого з питань молодіжної політики, Спільної молодіжної ради, розширення доступу молоді до прав будуть сприяти громадянській активності та соціальній інтеграції молоді, імплементації європейських стандартів у молодіжну політику, що, зрештою, покращить якість суспільного життя молодих людей та матиме позитивний вплив на їх повернення в Україну.

РОЗДІЛ 5

ПРІОРИТЕТИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

5.1. Напрями формування державної молодіжної політики України

Перебуваючи в умовах війни, молодь України зазнає значних викликів, стресів та втрат. Зокрема, це: зниження або втрата доходу, пошкодження житла, погіршення психічного здоров'я, отримання травм, пов'язаних з воєнними діями (особисто або членами сім'ї), переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), розрив стосунків, розлука із сім'єю, смерть друзів або членів сім'ї та ін. Крім того, в умовах війни серед молоді зростає стурбованість щодо власної фізичної безпеки, обмеження можливостей самореалізації тощо. Затяжна війна, орієнтована на виснаження ресурсів, може посилити соціальну та економічну депривацію молоді, а також негативно вплинути на її міграційні плани. Водночас у всьому світі молодь є драйвером соціального та економічного розвитку країни, локомотивом вирішення складних суспільних завдань. Відтак, сьогодні в Україні актуалізувалася потреба у формуванні та реалізації проактивної молодіжної політики в контексті збереження людського потенціалу.

У 2021 р. було прийнято Закон України «Про основні засади молодіжної політики»²⁴¹. Документом метою молодіжної політики в країні регламентовано створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, підвищення рівня її самостійності та конкурентоспроможності, забезпечення активної участі молоді в суспільному житті. А основні пріоритети формування молодіжної політики в Україні визначаються Національною молодіжною стратегією до 2030 р.²⁴². До них належать:

- безпека – підвищення безпечності середовища і посилення життєстійкості молоді;
- здоров'я – формування навичок здорового способу життя, розвиток та збереження фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни;
- спроможність – залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності, конкурентоспроможності, формування у молоді громадянських компетентностей;
- інтегрованість – підвищення мобільності, соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя України та світу.

Попри загалом широкий перелік пріоритетів формування молодіжної політики, регламентований вище згаданою Стратегією, у ньому, на жаль, не виокремлено пріоритету щодо розвитку системи освіти (формальної та неформальної), сприяння доступу до навчальних ресурсів, особливо молоді із

²⁴¹ Про основні засади молодіжної політики: Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.

²⁴² Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 р. № 94/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.

прифронтових регіонів. Важливо розуміти, що навіть в умовах війни освіта залишається критично важливою, адже допомагає зберегти інтелектуальний капітал молоді та забезпечити можливість для майбутнього розвитку. Крім того, згаданою Стратегією не передбачено підтримки молодіжного житлового будівництва, а напрями реалізації Стратегії за пріоритетами «спроможність» та «інтегрованість» частково дублюються.

У 2021 р. для реалізації Національної молодіжної стратегії до 2030 р. було розроблено та затверджено Кабінетом Міністрів України Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021-2025 роки ²⁴³. Нею передбачено виконання низки завдань, спрямованих на вирішення питань молоді на всіх рівнях урядування, зокрема: підвищення рівня компетентностей молоді; підвищення рівня культури волонтерства; активізація залучення молоді до процесів ухвалення рішень; зміцнення соціальної згуртованості молоді; підтримка молодіжних проєктів та ін.

Актуальність та важливість формування молодіжної політики, орієнтованої на збереження людського потенціалу, визначаються також Угодою про асоціацію України з Європейським союзом. Зокрема, Главою 23 «Освіта, навчання та молодь» п'ятого розділу Угоди ²⁴⁴ акцентовано на пріоритетності підвищення якості та значущості освіти (у т.ч. неформальної), пропаганди здорового способу життя, міжнародної мобільності, сприяння інтегрованості у суспільство в контексті формування та реалізації молодіжної політики.

Сьогодні в Україні саме молодь є важливим агентом змін та повоєнного відновлення. Попри те, що повномасштабні бойові дії результуються значними викликами та обмежують можливості, молодь відіграє ключову роль у генеруванні інновацій та креативу, розв'язанні складних проблем у різних сферах суспільного життя, просуванні миру тощо. Тому забезпечення належного розвитку людського потенціалу молоді є важливим завданням для держави, реалізація якого допоможе забезпечити майбутню стабільність та суспільне процвітання.

Вважаємо, розвитку людського потенціалу молоді в умовах повоєнного відновлення сприятиме формування нової моделі якості життя, основою якої має стати позитивний розвиток у сферах, насамперед (рис. 5.1):

1) безпеки, яка сьогодні є чи не найголовнішою умовою стабільного зростання суспільства. При цьому, підвищення безпечності середовища життєдіяльності молоді має передбачати упровадження механізмів та інструментарію захисту не лише в умовах воєнного конфлікту, а також й від насильства, злочинності, тероризму, природних катастроф тощо;

²⁴³ Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text>.

²⁴⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони (ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Рис. 5.1. Пріоритетні напрями та заходи формування молодіжної політики України в умовах війни і повоєнного відновлення

Джерело: авторська розробка

2) *охорони здоров'я* (результати соціологічного дослідження, проведеного до Дня молоді в Україні у 2023 р., свідчать, що найвищим ціннісним пріоритетом сучасного молодого покоління є здоров'я (про це зазначають 42,7 % респондентів ²⁴⁵; у довоєнний період цей показник становив приблизно 75 % ²⁴⁶). У контексті охорони здоров'я як пріоритету збереження людського потенціалу молоді, насамперед, мова йде про підвищення якості (а у прифронтових регіонах – доступності) медичних послуг, психологічну підтримку для подолання стресу, реабілітацію молоді, яка зазнала фізичних травм унаслідок бойових дій, пропаганду статевої освіти шкільної молоді);

3) *освіти*, адже забезпечення доступу молоді до освіти та навчальних ресурсів допомагає зберегти їхній інтелектуальний капітал та забезпечити можливості для майбутнього розвитку. Особливо важливим в умовах війни та повоєнного відновлення є сприяння інформаційній гігієні та пропагування критичного мислення у молоді під час користування соціальними мережами;

4) *зайнятості і працевлаштування*, яка, в тому числі, передбачає й сприяння молодіжному підприємництву, та є важливим чинником зменшення безробіття та зростання соціально-економічної резилентності національної економіки загалом;

5) *молодіжної житлової політики*. За результатами соціологічних досліджень 45 % представників української молоді живе з батьками, а 12 % винаймають житло ²⁴⁷. У довоєнний період житлові проблеми входили до ТОП-4 особистих проблем, що найбільше турбували молодь ²⁴⁸. Попри зміщення в умовах війни акцентів молоді щодо основних проблем її життєдіяльності в напрямі загострення питань фізичної безпеки, здоров'я свого та своїх близьких, на проблемі відсутності або поганого стану житла акцентує кожна десята молода людина;

6) *продуктивного дозвілля*, тобто такого, яке здатне, зберігаючи баланс між працею та відпочинком, сприяти особистісному розвитку, самореалізації та досягненню певних цілей. Продуктивне дозвілля має орієнтуватися на формування навичок здорового способу життя через пропаганду спорту, здорового харчування, розвиток особистості та творчих здібностей, комунікаційних навичок, креативності, соціальної взаємодії тощо;

7) *соціальної підтримки* вразливої та сільської молоді, молодих сімей, інтеграція молоді з тимчасово окупованих територій, прифронтових територій та ВПО до українського соціокультурного простору;

8) *суспільної інтегрованості*, здатної сприяти не лише особистісному розвитку молоді, а й формуванню відкритого, толерантного та багатокультурного суспільства загалом. При цьому, важливим є залучення усіх

²⁴⁵ День молоді в Україні: результати соціологічного дослідження. URL : <http://4uth.gov.ua/to-the-day-of-youth-in-ukraine-2023-the-results-of-a-sociological-study/>.

²⁴⁶ Становище молоді України – 2021: репрезентативне соціологічне дослідження. URL : https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf

²⁴⁷ Куценко А. Власне житло для молоді. Мрія чи реальність? URL : <https://blog.liga.net/user/akutsenko/article/29663>

²⁴⁸ Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. URL : <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini>.

молодих людей до широкого кола життєдіяльності суспільства, незалежно від їхнього соціального статусу, фізичних здібностей, етнічної приналежності, віросповідання. Суспільна інтегрованість, зокрема, через участь у громадському житті та політичних процесах, підвищення мобільності, волонтерство, соціальну і культурну інтеграцію, підтримку вразливих груп тощо, сприятиме підвищенню самостійності та конкурентоспроможності молоді, формуванню у неї громадянських компетентностей.

Підвищення *безпечності середовища життєдіяльності молоді* має передбачати упровадження механізмів та інструментарію захисту не лише в умовах війни, а також й від насильства, злочинності, тероризму, природних катастроф тощо. Для забезпечення підвищення безпечності середовища та посилення життєстійкості молоді в Національній молодіжній стратегії до 2030 року визначено наступні пріоритети ²⁴⁹:

- зниження рівня невизначеності зовнішнього середовища шляхом отримання знань про засади функціонування держави і суспільства;
- подолання наслідків впливу радянського періоду (недовіра до державних інституцій, прагнення слабкої держави, невіра у власну спроможність);
- посилення життєстійкості, що допомагає справлятися з небезпечними ситуаціями, асоціальною поведінкою, ризиками, які супроводжують перехід молоді від дитинства до дорослого життя;
- розвиток безбар'єрного простору;
- безпечне поводження із соціальними мережами та Інтернетом;
- запобігання та протидія будь-яким формам насильства проти молоді (домашнє насильство, булінг (цькування), мобінг тощо);
- формування у молодих батьків відповідального ставлення до виховання своїх дітей шляхом підвищення рівня власної поінформованості та адаптації найкращих світових практик з виховання дітей і батьківства;
- популяризація та поширення практики позитивного батьківства;
- надання психологічної допомоги, у тому числі молодим сім'ям;
- підтримка і надання послуг молодим сім'ям, зокрема тим, що потрапили у складні життєві обставини.

Для *зниження рівня невизначеності зовнішнього середовища* шляхом отримання знань про засади функціонування держави і суспільства в молодіжній політиці можна запровадити наступні заходи, які мають підтримку в досвіді європейських країн:

1. Інтеграція предмету громадянської освіти у навчальні програми шкіл та університетів; організація спеціалізованих курсів та семінарів для молоді для розуміння основних принципів та інституцій демократичного суспільства, демократії, функціонування державних органів, правової держави та ролі громадянина в суспільному житті, його прав та обов'язків. Наприклад, в Фінляндії навчання про суспільство та етичні принципи починається з початкової школи; в Швеції – інтеграція освіти здійснюється на всіх рівнях з

²⁴⁹ Національна молодіжну стратегію до 2030 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>.

акцентом на демократичні цінності та права людини; в Великобританії програма «Громадянське суспільство», а в Німеччині програма «Політична освіта» для молоді фінансуються державою, а крім того за рахунок фондів та інститутів організовуються семінари, дебати та тренінги для молоді.

2. Використання інтерактивних та інноваційних методів навчання, таких як дебати, симуляції виборів, моделі ООН, для залучення молоді до активного вивчення та розуміння суспільних процесів, запровадження освітніх онлайн-платформ та мобільних додатків, які надають інформацію про державне управління та громадянські права.

3. Сприяння політичній участі молоді через молодіжні організації, студентські уряди, створення молодіжних рад при місцевих органах влади та інші механізми, в т.ч. участь у прийнятті рішень та обговоренні важливих суспільних питань та лобіювання інтересів молоді (досвід Фінляндії, Німеччини, Швеції, Великобританії). Заходи для включення молоді з різних соціальних та економічних груп у діалог і прийняття рішень у суспільстві сприяє соціальній інклюзії, а отже і знижує відчуття відчуження та невизначеності серед молодих людей.

4. Сприяння *інформаційній грамотності* через розвиток критичного мислення та здатності аналізувати інформацію, що надходить через різні медіа, що допомагає уникати маніпуляцій та фейкових новин, знижує рівень невизначеності в інформаційному просторі.

5. Програми з вивчення культур та релігій різних народів, що проживають у межах країни, сприяє толерантності, *міжкультурному та міжрелігійному розумінню*, що є важливим для стабільності та розвитку суспільства.

Для подолання негативних наслідків недовіри до публічних інституцій та невіри у власну спроможність, необхідно впровадити комплекс заходів у молодіжній політиці, спрямованих на формування позитивного ставлення до державних інституцій, розвиток громадянської активності та впевненості у своїх силах, а саме:

- трансформація державних інституцій через зміцнення демократії та прозорості в діяльності державних органів (включаючи доступ до публічної інформації, звітування перед громадськістю та відкриті слухання), залучення молоді до моніторингу та оцінки діяльності державних органів через участь у громадських радах та комісіях;

- підтримка ініціатив молодіжних громадських організацій та інших форм громадянського активізму, які займаються суспільно корисною діяльністю та пропагують активну громадянську позицію, що дасть змогу молодим людям впливати на розвиток країни; стимулювання волонтерського руху серед молоді, що сприяє формуванню відповідальності та довіри до суспільства;

- підтримка молодіжних ініціатив у сфері бізнесу та підприємництва, що сприяє зміцненню економіки країни та підвищує довіру до власних можливостей;

- створення програм з розвитку лідерських якостей та навичок самоврядування серед молоді, що сприяє формуванню активної громадянської позиції.

Для життєстійкості молоді і допомоги їм долати небезпечні випадки, впоратися з асоціальним поведінням та ризиками, які виникають під час переходу від дитинства до дорослого життя, в молодіжній політиці можна запровадити наступні заходи (досвід Фінляндії, Німеччини, Норвегії, Швеції, Великобританії):

- забезпечення доступу молоді до професійної психологічної підтримки та консультування через шкільні психологічні служби, центри молодіжної психологічної підтримки або онлайн-ресурси, які сприяють розвитку позитивного самосприйняття та самооцінки;
- введення в навчальні програми курсів з розвитку життєвих навичок, таких як управління стресом, вирішення конфліктів, емоційний інтелект, фінансова грамотність та навички самообслуговування; організація тренінгів та семінарів для молоді з питань здорового способу життя, профілактики залежностей та управління ризиками;
- проведення тренінгів з комунікаційних навичок, розвитку емпатії та конфліктології, управління стресом, що допомагає молоді вільно взаємодіяти з іншими та вирішувати конфлікти;
- підтримка спортивних і культурних ініціатив, що сприяють здоровому способу життя, зміцненню фізичного та психічного здоров'я;
- впровадження програм наставництва, де досвідчені старші ментори можуть допомагати молоді справлятися з труднощами та робити правильні життєві вибори; залучення успішних людей з різних сфер до менторства молоді.

Наприклад, в Норвегії реалізовується програми «Zero» та «Olweus», а в Фінляндії – програма «KiVa», спрямовані на запобігання булінгу у школах, яка включає навчальні матеріали, тренінги для вчителів і учнів, а також безпеку та моніторинг ситуації. У Великобританії працює програма «DofE» (*Duke of Edinburgh's Award*) сприяє залученню молоді до різноманітних активностей, спрямованих на розвиток життєвих навичок, лідерства та волонтерства; а також підтримуються молодіжні центри та клуби, які надають молоді безпечне середовище для розвитку та спілкування.

Для розвитку безбар'єрного простору, який сприяє інклюзії та рівності доступу для всіх молодих людей, в молодіжній політиці можна запровадити наступні заходи:

- забезпечення доступності навчальних закладів, молодіжних центрів, громадських місць та транспорту для осіб з інвалідністю; створення інклюзивного дизайну нових будівель та реконструкція існуючих об'єктів з урахуванням потреб людей з обмеженими можливостями;
- введення освітніх програм про інклюзію та права осіб з інвалідністю в навчальні заклади; організація інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про важливість безбар'єрного середовища та інклюзії;
- реалізація програм з розвитку безбар'єрного простору та інклюзії, підтримки для молоді з інвалідністю або іншими особливими потребами, які спрямовані на соціальну інтеграцію, професійну підготовку та самореалізацію. Наприклад, у Фінляндії працює Програма «Design for All», яка спрямовані на

створення інклюзивного середовища, доступного для всіх громадян. В Норвегії реалізуються програми підтримки для молоді з інвалідністю, включаючи освіту, працевлаштування та соціальну інтеграцію. В Великобританії діють програми з працевлаштування молоді з інвалідністю та підтримка підприємництва серед молодих людей з обмеженими можливостями. Система інклюзивної освіти в Бельгії включає спеціальні служби психолого-медико-соціальної підтримки, які вирішують питання підбору освітнього шляху для дітей з різними ознаками психофізичного стану;

- інституційне забезпечення норм і стандартів, що гарантують права і захист молоді з обмеженими можливостями, зокрема у сферах освіти, працевлаштування та доступу до послуг. Наприклад, Акт про рівність (*Equality Act*) в Великобританії забезпечує права осіб з інвалідністю та їх доступ до різних сфер життя, а в Німеччині законодавство передбачає обов'язкову доступність будівель та громадських місць.

Цифрова безпека стає все більш актуальною в умовах швидкого розвитку інформаційних технологій. Для *забезпечення безпечного поводження зі соціальними мережами та Інтернетом* в молодіжній політиці слід впровадити наступні заходи:

- введення в шкільну програму курсів з цифрової грамотності, що включають безпечне користування Інтернетом, правила поведінки у соціальних мережах, захист персональних даних та кібербезпеку, включаючи кібербулінг, шахрайство, небезпечний контент (Програма «*Digitala lektioner*», що пропонує навчальні матеріали з безпеки в Інтернеті та цифрової грамотності для школярів в Швеції);

- проведення інформаційних кампаній про безпеку в Інтернеті через мас-медіа, соціальні мережі та спеціалізовані платформи (наприклад, в Німеччині – програми з підвищення обізнаності про кібербезпеку та захист персональних даних, організовані Федеральним агентством з безпеки в інформаційних технологіях);

- підтримка розробки та використання платформ із вбудованими механізмами безпечного використання Інтернету та захисту персональних даних (Нідерланди);

- створення центрів психологічної підтримки та гарячих ліній для молоді, яка стикається з кібербулінгом або іншими небезпечними ситуаціями в Інтернеті;

- удосконалення законодавчих норм та стандартів, що регулюють захист приватності, використання особистих даних, попередження кіберзлочинності та відповідальність за кібербулінг.

Для *запобігання та протидії будь-яким формам насильства проти молоді, таким як домашнє насильство, булінг (цькування), мобінг та інші форми агресії*, в молодіжній політиці важливо впровадити наступні заходи: програми навчання учнів та студентів про права людини, толерантність, усвідомлення наслідків насильства та способи вирішення конфліктів мирним шляхом; надання доступу до психологічної підтримки та консультування для молоді, яка стикається з насильством; підтримка створення безпечних і

інклюзивних молодіжних просторів, де кожна людина почуває себе захищеною; залучення сімей, батьківських комітетів та громадських організацій до протидії насильству серед молоді; впровадження законодавства, що суворо карає за будь-які форми насильства проти молоді. Досвід Фінляндії, Німеччини, Норвегії, Швеції, Великобританії свідчить про використання спеціальних програм для протидії булінгу та надання психологічної допомоги; дієве законодавство, що забороняє будь-які форми тілесних покарань дітей, включаючи вдома.

Для формування у молодих батьків відповідального ставлення до виховання своїх дітей шляхом підвищення рівня власної поінформованості та адаптації найкращих світових практик з виховання дітей і батьківства, необхідно впровадити кілька важливих заходів у молодіжній політиці, а саме:

- організація курсів та семінарів для молодих батьків, де вони можуть отримати знання про дитячу психологію, розвиток, виховання та здоров'я дітей; включення в шкільну програму базових курсів про сімейні відносини та виховання дітей;

- створення і підтримка платформ для обміну досвідом між батьками, форуми та групи підтримки; відкриття консультаційних центрів для батьків, де вони можуть отримати допомогу від психологів, педіатрів та соціальних працівників;

- реалізація програм фінансової підтримки для молодих сімей для забезпечення необхідних умов для виховання дітей, в т.ч. пільгові кредити та субсидії для батьків на навчання та розвиток дітей.

Наприклад, Фінляндія використовує високий рівень державної підтримки сімей з дітьми, включаючи безкоштовне медичне обслуговування та освіту; державні програми раннього розвитку дітей. В Швеції запроваджена гендерна рівність у батьківській відпустці, де обидва батьки мають право на оплачувану відпустку по догляду за дитиною; а високий рівень підтримки працюючих батьків, включає також гнучкі робочі години та доступ до дитячих садків. У Франції система «*écoles maternelles*» (дитячих садків) забезпечує догляд та освіту для дітей від 3 до 6 років, а державні програми, спрямовані на підтримку батьків з низьким доходом.

Для популяризації та поширення практики позитивного батьківства необхідно впровадити комплекс заходів у молодіжній політиці, спрямованих на освіту, підтримку та заохочення молодих батьків. Ці заходи мають бути спрямовані на підвищення обізнаності про важливість позитивного батьківства через освітні програми та тренінги для молодих батьків, розвиток відповідних навичок та забезпечення доступу до ресурсів і підтримки. Досвід європейських країн може стати корисним джерелом для впровадження ефективних програм та стратегій. Наприклад, Норвегія забезпечує високий рівень підтримки сімей через політику гнучкого робочого часу, довгі декретні відпустки та фінансову допомогу; програми з розвитку батьківських навичок та підтримка громадських організацій, що працюють з молодими батьками. Фінляндія має добре розвинену систему підтримки сімей, включаючи доступ до безкоштовних або доступних дитячих садків та центрів раннього розвитку. Данія надає значну

підтримку сім'ям через гнучкі робочі графіки, тривалі декретні відпустки та фінансову підтримку.

Для надання психологічної допомоги, у тому числі молодим сім'ям, у молодіжній політиці необхідно впровадити системні заходи, які включають створення доступних служб психологічної підтримки, освітні програми, інформаційні кампанії та забезпечення фінансової підтримки. Наприклад, Великобританія та Фінляндія забезпечує доступ до психологічної допомоги через національну систему охорони здоров'я, яка включає консультації, терапію та інші послуги. Норвезька система підтримки психологічного здоров'я надає доступ до безкоштовних консультацій та терапії.

Підтримка молодих сімей, особливо тих, що потрапили у складні життєві обставини, є важливим завданням для молодіжної політики. Для цього необхідно впровадити комплекс заходів, які включають фінансову (програми соціальної допомоги для молодих сімей, які включають фінансові виплати для покриття базових потреб, субсидії для житла, дитячих садків та освітніх послуг), соціальну (створення центрів соціальної підтримки), психологічну підтримку (забезпечення доступу), а також доступ до послуг охорони здоров'я та освіти. Досвід європейських країн може стати корисним джерелом для впровадження ефективних програм та стратегій.

Здоров'я молодого покоління на основі вдосконалення системи медичного забезпечення учнів шкіл і вищих навчальних закладів, а також пропаганда в молодіжному середовищі навичок здорового способу життя, розвитку та збереження фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни, – є наступним базовим пріоритетом реалізації системної та когерентної молодіжної політики в Україні. Результати соціологічного дослідження, проведеного до Дня молоді в Україні у 2023 р., свідчать, що найвищим ціннісним пріоритетом сучасного молодого покоління є здоров'я (про це зазначають 42,7 % респондентів ²⁵⁰; у довоєнний період цей показник становив приблизно 75 % ²⁵¹). У контексті охорони здоров'я як пріоритету збереження людського потенціалу молоді, насамперед, мова йде про підвищення якості (а у прифронтових регіонах – доступності) медичних послуг, психологічну підтримку для подолання стресу, реабілітацію молоді, яка зазнала фізичних травм унаслідок бойових дій, пропаганду статевої освіти шкільної молоді тощо.

Невід'ємний наслідок війни в сьогоdnішніх умовах – загострення проблеми погіршення психічного здоров'я. Так, наприклад, серед населення Боснії і Герцеговини, Косово, Республіки Македонія, Сербії та Хорватії, яке зазнало безпосереднього впливу воєнних дій на Балканах протягом 1991-2001 рр., поширеність тривожних розладів становила від 16 % до 42 %, панічних розладів – від 1,5 % до 10 %, розладів, які пов'язані з вживанням психоактивних речовин – від 0,6 % до 9 %. В Україні наразі важко оцінити, наскільки подібні стани поширилися через повномасштабне вторгнення та якою

²⁵⁰ До Дня молоді в Україні: результати соціологічного дослідження. URL : <http://4uth.gov.ua/to-the-day-of-youth-in-ukraine-2023-the-results-of-a-sociological-study>.

²⁵¹ Становище молоді України – 2021: репрезентативне соціологічне дослідження. URL : https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/stanovishche-molodi-2021.pdf.

може бути ситуація в довготерміновій перспективі, але, принаймні, усвідомлення та розпізнавання симптомів цих та інших станів психологічних розладів є важливими для своєчасного реагування.

У межах дослідження²⁵² було проведено опитування молодих людей, які виїхали і перебувають за кордоном через повномасштабне вторгнення (рис. 5.2).

Переживання про здоров'я однаково притаманні українській молоді, яка зараз проживає за кордоном та яка залишається в Україні. Водночас молодь, яка виїхала за кордон, значно частіше зазначає проблеми психічного здоров'я, відсутності можливості самореалізації, друзів, грошей, а також неможливості працевлаштуватися або втрати актуальності їхньої професії, які, ймовірно, виникли унаслідок виїзду за кордон. Отже, при меншій вираженості матеріальних проблем (з електроенергією, безпекою, грошима) порівняно з молоддю в Україні для молоді за кордоном на перший план виходять нематеріальні потреби психічного здоров'я, самореалізації та спілкування.

Молодіжна *політика в сфері освіти* сприяє забезпеченню доступу молоді до освіти та навчальних ресурсів, покликана зберегти їх інтелектуальний капітал та забезпечити можливості для майбутнього розвитку.

На сьогодні в Україні фінансова підтримка молоді в сфері освіти здійснюється шляхом пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Порядок пільгового кредитування затверджений постановою КМУ від 29.08.2018 р. № 673 (в ред. від 16.12.2020 р. № 1259)²⁵³. Відсоток за кредитом складає 3 % річних. Пільговий кредит здобувачам освіти певного року (років) навчання за однією і тією самою освітньо-професійною (освітньою) програмою (спеціальністю) надається тільки один раз.

У разі наявності однакових підстав (результатів вступних випробувань для вступників або результатів навчання для здобувачів освіти) переваги під час прийняття рішення щодо пільгового кредитування мають такі категорії осіб²⁵⁴:

- діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа, а також особи, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, до досягнення ними 23 років або до закінчення навчання в закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти;
- діти з інвалідністю, особи з інвалідністю I–III групи;
- особи, визнані учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни, постраждалими учасниками Революції Гідності;
- діти загиблих (пропалих безвісти), померлих Захисників і Захисниць України;

²⁵² Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. URL : <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini>.

²⁵³ Порядок пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, затверджений постановою КМУ від 29.08.2018 р. № 673. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2018-%D0%BF#Text>.

²⁵⁴ Там само.

**Рис. 5.2. Які особисті проблеми турбують вас найбільше сьогодні?
(опитування молоді, яка виїхала за кордон)**

Джерело: складено за ²⁵⁵

– діти із сімей, що отримують соціальну допомогу як малозабезпечені сім'ї, або багатодітних сімей, особи, які до досягнення 18 років були віднесені до дітей з малозабезпечених або багатодітних сімей, до закінчення навчання в закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років;

– діти осіб, визнаних учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни, постраждалими учасниками Революції Гідності, та особи, які до досягнення 18 років були віднесені до таких дітей, до закінчення навчання у закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років;

²⁵⁵ Там само.

– діти, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, та особи, які до досягнення 18 років були віднесені до таких дітей, до закінчення навчання у закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років;

– діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи, та особи, які до досягнення 18 років були віднесені до таких дітей, до закінчення навчання у закладі освіти за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, освітньо-професійним ступенем, ступенем вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Пільговий кредит повертається зі сплатою 3 % річних суми заборгованості за кредитом протягом 15 років з виплатою щороку однієї п'ятнадцятої частини загальної суми одержаного кредиту та відсотків за користування ним. Одержувачі кредиту з числа осіб з інвалідністю I групи звільняються від сплати кредиту та відсотків за користування ним. Одержувач кредиту, який має одну дитину, звільняється від сплати відсотків за користування кредитом, а який має двох дітей – сплачує 75 % суми заборгованості за кредитом, а одержувач кредиту, який має трьох і більше дітей, – 50 %.

У червні 2021 р. Президентом України підписано указ, яким затверджено Положення про Раду Фонду Президента з підтримки освіти, науки та спорту. Основним завданням функціонування Фонду та Ради Фонду є підтримка молоді для здобуття нею сучасної конкурентоспроможної освіти, стажування та проведення досліджень у наукових установах України та за кордоном.

Одним із засобів соціального захисту студентської молоді є стипендіальне забезпечення. Питання розміру, типів і порядку виплати стипендій регулюється постановою Кабінету Міністрів України № 882 від 12.07.2004 р.²⁵⁶, а саме розмір стипендій нараховується з прив'язкою до зміни прожиткового мінімуму, а крім того існує можливість одночасного отримання як академічної, так і соціальної стипендій.

В сьогоденних умовах важливим є обґрунтування системи пільг і знижок на навчання за спеціальностями, які є актуальними для ринку праці сучасної України (наприклад, технологи, інженери, водії великогабаритного транспорту, монтажники, працівники у сфері сільського господарства та фермерства та ін.). У цьому контексті також актуальним вбачається стимулювання попиту на робочі професії за допомогою формування державного замовлення на важливих напрямках в умовах війни та післявоєнного відновлення (зокрема, розвиток підприємств оборонного комплексу, енергетика, зведення об'єктів інфраструктури, будівництво доріг, мостів, шкіл, лікарень, захисних споруд, ремонтно-відновлювальні роботи, вантажні, сільськогосподарські роботи).

Молодіжна політика в сфері *зайнятості і працевлаштування*, яка, в тому числі, передбачає й сприяння молодіжному підприємництву, є важливим чинником зменшення безробіття та зростання соціально-економічної резилентності національної економіки загалом.

²⁵⁶ Питання стипендіального забезпечення: постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 р. № 882. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/882-2004-%D0%BF#Text>.

Досягнення цілей сталого розвитку України, зокрема цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання», вимагає поступового переходу до сучасної та дієвої інноваційної моделі, пріоритетом якої стане кваліфікована високооплачувана робоча сила, що сприятиме не лише зменшенню рівня безробіття, а й покращенню якості життя працездатного населення. Ціль 8 окреслює конкретні цілі щодо сприяння зайнятості молоді та її продуктивній праці, одночасно розв'язуючи проблему безробіття серед молоді, зокрема:

- впровадження політики, спрямованої на розвиток і створення гідних робочих місць;
- до 2030 р. просування ініціатив щодо забезпечення повної та продуктивної зайнятості молоді разом із справедливою оплатою праці;
- зменшення частки молоді, що не працює та не навчається, а відповідно й не розвиває професійні навички.

Молодіжна політика щодо забезпечення ефективного працевлаштування вимагає комплексного підходу, програмних методів, співпраці між зацікавленими сторонами, спільного фінансування та відповідної інформаційної та освітньої політики. Пріоритетні напрями щодо впровадження ефективних інструментів та механізмів зайнятості молоді в Україні вбачаються нами в наступному:

1. Створення комплексних програм зайнятості молоді, які поєднують інструменти формування пропозиції (такі як професійне навчання та освіта) зі інструментами підтримки попиту (включаючи субсидії для роботодавців, які наймають молодих людей, та ініціативи щодо створення робочих місць), в тому числі для здійснення постійного моніторингу вакансій і запитів роботодавців для орієнтування студентів.

Молодіжний сегмент ринку праці – найбільш проблемна частина загальнонаціонального ринку праці. Пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці. Станом на січень 2023 р. серед офіційно зареєстрованих безробітних 23 % становили особи віком до 35 років. Рівень безробіття серед української молоді віком до 25 років – 19,1 % ²⁵⁷, тоді як відповідний середній показник по країнах ЄС – 16 % ²⁵⁸.

Комплексні програми зайнятості молоді повинні передбачати заходи, пов'язані із доплатами молодим людям, які вперше вийшли на ринок праці, фінансуванням проходження молодими людьми тренінгів, профорієнтації, професійного навчання та підвищення кваліфікації, послуги з пошуку роботи, стажування тощо. Наприклад, в ЄС реалізується Програма «Гарантії для молоді», спрямована на подолання труднощів із працевлаштуванням серед *NEET*-молоді у країнах з рівнем безробіття серед молоді понад 25 %. В контексті підтримки попиту наданням преференцій (як правило, пільгове оподаткування, зниження ставок внесків на соціальне страхування) роботодавцям, які наймають на роботу

²⁵⁷ Державний центр зайнятості. Аналітична та статистична інформація. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>.

²⁵⁸ Eurostat. Database. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.

молодь важливий напрямок молодіжної політики. Наприклад, у Словенії роботодавці, які наймають особу молодше 26 років за контрактом на невизначений термін, мають право на часткове відшкодування сплачених соціальних внесків протягом перших двох років працевлаштування молодшої особи. У Греції для осіб віком 18-29 років, які були прийняті на роботу без досвіду роботи було передбачено фінансову компенсацію у розмірі 1200 євро за перші 6 місяців повної зайнятості (50 % цієї суми отримував працівник додатково до зарплати як заохочення для працевлаштування, а решту – роботодавець як субсидію на оплату праці ²⁵⁹). В Німеччині, Австрії і Швейцарії – передбачені ²⁶⁰: а) звільнення роботодавців від оподаткування на термін до 3 років за найм молодих людей віком до 36 років, які раніше не працювали на постійній основі; б) надання фінансових преференцій роботодавцям за найм на роботу певних категорій працівників – студентів та школярів віком 16-29 років, батьків неповнолітніх дітей, безробітних молодих людей, які отримують щомісячну допомогу з безробіття, а також молодих людей, які проходять спеціальні навчальні курси з перекваліфікації.

2. Професійна підготовка та освіта – на основі інвестування в програми професійної підготовки та освіти, щоб надати навички молоді, необхідні для сучасного ринку праці, а також тісна співпраця з підприємствами, щоб посилити зв'язки теоретичних освітніх компетентностей з практичною базою їх застосування; забезпечити відповідність навчальних програм потребам ринку.

3. Стажування, досвід роботи – стимулювання бізнес-структури для залучення та надання можливості молоді для стажування та отримання досвіду роботи. Розробка схем, які стимулюють компанії навчати молодих працівників.

Важливо сприяти організації стажувань для студентів на підприємствах, що можуть бути зацікавлені в майбутніх спеціалістах тієї чи іншої професії. У цьому контексті також слід чітко регламентувати механізм зв'язку між стажуванням та подальшим працевлаштуванням особи, а також визначити форми контролю за дотриманням прав осіб, які проходять стажування. Також слід розвивати бази практики для студентів з метою отримання реального досвіду роботи за спеціальністю без відриву від навчання;

4. Визначення та усунення перешкод, які заважають молодим людям отримати роботу, такі як дискримінація та упередженість, географічні, мовні, культурні бар'єри, фінансові обмеження тощо. Впровадження цільових заходів підтримки для усунення цих перешкод.

5. Стимулювання молодіжного підприємництва на основі підтримки молодих підприємців, тренінгів з розвитку бізнесу, програм наставництва, надання стартового капіталу та фінансової підтримки молодих підприємців через гранти, стипендії, позики під низький відсоток та ін. Створення стимулів для підприємств щодо найму молодих людей і сприяння підприємству як основи для кар'єрного зростання, адже молодіжне підприємництво сприяє професійній та особистісній самореалізації молодих людей, вирішенню питань

²⁵⁹ YouthWiki. Greece. URL : <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/greece/36-integration-of-young-people-in-the-labour-market>.

²⁶⁰ European Commission. URL : <https://ec.europa.eu>.

їх занятості та матеріального забезпечення. Натомість в Україні заходи та ініціативи щодо сприяння розвитку бізнесу носять загальний характер та не конкретизуються для молодих підприємців.

Для стимулювання молодіжного підприємництва в рамках молодіжної політики слід вжити наступні заходи:

- розвиток програм сприяння розвитку малого та середнього бізнесу через включення відповідних сум фінансової допомоги до програм зайнятості. Це стосується і надання підприємцям спеціальних субсидій на заробітну плату працевлаштованій молоді та безробітним; субсидій на відкриття власного бізнесу за умови розроблення конкурентоспроможного бізнес-плану; практики угод навчальних центрів з приватними підприємствами про обов'язкове працевлаштування учнів; звільнення від податків підприємств, які здійснюють навчання персоналу, в т.ч. молоді; використання гнучких форми зайнятості для молодих мам в частині політики збереження ними трудового досвіду та власного професійного рівня. У контексті сприяння розвитку культури молодіжного підприємництва в країнах ЄС реалізуються програми та курси з підготовки молодих підприємців у ЗВО, де студентів навчають навичкам започаткування, ведення та розвитку бізнесу;

- посилення співробітництва між університетами, державними структурами, громадськими організаціями та бізнесом, що дасть змогу реалізувати ефективні інструменти підтримки молодіжного інноваційного підприємництва. Наприклад, у Німеччині, популярним є розвиток підприємницьких навичок молодих людей в контексті неформальної освіти за допомогою різноманітних програм та ініціатив державних структур та приватного сектору;

- бізнес освіта шляхом запровадження в школах практичного предмету з економіки, бізнесу та проєктної роботи, наприклад «Бізнес і менеджмент» для адаптації освіти до потреб сучасного динамічно змінного світу, для підготовки молодих людей до ролі майбутніх працівників, менеджерів та підприємців; набуття здатності студентів, які вступають у доросле життя, приймати обґрунтовані споживчі рішення та керувати особистими фінансами. Орієнтація курсу на практичні навички молоді можуть реалізовуватись через роботу в групах, аналіз прикладів, командні проєкти, розвиток компетенцій 4K – співпраця, спілкування, креативність та критичне мислення;

- створення регіональних Startup-центрів, інфраструктури для розвитку стартапів, організація процесу навчання студентів університетів на базі таких центрів. Зазначені *Startup*-центри мають стати комунікаційними майданчиками для організації персональних консультацій для студентів і молодих підприємців, а також сприяти в наданні допомоги у пошуку бізнес-партнерів; Наприклад, в Австрії та Нідерландах активно діють численні інкубатори та акселератори, які надають спеціально обладнані приміщення та інше майно молодим підприємцям, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності;

- просування ідеї підприємництва в молодіжному середовищі та проведення медіа- та промо-акцій для підтримки молодіжного стартап-руху.

Надання методичної та практичної допомоги в розробці бізнес-планів та презентацій бізнес-ідей;

- урядові програми фінансової підтримки стартапів, які базуються на пільговому оподаткуванні та кредитуванні новоствореного інноваційного бізнесу, в тому числі залучення приватних венчурних фондів у фінансуванні стартапів; розширення грантових програм і державної фінансової підтримки на розвиток молодіжного підприємництва, зокрема у селах;

- створення та підтримка міжнародної мережі для взаємодії між Startup-центрами, бізнес інкубаторами, академічними партнерами; забезпечення інформаційної підтримки стартап-проектів на міжнародному та регіональному рівні; активна співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для обміну найкращими практиками у сфері молодіжного підприємництва;

- формування мережі активно функціонуючих організацій та спільнот молодих підприємців. Вони часто є ініціаторами та організаторами (здебільшого за фінансової підтримки органів влади) підприємницьких ярмарків, просвітницьких кампаній, профорієнтаційних заходів, акцій та конкурсів тощо серед молодих підприємців. Реалізація зазначених ініціатив сприяє обміну досвідом та знаннями між стейкхолдерами, підвищенню їх обізнаності у сфері бізнесу, поширенню історій успіху тощо.

6. Забезпечення доступу для молоді до інформації про наявні можливості працевлаштування, програми навчання та служби підтримки. Розробка онлайнплатформ та ресурсів для зв'язку молодих шукачів роботи з роботодавцями та модераторами тренінгів. Також *створення окремих молодіжних порталів щодо можливостей для молоді з працевлаштування, освіти, залученості, культури, колаборації з молодими інфлюенсерами для висвітлення актуальних питань*; використання таких інструментів молодіжної роботи Європейського Союзу як *Youthpass* від *SALTO Youth* та *Europass*; Агенції міжнародних програм для молоді.

7. Сприяння співпраці між державними установами, роботодавцями, навчальними закладами, організаціями громадянського суспільства та представниками молоді. Встановлення партнерства з багатьма зацікавленими сторонами для розробки та реалізації ініціатив із працевлаштування молоді.

8. Впровадження надійних систем моніторингу та оцінки ефективності програм зайнятості молоді. Використання даних та доказів для постійного вдосконалення розробки та реалізації програми.

В Україні, як і в більшості країн Європи, *молодіжна житлова політика* розвивається здебільшого не як окрема складова державної соціальної політики, а в контексті національної житлової політики. Відповідно, її сучасні проблеми нерозривно пов'язані з інертністю національної житлової політики, характеристиками якої, зокрема, є:

1. Відсутність єдиного системного підходу до забезпечення житлом населення. Реалізація зазначеного завдання належить до компетенції різних органів влади й установ (Українська фінансова житлова компанія, Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву та його регіональні відділення, органи регіональної влади, Міністерство реінтеграції тимчасово

окупованих територій (питання забезпечення житлом ВПО), Міністерство соціальної політики (розвиток системи кризового притулку для осіб, які постраждали від насильства, і бездомних людей) та ін.).

2. Недостатня урегульованість ринку оренди житла, низька захищеність права орендарів та орендодавців. Високий рівень тінізації ринку оренди житла. Загалом, за офіційними даними Міністерства економіки України ²⁶¹, рівень тінізації операцій з нерухомим майном у 2021 р. становив 32 % від обсягу офіційної валової доданої вартості зазначеного ВЕД.

3. Поширення порушень законодавства та корупції при будівництві нового житла, особливо на етапі погодження ділянок для забудови, закупівлі будівельних матеріалів тощо.

4. Відсутність об'єктивних та актуальних даних про стан наявного житлового фонду, кількість порожнього житла, житлові умови домогосподарств, потреб населення у житлі в умовах його активного переміщення в період великої війни, що суттєво ускладнює відбудову й оновлення житлових об'єктів.

5. Відсутність достатньої кількості якісного соціального та тимчасового житла, потреба в якому актуалізувалася в умовах великої війни. Наприклад, станом на поч. II півріччя 2024 р. у Львівській обл. зареєстровано 225199 ВПО різних вікових категорій (у т.ч. 238 багатодітних сімей) ²⁶². Для потреб ВПО в області фактично облаштовано 6 214 місць у 73 об'єктах. Крім того, визначено ще 22710 потенційних місць розміщення ВПО, утім вони потребують ремонту (станом на поч. II півріччя 2024 р. ремонтні роботи тримають лише у третині зазначених місць) ²⁶³. Загалом в Україні більшість об'єктів, у яких знаходяться місця для розміщення ВПО – об'єкти соціальної інфраструктури (гуртожитки навчальних закладів, приміщення дитячих садочків, шкіл, лікарень/амбулаторій, будинків дитячої та юнацької творчості тощо). Попри намагання місцевої влади адаптувати в них умови для проживання населення, у значній частині таких об'єктів не вирішеними залишаються питання якісного та повноцінного надання комунальних послуг, зокрема, каналізації, водовідведення, газопостачання.

Із початком повномасштабної війни акценти у національній житловій політиці України трансформувалися у напрямі підтримки населення, яке у тій чи іншій мірі постраждало внаслідок війни – ВПО, військовослужбовці, ветерани війни, особи, які зазнали поранень чи інвалідності унаслідок бойових дій тощо. При цьому, вікові характеристики зазначених категорій населення до уваги не беруться. Чи не єдиною програмою підтримки будівництва (реконструкції) та придбання «молодіжного» житла (молоді усіх соціальних категорій) є Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки, в межах реалізації якої передбачені:

²⁶¹ Міністерство економіки України. Тенденції тіньової економіки. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkononiki>.

²⁶² Львівська обласна державна адміністрація. Дашборд внутрішньо переміщених осіб. URL : <https://apl.loda.gov.ua/portal/apps/sites/#!/site/apps/f4bd6e773ef940db94dc879cae3bbe0d/explore>.

²⁶³ Львівська обласна державна адміністрація. Житлові проекти для внутрішньо переміщених осіб. URL : <https://apl.loda.gov.ua/portal/apps/sites/#!/site/apps/7e5cc01ef4ab440081d6dab214102f49/explore>.

– надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;

– компенсація відсоткових ставок кредитів комерційних банків, що надаються молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Органи місцевого самоврядування фінансують зі своїх бюджетів місцеві програми забезпечення молоді житлом на виконання відповідної Державної програми. Загалом на 2024 р. органами місцевого самоврядування на молодіжне кредитування передбачено понад 117,1 млн грн, з яких у I кв. 2024 р. було відкрито асигнувань на суму 10,6 млн грн (або лише 9 %).

Державна житлова програма для молоді сьогодні є мало ефективною як в соціальному, так і в економічному контексті. Свідченням цього, зокрема, є:

– недостатній рівень фінансування програми, особливо в умовах великої війни, не врахування у ній стрімко зростаючої інфляції, активного росту цін на житло, будівельні матеріали (у т.ч. для ремонту) тощо. Так, у 2023 р. Держмолоджитло сприяв молодіжному житловому будівництву (далі – Держмолоджитло) надано пільгових кредитів молодим сім'ям на загальну суму 240,1 млн грн. За ці кошти профінансовано 9,4 тис. м² житла. Відповідно, за таких умов вартість 1м² становить приблизно 25,5 тис грн. При цьому, за даними аналітичного центру агенції нерухомості «ДімРІА» у вересні 2023 р. середня вартість 1м² житла в новобудові становила, наприклад: у Київській обл. – 32,5 тис грн, Закарпатській обл. – 42,4 тис грн, Львівській обл. – 41,2 тис грн, а у м. Києві – 58 тис грн²⁶⁴. Отже, виникає питання якості житла, пропонованого для державного молодіжного іпотечного кредитування;

– наявність значної «квартирної черги», перебування у якій молодого позичальника може тривати роками. За даними²⁶⁵ у 2019 р. до Відділення Держмолоджитла «Львівське регіональне управління» було подано 24 заяви-анкети щодо надання довгострокових пільгових іпотечних кредитів. Кредитні договори укладено лише із 2 заявниками. Термін розгляду заяв-анкет у середньому становив 1,5 роки, частка відмов – 91,7 %. Станом на кін. березня 2024 р. подано 6 анкет-заяв, які станом на поч. червня 2024 р. перебувають на розгляді. Крім того, не розглянутою залишається ще 51 заява-анкета, подана у 2023 р.;

– значні витрати часу на збір та оформлення всіх необхідних документів, погодження кредитних умов з банком, оформлення самої угоди. Для зменшення витрат часу молоді люди можуть скористатися послугами ріелтора, утім, нести будуть додаткові грошові витрати;

²⁶⁴ Інформаційний сайт Kosht.Media. Ціни на нерухомість в Україні: що змінилося у вересні 2023 року. URL : <https://kosht.media/tsiny-na-nerukhomist-v-ukraini-shcho-zminylosia-u-veresni-2023-roku>.

²⁶⁵ Інформація щодо надання довгострокових пільгових кредитів для будівництва (реконструкції) та придбання житла за рахунок коштів Статутного капіталу (власних коштів) Держмолоджитла. URL : <https://lv.molod-kredit.gov.ua/images/DOCUMENTS/ZhYTLOVI-PROHRAMY/kredyt-z-statutnoho-kapitalu/VK-20.03.2024.pdf>

– наявність переплати, пов'язаної із кредитування. Ця переплата складається з відсотків (утім вони можуть частково компенсуватися державою), страхових внесків та комісій банку, загальна сума яких за увесь період кредитування (20 років) буде чималою.

Крім того, зважаючи на суспільно-політичну та економічну нестабільність в Україні, відсутніми є гарантії, що держава продовжить фінансувати молодіжну іпотеку у перспективі. Натомість результати різних соціологічних опитувань дозволяють резюмувати, що в умовах великої війни ²⁶⁶:

– 27 % молоді наголошує на потребі матеріальної допомоги для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням умов проживання;

– 22 % молоді, яка отримала державну фінансову допомогу у перші місяці війни, витратила її на вирішення питань, пов'язаних із проживанням;

– 9 з 10 опитаних основними факторами стимулювання свого повернення в Україну, серед інших, називають надання житла від держави;

– до ТОП-3 перешкод/проблем, які виникають у молоді, що перебуває за кордоном, під час або до повернення в Україну належить зруйноване житло;

– до ТОП-3 факторів, які найбільше впливають на рішення молоді (тієї, яка перебуває в країні) залишитися в Україні попри війну, належать: (1) наявність житла, (2) наявність роботи, (3) бажання бути поруч із рідними та близькими людьми.

Застосовуючи методологію нечіткої логіки нами встановлено, що для досягнення оптимального (вище середнього) рівня ефективності задоволення потреб молоді щодо житла в Україні (72,3 %) необхідним є забезпечення наступних інституційних орієнтирів (рис. 5.3; методологію здійснення розрахунків описано в Додатку І):

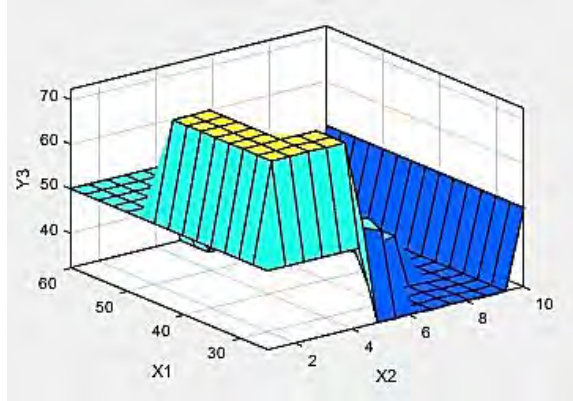
– вартість 1 м² житла для молоді, профінансованого у межах програми молодіжного житлового будівництва в Україні не повинна перевищувати 43,3 тис. грн (станом на кінець 2023 р. цей показник становив 25,5 тис. грн ²⁶⁷);

– умови кредитування молодіжного житлового будівництва мають бути більш лояльні. Зокрема, відсоткова ставка за користування «молодіжними» кредитами має становити 2 % річних (станом на кінець 2023 р. відповідний показник становив 7 % річних);

– оптимальний розмір власного внеску за програмою «ЄОселя» має становити 7,5 % від фактичної вартості житла (станом на кінець 2023 р. цей показник становив не менше 20 % від фактичної вартості житла).

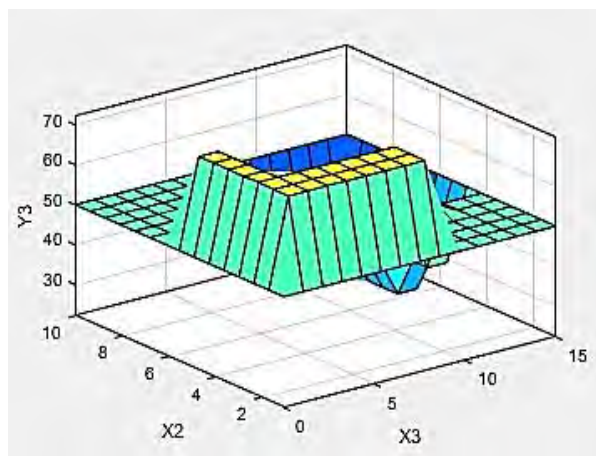
²⁶⁶ Цифрова платформа ЮНІСЕФ «U-Report». Опитування «Молодь у воєнний час» (URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5947/>); опитування «Повернення українців з-за кордону» (URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5854/>); опитування «Фінансова допомога під час війни» (URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5633/>); опитування «Забезпечення молоді житлом». URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/3413/>; опитування «Місто, дружнє до молоді» (URL: <https://nycukraine.org/wp-content/uploads/2018/05/Misto-druzhnye-do-molodi-rezultati-opituvannya.pdf>).

²⁶⁷ За даними аналітичного центру агенції нерухомості «ДімPIA» у вересні 2023 р. середня вартість 1м² житла в новобудові становила, наприклад: у Київській обл. – 32,5 тис грн, Закарпатській обл. – 42,4 тис грн, Львівській обл. – 41,2 тис грн, а у м. Києві – 58 тис грн. Отже, виникає питання якості житла, пропонуваного для державного молодіжного іпотечного кредитування.

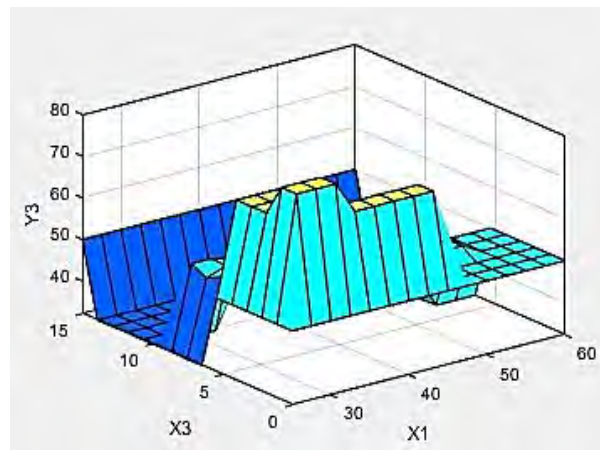
(а)

залежність ефективності задоволення потреб молоді від вартості 1м^2 житла для молоді, профінансованого у межах програми молодіжного житлового будівництва (x_1) та відсоткової ставки за користування «молодіжними» кредитами (x_2)

(б)

залежність ефективності задоволення потреб молоді від відсоткової ставки за користування «молодіжними» кредитами (x_2) та розміру власного внеску за програмою «ЄОселя», % від фактичної вартості житла (x_3)

(в)

залежність ефективності задоволення потреб молоді від розміру власного внеску за програмою «ЄОселя», % від фактичної вартості житла (x_3) та вартості 1м^2 житла для молоді, профінансованого у межах програми молодіжного житлового будівництва (x_1)

Рис. 5.3. Перспективні інституційні орієнтири забезпечення оптимального рівня ефективності задоволення потреб молоді в Україні щодо житла

Джерело: складено за результатами авторських розрахунків

Для забезпечення ефективної реалізації молодіжної житлової політики в Україні в умовах нових викликів та загроз актуальними є:

1. Розроблення, зважаючи на розширення в умовах війни кола пільгових категорій населення, яке потребує забезпечення належних житлових умов, цілісної національної житлової стратегії, яка узгодила б між собою окремі галузеві житлові програми, у т.ч. програми щодо забезпечення житлом молоді. Адже якщо у довоєнний період державна житлова політика орієнтувалася на забезпечення інтересів обмеженої кількості традиційно незмінних груп – молоді, представників окремих професій тощо, то в умовах великої війни її акцент змістився в контекст забезпечення інтересів ВПО, військовослужбовців, ветеранів війни тощо. Утім, в умовах формування нової національної житлової стратегії серед зазначених категорій населення необхідно виділити підкатегорії «молода сім'я», «молода багатодітна сім'я», «молода малозабезпечена сім'я». Такий підхід допоможе сформувати більш цілісну соціальну політику держави.

2. Визначення єдиної управлінської структури (агентства, управління тощо) відповідальної за реалізацію національної житлової політики для створення сталої житлової системи в країні. До компетенції такої структури мали б належати, з-поміж іншого, залучення неурядових коштів для виконання завдань у житловій сфері, надання пільгового кредитування операторам соціального житла.

3. Розширення інструментів державної фінансової підтримки молоді, яка потребує вирішення/покращення житлових умов. Державна молодіжна політика, яка сьогодні представлена переважно іпотечним кредитуванням молоді, досить звужує коло її реципієнтів, адже в умовах війни та суспільно-політичної невизначеності суттєво знизилася частка платоспроможної молоді, особливо молодих багатодітних сімей, які можуть сплатити «перший внесок» за іпотечним кредитом. В цих умовах для вирішення житлових проблем значно більшої кількості молоді доцільною є активізація застосування іншого інструменту державної фінансової підтримки – компенсація молодим людям, які орендують житло, частину вартості орендної плати та/або комунальних послуг.

4. Реформування ринку оренди житла, зокрема, в частині його детінізації, посилення захисту прав суб'єктів орендних відносин. Сьогодні у всьому світі спостерігається трансформація структури форм володіння житлом у напрямі зниження частки осіб, які живуть у власному житлі, та зростання частки тих, хто орендує житло. В умовах повномасштабної війни такі тенденції поширюються й в Україні. Утім, реалії сьогодення вказують на наявність певних упереджень та інтерсекційної дискримінації молодих людей на ринку оренди житла (за віком, статтю, сімейним станом, наявністю дітей тощо). За результатами соціологічних опитувань²⁶⁸, студентки, які орендують квартиру, стикаються із стереотипними уявленнями, які можуть стати причиною для підвищення орендної плати; їх не сприймають як надійних платоспроможних орендарок; вони ризикують стати жертвами сексуального насилля. Студенти-

²⁶⁸ Аналітичний центр Cedoss. Дискримінація студентства при пошуку та оренді житла: результати соціологічного опитування. URL : <https://cedos.org.ua/researches/dyskryminatsiia-studentstva-pry-poshuku-ta-orendi-zhytla>.

чоловіки часто зіштовхуються із дискримінацією за національністю. Натомість самотнім молодим чоловікам можуть запропонувати гірші житлові умови, ніж жінкам, або сім'ям, що пов'язано з уявленням, що чоловіки є неохайними, після них орендодавцю доведеться витратити кошти на ремонт житла. Молоді сім'ї на ринку оренди житла зіштовхуються із дискримінацією за наявністю дітей та/або домашніх тварин, які, на думку орендодавця, несуть загрозу пошкоджень меблів та декору в квартирі. Разом з тим, результати зазначеного вище дослідження вказують, що найпоширенішими проблемами оренди житла молоддю є значний ризик неочікуваного виселення, а також незручності, пов'язані із переїздом, якщо молода сім'я має малих дітей.

5. Проведення органами місцевого самоврядування роз'яснювальної роботи, консультацій тощо серед молоді, особливо старшокласників-потенційних студентів та студентів щодо альтернатив сектору оренди в приватних осіб. Результати досліджень²⁶⁹ вказують на унормованість думки молоді щодо домінування фізичних осіб у секторі оренди житла, а також не знання про можливості оренди державного соціального житла, винайму у неприбуткових орендних компаній, приватного сектору тощо.

6. Сприяння органами влади усіх рівнів активізації ринку оренди соціально житла для молоді. Підґрунтям цього має стати прийняття Закону України «Про основні засади житлової політики», який, станом на поч. II півріччя 2024 р. перебуває на розгляді у Верховній Раді України. У Нідерландах, Австрії та Данії понад чверть всього житлового фонду становить соціальне житло, а у Великобританії, Франції, Ісландії та Ірландії – приблизно 10-19 %. В Угорщині та Фінляндії його частка займає понад 50 % від загальної кількості орендованого житла. В Україні поки що цей показник критично низький – лише 1,5 %²⁷⁰. У контексті активізації ринку оренди соціально житла для молоді доцільним є:

- створення на базі органів місцевого самоврядування агенцій соціальної оренди;
- інвентаризація органами місцевого самоврядування житлового фонду, ідентифікація кількості, якості та локалізації житла, яке не використовується;
- активізація співробітництва органів влади усіх рівнів з міжнародними партнерами в контексті пошуку та залучення фінансових ресурсів для будівництва та/або благоустрою соціального житла.

Обов'язковим аспектом забезпечення ефективності функціонування ринку соціально житла має бути законодавча заборона приватизації такого житла в майбутньому.

Крім покращення житлових умов молоді, розвиток ринку соціально житла сприятиме формуванню збалансованого просторового розвитку території, на якій воно розміщене, пожвавленню споживчого попиту, покращенню демографічної ситуації тощо унаслідок зростання кількості мешканців території. Це особливо актуально для невеликих міст, сіл та селищ із депопуляцією населення.

²⁶⁹ Там само.

²⁷⁰ Прокопчук Е. В Україні з'явиться соціальна оренда житла – хто зможе на неї претендувати. URL : <https://mrpl.city/news/view/v-ukraini-zyavitsya-sotsialna-orenda-zhitla-hto-zmozhe-na-nei-pretenduvati>

7. Комплексне перманентне дослідження органами регіональної влади та місцевого самоврядування причинно-наслідкових зв'язків між даними про поточні житлові умови та про соціально-економічні характеристики молодого населення відповідного регіону чи громади, що надасть державній молодіжній політиці більшої адресності, підвищить ефективність її реалізації, зокрема, в контексті підтримки молоді, яка потребує покращення якості своїх житлових умов (капітальний ремонт, перепланування житла, добудова тощо) та не має для цього достатньо ресурсів.

8. Для молоді, яка проживає у власному житлі, доречно законодавчо передбачити механізми державної фінансової підтримки покращення умов/підвищення комфортності проживання: добудова, здійснення капітального ремонту, підвищення енергоефективності помешкань, забезпечення/покращення якості комунальних комунікацій (водовідведення, каналізація, газифікація тощо, що особливо актуально для невеликих поселень), забезпечення якісною питною водою.

9. Враховуючи зростання кількості маломобільних молодих людей в умовах великої війни, – надання їм фінансової допомоги та консультаційних послуг для проведення адаптаційних робіт, пов'язаних з їх інвалідністю, у місцях проживання останніх (встановлення пандусів тощо).

Разом з тим, варто особливо акцентувати на тому, що сучасна молодіжна житлова політика має розроблятися та реалізовуватися партисипативно та враховувати різні потреби різних груп молодих людей.

Досвід європейських країн засвідчує, зростання частки молоді, охопленої *продуктивним дозвіллям* (на прикладі участі у культурній та спортивній діяльності) щільно та прямо корелює із загальним показником здоров'я нації (рис. 5.4).

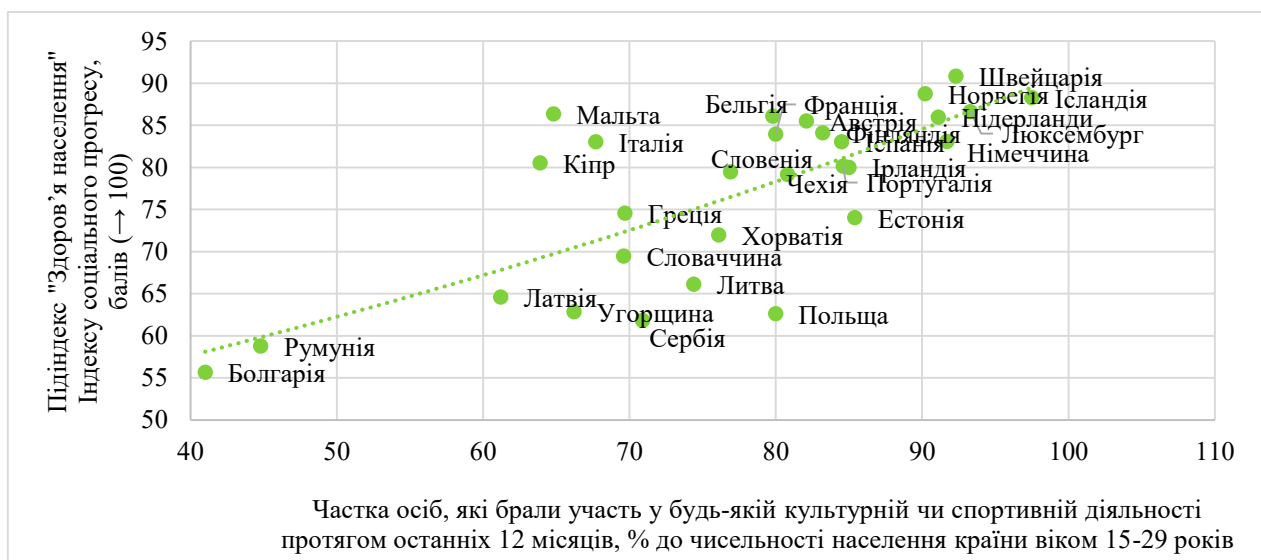

Рис. 5.4. Вплив рівня охопленості молоді продуктивним дозвіллям на загальний показник здоров'я нації ($R=0,731$)

Джерело: побудовано за даними ²⁷¹

²⁷¹ European Commission. (n.d.). *Persons participating in any cultural or sport activities in the last 12 months by sex, age, and educational attainment*. Eurostat. URL : [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp01\\$dv_1061](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp01$dv_1061).

За даними соціологічного опитування²⁷² в умовах війни, порівняно із довоєнним 2021 р., частка молоді, яка користувалася послугами організацій, пов'язаних із забезпеченням дозвілля (у т.ч. спортивні організації) зменшилася майже удвічі – з 9 % до 4 %. Крім об'єктивних обставин, як-от, руйнування інфраструктури дозвілля в умовах війни, перебої із енергопостачанням тощо, першопричиною низької залученості молоді до продуктивного дозвілля є обмежена доступність до нього сільської молоді, а також дороговартість відповідних послуг у містах. А питання державної підтримки продуктивного дозвілля молоді досить фрагментарно регламентоване вітчизняним «молодіжним» законодавством та зводиться, як правило, до мізерного фінансування окремих спортивних та культурно-мистецьких заходів. Зокрема, частка видатків Зведеного бюджету України за статтею «Духовний та фізичний розвиток» у загальному обсязі видатків відповідного бюджету у 2023 р. становила лише 0,8 %, а у довоєнний 2021 р. – 2,4 % (при цьому, частка видатків на духовний та фізичний розвиток молоді достеменно невідома).

Станом на травень 2024 р. у Львівській області спортивні клуби наявні лише в 11 із 73 територіальних громадах, а спортивні комплекси – у 8 громадах. Молодіжні центри наявні лише у кожній четвертій громаді області. При цьому, в умовах війни у регіоні спостерігається зростання чисельності населення у зв'язку із внутрішньою міграцією. Так, станом на II кв. 2024 р. зареєстровано 61 902 дитини, а також 107 385 осіб працездатного населення, біль частина якого – молоді особи до 35 років.

Пріоритетними напрямками формування молодіжної політики України в контексті підтримки продуктивного дозвілля в умовах війни та повоєнного відновлення, насамперед, мають бути:

- розвиток інфраструктури дозвілля (соціокультурних, спортивних та інших об'єктів) та оздоровлення молоді, особливо у сільській місцевості та на територіях відновлення, де такі об'єкти були пошкоджені або знищені. Реалізація цього пріоритету має відбуватися на різних рівнях управління. Наприклад, на рівні органу місцевого самоврядування актуальними є, зокрема, створення/відновлення інклюзивних спортивних майданчиків та ігрових зон, забезпечення доступу до зелених зон та природних об'єктів тощо, а на регіональному та національному рівнях – розвиток рекреаційних, реабілітаційних центрів та спортивних клубів, впровадження цифрових технологій для організації віртуальних турів, онлайн-тренінгів, відеоігор та інших цифрових розважальних форматів тощо;

- фінансова підтримка розвитку інфраструктури та оновлення матеріальної бази державних установ і некомерційних організацій, що здійснюють діяльність у сфері дозвілля молоді;

- підвищення інклюзивності об'єктів дозвілля. Реалізація цього пріоритету особливо актуалізувалася в умовах війни та, безперечно, буде

default/table?lang=en&category=yth.yth_part; Wikipedia contributors. (n.d.). Social progress index. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Social_Progress_Index.

²⁷² Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. URL : <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini>.

актуальною в умовах повоєнного відновлення, адже до загальної чисельності молоді з обмеженими фізичними можливостями та маломобільної молоді довоєнного періоду сьогодні додається молодь, яка зазнала певних травм унаслідок бойових дій (довідково: із загальної кількості туристичних об'єктів у Львівській області інклюзивними є лише 8 од. Із них 7 од. розташовані у м. Львові, та один – у Самбірському районі ²⁷³;

– підтримка регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування доступних, розвиваючих програм організації дозвілля за місцем проживання/навчання молоді. Наприклад, для шкільної молоді такі програми можуть реалізовуватися на базі закладів загальної середньої освіти у формі тематичних вечорів, клубів та гуртків за інтересами, екскурсій, лекцій, тренінгів, воркшопів тощо. При цьому, предметом розвиваючих програм найперше мають бути формування навичок здорового способу життя через пропаганду спорту та здорового харчування, розвиток лідерських якостей та комунікаційних навичок;

– збереження, а у сільській місцевості та на територіях відновлення – розвиток, індустрії відпочинку молоді, у тому числі молодіжного туризму. Реалізація зазначеного пріоритету можлива, наприклад, за допомогою співфінансування органами влади (державою, регіональними органами влади та/або органом місцевого самоврядування) та приватними суб'єктами організації та проведення молодіжних таборів, екскурсій, туристичних заходів та ініціатив, спрямованих на підтримку активного відпочинку та відкриття нових місць для молодіжного туризму;

– підтримка інтелектуального й духовного розвитку молоді через надання ваучерів, державних стипендій тощо на здобуття позашкільної освіти (музичної, спортивної, мистецької тощо) обдарованою й талановитою молоддю. Такі ваучери/стипендії можуть надаватися органами влади, наприклад, за результатами проведених фестивалів, конкурсів, олімпіад тощо.

Реалізація зазначених пріоритетів підтримки продуктивного дозвілля молоді в умовах війни та повоєнного відновлення сприятиме задоволенню потреб молоді у вільному часі, розвитку її людського потенціалу, а також допоможе створити сприятливе середовище для оздоровлення молоді, сприяючи фізичному, психологічному та соціальному розвитку.

Соціальна підтримка як складова молодіжної політики України воєнного та повоєнного періодів найперше повинна орієнтуватися на вирішення проблем життєдіяльності вразливої, ізольованої, сільської молоді, молодих сімей, інтеграцію молодих людей з тимчасово окупованих територій, прифронтових територій та ВПО до вітчизняного соціокультурного простору.

Результати компаративного аналізу, представлені на рис. 5.5, засвідчують, що зростання соціальної ізоляції молоді неминуче призводить до зниження загального соціального прогресу в країні.

²⁷³ Аналітичний портал Львівщини. Туристичні інклюзивні об'єкти Львівщини. URL : <https://apl.loda.gov.ua/portal/apps/sites/#/site/apps/dc1635b77ffa4a5fa1bdbd23b1eb4df9/explore>.

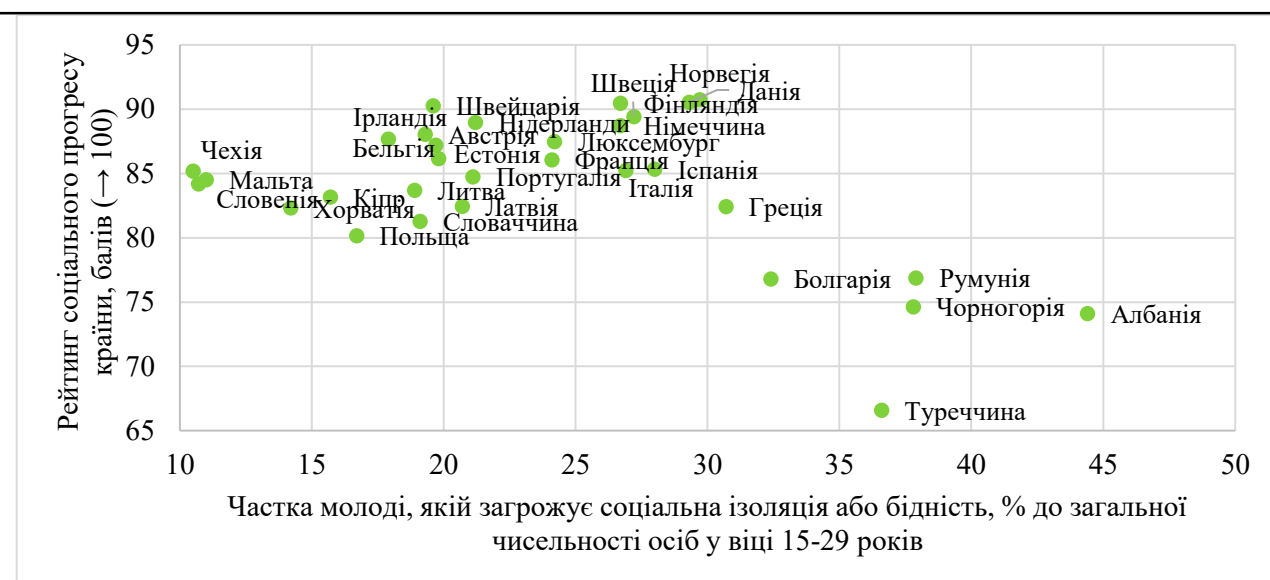

Рис. 5.5. Вплив соціальної ізоляції молоді на рівень загального соціального прогресу в країні (на прикладі 31 країни Європейського Союзу; $R=-0,463$)

Джерело: побудовано за даними ²⁷⁴

Отже, соціальна підтримка має важливе значення в контексті уникнення соціальної ізоляції молоді, що є важливим елементом формування соціального прогресу в суспільстві загалом. Важливо, що політика соціальної підтримки молоді воєнного та повоєнного періодів, поряд із традиційно поширеним як в Європі, так і в Україні, фінансовим забезпеченням, повинна передбачати й (1) якісне оновлення зруйнованої громадської інфраструктури, підвищення її безбар'єрності та зручності, (2) підвищення інклюзивності та доступності базових послуг (зокрема, послуг з догляду для соціально ізольованої та вразливої молоді), (3) підвищення якості та доступності місць дозвілля.

Суспільна інтегрованість молоді – це поняття, яке описує ступінь, до якої молодь відчуває себе частиною суспільства, приймає його цінності, норми та правила, й активно взаємодіє з ним. Високий рівень суспільної інтегрованості молоді сприяє розвитку громадянського суспільства, зміцнює демократію та соціальну стабільність в країні.

У молодіжній політиці більшості європейських країн провідну роль відіграє *громадська участь молоді*. Утім в Україні сьогодні спрямування державної молодіжної політики на формування громадянської соціалізації молоді залишається майже відсутнє. Найперше така соціалізація має відбуватися в умовах залученості молоді до діяльності молодіжних організацій, волонтерського руху тощо, адже вона сприяє формуванню у молодих людей громадянської позиції та ціннісних орієнтирів, активності та сталих моральних норм. Утім, реалії сьогодення засвідчують незначну державну підтримку молодіжних організацій (фактично вони є складовою інститутів громадянського суспільства) в Україні. Крім того, розвиток вітчизняних молодіжних організацій уповільнюється відсутністю масової громадянської освіти

²⁷⁴ European Commission. (n.d.). *Persons at risk of poverty or social exclusion by age and sex*. Eurostat. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps01n__custom_11759581/default/table?lang=en.

населення і низькою медіаграмотністю, повільною зміною культури управління в органах влади у сфері підвищення відкритості і незначним поширенням цінностей діалогу та партнерства як у суспільстві загалом, так і в середовищі власне неурядових організацій. Попри відсутність стабільного залучення державних фінансових ресурсів, проблемними питаннями залишаються й низький рівень інституційного розвитку молодіжних організацій, дефіцит відповідних професійних кадрів та сталих практик партнерства з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом.

Інструментом посилення суспільної інтегрованості молоді в умовах війни та повоєнного відновлення може стати *молодіжне волонтерство*. В умовах великої війни в Україні у 2022 р. частка молоді, що займалася волонтерською активністю, порівняно із 2021 р. зросла удвічі – з 20 % до 40 %²⁷⁵. В Україні, як і в низці країн Європи (зокрема, Португалії, Хорватії, Італії, Північній Македонії, Іспанії, Словенії та ін.) прийнято закон, що регулює волонтерську діяльність²⁷⁶. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про волонтерську діяльність» у межах реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності Кабінетом Міністрів України мали б бути розроблені державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності. Утім, за 13 років дії Закону зазначених державних цільових програм прийнято не було. Натомість лише у середині 2023 р. в умовах активізації волонтерського руху як відповіді на повномасштабне вторгнення РФ в Україну окремі територіальні громади країни (як-от, Львівська, Луцька, Хмельницька та ін.) затвердили місцеві програми сприяння розвитку волонтерства, про ефективність реалізації яких поки що говорити зарано. Отже, станом на поч. 2024 р. волонтерський рух та волонтерські ініціативи молоді в Україні фінансово не підтримуються ні державним, ні місцевими бюджетами. Крім того, в країні:

- відсутня державна підтримка молодих осіб, які займаються волонтерською діяльністю;

- недосконалим є законодавче регулювання питань щодо залучення іноземців до волонтерської діяльності в Україні. В умовах повномасштабної війни волонтери-іноземці, піддаючи своє життя та здоров'я ризику, допомагають військовим та цивільним. Відтак, актуальним є спрощення міграційного законодавства для діяльності волонтерів-іноземців в Україні;

- вкрай низьким є рівень залучення українських і міжнародних волонтерів до роботи з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Зважаючи на описані вище пріоритети формування молодіжної політики України в контексті посилення громадської участі молоді, розвитку молодіжних, у т.ч. волонтерських організацій доцільним вбачається:

1. Кабінетом Міністрів України – ухвалення національної цільової програми підтримки та розвитку молодіжних організацій, а також національної цільової програми підтримки та розвитку волонтерської діяльності в Україні. Передбачення видатків з державного бюджету на реалізацію програм.

²⁷⁵ Частка молоді, що займається громадською активністю, із 2021 по 2022 рік зросла з 20 % до 40%. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3702112-castka-volonteriv-sered-molodi-za-rik-zroslo-udvici.html>.

²⁷⁶ Про волонтерську діяльність: Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

2. Внесення змін до Бюджетного кодексу України шляхом додання у ньому норми про обов'язкові державні витрати на інституційну підтримку молодіжних організацій, а також організацій, які здійснюють діяльність, спрямовану на розвиток волонтерського руху в Україні, підтримку розвитку молодіжних ініціатив тощо, забезпечивши щорічне виділення коштів на зазначені заходи (так званий «молодіжний бюджет»).

3. Міністерством соціальної політики України (як центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності) – перманентне надання інституційної підтримки організаціям, які здійснюють діяльність, спрямовану на розвиток волонтерського руху в Україні.

4. Міністерством соціальної політики України – систематичне оновлення та публічне оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті інформації про заходи, які вживаються для розвитку та популяризації волонтерської діяльності в Україні, на усіх рівнях управління.

5. Законодавче закріплення норм щодо соціальної підтримки молодих волонтерів, наприклад, шляхом:

- передбачення можливості для працівника отримати п'ять додаткових календарних днів щорічно зі збереженням заробітної плати для здійснення волонтерської діяльності. При цьому, такий працівник зобов'язується документально підтвердити свою участь у волонтерських заходах. Крім того, стимулом залучення для молоді до волонтерської діяльності може стати практика врахування волонтерської діяльності до трудового стажу людини, з відповідною сплатою єдиного соціального внеску за таких волонтерів до бюджету неприбутковою організацією, яка залучила до роботи волонтера. Сьогодні такий інструмент активно застосовується, зокрема, у Чехії;

- покриття державою витрати на харчування та, за потреби, проживання молодих волонтерів, які виконують роботи, особливо важливі в умовах війни та повоєнного відновлення, як-от розбір завалів, які мали місце внаслідок бойових дій, евакуація поранених, догляд за особами похилого віку на територіях відновлення тощо. Такий інструмент підтримки волонтерства нині практикується у Португалії;

- отримання сертифікатів набутих навичок і компетенцій за результатами волонтерської роботи, які можуть визнаватися навчальними закладами, у яких навчаються молоді люди-волонтери, як кредити за виконану додаткову роботу. Крім того, наявність таких сертифікатів може бути перевагою для молоді людини при конкурсному відборі на службу в державні установи, зокрема, у ті, що відповідають за реалізацію державної політики у соціальній сфері (зважаючи на позитивний досвід Італії та Франції), а також при вступі молоді людини на навчання у заклад вищої освіти, особливо за спеціальностями, пов'язаними із соціальною роботою, реабілітацією тощо;

6. Удосконалення законодавчого регламентування процедури та механізму залучення іноземних волонтерів та осіб без громадянства до здійснення волонтерської діяльності в Україні. Зважаючи на зростання в країні кількості волонтерів-іноземців в умовах повномасштабної війни, актуальним, зокрема, є спрощення міграційного законодавства, для діяльності волонтерів-іноземців в Україні.

7. Модернізація онлайн-платформи для проведення конкурсів проєктів інститутів громадянського суспільства «Простір електронних конкурсів», зокрема, шляхом додання у ньому функціоналу для моніторингу ефективності та результативності державного фінансування реалізації проєктів інститутів громадянського суспільства, у т.ч. молодіжних організацій.

В умовах війни та повоєнного відновлення в нашій країні особливо гострим є питання *суспільної інтегрованості молоді із числа ВПО та демобілізованих молодих людей*. Для взаємодії та взаєморозуміння між різними групами людей, сприяння соціальній згуртованості українського суспільства актуальним вбачаються:

1. Кабінетом Міністрів України – ухвалення національної програми підтримки переходу ветеранів війни від військової служби до цивільного життя для формування державної політики гармонійного співіснування в країні громадян із різним життєвим досвідом.

2. Формування державної політики щодо реінтеграції до українського суспільства громадян, які проживали на тимчасово окупованих територіях, після деокупації цих територій.

3. Активізація зусиль щодо залучення коштів міжнародних донорських організацій і стимулювання українських фінансових установ для надання молоді із числа ВПО та демобілізованим молодим людям пільгових кредитів на відкриття та ведення власного бізнесу, запуску виробництва, зокрема, із залученням ВПО до будівництва підприємства та житла для його працівників із подальшим працевлаштуванням і рефінансуванням частини вартості наданого житла із заробітної плати ²⁷⁷.

4. Створення/облаштування регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування інклюзивних просторів для молоді – місця, зали для спілкування та проведення вільного часу.

5. Організація регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування безкоштовних навчальних курсів для молоді із числа ВПО та демобілізованих молодих осіб з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Посиленню суспільної інтегрованості української молоді в умовах війни та повоєнного відновлення сприяла б також *участь у міжнародних молодіжних (зокрема, учнівських та студентських) обмінах*. Для цього актуальним вбачається розроблення відповідного національного плану дій (стратегії тощо) у колаборації із державними закладами освіти різного рівня.

Важливою складовою формування ефективної молодіжної політики в Україні є належне її *фінансове забезпечення*. Без нього неможливо реалізувати всіх завдань та цілей, а також важливих програм та проєктів, у т.ч., з проведення науково-дослідних робіт з молодіжної проблематики, підтримки молодіжного підприємництва, молодіжної житлової політики, здійснення соціальної підтримки вразливої та сільської молоді, молодих сімей, соціальної інтегрованості та продуктивного дозвілля.

²⁷⁷ Проєкт Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL : <https://www.msp.gov.ua/projects/870>.

Фінансове забезпечення молодіжної політики розглядають як «систему фінансових відносин, які включають форми, методи, інструменти їх реалізації та виникають із приводу пошуку, залучення й розподілу фінансових ресурсів із метою ефективної діяльності держави, громадських організацій та інших соціальних інституцій у відносинах з молоддю, створення умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах держави»²⁷⁸.

На даний час фінансування заходів державної молодіжної політики здійснюється в рамках виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 рр. Орієнтовний обсяг фінансування Програми складає 2212,9 млн грн, в тому числі: 1450,5 млн грн – за рахунок коштів державного бюджету, 745,2 млн грн – місцевих бюджетів, 17,2 млн грн – за рахунок інших джерел²⁷⁹. Прогнозні обсяги фінансування програми «Молодь України» за роками збільшуються, зокрема частка видатків державного бюджету у загальному обсязі фінансування Програми коливається від 62,6 % до 69,9 %. Аналіз обсягів фінансування трьох програм «Молодь України» (2009-2015 рр.; 2016-2020 рр.; 2021-2025 рр.) свідчить про його позитивну динаміку. Отже, обсяги фінансування Програм збільшились у 8,4 разу. Частка бюджетного фінансування у Програмі 2009-2015 рр. становила 57,1 %, а в Програмі 2021-2025 рр. зросла до 65,5 %. Проте обсяги фінансування, порівняно з розвиненими країнами залишається низьким²⁸⁰.

5.2. Державна молодіжна житлова політика в Україні: інструменти та особливості реалізації

Питання забезпеченості власним житлом належить до переліку тих особистих проблем, що найбільше турбують молодь не лише в Україні, а й у всьому світі. Зокрема, 45 %²⁸¹ (за іншими даними – близько 50 %²⁸²) вітчизняної молоді живе з батьками, а 27 % винаймає житло²⁸³. Власним житлом володіє здебільшого молодь у віці понад 30 років.

²⁷⁸ Мунтян В. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення молодіжної політики». Економіка і суспільство. 2017. Вип. 12. С. 572-576.

²⁷⁹ Молодіжна політика в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. акад., проф. В. П. Андрущенко. Київ : Український державний університет ім. М. Драгоманова, 2023. 304 с.

²⁸⁰ У Фінляндії молоді майже в десять разів менше, ніж в Україні, а з держбюджету щорічно виділяється 72 млн євро на роботу з молоддю і ще 8 млн субсидіями на місцевий рівень для молодіжної роботи. При цьому 85 % фінансування молодіжної політики здійснюють місцеві бюджети. В Німеччині видатки лише федерального бюджету складають більше 33 євро на особу (загалом із бюджету країни виділяється на молодіжну політику близько 400 млн євро щорічно). Але оскільки там діє субсидіарний підхід, то це лише кілька відсотків. 80% фінансування молодіжної політики здійснюється на рівні громад, а ще 15 % – на рівні федеральних земель. Щорічно мільярди євро інвестуються в молодь.

²⁸¹ Куценко А. Власне житло для молоді. Мрія чи реальність? URL : <https://blog.liga.net/user/akutsenko/article/29663>.

²⁸² Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

²⁸³ Цифрова платформа ЮНІСЕФ «U-Report». Опитування «Забезпечення молоді житлом». URL : <https://ukraine.ureport.in/opinion/3413/>

За даними²⁸⁴, станом на початку 2021 р. на квартирному обліку в місцевих органах влади перебували понад 657 тис. громадян, з них понад 68 тис. (або 10,4 %) – молодь. А у відкритих реєстрах Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву станом на 01.07.2023 р. зареєстровано 8226 заяв молодих громадян на отримання пільгового іпотечного кредитування.

Сучасна молодіжна житлова політика в Україні розвивається більшою мірою в контексті загальної житлової політики, а не як окрема складова державної соціальної політики.

До початку повномасштабного вторгнення державній житловій політиці загалом були притаманні інертність, фрагментарність, диспропорційність реалізації у регіональному розрізі, розпорошеність відповідальності за виконання між різними міністерствами та відомствами, що у підсумку знижувало ефективність її реалізації та провокувало зростання адміністративних витрат.

Повномасштабна війна посилила трансформаційні процеси у сфері державного сприяння вирішенню житлових питань населення, акцентувавши на підтримці населення, яке у тій чи іншій мірі зазнало соціальної вразливості внаслідок війни – ВПО, військовослужбовці, ветерани війни, особи, які зазнали поранень чи інвалідності унаслідок бойових дій тощо. При цьому, при реалізації державної житлової політики фактор віку зазначених категорій населення до уваги не береться. Таким чином, сьогодні в Україні реалізується низка програм забезпечення житлом населення, утім їх дія поширюється на різні вікові категорії реципієнтів, не обмежуючись особами, віком до 35 р.

У 1992 р. з метою реалізації в країні державних житлових програм Кабінетом Міністрів України був створений Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву (далі – Держмолодьжитло). Сьогодні в межах виконання норм Закону України «Про основні засади молодіжної політики» в частині реалізації житлового права молодих громадян Держмолодьжитло здійснює виконання Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки²⁸⁵ – єдиної житлової програми, орієнтованої на сприяння вирішенню житлових проблем власне молоді. Утім, за цією програмою єдиним інструментом забезпечення молоді житлом є механізм пільгового довготермінового кредитування, реалізація якого регулюється Порядком надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла²⁸⁶. Цікаво, що починаючи із 2015 р. за рахунок коштів загального фонду державного бюджету видатки на реалізацію програми в частині пільгового кредитування молоді не передбачалися. Натомість єдиними коштами

²⁸⁴ Економічна правда. Доступне житло для молоді: програму подовжили до 2023 року. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2021/01/12/669877/>

²⁸⁵ Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2012 р. № 967. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF#Text>.

²⁸⁶ Порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2001-%D0%BF#Text>

державного бюджету, які спрямовуються на її виконання є кошти із спеціального фонду, які передбачаються на збільшення статутного капіталу Держмолодьжитла.

Метою Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2026 роки є створення належних умов для забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян, зокрема з числа ВПО, житлом. У межах реалізації Державної програми передбачені:

- виділення пільгових довгострокових кредитів для молодих сімей і одиноких молодих людей на будівництво (реконструкцію) та купівлю житла;
- виплата компенсації за відсоткові ставки за кредитами комерційних банків, які надаються молодим сім'ям і одиноким молодим людям на будівництво (реконструкцію) або купівлю, житла за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Упродовж 2009-2023 рр. Держмолодьжитлом було проінвестовано 86,6 тис. м² житла для молоді, з них 9,4 тис. м² у 2023 р. Загальна вартість наданих пільгових кредитів молодим позичальникам у тому ж році становила понад 240 млн грн, що у понад 3 рази перевищило відповідний показник довоєнного 2021 р. (табл. 5.1). Однак, показник надання іпотечних кредитів у 1505 од. упродовж 14 років є вкрай мізерним.

Таблиця 5.1

Динаміка надання пільгових кредитів молодим сім'ям за рахунок власних коштів Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву, 2009-2023 рр.

Роки	Профінансовано, тис. грн	Надано кредитів, од.	Проінвестовано житла, тис. м ²
2009	25 752,0	97	6,6
2010	16 784,0	55	3,5
2011	31 376,0	104	5,9
2012	56 901,0	165	9,7
2013	35 613,9	100	5,6
2014	23 121,8	63	3,6
2015	58 956,1	91	5,2
2016	34 301,6	75	4,3
2017	63 559,3	127	6,7
2018	36 968,2	62	3,7
2019	67 417,8	115	6,4
2020	83 023,8	120	6,9
2021	77 405,9	96	5,4
2022	57 948,7	68	3,8
2023	240 018,8	167	9,4
Всього	909 148,8	1 505	86,6

Джерело складено за даними ²⁸⁷

Очевидною перевагою програми забезпечення молоді житлом є можливість сплати позичальником першого внеску за кредитом у розмірі 6 %

²⁸⁷ Житлові програми. Кредит для молоді. Статистика. URL : <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/kredyt-dlya-molodi/statystyka>.

від вартості житла, що суттєво нижче, ніж в умовах класичної іпотеки (30 % вартості житла) чи в інших державних програмах кредитування житла. Крім того, вибір об'єкта кредитування є вільним та здійснюється позичальником самостійно (на відміну від, наприклад, програми іпотечного кредитування «ЄОселя», якою встановлено чіткий перелік критерії відбору житла для кредитування, а перелік банків-кредиторів досить обмежений). Утім, кредитування за «молодіжною іпотечною програмою» здійснюється за чергою згідно з датою подання заяв-анкет від молодих громадян. Підставою для пришвидшеного просування у черзі на отримання позики можуть бути народження дитини, здобуття чергового наукового званням або олімпійської нагороди.

Загалом у черзі на отримання кредиту молодий позичальник може чекати упродовж кількох років (у різних регіонах термін очікування розгляду заяв-анкет різний. До 2018 р. в окремих областях він становив 3-4 роки. Із 2019 р. цей термін загалом в країні дещо скоротився – до 1-1,5 роки).

За даними²⁸⁸ у 2019 р. до Відділення Держмолодьжитла «Львівське регіональне управління» було подано 24 заяви-анкети щодо надання довгострокових пільгових іпотечних кредитів. Кредитні договори укладено лише із 2 заявниками. Термін розгляду заяв-анкет у середньому становив 1,5 роки, частка відмов – 91,7 %. У 2023 р. таких заяв-анкет надійшло 66 од., з них розглянуто станом на кін. березня 2024 р. 15 од., укладено кредитні договори із 4 заявниками (рис. 5.6).

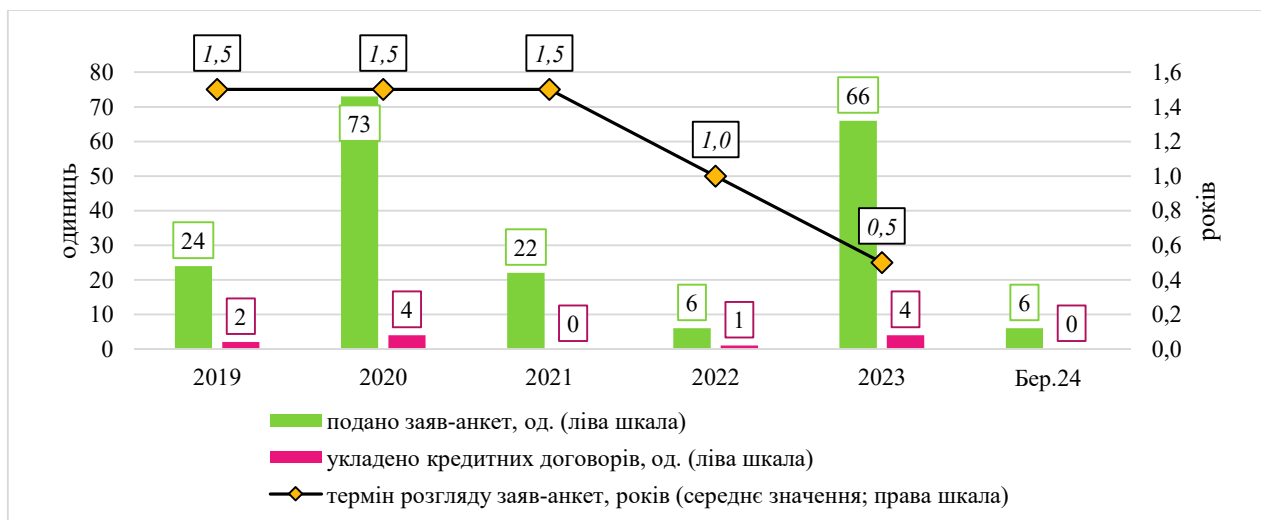

Рис. 5.6. Інформація щодо надання довгострокових пільгових кредитів для будівництва (реконструкції) та придбання «молодіжного» житла Відділенням Держмолодьжитла «Львівське регіональне управління» за рахунок статутного капіталу Держмолодьжитла, 2019-2024 рр.

Джерело: складено за даними²⁸⁹

²⁸⁸ Інформація щодо надання довгострокових пільгових кредитів для будівництва (реконструкції) та придбання житла за рахунок коштів Статутного капіталу (власних коштів) Держмолодьжитла. URL : <https://lv.molod-kredit.gov.ua/images/DOCUMENTS/ZhYTLOVI-PROHRAMY/kredit-z-statutnoho-kapitalu/VK-20.03.2024.pdf>.

²⁸⁹ Інформація щодо надання довгострокових пільгових кредитів для будівництва (реконструкції) та придбання житла за рахунок коштів Статутного капіталу (власних коштів) Держмолодьжитла. URL : <https://lv.molod-kredit.gov.ua/images/DOCUMENTS/ZhYTLOVI-PROHRAMY/kredit-z-statutnoho-kapitalu/VK-20.03.2024.pdf>.

Станом на кін. березня 2024 р. до Відділення Держмолодьжитла «Львівське регіональне управління» подано шість анкет-заяв, які станом на поч. червня 2024 р. перебувають на розгляді. Крім того, не розглянутою залишається ще 51 заява-анкета, подана у 2023 р. Очікується, що Державною програмою забезпечення молоді житлом у 2024 р. буде профінансовано надання пільгового іпотечного кредитування молоді на загальну суму 324,5 млн грн. Утім, часова та просторова невизначеність бойових дій посилює ризики зниження ефективності реалізації молодіжної іпотечної програми.

Органи місцевого самоврядування фінансують зі своїх бюджетів *місцеві програми забезпечення молоді житлом* на виконання відповідної Державної програми. Утім, зважаючи на переведення ресурсів на економіку воєнного часу, кількість таких програм у 2024 р. скоротилася, порівняно із довоєнним 2021 р., у понад 1,5 рази (з 72 до 42 програм). У І кв. 2024 р. місцевими бюджетами було відкрито асигнувань на молодіжне кредитування загальною вартістю 10,6 млн грн. При цьому, за даними Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву²⁹⁰, плановий обсяг відповідного фінансування на 2024 р. становить, наприклад: у Полтавській обл. – 33,96 млн грн, Миколаївській обл. – 39,1 млн грн, Львівській обл. – 64,2 млн грн, а Харківській обл. – 87,5 млн грн. Утім, зважаючи на продовження активних бойових дій по усій лінії фронту, а також посилення у травні військової агресії рф у Харківській обл., питання фактичної реалізації програм іпотечного кредитування молоді, особливо у прифронтових регіонах, залишається відкритим.

Інші житлові програми, які сьогодні реалізуються в Україні, стосуються окремого кола реципієнтів, здебільшого осіб, які зазнали соціальної вразливості унаслідок війни (ВПО, військовослужбовці, ветерани та інваліди війни та ін.). За умови, що молода людина належить до зазначених категорій осіб, вона також може бути учасником таких, «не молодіжних» житлових програм. Зокрема, Держмолодьжитло реалізує програму «*Кредит для ВПО та АТО (ООС)*». Утім, її можна охарактеризувати як не надто популярну, зважаючи на кількість укладених договорів про надання пільгових кредитів. У межах зазначеної програми упродовж 2019-2023 рр. було проінвестовано лише трохи більше 7,7 тис. м² житла для ВПО та 8,4 тис. м² житла для учасників АТО (ООС). Утім, якщо у перший рік дії програми нею скористалися 98 ВПО та 100 учасників АТО/ООС, то у 2023 р. – лише 6 та 5 осіб відповідно (табл. 5.2). При цьому, за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України станом на ІІІ кв. 2023 р. в Україні налічується 4,9 млн ВПО. З них 3,6 млн стали переселенцями після 24 лютого 2022 р. Цікаво, що загальна вартість наданих пільгових кредитів за програмою «Кредит для ВПО та АТО (ООС)» у 2023 р., порівняно із 2019 р., скоротилася удесятеро.

Очевидним плюсом зазначеної програми є досить низька, порівняно із програмою молодіжного іпотечного кредитування (7 %), відсоткова ставка за користування кредитом – 3 % річних на період дії кредитного договору. Утім,

²⁹⁰ Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву: офіційний веб-сайт. URL : <https://www.molod-kredit.gov.ua>.

площа житла, яку можна отримати у результаті є незначною – 21 м² на 1 особу плюс 10,5 м² на кожного наступного члена сім'ї. Тобто, сім'я із трьох осіб може отримати іпотечний кредит на житло, площею лише 42 м². Натомість за умовами програми молодіжного іпотечного кредитування така сім'я зможе отримати кредит на житло, площею 94,5 м², утім, під 7 % річних. Термін повернення пільгових кредитів за умовами обох програм становить 20 років.

Таблиця 5.2

Динаміка надання пільгових кредитів внутрішньо переміщеним особам та учасникам АТО/ООС за рахунок власних коштів Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву, 2019-2023 рр.

Роки	Внутрішньо переміщені особи			Учасники АТО/ООС		
	Кількість договорів, од.	Площа житла, м ²	Сума наданих кредитів, тис. грн	Кількість договорів, од.	Площа житла, м ²	Сума наданих кредитів, тис. грн
2019	98	6 001,2	96 635,4	100	6 520,0	93 252,8
2020	7	379,8	7 294,6	6	397,6	7 080,1
2021	11	667,8	13 592,2	15	837,0	14 350,0
2022	7	328,8	7 355,5	7	363,7	7 460,7
2023	6	320,7	10 147,0	5	288,6	8 967,8
Всього	129	7 698,26	135 024,68	133	8 406,88	131 111,32

Джерело: складено за даними²⁹¹

Крім зазначеної вище програми кредитування Держмолодьжитло пропонує ВПО програму «Кредит для ВПО за рахунок грантових коштів Уряду Німеччини, що надаються через німецький державний банк розвитку (KfW)». Цікаво що відбір претендентів на фінансування за вказаною програмою відбувається за допомогою генератора випадкових чисел із застосуванням програмного забезпечення, що відповідає вимогам законодавства щодо захисту персональних даних, з числа кандидатів, що зареєструвалися для отримання пільгового іпотечного кредиту.

Порівняно із програмою молодіжного іпотечного кредитування, а також програмою «Кредит для ВПО та АТО (ООС)», програма «Кредит для ВПО за рахунок грантових коштів Уряду Німеччини, що надаються через німецький державний банк розвитку (KfW)» є більш вигідною позичальнику. Так, за її умовами сім'я із трьох осіб може оформити пільговий кредит на житло, площею 94,5 м², на 30 років під 3 % річних.

Усього впродовж 2021-2023 рр. відбулося 15 сесій із відбору учасників програми, переможцями у яких стали 4230 осіб. Утім, для зазначеної програми характерним є низький рівень фактичного надання пільгових іпотечних кредитів. Зокрема, із 150 претендентів, обраних для участі у програмі у межах першої сесії (липень 2021 р.), лише 45 % уклали кредитний договір. А за результатами 15-ої сесії (жовтень 2023 р.) фактично укладено лише 19 із 130 (тобто менше 15 %) можливих договорів про кредитування. Основними

²⁹¹ Житлові програми. Кредит для ВПО та АТО (ООС). Статистика. URL : <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/kredyt-dlya-molodi/statystyka>.

офіційними причинами/підставами не укладання кредитних договорів є заяви переможців про відмову від кредиту та не подання переможцями документів на оформлення кредитування із причин, які не оприлюднюються.

Молоді люди також мають можливість скористатися програмою кредитування житла «*єОселя*», ініційованою наприкінці 2022 р. Президентом України, зокрема за двома видами:

– так звана «пільгова» іпотека під 3 % річних для медичних працівників закладів державної та комунальної форми власності, педагогічних та наукових працівників закладів освіти/науки державної та комунальної форми власності, військовослужбовців за контрактом, захисників України та членів їхніх сімей, офіційно працевлаштованих в Україні не менше останніх 6 місяців;

– так звана «масова» іпотека під 7 % річних для ветеранів війни та членів їх сімей, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, сімей загиблих Захисників і Захисниць України, внутрішньо переміщених громадян, інших громадян, які не володіють житлом, або його площа менша ніж 52,5 м² плюс 21 м² на кожного наступного члена сім'ї додатково.

На жаль статистика щодо купівлі житла молодими людьми за програмою «*єОселя*» відсутня, оскільки ця програма доступна для позичальників різних вікових категорій. За даними Української фінансової житлової компанії «Укрінжитло»²⁹², станом на кін. травня 2024 р. загалом у межах програми видано 10407 кредитів загальною сумою 16377 млн грн. При цьому, 58,6 % позичальників – це військовослужбовці та співробітники силових структур, 19 % – інші громадяни (ті, які не володіють житлом, або його площа менша ніж 52,5 м² плюс 21 м² на кожного наступного члена сім'ї додатково). Найменш чисельними є наступні категорії позичальників: прокурори спеціалізованих прокуратур у сфері оборони, співробітники служби судової охорони, наукові (науково-педагогічні) працівники закладів освіти та наукових установ комунальної форми власності. ТОП-3 регіонів із найбільшим попитом на купівлю житла за програмою «*єОселя*» формують Київська обл. (27 % наданих кредитів), м. Київ (18,2 %) та Львівська обл. (5,7 %). Оптимізм у майбутнє вселяє той факт, що навіть у прифронтових регіонах формується попит на іпотеку. Зокрема, станом на кін. травня 2024 р. видано у Дніпропетровській обл. 344 кредити, Харківській обл. – 107, Миколаївській обл. – 51 кредит, а у Запорізькій обл. – 27 кредитів.

Для молоді, особливо молодих сімей, очевидною перевагою програми «*єОселя*», порівняно з класичною іпотекою, є те, що перший внесок за кредитом позичальник сплачує у розмірі 20 % (за умови класичної іпотеки – 30 %). У межах державної програми часткової компенсації іпотечних кредитів «*єОселя*» також прийнято низку відповідних регіональних програм, які мають свої особливості, зокрема:

– Львівська ОВА компенсує відсоткову ставку (3 % річних) за іпотечними кредитами військовим, правоохоронцям та членам їх сімей. А

²⁹² Укрінжитло. Інформація по результатах програми «*єОселя*». URL : <https://ukrfinzhytlo.in.ua/analytyka/#1705588026610-9e33f5c7-07c6>.

ветеранам війни та членам їх сімей, учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни, сім'ям загиблих ветеранів війни та загиблих захисників і захисниць України, іпотечний кредит для яких доступний під 7 % річних, Львівською ОВА буде компенсовано 3 % річних за іпотекою, решту 4 % річних позичальники зобов'язані сплатити самостійно;

- Закарпатська ОВА відшкодовує відсоткову ставку за іпотечними кредитами військовим Збройних сил України, які служать за контрактом;

- Миколаївська ОВА частково компенсує виплати за іпотекою військовим Збройних сил України, які перебували в полоні;

- Чернівецька ОВА компенсує частину відсоткової ставки за іпотечними кредитами ветеранам війни, ВПО, військовим, силовикам тощо;

- Кропивницька міська рада компенсує відсоткову ставку за іпотекою тим жителям міста, які придбали житло під 3 % річних.

Беручи участь у зазначених вище державних іпотечних програмах молоді люди можуть зіткнутися із низкою проблем. Основні з них полягають у наступному (рис. 5.7):

1. Обмежена пропозиція квартир, які можна придбати у межах державних іпотечних програмах, порівняно із «звичайною» купівлею квартири. Це пов'язано з тим, що (1) умовами кожної із державних іпотечних програм регламентовано чіткий перелік критерії підбору пільгового житла, дотримання якого позичальником є обов'язковим, (2) не всі продавці готові продавати свою квартиру по іпотеці, навіть якщо вона відповідає вимогам державних іпотечних програм.

2. Значні витрати часу на збір та оформлення всіх необхідних документів, погодження кредитних умов з банком, оформлення самої угоди. Крім того, існує загроза непогодження банком-кредитором купівлі запропонованої позичальником квартири. Відповідно, останній буде змушений повторно проходити увесь процес участі у державній іпотечній програмі – від підготовки і подання заявки до пошуку та узгодження нового житла. Для зменшення витрат часу молоді люди можуть скористатися послугами ріелтора, утім, нестимуть додаткові грошові витрати. Банк може не одразу погодити запроповану клієнтом квартиру, відтак, потенційний позичальник змушений заново подавати заявку та проходити процес пошуку житла та узгодження квартири.

3. Наявність переоплати, пов'язаної із кредитування. Ця переплата складається з відсотків, страхових внесків та комісій банку, загальна сума яких за 20 років кредитування буде чималою.

4. Можливі додаткові (позапланові) витрати. Наприклад, у мовах, якщо банк-кредитор погодить іпотечний кредит на меншу суму, ніж очікувалася позичальником. Відповідно, останньому буде складніше знайти квартиру, або ж потрібно доплачувати різницю вартості обраного житла самостійно одночасно із першим внеском.

5. Наявність до моменту погашення іпотеки лише права власності на житло. Відповідно, подарувати, продати або розпорядитися майном іншим чином (капітальний ремонт, перепланування тощо) позичальник може лише зі згоди банку.

ДЕРЖАВНЕ ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ ДЛЯ МОЛОДІ

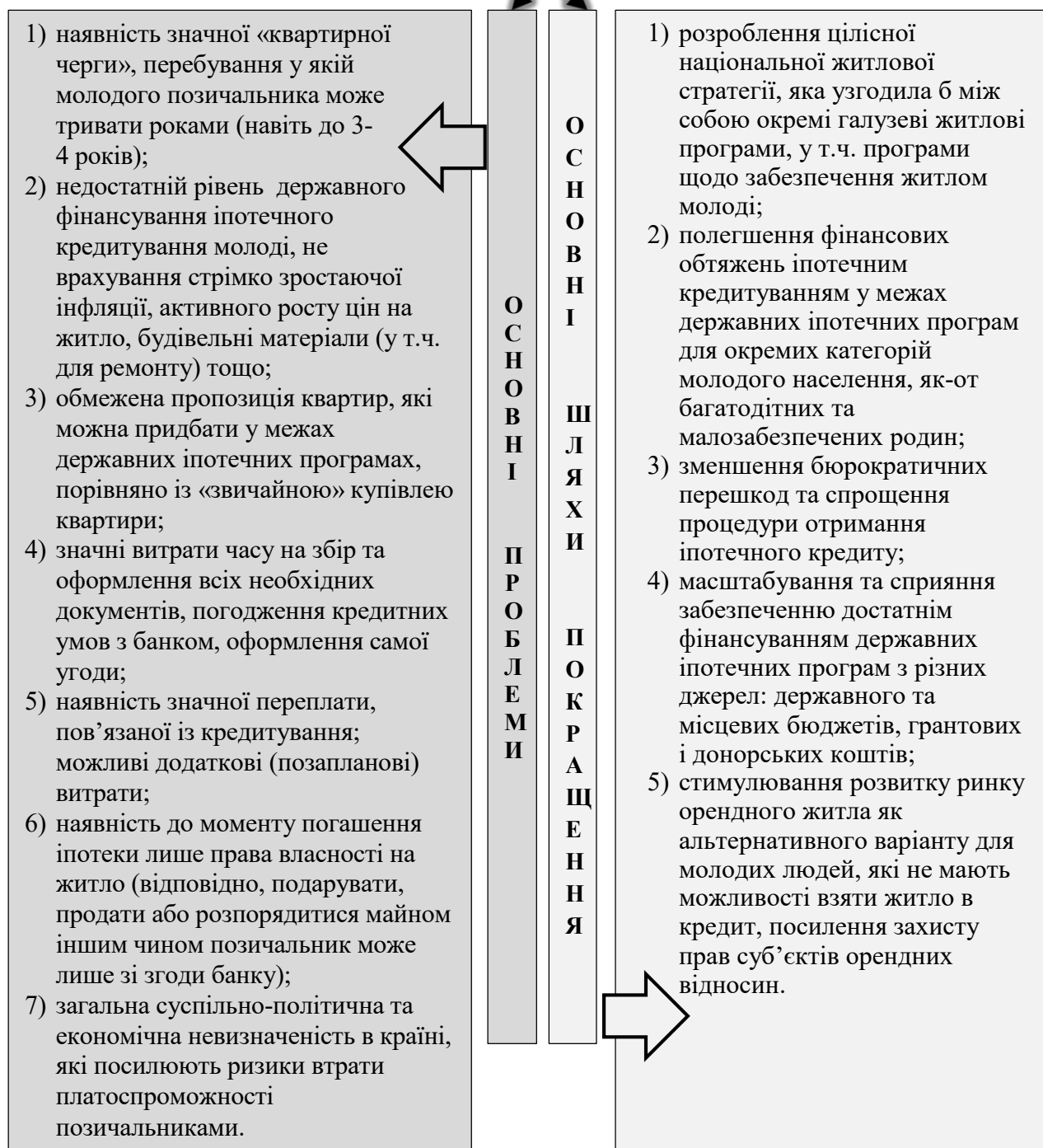

Рис. 5.7. Основні проблеми та шляхи підвищення ефективності державного іпотечного кредитування для молоді

Джерело: авторська розробка

Утім, сьогодні чи не найбільшою проблемою участі молоді у державних іпотечних програмах є загальна суспільно-політична та економічна невизначеність в країні, які посилюють ризики втрати платоспроможності позичальниками. Разом з тим, для молоді людини наявність власного житла є основою для створення сім'ї та забезпечення комфортних умов для виховання дітей (відтак, покращення демографічної ситуації в країні, що особливо

загострилася в умовах військової агресії РФ), чинником підвищення самооцінки та ознакою самостійності. Ефективна реалізація молодіжної житлової політики в Україні має значний потенціал вже у короткостроковій перспективі зменшити рівень зовнішньої міграції молоді, що дозволить зберегти людський та трудовий капітал в межах країни.

У контексті сприяння розвитку молодіжної житлової політики в Україні органам влади, до компетенції яких належить її формування та реалізація, актуальними є;

- полегшення фінансових обтяжень іпотечним кредитуванням у межах державних іпотечних програм, відмінних від молодіжного кредитування, для окремих категорій молодого населення, як-от багатодітних та малозабезпечених родин. Зокрема, мова йде про зменшення розміру першого внеску для зазначених категорій молодих людей, наприклад, до 10 %, або ж навіть до 0 %. З-поміж іншого, це слугуватиме чинником зниження соціальної напруги у суспільстві;

- зменшення бюрократичних перешкод та спрощення процедури отримання іпотечного кредиту;

- стимулювання розвитку ринку орендного житла як альтернативного варіанту для молодих людей, які не мають можливості взяти житло в кредит, посилення захисту прав суб'єктів орендних відносин. У цьому контексті актуальним буде також розроблення політики фінансової підтримки молодих сімей, особливо багатодітних та малозабезпечених, які не мають можливості сплачувати ринкову вартість оренди житла, шляхом надання їм субсидій на часткове відшкодування вартості найманого житла. Такий інструмент підтримки молоді буде також надзвичайно доречним для молодих сімей з числа ВПО, у значної частини яких перспектива набути власне житло досить обмежена. Субсидіювання оплати вартості оренди може стати чинником пришвидшення соціально-економічної інтеграції ВПО в місцеві громади;

- масштабування та сприяння забезпеченню достатнім фінансуванням державних іпотечних програм з різних джерел: державного та місцевих бюджетів, грантових і донорських коштів. У цьому контексті органам влади, до компетенції яких належить формування та реалізація молодіжної житлової політики, доречним є посилення співпраці із Банком розвитку Ради Європи – установою зі значним досвідом реалізації соціальних проєктів у країнах Європи, які зазнали лих війни.

В умовах повномасштабної війни виник новий інструмент реалізації житлової (у т.ч. молодіжної житлової) політики – *компенсація за зруйноване або пошкоджене війною житло*, який реалізується у межах державної програми «*ЄВідновлення*». Зазначену програму розпочато у травні 2023 р. Претендентами на компенсацію є повнолітні українці – власники нерухомості; ті, хто інвестував у будівництво; члени житлово-будівельних кооперативів, які викупили квартиру, але не оформили право власності на нього. Компенсацію також можуть отримати спадкоємці зазначених осіб.

У перші місяці реалізації програми «*ЄВідновлення*» молодь мала можливість отримати компенсацію за зруйноване або пошкоджене війною

житло у сумі до 200 тис. грн. Ці кошти можна було використовувати на придбання будівельних матеріалів чи послуг підрядників, зареєстрованих у програмі. У період із II пол. 2023 р. до поч. 2024 р. програму кілька разів оновлювали/актуалізовували:

- по-перше, передбачили у ній можливість отримання безготівкового житлового сертифіката як виду компенсації. Він може бути використаний для інвестування в нерухомість або придбання житла на первинному чи вторинному ринку за умови відсутності регіональних обмежень;

- по-друге, розширили географію дії програми. На перших етапах упровадження «єВідновлення» функціонувало лише у Київській області;

- по-третє, передбачили можливість отримання компенсації на відбудову повністю зруйнованого приватного будинку на власній земельній ділянці, яка може знаходитися будь-де на території України (крім тимчасово окупованих територій чи зони бойових дій). Тобто земельна ділянка для нового будівництва необов'язково має бути тією, де знаходився знищений будинок;

- по-четверте, передбачили можливість отримати компенсацію власникам зруйнованого житла, розташованого на окупованих територіях. Утім, отримати виплати можуть лише власники: (1) які переїхали на підконтрольні українській державі території; (2) які мають документи, що засвідчують право власності на це зруйноване житло; (3) квартири яких знаходилися у багатоквартирних будинках, які повністю зруйновані, або приватні будинки яких повністю зруйновані.

Найбільше заяв на компенсацію за зруйноване або пошкоджене війною житло подають мешканці Харківської та Київської обл. Зокрема, станом на травень 2024 р., тобто за рік дії програми «єВідновлення», у Київській обл. було подано майже 21 тис. заявок (з них 53,8 % – заявки на отримання грошової компенсації на проведення поточних і капітальних ремонтів), майже 65 % постраждалих отримали допомогу.

В умовах повномасштабної війни у відповідь на втрату житла та вимушену міграцію значної частини населення країни (у т.ч. молоді, молодих сімей) було започатковано *державний волонтерський проєкт «Прихисток»*. Фактично він є платформою для узгодження інтересів тих, хто шукає помешкання з тими, хто готовий його надати. Для ефективної реалізації проєкту створено відповідний онлайн ресурс, який має дві функції:

- для шукачів житла – пошук доступного безплатного житла в різних регіонах України, господарі якого готові розмістити ВПО;

- для власників житла – можливість запропонувати власне помешкання для розміщення потребуючих. При цьому, господарі мешкань самі визначають правила та обмеження щодо тих, кого вони готові прийняти. Така інформація міститься у кожному оголошенні. Крім того, в описі наявні інші деталі щодо умов проживання, як-от тип розміщення, терміни тощо.

Аналіз веб-сайту проєкту «Прихисток»²⁹³ в контексті стану попиту та пропозиції житла (станом на поч ІІ півріччя 2024 р.) дозволяє констатувати застарілість значної частини опублікованих оголошень (понад один рік). Також чимало житла пропонується в необладнаних будинках чи дачних будиночках, часто без комунальних вигод. Першопричиною цього, на наш погляд, є низький рівень грошової компенсації державою власникам помешкань послуг із надання житла – лише 14,77 грн/людино-день. Тобто власнику житла, який безоплатно розмістить в ньому сім'ю ВПО із 3 осіб, буде компенсовано державою 1330 грн щомісяця, що не достатньо навіть для покриття витрат на оплату комунальних послуг. Крім того, користування платформою для молоді, особливо одиноких молодих людей, або жінок з дітьми (як шукачів, так і господарів житла), може нести певні ризики безпеки, оскільки проєкт не ідентифікує документи та несе відповідальності за людей, які реєструються на сайті.

5.3. Можливості апробації європейського досвіду формування і реалізації державної молодіжної політики в контексті соціального захисту та розвитку молоді в Україні

У країнах ЄС молодь ідентифікується як основа соціального та економічного розвитку держави. На відміну від країн, де молодіжна політика має багаторічну історію формування та реалізації (наприклад, Люксембург, Норвегія, Німеччина, Ісландія та ін.), вітчизняну модель молодіжної політики можна вважати такою, що розвивається, перехідною. Утім, нині в Україні функціонує профільний центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належить реалізація завдань у сфері молодіжної політики (на відміну від, наприклад, Греції, Італії, Монако, Боснії і Герцеговини та ін.). У березні 2021 р. прийнято Національну молодіжну стратегію до 2030 року, а згодом на її виконання – державну програму «Молодь України» на 2021-2025 роки та Закон України «Про основні засади молодіжної політики». Загалом, вітчизняним законодавством регламентовано основні проблемні питання та пріоритетні завдання у сфері молодіжної політики. Утім, реалізація заходів та ініціатив у молодіжній сфері є несистемною, низько ефективною та слабо результативною. В цьому контексті можна виокремити щонайменше 7 основних викликів:

Виклик 1: не адаптованість вітчизняного законодавства, яке регламентує питання, пов'язані із молоддю, до умов воєнного часу.

З моменту затвердження Національної молодіжної стратегії до 2030 року (далі – Стратегія) минуло понад 2,5 роки, з яких понад 1,5 роки триває повномасштабна війна в Україні. Відтак, її положення потребують актуалізації. Відтак, до напрямів вирішення проблеми слід віднести, наступні:

1. До переліку пріоритетів Стратегії (пункт IV) доцільно додати пріоритети:

²⁹³ Державний волонтерський проєкт «Прихисток»: офіційний веб-сайт. URL : <https://prykhystok.gov.ua>.

– безбар'єрність – розвиток інфраструктури підтримки молоді із обмеженими фізичними можливостями, що, зважаючи на зростаючу чисельність молодого населення (зокрема, військові, волонтери, медики та ін.), яке постраждало (як фізично, так і психологічно) у мовах війни, сприятиме пришвидшенню їх інтеграції у суспільно-економічне життя країни;

– реінтеграція молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, а також з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України/приймаючих регіонів, зважаючи на нинішні тренди переміщення молоді із регіонів, які знаходяться у безпосередній близькості до лінії фронту, до більш безпечних областей.

2. Переглянути індикатори реалізації Стратегії, оскільки у поточній регламентації на тлі «високої» бази порівняння (довоєнний 2021 р.) більшість з них можуть не відобразити реальну ефективність реалізації Стратегії на кінець програмного періоду.

3. Покращити координацію між окремими інституціями, різними рівнями управління реалізації Стратегії та окремими суб'єктами, одночасно збільшуючи спроможність різних сторін у формуванні, реалізації, моніторингу та звітності процесу.

Виклик 2: недостатнє фінансування заходів та ініціатив молодіжної політики.

Частка видатків Державного бюджету України за статтею «Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді» у структурі видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення становила у 2021 р. 0,02 %, а у 2022 р. – 0,04 %. Питома вага видатків на підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій, а також громадських об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування у структурі видатків Міністерства молоді та спорту України становила у 2021 р. 2,2 %, у 2022 р. – 0,97 %²⁹⁴.

На здійснення заходів та реалізацію проєктів на виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» місцевими бюджетами України у 2022 р. сукупно було витрачено майже 52,3 млн грн. Натомість в умовах війни у 2022 р. відповідний показник скоротився у понад 4 рази та становив 12,7 млн грн.

Так, напрями вирішення проблеми, наступні: забезпечити адресність молодіжних програм. Тобто, такі програми (особливо регіональні) не повинні мати всеосяжний характер, а:

– бути орієнтованими на реалізацію конкретних пріоритетних завдань у конкретній сфері життєдіяльності молоді (наприклад, молодіжна житлова політика, мобільність молоді, освіта/кваліфікація тощо);

²⁹⁴ У Німеччині місцевими органами влади фінансується приблизно 70 % вартості послуг, наданих дітям та молоді. Частка витрат за статтею «Добробут дітей та молоді (за винятком денного догляду за дітьми)» у структурі витрат на соціальне забезпечення, сім'ю та молодь, політику на ринку праці Федерального бюджету Німеччини останніми роками становить приблизно 7 %. З них близько 84 % витрат припадає на фінансування молодіжної роботи та роботи молодіжних об'єднань. На федеральному рівні в Німеччині діє План для дітей та молоді, бюджет якого станом на кін. III кв. 2023 р. становив 267,9 млн євро (+68,9 млн євро, порівняно із 2018 р.).

– розроблятися з урахуванням специфіки потреб різних категорій молоді (зокрема, її вікових груп), регіональних умов та особливостей життєдіяльності молоді, характеру взаємин не лише між молоддю і іншими соціальними групами, але й між окремими молодіжними групами.

Такий підхід допоможе цілеспрямовано використовувати наявні бюджетні ресурси, максимізувати ефективність та полегшити моніторинг їх використання.

Ведучи мову про фінансування заходів та ініціатив молодіжної політики, варто відзначити, що, як і в більшості країн Європи, в Україні вони фінансуються як на національному, так і на регіональному рівнях управління. Такий розподіл бюджетного фінансування загалом дозволяє надавати допомогу молодим людям більш адресно із урахуванням локальних і регіональних соціально-економічних реалій і потреб. Сьогодні в нашій країні зберігається актуальність застосування саме такого підходу до реалізації державної молодіжної політики, зважаючи на різні умови та якість життєдіяльності вітчизняної молоді в різних регіонах країни (насамперед, залежно від віддаленості від лінії зіткнення).

Виклик 3: мінімальна залученість молоді до формування стратегій, програм та заходів молодіжної політики на різних рівнях управління. Насамперед, це зумовлено:

– відсутністю політичної волі щодо залучення молоді до формування молодіжної політики;

– недостатнім досвідом взаємодії між молоддю та політиками (законодавство, яке регламентує питання, у т.ч. пов'язані із залученням молоді до формуванні та реалізації молодіжної політики, в Україні було прийняте лише у 2021 р., його ефективне виконання утруднюється, насамперед, концентрацією фінансових ресурсів на вирішенні проблем воєнного часу);

– слабкою мотивацією та незначною вірою молоді в те, що вона здатна впливати на прийняття політичних рішень ²⁹⁵.

Так, напрями вирішення такої проблеми, наступні:

– активізувати профорієнтаційну роботу на всіх рівнях управління для поширення інформації для активної молоді про можливості її участі у формуванні та реалізації молодіжної політики на різних рівнях управління. Профорієнтаційні зустрічі повинні стати майданчиком для комунікації між стейкхолдерами молодіжної політики;

– нарощувати кількість студентів ЗВО України, які проходять стажування/практику в органах влади різного рівня управління. У результаті здійснення таких заходів, з одного боку, молодь навчиться приймати рішення та отримає новий професійний досвід, а з іншого боку, органи влади отримають допомогу у розробці та реалізації нових і нестандартних ідей щодо формування та реалізації різних програм та ініціатив, у т.ч., пов'язаних із молодіжною політикою;

²⁹⁵ У Люксембурзі, Німеччині, Польщі та низці інших європейських держав формування молодіжної політики нині відбувається із безпосередньою активною участю молоді. В Естонії розробили веб-сайт для оцінки якості надання послуг місцевою владою, зокрема у молодіжній сфері.

- посилити державну фінансову підтримку неформальної освіти;
- вживати стимулюючі заходи (тренінги щодо написання грантових заявок, ваучер на оплату іспиту для отримання сертифікату, що засвідчує рівень володіння іноземною мовою та ін.) для збільшення рівня залученості українських школярів та студентів до міжнародних молодіжних програм обміну, навчальних візитів тощо.

Виклик 4: значна різниця між нижньою і верхньою віковими межами молоді в Україні; неузгодженість вікового цензу молоді в Україні та ЄС.

Законодавством України визначено вік молоді у межах від 14 до 35 років. Утім, люди різного віку мають кардинально різні проблеми. Наприклад, потреби та інтереси осіб старшого шкільного віку (віком до 17-18 років), а також студентів (віком приблизно 18-22 роки) пов'язані більшою мірою із освітою, пошуком першого місця праці, мобільністю, дозвіллям тощо, а осіб віком понад 22-25 років – із підвищенням професійної кваліфікації, забезпеченням житлом, утриманням сім'ї та ін. (для даної вікової категорії фактично молодіжна політика ставиться пліч-о-пліч із сімейною та житловою політикою).

У зв'язку із відсутністю чіткої цільової аудиторії молодіжної політики обмежені бюджетні кошти, виділені на реалізацію молодіжних програм, спрямовуються на вирішення питань занадто великих вікових груп і, як результат, характеризуються низькою ефективністю реалізації²⁹⁶.

Напрями вирішення проблеми слід розглядати перегляд Закону України «Про основні засади молодіжної політики» в частині звуження вікових меж для молоді до 29 років (з урахуванням досвіду провідних країн Європи). Або ж, зберегти існуючий віковий ценз молоді, утім, враховуючи досвід Люксембургу, законодавчо регламентувати три категорії осіб-об'єктів молодіжної політики (пропонуємо: підлітки віком від 14 до 18 років, молоді люди віком від 18 до 25 років та молоді люди віком від 25 до 30 років). Це дозволить більш адресно та максимально ефективно використовувати обмежені бюджетні ресурси.

Виклик 5: низький рівень підтримки у пошуку першого робочого місця та лобіювання інтересів молоді на ринку праці.

Молодіжний сегмент ринку праці – найбільш проблемна частина загальнонаціонального ринку праці. Пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці. Станом на січень 2023 р. серед офіційно зареєстрованих безробітних 23 % становили особи

²⁹⁶ ООН, а також Монако, Ватикан та ін. молоддю визначають осіб у віці 15-24 років. У Стратегії Європейського Союзу молодими визнаються особи віком 13-30 років. В Австрії, Болгарії, Хорватії, Словенії та деяких інших державах до категорії «молодь» належать особи, віком 15-29 років. У Німеччині молодь – це особи віком 12-27 років, а у Латвії – 13-25 років. В Естонії молода людина – це особа у віці 7-26 років. В Люксембурзі об'єктами молодіжної політики є три категорії осіб: діти до 12 років, підлітки віком від 12 до 18 років та молоді люди віком від 18 до 30 років. Наявність окремо розроблених програм підтримки молодих сімей (у т.ч. в контексті забезпечення їх житлом). Чітке розмежування фінансування зазначених програм від інших заходів та ініціатив у молодіжній сфері.

віком до 35 років. Рівень безробіття серед української молоді віком до 25 років – 19,1 %, тоді як відповідний середній показник по країнах ЄС – 16 %.

Молодь більш сприйнятлива до змін, більшою мірою соціально мобільна, здатна до професійного зростання та трудової діяльності у триваліший часовий період. Тому активна політика на ринку праці, особливо під час війни та повоєнного відновлення, має сприяти підвищенню рівня зайнятості молоді.

Так, У Німеччині існує широкий вибір програм підтримки молоді в період пошуку першого місця праці. У цьому напрямі координаторами виступають молодіжні агентства з працевлаштування – місцеві партнерства, які співпрацюють із агентами служб у справах дітей та молоді, агентами організацій зайнятості та міграційних служб, організаціями роботодавців та представниками ювенальної юстиції для підтримки молодих людей віком до 25 років, які потребують допомоги у пошуку роботи.

У Франції також розроблені спеціальні програми для сприяння працевлаштуванню молоді (наприклад, Ініціатива «Контракт про зобов'язання молоді» (частина європейської програми «Гарантії для молоді»), Інтеграційні програми Закладу для інтеграції в трудову діяльність, Програми та заходи Шкіл другого шансу, Програми соціально-професійної інтеграції у військовій сфері Адаптованої військової служби Франції та ін.).

У Норвегії діє низка проєктів із забезпечення зайнятості молоді. Одним із них є проєкт «Ефективна молодіжна програма на ринку праці», який передбачає партнерство з підприємствами, які потребують додаткової робочої сили. Інший проєкт – «Субсидії створення робочих місць» спрямований на субсидювання приватних компаній, які наймають на роботу молодих людей.

У Франції додатковими заходами сприяння працевлаштуванню молоді є: а) здійснення соціальних виплат для компенсації вартості оренди житла молодими людьми, які навчаються; б) відкриття закладів-ясел для догляду за дітьми одиноких матерів і батьків, які перебувають у процесі пошуку роботи; в) відкриття спеціальних гуртожитків, кімнати у яких можуть отримати молоді люди віком 16-25 років (іноді 30 років), які проходять навчання чи стажування, а також студенти, які перебувають у пошуку першої роботи, або щойно влаштувалися на першу роботу після закінчення ЗВО. Станом на поч. 2022 р. загалом у Франції налічувалося приблизно 45 тис. кімнат у таких гуртожитках; г) призупинення навчання студентами на період від 6 місяців до 1 року для участі у програмах, пов'язаних із особистісним чи професійним розвитком, а також для участі у волонтерських ініціативах у Франції чи за кордоном.

У Швеції діє низка проєктів із забезпечення зайнятості молоді, зокрема проєкт «Молодіжна практика», у межах реалізації якого молоді люди можуть пройти так звану «молодіжну практику» терміном три місяці якщо до цього вони були зареєстровані на біржі праці та перебувають в активному пошуку роботи. Інший проєкт – «Договір про входження у виробничий процес» прийнятий для сприяння молодим людям в отриманні досвіду роботи на виробництві. Проєкт «Субсидії для започаткування власної справи»

зорієнтований на наданні фінансового ресурсу для підтримки молодих підприємців при започаткуванні власної справи.

У провідних країнах ЄС активно функціонує (здебільшого у великих містах) інфраструктура для розвитку стартапів. Наприклад, в Нідерландах, Німеччині та Австрії діють численні інкубатори та акселератори, які надають спеціально обладнані приміщення та інше майно молодим підприємцям, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності.

У Латвії створено окремі молодіжні портали, де публікується інформація щодо можливостей для молоді в контексті працевлаштування, освіти, культури, колаборації з молодими інфлюєнсерами для висвітлення актуальних суспільних питань.

У Греції, зважаючи на її туристичний потенціал, молодим артистам та екскурсоводам передбачено виплату щомісячної цільової компенсації у розмірі 534 євро. У Греції в 2022 р. з метою подолання безробіття серед молоді в контексті нівелювання наслідків *COVID-19* для осіб віком 18-29 років, які були прийняті на роботу вперше, було передбачено фінансову компенсацію у розмірі 1200 євро за перші 6 місяців повної зайнятості. Так, 50 % цієї суми отримував працівник (додатково до зарплати) як заохочення для працевлаштування, а решту – роботодавець як субсидію на оплату праці.

Натомість, у Словенії роботодавці, які наймають особу молодше 26 років за контрактом на невизначений.

Так, виділимо наступні напрями вирішення проблеми низького рівня підтримки у пошуку першого робочого місця та лобіювання інтересів молоді на ринку праці:

1. Міністерству освіти і науки України та вітчизняним ЗВО слід:

- посилити зв'язки теоретичних освітніх компетентностей з практичною базою їх застосування;

- розвивати бази практики для студентів з метою отримання реального досвіду роботи за спеціальністю без відриву від навчання;

- розглянути питання пільг і знижок на навчання за спеціальностями, які є актуальними для ринку праці сучасної України (наприклад, технологи, інженери, водії великогабаритного транспорту, монтажники, працівники у сфері сільського господарства та фермерства та ін.). У цьому контексті також актуальним вбачається стимулювання попиту на робітничі професії за допомогою формування державного замовлення на важливих напрямках в умовах війни та післявоєнного відновлення (зокрема, розвиток підприємств оборонного комплексу, енергетика, зведення об'єктів інфраструктури, будівництво доріг, мостів, шкіл, лікарень, ремонтно-відновлювальні роботи, будівництво захисних споруд, вантажні, сільськогосподарські роботи тощо);

- сприяти організації стажувань для студентів на підприємствах, що можуть бути зацікавлені в майбутніх фахівцях тієї чи іншої професії. У цьому контексті також важливо чітко регламентувати механізм зв'язку між стажуванням та подальшим працевлаштуванням особи, а також визначити форми контролю за дотриманням прав осіб, які проходять стажування;

– здійснювати постійний моніторинг вакансій і запитів роботодавців для орієнтування студентів.

2. Міністерству економіки України та Державній службі зайнятості – вжити заходи для підтримки тимчасової зайнятості підлітків, що сприятиме їх адаптації до трудової діяльності.

3. Державна підтримка організацій і підприємств, які працевлаштовують випускників і молодих фахівців. У цьому контексті варто врахувати досвід:

– Словенії, де роботодавці, які наймають особу молодше 26 років за контрактом на невизначений термін, мають право на часткове відшкодування сплачених соціальних внесків протягом перших двох років працевлаштування молодої особи;

– Італії, де передбачені: а) звільнення роботодавців від оподаткування на термін до 3 років за найм молодих людей віком до 36 років, які раніше не працювали, на постійній основі; б) надання фінансових преференцій роботодавцям за найм на роботу певних категорій працівників – студентів та школярів віком 16-29 років, батьків неповнолітніх дітей, безробітних молодих людей, які отримують щомісячну допомогу з безробіття, а також молодих людей, які проходять спеціальні навчальні курси з перекваліфікації;

– Греції, де з метою підтримки зайнятості молоді у провідних секторах економіки передбачено щомісячні грошові доплати молодим фахівцям (наприклад, молодим артистам та екскурсоводам – 534 євро).

4. Розширення грантових програм і державної фінансової підтримки на розвиток молодіжного підприємництва, зокрема на сільських територіях.

5. Законодавчо врегулювати питання щодо соціального захисту працівників, які виконують роботу «на дому» та внести до Закону України «Про зайнятість населення» положення, які регулюють питання «віддаленої роботи», зважаючи на її популярність серед молоді, особливо в умовах постковіду та війни.

Виклик 6: низький рівень підтримки і стимулювання молодіжного підприємництва.

У провідних країнах Європи малий та середній бізнес відіграє важливу роль у формуванні середнього класу. Молодіжне підприємництво сприяє професійній та особистісній самореалізації молодих людей, вирішенню питань їх зайнятості та матеріального забезпечення. Натомість в Україні заходи та ініціативи щодо сприяння розвитку бізнесу мають загальний характер та не конкретизуються для молодих підприємців.

Досвід Великобританії, Швеції, Фінляндії, Данії щодо розвитку молодіжного підприємництва вказує на провідну роль взаємодії держави, бізнесу та університетів. Зокрема, цьому сприяє проєкт «Створення мережі міжуніверситетських *Start-Up* центрів для підтримки та просування студентських інноваційних проєктів» (*SUCSID*), який реалізується в межах програми *Tempus IV* Європейського Союзу та розрахований на три роки.

У Фінляндії (регіоні Тампере) створені інкубатори *TUT Talli*, *EDUTECH*, *Konela*, *Demola*, *New Factory*, *Ensimetri*, де на колишніх заводських площах *New Factory* діють майданчики для реалізації програм (проєктів) *Demola*,

Protomo, Suunto, Startup Stairs, які допомагають студентам, підприємцям і новаторам реалізувати свої ідеї на практиці й дозволяють залучити студентів ЗВО у стартап-проекти, а також сприяти в отриманні кредитів на розробку власних проєктів. Численні інкубатори та акселератори активно діють й в Австрії та Нідерландах. Вони, зокрема, надають спеціально обладнані приміщення та інше майно молодим підприємцям, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності. У Швейцарії, крім зазначеного, популярною є й участь приватних венчурних фондів у фінансуванні стартапів.

У Німеччині популярним є розвиток підприємницьких навичок молодих людей в контексті неформальної освіти за допомогою різноманітних програм та ініціатив державних структур і приватного сектору.

Так, виділимо наступні напрями вирішення проблеми низького рівня підтримки і стимулювання молодіжного підприємництва:

- посилення співробітництва між університетами, державними структурами, громадськими організаціями та бізнесом, що дасть змогу реалізувати ефективні інструменти підтримки молодіжного інноваційного підприємництва. Це сприятиме розвитку молоді та людського потенціалу загалом;

- створення регіональних *Start-up*-центрів, організація процесу навчання студентів університетів на базі таких центрів. Зазначені *Startup*-центри мають стати комунікаційними майданчиками для організації персональних консультацій для студентів і молодих підприємців, а також сприяти в наданні допомоги у пошуку бізнес-партнерів;

- просування ідей підприємництва в молодіжному середовищі та проведення медіа- та промо-акцій для підтримки молодіжного стартап-руху. Надання методичної та практичної допомоги в розробці бізнес-планів і презентацій бізнес-ідей;

- створення та підтримка міжнародної мережі для взаємодії між *Startup*-центрами, бізнес інкубаторами, академічними партнерами; забезпечення інформаційної підтримки стартап-проектів на міжнародному та регіональному рівні.

Виклик 7: обмежена зорієнтованість державної молодіжної політики на формування громадянської соціалізації молоді.

Громадянська соціалізація молоді найперше відбувається в умовах її залученості до діяльності молодіжних організацій, волонтерського руху тощо та сприяє формуванню у молодих людей громадянської позиції та ціннісних орієнтирів, активності та сталих моральних норм. Утім, реалії сьогодення засвідчують *незначну державну підтримку молодіжних організацій* (фактично вони є складовою інститутів громадянського суспільства) *в Україні*. Крім того, розвиток вітчизняних молодіжних організацій уповільнюється відсутністю масової громадянської освіти населення і низькою медіаграмотністю, повільною зміною культури управління в органах влади у сфері підвищення відкритості і незначним поширенням цінностей діалогу та партнерства як у суспільстві загалом, так і в середовищі власне неурядових організацій.

В Австрії здійснюється потужна фінансова підтримка проєктів та ініціатив асоціацій молодіжних організацій. Утім, законодавством чітко регламентовано вимоги до зазначених бенефіціарів. Зокрема, асоціація молодіжних організацій має : а) включати щонайменше 3000 членів із усієї федеральної території; б) бути представленою щонайменше у п'яти федеральних провінціях Австрії; в) існувати щонайменше десять років; г) у своїй роботі представляти інтереси молодих людей. Асоціації молодіжних організацій, які відповідають зазначеним критеріям, отримують державну фінансову підтримку в реалізації «молодіжних» проєктів у сумі, яка визначається залежно від кількості її членів. В Австрії для отримання державної фінансової підтримки проєкти та ініціативи асоціацій молодіжних організацій повинні забезпечувати гендерну рівність, а також передбачати участь дискримінованої та/або соціально відторгнутої (соціально неблагополучної) молоді. Такий підхід дозволяє сприяти згуртованості молоді різних соціальних станів.

У Німеччині на рівні земель (регіональний рівень) молодіжні організації, а також окремі молодіжні проєкти та ініціативи, які реалізуються в місцевих громадах, отримують гарантовану фінансову підтримку з відповідних регіональних бюджетів та бюджетів місцевих громад. Розмір такої фінансової допомоги відрізняється залежно від соціально-економічного розвитку регіону/громади. У країні пріоритетними напрямками в контексті державної підтримки проєктів та ініціатив молодіжних організацій є: встановлення міжкультурної відкритості серед молоді, інтеграція молодих людей з обмеженими можливостями, залучення молодих біженців до роботи в молодіжних об'єднаннях, інклюзивне навчання в роботі з молоддю.

В Україні попри відсутність стабільного державного фінансування, проблемними питаннями залишаються й низький рівень інституційного розвитку молодіжних організацій, дефіцит відповідних професійних кадрів та сталих практик партнерства з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом.

Засобом формування громадянської соціалізації молоді в країнах Європи є участь молодих людей у волонтерських рухах.

В умовах великої війни в Україні у 2022 р. частка молоді, що займається волонтерською активністю, порівняно із 2021 р. зросла удвічі – з 20 % до 40 %.

В Україні, як і в низці країн Європи (зокрема, Португалії, Хорватії, Італії, Північній Македонії, Іспанії, Словенії та ін.) прийнято закон, що регулює волонтерську діяльність²⁹⁷. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про волонтерську діяльність» у межах реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності Кабінетом Міністрів України мали б бути розроблені державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності. Утім, за 13 років дії Закону зазначених державних цільових програм прийнято не було.

²⁹⁷ Закон України «Про волонтерську діяльність». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

Натомість лише у середині 2023 р. в умовах активізації волонтерського руху як відповіді на повномасштабне вторгнення окремі територіальні громади країни (як-от, Львівська, Луцька, Хмельницька та ін.) затвердили місцеві програми сприяння розвитку волонтерства, про ефективність реалізації яких поки що говорити зарано. Отже, станом на середину 2023 р. волонтерський рух та волонтерські ініціативи молоді в Україні фінансово не підтримуються ні державним, ні місцевими бюджетами. Крім того, в країні:

- відсутня державна підтримка молодих осіб, які займаються волонтерською діяльністю;

- недосконалим є законодавче регулювання питань щодо залучення іноземців до волонтерської діяльності в Україні. В умовах повномасштабної війни волонтери-іноземці, піддаючи своє життя та здоров'я ризику, допомагають військовим та цивільним. Відтак, актуальним нині є спрощення вітчизняного міграційного законодавства для діяльності волонтерів-іноземців в Україні;

- вкрай низьким є рівень залучення українських і міжнародних волонтерів до роботи з органами виконавчої влади і місцевого самоврядування.

У розвинутих європейських країнах учасниками формальної або неформальної волонтерської діяльності або інших громадянських активностей є: у Нідерландах – 90,6 % молоді, у Норвегії та Фінляндії – приблизно 80 %, а у сусідній Польщі – 52,1 %.

У Португалії прийнято масштабну за обсягом фінансування Національну молодіжну волонтерську програму «*Agora Nós*», яка передбачає реалізацію короткострокових або довгострокових молодіжних волонтерських проєктів, спрямованих, зокрема, на підтримку солідарності та діалогу між поколіннями, протидію та запобігання сімейному насиллю, аб'юзивним стосункам серед молоді тощо.

В Італії з метою заохочення волонтерської діяльності серед молоді законодавством передбачено отримання волонтерами сертифікатів набутих навичок і компетенцій за результатами волонтерської роботи. Школи та університети, у яких навчаються молоді люди-волонтери, можуть визнавати зазначені вище сертифікати як кредити за виконану додаткову роботу. Крім того, наявність таких сертифікатів є перевагою для молодої людини при конкурсному відборі на службу в державній установі.

Законодавством Франції передбачено можливість призупинення навчання студентами на період від 6 місяців до 1 року для участі у програмах, пов'язаних із особистісним чи професійним розвитком, а також для участі у волонтерських ініціативах безпосередньо в країні або за кордоном.

У Чехії законодавчо передбачена можливість покриття державою витрат неприбуткової організації на пенсійні внески за певних умов, у т.ч. – участь у волонтерських заходах упродовж певної кількості годин.

Громадянській соціалізації української молоді сприяла б також участь у міжнародних молодіжних (зокрема, учнівських та студентських) обмінах.

Австрія ратифікувала Стратегію мобільності та інтернаціоналізації вищої освіти на 2020-2030 роки. Дія Стратегії розповсюджується на усіх учасників освітнього процесу у ЗВО і зосереджена на активізації міжнародної мобільності студентів, інтернаціоналізації навчальних планів та розробці спільних програм, наданні підтримки студентам із обмеженими можливостями.

Провідними країнами ЄС пропонується низка програм міжнародної мобільності для студентів формальної освіти у межах фінансових ресурсів: а) Європейського Союзу. Найбільш популярні з них – програми проекту Erasmus+ – «*Erasmus* для шкіл», «Студентська мобільність для навчання», «Короткострокова мобільність для навчання або стажування»; б) урядів країн; в) двосторонніх угод між країнами. Наприклад, в Австрії популярними є програми молодіжних обмінів між цією країною та сусідніми Словаччиною, Угорщиною та Чехією. Зокрема, у межах програми «Дія Австрія-Словаччина» пропонується міжнародний академічний обмін аспірантів між ЗВО та науковими установами Австрії та Словаччини терміном на 1-3 місяці або 3-6 місяців із виплатою щомісячної стипендії у розмірі 1150 євро, а постдокторів – терміном на 3-6 місяців та стипендією у сумі 1400 євро. Крім того, учасникам пропонуються короткострокові академічні обміни терміном до 3 днів із виплатою стипендії у розмірі 90 євро у день, а також безкоштовні літні мовні курси.

В Іспанії функціонує Служба інтернаціоналізації освіти – структура, відповідальна за залучення досвідчених іноземних фахівців до управління освітніми програмами університетів Іспанії.

Так, виділимо наступні напрями вирішення проблеми обмеженої зорієнтованості державної молодіжної політики на формування громадянської соціалізації молоді:

- Кабінету Міністрів України – ухвалити національну цільову програму підтримки та розвитку молодіжних організацій, а також національну цільову програму підтримки та розвитку волонтерської діяльності в Україні. Передбачити видатки з державного бюджету на реалізацію зазначених програм;

- внести зміни до Бюджетного кодексу України шляхом додання у ньому норми про обов'язкові державні витрати на інституційну підтримку молодіжних організацій, а також організацій, які здійснюють діяльність, спрямовану на розвиток волонтерського руху в Україні, забезпечивши щорічне виділення коштів на зазначені заходи;

- Міністерству соціальної політики України (як центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності) – надавати інституційну підтримку організаціям, які здійснюють діяльність, спрямовану на розвиток волонтерського руху в Україні;

- Міністерству соціальної політики України – систематично оновлювати та публічно оприлюднювати на своєму офіційному веб-сайті інформацію про заходи, які вживаються для розвитку та популяризації волонтерської діяльності в Україні, на усіх рівнях управління;

– законодавчо передбачити можливість для працівника отримати 5 додаткових календарних днів щорічно зі збереженням заробітної плати для здійснення волонтерської діяльності. При цьому, такий працівник зобов'язується документально підтвердити свою участь у волонтерських заходах. Крім того, стимулом для молоді щодо залучення до волонтерської діяльності може стати практика її зарахування до трудового стажу з відповідною сплатою єдиного соціального внеску за таких волонтерів до бюджету неприбутковою організацією, яка залучила до роботи волонтера. Сьогодні такий інструмент активно застосовується, зокрема, у Чехії;

– удосконалити законодавче регламентування процедури та механізму залучення іноземних волонтерів та осіб без громадянства до здійснення волонтерської діяльності в Україні. Зважаючи на зростання в країні кількості волонтерів-іноземців в умовах повномасштабної війни, актуальним є спрощення міграційного законодавства для діяльності волонтерів-іноземців в Україні;

– сприяти міжнародній мобільності української молоді, наприклад, шляхом розроблення відповідного національного плану дій (стратегії тощо) у колаборації із закладами освіти різного рівня;

– модернізація онлайн-платформи для проведення конкурсів проєктів інститутів громадянського суспільства «Простір електронних конкурсів», зокрема, шляхом додання у ньому функціоналу для моніторингу ефективності та результативності державного фінансування реалізації проєктів інститутів громадянського суспільства, у т.ч. молодіжних організацій.

Для України в умовах війни та повоєнного оновлення також актуальними є й наступні рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації молодіжної політики:

– більш широке залучення молодіжних організацій до звітування про виконану ними роботу через проведення відповідних робочих зустрічей;

– покращення взаємодії між установами, які працюють у сфері молодіжної політики (на загальнодержавному та місцевому рівнях), а також між установами та молодіжними організаціями та самою молоддю, зокрема через регулярні зустрічі між представниками всіх зацікавлених сторін як на місцевому, так і на національному рівнях;

– розробка єдиної системи моніторингу з вимірними індикаторами, які постійно відстежуються, відповідно до стратегічних пріоритетів і цілей Національної молодіжної стратегії до 2030 року, для проведення оцінки ефективності та впливу молодіжної політики;

– розробка муніципальних та регіональних планів для молоді, що веде до ефективної політики на національному і місцевому рівнях для ефективної реалізації Національної молодіжної стратегії;

– побудова єдиної публічної системи надання інформації про досягнення стратегічних цілей Національної молодіжної стратегії до 2030 року, яка б передбачала зв'язок між підготовленими і прийнятими звітами та досягнутими цілями;

- створення нових ресурсів і просторів для молоді – місця, зали для спілкування молоді та проведення вільного часу, а також місць для функціонування і розвитку діяльності молодіжних організацій;

- визнання молодіжних організацій як надійного та релевантного партнера та створення можливостей для їх стабільної роботи шляхом підтримки адміністративної спроможності.

Разом з тим, для удосконалення молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу в Україні доцільно реалізувати рекомендації Ради Європи, якими визначено наступні критерії національної молодіжної політики, зокрема ²⁹⁸, ²⁹⁹:

- політика навчання молоді через підготовку тренерів у молодіжному секторі, мультиплікатори для підвищення обізнаності молоді з різних питань (наприклад, шляхом створення та функціонування хабів як на безоплатній, так і на платній основі, чи на умовах співфінансування);

- нормативно-правова база у молодіжній сфері – законодавство має визнати участь молоді та молодіжних громадських організацій у прийнятті політичних рішень, створити правове поле для роботи, бути дієвим;

- молодіжний бюджет – бюджет для сприяння розвитку молодіжних ініціатив та молодіжних організацій, виділення адміністративних грантів;

- молодіжна інформаційна політика – прозорість державної політики щодо молоді, інформування молоді про різноманітні можливості, які для неї існують;

- молодіжні дослідження – політика повинна базуватися лише на фактах і результатах відповідних досліджень;

- інноваційність – пропаганда інновацій, творчий підхід до вирішення проблем та стимулювання творчості молоді;

- молодіжні дорадчі органи – створення структур для консультацій та партнерства між державою з одного боку та молоддю і молодіжними організаціями з іншого.

5.4. Засоби соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді в контексті збереження людського потенціалу на місцевому рівні

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., зумовила масове переміщення громадян у пошуках безпеки та захисту, в тому числі тимчасового місця проживання та правового захисту в інших державах світу, проте така ж кількість громадян змінила своє постійне місце проживання в межах території України. Людський потенціал є найбільшою цінністю для держави, тому політика вираженої соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді на новій території в контексті

²⁹⁸ Council resolution of 27 November 2009 on renewed framework for European cooperation in the youth field (2010-2018). URL : http://ec.europa.eu/youth/pdf/doc1648_en.pdf.

²⁹⁹ Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field: The European Union Youth Strategy 2019-2027. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A42018Y1218%2801%29>.

збереження людського потенціалу є не лише обов'язковим завданням щодо забезпечення захисту та реалізації прав і свобод цієї категорії населення, задоволення їхніх потреб, створення належних умов проживання, соціальної підтримки та інтеграції на нових територіях та громадах, а й умовою збереження людського потенціалу соціально-економічного відновлення України.

І враховуючи, що за два роки війни, за даними Міністерства соціальної політики кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо-переміщених осіб (ВПО) сягнула 4,9 млн ³⁰⁰ (з яких 2,5 млн не можуть повернутися до своїх домівок, оскільки їхнє житло зруйноване, перебуває в зоні бойових дій або на тимчасово окупованій території), а в ситуації продовження війни ця цифра може зростати, тому надзвичайно важливо сприяти розробленню довгострокових програм соціальної інтеграції ВПО, і зокрема молоді (ВПМ). В умовах нових викликів і потреб ВПМ зростає навантаження на державний та місцеві бюджети, тому важливою є обґрунтована політика на національному, регіональному та локальному рівнях, яка в свою чергу має бути когерентною між собою для своєчасного й ефективного забезпечення з боку держави та органів місцевого самоврядування задоволення базових потреб людини та забезпечення доступу до якісних управлінських та соціальних послуг, посилення адаптації ВПО до нових умов перебування на основі соціальної підтримки та інтеграції.

Відповідно до Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. пріоритетним напрямком у політиці щодо захисту прав ВПО на найближчий період повинно стати ухвалення коротко- та середньострокових рішень, спрямованих на впровадження ефективних механізмів задоволення базових потреб людини та забезпечення доступу до послуг, посилення здатності громад сприяти адаптації ВПО та ефективно реагувати на нові виклики, раціональне використання ресурсів громад і бюджетів усіх рівнів, а також підтримка осіб, які мають намір повернутися до покинутого місця проживання.

Визначено п'ять основних цілей:

- (1) посилення спроможності держави реагувати на виклики щодо підтримки внутрішнього переміщення;
- (2) безпечна евакуація та задоволення гуманітарних потреб;
- (3) сприяння адаптації ВПО на новому місці проживання;
- (4) інтеграція ВПО в нових громадах;
- (5) підтримка безпечного повернення до покинутого місця проживання та реінтеграції.

До кожної цілі визначені проблеми і завдання з їх вирішення, необхідні засади та показники ефективності ³⁰¹. Проте, при впровадженні операційного

³⁰⁰ Уряд уточнив перелік категорій ВПО, які отримуватимуть допомогу на проживання. Міністерство соціальної політики України. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/23612.htm>.

³⁰¹ Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

плану заходів з реалізації Стратегії, не в повній мірі враховані потреби і виклики забезпечення соціальної інтеграції саме молоді, враховуючи поточну ситуацію. А крім того у самій Стратегії як основну проблему визначено ускладненість оцінки реальних потреб та можливостей громад у забезпеченні доступу до житла через відсутність системного механізму такої оцінки та масштаб проблеми, а місцеві фонди житла в деяких випадках є обмеженими або ж взагалі відсутні. А за даними Представництва МОМ в Україні, станом на літо 2023 р., лише 48 % ВПО зазначили, що їхні доходи повністю покривають побудові потреби, з чого випливає, що 52 %, на жаль, не мають достатньо фінансових ресурсів для комфортного проживання.

Основним напрямком державної політики щодо внутрішнього переміщення довший період була інтеграція ВПО за новим місцем проживання, що досягалося шляхом усунення перешкод у реалізації їх прав та основоположних свобод, забезпечення доступу до адміністративних, соціальних, культурних та інших послуг, а також створення умов для розвитку потенціалу та посилення спроможності територіальних громад, що приймають ВПО. Проте віна в Україні зумовили потребу розроблення Стратегії державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб до 2025 р., спрямованої на вдосконалення державної політики у сфері внутрішнього переміщення громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, зумовленого збройною агресією рф проти України, а також здійснення державою всіх належних та доступних заходів для розв'язання проблем та мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з внутрішнім переміщенням ³⁰².

Окрім цього кожна громада формує власні місцеві стратегії інтеграції ВПО, враховуючи наявні ресурси, особливі умови та проблеми, чи потреби визначені під час здійснення моніторингів. Через війну на регіональному і локальному рівнях для забезпечення соціальної інтеграції ВПО в результаті переїзду в інше місто чи регіон, та набуття статусу повноцінного учасника економічного та суспільного життя у нових громадах запроваджено ефективний інструмент – ради внутрішньо переміщених осіб при місцевих та обласних органах влади (ради ВПО), які створюються як консультативно-дорадчий орган, що об'єднує між собою внутрішньо переміщених осіб з проактивною громадянською позицією, відповідними досвідом і знаннями для дієвого захисту прав та інтересів ВПО в регіоні. У межах цього процесу постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 р. № 812 «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» було затверджено Типове положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб, відповідно до якого ці ради мають брати участь «у реалізації регіональної політики у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів ВПО, сприяння діяльності територіальних громад у розвитку

³⁰² Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.

ефективних механізмів їх адаптації та інтеграції»³⁰³ і виступати свого роду комунікаційними платформами для залучення ВПО, представників громадського сектору, органів місцевого самоврядування, соціально відповідального бізнесу та всіх зацікавлених стейкхолдерів.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування вже впродовж 2023 року створили Ради з питань внутрішньо переміщених осіб, затвердили положення про них, залучили до діяльності Рад активних представників із числа ВПО та розгорнули відповідну діяльність щодо забезпечення законних прав та інтересів ВПО. Станом на 01 грудня 2023 року в Україні вже функціонувало понад 500 рад ВПО. На сьогодні в Україні працює 24 ради ВПО при обласних радах, 71 – при районних, 431 – при органах місцевого самоврядування^{304, 305}. Рада з питань ВПО слугує основним інструментом комунікації та взаємодії ВПО з органами влади у питаннях сприяння реалізації прав, порушення проблемних питань та ініціатив з інтеграції та адаптації, участі в нормотворчому процесі та його контролі, пошуку шляхів розв’язання основних проблем, розробки спільних проектів. ВПО через дані ради можуть отримати інформацію про працевлаштування, соціальні послуги та гуманітарні програми, можливості участі в житті громади тощо. Такі Ради є осередком залучення ВПО до процесів розвитку громади. Адже проблема інституційного характеру полягає в тому, що місцеві статuti не визначають ВПО як члена територіальної громади, що обмежує, в свою чергу, їхню можливість користуватися різними інструментами місцевої демократії, такими як участь в загальних зборах, громадських слуханнях, голосуваннях за проекти громадського бюджету тощо. Тому ВПО залучаються до управління місцевим самоврядуванням через організовані Ради з питань внутрішньо переміщених осіб, дорадчі органи при органах державної влади чи місцевого самоврядування. Асоціації регіонального розвитку проводить різноманітні вебінари щодо залучення громадян до вирішення питань місцевого значення, інтеграції ВПО в життя громади, згуртованості громад як стратегії інтеграції ВПО та інші для вироблення політики інтеграції та взаємодії з ВПО.

Всеукраїнські та місцеві цільові програми інтеграції ВПО, відповідно до завдань визначених в актуальній Стратегії інтеграції ВПО, покликані вирішити існуючі проблеми в даній площині, проте кожна громада мала різну ефективність реалізації політики підтримки та інтеграції ВПО.

Житлова політика. Щодо ефективності цільових програм надання житла ВПО, то до повномасштабного воєнного вторгнення, питання

³⁰³ Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 р. № 812. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-%D0%BF#Text>.

³⁰⁴ Рада з питань внутрішньо переміщених осіб. URL : <https://sssua.org/projects/rada-z-pytan-vnutrishno-peremishchenykh-osib>.

³⁰⁵ Лопушинський І. П. Дотримання прав внутрішньо переміщених осіб в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 7-8 грудня 2023 року. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 559-562.

забезпечення ВПО житлом в Україні вирішувались в рамках програмами «Доступне житло» та «Власний дім», кредитом на купівлю житла зі ставкою 3 %, соціальним та тимчасовим житлом, а також грошовими компенсаціями на купівлю житла тим ВПО, що стали учасниками АТО. Але сьогодні за умов масштабного переселення стихійного характеру, більшої обмеженості бюджету, великої кількості руйнувань житлового фонду та дефіциту вільного житла, на вимогу часу – 29 квітня 2022 р. КМУ прийняв постанову про «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб», в якій визначено, що держава може викуповувати існуюче житло чи будувати нове.

Військовим адміністраціям рекомендовано самостійно вирішувати, який метод є вигіднішим та вносити власні пропозиції на фінансування цих планів до Міністерства розвитку громад та територій, які розпоряджаються виділеними для цього коштами. Як результат, вільні земельні ділянки під будівництво нового житла виділили, наприклад, у Полтаві (11,5 га), Кропивницькому (180 га), Чернівецькій області (200 га) тощо. Львівська облдержадміністрація затвердила програму на 50 млн грн для завершення 13 недобудов, а також виділяє 90 ділянок для будівництва. Крім того, Державний фонд молодіжного кредитування запустив проєкт купівлі 100 квартир для тимчасового проживання в них ВПО³⁰⁶. Ці квартири мають здаватися ВПО в оренду на безоплатній основі, але за умови оплати комунальних послуг.

Важливу роль в питанні реалізації загальнодержавних та локальних цільових житлових програм для ВПО, відіграє фінансова підтримка та сприяння іноземних партнерів. Зокрема, «*Fast recovery plane*» ґрунтується на співфінансуванні іноземними донорами і розрахований на відновлення зруйнованих більше ніж на 50 % будівель, які вносяться до «Фонду відновлення житла». А в рамках даного плану створено окремий проєкт з будівництва модульних та багатоквартирних будинків для ВПО у відносно безпечних регіонах країни (відносно недороге житло та швидке у побудові – 5-6 місяців)³⁰⁷. Вдалою практикою швидкого надання тимчасового якісного житла для ВПО є побудова модульних містечок. За підтримку уряду Польщі 20 таких містечок зведено у Львові, Київщині та Чернігівщині; японських інвесторів – в Чернівецькій області зведено 200 модульних екологічних будинків із сонячними батареями. Фінляндія профінансувала та надала будматеріали на зведення шести таунхаусів в Ірпіні. Такі ж модульні містечка зведено і в Полтаві, Житомирі, Рівненщині, Чернігівщині за підтримки Червоного Хреста, німецького фонду *Aktion Deutschland Hilft*, фонду Говарда Г. Баффетта (*HGBF*), та багатьох інших³⁰⁸.

Крім того, у регіонах країни виведені з вжитку будівлі перетворюють у комфортні шелтери, гуртожитки чи соціальне житло для ВПО. Яскравим

³⁰⁶ Програма підтримки житла для ВПО «Житло для ВПО». URL : <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Prohrama-pidtrymkyzhytla-dlia-VPO.pdf>.

³⁰⁷ Там само.

³⁰⁸ Тимчасові, модульні, дерев'яні. Які будинки зводять в Україні для переселенців і тих, чиє житло зруйноване війною URL : <https://texty.org.ua/articles/109401/tymchasovi-modulni-derevjani-jake-zhytlo-vukrayini-budut-dlja-pereselentsiv-i-tykh-chyye-zrujnovane-vijnoju>.

прикладом може слугувати проект на 19,4 млн євро «Підтримка ЄС у нагальних житлових потребах для ВПО в Україні», який уже реалізував декілька ініціатив. А саме три будівлі у Волинській області та одна в м. Івано-Франківськ були перепрофільовані під екологічне та енергоефективне житло для ВПО у вигляді гуртожитків ³⁰⁹.

Окрім цього, в Україні відновили практику пільгового іпотечного кредитування ВПО, яке з початком повномасштабної війни було призупинене. Це сталося, завдяки виділенню Німецьким банком розвитку KfW 2,5 млн євро грантових коштів на проект «Житлові приміщення для ВПО», що полягає у наданні кредиту на житло, будь-кому із ВПО, що подали заявку, на пільгових умовах під 3 % річних із першим внеском у 6 % із правом виплати протягом 20 років ³¹⁰. Держава зараз розробляє механізми компенсації за зруйноване житло, що розташоване на тимчасово окупованій території. Адже існуючі програми «ВідновиДім» та «ЄВідновлення» для ВПО не є доступними через неможливість зафіксувати збитки та внести до реєстру будівлю, як це роблять із зруйнованими домівками, що знаходяться на підконтрольній Україні території. Для надання рівних прав і можливостей у відновленні житла або придбанні рівноцінного для всіх потерпілих з 27 жовтня 2023 року почав реалізовуватися експериментальний проект обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі ³¹¹. Тому на законодавчому рівні необхідно завершити процес удосконалення та прийняття закону про реституцію й компенсацію майна ВПО для інституційного закріплення правових рамок повернення власного майна чи отримання за нього грошової компенсації.

Проте зарубіжний досвід залучення допомоги зовнішніх донорів до житлових програм історично підтвердив те, що надмірний бюрократизований процес оцінки завданих збитків та оформлення заявки на отримання допомоги значно уповільнювали процес відновлення пошкодженого житла, що спричинило додаткові бюджетні витрати на забезпечення тимчасовим житлом ВПО; ігнорування історико-культурних відмінностей мешканців різних територій, як і скупчення соціально вразливих і маргінальних елементів призводило до підвищення соціальної напруженості на місцевому рівні; у ВПО та осіб, що постраждали внаслідок бойових дій, формувалася стійка залежність від державної допомоги; списання житлових кредитів і орендної плати породжувало локальні зловживання ³¹².

³⁰⁹ EU-supported project helps to adapt buildings for IDPs. URL : <https://eu4ukraine.eu/en/whats-happening-en/news-en/helps-to-adapt-buildingsfor-idps.html>.

³¹⁰ Проект «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» за рахунок грантових коштів Уряду Німеччини, що надаються через Банк Розвитку KfW. URL : <https://www.molod-kredit.gov.ua/images/DOCUMENTS/ ZhYTLOVI-PROHRAMY/VPO-KFW/presentation-12-03-2024.pdf>.

³¹¹ Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі: Постанова Кабінету міністрів України від 27 жовт.2023 р. № 1185. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2023-%D0%BF#Text>.

³¹² Горін Н. О. Міжнародний досвід повоєнної відбудови житлового фонду та вирішення житлових проблем ВПО. Український соціум. 2023. № 1(84). С. 136-154.

Крім того важлива подальша локальна концентрація міжнародних програм відбудови житла для ВПО паралельно з посиленням інституційної та управлінської спроможності громад акцептувати таку допомогу та її ефективно реалізовувати. При цьому, донорська допомога для поліпшення становища населення ефективніше реалізується не державними структурами, а іноземними організаціями у прямій співпраці з громадами. Для ефективного та прозорого використання донорських коштів можуть бути залучені закордонні організації, як це було в Хорватії під час реалізації програм *EUPOP* та *CARDS*, коли до процесу відбудови постраждалих районів була залучена німецька неурядова організація *ASB (Arbeiter Samariter Bund)*, яка реалізувала відбудову житлових будинків, а також інфраструктурних проєктів у громадській, соціальній та економічній сферах. Україні необхідно затвердити відповідальний за реконструкцію та взаємодію з міжнародними донорами орган, підвищити спроможність ефективно й прозоро використовувати отриману допомогу ³¹³.

Питання забезпечення житлом ВПО вимагає виваженої житлової політики, яка має носити довгостроковий характер і вирішувати проблему забезпечення людей житлом на постійній основі, а також сприяння інтеграції ВПО в середовище фактичного місця проживання. При цьому слід враховувати як необхідність координації дій центральних та місцевих органів влади щодо планування й реалізації забезпечення житлом ВПО на основі вивчення їх потреб і пріоритетів вирішення житлового питання, так і підвищення спроможності територіальних громад у розробці проєктів будівництва постійного та соціального житла для ВПО. Крім того необхідно залучати приватні бізнес структури в якості постачальників послуг і можливостей для інтеграції ВПО на основі їх у участі плануванні та реалізації місцевої політики. Для кращої інтеграції ВПО на нових територіях важливо пропонувати альтернативні варіанти вирішення житлових питань, зокрема такі як компенсація частини орендної плати, покриття частини іпотечного кредиту, сприяння ВПО та інших стейкхолдерів у співфінансуванні будівництва житла, надання податкових знижок або пільг для купівлі й відновлення житла в безпечних громадах.

Соціальна адаптація. Місцеві програми інтеграції ВПО також передбачають заходи з соціальної адаптації, яка включає психологічну підтримку, працевлаштування, освіту, за потреби перекваліфікацію, доступ до соціальних послуг. Щодо психологічної підтримки, кожна громада України організовує для всіх ВПО семінари, арт-терапію, тренінги, які мають різну тематику: методики подолання стресу та посттравматичного синдрому, стресостійкість та саморозвиток, розвиток культурної адаптації, як не залишатися в стані жертви та облаштуватися на новому місці, тощо.

Серед численних ініціатив міжнародних та благодійних організацій (партнерств) в рамках проєкту «Добрі сусіди – одна країна» ³¹⁴ проводять

³¹³ Там само.

³¹⁴ Психологічна допомога та адаптація ВПО. URL : <https://osbbok.org.ua/posts/psixologicna-dopomoga-ta-adaptaciya-vpo-1>.

онлайн семінари на різні теми психологічної адаптації ВПО та постраждалих від війни, а проєкту «*Mental Health Hub*» – регулярно проводяться тренінги для ВПО, орієнтуючись на їх запити у 7 областях України³¹⁵. В цьому аспекті доступ до психологічної допомоги забезпечуватися громадою, а держава має створити умови, стандарти та ефективні механізми для цього. Відповідно у 2022 було започатковано Всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?», головною метою якої є розбудова якісної системи надання психологічної та соціальної підтримки для усіх українців, включаючи ВПО та постраждалих від війни, розвиток культури турботи про ментальне здоров'я. Ця програма має комплексний характер та впроваджується через низку проєктів у багатьох сферах, а її розробку та впровадження контролює окремо створений Координаційний центр з психічного здоров'я Кабінету Міністрів України, за підтримки Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Проєкт Міністерства молоді і спорту «СпівДія» надає психологічну допомогу у вигляді індивідуальних чи групових консультацій, просвітницьких тренінгів, груп взаємопідтримки, через хаби в 17 регіонах країни або онлайн. Частиною цього проєкту є «СпівДія заради Дітей», яка реалізує психоемоційні курси для дітей та їх батьків, заняття неформальною освітою на базі молодіжних центрів у 18 регіонах. Створюються «Активні майданчики» для психоемоційного розвантаження через заняття спортом, вводяться тренінги в школах, організовується загальний сайт через, який можна дізнатися де та як отримати спеціалізовану допомогу за запитом тощо³¹⁶.

Працевлаштування. Для соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді на новій території важливо забезпечити умови працевлаштування, в тому числі враховуючи сучасні виклики ринку праці в Україні, пов'язані з нерівномірністю розселення, низьким рівнем оплати праці, дефіцитом робочої сили певних професій та дефіцитом робочих місць, і відповідним високим рівнем безробіття. Дефіцит кадрів стосується, зокрема, таких галузей, як ІТ, логістика, виробництво та сільське господарство. За даними Державної служби зайнятості, станом на початок травня 2023 р. статус безробітного в Україні мають 127 тис. осіб. Більшість із них жінки – 72 %. Офіційно безробітних чоловіків – 28 %. Цей дефіцит кадрів пояснюється по-перше, багато людей виїхали з країни через війну. По-друге, деякі підприємства були зруйновані або вимушені переорієнтувати свою діяльність, що призвело до скорочення робочих місць. По-третє, деякі люди втратили роботу через неможливість виконувати свої обов'язки в умовах війни.

Вирішення проблеми працевлаштування забезпечується заходами державної підтримки та стимулювання, зусиллями органів місцевого самоврядування, які складають план заходів на основі місцевої Стратегії інтеграції ВПО із врахуванням особливих умов місцевого ринку праці та наявних ресурсів, а також програмами працевлаштування іноземних організацій. Так, на місцевому рівні в кожній із громад Служба зайнятості

³¹⁵ Психологічна підтримка дітей сімей ВПО (ПСВПО). URL : <https://helpushelpua.com>.

³¹⁶ Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?». URL : <https://howareu.com>.

займається підбором вакансій, організовує та проводить професійні перекваліфікаційні навчання, за робітничими професіями, на які є попит на ринку праці, видають ваучери на навчання, залучають до громадських робіт тощо. Такі навчання для зареєстрованих у Службі зайнятості безробітних організовують за коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за 95 робітничими професіями та 335 освітніми програмами³¹⁷. Вони можуть бути використані для набуття нового фаху чи поглиблення знань за уже набутою спеціальністю. Наприклад, з-поміж безробітних у 2024 р. роботу через Львівську обласну службу зайнятості шукали 738 вимушено переміщених осіб і вдалося працевлаштувати кожного сьомого. Допомога з безробіття призначається з першого дня після надання особі статусу безробітного³¹⁸ тривалістю до 90 календарних днів.

Для бажаючих незареєстрованих безробітних, в тому числі і ВПО, які відповідають певному переліку якостей та мають вищу або професійнотехнічну освіту, на безоплатній основі видаються ваучери на навчання, вартість останнього – до 30280 грн, на дається право самостійно обрати спеціальність (професію) і навчальний заклад для здобуття фаху або підвищення кваліфікації. Соціально-відповідальний бізнес також створює особисті курси та програми підвищення кваліфікації та навчання.

На рівні держави проводиться стимулювання працевлаштування через підтримку підприємництва. По-перше, для працедавців, корі забезпечують роботою тих, хто переїхав з районів активного ведення бойових дій або тимчасово окупованої території, діють два проєкти: програма компенсації витрат з оплати праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб у період дії воєнного часу та відшкодування витрат на заробітну плату у разі забезпечення роботою ВПО з-поміж безробітних. По-друге, у рамках Урядової програми «єРобота» держава надає гранти на започаткування та розвитку підприємництва за шістьма напрямками: для створення власного бізнесу, для розвитку переробного та тепличного підприємництва, на навчання ІТ спеціальностей та стартапів у сфері ІТ³¹⁹. Окрім цього, переселенці, котрі хочуть займатися бізнесом або його масштабувати, можуть взяти участь в урядовій програмі «Власна справа» та отримати мікрогрант у розмірі від 50 до 250 тис. грн. Основна умова – створення робочих місць. Документи на ще одну програму «Грант для ветеранів та їх подружжя» можуть подавати ВПО зі статусом учасника бойових дій або особи з інвалідністю, отриманою внаслідок війни.

³¹⁷ ВПО: Програми з надання допомоги у працевлаштуванні. URL : <https://koda.gov.ua/vpo-programy-z-nadannya-dopomogy-u-praczevlashtuvanni>.

³¹⁸ Для пошуку роботи переселенцям необхідно звернутися до найближчого центру зайнятості або подати заяву на отримання статусу безробітного через портал «Дія». URL : <https://is.gd/jcMWZF>.

³¹⁹ ЄРОБОТА: гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c-a69f-f3d0fdb8b977&title=RobotaGrantiVidDerzhaviNaVidkrittiaChiRozvitokBiznesu>.

Міжнародна підтримка щодо працевлаштування ВПО реалізується через різноманітні проекти щодо надання грантів на навчання і програмам надання робочих місць, наприклад:

- українсько-британська ІТ-ініціатива *Project Ukraine* запустила міжнародну платформу *Find Refuge* для підтримки українців, які потерпають від війни;

- Данська рада у справах біженців за фінансової підтримки урядів Швейцарії та Великобританії проводять програму покращення професійних навичок ВПО та людей постраждалих від війни через надання грантів на проходження навчання у розмірі до 350 дол. США;

- міжнародна гуманітарна організація «*Help – Hilfe zur Selbsthilfe*» надає грантову допомогу підприємцям з-поміж ВПО, а також мікробізнесу, який постраждав від військової агресії;

- благодійна організація «СОС Дитячі Містечка» оголосила грантову програму на створення або відновлення бізнесу. До 150 тис. грн можуть отримати батьки родин із дітьми з-поміж ВПО, які проживають чи зареєстровані в одній з областей: Полтавській, Київській, Івано-Франківській, Чернівецькій або Львівській. А також мають чинний статус ФОП, який вимушено призупинив діяльність, або якщо ВПО готові відкрити його протягом найближчого місяця. Планується підтримати не менше сотні підприємницьких проектів. Сумарний бюджет конкурсу – 10 млн грн;

- програма *E-Export Intensive* покликана залучити до електронної комерції переселенців, ветеранів і підприємців, що постраждали через війну. Навчальний курс допоможе ознайомитися зі всіма аспектами роботи в сегменті e-commerce, зокрема з відкриттям магазину і здійсненням перших продажів на найпопулярніших платформах *eBay*, *Etsy*, *Amazon*, *Shopify*. Також передбачено серію безкоштовних практичних вебінарів;

- Постраждали від війни громадяни з Київської, Чернігівської та Полтавської областей можуть взяти участь у проекті перекваліфікації від Міжнародної організації з міграції (МОМ). Проектом передбачена можливість для 300 мешканців зазначених регіонів, включаючи внутрішньо переміщених осіб та осіб, які повернулися у громади, пройти навчання й опанувати такі нові спеціальності: швачка; кондитер; бухгалтер; тестувальник програмного забезпечення; водій вантажного автомобіля; перукар; манікюрник та інші ³²⁰;

- кар'єрний проект для жінок «ВОНА хаб». Проект реалізується Фондом ООН у галузі народонаселення в Україні (*UNFPA Ukraine*) за фінансової підтримки Посольства Великої Британії та Бюро гуманітарної допомоги *USAID (BHA)*. Це місце, де жінки, які постраждали від війни, можуть знайти підтримку, отримати роботу та професію. Для цього спеціалісти безкоштовно навчають новим спеціальностям і навичкам, допомагають у працевлаштуванні й навіть у розвитку власного бізнесу. Вибір професій різноманітний: від ландшафтного дизайнера до оператора дронів, а

³²⁰ E-Export: безоплатний вебінарний інтенсив про розвиток бізнесу під час війни. URL : https://export.gov.ua/news/4650-eexport_bezoplatnii_vebinarnii_intensiv_pro_rozvitok_biznesu_pid_chas_viini.

кар'єрні консультанти працюють з кожною жінкою індивідуально. Всього працює 7 просторів – у Києві, Львові, Ужгороді, Луцьку, Чернівцях, Запоріжжі та Дніпрі³²¹. Цей проект особливо важливий в контексті навчання жінок новим професіям, адже більшість чоловіків залучаються до захисту країни, тому звільняється багато робочих місць, традиційно чоловічих професій;

– благодійна програма «*Cash for Work*», розроблена БО «Благодійний фонд «Іскра Волі» Україна – Норвегія – Данія, призначена для фінансування тимчасових оплачуваних робочих місць для виконання суспільно-корисних робіт, а головною метою було одночасне створення додаткових оплачуваних робочих місць для ВПО разом із корисною екологічною діяльністю.

З вищевикладеного можемо зробити висновок, що достатня увага приділяється навчанням дорослих, але освіта та працевлаштування молоді як чинник її інтеграції в громаду, соціалізації в новому суспільстві, недостатньо пропрацьований. Тому одним із перших кроків органів місцевого самоврядування у відношенні дітей ВПО є забезпечення необхідними навчальними матеріалами та зарахування до школи, навіть якщо частина необхідних документів була втрачена. Сама держава у сфері освіти для дітей та молоді надає також такі можливості як: пільги при записі до дитячого садочку, безоплатне харчування, соціальні стипендії для студентів, переведення на вакантні бюджетні місця при вступі. Окрім цього, кожна громада займається організацією позашкільного навчання для дітей ВПО та корисного дозвілля, з метою соціалізації та адаптації. Залучаючи зовнішнє фінансування чи виділяючи частку з бюджету громади організовуються освітні центри, комунікативно-ресурсні майданчики, дитячі простори, безкоштовні гуртки з формальної та неформальної освіти.

Отже, політика соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді на новій території реалізується через національні, регіональні та локальні програми, в основі яких в подальшому має дотримуватись принцип недискримінації ВПО на основі їх статусу, включаючи доступ до житла, освіти, працевлаштування та медичної допомоги. Органи місцевого самоврядування в рамках реалізації спеціальних цільових програм підтримки ВПО орієнтуються на власний ресурс та можливості, заручаючись підтримкою міжнародних організацій та фондів, вітчизняних стейкхолдерів та держави в загальному.

Для досягнення як найвищого відсотку задоволення потреб ВПО та їх інтеграції в нову громаду повинна вестись подальша робота з удосконалення наявних програм, виправлення помилок та пошук ефективних методів та інструментів. При цьому пріоритетними площинами забезпечення цього процесу мають стати подальші кроки щодо:

³²¹ Перелік програм за участі міжнародних гуманітарних організацій, спрямованих на допомогу ВПО (за даними моніторингу з відкритих джерел та ресурсів Мінреінтеграції). URL : <https://haivoronmiskrada.gov.ua/news/1694417477>.

- розробки державної програми з поєднанням двох напрямів стосовно перспективи безпечного повернення та довготермінових програм інтеграції в місцях переселення;
- посилення координації дій між державними та недержавними організаціями;
- створення єдиної платформи для моніторингу ситуації з ВПО та вироблення відповідної стратегічної та оперативної політики;
- реалізації програми забезпечення постійним житлом;
- працевлаштування ВПО та гідного рівня оплати праці;
- першочерговості запису дітей ВПО до дошкільних навчальних закладів та надання додаткових соціальних стипендій при вступі до ВНЗ;
- спрощення публічних адміністративних послуг – оформлення прав власності, ліквідацію юридичних осіб тощо;
- умов довгострокового цільового кредитування для ВПО, а також відстрочки платежів за кредитами, взятими раніше;
- механізму проведення оцінки та відстеження випадків дискримінації та забезпечення ефективного доступу до правосуддя для ВПО;
- проведення інформаційних кампаній для зменшення напруги та конфліктів між жителями приймаючих громад та ВПО, формування гідного ставлення до незахищених груп населення та підвищення рівня толерантності та згуртованості тощо.

ВИСНОВКИ

Сучасні новітні детермінанти посилення міграційних аспірацій української молоді набували свого стійкого усталення ще на довоєнному етапі, а в умовах спершу воєнних дій на Донбасі, надалі – повномасштабної війни в Україні лише активувалися, причому зміцнився вплив як чинників виштовхування населення і безпосередньо молоді за кордон, так і чинників притягування з більш соціально стабільних та економічно розвинених країн. Відтак, під час формування державної політики регулювання міграції молоді і збереження людського потенціалу України слід орієнтуватися на провідні детермінанти посилення цих процесів, об'єднані за групами: глобалізаційні, євроінтеграційні, особистісно-професійні, стабілізаційно-гарантійні (*pull-determinations*), а також публічно-управлінські, структурні, інституційні, соціально-резильєнтні, гібридні (*push-determinations*).

Саме з позиції впливу на вказані напрями слід орієнтувати стратегічні імперативи, критерії та безпосередньо інструментарій політики інгібування міграційних втрат української молоді, який, з одного боку, покликаний послабити / змінити міграційні аспірації та, з іншого боку, – покращити характеристики компонент соціальної стабільності суспільства, а саме якості умов проживання, соціально-трудова відносин та життя, рівня життя, демографічної стійкості, екологічної та продовольчої безпеки. Виходячи з наявного ресурсного потенціалу (можливостей), а також стратегії функціонування та розвитку національної економіки на етапі війни і повоєнної відбудови, існує вибір в альтернативах (відповідно, сценаріях) політики регулювання (1 – пасивний, інерційний, 2 – відшкодування наслідків, 3 – проактивний), кожному з яких відповідають ті, чи інші наслідки, виклики і загрози. Доведено, що Україні слід прагнути до формування й реалізації саме проактивної соціальної (а в її межах – молодіжної і міграційної) політики, механізми якої спрямовані на врегулювання міграційних аспірацій української молоді, що розвиваються в системі координат «Функціональні сфери безпеки національної економіки (демографічна, соціальна, макроекономічна) – сфери міграційної активності (цивілізаційного, демографічного, просторового та економічного розвитку, технологічного зростання, соціальної безпеки, соціокультурного та особистісного поступу).

Констатовано, що специфічним викликом активізації зовнішніх міграційних процесів саме в сегменті молоді є порушення демографічної стійкості країни, що загрожує системними довгостроковими негативними (якщо не катастрофічними) наслідками, адже це безпрецедентний вплив на вимивання ресурсів народжуваності, навчання, праці та ефективізації. Зміни у цих складових обумовлюють відповідні критичні структурні деформації у відтворенні населення, гендерно-віковому балансі, а також звуженні потенціалу здоров'я населення.

Вже як другою хвилею наслідків еміграції значного прошарку молоді можна вважати не менш критичні соціально-економічні й демографічні

виклики, обумовлені міграційними втратами молоді. В економічному сенсі вони стосуються негативних структурних та функціональних змін на ринках праці, звуження та послаблення трудового потенціалу, вимивання з країни економічного ресурсу (трудоресурсного, капіталу, бізнесу, інтелектуальної власності інновацій і т. п.), деградації та послаблення конкурентних позицій національного господарства. Тоді як у соціальному – втрати поколінь, розриву зв'язків «батьки – діти», знецінення інституту сім'ї, поширення ідеології «child-free», утвердження міграції та соціальної мобільності як життєвих пріоритетів.

Відтак, механізми та інструментарій державної політики мінімізації викликів і загроз економічній безпеці, збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України в умовах активізації зовнішніх міграційних процесів молоді мають спрямовуватися на протидію чинникам поширення, а також викликам і загрозам, обумовленим змінами у відповідних характеристиках демографічної, соціальної та економічної систем країни. При тому, засоби політики слід чітко диференціювати у залежності від специфіки ситуації на сучасному етапі війни, під час повоєнної відбудови країни та її економіки, стабілізації соціальної сфери, подолання існуючих системних проблем і перешкод побудови ефективної держави та процвітаючої країни, реалізації дієвих структурних реформ.

На основі аналізування провідного досвіду країн Європи щодо формування та реалізації молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу доведено, що актуальними і доцільними для впровадження в Україні є практики: залучення молоді до формування стратегій молодіжної політики, особливо на місцевому рівні; збільшення фінансування програм молодіжної політики та розвитку соціальної, зокрема молодіжної, інфраструктури; впровадження заходів, які сприяють згуртованості молоді, особливо сільських поселень та територій з нижчим рівнем економічного розвитку; підвищення якості кадрового забезпечення та оплати праці фахівців у сфері роботи з молоддю, найперше, з молодими людьми з особливими психо-фізіологічними потребами; сприяння міжнародній мобільності молоді; підтримки молодіжного волонтерства та молодіжних організацій, зростання громадянської активності молоді та набуття її представниками соціального й іншого досвіду. На загал, для підвищення ефективності вітчизняної молодіжної політики слід забезпечити диференціацію її механізмів та інструментів для різних цільових груп і молодіжних спільнот (за віком, за потребами тощо), підвищити координацію між окремими інституціями, рівнями управління (національний, регіональний, місцевий) та суб'єктами формування, реалізації і моніторингу молодіжної політики, зміцнення інституційної спроможності молодіжних організацій, формування єдиної публічної системи поінформування громадськості про проблеми, здобутки і перспективи розвитку молоді в Україні.

Державна політика регулювання зовнішніх міграційних процесів молоді заради збереження людського потенціалу України має базуватися на достатній інформаційно-аналітичній основі, у т. ч. необхідній для прогнозування і моделювання, з одного боку, перебігу міграційних процесів, а з іншого боку, їх

демографічних, соціальних й економічних наслідків. Відтак, повноцінний методичний інструментарій дослідження впливу міграційних втрат молоді на збереження людського потенціалу і соціально-економічну стійкість країни передбачає оцінювання процесів міграції молоді та їх соціально-економічних наслідків, ідентифікацію критичних меж дестабілізації соціально-демографічної сфери, аналізування каузальних зв'язків міграції і соціально-економічної нестабільності, оцінювання економічних передумов (середовища) поширення соціально-економічної нестабільності та здатності національної економіки до відновлення. Реалізація на практиці таких завдань потребує застосування методів стохастичного моделювання панельних даних з використанням тесту Гренджера, методу нечіткої логіки, факторного аналізу, головних компонент та темпорально-просторового підходу та ін.

Результати опитування студентської молоді в Україні дали підстави для таких висновків: молодь має досвід політичної діяльності, приймає участь у молодіжних рухах, є волонтерами; міжнародні програми обміну для студентів і їхнього працевлаштування за кордоном є інструментами формування «соціального мосту» для подальшого їхнього перебування у країні призначення; міграційні рефлексії студентської молоді стосуються постійного місця проживання за кордоном і офіційного працевлаштування після завершення навчання, частина з них вже здійснили певну підготовку щодо реалізації міграційних намірів (дізнавались про умови працевлаштування, одержання дозволу на постійне місце проживання тощо); більше третини студентів з позитивними міграційними аспіраціями мають наміри працювати за кордоном не за фахом з мінімальною заробітною платою; міграція молоді має соціально-економічні причини (високий рівень безробіття, низькі стандарти життя та ін.); негативні міграційні наміри характерні для осіб з активною життєвою позицією і досвідом громадсько-політичної діяльності; своє майбутнє за кордоном бачить десята частина опитаних студентів, кожний третій планує залишитися в Україні за умови покращення соціально-економічної ситуації; чинниками стримування студентської молоді від міграції є висока якість життя і рівень оплати праці в Україні, можливості професійного росту та самореалізації, сприятливі умови створення і ведення бізнесу; основними детермінантами забезпечення реєміграції молоді є безпека, соціальна рівність і справедливість, якісна судова система, високий економічний рівень життя з гідною оплатою праці.

Результати опитування української молоді за кордоном дали підстави для наступних висновків: високий рівень громадської активності молодих людей на Батьківщині слугує вагомим чинником стримування їх міграційних аспірацій та налаштованості до подальшого повернення в Україну й проживання тут; молоді люди переконані в перспективах повоєнного розвитку України, високій якості їх трудового потенціалу та потенційної участі у процесах відновлення країни; тривожним сигналом є низькі очікування української молоді за кордоном в частині того, що після перемоги в нашій країні буде створено належні умови для реалізації людського потенціалу молоді, що критично негативно, а провідними чинниками цього слугують дефіцит високооплачуваних робочих

місць та низький рівень життя; значною завадою на шляху до повернення і реалізації свого потенціалу на теренах Батьківщини є вищий рівень доходів у порівнянні з тим, що був до міграції; попри зростання доходів та покращення можливостей для заощаджень українська молодь, яка перебуває за кордоном, не характеризується як високо інвестиційно активна; перебування молоді за кордоном призводить до погіршення психологічно-емоційного стану та навіть здоров'я; достатньо високим є рівень аспірацій української молоді аби залишитися за кордоном на довший часовий період з причин суто суб'єктивного (реальне бажання продовжити своє життя в економічно розвинених та соціально захищених країнах Європи) та об'єктивного (соціальна і економічна нестабільність, обумовлена негативними наслідками повномасштабної війни) характеру; ключовими змінами в Україні (після завершення війни), які б сприяли ухваленню рішення відносно повернення на Батьківщину, є гарні умови праці та зайнятості, відсутність заборон та сприяння в професійній і міжнародній мобільності, гарні можливості відносно відкриття власної справи та значно кращі умови у забезпеченості житлом.

Результати опитування міграційно налаштованої молоді в Україні дали підстави для наступних висновків: ситуація, яка склалася в Україні, призводить до «виштовхування» нашої молоді за кордон, однак більшість молодих осіб ще не здійснювали підготовки для реалізації власних міграційних намірів; провідними чинниками, які змушують мігрувати за кордон, є довготривала війна та пов'язана з нею невизначеність, високий рівень корупції і недовіри до влади та відсутність соціально-економічної стабільності і впевненості у власному майбутньому; за покращення ситуації та по завершенні війни й здобутті позитивних результатів на етапі повоєнної відбудови національної економіки України, є перспективи очікувати про збереження біля 62 % вітчизняної молоді навіть з високими міграційними аспіраціями; попри припинення війни, найбільш значимими факторами збереження молоді і людського потенціалу в Україні залишаються покращення стандартів життя, стабілізація соціально-економічної ситуації, підвищення рівня оплати праці, професійне зростання, розвиток кар'єри та можливостей для самореалізації молоді; провідними чинниками-мотиваторами ухвалення молоддю рішення про міграцію за кордон є істотно кращий рівень життя з акцентом на значно більших доходах, гідні умови праці та високий рівень її оплати, всі інші чинники достатньо тісно корелюють з тими проблемами, які українська молодь вважає каталізаторами під час ухвалення рішень щодо свого подальшого проживання в Україні; з-поміж нематеріальних мотивів міграції – страх за власне життя в середовищі повномасштабної війни, а також наміри здобути досвід і нові знання, бажання кардинально змінити власне життя та довіра до нової системи влади й державного управління, яка прозоріша й ефективніша, ніж в Україні; українська молодь розраховує на власну активну участь у суспільних процесах, а, відтак, на проактивну асиміляцію у приймаючих країнах та соціумах, що є непрямим свідченням стійкого ствердно усвідомленого бажання покинути Україну.

На основі авторської методології оцінювання потенціалу соціально-

економічного відновлення України з використанням *Big Data*, яка ґрунтується на моделі економічного зростання (чотири фактори-ресурси – капітал, праця, інновації, підприємництво), виявлено комплементарний вплив за вектором «міграційні втрати молоді → ресурсний потенціал (фінансовий, виробничий, демографічний, трудовий, інтелектуально-інноваційний, підприємницький) → економічне зростання (відновлення) країни/регіонів». Параметри економічного зростання обрано відповідно для кожної ресурсної компоненти (сукупна продуктивність праці – ресурс «Праця», частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок, % до ВВП – ресурс «Інновації», доходи зведеного бюджету на одну особу – ресурс «Капітал», співвідношення обсягів доходів і вартості активів підприємств – ресурс «Підприємництво»). З огляду на складність розрахунків та обмеженість статистичних даних для побудови емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення України та її регіонів застосовані композиційний (потенціал відновлення – це складна система, декомпозиція якої здійснена на основі взаємодії індикаторів і складових) і рекурсивний (компоненти потенціалу розглядаються як елементи системи з властивостями, що повторюються у часі) методи.

Встановлено, що демографічний і трудовий потенціали України протягом досліджуваного періоду демонстрували висхідну тенденцію, суттєве зменшення спостерігалось у періоди криз (2008 р., 2014 р., 2020 р.), а критичне – у роки війни (2022-2023 рр.). Середньорічні темпи зменшення складових ресурсу «Праця» становили 0,76 в.п. і 0,2 в.п. відповідно, а за 2021-2022 рр. і 2021-2023 рр. послаблення демографічного та трудового потенціалів спостерігалось на рівні 7,9-6,3 в.п. і 4,8-11,4 в.п. відповідно. Значення емпіричного показника ресурсу «Праця» в Україні у період війни зменшилося на 0,103 в.п. (для порівняння, у 2020-2021 рр. спостерігалось збільшення на 0,032 в.п.). Доведено, що зменшення трудового та демографічного потенціалів має прямий динамічний вплив на потенціал соціально-економічного відновлення із часовим лагом 2-3 роки.

Виявлено, що протягом 2005-2021 рр. середньорічний темп нарощення фінансового потенціалу України становив 3,08 в.п., що у 3 рази більше, ніж темп нарощення виробничого потенціалу. Війна негативно вплинула на стійкість фінансового сектору та стала тригером послаблення фінансового потенціалу за умов обмежених фінансових, виробничих та інвестиційних ресурсів. За 2021-2023 рр. зменшення виробничого потенціалу відбулося на рівні 4,7 в.п., а фінансового – на 7,9 в.п. Фінансово-виробничий потенціал має перманентний однорічний вплив на потенціал соціально-економічного відновлення, є базисом забезпечення економічного зростання та екосистейту; ефективне використання інвестиційно-виробничого потенціалу забезпечує стабільність економічних систем, стимулює ділову активність, збільшує привабливість бізнес-середовища.

Апробація авторської методики дозволила ідентифікувати темпи розвитку інноваційного потенціалу України, які протягом досліджуваного періоду були мінімальними (перебували у діапазоні від 0,250 до 0,450) з незначними піками у 2015-2016 рр. (0,661 і 0,685). Середньорічний темп нарощення інноваційного

потенціалу протягом 2005-2021 рр. становив 1,25 в.п., а у 2021-2023 рр. темп послаблення – 9,6 в.п. Основними тригерами регресу інноваційного потенціалу країни в період війни стали: критичне зменшення обсягів фінансування інноваційної діяльності промисловими підприємствами, значне скорочення частки витрат на наукові дослідження у ВВП, масштабування інтелектуально-кадрової еміграції. Нарощення інноваційного потенціалу України дозволить комплементарно збільшити ресурсну спроможність країни до соціально-економічного відновлення, з одного боку, та забезпечення опірності до макроекономічних та фінансово-інвестиційних шоків, з іншого.

Протягом 2005-2023 рр. розвиток ресурсної компоненти «Підприємництво» мав хвилеподібний характер з максимальними значеннями у 2018-2021 рр. (від 0,601 до 0,742). У періоди кризи темпи скорочення підприємницького потенціалу в Україні становили 3,45 в.п. (2008-2009 рр.) і 2,7 в.п. (2014-2015 рр.) і 5,3 в.п. (2021-2023 рр.). Вплив підприємницького капіталу на потенціал соціально-економічного відновлення є динамічним з лагом 2-3 роки. Доведено, що ефективне використання підприємницького потенціалу сприятиме капіталізації інших компонент ресурсного потенціалу, зокрема фінансово-виробничого, демографічно-трудового та інноваційного.

Результати проведеного моделювання динамічних взаємозв'язків між компонентами ресурсного потенціалу України й обсягами міграції молоді дозволили виявити точки біфуркацій (часові періоди посилення і зменшення сили впливу), силу та характер впливу міграційних втрат людських ресурсів у віці 15-34 років на можливості подальшого соціально-економічного відновлення. Встановлено, що сила впливу міграції молоді на продуктивність праці та демографічно-трудовий потенціал посилюється у часовим лагом 2-3 роки (сила впливу міграційних втрат на ресурс «Праця» у першому лазі рівний 0,7 %, у третьому та четвертому лагах – 1,2 % і 2,4 % відповідно). Міграція молоді має реверсний вплив на ресурсну компоненту «Капітал» у першому та другому лагах (-0,2 % і -0,5 % відповідно), прямий сприятливий вплив – у третьому та четвертому лагах через суттєве збільшення міграційних трансфертів на внутрішньому фінансовому ринку. Доведено, що збільшення обсягів міграційного капіталу (грошових трансфертів, людських ресурсів, у т.ч. іммігрантів) в Україні сприятиме нарощенню фінансового потенціалу у середньому на 0,3 %. Вплив міграції молоді на ресурсну компоненту «Інновації» відстежено в чотирьох лагах, а на частку витрат на виконання R&D у ВВП – у двох часових періодах. Міграційні втрати молоді в Україні мають реверсний вплив на інноваційний потенціал у всіх часових лагах, сила впливу яких посилюється з кожним роком (коефіцієнт впливу у першому лазі становить 0,14 %, а у четвертому – 0,61 %). Аналогічний характер та ступінь темпоральної чутливості підприємницького потенціалу виявлено до зміни обсягів міграційних втрат. Збільшення сальдо міграції молоді на 1 % призводить до послаблення підприємницького потенціалу на 0,13 %. Вплив міграції молоді на доходи та вартість активів простежується лише у першому лазі, що свідчить про високу міру адаптивності підприємницького сектору до структурних змін на ринку праці через зменшення на ньому пропозиції робочої сили.

Результати комплементарного дослідження впливу «міграційні втрати молоді → компоненти ресурсного потенціалу → маркери економічного відновлення» у регіональному розрізі дозволили констатувати, що регіони України, у яких обсяги міграції молоді є більшими за середньодержавний показник, демонструють високу міру чутливості до послаблення ресурсного потенціалу, а, відтак, детерміновані значно меншим потенціалом соціально-економічного відновлення. Зменшення міграційних втрат на 1 % у регіонах-донорах людських ресурсів в Україні дозволить збільшити ресурсний потенціал лише на 1,2 % (для порівняння, для регіонів з низьким рівнем міграційної активності молоді ступінь чутливості становить 1,9 %).

Ідентифіковано, що зв'язок між ресурсним потенціалом і економічним зростанням країни є прямим і короткостроковим (зменшення емпіричного показника ресурсного потенціалу України протягом 2007-2009 рр., 2013-2014 рр. і 2021-2023 рр. у середньому на 0,08 в.п., 0,09 в.п. і 0,8 в.п. відповідно призвело до скорочення темпів соціально-економічного відновлення на 1,3 тис., 0,9 тис. і 1,4 тис. дол. США у розрахунку на одну особу відповідно). Швидкість соціально-економічного відновлення при нарощенні ресурсного потенціалу на 1 % у 2 рази менша, ніж швидкість втрати опірності та зменшення ресурсного потенціалу в умовах кризи чи настання макроекономічних та ін. видів шоків. Доведено, що вплив міграції молоді на ресурсне забезпечення економічного зростання має темпоральний характер, а сила впливу збільшується, починаючи з третього лагу (збільшення міграційних втрат на 1 % призводить до зменшення ресурсного потенціалу України на 0,5 в.п. і 1,9 в.п. у першому та четвертому лазі відповідно).

На основі методу *DEA*-аналізу здійснено кластерування областей України задля виявлення регіонів в проєкції їх здатності адаптуватися до міграційних втрат і стимулювати економічне відновлення. Критерієм побудови *output*-моделі є максимізація соціально-економічного потенціалу областей, враховуючи ресурсні можливості та особливості міграційних процесів молоді, у т.ч. міграційних аспірацій. Встановлено, що максимально ефективне використання міграційного потенціалу в проєкціях «загальний рівень економіки регіону» і «ефективність базових галузей» у довоєнному періоді характерне для Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Київської областей; «інноваційна та зовнішньоекономічна активність» – Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської областей; «розвиток малого та середнього бізнесу» – Волинської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської областей.

Результати моделювання і прогнозування методом *Big Data* з використанням нейронних мереж *Python* (бібліотеки *NumPy*, *Panda*, інструменти *scikit-learn*) довели значний негативний вплив сальдо міграції молоді на потенціал соціально-економічного відновлення України, сила якого збільшується з лагом у декілька років, що підкреслює необхідність застосування проактивної політики стримування молоді від еміграції та реактивної політики молоді щодо реєміграції. Отримані результати моделювання впливу міграційних втрат та поточного економічного зростання

на соціально-економічний потенціал України свідчать про унеможливлення нарощення ресурсного потенціалу відновлення економіки в умовах міграційної кризи (прогнозні значення потенціалу відновлення становлять -12,45 %, -9,32 % і -6,15 % у 2024-2026 рр. відповідно). За допомогою нейронних мереж спрогнозовано темпи економічного зростання України в умовах міграційної кризи та незначного нарощення ресурсного потенціалу (-9.23 %, -6.88 %, -5.15 % у 2024-2026 рр.).

Прогнозування ресурсного потенціалу соціально-економічного відновлення України здійснено на основі сценарного підходу з побудовою трьох моделей розвитку інтенцій: тенденційний (збереження тенденцій виїзду молоді за кордон на довоєнному рівні), оптимістичний (зниження темпів вибуття молоді за кордон при одночасному зростанні рівня реєміграції молоді, яка вимушена покинула територію у результаті воєнної агресії РФ) та песимістичний (передбачає збереження тенденцій масового виїзду молодого населення, яке спостерігалось у 2022-2023 рр.). Встановлено, що за умови зменшення міграційних втрат молоді на 1 % (оптимістичний сценарій) ресурсний потенціал соціально-економічного відновлення буде зростати, зокрема ресурсу «Праця» на 0,56 % (нарощення демографічного та трудового потенціалів варто очікувати на 0,41 % та 0,26 % відповідно), ресурсу «Капітал» на 0,69 % (фінансового та виробничого потенціалів на 0,15 % та 0,52 % відповідно), інноваційного та підприємницького потенціалів – на 0,74 % та 1,2 % відповідно. За тенденційним сценарієм міграційні втрати молоді зберігатимуться на рівні 4 % щорічно у 2024-2025 рр. та поступово знижуватимуться до середньорічного показника 1,5 % (до 2035 р.); за песимістичним сценарієм – міграційні втрати до 2035 р. зростатимуть до 8 % щорічно, що практично унеможливить збереження потенціалу соціально-економічного відновлення країни.

Відтак, реалізація державної політики збереження людського потенціалу для повоєнної відбудови України потребує розробки комплексної проактивної державної молодіжної політики і має вирішальне значення для підвищення якості життя молоді та заохочення її до реєміграції. Імперативом нової сучасної молодіжної політики в Україні має стати підвищення якості життя української молоді за рахунок покращення його компонент – особистого, сімейного, трудового, суспільного життя та покращення умов проживання молоді.

Стратегічна спрямованість на покращення якості життя молоді в Україні в умовах війни повинна бути зосереджена на оперативних цілях забезпечення життя молодих сімей та сприяння інтеграції внутрішньо переміщеної молоді в місцеві громади. Для досягнення цих цілей найбільш дієвими заходами та механізмами сучасної молодіжної політики вбачаються надання пільгових житлових кредитів, заохочення залучення молоді до місцевого самоврядування та підвищення обізнаності молоді про екологічні права. Ініціативи, спрямовані на підвищення якості особистого життя молоді, охоплюють покращення охорони здоров'я, освіти та соціальної підтримки, створення молодіжних центрів, сприяння громадянській активності, розширення послуг з охорони психічного здоров'я та заохочення волонтерства. Ці зусилля зосереджені на

підтримці маргіналізованої молоді та стимулюванні її повернення в Україну. Стратегічні переваги добробуту української молоді повинні концентрувати зусилля на покращенні сімейного життя, забезпеченні економічної стабільності та всебічній підтримці потребуючих сімей. Серед ключових механізмів – альтернативні програми підтримки сім'ї, деінституціоналізація опіки та фінансова допомога сім'ї. Підвищення зайнятості молоді через освіту, підприємництво та реалізацію Національного плану зайнятості молоді вважаються вкрай необхідними заходами для реінтеграції української молоді.

З огляду на триваючу війну існує нагальна потреба в ухваленні Стратегії людського розвитку до 2040 року. Мета оновленої Стратегії повинна бути спрямована на сприяння поверненню українців, особливо молоді, інтегруючи заходи економічної підтримки в її ширші оперативні цілі. Серед ключових оперативних сценаріїв необхідно виділити: (1) налагодження співпраці з урядами країн, які приймають молодих українських біженців війни, для розробки планів репатріації. Важливо переконати європейських партнерів у тому, що сприяння поверненню біженців, зокрема молоді, є формою допомоги Україні та зменшує залежність від донорських коштів. Ефективна комунікація з країнами-реципієнтами може завершити процеси репатріації молоді; (2) надання високоякісної інформаційної та консультативної підтримки молодим біженцям, що повертаються, наголошуючи на важливості допомоги молоді в таких сферах, як безпека, працевлаштування, освіта та житло. Вкрай важливо, щоб політика реінтеграції молоді була спрямована на доступність таких інструментів, як іпотечні позики, соціальне житло та мікрофінансування бізнесу, тоді як біженці війни повинні мати ексклюзивний доступ до консультаційних послуг; (3) зміцнення та підтримка зв'язків з мігрантами серед молоді. Активізація діяльності уряду над встановленням як офіційних, так і неформальних каналів зв'язку, надання інформації про можливості повернення молодих людей, онлайн-навчання, обмін інформацією у молодіжній спільноті біженців війни та співпраця з українськими молодіжними установами є вкрай необхідною; (4) адаптація навчального процесу у закладах освіти України до потреб репатріантів, розширення доступу до доступної та якісної освіти задля заохочення молодих українців повертатися додому. Запровадження нових програм дистанційного навчання для українських дітей за кордоном може допомогти зберегти їхні зв'язки з вітчизняною освітою та культурною ідентичністю. Необхідно спростити процедуру вступу українських випускників іноземних шкіл до місцевих вишів та забезпечити можливості для отримання стипендій і зарахування на бюджет; (5) створення сприятливого психологічного середовища та можливостей соціальної адаптації і реабілітації біженців серед молоді в Україні, розробка й реалізація державних освітніх та інформаційних програм, які сприяють розумінню та сприйняттю молодими репатріантами планів відновлення України, наголошуючи на важливості єдності українців. Успішна реінтеграція має вирішальне значення зниження повторних міграційних інтенцій молоді. Імплементация визначених механізмів та засобів державної політики збереження людського потенціалу (аспект молоді) та реінтеграції вимушених переселенців для повоєнної відбудови України

потребує співпраці всіх гілок влади, бізнесу, громадських організацій, вітчизняних та закордонних молодіжних інституцій.

Демографічна ситуація – один із найскладніших викликів, з якими зіткнулася Україна з часу відновлення незалежності в 1991 р. Переважання смертності над народжуваністю, масова еміграція населення, зокрема молоді, низький коефіцієнт народжуваності та складна соціально-економічна ситуація зробили депопуляцію характерним явищем для нашої країни. Повномасштабне російське вторгнення прискорило депопуляцію та ще більше загострило демографічні проблеми в Україні. Фокусування уваги в цих умовах потребує молодь як, з одного боку, найпрогресивніша верства населення, а з іншого боку, одна з груп найвищого ризику в контексті соціальної ізоляції, бідності тощо. В нинішніх умовах серйозною демографічною проблемою є невизначеність обсягу втрат молодого населення. По-перше, війна загострила проблему міграції за кордон українських молодих людей, більшість з яких – жінки дітородного віку, а також особи із вищою освітою. Їх вплив загрожує швидким старінням населення України, дефіцитом трудових ресурсів, зростанням навантаження на пенсійну систему, що у підсумку деструктивно впливатиме на національну соціально-економічну систему. До-друге, колосальними є й втрати молодих людей-військовослужбовців, волонтерів, медиків тощо. По-третє, достеменно не відомо, скільки молодих людей залишилося на окупованих територіях, скільки примусово депортованих до рф і білорусі та/або призваних на строкову службу до війська країн-агресорів.

В умовах загарбницької війни 82 % молодих людей, які нині проживають на підконтрольній Україні території, зазнали втрат – зниження доходу, пошкодження житла, погіршення психічного здоров'я, отримання травм, пов'язаних з воєнними діями, розрив стосунків, розлука з сім'єю, смерть друзів або членів сім'ї тощо. Про відсутність можливості самореалізації та неможливість працевлаштування заявляють по 19 % молоді, а 40 % молодих людей вказують на нестачу фінансових ресурсів для купівлі продуктів харчування та/або покриття базових потреб. Разом з тим, серед молоді сьогодні спостерігаються тенденції щодо зростання громадської активності, єдності у баченні умов миру і майбутнього України, посилення патріотичних настроїв та соціальної згуртованості тощо. Попри складнощі життєдіяльності в умовах війни станом на поч. 2023 р. не бажають виїжджати зі свого населеного пункту 66 % молодих людей (+18 %, порівняно із першими місяцями війни), а 76 % молоді, яка перебуває за кордоном, заявляють про бажання повернутися в Україну. Утім, затяжна війна, орієнтована на виснаження ресурсів, може посилити соціальну та економічну депривацію молоді, а також негативно вплинути на її міграційні плани. Відтак, сьогодні в Україні актуалізувалася потреба у формуванні та реалізації проактивної молодіжної політики в контексті здійснення соціального захисту молоді, сприяння її розвитку та збереження людського потенціалу.

В умовах повномасштабної війни потреби молоді в житлі зросли та урізноманітнилися, утім сучасна державна молодіжна житлова політика відповідає на них лише частково. Насамперед, це пов'язано з умовами

невизначеності та суспільно-політичної нестабільності, у яких вона нині розвивається. Молодіжна житлова політика в Україні фрагментарна, пасивна та реактивна. На національному рівні досі бракує цілісної проактивної стратегії розвитку житлової політики, у якій окремим стратегічним пріоритетом мало б бути регламентовано розвиток молодіжної житлової політики, а також єдиного компетентного органу, який би відповідав за ефективність реалізації державної житлової політики. Крім того, попри загальну інертність розвитку основним інструментом реалізації сучасної молодіжної житлової політики є надання іпотечного кредитування платоспроможній молоді, тобто тим людям, які можуть сплатити перший внесок за кредитом. Натомість альтернативні інструменти державної підтримки молоді в контексті покращення умов їх проживання майже не застосовуються, а молодь слабо проінформована про можливість доступу до інших політик вирішення житлових проблем.

Молодь є важливою складовою соціальної, економічної та культурної відбудови України. Використання представлених рекомендацій при уточненні положень чинних національних, регіональних й місцевих стратегій і програм розвитку (зокрема, Національної молодіжної стратегії до 2023 року, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Національної стратегії у сфері прав людини, Стратегії людського розвитку, Концепції державної цільової соціальної програми «Молодь України, Закону України «Про основні засади молодіжної політики» та ін.), а також їх врахування при удосконаленні методичних підходів й перегляді параметрів оцінювання, статистичного спостереження міграційних процесів в Україні не лише сприятиме удосконаленню молодіжної політики, її наближенню до європейських стандартів, а й дозволить убезпечити та сформувати людський потенціал відбудови національної економіки.

Молодіжна політика України повинна реалізовуватися комплексно, орієнтуватися на забезпечення соціального захисту, розвитку молоді і збереження людського потенціалу та включати заходи й ініціативи у сферах освіти (формальної і неформальної), зайнятості і безробіття, сприяння розвитку молодіжного підприємництва, дозвілля, розвитку молодіжних асоціацій, молодіжної культури, житлової молодіжної політики, інформаційної політики в ювенальній сфері, здоров'я молоді, соціальної допомоги молоді і молодим сім'ям, молодіжної міграції, європейської та світової інтеграції, трансформації ідентичності в нових соціальних умовах, мультикультуралізму і культурного плюралізму, міжетнічних стосунків. Молодіжна політика в Україні сьогодні має бути спрямована на перетворення молоді з об'єкта опіки на суб'єкт політики її розвитку. Диференціація, децентралізація, взаємодія та сприяння ефективному лідерству – це можливі шляхи розгортання національної молодіжної політики принципово нової якості та масштабу.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА (для опитування студентської молоді в Україні)

Шановний добродію/добродійко!

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є вивчення міграційних намірів студентської молоді в Україні, виявлення чинників збереження молодого населення в Україні задля розробки та впровадження нової моделі державної міграційної і молодіжної політики.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем у нашій державі. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

I. СОЦІАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1. Вкажіть заклад вищої освіти (ЗВО), в якому Ви навчаєтесь зараз

2. Зазначте курс, на якому Ви навчаєтесь.

I IV
II I (магістратура)
III II (магістратура)

3. Яка спеціальність Вашої підготовки?

Гуманітарна. Інформаційні технології.
Природнича. Будівництво та архітектура.
Технічна. Охорона здоров'я.
Соціальні та поведінкові науки. Сфера обслуговування.
Управління та адміністрування. Транспорт.
Право. Міжнародні відносини.
Математика та статистика. Освіта та педагогіка.
Культура та мистецтво.
Інший варіант _____

4. Якими мовами Ви володієте? Вкажіть рівень володіння (початковий, нижче за середній, середній, вище за середній, просунутий, досконалий)(Можливо декілька варіантів відповідей)

1. Українська (рівень володіння) _____.
2. Польська _____.
3. Англійська _____.
4. Німецька _____.
5. Французька _____.
6. Чеська _____.
7. російська _____.
8. Інший варіант _____

5. Чи брали Ви участь у міжнародних програмах обміну для студентів? (наприклад, Chevening, Fulbright, Eiffel Excellence Scholarship, SGES, Erasmus + та ін.)

1. Так 2. Ні.

6. Чи плануєте Ви брати участь у

міжнародних програмах обміну для студентів? (наприклад, Chevening, Fulbright, Eiffel Excellence Scholarship, SGES, Erasmus + та ін.)

1. Так, планую. 2. Ні. 3. Важко відповісти.

7. Чи брали Ви участь у програмах, що пропонують роботу студентам за кордоном? (наприклад, Work and Travel, Au-Pair та ін.)

1. Так 2. Ні

8. Чи працюєте Ви паралельно з навчанням?

1. Так, але це переважно сезонна робота.
2. Так, як найманий працівник.
3. Так, перебиваюся тимчасовими підробітками.
4. Так, тільки на вихідних.
5. Ні.

9. Чи маєте Ви досвід політичної діяльності та/або участі у молодіжному русі? (Можливі декілька варіантів відповідей)

1. Так, є(був(ла)) дійсним членом політичної організації.
2. Так, є(був(ла)) членом молодіжного осередку політичної організації.
3. Так, брав(ла) активну участь у заходах політичної партії, але не є(був(ла)) її членом.
4. Так, є(був(ла)) активним учасником молодіжних рухів.
5. Ні, не маю такого досвіду.

10. Чи Ви маєте досвід громадської активності/діяльності?

1. Так, активно займав(ла)ся волонтерством.
2. Так, брав(ла) активну участь у заходах громадських організацій.
3. Так, інколи беру участь у громадських рухах.
4. Ні, не маю такого досвіду.

11. Чи є Ви внутрішньо переміщеною особою?

1. Так. 2. Ні.

12. Оцініть за чотирибальною шкалою наступні твердження (де 0 – категорично не погоджуюся, 1 – не погоджуюся, 2 – швидше погоджуюся, 3 – погоджуюся, 4 – повністю погоджуюся)

Освіта в Україні – дуже низької якості.

Освіта в Україні аналогічна, як у провідних країнах світу.

Освіта в Україні кращої якості, ніж у провідних країнах світу.

Більшість випускників українських ЗВО після завершення навчання працюють не за фахом.

Випускники українських ЗВО не є конкурентоспроможними на закордонних ринках праці.

Переважає більшість моїх знайомих працездатного віку бажають емігрувати з України.

Переважає більшість моїх знайомих працездатного віку, що виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення РФ в Україну (з лютого 2022 р.), не мають наміру повертатися в Україну.

Працедавці інших країн світу цінують випускників українських ЗВО.

Після завершення війни в Україну будуть спрямовуватися великі обсяги інвестицій.

Після перемоги України над РФ в Україні будуть великі перспективи для самореалізації працівників у різних галузях економіки в умовах відбудови.

II. МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1. Що Ви плануєте робити після завершення навчання? (можливі кілька варіантів)

- Здобути другу вищу освіту в Україні.
- Продовжити навчання за кордоном.
- Працевлаштуватись за спеціальністю за кордоном.
- Працевлаштуватись на будь-яку роботу за кордоном.
- Працевлаштуватись за спеціальністю в Україні.
- Працевлаштуватись не за спеціальністю в Україні.
- Переїхати жити і працювати в інший регіон України, більш безпечний для життя під час війни.
- Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України без зміни місця проживання.
- Виїхати за кордон на постійне проживання.
- Нічого не робити.

11. Важко відповісти.

11. Інше _____

2. Чи маєте Ви намір виїхати за кордон? (можливі кілька варіантів)

- Так, бо не відчуваю себе в безпеці в Україні.
- Так, оскільки родичі, друзі/ знайомі перебувають за кордоном.
- Так, оскільки хочу після завершення навчання працевлаштуватися за кордоном.
- Так, бо вирішив(ла) скористатися можливістю виїзду за кордон на постійне місце проживання.
- Так, оскільки не бачу подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни.
- Ні, не планую.
- Інший варіант _____.

3. Яку країну Ви обрали б для міграції?

1. Польща.	6. Франція.
2. Німеччина.	7. Чехія.
3. Велика Британія.	8. США.
4. Швейцарія.	9. Не планую виїжджати за кордон.
5. Канада.	10. Інший варіант _____.

4. Які Ваші основні мотиви вибору країни для міграції? (можливі кілька варіантів)

- Близькість до українського кордону.
- Попередній досвід перебування в цій країні.
- Знання місцевої мови.
- Наявність родичів/друзів/близьких у цій країні.
- Доступні (прості) умови вступу у заклади вищої освіти у порівнянні з іншими країнами.
- Прозорість і простота оформлення необхідних документів.
- Високий рівень життя та гідні умови праці.
- Не задумував(ла)ся про можливість міграції.
- Інший варіант _____.

5. Чи здійснювали Ви певну підготовку для реалізації своїх міграційних намірів? (зокрема, дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти посередників, налагодити контакти тощо)

1. Так. 2. Ні. 3. Не маю наміру мігрувати.

6. Чи хотіли б Ви продовжити навчання або здобути другу вищу освіту за кордоном?

- Так, планую це зробити.
- Не думав(ла) про це.
- Скоріше ні, через відсутність фінансових можливостей.
- Ні, однозначно.

7. Якби була можливість одержати диплом одного з провідних закордонних ЗВО на території України чи Ви були б у цьому зацікавлені?

1. Однозначно так.

2. Так, але з паралельною можливістю одержання диплому й українського ЗВО.
3. Важко відповісти.
4. Ні.

8. Чи маєте Ви реальну можливість поїхати на навчання за кордон?

1. Однозначно так.
2. Важко відповісти, залежить від багатьох чинників.
3. Скоріше ні.
4. Однозначно ні.

9. Чи плануєте працевлаштовуватися за кордоном після завершення навчання?

1. Так, ухвалив(-ла) остаточне рішення отримати роботу за кордоном.
2. Можливо поїду за кордон з метою працевлаштування.
3. Важко відповісти.
4. Скоріше не поїду, спробую працевлаштуватися в Україні.
5. Однозначно ні.

10. Чи погодились б Ви працювати за кордоном не за фахом?

1. Так, оскільки це створює передумови для набуття досвіду перебування за кордоном.
2. Так, але тимчасово у період пошуку роботи за фахом.
3. Важко відповісти.
4. Однозначно ні.

11. Чи хотіли б Ви мігрувати на постійне місце проживання?

1. Однозначно так.
2. Думав(ла) про це, але рішення ще не ухвалив(ла).
3. Важко відповісти.
4. Швидше ні.
5. Однозначно ні.

12. Які чинники змусили б Вас особисто виїхати за кордон на постійне місце проживання? (можливі кілька варіантів)

1. Довготривала війна та невизначена ситуація геополітичного становища країни.
2. Безробіття, низький рівень оплати праці.
3. Неможливість професійної реалізації в Україні.
4. Низький рівень соціального захисту.
5. Відсутність безпечних і гідних умов праці.
6. Бажання здобути освіту за кордоном через неякісну освіту в Україні.
7. Батьки/друзі, які проживають за кордоном.
8. Високий рівень корупції, недовіра до влади.
9. Відсутність соціально-економічної стабільності та впевненості у майбутньому.
10. Погіршення екологічної ситуації.
11. Не виїжджав(ла) би за кордон за жодних

обставин.

12. Інший варіант _____.

III. ПОТЕНЦІЙНІ МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ

1. Що спонукає Вас зараз залишатися в Україні? (можливі кілька варіантів)

1. Сім'я, родина, друзі.
2. Навчання.
3. Патріотизм, любов до України.
4. Наявність роботи.
5. Задовільний фінансово-матеріальний стан сім'ї.
6. Небажання адаптуватися до нових умов в іншій країні.
7. Мовний бар'єр за кордоном.
8. Небажання бути «чужим» в іншій країні.
9. Віра у швидке закінчення війни.
10. Нічого не спонукає.
11. Інший варіант _____.

2. Де Ви бачите своє майбутнє?

1. Тільки в Україні.
2. В Україні, лише за умови покращення соціально-економічної ситуації.
3. Не визначив(ла)ся.
4. Скоріше за кордоном.
5. Однозначно за кордоном.

3. Який розмір оплати навчання у ЗВО в Україні за рік є прийнятним для Вас?

1. Менше 20 тис. грн.
2. 21 тис. – 30 тис. грн.
3. 31 тис. – 40 тис. грн.
4. 41 тис. – 50 тис. грн.
5. Понад 50 тис. грн.
6. Навчання на бюджетній формі.

4. Скільки Ви готові платити за навчання у ЗВО за кордоном за рік?

1. Менше 1 тис. євро/дол. США.
2. 1 тис. – 3 тис. євро/дол. США.
3. 4 тис. – 5 тис. євро/дол. США.
4. 5 тис. – 10 тис. євро/дол. США.
5. Понад 10 тис. євро/дол. США.
6. Не маю можливості платити за навчання, тому розглядав(ла) б лише державну чи грантову форму навчання.
7. Не бажаю навчатися за кордоном.

5. За яку мінімальну заробітну плату Ви б погодились працювати в Україні після завершення навчання?

До 7 тис. грн.	21-25 тис. грн.
7-10 тис. грн.	26-30 тис. грн.
11-15 тис. грн.	31-35 тис. грн.
16-20 тис. грн.	Понад 35 тис. грн.

6. Яка величина доходу сім'ї, на Вашу думку, могла би стримати Вас від працевлаштування за кордоном?

До 15 тис. грн.	31-35 тис. грн.
15-20 тис. грн.	36-40 тис. грн.
21-25 тис. грн.	41-45 тис. грн.
26-30 тис. грн.	Понад 45 тис. грн.

7. За яку мінімальну заробітну плату Ви б погодилися працювати за кордоном?

До 500 євро/дол. США.
500-1000 євро/дол. США.
1100-1500 євро/дол. США.
1600-2000 євро/дол. США.
Понад 2000 євро/дол. США.

8. Вкажіть основний чинник, який міг би Вас втримати від виїзду за кордон після завершення навчання? (можливі кілька варіантів)

1. Висока оплата праці.
2. Гідні умови праці, якість життя в Україні.
3. Сприятливі умови створення і ведення бізнесу.
4. Родина, сім'я, друзі.
5. Соціально-економічна стабільність в Україні.
6. Високий рівень патріотизму.
7. Можливості професійного росту, розвиток кар'єри, самореалізація.
8. Нічого не може втримати.
9. Інший варіант _____.

9. Якщо б в Україні запровадили державну програму мотивації і гарантованого працевлаштування для кращих випускників

ЗВО зі забезпеченням вищого за середній рівень заробітної плати у відповідній галузі (рейтингова система), і/або безкоштовним наданням квартири у постійну власність, і/або привабливим соціальним пакетом тощо, чи було б це для Вас додатковою мотивацією у здобутті якісної освіти та постійного місця проживання й зайнятості в Україні?

1. Так.
2. Ні, не довіряю державним програмам в Україні.
3. Ні, розглядаю своє майбутнє виключно за межами України.
4. Важко відповісти.
5. Інше _____.

Вкажіть, будь ласка, Вашу стать:

1. Чоловіча.
2. Жіноча.

Скільки Вам років?

16-20. 21-25. 25-30. 31-35.

Ваш сімейний стан:

Одружений/заміжня.
Неодружений/незаміжня.
Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.
Розлучений/розлучена.
Удівець/вдова.

Вкажіть місце Вашого проживання до того, як вступили до ЗВО:

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

АНКЕТА (для опитування української молоді за кордоном)

Шановний добродію/добродійко!

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є вивчення проблем міграції, умов і можливостей повернення молоді в Україну задля розробки та впровадження нової моделі державної міграційної і молодіжної політики.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем у нашій державі. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

I. СОЦІАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ МОЛОДІ ЗА КОРДОНОМ

1. Яка Ваша освіта?

1. Неповна середня (9 класів школи).
2. Повна середня (11 класів школи).
3. Професійно-технічна.
4. Неповна вища (студент I-IV курсів).
5. Базова вища (бакалавр).
6. Повна вища (спеціаліст, магістр).
7. Навчаюсь/закінчив(ла) аспірантуру.
8. Маю науковий ступінь.
9. Програма післядипломної освіти.

2. Де Ви здобули освіту?

1. В Україні.
2. В Україні, але продовжую навчатися за кордоном.
3. За кордоном.
4. Інший варіант _____

3. Яка спеціальність Вашої підготовки?

Гуманітарна.	Інформаційні технології.
Природнична.	Будівництво та
Технічна.	архітектура.
Соціальні та поведінкові науки.	Охорона здоров'я.
Управління та адміністрування.	Сфера обслуговування.
Право.	Транспорт.
Математика та статистика.	Міжнародні відносини.
	Освіта та педагогіка.
	Культура та мистецтво.
	Інший варіант _____

4. Який Ваш рівень володіння іноземними мовами? (початковий, нижче за середній, середній, вище за середній, просунутий, досконалий)

1.	Місцева мова
2.	Інші іноземні мови

5. Чи брали Ви участь у програмах, що пропонують роботу і/або навчання молоді за кордоном? (Work and Travel, Au-Pair та ін.)

1. Так
2. Ні

6. Чи маєте Ви досвід

політичної/громадської діяльності, участі у молодіжному русі? (Можливі декілька варіантів відповідей)

1. Так, є (був(ла)) членом політичної/громадської організації.
2. Так, є (був(ла)) активним учасником молодіжних рухів.
3. Так, є (був(ла)) волонтером.
4. Ні, не маю такого досвіду.

7. Ви виїхали за кордон після 24 лютого 2022 р.?

1. Так.
2. Ні.

8. Чи мали Ви досвід освітньої/ трудової міграції до війни?

1. Ні.
2. Так, навчалася за кордоном.
3. Так, декілька разів їздила на заробітки.
4. Так, часто бував(ла) за кордоном як трудовий мігрант.
5. Проживаю за кордоном протягом останніх декілька років.

6. Інший варіант _____

9. Оцініть за чотирибальною шкалою наступні твердження (де 0 – категорично не погоджуюся, 1 – швидше не погоджуюся, 2 – частково погоджуюся, а частково ні, 3 – швидше погоджуюся, 4 – повністю погоджуюся).

Суспільно-політична ситуація нині в Україні – дуже несприятлива.

Соціально-економічна ситуація в Україні сприяє виїзду молоді за кордон.

Після завершення війни в Україні молодь з-за кордону не повернеться на Батьківщину.

Тільки перебуваючи за кордоном, можна професійно зростати.

Після перемоги в Україні буде створено сприятливі умови для реалізації людського потенціалу молоді.

Ринок праці (робочі місця, умови праці) в Україні не є конкурентоспроможним у порівнянні з ринками праці країн ЄС.

Українська молодь є неконкурентоспроможною на європейських

ринках праці.

Низький рівень життя є основною перешкодою поверненню (реєміграції) молоді в Україну.

Дефіцит високооплачуваних робочих місць в Україні є основною перешкодою поверненню (реєміграції) молоді з-за кордону.

Молодь серед мігрантів за кордоном вважає, що реєміграція до України – хибний життєвий вибір.

Після завершення війни Україна потребуватиме значної кількості людських ресурсів.

II. ФІНАНСОВО-МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН І ЗАЙНЯТІСТЬ

1. Оцініть рівень Вашого місячного доходу до міграції з України і нині, на момент перебування за кордоном.

До міграції	На даний момент
до 7000 грн.	до 7000 грн.
8-10 тис. грн.	8-10 тис. грн.
11-20 тис. грн.	11-20 тис. грн.
21-30 тис. грн.	21-30 тис. грн.
31-40 тис. грн.	31-40 тис. грн.
41-50 тис. грн.	41-50 тис. грн.
Понад 50 тис. грн.	Понад 50 тис. грн.

2. Оцініть обсяги сукупних витрат Вашого домогосподарства за місяць до міграції з України і нині, на момент перебування за кордоном.

До міграції	На даний момент
до 7000 грн.	до 7000 грн.
8-10 тис. грн.	8-10 тис. грн.
11-20 тис. грн.	11-20 тис. грн.
21-30 тис. грн.	21-30 тис. грн.
31-40 тис. грн.	31-40 тис. грн.
41-50 тис. грн.	41-50 тис. грн.
Понад 50 тис. грн.	Понад 50 тис. грн.

3. Оцініть обсяги Ваших заощаджень за місяць до міграції з України і нині, на момент перебування за кордоном.

До міграції	На даний момент
До 2000 грн.	До 2000 грн.
2-5 тис. грн.	2-5 тис. грн.
5-8 тис. грн.	5-8 тис. грн.
8-10 тис. грн.	8-10 тис. грн.
Понад 10 тис. грн.	Понад 10 тис. грн.
Не було можливостей заощаджувати.	Не заощаджую.

4. Чи маєте досвід інвестиційної діяльності? Якщо так, який вид діяльності?

1. Купівля акцій, інвестиції в інші

підприємства (бізнес).

2. Лізинг, кредитування тощо.
3. Купівля нерухомості та ін.
4. Депозити у комерційних банках.
5. Вкладання коштів у стартапи, франчайзинг та ін.
6. Відкриття власної справи.
7. Ніколи не робив(ла) інвестицій.
8. Не знаю, що таке інвестиції.
9. Інший варіант _____

5. Оцініть обсяги здійснених Вами інвестиційних вкладень до міграції з України і нині, на момент перебування за кордоном

До міграції	На даний момент
До 5000 грн.	До 5000 грн.
5-10 тис. грн.	5-10 тис. грн.
10-15 тис. грн.	10-15 тис. грн.
15-20 тис. грн.	15-20 тис. грн.
Понад 20 тис. грн.	Понад 20 тис. грн.
Ніколи здійснювала інвестиційної діяльності.	Не здійснюю інвестиційної діяльності.
Не знаю, що таке інвестиції.	Не знаю, що таке інвестиції.

6. Назвіть, будь ласка, джерела Вашого доходу на даний момент (можливі кілька варіантів).

1. Заробітна плата.
2. Соціальні виплати.
3. Допомога від родичів.
4. Допомога від волонтерів/громадських організацій.
5. Дохід від бізнесу
6. Стипендія.
7. Пасивні доходи (депозити, здача в оренду).
8. Не отримую доходу.
9. Інший варіант _____

7. Якщо Ви отримуєте соціальну допомогу, вкажіть, будь ласка, яку частку вона займає у загальному обсязі доходів?

1. 100 %.
2. До 50 %.
3. Понад 50 %.
4. Не отримую соціальної допомоги.

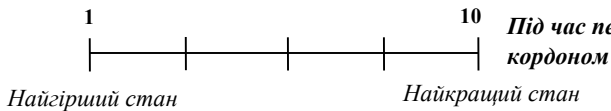
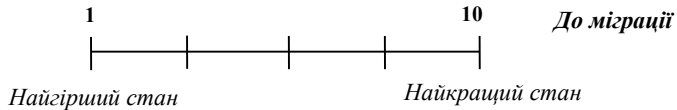
8. Який Ваш рід занять? (можливі декілька варіантів відповідей)

1. Працюю за фахом.
2. Працюю не за фахом.
3. Працюю дистанційно на своїй попередній роботі в Україні.
4. Не працюю, бо немає можливості продовжувати працювати.
5. Навчаюся.

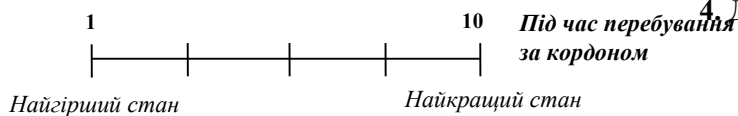
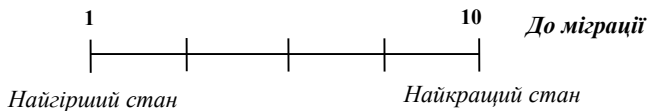
6.

Інше

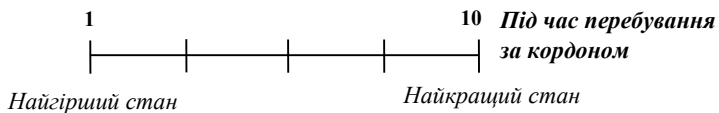
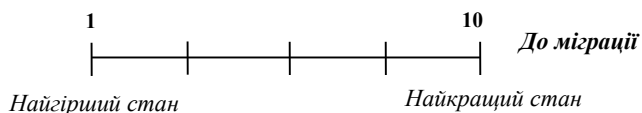
9. Як вплинула міграція на стан Вашого здоров'я? Оцініть до міграції і під час перебування за кордоном за шкалою від 0 до 10.

10. Як вплинула міграція на Ваш емоційно-психологічний стан (депресивність, пригнічення, збудження, радість та ін.)? Оцініть до міграції і під час перебування за кордоном за шкалою від 0 до 10.

11. Як вплинула вимушена міграція на Ваше відчуття власної гідності, значення і поваги в суспільстві? Оцініть до міграції і під час перебування за кордоном за шкалою від 0 до 10.

ІІІ. ПОТЕНЦІЙНІ МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ

1. Чи маєте Ви намір залишитися за кордоном у найближчий час? (можливі кілька варіантів)

1. Так, бо не відчуваю себе в безпеці в Україні.
2. Так, оскільки родичі, друзі/ знайомі перебувають за кордоном.

3. Так, оскільки хочу працевлаштуватися за фахом за кордоном.

4. Так, хочу залишитися на постійне місце проживання.

5. Так, оскільки не бачу подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни.

6. Ні, не планую.

7. Важко відповісти.

2. У якій країні Ви зараз перебуваєте?

1. Польща.

8. США.

2. Німеччина.

9. Іспанія.

3. Велика Британія.

10. Португалія

4. Швейцарія.

11. Литва

5. Канада.

12. Естонія

6. Франція.

13. Греція

7. Чехія.

14. Інший варіант

3. Чи плануєте здобути другу вищу освіту за кордоном?

1. Так, планую це зробити.

2. Не думав(ла) про це.

3. Скоріше ні, через відсутність фінансових можливостей.

4. Ні, однозначно.

4. Де Ви бачите своє майбутнє?

1. Тільки в Україні.

2. В Україні, лише за умови покращення соціально-економічної ситуації.

3. Не визначив(ла)ся.

4. Скоріше за кордоном.

5. Однозначно за кордоном.

5. Які чинники, що стосуються України, змусили б Вас ухвалити рішення залишитися за кордоном на постійне місце проживання? (можливі кілька варіантів)

1. Довготривала війна та невизначена ситуація геополітичного становища країни.

2. Безробіття, низький рівень оплати праці.

3. Неможливість професійної реалізації.

4. Низький рівень соціального захисту.

5. Відсутність безпечних і гідних умов праці.

6. Бажання здобути освіту за кордоном.

7. Батьки/друзі, які проживають за кордоном.

8. Високий рівень корупції, недовіра до влади.

9. Відсутність соціально-економічної стабільності та впевненості у майбутньому.

10. Погіршення екологічної ситуації.

11. Планую повернутися в Україну після війни.

12. Планую повернутися в Україну у найближчий час.

6. Що спонукає Вас зараз перебувати за кордоном? (можливі кілька варіантів)

1. Сім'я, родина, друзі за кордоном.
2. Наявність роботи.
3. Кращий фінансово-матеріальний стан, ніж в Україні.
4. Бажання отримувати соціальну допомогу.
5. Наміри здобути досвід і нові знання.
6. Страх війни в Україні.
7. Невпевненість у власному майбутньому через війну в Україні та погіршення економічної ситуації.
8. Навчання.
9. Нічого не спонукає, планую повертатися в Україну в найближчий час.

7. Які зміни в Україні, зокрема після завершення війни, сприяли б ухваленню Вами рішення до повернення на Батьківщину?

1. Істотне здешевлення вартості придбання власного житла (державна фінансова допомога на придбання / будівництво житла, зниження (до рівня європейських країн) вартості іпотеки тощо)
2. Системне покращення доступності освіти (збільшення кількості бюджетних місць, пільгове (безкоштовне) навчання кращих студентів, фінансування навчання з боку роботодавців)
3. Розвиток програм державної підтримки міжнародної мобільності української молоді (міжнародні стажування, обміни досвідом за кордоном та ін.)
4. Різностороння підтримка молодіжного підприємництва (дешеві кредити на відкриття власної справи, пільги в оподаткуванні, надання приміщень, консалтинг тощо)
5. Системна допомога в забезпеченні молоді зайнятістю (робочі місця для молоді, ваучери на професійний розвиток і підвищення кваліфікації, різностороння допомога, у т. ч. фінансова підтримка)

6. Ваш варіант відповіді _____

8. Яку величину доходу в місяць Ви вважаєте прийнятною, щоб повернутися в Україну?

- До 20 тис. грн.
 20-25 тис. грн.
 25-30 тис. грн.
 30-40 тис. грн.
 40-50 тис. грн.
 Понад 50 тис. грн.
 Не планую повертатися взагалі.

9. Де знаходилося місце Вашого постійного проживання (область, місто) до моменту виїзду за кордон?

АР Крим	Одеська
Вінницька	Полтавська
Волинська	Рівненська
Дніпропетровська	Сумська
Донецька	Тернопільська
Житомирська	Харківська
Запорізька	Херсонська
Закарпатська	Хмельницька
Івано-Франківська	Черкаська
Київська	Чернівецька
Кіровоградська	Чернігівська
Львівська	м. Київ
Луганська	м. Севастополь
Миколаївська	

10. Вкажіть, будь ласка, Вашу стать:

1. Чоловіча. 2. Жіноча.

11. Скільки Вам років?

16-20. 21-25. 26-30. 31-35.

12. Ваш сімейний стан:

Одружений/заміжня.
 Неодружений/незаміжня.
 Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.
 Розлучений/розлучена.
 Удівець/вдова.

13. Наявність дітей:

1. Так 2. Ні

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

АНКЕТА (для опитування міграційно налаштованої молоді в Україні)

Шановний добродію/добродійко!

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є вивчення міграційних намірів молоді в Україні, виявлення чинників збереження молодого населення в Україні задля розробки та впровадження нової моделі державної міграційної і молодіжної політики.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем у нашій державі. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

І. МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ

1. Чи ухвалили Ви для себе рішення у найближчій перспективі виїхати за кордон (на постійне місце проживання, роботу та ін.)?

1. Так. 2. Ні.

2. Хто з членів Вашої сім'ї планує мігрувати з України разом з Вами?

1. Усі члени сім'ї (діти, чоловік/дружина).
2. Лише неповнолітні діти.
3. Лише батьки.
4. Сестри, брати.
5. Інший варіант _____

3. Яку країну Ви обрали для міграції?

1. Польща. 8. США.
2. Німеччина. 9. Іспанія.
3. Велика Британія. 10. Португалія
4. Швейцарія. 11. Литва
5. Канада. 12. Естонія
6. Франція. 13. Греція
7. Чехія. 14. Інший варіант _.

4. Які Ваші основні мотиви вибору країни для міграції? (можливі кілька варіантів)

1. Близькість до українського кордону.
2. Попередній досвід перебування в цій країні.
3. Знання місцевої мови.
4. Наявність родичів/друзів/близьких у цій країні.
5. Прозорість і простота оформлення необхідних документів.
7. Високий рівень життя та гідні умови праці.
8. Інший варіант _____

5. Чи здійснили Ви вже певну підготовку для реалізації своїх міграційних намірів?

(зокрема, дізнавались про можливості працевлаштування, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти роботу чи житло, налагодити контакти тощо).

1. Так. 2. Ні.

6. Чи плануєте Ви продовжити навчання або здобути другу вищу освіту за кордоном?

1. Так, планую це зробити.

2. Не думав(ла) про це.

3. Скоріше ні, через відсутність фінансових можливостей.

4. Ні, однозначно.

7. Які основні чинники змушують Вас мігрувати за кордон? (можливі кілька варіантів)

1. Довготривала війна та невизначена ситуація геополітичного становища країни.
2. Безробіття, низький рівень оплати праці.
3. Неможливість професійної реалізації в Україні.
4. Низький рівень соціального захисту.
5. Відсутність безпечних і гідних умов праці.
6. Батьки/друзі, які проживають за кордоном.
7. Високий рівень корупції, недовіра до влади.
8. Відсутність соціально-економічної стабільності та впевненості у майбутньому.
9. Погіршення екологічної ситуації.
10. Інший варіант _____

8. Де Ви бачите своє майбутнє?

1. Тільки в Україні.
2. В Україні, лише за умови покращення соціально-економічної ситуації.
3. Не визначив(ла)ся.
4. Скоріше за кордоном.
5. Однозначно за кордоном.

9. Вкажіть, будь ласка, основні чинники, які змогли би Вас втримати від виїзду за кордон? (можливі кілька варіантів)

1. Підвищення рівня оплати праці до рівня країн ЄС.
2. Підвищення стандартів життя в Україні.
3. Сприятливі умови створення і ведення бізнесу.
4. Родина, сім'я, друзі.
5. Соціально-економічна стабільність в Україні.
6. Високий рівень патріотизму.
7. Можливості професійного росту, розвиток кар'єри, самореалізація.
8. Швидке завершення війни, стабільна

економічно-політична ситуація.

9. Нічого не може втримати.

10. Інший варіант _____.

10. Оцініть за чотирибальною шкалою наступні твердження (де 0 – категорично не погоджуюся, 1 – швидше не погоджуюся, 2 – частково погоджуюся, а частково ні, 3 – швидше погоджуюся, 4 – повністю погоджуюся).

1. Суспільно-політична ситуація нині в Україні – дуже несприятлива.
2. Соціально-економічна ситуація в Україні призводить до виїзду молоді за кордон.
3. Після завершення війни в Україні молодь з-за кордону не повернеться на Батьківщину.
4. Умови для реалізації людського потенціалу молоді в Україні не є сприятливі.
5. Ситуація на ринку праці в Україні є драйвером міграції молоді за кордон.
6. Низький рівень життя є основною причиною міграції молоді з України.
7. Низькі стандарти життя в Україні не сприяють поверненню молоді після війни.
8. Міграція з України – правильний життєвий вибір для молоді.
9. Життя в Україні мене влаштовує загалом.
10. Якість життя в Україні відповідає якості життя у розвинених країнах.
11. В Україні – нестерпні умови життя у всіх сферах.
12. Якість життя в інших країнах значно вищий, ніж в Україні.
13. Єдиною суттєвою проблемою життя в Україні є поточна війна з рф.

II. МІГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

1. Який обсяг місячного доходу Ви очікуєте отримувати за кордоном?

- до 500 євро/дол. США
- 500-1000 євро/дол. США
- 1000-1500 євро/дол. США
- 1500-2000 євро/дол. США
- 2000-2500 євро/дол. США
- 2500-3000 євро/дол. США
- Понад 3000 євро/дол. США

2. Який обсяг грошових ресурсів Ви плануєте заощаджувати середньому за місяць за кордоном?

- до 500 євро/дол. США
- 500-1000 євро/дол. США
- 1000-1500 євро/дол. США
- 1500-2000 євро/дол. США
- 2000-2500 євро/дол. США
- 2500-3000 євро/дол. США
- Понад 3000 євро/дол. США
- Не планую заощаджувати
- Важко відповісти

3. Які соціально-економічні чинники за кордоном сприяли ухваленню Вами рішення мігрувати з України? (можливі кілька варіантів)

Значні можливості професійної реалізації.

Високий рівень соціального забезпечення.

Гідні умови праці, високий рівень оплати праці.

Соціально-економічна стабільність, низький рівень корупції.

Безпечні умови життя, впевненість у майбутньому.

Сприятливі умови створення і ведення бізнесу.

Інший варіант _____.

4. Які Ваші основні нематеріальні мотиви міграції з України? (можливі кілька варіантів)

Сім'я, родина, друзі за кордоном.

Наміри здобути досвід, нові знання.

Краща екологічна ситуація.

Довіра до місцевої влади.

Наміри створити сім'ю за кордоном.

Бажання кардинально змінити власне життя.

Страх за власне життя в Україні у період війни.

Інший варіант _____.

5. Чи Ви плануєте отримувати соціальну допомогу за кордоном?

Однозначно так, без неї буде важко у початковий період адаптації.

Скоріше так, планую отримувати соціальну допомогу як додаткове джерело доходу.

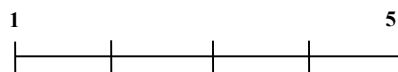
Скоріше ні, не розраховую на неї.

Однозначно ні, не буду подавати документи для її отримання.

6. Чи плануєте Ви віддати дітей до місцевих закладів освіти (дитячий садочок, школа)?

Дитячий садок			Школа			
Так	Ні	Не маю дітей	Так	Ні	Будуть навчатися дистанційно в Україні	Не маю дітей

7. Чи очікуєте покращення відчуття власної гідності, значення і поваги в суспільстві за кордоном? (оцініть за 5-ти шкалою, до 0 – не очікую покращення, 5 – найвищі очікування).

8. Чи готові Ви змінити сферу зайнятості за кордоном?

Так, планую, оскільки це створює передумови для набуття досвіду перебування за кордоном

Так, планую створити власний бізнес.

Так, але тимчасово у період пошуку роботи за фахом

В Україні працюю не за спеціальністю, тому за

кордоном це не буде проблемою.

Ні, не готова(ий).

Розглядатиму різні вакансії, рішення ухвалю ситуативно.

7. Інший варіант _____

9. Які матеріальні проблеми за кордоном можуть бути для Вас найбільш актуальними?

Відсутність власного житла.

Проживання у некомфортному приміщенні.

Відсутність права на працевлаштування тощо.

Відсутність роботи за фахом.

Відсутність роботи загалом.

Відсутність потрібного одягу/їжі.

7. Інший варіант _____

III. СОЦІАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ

1. Яка Ваша освіта?

1. Неповна середня (9 класів школи).

2. Повна середня (11 класів школи).

3. Професійно-технічна.

4. Неповна вища (студент I-IV курсів).

5. Базова вища (бакалавр).

6. Повна вища (спеціаліст, магістр).

7. Навчаюсь/закінчив(ла) аспірантуру.

8. Маю науковий ступінь.

9. Програма післядипломної освіти.

2. Який Ваш рівень володіння іноземними мовами? (початковий, нижче за середній, середній, вище за середній, просунутий, досконалий)

1. Мова країни міграції _____.

2. Інші іноземні мови _____.

3. Чи є Ви внутрішньо переміщеною особою?

1. Так.

2. Ні.

4. Вкажіть статус Вашої теперішньої зайнятості.

Працюю за фахом.

Працюю не за фахом.

Безробітний, але шукаю місце праці.

Фрілансер.

Власник бізнесу.

Не працюю.

Інший варіант _____

5. Який Ваш трудовий стаж?

До 1 року. 11-15 років.

2-5 років. Понад 15 років.

6-10 років. Ніколи не працював(ла).

6. Оцініть, будь ласка, поточний рівень Вашого місячного доходу.

До 7000 грн. 31-40 тис. грн.

8-10 тис. грн. 41-50 тис. грн.

11-20 тис. грн. Понад 50 тис. грн.

21-30 тис. грн.

7. Оцініть, будь ласка, обсяги поточних сукупних витрат Вашого домогосподарства за місяць.

До 7000 грн.

31-40 тис. грн.

8-10 тис. грн.

41-50 тис. грн.

11-20 тис. грн.

Понад 50 тис. грн.

21-30 тис. грн.

8. Назвіть, будь ласка, джерела Вашого доходу на даний момент (можливі кілька варіантів).

Заробітна плата.

Соціальні виплати.

Допомога від родичів.

Дохід від бізнесу.

Пасивні доходи (депозити, здача в оренду).

Не отримую доходу.

Інший варіант _____

9. Чи задоволені Ви умовами побуту, де зараз мешкаєте?

Так, мене все задовольняє.

Скоріше так, але прагну покращити їх, придбавши власне житло.

Скоріше ні, оскільки довгий час орендую житло.

Ні, прагну якнайшвидше переїхати у комфортні умови.

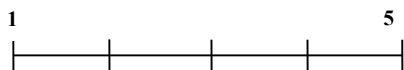
10. Оцініть, будь ласка, стан Вашого здоров'я на теперішній момент (дайте відповідь для кожного виду, де 1 – це найгірший стан, 5 – найкращий).

Види здоров'я	Оцінка					Важко відповісти
	1	2	3	4	5	
Фізичне						
Психо-емоційне						
Соціальне						
Духовне						

11. Спробуйте оцінити, будь ласка, стан соціальної інфраструктури території, де Ви проживаєте на даний момент (дайте відповідь для кожного виду, де 1 – незадовільний стан, 5 – відмінний)

Види	Оцінка					Важко відповісти
	1	2	3	4	5	
Громадське харчування						
Охорона здоров'я						
Заклади дошкільної освіти						
Заклади освіти						
Житлово-комунальне господарство						
Транспорт, дороги						

12. На скільки Ви задоволені станом навколишнього природного середовища території, де проживаєте (де 1 – незадовільна якість, 5 – відмінна якість).

13. Вкажіть, будь ласка, Вашу стать:

1. Чоловіча. 2. Жіноча.

14. Скільки Вам років?

20-22. 23-25.

26-28. 29-30.

31-32. 33-35.

15. Ваш сімейний стан:

Одружений/заміжня.

Неодружений/незаміжня.

Перебуваю у незареєстрованому шлюбі.

Розлучений/розлучена.

Удівець/вдова.

Інше _____.

16. Де Ви проживаєте (область, місто) на даний момент?

АР Крим	Одеська
Вінницька	Полтавська
Волинська	Рівненська
Дніпропетровська	Сумська
Донецька	Тернопільська
Житомирська	Харківська
Запорізька	Херсонська
Закарпатська	Хмельницька
Івано-Франківська	Черкаська
Київська	Чернівецька
Кіровоградська	Чернігівська
Львівська	м. Київ
Луганська	м. Севастополь
Миколаївська	

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

Інформаційно-аналітичний базис дослідження потенціалу соціально-економічного відновлення країни: системно-структурний підхід

Ресурс «Праця»	
Демографічний потенціал	Трудовий потенціал
✓ Кількість дітей, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Кількість осіб похилого віку, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Сумарний коефіцієнт народжуваності ✓ Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 р., на 1 тис. новонароджених ✓ Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки ✓ Кількість вибулих, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Частка неповних сімей з дітьми, % ✓ Коефіцієнт несталості шлюбів, % ✓ Кількість осіб з інвалідністю, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %	✓ Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку ✓ Рівень прийому робочої сили, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Рівень вивільнення робочої сили, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Рівень зайнятості у неформальній економіці, % у загальній чисельності зайнятих ✓ Рівень втрат робочого часу, % ✓ Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, % ✓ Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб ✓ Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку ✓ Обсяги трудової міграції (кількість отриманих дозволів на роботу, у розрахунку на 100 тис. населення)
Ресурс «Капітал»	
Виробничий потенціал	Фінансовий потенціал
✓ Обсяги промислової продукції, дол. США у розрахунку на одного зайнятого ✓ Обсяги сільськогосподарського виробництва, дол. США у розрахунку на одного зайнятого ✓ Обсяг виконаних будівельних робіт, дол. США, у розрахунку на одного зайнятого ✓ Обсяг вантажообороту транспортом, т, у розрахунку на 1 тис. осіб ✓ Обсяги ІКТ, тис. дол. США у розрахунку на одного зайнятого ✓ Обсяги експорту, тис. дол. США у розрахунку на одну особу ✓ Капітальні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США ✓ Рівень зносу основних засобів, % ✓ Енергоємність економіки, кг палива у розрахунку на 1 дол. ВВП	✓ Податкові надходження, дол. США, у розрахунку на одну особу ✓ Неподаткові надходження, дол. США, у розрахунку на одну особу ✓ Міжбюджетні трансферти (державний бюджет), дол. США, у розрахунку на одну особу ✓ Капітальні видатки (зведений бюджет), дол. США, у розрахунку на одну особу ✓ Частка наданих кредитів з державного бюджету у доходах зведеного бюджету, % ✓ Рівень боргових зобов'язань (внутрішній і зовнішній), % до ВВП ✓ Прямі іноземні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США ✓ Середньомісячна номінальна заробітна плата, дол. США у розрахунку на одного штатного працівника

	✓ Наявний дохід населення, дол. США у розрахунку на одну особу, ✓ Активи підприємницького сектору, млн грн, у розрахунку на один суб'єкт господарювання ✓ Міграційні трансферти, дол. США у розрахунку на одну особу
Ресурс «Інновації»	Ресурс «Підприємництво»
✓ Кількість науково-педагогічних працівників із науковим ступенем кандидата та доктора наук, у розрахунку на 100 аспірантів ✓ Кількість дослідників, задіяних у виконанні НДР, % до загальної кількості працівників, задіяних до сфери R&D ✓ Частка інноваційно активних промислових підприємств, % ✓ Кількість упроваджених нових технологічних процесів в розрахунку на 100 промислових підприємств, од ✓ Обсяги реалізованої інноваційної продукції в розрахунку на одне інноваційно активне промислове підприємство, млн грн	✓ Кількість суб'єктів СП, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення ✓ Кількість суб'єктів МП (з урахуванням мікро), од., у розрахунку на 10 тис. осіб населення ✓ Обсяги реалізованої продукції суб'єктів СП, тис. грн у розрахунку на одну особу ✓ Обсяги реалізованої продукції суб'єктів МП, тис. грн у розрахунку на одну особу ✓ Кількість найманих працівників на МП, % до загальної кількості найманих працівників ✓ Кількість найманих працівників на СП, % до загальної кількості найманих працівників ✓ Кількість фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) ФОП, у розрахунку на одну особу ✓ Кількість найманих працівників на ФОП, % до загальної кількості найманих працівників ✓ Коефіцієнт плинності підприємств ✓ Міграція бізнесу за кордон, у % від загальної кількості релокованих суб'єктів господарювання

Примітка: жирним шрифтом виділено індикатори, які мають реверсний вплив на ресурсний потенціал соціально-економічного відновлення; СП – середнє підприємництво; МП – мале підприємництво.

Джерело: авторська розробка

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення України, 2005-2023 рр.

Індикатори	Роки																		
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Демографічний потенціал																			
Кількість дітей, у розрахунку на 1 тис. населення	0.548	0.266	0.061	0.000	0.010	0.052	0.131	0.265	0.449	0.633	0.776	0.901	0.989	1.000	0.924	0.799	0.666	0.549	0.197
Кількість осіб похилого віку, у розрахунку на 1 тис. населення	0.984	0.995	1.000	0.982	0.916	0.867	0.810	0.759	0.721	0.661	0.596	0.507	0.412	0.305	0.192	0.073	0.000	0.012	0.010
Сумарний коефіцієнт народжуваності	0.137	0.253	0.423	0.620	0.790	0.768	0.806	1.000	0.933	0.911	0.933	0.825	0.577	0.380	0.183	0.154	0.000	0.456	0.000
Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, на 1 тис. новонароджених	0.233	0.279	0.000	0.233	0.372	0.442	0.465	0.605	0.698	0.744	0.721	0.837	0.791	0.930	0.930	1.000	0.884	0.860	0.826
Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки	0.000	0.038	0.043	0.304	0.304	0.598	0.747	0.780	0.836	0.836	0.839	0.916	0.992	0.936	1.000	0.831	0.427	0.332	0.000
Кількість вибулих, у розрахунку на 10 тис. населення	0.000	0.005	0.017	0.104	0.238	0.153	0.180	0.152	0.191	0.390	0.388	1.000	0.579	0.161	0.282	0.570	0.491	0.388	0.312
Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення	0.578	0.689	1.000	0.556	0.533	0.489	0.733	0.356	0.489	0.533	0.733	0.311	0.444	0.333	0.400	0.000	0.289	0.244	0.144
Частка неповних сімей з дітьми, %	0.000	0.100	0.096	0.241	0.147	0.953	0.953	0.971	0.965	0.947	0.959	0.971	1.000	0.276	0.371	0.488	0.394	0.365	0.335
Коефіцієнт несталості шлюбів, %	0.535	0.693	0.946	0.648	0.851	1.000	0.666	0.358	0.568	0.897	0.932	0.487	0.655	0.131	0.442	0.000	0.485	0.457	0.566
Кількість осіб з інвалідністю, у розрахунку на 10 тис. населення	0.952	1.000	0.988	0.989	0.655	0.512	0.391	0.366	0.283	0.466	0.371	0.371	0.295	0.228	0.125	0.052	0.000	0.009	0.010
Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %	0.484	1.000	0.677	0.613	0.581	0.355	0.194	0.290	0.129	0.387	0.387	0.226	0.258	0.516	0.290	0.065	0.000	0.097	0.235
Трудовий потенціал																			
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку	0.444	0.489	0.667	0.800	0.444	0.600	0.756	0.867	1.000	0.200	0.222	0.133	0.089	0.311	0.556	0.111	0.000	0.000	0.032
Рівень прийому робочої сили, % до середньооблікової кількості штатних працівників	0.613	0.750	0.900	0.725	0.000	0.350	0.763	0.488	0.550	0.038	0.188	0.450	1.000	0.838	0.713	0.300	0.775	0.688	0.750
Рівень вивільнення робочої сили, % до середньооблікової кількості штатних працівників	0.766	0.660	0.447	0.000	0.872	1.000	0.404	0.532	0.468	0.532	0.553	0.766	0.213	0.255	0.021	0.745	0.426	0.106	0.085
Рівень зайнятості у неформальній економіці, % у загальній чисельності зайнятих	0.681	0.565	0.565	0.638	0.594	0.478	0.449	0.478	0.377	0.159	0.000	0.275	0.478	0.667	0.768	0.855	1.000	0.833	0.275
Рівень втрат робочого часу, %	0.197	0.574	0.672	0.902	0.344	0.689	0.951	1.000	0.967	0.803	0.885	0.459	0.574	0.614	0.647	0.000	0.459	0.407	0.326
Рівень працевлаштування зареєстрованих	0.382	0.609	1.000	0.856	0.135	0.650	0.705	0.760	0.300	0.197	0.012	0.094	0.286	0.320	0.485	0.000	0.217	0.125	0.000

ДОДАТКИ

Індикатори	Роки																		
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
безробітних, %																			
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	0.933	0.933	1.000	0.600	0.733	0.667	0.667	0.533	0.533	0.333	0.000	0.533	0.800	0.867	0.867	0.533	0.800	0.867	0.933
Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	0.771	0.886	1.000	1.000	0.314	0.514	0.571	0.657	0.743	0.171	0.229	0.171	0.114	0.314	0.486	0.114	0.000	0.200	0.257
Обсяги трудової міграції (кількість отриманих дозволів на роботу, у розрахунку на 100 тис. населення)	0.923	0.902	0.882	0.861	0.931	1.000	0.942	0.915	0.842	0.799	0.639	0.545	0.471	0.457	0.344	0.123	0.000	0.022	0.000
Фінансовий потенціал																			
Податкові надходження, дол. США, у розрахунку на одну особу	0.000	0.125	0.232	0.505	0.195	0.255	0.467	0.532	0.525	0.284	0.200	0.239	0.376	0.471	0.394	0.355	1.000	0.504	0.691
Неподкові надходження, дол. США, у розрахунку на одну особу	0.000	0.200	0.408	0.607	0.553	0.495	0.442	0.907	1.000	0.324	0.331	0.048	0.227	0.527	0.707	0.854	0.542	0.842	1.000
Міжбюджетні трансферти (державний бюджет), дол. США, у розрахунку на одну особу	0.191	0.210	0.581	1.000	0.687	0.581	0.233	0.113	0.137	0.123	0.104	0.119	0.000	0.204	0.255	0.299	0.334	0.291	0.227
Капітальні видатки (зведений бюджет), дол. США, у розрахунку на одну особу	0.257	0.441	0.853	0.887	0.124	0.321	0.526	0.506	0.295	0.000	0.086	0.201	0.348	0.836	0.714	0.984	1.000	0.147	0.306
Частка наданих кредитів з державного бюджету у доходах зведеного бюджету, %	0.032	0.000	0.484	0.646	0.646	0.226	1.000	0.756	0.751	0.822	0.600	0.480	0.397	0.359	0.483	0.594	0.425	0.014	0.000
Рівень боргових зобов'язань (внутрішній і зовнішній), % до ВВП	0.921	0.964	1.000	0.888	0.673	0.598	0.650	0.665	0.620	0.168	0.026	0.000	0.133	0.284	0.446	0.293	0.466	0.391	0.261
Прямі іноземні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США	0.690	0.488	0.897	1.000	0.421	0.585	0.656	0.774	0.397	0.000	0.265	0.299	0.343	0.425	0.574	0.356	0.671	0.085	0.299
Середньомісячна номінальна заробітна плата, у середньому на одного штатного працівника, дол. США	0.000	0.177	0.399	0.671	0.316	0.452	0.633	0.808	0.916	0.490	0.126	0.165	0.400	0.429	0.743	0.793	1.000	0.944	1.000
Наявний дохід населення, у розрахунку на одну особу, дол. США	0.000	0.144	0.365	0.649	0.289	0.519	0.702	0.911	1.000	0.483	0.105	0.102	0.260	0.276	0.547	0.565	0.736	0.565	0.536
Активи підприємницького сектору, млн грн, у розрахунку на один суб'єкт господарювання	0.040	0.035	0.018	0.000	0.146	0.374	0.717	1.000	0.957	0.669	0.231	0.550	0.370	0.402	0.448	0.540	0.712	0.540	0.569
Міграційні трансферти, дол. США у розрахунку на одну особу	0.051	0.086	0.064	0.047	0.000	0.078	0.165	0.277	0.356	0.152	0.387	0.467	0.671	0.853	0.937	0.975	1.000	0.992	1.000
Виробничий потенціал																			
Обсяги промислової продукції, дол. США у розрахунку на одного зайнятого	0.000	0.119	0.349	0.582	0.104	0.338	0.573	0.636	0.589	0.336	0.079	0.113	0.258	0.367	0.400	0.474	1.000	0.572	0.832
Обсяги сільськогосподарського виробництва, дол. США у розрахунку на одного зайнятого	0.000	0.012	0.068	0.212	0.144	0.312	0.301	0.323	0.444	0.376	0.268	0.276	0.330	0.437	0.465	0.513	1.000	0.513	0.594

ДОДАТКИ

Індикатори	Роки																		
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Обсяг виконаних будівельних робіт, дол. США, у розрахунку на одного зайнятого	0.498	0.939	0.957	0.799	0.169	0.454	0.458	0.389	0.271	0.156	0.000	0.121	0.314	0.512	0.674	1.000	0.962	0.812	0.850
Обсяг вантажообороту транспортом, т, у розрахунку на 1 тис. осіб	0.605	0.766	1.000	0.968	0.311	0.605	0.863	0.804	0.782	0.362	0.238	0.363	0.419	0.523	0.420	0.546	0.000	0.000	0.292
Обсяги ІКТ, тис. дол. США у розрахунку на одного зайнятого	0.000	0.001	0.021	0.094	0.126	0.165	0.220	0.268	0.294	0.202	0.099	0.126	0.218	0.334	0.513	0.660	1.000	0.660	0.717
Обсяги експорту, тис. дол.США у розрахунку на одну особу	0.000	0.117	0.377	0.801	0.204	0.494	0.894	0.904	0.783	0.529	0.225	0.191	0.362	0.472	0.633	0.535	1.000	0.535	0.613
Капітальні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США	0.141	0.358	0.768	1.000	0.197	0.342	0.635	0.774	0.669	0.207	0.000	0.057	0.160	0.295	0.427	0.120	0.268	0.120	0.197
Рівень зносу основних засобів, %	1.000	0.928	0.896	0.646	0.681	0.249	0.220	0.197	0.180	0.000	0.678	0.736	0.823	0.664	0.771	0.725	0.751	0.763	0.730
Енергоємність економіки, кг палива у розрахунку на 1 дол. ВВП	1.000	0.900	0.756	0.600	0.600	0.878	0.622	0.533	0.411	0.356	0.233	0.289	0.122	0.144	0.000	0.011	0.022	0.000	0.333
Інтелектуально-інноваційний потенціал																			
Кількість науково-педагогічних працівників із науковим ступенем кандидата та доктора наук, у розрахунку на 100 аспірантів	0.000	0.073	0.145	0.218	0.290	0.390	0.418	0.462	0.617	0.646	0.553	0.745	0.843	1.000	0.813	0.750	0.790	0.750	0.667
Кількість дослідників, задіяних у виконанні НДР, % до загальної кількості працівників, задіяних до сфери R&D	0.913	0.878	0.861	0.826	0.870	0.896	0.991	0.983	1.000	1.000	0.930	0.183	0.000	0.209	0.130	0.191	0.157	0.138	0.000
Частка інноваційно активних промислових підприємств, %	0.000	0.214	0.393	0.310	0.298	0.393	0.548	0.643	0.560	0.464	0.833	1.000	0.726	0.881	0.901	0.922	0.798	0.745	0.491
Кількість упроваджених нових технологічних процесів в розрахунку на 100 промислових підприємств, од	0.060	0.000	0.086	0.128	0.181	0.219	0.300	0.276	0.165	0.163	0.250	1.000	0.476	0.454	0.513	0.617	0.635	0.562	0.520
Обсяги реалізованої інноваційної продукції в розрахунку на одне інноваційно активне промислове підприємство, млн грн	0.608	0.574	0.540	0.506	0.482	0.456	0.283	0.518	0.280	0.000	0.736	0.497	1.000	0.631	0.653	0.675	0.262	0.071	0.000
Підприємницький потенціал																			
Кількість суб'єктів середнього підприємництва, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	1.000	0.925	0.850	0.775	0.700	0.875	0.875	0.000	0.000	0.000	0.875	0.000	0.000	0.000	0.875	0.875	0.875	0.586	0.656
Кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікро підприємництва), од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	0.111	0.222	0.444	0.222	0.389	0.556	0.500	0.444	0.778	0.444	0.500	0.000	0.444	0.667	1.000	0.944	0.944	0.852	0.889
Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів середнього підприємництва, тис. грн у розрахунку на одну особу	0.000	0.013	0.013	0.021	0.047	0.073	0.102	0.126	0.110	0.151	0.261	0.357	0.477	0.586	0.620	0.688	1.000	0.688	0.740

ДОДАТКИ

Індикатори	Роки																		
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва, тис. грн у розрахунку на одну особу	0.000	0.014	0.029	0.043	0.057	0.075	0.080	0.103	0.107	0.144	0.257	0.349	0.465	0.572	0.616	0.742	1.000	0.742	0.785
Кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників	0.913	0.782	0.651	0.521	0.390	0.277	0.092	0.015	0.000	0.308	0.631	0.662	0.508	0.538	0.892	1.000	0.754	0.682	0.746
Кількість найманих працівників на середніх підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників	0.408	0.398	0.388	0.378	0.367	0.327	0.408	0.306	0.327	0.265	0.000	0.408	0.796	1.000	0.653	0.592	0.714	0.592	0.728
Кількість фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1 тис. населення	1.000	0.852	0.705	0.557	0.410	0.295	0.049	0.000	0.049	0.246	0.270	0.221	0.172	0.197	0.246	0.270	0.270	0.295	0.291
Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) ФОП, у розрахунку на одну особу	0.000	0.007	0.015	0.022	0.030	0.044	0.032	0.059	0.075	0.101	0.204	0.277	0.369	0.482	0.567	0.696	1.000	0.963	1.000
Кількість найманих працівників на ФОП, % до загальної кількості найманих працівників	0.000	0.058	0.117	0.175	0.233	0.283	0.367	0.400	0.383	0.500	0.100	0.317	0.567	1.000	0.783	0.617	0.600	0.508	0.344
Коефіцієнт плинності підприємств	1.000	0.927	0.853	0.780	0.706	0.625	0.573	0.478	0.720	0.280	0.746	0.669	0.530	0.565	0.124	0.340	0.000	0.040	0.000
Міграція бізнесу за кордон, у % від загальної кількості релокованих суб'єктів господарювання	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.500	0.000	1.000	1.000	1.000	0.500	0.500	1.000	0.750	0.813

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2015 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.010	0.013	0.055	0.009	0.007	0.006	0.041	0.006	1.000	0.020	0.000	0.020	0.022	0.056	0.030	0.003	0.014	0.007	0.041	0.010	0.008	0.012	0.003	0.011
Ф 2.	0.003	0.009	0.186	0.012	0.001	0.002	0.030	0.001	1.000	0.006	0.002	0.015	0.038	0.033	0.009	0.001	0.005	0.005	0.024	0.005	0.003	0.010	0.000	0.000
Ф 3	0.381	0.440	0.302	0.056	0.360	0.352	0.228	0.372	1.000	0.337	0.000	0.346	0.271	0.190	0.269	0.428	0.384	0.402	0.185	0.324	0.365	0.356	0.360	0.339
Ф 4	0.582	0.415	1.000	0.242	0.519	0.313	0.857	0.462	0.784	0.525	0.000	0.605	0.589	0.725	0.712	0.481	0.635	0.382	0.744	0.517	0.568	0.514	0.365	0.547
Ф 5	0.102	0.092	0.165	0.000	0.072	0.086	0.073	0.082	0.156	0.065	0.005	0.205	0.069	1.000	0.100	0.052	0.058	0.036	0.159	0.046	0.079	0.058	0.076	0.057
Ф 6	0.279	0.379	0.532	0.077	0.174	0.157	0.265	0.457	1.000	0.246	0.000	0.332	0.321	0.247	0.369	0.212	0.178	0.202	0.244	0.151	0.328	0.203	0.162	0.188
Ф 7	0.202	0.150	0.691	1.000	0.139	0.195	0.607	0.205	0.584	0.145	0.218	0.328	0.498	0.455	0.397	0.292	0.229	0.000	0.354	0.065	0.190	0.184	0.028	0.152
Ф 8	0.738	0.690	0.934	1.000	0.756	0.742	0.740	0.787	0.000	0.754	0.964	0.693	0.737	0.701	0.754	0.772	0.724	0.771	0.787	0.721	0.701	0.788	0.662	0.763
Ф 9	0.181	0.133	1.000	0.384	0.100	0.107	0.380	0.273	0.500	0.044	0.084	0.305	0.106	0.523	0.266	0.148	0.231	0.089	0.341	0.110	0.313	0.201	0.000	0.075
Виробничий потенціал																								
В 1	0.787	0.113	0.415	0.755	0.355	0.134	0.639	0.191	0.000	1.000	0.049	0.056	0.667	0.354	0.364	0.380	0.265	0.146	0.115	0.324	0.280	0.390	0.227	0.249
В 2	0.255	0.127	1.000	0.399	0.158	0.045	0.825	0.200	0.398	0.165	0.047	0.171	0.273	0.138	0.791	0.186	0.266	0.045	0.371	0.144	0.159	0.346	0.000	0.149
В 3	0.606	0.687	0.932	0.000	0.592	0.680	1.000	0.689	0.547	0.739	0.291	0.725	0.838	0.705	0.955	0.628	0.687	0.538	0.727	0.903	0.505	0.777	0.590	0.748
В 4	0.264	0.295	0.558	0.111	0.098	0.091	0.243	0.263	0.524	0.165	0.000	0.446	0.404	0.614	1.000	0.332	0.200	0.237	0.597	0.094	0.290	0.154	0.292	0.112
В 5	0.194	0.126	0.317	0.074	0.335	0.223	0.172	0.045	0.372	1.000	0.000	0.197	0.531	0.309	0.260	0.261	0.114	0.053	0.273	0.022	0.251	0.179	0.035	0.139
В 6	0.787	0.000	0.798	0.679	0.798	0.899	0.711	0.769	0.834	0.718	0.531	1.000	0.755	0.809	0.924	0.487	0.819	0.448	0.769	0.740	0.751	0.762	0.668	0.722
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.162	0.044	0.279	0.015	0.338	0.221	0.632	0.353	0.147	0.074	0.294	0.221	0.235	0.000	0.132	0.235	0.015	1.000	0.368	0.456	0.162	0.059	0.059	0.309
І 2	0.036	0.022	0.469	0.248	0.012	0.044	0.215	0.038	0.185	0.078	0.036	0.303	0.148	0.205	0.115	0.009	0.278	0.020	1.000	0.084	0.000	0.082	0.097	0.055
І 3	0.217	0.067	0.137	0.075	0.253	0.000	0.513	0.545	0.152	0.694	0.053	0.437	1.000	0.438	0.289	0.020	0.461	0.345	0.878	0.500	0.104	0.337	0.325	0.149
І 4	0.239	0.111	0.833	0.617	0.662	0.000	0.387	0.021	0.890	0.345	0.213	0.843	0.010	0.689	0.209	0.345	0.197	0.173	1.000	0.132	0.110	0.230	0.243	0.381
І 5	0.041	0.081	0.817	0.480	0.193	0.567	0.364	0.034	0.133	0.000	0.206	0.560	0.484	0.756	0.356	0.256	0.497	0.337	1.000	0.041	0.009	0.350	0.593	0.179
І 6	0.064	0.050	0.101	0.060	0.052	0.000	0.226	0.030	0.036	0.080	0.064	0.034	0.046	0.061	0.026	0.044	0.427	0.112	1.000	0.133	0.060	0.106	0.033	0.093
І 7	0.028	0.027	0.018	0.038	0.047	0.098	0.125	0.001	0.038	0.027	0.226	0.022	0.023	0.012	0.367	0.017	0.045	0.279	0.022	0.078	0.000	1.000	0.032	0.401

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.422	0.400	0.622	0.222	0.444	0.222	0.533	0.222	1.000	0.533	0.000	0.467	0.400	0.533	0.622	0.289	0.467	0.267	0.667	0.333	0.378	0.600	0.156	0.467
П 2	0.494	0.435	0.765	0.141	0.424	0.388	0.765	0.482	1.000	0.718	0.000	0.671	0.871	0.965	0.612	0.341	0.412	0.376	0.871	0.694	0.435	0.576	0.341	0.471
П 3	0.457	0.410	0.000	0.025	0.928	0.873	0.118	0.978	0.267	0.804	0.259	0.427	0.364	0.551	0.303	0.780	0.763	0.129	0.766	0.490	0.716	0.623	1.000	0.741
П 4	0.515	0.231	0.185	0.000	0.563	0.332	0.290	0.480	0.282	0.713	0.402	0.499	0.547	0.627	0.193	0.534	0.429	0.209	0.536	1.000	0.539	0.365	0.834	0.426
П 5	0.730	0.543	0.247	0.000	0.678	0.628	0.405	0.839	0.457	0.826	0.063	0.543	0.747	0.707	0.355	0.727	0.507	0.789	0.523	0.997	0.727	0.612	1.000	0.664
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
Т 1	0.777	0.383	0.713	0.064	0.649	0.277	0.521	0.160	0.755	0.915	0.053	0.213	0.851	1.000	0.713	0.000	0.287	0.426	0.596	0.872	0.468	0.723	0.479	0.436
Т 2	0.385	0.927	0.330	0.211	0.440	0.862	0.872	1.000	0.330	0.367	0.349	0.936	0.358	0.138	0.202	0.908	0.982	0.688	0.523	0.000	0.679	0.422	0.661	0.688
Т 3	0.763	0.956	0.669	0.300	0.963	0.931	0.381	0.756	0.950	0.744	0.000	0.756	0.938	0.944	0.544	1.000	0.544	0.969	0.650	0.763	0.838	0.831	0.963	0.800
Т 4	0.468	0.669	0.889	0.972	0.760	0.168	0.726	0.000	1.000	0.842	0.576	0.835	0.736	0.597	0.938	0.114	0.649	0.711	0.922	0.227	0.871	0.633	0.103	0.832
Т 5	0.698	0.264	1.000	0.000	0.491	0.557	0.575	0.425	0.736	0.349	0.406	0.491	0.764	0.660	0.368	0.774	0.500	0.123	0.849	0.547	0.217	0.585	0.434	0.557
Т 6	0.728	0.630	0.913	0.196	0.467	0.696	0.641	0.783	1.000	0.457	0.000	0.804	0.728	0.989	0.380	0.620	0.598	0.413	0.924	0.587	0.587	0.630	0.685	0.533
Т 7	0.659	0.551	0.600	0.016	0.308	0.422	0.443	0.211	0.011	0.362	0.000	0.405	0.162	0.659	0.227	0.308	0.135	0.173	1.000	0.373	0.411	0.481	0.119	0.308
Т 8	0.699	0.966	0.972	0.710	0.955	0.841	0.000	0.898	0.989	0.830	0.256	0.960	0.943	1.000	0.932	0.915	0.898	0.977	0.977	0.852	0.801	0.818	0.955	0.909
Т 9	0.079	0.093	0.139	0.609	0.139	0.079	0.126	0.119	0.026	0.046	1.000	0.119	0.053	0.000	0.139	0.119	0.146	0.106	0.086	0.020	0.040	0.053	0.066	0.086
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.515	0.544	0.618	1.000	0.613	0.632	0.588	0.456	0.000	0.583	0.824	0.485	0.539	0.500	0.500	0.588	0.598	0.534	0.304	0.564	0.559	0.559	0.500	0.539
Д 2	0.411	0.912	0.385	0.089	0.532	0.935	0.286	0.614	0.504	0.360	0.000	0.508	0.407	0.541	0.227	1.000	0.137	0.467	0.176	0.463	0.440	0.224	0.616	0.174
Д 3	0.784	0.988	0.380	0.000	0.889	0.962	0.738	0.900	0.787	0.939	0.574	0.639	0.913	0.641	0.819	0.973	0.897	0.948	0.513	0.940	0.868	0.857	1.000	0.897
Д 4	0.351	0.751	0.314	0.000	0.511	0.876	0.159	0.406	0.589	0.334	0.000	0.371	0.255	0.539	0.165	1.000	0.018	0.179	0.000	0.434	0.492	0.152	0.446	0.082
Д 5	0.647	0.824	0.392	0.353	0.627	0.000	0.529	0.725	1.000	0.235	0.137	0.451	0.843	0.451	0.922	0.392	0.549	0.588	0.137	0.412	0.431	0.588	0.373	0.431
Д 6	0.642	0.508	0.083	0.000	0.000	0.281	0.390	0.955	0.102	0.176	0.000	0.995	0.190	0.201	0.430	0.465	0.433	1.000	0.412	0.091	0.578	0.650	0.896	0.166
Д 7	0.864	0.805	0.432	0.966	0.788	0.000	0.559	0.593	0.805	0.720	1.000	0.788	0.627	0.271	0.831	0.771	0.653	0.780	0.000	0.797	0.864	0.780	0.669	0.797
Д 8	0.444	0.333	0.481	0.000	0.481	0.222	0.333	0.148	1.000	0.333	0.000	0.222	0.407	0.556	0.481	0.259	0.037	0.000	0.519	0.370	0.333	0.259	0.296	0.148
Д 9	0.789	0.630	0.529	0.141	0.225	0.705	0.454	1.000	0.374	0.608	0.000	0.811	0.150	0.692	0.573	0.868	0.555	0.731	0.463	0.643	0.458	0.546	0.731	0.687
Д 10	0.618	0.879	0.451	0.248	0.719	1.000	0.408	0.660	0.683	0.461	0.000	0.902	0.425	0.634	0.533	0.951	0.471	0.641	0.673	0.556	0.536	0.490	0.493	0.562
Д 11	0.320	0.287	0.596	0.769	0.186	0.546	0.465	0.352	0.400	0.503	1.000	0.265	0.549	0.448	0.438	0.479	0.592	0.499	0.487	0.668	0.000	0.176	0.546	0.287
Д 12	0.253	0.737	0.000	0.032	0.284	1.000	0.126	0.526	0.600	0.337	0.032	0.211	0.158	0.505	0.189	0.958	0.105	0.137	0.221	0.568	0.074	0.147	0.316	0.158

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2016 р.

Індикатори	Регіони																					
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська
Ресурс «Капітал»																						
<i>Фінансовий потенціал</i>																						
Ф 1.	0.010	0.013	0.045	0.008	0.009	0.005	0.050	0.006	1.000	0.019	0.000	0.020	0.024	0.052	0.035	0.007	0.012	0.005	0.030	0.017	0.009	0.012
Ф 2.	0.004	0.008	0.207	0.010	0.004	0.005	0.031	0.004	1.000	0.012	0.000	0.018	0.042	0.029	0.010	0.004	0.009	0.009	0.030	0.007	0.006	0.012
Ф 3	0.432	0.523	0.321	0.048	0.476	0.453	0.335	0.534	1.000	0.431	0.000	0.419	0.365	0.289	0.432	0.539	0.471	0.546	0.298	0.379	0.466	0.445
Ф 4	0.666	0.519	1.000	0.226	0.619	0.416	0.927	0.562	0.853	0.619	0.000	0.692	0.675	0.785	0.796	0.561	0.725	0.486	0.794	0.584	0.652	0.619
Ф 5	0.343	0.514	0.921	0.025	0.271	0.267	0.323	0.312	0.524	0.230	0.000	0.883	0.256	1.000	0.424	0.144	0.222	0.136	0.604	0.138	0.302	0.314
Ф 6	0.148	0.244	0.479	0.053	0.149	0.105	0.255	0.223	1.000	0.270	0.000	0.316	0.376	0.295	0.506	0.106	0.191	0.157	0.244	0.141	0.299	0.194
Ф 7	0.101	0.051	1.000	0.455	0.063	0.057	0.194	0.133	0.301	0.007	0.052	0.317	0.046	0.490	0.130	0.057	0.088	0.010	0.345	0.037	0.119	0.057
Ф 8	0.908	0.874	1.000	0.960	0.940	0.934	0.983	0.948	0.000	0.984	0.968	0.957	0.956	0.931	0.944	0.953	0.948	0.911	0.954	0.904	0.904	0.938
Ф 9	0.215	0.153	0.601	1.000	0.133	0.263	0.604	0.221	0.669	0.122	0.411	0.377	0.520	0.486	0.404	0.292	0.190	0.000	0.328	0.153	0.152	0.197
<i>Виробничий потенціал</i>																						
В 1	1.000	0.000	0.424	0.564	0.328	0.193	0.640	0.318	0.013	0.285	0.247	0.076	0.689	0.253	0.424	0.258	0.255	0.193	0.054	0.343	0.153	0.397
В 2	0.266	0.132	1.000	0.435	0.165	0.049	0.801	0.176	0.421	0.155	0.081	0.189	0.324	0.104	0.866	0.176	0.239	0.059	0.428	0.141	0.177	0.365
В 3	1.000	0.287	0.199	0.481	0.917	0.000	0.116	0.259	0.653	0.620	0.593	0.282	0.579	0.718	0.333	0.421	0.389	0.394	0.491	0.269	0.537	0.287
В 4	0.452	0.355	0.608	0.119	0.172	0.121	0.251	0.290	0.787	0.201	0.000	0.612	0.524	0.932	1.000	0.270	0.263	0.358	0.890	0.114	0.340	0.199
В 5	0.172	0.124	0.371	0.086	0.335	0.229	0.206	0.036	0.344	1.000	0.000	0.195	0.491	0.319	0.236	0.271	0.058	0.035	0.295	0.004	0.241	0.202
В 6	0.787	0.000	0.798	0.679	0.798	0.899	0.711	0.769	0.834	0.718	0.531	1.000	0.755	0.809	0.924	0.487	0.819	0.448	0.769	0.740	0.751	0.762
Ресурс «Інновації»																						
І 1	0.044	0.279	0.015	0.338	0.221	0.632	0.353	0.147	0.074	0.294	0.221	0.235	0.000	0.132	0.235	0.015	1.000	0.368	0.456	0.162	0.059	0.059
І 2	0.061	0.040	0.449	0.000	0.033	0.078	0.199	0.066	0.153	0.081	0.051	0.354	0.160	0.258	0.176	0.041	0.405	0.067	1.000	0.096	0.033	0.082
І 3	0.256	0.000	0.224	0.176	0.514	0.049	0.586	0.537	0.317	0.380	0.150	0.512	0.636	0.530	0.186	0.338	0.375	0.784	1.000	0.473	0.127	0.292
І 4	0.214	0.117	1.000	0.532	0.667	0.000	0.414	0.010	0.926	0.374	0.132	0.845	0.023	0.745	0.174	0.293	0.173	0.155	0.934	0.089	0.086	0.227
І 5	0.148	0.107	0.994	0.000	0.017	0.261	0.573	0.078	0.211	0.141	0.231	0.455	0.665	0.539	0.309	0.042	0.903	0.054	1.000	0.195	0.067	0.171
І 6	0.150	0.151	0.079	0.078	0.184	0.000	0.864	0.025	0.053	0.148	0.090	0.069	0.022	0.059	0.059	0.080	0.499	0.235	0.792	1.000	0.084	0.069
І 7	0.284	0.167	0.028	0.060	0.011	0.976	0.094	0.246	0.168	0.100	0.494	0.081	0.045	0.093	0.269	0.069	0.173	0.308	0.044	0.174	0.000	0.105
Ресурс «Підприємництво»																						
П 1	0.467	0.444	0.622	0.067	0.467	0.244	0.533	0.267	1.000	0.578	0.000	0.511	0.422	0.533	0.644	0.333	0.511	0.289	0.711	0.400	0.400	0.600
П 2	0.439	0.366	0.732	0.098	0.366	0.280	0.720	0.402	1.000	0.683	0.000	0.524	0.841	0.854	0.537	0.280	0.366	0.280	0.683	0.610	0.366	0.561
П 3	0.500	1.000	0.056	0.000	0.885	0.659	0.085	0.815	0.397	0.703	0.265	0.629	0.379	0.544	0.476	0.985	0.938	0.526	0.865	0.521	0.897	0.588
П 4	0.659	0.234	0.247	0.000	0.463	0.656	0.328	0.600	0.331	1.000	0.356	0.600	0.509	0.606	0.250	0.653	0.500	0.800	0.678	0.988	0.641	0.466
П 5	0.722	0.469	0.257	0.000	0.573	0.597	0.354	0.771	0.424	0.854	0.031	0.639	0.712	0.861	0.278	0.691	0.458	0.819	0.615	0.917	0.705	0.611

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
T 1	0.798	0.447	0.737	0.263	0.667	0.447	0.570	0.316	0.895	1.000	0.009	0.325	0.596	0.904	0.632	0.000	0.263	0.509	0.605	0.825	0.614	0.754	0.500	0.395
T 2	0.080	0.625	0.116	0.670	0.384	0.438	0.357	0.768	0.000	0.027	0.589	0.625	0.277	0.036	0.321	1.000	0.705	0.348	0.455	0.107	0.339	0.223	0.429	0.580
T 3	0.881	0.833	0.817	0.294	1.000	0.897	0.246	0.683	0.929	0.810	0.000	0.722	0.881	0.992	0.563	0.833	0.611	0.746	0.667	0.794	0.833	0.929	0.810	0.841
T 4	0.501	0.566	0.811	0.886	0.648	0.403	0.646	0.000	1.000	0.804	0.499	0.690	0.604	0.809	0.872	0.156	0.494	0.667	0.839	0.259	0.702	0.655	0.077	0.762
T 5	0.680	0.103	0.938	0.000	0.608	0.495	0.619	0.485	0.804	0.299	0.577	0.608	0.773	0.691	0.340	0.711	0.701	0.206	1.000	0.598	0.402	0.639	0.639	0.577
T 6	0.656	0.469	0.844	0.198	0.500	0.625	0.625	0.750	0.958	0.375	0.000	0.865	0.656	0.958	0.354	0.563	0.698	0.469	1.000	0.500	0.688	0.583	0.760	0.490
T 7	0.498	0.507	0.615	0.312	0.088	0.215	0.341	0.156	0.020	0.332	0.376	0.307	0.000	0.556	0.161	0.195	0.224	0.171	1.000	0.215	0.254	0.420	0.098	0.327
T 8	0.000	0.979	0.915	0.362	0.872	0.809	0.128	0.660	0.957	0.872	0.617	0.979	0.851	1.000	0.809	0.766	0.787	0.915	0.936	0.511	0.511	0.191	0.872	0.745
T 9	0.340	0.223	0.000	0.606	0.426	0.489	0.096	0.734	0.085	0.181	1.000	0.489	0.202	0.106	0.181	0.628	0.404	0.670	0.074	0.032	0.287	0.170	0.553	0.298
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.927	0.847	0.913	1.000	0.753	0.827	0.873	0.753	0.000	0.760	0.927	0.427	0.853	0.533	0.773	0.780	0.687	0.860	0.707	0.827	0.887	0.900	0.793	0.813
Д 2	0.443	0.914	0.431	0.104	0.561	0.938	0.332	0.626	0.557	0.397	0.000	0.535	0.440	0.579	0.276	1.000	0.182	0.487	0.234	0.496	0.471	0.267	0.636	0.222
Д 3	0.794	0.987	0.399	0.000	0.894	0.963	0.745	0.903	0.793	0.942	0.566	0.647	0.915	0.650	0.828	0.972	0.900	0.951	0.527	0.941	0.873	0.864	1.000	0.902
Д 4	0.342	0.798	0.311	0.000	0.513	0.852	0.208	0.389	0.562	0.339	0.000	0.434	0.273	0.586	0.185	1.000	0.000	0.171	0.099	0.447	0.438	0.150	0.469	0.125
Д 5	0.717	0.642	0.453	0.302	0.472	0.000	0.717	0.698	1.000	0.189	0.264	0.698	0.434	0.472	0.849	0.396	0.736	0.981	0.566	0.094	0.717	0.377	0.283	0.226
Д 6	0.651	0.453	0.014	0.000	0.000	0.218	0.313	1.000	0.025	0.045	0.000	0.953	0.148	0.193	0.332	0.397	0.430	0.992	0.369	0.006	0.606	0.539	0.894	0.142
Д 7	0.895	0.842	0.684	1.000	0.421	0.026	0.816	0.842	0.605	0.500	1.000	0.316	0.737	0.000	0.789	0.789	0.579	0.842	0.526	0.895	0.921	0.789	0.684	0.816
Д 8	0.294	0.471	0.412	0.000	0.412	0.588	0.412	0.529	1.000	0.000	0.000	0.706	0.529	0.882	0.294	0.529	0.000	0.412	0.647	0.412	0.412	0.118	0.706	0.000
Д 9	0.643	1.000	0.000	0.285	0.195	0.848	0.513	0.845	0.578	0.480	0.502	0.870	0.621	0.549	0.726	0.397	0.740	0.899	0.903	0.264	0.783	0.480	0.679	0.473
Д 10	0.473	0.830	0.325	0.215	0.622	1.000	0.378	0.726	0.522	0.305	0.000	0.980	0.387	0.679	0.478	0.916	0.462	0.730	0.582	0.560	0.460	0.387	0.615	0.423
Д 11	0.322	0.294	0.599	0.805	0.193	0.543	0.481	0.354	0.403	0.505	1.000	0.270	0.547	0.491	0.444	0.489	0.589	0.489	0.499	0.665	0.000	0.164	0.538	0.306
Д 12	0.220	0.900	0.310	0.000	0.200	0.830	0.040	0.110	0.740	0.120	0.140	0.190	0.060	0.540	0.160	1.000	0.060	0.060	0.100	0.310	0.060	0.070	0.220	0.030

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2017 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.012	0.011	0.048	0.004	0.010	0.004	0.039	0.006	1.000	0.019	0.000	0.021	0.018	0.048	0.031	0.007	0.012	0.005	0.030	0.013	0.011	0.014	0.003	0.011
Ф 2.	0.005	0.013	0.234	0.006	0.006	0.006	0.036	0.007	1.000	0.013	0.000	0.018	0.039	0.032	0.013	0.005	0.013	0.008	0.035	0.009	0.008	0.016	0.002	0.006
Ф 3	0.435	0.494	0.314	0.082	0.452	0.410	0.338	0.501	1.000	0.410	0.000	0.405	0.338	0.259	0.421	0.515	0.413	0.491	0.292	0.357	0.455	0.443	0.438	0.437
Ф 4	0.688	0.534	1.000	0.202	0.635	0.419	0.897	0.574	0.847	0.634	0.000	0.702	0.676	0.782	0.794	0.573	0.717	0.500	0.795	0.591	0.648	0.632	0.475	0.632
Ф 5	0.397	0.463	0.745	0.046	0.239	0.257	0.315	0.261	0.672	0.203	0.000	0.644	0.282	1.000	0.411	0.153	0.235	0.063	0.589	0.058	0.240	0.284	0.286	0.422
Ф 6	0.251	0.287	0.643	0.141	0.257	0.161	0.418	0.302	1.000	0.335	0.000	0.440	0.450	0.430	0.530	0.205	0.262	0.287	0.311	0.299	0.366	0.280	0.097	0.311
Ф 7	0.105	0.053	1.000	0.525	0.061	0.059	0.306	0.162	0.327	0.009	0.033	0.301	0.046	0.376	0.160	0.054	0.089	0.008	0.167	0.041	0.124	0.034	0.000	0.084
Ф 8	0.862	0.911	1.000	0.949	0.941	0.925	0.959	0.934	0.000	0.985	0.913	0.941	0.959	0.938	0.910	0.928	0.953	0.931	0.971	0.883	0.907	0.946	0.854	0.931
Ф 9	0.257	0.134	0.627	1.000	0.128	0.363	0.592	0.235	0.739	0.108	0.140	0.379	0.523	0.447	0.451	0.208	0.178	0.000	0.312	0.131	0.174	0.221	0.031	0.037
Виробничий потенціал																								
В 1	1.000	0.001	0.410	0.672	0.322	0.228	0.698	0.214	0.000	0.503	0.138	0.086	0.774	0.305	0.447	0.246	0.285	0.229	0.090	0.372	0.248	0.411	0.327	0.360
В 2	0.268	0.132	1.000	0.427	0.165	0.051	0.825	0.201	0.367	0.135	0.000	0.184	0.287	0.101	0.853	0.161	0.214	0.067	0.432	0.120	0.160	0.309	0.009	0.145
В 3	0.489	0.802	0.642	0.720	0.832	0.604	0.519	0.765	0.396	0.119	0.549	0.851	0.291	0.586	0.000	0.795	0.649	0.884	0.284	0.597	1.000	0.194	0.828	0.813
В 4	0.381	0.260	0.613	0.110	0.219	0.182	0.274	0.313	0.686	0.304	0.000	0.495	0.453	1.000	0.843	0.241	0.197	0.274	0.779	0.155	0.342	0.177	0.254	0.148
В 5	0.219	0.327	0.272	0.247	0.461	0.306	0.090	0.176	1.000	0.798	0.028	0.508	0.634	0.402	0.360	0.226	0.000	0.160	0.149	0.121	0.307	0.134	0.001	0.075
В 6	0.787	0.000	0.798	0.679	0.798	0.899	0.711	0.769	0.834	0.718	0.531	1.000	0.755	0.809	0.924	0.487	0.819	0.448	0.769	0.740	0.751	0.762	0.668	0.722
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.375	0.125	0.042	0.542	0.208	0.750	1.000	0.167	0.333	0.750	0.042	0.333	0.417	0.125	0.083	0.000	0.833	0.333	0.917	0.625	0.042	0.458	0.375	0.417
І 2	0.060	0.068	0.488	0.000	0.046	0.059	0.240	0.081	0.165	0.101	0.052	0.413	0.239	0.253	0.167	0.047	0.263	0.068	1.000	0.118	0.050	0.082	0.188	0.056
І 3	0.433	0.462	0.236	0.258	0.365	0.149	0.598	0.715	0.239	0.757	0.193	0.427	0.946	0.448	0.212	0.012	0.662	0.972	1.000	0.436	0.000	0.836	0.396	0.176
І 4	0.225	0.121	0.867	0.434	0.637	0.000	0.412	0.014	1.000	0.334	0.093	0.785	0.050	0.646	0.177	0.333	0.194	0.164	0.863	0.104	0.067	0.203	0.196	0.294
І 5	0.093	0.046	1.000	0.000	0.043	0.219	0.544	0.060	0.230	0.062	0.238	0.526	0.485	0.441	0.200	0.221	0.461	0.022	0.746	0.231	0.223	0.068	0.548	0.359
І 6	0.133	0.063	0.103	0.030	0.061	0.000	0.547	0.044	0.069	0.035	0.062	0.081	0.116	0.080	0.074	0.019	0.627	0.707	0.385	1.000	0.026	0.065	0.032	0.057
І 7	0.005	0.021	0.026	0.027	0.072	1.000	0.078	0.172	0.135	0.096	0.010	0.054	0.000	0.031	0.361	0.223	0.077	0.034	0.061	0.133	0.012	0.354	0.012	0.017
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.500	0.477	0.682	0.068	0.500	0.250	0.568	0.295	1.000	0.568	0.000	0.568	0.477	0.568	0.750	0.364	0.591	0.295	0.773	0.409	0.477	0.636	0.227	0.545
П 2	0.440	0.396	0.736	0.099	0.385	0.319	0.725	0.418	1.000	0.681	0.000	0.582	0.835	0.901	0.582	0.308	0.374	0.308	0.714	0.648	0.396	0.593	0.286	0.429
П 3	0.515	1.000	0.093	0.000	0.637	0.522	0.032	0.639	0.420	0.658	0.605	0.578	0.238	0.447	0.351	0.730	0.794	0.660	0.626	0.388	0.769	0.567	0.313	0.594
П 4	0.624	0.180	0.216	0.000	0.559	0.666	0.314	0.601	0.444	0.929	0.609	0.586	0.565	0.648	0.254	0.695	0.497	0.725	0.669	1.000	0.562	0.479	0.929	0.494
П 5	0.705	0.434	0.209	0.000	0.574	0.597	0.333	0.795	0.562	0.864	0.012	0.620	0.740	0.950	0.240	0.713	0.430	0.802	0.605	0.992	0.694	0.601	1.000	0.659

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
T 1	0.762	0.723	1.000	0.108	0.400	0.362	0.562	0.400	1.000	0.862	0.000	0.723	0.738	0.946	0.838	0.246	0.500	0.385	0.754	1.000	0.569	0.785	0.831	0.523
T 2	0.596	0.574	0.266	0.670	0.936	0.766	0.617	0.904	0.000	0.372	0.681	0.553	0.447	0.181	0.245	1.000	0.830	0.883	0.585	0.053	0.670	0.394	0.500	0.723
T 3	0.858	0.949	0.721	0.000	0.995	1.000	0.137	0.685	0.924	0.731	0.178	0.838	0.772	0.929	0.579	0.909	0.218	0.726	0.487	0.701	0.685	0.569	0.909	0.751
T 4	0.444	0.608	0.880	0.903	0.596	0.564	0.726	0.012	1.000	0.766	0.377	0.756	0.574	0.708	0.888	0.012	0.372	0.546	0.928	0.232	0.661	0.668	0.000	0.758
T 5	0.551	0.000	0.780	0.051	0.644	0.424	0.542	0.525	0.780	0.381	0.500	0.627	0.678	0.619	0.441	0.534	0.729	0.186	1.000	0.627	0.500	0.669	0.661	0.619
T 6	0.562	0.390	0.771	0.190	0.552	0.581	0.562	0.771	0.962	0.419	0.000	0.867	0.600	0.886	0.438	0.476	0.714	0.448	1.000	0.524	0.733	0.610	0.781	0.514
T 7	0.431	0.431	0.707	0.762	0.192	0.318	0.372	0.243	0.146	0.289	0.406	0.268	0.000	0.510	0.268	0.305	0.314	0.268	1.000	0.222	0.301	0.431	0.159	0.377
T 8	0.690	0.986	0.958	0.789	0.944	0.958	0.676	0.915	1.000	0.915	0.789	1.000	0.901	0.972	0.887	0.873	0.873	0.915	0.944	0.704	0.901	0.000	0.972	0.901
T 9	0.330	0.216	0.000	0.602	0.455	0.557	0.057	0.773	0.136	0.182	1.000	0.466	0.227	0.114	0.148	0.773	0.386	0.591	0.045	0.068	0.284	0.205	0.591	0.318
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.647	0.577	0.121	1.000	0.579	0.564	0.612	0.535	0.000	0.593	0.912	0.513	0.597	0.476	0.575	0.595	0.575	0.588	0.341	0.612	0.614	0.571	0.555	0.601
Д 2	0.467	0.913	0.457	0.114	0.578	0.933	0.366	0.635	0.594	0.422	0.000	0.557	0.468	0.609	0.317	1.000	0.222	0.502	0.272	0.526	0.494	0.300	0.651	0.257
Д 3	0.801	0.987	0.404	0.000	0.898	0.962	0.751	0.903	0.795	0.945	0.561	0.649	0.916	0.656	0.834	0.971	0.903	0.952	0.537	0.942	0.877	0.869	1.000	0.907
Д 4	0.372	0.805	0.260	0.000	0.471	0.845	0.198	0.377	0.466	0.283	0.000	0.433	0.342	0.683	0.137	1.000	0.000	0.203	0.063	0.499	0.421	0.167	0.489	0.084
Д 5	0.587	0.720	0.547	0.453	0.640	0.067	0.680	0.667	0.867	0.000	0.307	0.320	0.747	0.400	1.000	0.440	0.653	0.387	0.547	0.520	0.333	0.480	0.227	0.693
Д 6	0.680	0.456	0.151	0.000	0.000	0.269	0.322	1.000	0.018	0.030	0.000	0.914	0.275	0.204	0.494	0.361	0.562	0.941	0.438	0.118	0.527	0.533	0.979	0.231
Д 7	0.989	0.968	0.945	0.995	0.955	0.908	0.979	0.897	0.923	0.979	1.000	0.934	0.968	0.929	0.929	0.847	0.937	0.960	0.000	0.987	0.987	0.963	0.968	0.974
Д 8	0.333	0.278	0.611	0.000	0.278	0.278	0.444	0.222	1.000	0.111	0.000	0.500	0.500	1.000	0.444	0.222	0.000	0.167	0.667	0.500	0.333	0.167	0.556	0.056
Д 9	0.678	1.000	0.272	0.485	0.000	0.669	0.423	0.506	0.264	0.385	0.347	0.485	0.431	0.385	0.109	0.548	0.126	0.703	0.544	0.280	0.377	0.368	0.477	0.410
Д 10	0.546	0.853	0.485	0.340	0.653	1.000	0.480	0.739	0.622	0.359	0.000	0.983	0.494	0.786	0.534	0.936	0.563	0.784	0.651	0.713	0.532	0.475	0.705	0.577
Д 11	0.343	0.315	0.613	0.815	0.209	0.552	0.502	0.358	0.418	0.519	1.000	0.287	0.557	0.476	0.455	0.506	0.599	0.489	0.520	0.670	0.000	0.141	0.546	0.327
Д 12	0.511	0.826	0.109	0.000	0.120	0.989	0.098	0.326	0.696	0.098	0.011	0.109	0.239	0.326	0.359	1.000	0.087	0.098	0.141	0.685	0.141	0.087	0.098	0.076

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2018 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.013	0.010	0.050	0.003	0.011	0.003	0.034	0.006	1.000	0.020	0.000	0.021	0.028	0.046	0.033	0.006	0.014	0.005	0.033	0.015	0.013	0.017	0.002	0.013
Ф 2.	0.006	0.013	0.235	0.006	0.007	0.007	0.038	0.008	1.000	0.016	0.000	0.023	0.036	0.033	0.014	0.006	0.014	0.010	0.039	0.013	0.011	0.020	0.003	0.008
Ф 3	0.824	0.962	0.651	0.090	0.872	0.803	0.584	0.916	0.756	0.881	0.000	0.719	0.611	0.480	0.860	0.941	0.830	0.893	0.797	0.733	0.839	0.842	0.829	1.000
Ф 4	0.668	0.503	1.000	0.212	0.613	0.409	0.859	0.534	0.862	0.584	0.000	0.699	0.651	0.796	0.792	0.533	0.673	0.462	0.780	0.556	0.601	0.595	0.445	0.598
Ф 5	0.396	0.347	0.675	0.154	0.303	0.217	0.368	0.207	0.619	0.209	0.000	0.484	0.234	1.000	0.416	0.281	0.275	0.141	0.451	0.176	0.265	0.215	0.231	0.357
Ф 6	0.349	0.318	0.795	0.229	0.260	0.207	0.354	0.247	1.000	0.282	0.000	0.464	0.341	0.394	0.545	0.219	0.260	0.300	0.338	0.323	0.341	0.354	0.121	0.343
Ф 7	0.109	0.051	1.000	0.547	0.078	0.059	0.336	0.146	0.315	0.020	0.029	0.271	0.059	0.372	0.162	0.053	0.090	0.020	0.186	0.046	0.159	0.038	0.000	0.094
Ф 8	0.909	0.895	0.972	0.923	0.944	0.920	0.985	0.936	0.000	1.000	0.917	0.944	0.984	0.934	0.982	0.864	0.972	0.946	0.996	0.911	0.924	0.974	0.860	0.950
Ф 9	0.306	0.131	0.697	1.000	0.148	0.405	0.647	0.214	0.783	0.082	0.146	0.380	0.438	0.384	0.517	0.184	0.131	0.000	0.253	0.033	0.139	0.187	0.008	0.010
Виробничий потенціал																								
В 1	0.389	0.053	0.299	0.493	0.265	0.169	0.394	0.161	0.024	0.412	0.000	0.084	0.654	0.242	0.253	0.153	0.245	0.232	0.060	0.268	0.257	0.338	1.000	0.318
В 2	0.278	0.138	1.000	0.460	0.184	0.060	0.810	0.296	0.391	0.148	0.000	0.209	0.292	0.100	0.879	0.158	0.241	0.073	0.434	0.122	0.166	0.340	0.047	0.180
В 3	0.661	0.459	0.436	0.123	0.661	0.549	0.000	0.407	0.921	0.913	0.470	0.501	0.533	0.391	1.000	0.428	0.685	0.480	0.535	0.394	0.496	0.969	0.520	0.651
В 4	0.528	0.237	0.700	0.161	0.220	0.176	0.313	0.340	0.629	0.230	0.000	0.500	0.348	1.000	0.750	0.302	0.163	0.230	0.707	0.141	0.383	0.214	0.210	0.144
В 5	0.271	0.170	0.390	0.076	0.383	0.252	0.247	0.050	0.293	1.000	0.000	0.237	0.535	0.334	0.243	0.303	0.100	0.082	0.256	0.048	0.289	0.259	0.057	0.166
В 6	0.416	0.063	0.299	0.398	0.421	0.145	0.235	0.548	0.339	0.000	1.000	0.312	0.222	0.109	0.353	0.258	0.290	0.235	0.041	0.231	0.018	0.127	0.140	0.009
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.128	0.191	0.021	0.043	0.064	0.489	0.426	0.213	0.277	1.000	0.043	0.191	0.043	0.213	0.064	0.021	0.426	0.383	0.511	0.340	0.000	0.340	0.085	0.553
І 2	0.064	0.068	0.477	0.000	0.035	0.056	0.211	0.089	0.169	0.097	0.048	0.466	0.265	0.218	0.150	0.038	0.220	0.068	1.000	0.114	0.048	0.088	0.173	0.055
І 3	0.351	0.307	0.370	0.279	0.238	0.160	0.393	0.649	0.449	0.851	0.040	0.319	0.390	0.335	0.407	0.000	0.649	0.633	1.000	0.390	0.055	0.544	0.377	0.278
І 4	0.258	0.110	0.885	0.432	0.625	0.000	0.404	0.015	0.944	0.318	0.075	0.763	0.048	0.637	0.197	0.336	0.217	0.127	1.000	0.113	0.065	0.198	0.185	0.283
І 5	0.107	0.091	0.793	0.000	0.067	0.241	0.700	0.082	0.179	0.058	0.356	0.714	1.000	0.652	0.170	0.231	0.394	0.053	0.776	0.284	0.154	0.095	0.505	0.244
І 6	0.066	0.048	0.070	0.021	0.039	0.000	0.283	0.226	0.044	0.089	0.137	0.063	0.058	0.058	0.086	0.015	1.000	0.192	0.303	0.143	0.007	0.034	0.150	0.168
І 7	0.007	0.222	0.000	0.210	0.437	1.000	0.376	0.096	0.160	0.102	0.593	0.161	0.003	0.420	0.580	0.378	0.413	0.661	0.154	0.091	0.068	0.014	0.201	0.101
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.565	0.478	0.696	0.043	0.522	0.239	0.565	0.326	1.000	0.587	0.000	0.630	0.457	0.609	0.761	0.413	0.543	0.348	0.783	0.413	0.457	0.674	0.239	0.630
П 2	0.473	0.419	0.763	0.075	0.409	0.366	0.742	0.462	1.000	0.710	0.000	0.613	0.892	0.914	0.634	0.323	0.387	0.333	0.742	0.656	0.441	0.613	0.301	0.441
П 3	0.646	1.000	0.162	0.000	0.771	0.919	0.118	0.612	0.528	0.740	0.464	0.757	0.322	0.597	0.452	0.813	0.958	0.978	0.747	0.678	0.946	0.631	0.450	0.907
П 4	0.640	0.236	0.248	0.000	0.553	0.680	0.335	0.512	0.466	0.941	0.727	0.568	0.621	0.686	0.307	0.699	0.475	0.699	0.748	1.000	0.599	0.484	0.944	0.562
П 5	0.629	0.379	0.192	0.000	0.563	0.600	0.367	0.767	0.575	0.867	0.329	0.533	0.792	0.913	0.238	0.575	0.438	0.692	0.608	1.000	0.704	0.596	0.896	0.538

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
T 1	0.718	0.350	0.607	0.000	0.436	0.111	0.265	0.197	1.000	0.735	0.094	0.350	0.368	0.915	0.573	0.017	0.496	0.111	0.453	0.650	0.427	0.855	0.393	0.607
T 2	0.289	0.617	0.336	0.883	0.547	0.609	0.594	0.727	0.125	0.367	0.578	0.563	0.453	0.000	0.273	1.000	0.375	0.813	0.578	0.305	0.453	0.203	0.570	0.227
T 3	0.864	0.900	0.769	0.000	1.000	0.955	0.199	0.792	0.928	0.824	0.081	0.796	0.792	0.905	0.674	0.959	0.416	0.724	0.620	0.688	0.674	0.715	0.846	0.769
T 4	0.518	0.694	0.877	0.936	0.637	0.658	0.740	0.226	1.000	0.863	0.495	0.897	0.584	0.740	0.916	0.000	0.516	0.530	0.979	0.313	0.616	0.781	0.224	0.779
T 5	0.613	0.000	0.765	0.042	0.672	0.420	0.605	0.513	0.756	0.420	0.622	0.613	0.723	0.647	0.471	0.613	0.748	0.269	1.000	0.672	0.538	0.689	0.647	0.655
T 6	0.531	0.378	0.724	0.112	0.480	0.520	0.531	0.745	0.898	0.357	0.000	0.837	0.561	0.888	0.398	0.551	0.653	0.480	1.000	0.490	0.684	0.561	0.735	0.459
T 7	0.360	0.461	0.778	0.668	0.153	0.373	0.293	0.351	0.209	0.291	0.596	0.192	0.000	0.444	0.397	0.306	0.258	0.199	1.000	0.270	0.242	0.437	0.166	0.257
T 8	0.313	0.969	0.938	0.625	0.875	0.938	0.250	0.875	1.000	0.781	0.531	1.000	0.688	0.938	0.906	0.781	0.719	0.813	0.844	0.438	0.813	0.000	0.938	0.750
T 9	0.399	0.266	0.000	0.538	0.573	0.790	0.063	0.979	0.140	0.245	1.000	0.531	0.329	0.126	0.182	0.958	0.531	0.790	0.098	0.161	0.357	0.266	0.734	0.392
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.826	0.743	0.658	1.000	0.762	0.722	0.783	0.711	0.000	0.786	0.874	0.674	0.783	0.519	0.722	0.783	0.781	0.722	0.604	0.783	0.743	0.789	0.719	0.775
Д 2	0.491	0.920	0.485	0.121	0.596	0.934	0.397	0.649	0.642	0.446	0.000	0.579	0.489	0.637	0.355	1.000	0.255	0.523	0.311	0.549	0.519	0.330	0.671	0.290
Д 3	0.809	0.986	0.418	0.000	0.902	0.961	0.758	0.903	0.799	0.949	0.555	0.652	0.919	0.663	0.841	0.971	0.906	0.953	0.548	0.945	0.881	0.875	1.000	0.912
Д 4	0.380	0.873	0.275	0.000	0.472	0.934	0.219	0.451	0.385	0.291	0.000	0.464	0.355	0.683	0.191	1.000	0.000	0.248	0.086	0.513	0.485	0.158	0.500	0.137
Д 5	0.746	0.475	0.237	0.542	0.593	0.000	0.373	0.712	0.966	0.424	0.712	0.576	0.424	0.475	0.915	0.678	1.000	0.695	0.576	0.339	0.678	0.220	0.390	0.475
Д 6	0.696	0.376	0.101	0.000	0.000	0.243	0.275	0.957	0.059	0.200	0.000	0.875	0.261	0.240	0.448	0.480	0.581	0.883	0.352	0.115	0.587	0.453	1.000	0.115
Д 7	0.921	0.762	0.879	0.963	0.916	0.808	0.916	0.687	0.883	0.860	1.000	0.818	0.911	0.832	0.818	0.542	0.780	0.766	0.000	0.911	0.897	0.911	0.785	0.939
Д 8	0.476	0.571	0.571	0.000	0.333	0.571	0.429	0.429	0.810	0.000	0.000	0.571	0.429	1.000	0.381	0.333	0.000	0.286	0.619	0.429	0.429	0.190	0.524	0.143
Д 9	0.544	0.710	0.011	0.000	0.551	0.360	0.540	0.879	0.540	0.243	0.074	0.879	0.007	0.585	0.213	0.467	0.154	1.000	0.265	0.110	0.279	0.401	0.724	0.390
Д 10	0.588	0.790	0.464	0.310	0.563	1.000	0.477	0.714	0.598	0.316	0.000	0.875	0.567	0.830	0.356	0.769	0.280	0.655	0.530	0.669	0.493	0.352	0.766	0.243
Д 11	0.332	0.326	0.628	0.826	0.208	0.554	0.522	0.365	0.427	0.522	1.000	0.294	0.558	0.482	0.448	0.517	0.602	0.483	0.547	0.675	0.000	0.100	0.543	0.339
Д 12	0.197	0.615	0.248	0.128	0.197	1.000	0.034	0.316	0.333	0.103	0.513	0.325	0.120	0.667	0.000	0.547	0.077	0.000	0.034	0.299	0.248	0.060	0.009	0.085

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2019 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.013	0.009	0.041	0.002	0.010	0.003	0.024	0.007	1.000	0.018	0.000	0.022	0.018	0.039	0.028	0.006	0.012	0.004	0.027	0.013	0.012	0.012	0.001	0.010
Ф 2.	0.010	0.016	0.296	0.005	0.008	0.008	0.037	0.009	1.000	0.017	0.000	0.028	0.043	0.039	0.018	0.007	0.018	0.013	0.045	0.014	0.013	0.025	0.003	0.009
Ф 3	0.732	1.000	0.565	0.075	0.832	0.910	0.576	0.926	0.755	0.828	0.000	0.663	0.671	0.614	0.635	0.998	0.687	0.806	0.767	0.724	0.767	0.768	0.877	0.813
Ф 4	0.636	0.477	1.000	0.209	0.600	0.385	0.839	0.502	0.825	0.552	0.000	0.676	0.625	0.783	0.757	0.497	0.639	0.423	0.749	0.525	0.568	0.566	0.409	0.558
Ф 5	0.597	0.469	1.000	0.116	0.453	0.277	0.524	0.397	0.852	0.378	0.000	0.720	0.392	0.760	0.796	0.320	0.379	0.322	0.860	0.218	0.418	0.392	0.372	0.591
Ф 6	0.262	0.399	0.723	0.217	0.201	0.219	0.268	0.195	1.000	0.253	0.000	0.404	0.357	0.273	0.559	0.159	0.210	0.272	0.263	0.388	0.254	0.296	0.111	0.270
Ф 7	0.140	0.055	1.000	0.466	0.105	0.049	0.276	0.070	0.284	0.015	0.055	0.345	0.065	0.286	0.274	0.049	0.086	0.029	0.161	0.053	0.125	0.030	0.000	0.084
Ф 8	0.907	0.945	1.000	0.935	0.926	0.858	0.988	0.937	0.000	0.996	0.937	0.933	0.983	0.950	0.980	0.968	0.983	0.927	0.996	0.925	0.924	0.986	0.864	0.971
Ф 9	0.338	0.164	0.736	1.000	0.127	0.311	0.661	0.206	0.805	0.081	0.182	0.330	0.523	0.323	0.488	0.247	0.141	0.057	0.278	0.033	0.166	0.212	0.000	0.038
Виробничий потенціал																								
В 1	0.778	0.001	0.407	0.684	0.336	0.229	0.655	0.264	0.000	1.000	0.055	0.102	0.724	0.111	0.456	0.288	0.370	0.209	0.143	0.079	0.283	0.567	0.234	0.617
В 2	0.320	0.154	1.000	0.441	0.206	0.067	0.793	0.292	0.438	0.183	0.000	0.239	0.340	0.118	0.838	0.203	0.263	0.073	0.450	0.147	0.183	0.388	0.037	0.183
В 3	0.376	0.320	0.527	0.825	0.322	0.287	1.000	0.260	0.142	0.512	0.630	0.334	0.435	0.000	0.213	0.317	0.320	0.257	0.361	0.396	0.302	0.240	0.257	0.240
В 4	0.875	0.269	0.825	0.191	0.265	0.202	0.270	0.330	0.762	0.260	0.000	0.563	0.490	1.000	0.712	0.354	0.157	0.278	0.730	0.202	0.380	0.196	0.281	0.220
В 5	0.234	0.166	0.360	0.067	0.384	0.241	0.246	0.048	0.323	1.000	0.000	0.213	0.564	0.347	0.266	0.324	0.128	0.054	0.213	0.057	0.259	0.274	0.062	0.191
В 6	0.895	0.618	0.663	0.539	0.438	0.300	0.603	0.581	1.000	0.693	0.592	0.494	0.517	0.577	0.412	0.517	0.360	0.749	0.367	0.337	0.652	0.685	0.000	0.348
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.157	0.118	0.020	1.000	0.137	0.118	0.294	0.039	0.157	0.804	0.569	0.137	0.451	0.275	0.020	0.000	0.373	0.157	0.569	0.431	0.118	0.275	0.059	0.490
І 2	0.040	0.036	0.451	0.023	0.020	0.063	0.274	0.071	0.183	0.013	0.041	0.422	0.173	0.213	0.085	0.026	0.123	0.000	1.000	0.083	0.055	0.066	0.149	0.042
І 3	0.378	0.163	0.253	0.275	0.318	0.017	0.545	0.442	0.227	0.549	0.356	0.266	0.712	0.425	0.429	0.313	0.528	1.000	0.880	0.288	0.000	0.515	0.185	0.090
І 4	0.235	0.117	0.995	0.415	0.611	0.000	0.412	0.025	0.983	0.339	0.113	0.744	0.048	0.594	0.184	0.296	0.234	0.135	1.000	0.106	0.049	0.236	0.201	0.330
І 5	0.112	0.066	1.000	0.552	0.037	0.209	0.267	0.051	0.368	0.061	0.161	0.324	0.170	0.281	0.218	0.044	0.389	0.034	0.870	0.079	0.000	0.131	0.125	0.081
І 6	0.053	0.035	0.065	0.116	0.069	0.023	0.238	0.023	0.104	0.471	0.000	0.181	0.094	0.122	0.026	0.094	1.000	0.422	0.239	0.140	0.027	0.013	0.049	0.307
І 7	0.041	0.153	0.000	0.662	0.185	0.810	0.761	0.218	0.115	0.144	0.454	0.230	0.035	0.137	0.522	0.093	0.352	0.221	0.231	0.314	0.162	1.000	0.392	0.344
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.600	0.560	0.720	0.080	0.540	0.280	0.580	0.320	1.000	0.700	0.000	0.660	0.520	0.620	0.800	0.460	0.580	0.400	0.780	0.400	0.500	0.720	0.280	0.700
П 2	0.474	0.423	0.794	0.072	0.412	0.340	0.742	0.454	1.000	0.753	0.000	0.629	0.928	0.918	0.629	0.340	0.392	0.309	0.753	0.649	0.443	0.629	0.299	0.454
П 3	0.603	1.000	0.079	0.000	0.685	0.747	0.060	0.476	0.452	0.767	0.543	0.625	0.323	0.486	0.457	0.844	0.906	0.700	0.692	0.454	0.794	0.680	0.975	0.878
П 4	0.561	0.230	0.230	0.000	0.567	0.663	0.380	0.396	0.411	0.813	0.724	0.518	0.601	0.650	0.285	0.672	0.463	0.681	0.666	1.000	0.540	0.390	0.902	0.540
П 5	0.593	0.376	0.190	0.000	0.480	0.525	0.371	0.697	0.561	0.774	0.385	0.552	0.715	0.919	0.348	0.548	0.398	0.593	0.557	1.000	0.624	0.557	0.833	0.471

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
T 1	0.739	0.336	0.622	0.092	0.479	0.050	0.403	0.126	0.975	0.706	0.328	0.328	0.529	1.000	0.588	0.000	0.277	0.227	0.471	0.487	0.445	0.832	0.387	0.378
T 2	0.228	0.268	0.370	0.795	0.567	0.795	0.496	0.835	0.000	0.346	0.504	0.709	0.496	0.071	0.299	1.000	0.598	0.764	0.504	0.417	0.535	0.079	0.433	0.378
T 3	0.907	0.949	0.851	0.586	0.940	0.953	0.000	0.837	1.000	0.786	0.498	0.870	0.837	0.935	0.577	0.986	0.647	0.753	0.595	0.842	0.586	0.740	0.921	0.851
T 4	0.569	0.590	0.895	0.931	0.697	0.754	0.705	0.310	1.000	0.805	0.541	0.938	0.408	0.654	0.974	0.149	0.608	0.492	0.987	0.285	0.692	0.831	0.000	0.856
T 5	0.634	0.000	0.768	0.000	0.679	0.402	0.643	0.509	0.750	0.420	0.705	0.616	0.732	0.661	0.509	0.670	0.795	0.259	1.000	0.714	0.545	0.750	0.723	0.714
T 6	0.494	0.356	0.690	0.011	0.471	0.529	0.483	0.747	0.897	0.310	0.000	0.828	0.506	0.897	0.356	0.621	0.690	0.425	1.000	0.471	0.655	0.621	0.782	0.402
T 7	0.243	0.500	1.000	0.736	0.000	0.147	0.353	0.564	0.364	0.059	0.439	0.197	0.000	0.371	0.236	0.277	0.059	0.097	0.691	0.262	0.134	0.250	0.114	0.098
T 8	0.378	1.000	0.973	0.649	0.892	0.973	0.622	0.892	1.000	0.892	0.730	1.000	0.784	0.946	0.892	0.892	0.811	0.811	0.973	0.432	0.811	0.000	0.973	0.838
T 9	0.404	0.241	0.000	0.440	0.553	0.837	0.078	1.000	0.128	0.149	0.823	0.440	0.248	0.106	0.170	0.894	0.475	0.830	0.064	0.135	0.383	0.227	0.667	0.355
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.857	0.809	0.820	1.000	0.829	0.794	0.843	0.771	0.000	0.877	0.920	0.749	0.840	0.520	0.769	0.851	0.846	0.789	0.626	0.840	0.794	0.840	0.777	0.837
Д 2	0.512	0.925	0.507	0.127	0.611	0.937	0.423	0.663	0.688	0.466	0.000	0.600	0.509	0.660	0.392	1.000	0.286	0.541	0.342	0.575	0.543	0.358	0.689	0.319
Д 3	0.816	0.986	0.431	0.000	0.907	0.961	0.764	0.903	0.803	0.953	0.548	0.655	0.922	0.669	0.847	0.970	0.910	0.954	0.557	0.947	0.885	0.881	1.000	0.917
Д 4	0.414	0.902	0.246	0.000	0.453	0.975	0.205	0.540	0.385	0.264	0.000	0.508	0.260	0.633	0.135	1.000	0.000	0.253	0.091	0.520	0.508	0.093	0.588	0.098
Д 5	0.516	0.531	0.438	0.422	0.672	0.000	0.813	0.734	1.000	0.516	0.781	0.672	0.609	0.609	0.719	0.375	0.781	0.734	0.469	0.641	0.672	0.500	0.641	0.563
Д 6	0.634	0.437	0.208	0.000	0.000	0.200	0.292	0.871	0.047	0.247	0.000	0.834	0.274	0.282	0.432	0.450	0.566	0.897	0.411	0.129	0.621	0.495	1.000	0.105
Д 7	0.980	0.754	0.920	1.000	0.940	0.698	0.925	0.724	0.824	0.859	0.975	0.774	0.915	0.869	0.678	0.497	0.844	0.714	0.000	0.970	0.920	0.894	0.603	0.995
Д 8	0.455	0.409	0.591	0.000	0.409	0.455	0.318	0.273	1.000	0.045	0.000	0.455	0.364	0.909	0.364	0.364	0.000	0.227	0.591	0.409	0.227	0.227	0.364	0.091
Д 9	0.727	0.880	0.000	0.529	0.384	0.930	0.442	1.000	0.434	0.793	0.508	0.909	0.483	0.756	0.194	0.864	0.603	0.975	0.545	0.603	0.992	0.504	0.599	0.860
Д 10	0.560	0.780	0.459	0.281	0.545	1.000	0.358	0.661	0.620	0.347	0.000	0.891	0.453	0.721	0.382	0.871	0.317	0.657	0.469	0.509	0.356	0.388	0.653	0.299
Д 11	0.377	0.369	0.654	0.829	0.244	0.587	0.552	0.404	0.468	0.568	1.000	0.334	0.601	0.525	0.475	0.554	0.632	0.514	0.581	0.705	0.000	0.103	0.568	0.384
Д 12	0.142	0.783	0.094	0.000	0.396	0.283	0.245	0.075	0.330	0.302	0.047	0.057	0.038	0.708	0.198	1.000	0.019	0.179	0.151	0.085	0.113	0.038	0.028	0.066

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2020 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.014	0.016	0.057	0.002	0.014	0.003	0.036	0.011	1.000	0.023	0.000	0.027	0.028	0.061	0.044	0.008	0.017	0.007	0.034	0.015	0.016	0.016	0.000	0.012
Ф 2.	0.009	0.011	0.036	0.004	0.006	0.004	0.030	0.008	1.000	0.012	0.000	0.026	0.038	0.032	0.013	0.006	0.016	0.010	0.034	0.009	0.012	0.017	0.003	0.008
Ф 3	0.756	1.000	0.487	0.061	0.780	0.994	0.561	0.814	0.749	0.727	0.000	0.666	0.710	0.605	0.629	0.907	0.569	0.747	0.779	0.812	0.642	0.610	0.854	0.680
Ф 4	0.642	0.479	1.000	0.200	0.587	0.387	0.824	0.505	0.815	0.560	0.000	0.687	0.628	0.796	0.762	0.491	0.651	0.438	0.749	0.543	0.575	0.574	0.413	0.574
Ф 5	0.470	0.455	1.000	0.336	0.536	0.177	0.487	0.145	0.825	0.398	0.000	0.823	0.318	0.610	0.712	0.220	0.283	0.134	0.691	0.337	0.256	0.406	0.243	0.473
Ф 6	0.333	0.432	1.000	0.290	0.362	0.149	0.453	0.183	0.991	0.340	0.000	0.468	0.411	0.443	0.987	0.198	0.309	0.325	0.362	0.324	0.410	0.361	0.127	0.389
Ф 7	0.118	0.047	1.000	0.416	0.110	0.060	0.262	0.108	0.372	0.023	0.056	0.347	0.120	0.307	0.300	0.067	0.090	0.035	0.182	0.066	0.143	0.042	0.000	0.083
Ф 8	0.007	0.005	0.028	0.012	0.013	0.000	0.026	0.013	1.000	0.028	0.012	0.010	0.026	0.011	0.020	0.018	0.025	0.012	0.024	0.008	0.017	0.017	0.003	0.022
Ф 9	0.325	0.026	0.722	1.000	0.116	0.295	0.686	0.234	0.782	0.126	0.292	0.325	0.646	0.336	0.475	0.312	0.178	0.062	0.230	0.054	0.203	0.181	0.000	0.046
Виробничий потенціал																								
В 1	0.584	0.005	0.338	0.652	0.238	0.175	0.557	0.207	0.000	1.000	0.040	0.059	0.689	0.044	0.436	0.219	0.201	0.183	0.101	0.112	0.243	0.209	0.149	0.618
В 2	0.331	0.177	1.000	0.421	0.239	0.082	0.813	0.286	0.487	0.228	0.000	0.281	0.371	0.164	0.843	0.237	0.271	0.092	0.455	0.183	0.229	0.439	0.052	0.206
В 3	0.517	0.891	0.529	0.798	0.777	0.770	0.592	0.965	0.439	0.144	0.552	0.896	0.309	0.000	0.610	0.963	0.986	0.868	0.796	0.675	0.780	0.325	0.905	1.000
В 4	0.571	0.181	0.459	0.182	0.123	0.103	0.130	0.212	0.575	0.098	0.000	0.457	0.228	1.000	0.477	0.215	0.108	0.185	0.440	0.080	0.423	0.156	0.178	0.184
В 5	0.209	0.150	0.338	0.056	0.332	0.205	0.233	0.045	0.284	1.000	0.000	0.192	0.527	0.313	0.264	0.305	0.108	0.060	0.197	0.034	0.226	0.244	0.023	0.164
В 6	0.561	0.874	0.793	0.504	0.711	0.000	0.854	0.581	1.000	0.732	0.931	0.516	0.569	0.577	0.878	0.500	0.618	0.683	0.455	0.598	0.841	0.593	0.447	0.846
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.115	0.197	0.197	1.000	0.000	0.033	0.164	0.049	0.131	0.738	0.721	0.131	0.639	0.180	0.410	0.033	0.148	0.361	0.377	0.279	0.131	0.098	0.098	0.148
І 2	0.030	0.000	0.438	0.008	0.013	0.048	0.249	0.068	0.161	0.008	0.041	0.421	0.237	0.189	0.065	0.024	0.199	0.064	1.000	0.096	0.017	0.061	0.131	0.041
І 3	0.324	0.055	0.207	0.120	0.000	0.010	0.275	0.443	0.252	0.408	0.210	0.278	0.207	0.236	0.327	0.184	0.408	1.000	0.453	0.265	0.052	0.369	0.356	0.307
І 4	0.259	0.193	0.880	0.423	0.639	0.000	0.421	0.031	0.978	0.250	0.079	0.766	0.065	0.626	0.178	0.301	0.225	0.126	1.000	0.098	0.042	0.235	0.191	0.330
І 5	0.089	0.058	1.000	0.600	0.034	0.320	0.318	0.059	0.457	0.066	0.198	0.390	0.124	0.307	0.260	0.040	0.365	0.031	0.896	0.111	0.000	0.138	0.121	0.086
І 6	0.025	0.014	0.096	0.165	0.015	0.002	0.318	0.069	0.034	0.054	0.004	0.043	0.140	0.090	0.037	0.005	1.000	0.431	0.284	0.106	0.000	0.096	0.090	0.358
І 7	0.290	0.010	0.000	0.291	1.000	0.910	0.179	0.036	0.163	0.037	0.026	0.149	0.069	0.054	0.225	0.069	0.051	0.061	0.174	0.331	0.059	0.300	0.103	0.310
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.574	0.553	0.745	0.064	0.574	0.277	0.617	0.340	1.000	0.702	0.000	0.681	0.532	0.617	0.787	0.447	0.596	0.426	0.809	0.426	0.511	0.723	0.340	0.723
П 2	0.484	0.430	0.839	0.075	0.430	0.387	0.785	0.452	1.000	0.785	0.000	0.688	0.903	0.946	0.656	0.366	0.419	0.344	0.806	0.656	0.462	0.634	0.312	0.473
П 3	0.598	0.958	0.051	0.000	0.770	0.587	0.146	0.517	0.452	0.890	0.596	0.730	0.404	0.503	0.472	0.865	1.000	0.919	0.744	0.463	0.812	0.792	0.784	0.949
П 4	0.535	0.285	0.199	0.000	0.627	0.677	0.380	0.402	0.373	0.744	0.655	0.519	0.538	0.551	0.288	0.687	0.472	0.557	0.718	1.000	0.468	0.348	0.826	0.522
П 5	0.645	0.474	0.232	0.000	0.531	0.569	0.427	0.682	0.654	0.810	0.256	0.630	0.782	0.976	0.422	0.616	0.417	0.626	0.668	1.000	0.645	0.640	0.801	0.555

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
T 1	0.579	0.526	0.526	0.219	0.596	0.079	0.289	0.175	1.000	0.570	0.298	0.298	0.412	0.798	0.535	0.000	0.535	0.289	0.386	0.640	0.395	0.763	0.263	0.412
T 2	0.457	0.457	0.422	0.845	0.517	0.983	0.716	0.871	0.000	0.440	0.534	0.629	0.431	0.147	0.491	1.000	0.517	0.853	0.560	0.466	0.612	0.216	0.733	0.431
T 3	0.881	0.970	0.652	0.488	1.000	0.667	0.000	0.930	0.975	0.876	0.592	0.856	0.965	0.945	0.383	0.960	0.607	0.597	0.478	0.945	0.721	0.786	0.811	0.925
T 4	0.454	0.437	0.792	0.865	0.646	0.776	0.600	0.257	1.000	0.750	0.526	0.917	0.323	0.539	0.915	0.070	0.627	0.397	0.931	0.264	0.654	0.744	0.000	0.774
T 5	0.664	0.000	0.827	0.027	0.582	0.436	0.645	0.473	0.809	0.382	0.682	0.645	0.764	0.718	0.536	0.655	0.718	0.245	1.000	0.718	0.536	0.736	0.691	0.682
T 6	0.511	0.315	0.739	0.054	0.489	0.522	0.511	0.761	0.924	0.293	0.000	0.848	0.511	0.902	0.370	0.663	0.652	0.424	1.000	0.446	0.598	0.641	0.707	0.380
T 7	0.508	0.304	0.934	0.753	0.335	0.194	0.466	0.534	0.523	0.071	1.000	0.000	0.154	0.381	0.311	0.603	0.390	0.373	0.696	0.494	0.465	0.376	0.099	0.454
T 8	0.651	0.884	0.977	0.558	0.860	0.744	0.070	0.605	1.000	0.698	0.814	0.907	0.535	0.907	0.698	0.837	0.837	0.535	0.907	0.326	0.651	0.000	0.837	0.674
T 9	0.346	0.308	0.064	0.269	0.423	0.846	0.038	0.872	0.154	0.000	0.423	0.705	0.205	0.141	0.090	0.782	0.282	0.679	0.192	0.051	0.321	0.115	1.000	0.218
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.900	0.824	0.841	1.000	0.844	0.834	0.887	0.807	0.000	0.900	0.937	0.791	0.864	0.651	0.804	0.857	0.880	0.827	0.728	0.880	0.814	0.831	0.837	0.854
Д 2	0.535	0.926	0.529	0.128	0.627	0.941	0.446	0.676	0.732	0.490	0.000	0.620	0.528	0.680	0.424	1.000	0.317	0.556	0.374	0.597	0.568	0.385	0.705	0.349
Д 3	0.823	0.985	0.447	0.000	0.911	0.961	0.772	0.905	0.808	0.957	0.541	0.661	0.924	0.677	0.853	0.969	0.913	0.956	0.569	0.949	0.889	0.885	1.000	0.923
Д 4	0.409	0.867	0.244	0.000	0.402	1.000	0.155	0.502	0.381	0.256	0.000	0.468	0.267	0.605	0.162	0.910	0.000	0.305	0.078	0.411	0.486	0.119	0.555	0.141
Д 5	0.631	0.646	0.569	0.385	0.708	0.108	0.815	0.554	1.000	0.308	0.538	0.569	0.508	0.600	0.646	0.800	0.323	0.738	0.231	0.000	0.554	0.508	0.785	0.215
Д 6	0.757	0.471	0.135	0.000	0.000	0.225	0.333	0.934	0.000	0.117	0.000	0.811	0.396	0.477	0.432	0.456	0.450	1.000	0.417	0.099	0.625	0.616	0.928	0.108
Д 7	1.000	0.967	0.956	0.983	0.978	0.867	0.890	0.862	0.923	0.978	0.978	0.895	0.950	0.967	0.829	0.912	0.801	0.923	0.000	0.978	0.983	0.917	0.834	0.983
Д 8	0.421	0.632	0.579	0.000	0.368	0.737	0.474	0.579	0.895	0.105	0.000	0.684	0.316	1.000	0.316	0.632	0.000	0.579	0.632	0.421	0.368	0.316	0.474	0.263
Д 9	0.794	0.667	0.000	0.527	0.420	1.000	0.016	0.737	0.132	0.765	0.193	0.440	0.305	0.695	0.152	0.543	0.844	0.794	0.424	0.444	0.770	0.679	0.214	0.444
Д 10	0.558	0.864	0.452	0.303	0.554	1.000	0.424	0.783	0.583	0.394	0.000	0.923	0.365	0.724	0.453	0.954	0.405	0.836	0.579	0.548	0.533	0.445	0.725	0.474
Д 11	0.388	0.406	0.661	0.833	0.258	0.600	0.560	0.417	0.486	0.568	1.000	0.346	0.605	0.539	0.480	0.565	0.635	0.516	0.589	0.723	0.000	0.079	0.575	0.405
Д 12	0.247	0.383	0.383	0.012	0.148	0.395	0.086	0.321	0.519	0.037	0.086	0.062	0.000	0.864	0.160	1.000	0.012	0.049	0.000	0.247	0.012	0.012	0.025	0.012

Розрахункові дані емпіричного показника потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів України, 2021 р.

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Капітал»																								
Фінансовий потенціал																								
Ф 1.	0.020	0.015	0.064	0.004	0.014	0.007	0.040	0.017	1.000	0.031	0.000	0.035	0.025	0.064	0.037	0.011	0.020	0.012	0.039	0.019	0.020	0.022	0.003	0.027
Ф 2.	0.013	0.020	0.037	0.004	0.008	0.004	0.035	0.014	1.000	0.016	0.000	0.034	0.048	0.039	0.019	0.008	0.016	0.015	0.050	0.022	0.018	0.020	0.004	0.011
Ф 3	0.572	0.849	0.794	0.154	0.728	0.852	0.532	0.761	0.753	0.794	0.000	0.542	0.615	0.479	0.747	1.000	0.632	0.932	0.957	0.904	0.822	0.617	0.760	0.596
Ф 4	0.654	0.492	1.000	0.192	0.596	0.368	0.826	0.500	0.847	0.567	0.000	0.717	0.652	0.815	0.789	0.494	0.680	0.456	0.790	0.557	0.593	0.612	0.416	0.593
Ф 5	0.300	0.246	1.000	0.178	0.266	0.135	0.304	0.119	0.436	0.171	0.000	0.394	0.241	0.420	0.456	0.143	0.197	0.276	0.546	0.324	0.159	0.334	0.179	0.335
Ф 6	0.148	0.244	0.479	0.053	0.149	0.105	0.255	0.223	1.000	0.270	0.000	0.316	0.376	0.295	0.506	0.106	0.191	0.157	0.244	0.141	0.299	0.194	0.061	0.188
Ф 7	0.194	0.157	1.000	0.326	0.158	0.141	0.352	0.309	0.559	0.023	0.056	0.392	0.124	0.661	0.288	0.155	0.258	0.025	0.399	0.110	0.296	0.144	0.000	0.123
Ф 8	0.400	0.080	0.867	0.440	0.373	0.027	0.973	0.587	0.613	0.920	0.280	0.480	0.880	0.613	0.720	0.613	0.853	0.280	1.000	0.307	0.280	0.640	0.000	0.760
Ф 9	0.356	0.072	0.678	1.000	0.121	0.287	0.709	0.220	0.847	0.000	0.271	0.368	0.715	0.312	0.492	0.431	0.181	0.113	0.237	0.060	0.312	0.214	0.001	0.050
Виробничий потенціал																								
В 1	0.434	0.001	0.495	1.000	0.203	0.165	0.570	0.219	0.000	0.931	0.055	0.049	0.747	0.085	0.380	0.234	0.239	0.253	0.090	0.334	0.308	0.117	0.187	0.614
В 2	0.236	0.152	1.000	0.410	0.195	0.054	0.839	0.296	0.376	0.195	0.000	0.233	0.317	0.140	0.815	0.194	0.232	0.086	0.378	0.141	0.199	0.336	0.050	0.143
В 3	0.311	0.095	0.287	0.155	0.225	0.024	0.228	0.122	0.251	0.499	0.057	0.142	0.518	1.000	0.147	0.109	0.000	0.214	0.056	0.202	0.207	0.385	0.187	0.110
В 4	0.685	0.191	0.437	0.167	0.125	0.070	0.130	0.227	0.613	0.069	0.000	0.483	0.258	1.000	0.444	0.241	0.108	0.249	0.499	0.073	0.491	0.188	0.100	0.182
В 5	0.239	0.177	0.350	0.066	0.381	0.225	0.271	0.050	0.302	1.000	0.000	0.226	0.527	0.322	0.264	0.347	0.110	0.071	0.203	0.049	0.253	0.267	0.022	0.166
В 6	0.788	0.193	0.286	0.251	0.541	0.992	0.359	0.452	0.494	0.429	0.324	0.625	0.452	0.363	0.483	0.633	0.344	1.000	0.000	0.293	0.498	0.656	0.741	0.340
Ресурс «Інновації»																								
І 1	0.104	0.146	0.208	1.000	0.000	0.000	0.104	0.042	0.146	0.896	0.917	0.167	0.771	0.146	0.250	0.021	0.271	0.417	0.500	0.333	0.167	0.000	0.104	0.042
І 2	0.033	0.000	0.401	0.011	0.016	0.037	0.261	0.039	0.169	0.012	0.052	0.434	0.259	0.175	0.065	0.029	0.217	0.072	1.000	0.108	0.012	0.066	0.134	0.068
І 3	0.324	0.055	0.207	0.120	0.000	0.010	0.275	0.443	0.252	0.408	0.210	0.278	0.207	0.236	0.327	0.184	0.408	1.000	0.453	0.265	0.052	0.369	0.356	0.307
І 4	0.286	0.172	0.802	0.498	0.598	0.000	0.419	0.025	0.921	0.233	0.036	0.817	0.063	0.614	0.210	0.330	0.242	0.147	1.000	0.092	0.064	0.210	0.192	0.325
І 5	0.064	0.071	1.000	0.678	0.028	0.394	0.326	0.019	0.275	0.059	0.159	0.345	0.190	0.394	0.243	0.031	0.498	0.042	0.878	0.113	0.000	0.149	0.150	0.117
І 6	0.090	0.081	0.466	0.394	0.123	0.199	0.598	0.228	0.727	0.896	1.000	0.223	0.227	0.422	0.136	0.341	0.848	0.297	0.789	0.742	0.000	0.247	0.032	0.508
І 7	0.029	0.113	0.038	0.033	0.032	1.000	0.016	0.112	0.071	0.256	0.081	0.083	0.000	0.100	0.222	0.298	0.027	0.090	0.076	0.271	0.027	0.326	0.012	0.259
Ресурс «Підприємництво»																								
П 1	0.607	0.524	0.752	0.083	0.570	0.278	0.609	0.315	1.000	0.689	0.000	0.700	0.548	0.612	0.785	0.446	0.601	0.419	0.805	0.415	0.532	0.723	0.310	0.747
П 2	0.513	0.465	0.847	0.068	0.440	0.385	0.803	0.434	1.000	0.785	0.000	0.714	0.931	0.897	0.682	0.388	0.433	0.348	0.856	0.645	0.475	0.646	0.308	0.483
П 3	0.486	0.716	0.058	0.000	0.539	0.795	0.117	0.395	0.344	0.701	0.493	0.633	0.361	0.438	0.355	0.676	0.779	0.614	0.633	0.603	0.626	0.727	0.605	1.000
П 4	0.637	0.335	0.215	0.000	0.658	0.778	0.401	0.500	0.489	0.961	0.775	0.644	0.599	0.680	0.324	0.708	0.507	0.637	0.859	1.000	0.532	0.345	0.912	0.176
П 5	0.645	0.474	0.232	0.000	0.531	0.569	0.427	0.682	0.654	0.810	0.256	0.630	0.782	0.976	0.422	0.616	0.417	0.626	0.668	1.000	0.645	0.640	0.801	0.555

ДОДАТКИ

Індикатори	Регіони																							
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Ресурс «Праця»																								
Трудовий потенціал																								
Т 1	0.714	0.667	0.508	0.214	0.413	0.143	0.135	0.000	1.000	0.563	0.500	0.349	0.540	0.643	0.603	0.111	0.556	0.333	0.500	0.619	0.278	0.810	0.183	0.500
Т 2	0.438	0.413	0.240	0.587	0.521	0.421	0.835	1.000	0.281	0.430	0.174	0.678	0.471	0.000	0.438	0.942	0.769	0.719	0.620	0.289	0.818	0.405	0.686	0.661
Т 3	0.966	0.843	0.608	0.441	1.000	0.723	0.000	0.833	0.732	0.773	0.437	0.675	0.842	0.869	0.373	0.874	0.582	0.778	0.366	0.798	0.651	0.760	0.835	0.832
Т 4	0.397	0.412	0.801	0.899	0.668	0.795	0.562	0.147	1.000	0.803	0.500	0.925	0.240	0.520	0.894	0.000	0.684	0.365	0.989	0.199	0.687	0.742	0.002	0.757
Т 5	0.657	0.000	0.870	0.037	0.583	0.398	0.676	0.491	0.769	0.380	0.667	0.676	0.731	0.741	0.509	0.602	0.676	0.213	1.000	0.722	0.509	0.694	0.657	0.648
Т 6	0.538	0.355	0.763	0.065	0.516	0.527	0.527	0.785	0.946	0.301	0.000	0.892	0.505	0.935	0.387	0.688	0.634	0.441	1.000	0.452	0.613	0.634	0.720	0.387
Т 7	0.521	0.359	0.996	0.865	0.527	0.519	0.545	0.801	0.477	0.329	1.000	0.191	0.339	0.250	0.277	0.616	0.394	0.327	0.585	0.349	0.334	0.401	0.000	0.316
Т 8	0.000	0.857	0.929	0.500	0.786	0.679	0.214	0.750	0.929	0.821	0.214	1.000	0.714	0.893	0.750	0.821	0.821	0.500	0.857	0.250	0.714	0.250	0.857	0.607
Т 9	0.206	0.079	0.000	0.302	0.635	0.651	0.032	1.000	0.016	0.016	0.651	0.524	0.302	0.190	0.048	0.571	0.413	0.540	0.159	0.111	0.333	0.111	0.921	0.349
Демографічний потенціал																								
Д 1	0.921	0.862	0.859	1.000	0.887	0.845	0.904	0.828	0.000	0.932	0.946	0.828	0.912	0.669	0.842	0.887	0.915	0.831	0.718	0.910	0.853	0.890	0.839	0.890
Д 2	0.558	0.928	0.549	0.131	0.644	0.948	0.470	0.688	0.784	0.512	0.000	0.641	0.550	0.705	0.453	1.000	0.344	0.577	0.409	0.617	0.590	0.412	0.731	0.377
Д 3	0.829	0.985	0.466	0.000	0.916	0.960	0.782	0.905	0.813	0.960	0.535	0.667	0.927	0.687	0.859	0.969	0.916	0.957	0.586	0.952	0.894	0.889	1.000	0.927
Д 4	0.740	0.944	0.672	0.000	0.743	1.000	0.636	0.751	0.694	0.675	0.000	0.762	0.684	0.832	0.649	0.985	0.575	0.703	0.608	0.746	0.753	0.645	0.841	0.620
Д 5	0.731	1.000	0.688	0.645	0.624	0.613	0.624	0.785	0.989	0.613	0.849	0.817	0.806	0.731	0.989	0.462	0.817	0.914	0.462	0.000	0.409	0.731	0.699	0.677
Д 6	0.987	0.980	0.949	0.000	0.946	0.963	0.952	0.999	0.944	0.952	0.000	0.992	0.958	0.960	0.971	0.970	0.975	1.000	0.953	0.945	0.974	0.979	0.988	0.956
Д 7	0.926	0.947	0.905	0.984	0.984	0.826	0.853	0.874	0.900	0.968	0.995	0.900	0.811	0.968	0.679	0.853	0.763	0.916	0.000	0.974	0.979	0.937	0.789	1.000
Д 8	0.791	0.806	0.896	0.000	0.761	0.791	0.806	0.776	0.925	0.672	0.000	0.821	0.806	1.000	0.761	0.821	0.701	0.761	0.881	0.791	0.746	0.791	0.821	0.701
Д 9	0.000	0.468	0.373	0.889	0.015	0.655	0.117	0.680	0.172	0.391	0.271	0.618	0.135	0.483	0.750	0.706	0.377	0.395	0.684	0.604	0.190	0.395	0.995	1.000
Д 10	0.385	0.842	0.360	0.060	0.347	1.000	0.344	0.596	0.391	0.088	0.000	0.934	0.331	0.672	0.297	0.814	0.331	0.672	0.407	0.445	0.265	0.429	0.729	0.230
Д 11	0.412	0.412	0.668	0.829	0.272	0.605	0.562	0.415	0.498	0.574	1.000	0.348	0.616	0.547	0.474	0.573	0.652	0.509	0.600	0.728	0.000	0.056	0.571	0.420
Д 12	0.413	0.492	0.381	0.079	0.286	0.730	0.048	0.222	0.222	0.159	0.079	0.143	0.413	1.000	0.111	0.873	0.032	0.206	0.000	0.206	0.016	0.016	0.063	0.063

Примітка: Ф 1 (Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, дол. США, у розрахунку на одну особу); Ф 2 (Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, дол. США, у розрахунку на одну особу); Ф 3 (Обсяги трансфертів на одну особу, дол. США); Ф 4 (Обсяги доходів населення, у розрахунку на одну особу, дол. США); Ф 5 (Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу); Ф 6 (Обсяг капітальних інвестицій на одну особу, дол. США); Ф 7 (Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника, дол. США); Ф 8 (Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)); Ф 9 (Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США); В 1 (Співвідношення експорту до імпорту товарів, коеф.); В 2 (Обсяг реалізованої промислової продукції, грн, у розрахунку на одну особу); В 3 (Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року); В 4 (Обсяг виконаних будівельних робіт,

грн, у розрахунку на одну особу); В 5 (Обсяг вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту, тис. тонн-кілометрів, у розрахунку на 1 тис. осіб); В 6 (Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, % до попереднього року); І 1 (Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %); І 2 (Частка науковців (дослідників), задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, %); І 3 (Частка інноваційно активних промислових підприємств, %); І 4 (Частка ІТ-фахівців, зайнятих в економіці, %); І 5 (Кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, в розрахунку на одне інноваційно активне промислове підприємство, осіб); І 6 (Кількість упроваджених нових технологічних процесів в розрахунку на 100 промислових підприємств, од.); І 7 (Співвідношення обсягів реалізованої інноваційної продукції до витрат на НДР промислових підприємств); П 1 (Кількість суб'єктів середнього підприємництва, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення); П 2 (Кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікро підприємництва), од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення); П 3 (Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів середнього підприємництва (у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання); П 4 (Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання); П 5 (Кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників); Т 1 (Рівень прийому робочої сили, % до СОЧ); Т 2 (Рівень вибуття (вивільнення) робочої сили, % до СОЧ); Т 3 (Рівень вимушеної неповної зайнятості, % до СОЧ); Т 4 (Рівень зайнятості у неформальній економіці (у загальній чисельності зайнятих, %)); Т 5 (Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %); Т 6 (Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % (за МОП)); Т 7 (Рівень працевлаштування безробітних (працевлаштовані до загальної чисельності зареєстрованих безробітних, %)); Т 8 (Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб/вак.); Т 9 (Частка втрат робочого часу, %); Д 1 (Міграційний приріст (скорочення) населення, тис. осіб); Д 2 (Кількість дітей у віці 0-14 років, у розрахунку на 1 тис. населення); Д 3 (Кількість осіб похилого віку у віці понад 60 років, у розрахунку на 1 тис. населення); Д 4 (Сумарний коефіцієнт народжуваності); Д 5 (Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, на 1 тис. новонароджених); Д 6 (Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки); Д 7 (Кількість вибулих, у розрахунку на 10 тис. населення); Д 8 (Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення); Д 9 (Частка неповних сімей з дітьми, %); Д 10 (Коефіцієнт несталості шлюбів, %); Д 11 (Кількість осіб з інвалідністю, у розрахунку на 10 тис. населення); Д 12 (Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %).

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1

Коефіцієнти інтенсивності зовнішньої міграції молоді України, особи, у розрахунку на 10 тис. населення

Регіони	Роки													
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	8.6	16.9	11.1	10.9	11.3	20.3	20.6	19.5	5.2	19.7	21.8	23.4	17.9	20.4
Вінницька	13.3	14.2	9.9	9.3	11.8	8.2	8.6	7.2	2.1	2.6	9.5	6.7	3.1	9.5
Волинська	21.0	16.9	12.4	9.5	8.9	6.8	12.9	10.2	2.8	5.7	22.5	23.3	5.5	8.4
Дніпропетровська	15.6	14.6	10.6	11.2	11.2	17.7	23.1	27.4	4.9	9.7	12.9	11.2	6.1	11.4
Донецька	26.5	21.5	13.9	11.3	10.7	19.0	9.9	2.9	0.8	1.6	6.0	5.0	4.2	5.5
Житомирська	13.3	11.2	8.7	9.6	7.3	10.2	11.0	11.0	8.3	8.0	9.7	9.6	4.6	5.5
Закарпатська	21.1	15.5	10.0	9.9	13.4	20.1	31.3	47.0	13.3	15.5	18.6	27.0	12.4	16.7
Запорізька	21.3	19.4	11.8	12.8	11.0	21.3	21.8	21.4	3.2	4.2	10.1	10.7	10.8	14.9
Івано-Франківська	9.3	11.4	10.7	9.8	9.8	20.1	14.7	19.9	2.8	17.1	28.5	25.5	12.7	13.4
Київська	7.1	6.4	5.1	5.5	10.0	12.6	10.1	10.2	5.7	12.8	12.5	18.0	8.6	11.4
Кіровоградська	11.4	13.2	8.7	7.6	7.6	10.3	14.5	14.0	7.0	4.2	14.5	15.5	4.6	6.6
Луганська	34.3	31.5	18.1	14.3	12.2	20.2	5.5	1.2	0.7	0.9	2.8	7.2	4.8	4.8
Львівська	9.2	10.0	7.8	7.6	6.6	13.2	14.7	11.0	9.6	11.0	17.8	21.7	10.4	11.5
Миколаївська	14.3	14.4	10.6	8.5	9.3	14.8	16.1	18.1	4.0	5.9	10.4	11.5	6.6	17.9
Одеська	14.9	14.1	9.8	10.4	9.9	32.7	36.8	34.6	13.5	12.0	16.6	14.6	5.4	6.6
Полтавська	12.8	10.9	7.1	6.3	6.5	11.2	15.5	8.8	3.3	12.2	17.9	28.6	15.1	27.3
Рівненська	22.9	15.6	8.2	7.3	6.3	7.1	13.4	11.6	3.4	25.0	40.2	42.0	9.5	15.0
Сумська	18.5	14.6	9.5	7.1	7.9	12.7	16.1	17.3	6.2	10.7	21.0	16.7	17.3	21.2
Тернопільська	12.1	12.1	10.6	11.4	10.4	6.7	14.0	11.4	2.6	6.9	22.0	26.2	8.6	10.6
Харківська	33.0	28.4	10.6	10.3	9.6	53.6	48.4	47.0	6.8	157.3	84.2	78.2	73.8	75.3
Херсонська	21.4	16.9	8.5	7.9	7.7	9.6	9.9	10.5	1.9	2.8	10.3	7.4	4.6	6.5
Хмельницька	13.5	10.0	8.3	7.8	7.9	4.9	8.7	7.6	1.9	2.7	11.4	10.9	4.4	6.1
Черкаська	11.3	9.7	8.5	7.3	6.2	7.8	8.5	11.2	3.4	6.7	10.2	12.8	9.1	8.9
Чернівецька	13.3	9.7	8.9	9.8	9.0	15.4	16.8	16.4	4.7	5.8	20.5	34.2	14.9	19.3
Чернігівська	18.7	16.7	11.2	8.2	7.1	8.3	8.7	10.5	3.1	5.1	8.0	5.4	4.1	4.3

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

**Коефіцієнт інтенсивності внутрішньої міграції молоді України, особи, у
розрахунку на 10 тис. населення**

Регіони	Роки													
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	5857.5	5309.3	4914.7	4777.4	5036.6	5700.2	4761.9	4524.7	1917.3	3985.2	5265.6	4616.6	3803.8	0.0
Вінницька	7336.4	7067.5	6421.6	6411.8	6624.3	7560.7	6397.1	6510.1	1713.8	3015.1	6253.1	5561.3	4136.7	4507.6
Волинська	7156.8	6519.2	5779.2	5376.3	5810.7	6230.1	5235.7	5925.7	1865.0	3714.0	6285.2	5330.7	4054.3	4249.8
Дніпропетровська	5547.2	4914.4	4691.1	4653.3	4865.7	5666.6	4623.2	4371.2	1401.2	3361.2	4432.1	4082.2	3408.0	3525.1
Донецька	5264.8	4628.9	4461.4	3920.2	4316.3	4991.7	3667.2	2328.2	744.4	3085.3	2614.2	2163.7	1828.0	1813.3
Житомирська	7458.5	6478.2	6332.9	6170.1	6519.3	7152.9	5930.1	6444.9	3415.6	4964.8	7119.1	6535.0	5403.8	5590.3
Закарпатська	3275.6	2763.9	2474.3	2359.5	2401.4	2479.7	2117.0	1928.6	1031.2	1850.2	2299.3	1998.6	1708.4	1789.6
Запорізька	5113.3	4559.3	4366.4	4433.8	4457.3	5285.1	4390.4	3923.1	1059.1	2449.1	4430.1	3991.8	3391.8	3287.8
Івано-Франківська	4413.5	4259.6	4133.5	3969.2	4065.8	4744.4	3959.0	4583.5	2212.1	3937.7	5226.9	4119.5	3359.9	3649.6
Київська	5725.9	4989.9	4621.7	5198.1	5757.1	6463.4	5196.7	5374.7	2636.1	5613.7	6643.8	6486.7	5269.2	5563.5
Кіровоградська	6067.7	5465.4	5973.0	5720.2	6443.6	7244.2	6247.9	6075.8	2877.8	5375.5	6854.0	6385.0	5204.9	4923.0
Луганська	6408.3	5468.5	5062.1	4888.5	5139.7	5804.8	3557.0	2031.6	607.3	4129.3	2362.3	1998.6	1620.2	1561.1
Львівська	4919.0	4622.7	4361.1	4195.9	4325.7	4901.7	4157.6	4524.1	3412.3	4200.4	5345.7	4747.3	3798.6	3953.8
Миколаївська	6105.2	5193.2	4470.7	4387.5	4801.1	5428.6	4736.6	4453.5	2180.4	3578.6	4995.3	4669.7	3723.9	3899.5
Одеська	6005.5	5398.2	4650.5	4564.5	4724.5	5133.0	4273.8	3689.7	1939.2	3416.2	4708.2	4406.7	3773.8	3793.9
Полтавська	6967.2	6457.6	5742.8	5528.4	5629.2	6879.3	6039.1	6047.7	3003.4	5875.0	7865.5	6374.7	5088.0	5213.7
Рівненська	7269.5	6967.2	6132.3	5942.4	6355.0	7018.6	6615.0	6791.1	2280.0	5807.4	7522.6	6275.5	5189.5	5391.6
Сумська	7383.2	7069.4	6527.6	6079.6	6535.1	7094.9	6240.9	6553.2	4230.6	6326.5	7876.9	6410.2	5238.4	5190.3
Тернопільська	5369.1	5126.4	4730.4	4519.7	4805.2	5408.3	4877.6	5363.4	1558.0	3356.0	8146.6	5578.6	4063.6	4282.2
Харківська	6311.3	5638.6	5178.6	4999.0	5209.4	6084.4	4907.7	4614.5	2087.5	5010.1	5840.6	5126.7	4552.7	4645.5
Херсонська	6376.1	5764.7	5049.7	4940.6	5112.1	5692.6	5375.5	4630.8	1300.7	2985.7	5083.0	4842.5	3899.6	3932.4
Хмельницька	7374.6	6878.6	6061.9	6267.7	6522.2	7279.1	6380.0	6685.5	1998.6	3373.7	8159.1	6538.5	4957.3	5029.0
Черкаська	7054.2	6258.6	5719.1	5678.7	6007.6	6662.7	5592.3	5780.4	1937.2	5485.9	7077.2	6106.9	4920.3	4996.9
Чернівецька	4821.9	4378.4	3795.8	3605.4	3813.9	4700.6	4149.4	3926.0	1178.2	2430.3	3928.1	3558.1	2768.7	2850.5
Чернігівська	6637.4	6141.3	5605.1	5435.1	5739.0	6223.9	5327.2	5972.0	2572.1	4224.6	6808.0	5545.1	4454.8	4787.8

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

ДОДАТОК 3
Імітаційна модель міграційної безпеки України та Німеччини,
2005-2023 рр.

Таблиця 3.1

Індикатори для розрахунку показника міграційної безпеки України, 2005-2023 рр.

Періоди	Показники				
	Кількість прибулої молоді у віці 15-34 рр., у розрахунку на 10 тис. молоді	Кількість вибулої молоді у віці 15-34 рр., у розрахунку на 10 тис. молоді	Сальдо міграції (вісь X)	Ресурсний потенціал, коэф (0; 1) (вісь Y)	Економічне зростання (% зростання ВВП до попереднього року) (вісь Z)
2005	132.85	314.36	-181.52	0.44	3.10
2006	114.29	449.54	-335.25	0.48	7.60
2007	113.88	365.42	-251.54	0.52	8.20
2008	86.80	353.23	-266.44	0.50	2.20
2009	76.31	256.68	-180.37	0.42	-15.10
2010	43.77	135.46	-91.69	0.49	4.10
2011	44.05	166.43	-122.38	0.51	5.50
2012	48.12	237.96	-189.84	0.49	0.20
2013	105.84	511.46	-405.61	0.49	0.00
2014	109.63	1009.22	-899.60	0.39	-6.60
2015	102.37	1068.82	-966.45	0.44	-9.80
2016	24.97	686.81	-661.84	0.47	2.40
2017	120.52	1224.41	-1103.88	0.51	2.40
2018	129.29	828.78	-699.48	0.55	3.50
2019	142.29	801.79	-659.50	0.57	3.20
2020	121.24	1182.07	-1060.83	0.53	-3.80
2021	138.53	2273.90	-2135.37	0.57	3.40
2022	380.40	10937.00	-10556.60	0.47	-28.80
2023	125.00	1883.00	-1758.00	0.44	-4.60

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України

**Індикатори для розрахунку показника міграційної безпеки Німеччини,
2005-2023 рр.**

Періоди	Показники				
	Кількість прибулої молоді у віці 15-34 рр., у розрахунку на 10 тис. молоді	Кількість вибулої молоді у віці 15-34 рр., у розрахунку на 10 тис. молоді	Сальдо міграції (вісь X)	Ресурсний потенціал, коєф (0; 1) (вісь Y)	Економічне зростання (% зростання ВВП до попереднього року) (вісь Z)
2005	509.37	466.46	42.90	0.54	1.00
2006	503.71	473.77	29.94	0.53	4.10
2007	517.72	483.98	33.74	0.54	3.10
2008	531.44	520.91	10.53	0.55	1.20
2009	539.56	515.88	23.67	0.57	-5.20
2010	560.78	502.22	58.56	0.58	4.40
2011	634.95	534.43	100.52	0.58	3.80
2012	658.28	534.00	124.28	0.59	0.30
2013	696.97	556.10	140.87	0.59	0.10
2014	757.40	583.63	173.77	0.60	1.70
2015	950.22	601.01	349.22	0.60	0.80
2016	884.36	728.14	156.22	0.61	1.50
2017	759.65	634.01	125.63	0.60	2.30
2018	767.45	641.33	126.11	0.61	0.80
2019	759.58	649.52	110.06	0.62	0.80
2020	624.45	553.24	71.21	0.56	-4.20
2021	687.18	556.27	130.91	0.62	3.60
2022	932.78	597.92	334.86	0.63	0.60
2023	841.50	610.71	230.78	0.63	-1.10

Джерело: розраховано на основі даних Федеральної служби статистики Німеччини

Додаток И

Для пошуку шляхів та напрямів забезпечення ефективності молодіжної житлової політики України в умовах війни та повоєнного відновлення як нечіткої множини у дослідженні застосовано методологію нечіткої логіки. Формалізуємо нечітку множину наступним чином:

$$\tilde{N} = \{(x, \mu_{\tilde{N}}(x)) | x \in X, \mu_{\tilde{N}}(x): X \rightarrow [0; 1]\}, \quad (1)$$

де X – певна універсальна множина, $\mu_{\tilde{N}}(x)$ – функція належності множини $\tilde{N}$.

Функція належності вимірює, наскільки впевнений експерт у тому, що конкретне значення на основній шкалі відноситься до нечіткої множини. Ця функція може бути або дискретною, або неперервною. Найбільш популярними серед нечітких множин з неперервними функціями належності є нечіткі числа. Трикутна форма нечіткого числа $\tilde{x}$ задається трійкою чисел (a, b, c) , де значення функції належності в точці x визначається наступним чином:

$$\mu(x) = \begin{cases} 0, & x \leq a \\ \frac{x-a}{b-a}, & a \leq x \leq b \\ \frac{c-x}{c-b}, & b \leq x \leq c \\ 0, & c \leq x \end{cases} \quad (2)$$

Носієм нечіткого числа є інтервал $[a, c]$, який можна розглядати як песимістичну оцінку параметра. Ядром нечіткого числа є число b , яке можна вважати оптимістичною оцінкою цього параметра. Якщо відстань $(b - a)$ дорівнює відстані $(c - b)$, то отримується симетрична трикутна функція належності, що повністю визначається двома параметрами з трійки чисел (a, b, c) .

Для розроблення нечітких моделей прийняття рішень ми використали систему *MATLAB*. У ній за допомогою *FIS*-редактора пакета нечіткої логіки *Fuzzy Logic Toolbox* для відображення нечітких чисел найчастіше застосовуються функція належності трикутної або трапецієподібної форми. Основною характеристикою нечітких множин є функція належності (*Membership Function*). Нечітка матриця знань визначає системи логічних правил у форматі:

$$IF < \text{входи} >, THEN < \text{виходи} >.$$

Для оцінки ефективності реалізації молодіжної житлової політики в Україні потрібно зібрати і підготувати інформацію, яка включає: значення параметрів, допустимі інтервали їх варіацій, статистичні закони розподілу для окремих показників, лінгвістичні критерії та обмеження, отримані експертним методом, та інші дані.

На початковому етапі створення нечіткої множини ми ввели такі позначення: x_m – значення чинників, що впливають на ефективність молодіжної житлової політики (при цьому, m варіює від 1 до M , а M – загальна кількість чинників впливу на ефективність молодіжної житлової політики); $\tilde{N}$ – множина, яка описує ефективність молодіжної житлової політики.

Умови реалізації молодіжної житлової політики характеризується множиною M показників:

$$X = \{x_1, x_2, \dots, x_m\}, \quad (3)$$

Вхідні та вихідні координати, а також лінгвістичні змінні для системи нечіткого логічного висновку щодо параметрів досягнення ефективності молодіжної житлової політики України в умовах війни та повоєнного відновлення наведені у табл. II.1 і табл. II.2.

Таблиця II.1

Вхідні параметри та лінгвістичні змінні для системи нечіткого логічного висновку, що характеризує умови молодіжної житлової політики в Україні

Параметри оцінки		Рівень				
		високий	вище середнього	середній	нижче середнього	низький
		терми				
		A	B	C	D	F
		Діапазон значень				
x_1	Вартість 1м ² житла для молоді, профінансованого у межах програми молодіжного житлового будівництва, тис. грн	53-60	46-53	39-46	32-39	25-32
x_2	Відсоткова ставка за користування «молодіжними» кредитами, % річних	8	7	6	5	4
x_3	Розмір власного внеску за програмою «Оселя», % від фактичної вартості житла	12-15	9-12	6-9	3-6	0-3

Таблиця II.2

Вихідні параметри та лінгвістичні змінні для системи нечіткого логічного висновку, що характеризує умови молодіжної житлової політики в Україні

Рівень	Терми	Молодіжна житлова політика		
		у ₁ – ефективність задоволення потреб молоді	у ₂ – частка молоді, яка живе з батьками	у ₃ – Індекс якості життя
		Діапазон значень		
		%	%	бали
високий	A	80-100	80-100	8-10
вище середнього	B	60-80	60-80	6-8
середній	C	40-60	40-60	4-6
нижче середнього	D	20-40	20-40	2-4
низький	F	0-20	0-20	0-2

Результати нечіткого виведення ефективності задоволення потреб молоді у житлі представлено на рис. И.1.

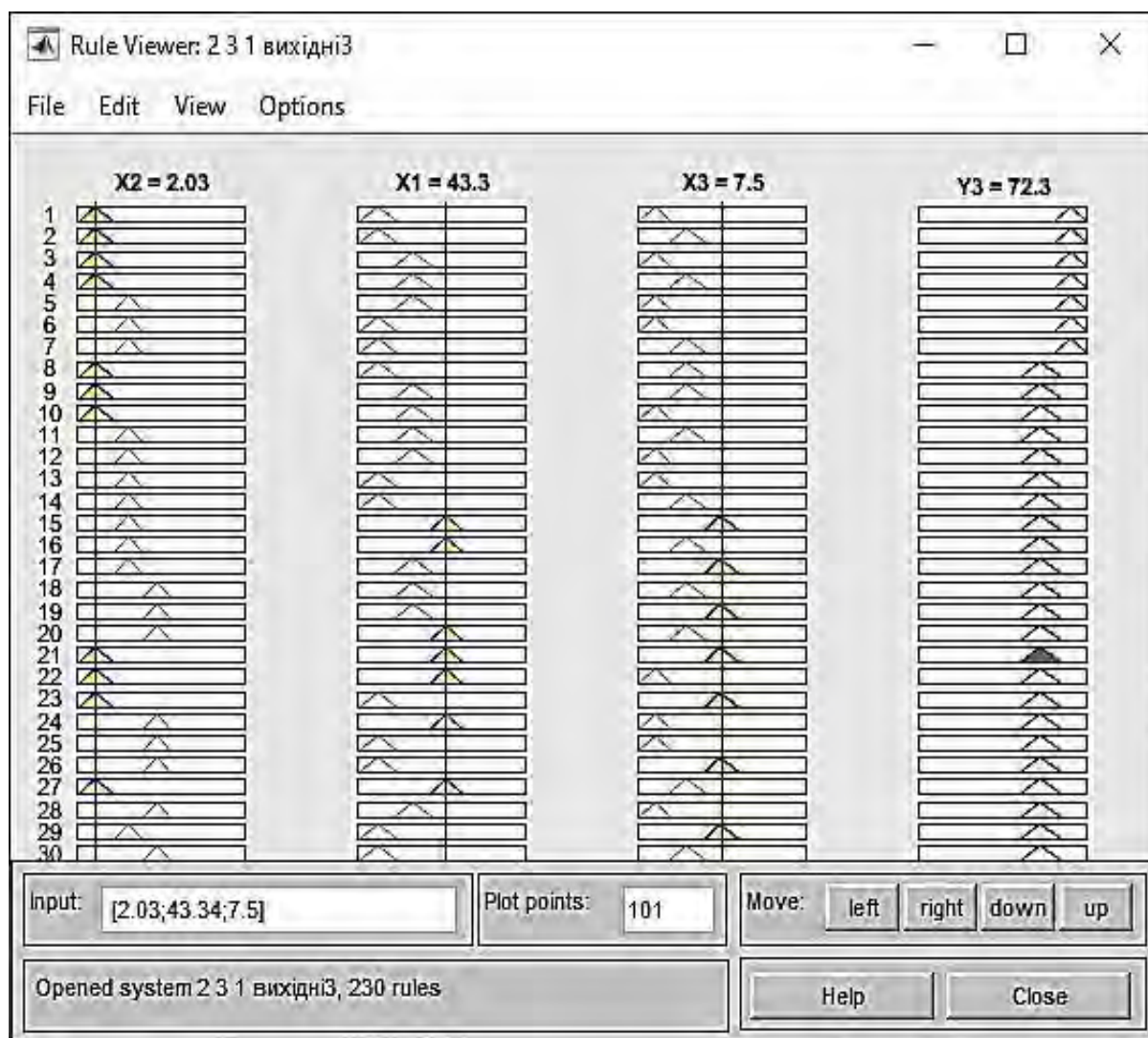

Рис. И.1. Результати нечіткого виведення ефективності задоволення потреб молоді відповідно до вартості 1м^2 житла для молоді, профінансованого у межах програми молодіжного житлового будівництва (x_1), відсоткової ставки за користування «молодіжними» кредитами (x_2), розмір власного внеску за програмою «Оселя», % від фактичної вартості житла (x_3)

Наукове видання

**МІГРАЦІЙНІ ВТРАТИ МОЛОДІ ТА РЕСУРСНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ:
МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВІВ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ
ПОСИЛЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ**

За редакцією д.е.н., проф. Васильціва Т. Г.

Підписано до друку 30.10.2024.

Формат 64×84/8.

Гарнітура «Times New Roman».

Умов. друк. арк. 22,10.

ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»

Електронне видання

79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4